د افغانستان لنډ تاریخ

لیکوال

ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبی

ژباړن

الحاج عبدالودود کرزی

۱۳۷۸لمریز

Ketabton.com

The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم	:	د افغانستان لنډ تاریخ
لیکوال	:	پوهاند عبدالحی حبیبي
ژباړن	:	الحاج عبدالودود کرزی
سموونکی او کتونکی	:	محمد داود وفا
کمپوز او طرح د	:	حفیظ الله
کمپوزینګ	.	ایشیاسافټ، پېښور
د چاپ شمېر	:	۱۰۰۰ ټوکه
د چاپ نېټه	:	غبرګولی ۱۳۷۸ هـ ل
د چاپ ځای	.	سپینزر پرنټرز (پرایویټ) لمیټډ کوټه.

د دې کتاب د چاپ ټول حقوق په ژباړونکي پورې اړه لري

: The Digital Library

ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبی

...om: The Digital Library

لړلیك

۱- د کتاب د لیکوال لنډ ژوند لیك .... (د)
۲- د ژباړونکي لنډ ژوند لیك .... (ی)
۳- خپلې خبرې .... (ل)
۴- د لیکوال سریزه .... (ن)
۵- **لومړۍ برخه**
د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه ۱
۶- تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان ۱۴
۷- د پردیو هخامنشیانو واکمني ۵۰
۸- د سکندر یرغلونه ٦۲
۹- په آریانا کښې، موریا لنډمهالې واکمني او بودایي لویه اغیزه ۷۱
۱۰- یونان باختري خپلواك سلطنت ۸۳
۱۱- ساکان، پارتیان او پهلوایان ۹۱
۱۲- کوشانیان ۹۹
۱۳- د کوشانیانو پایخوړ او د هپتالیانو منخته راتګ ۱۱۴
۱۴- هپتالیان ۱۱۸
۱۵- افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کښې ۱۲۷
۱٦- د افغاني فرهنګ تاریخي بنسټونه ۱۳۴

The Digital Library

-۱۷ **دویمه برخه**

افغانستان ته د اسلام راتګ او د خلفاوو دوره ۱۴۱

-۱۸ د حضرت عثمان رض خلافت ۱۴۳

-۱۹ د علي رض خلافت ۱۴۶

-۲۰ اموي دوره ۱۴۸

-۲۱ د عباسیانو واکمني ۱۵۸

-۲۲ په اموي او عباسي دوره کښې د افغانستان ټولنیز او مدني احوال ۱۶۵

-۲۳ **دریمه برخه**

خپلواکه اسلامي دوره ۱۸۱

-۲۴ صفاریان ۱۸۶

-۲۵ سامانیان ۱۹۶

-۲۶ پښتانه واکمنان ۲۰۲

-۲۷ فریغونیان ۲۰۴

-۲۸ د ملتان لودیان ۲۰۸

-۲۹ د تخارستان د باینجور کورنی ۲۱۲

-۳۰ د غرستان شاران ۲۱۴

-۳۱ د اندراب امیران ۲۱۶

-۳۲ چغانیان امیران - آل محتاج ۲۱۷

-۳۳ سیمجوریان ۲۲۰

-۳۴ غزنویان ۲۲۳

-۳۵ د سلجوقیانو او خوارزم شاهیانو واکمني ۲۴۰

-۳۶ غوریان ۲۴۴

-۳۷ خوارزمشاهیان ۲۶۶

-۳۸ **څلورمه برخه**

د خوارزم شاه وروستنی ماتې او د چنګیز منخته راتګ ۲۷۳

-۳۹ د چنګیزیانو په وخت کښې د کرت اولاده او افغاني امیران ۲۸۵

-۴۰ **پینځمه برخه**

د هرات تیموریان ۲۹۶

-۴۱ د کونړ حکمرانان او یو سفزیان ۳۰۶

-۴۲ د هند تیموریان ۳۱۰

-۴۳ **شپږمه برخه**

روښانیان ۳۴۴

-۴۴ توخیان ۳۶۵

-۴۵ ابدالیان ۳۶۸

-۴۶ هوتکیان ۳۷۸

-۴۷ سدوزیان ۳۹۰

-۴۸ احمد شاه بابا ۴۰۵

-۴۹ تر احمد شاه وروسته ۴۲۸

-۵۰ **اوومه برخه**

محمد زایان ۴۴۰

-۵۱ ټولنیزه او فکري اوضاع ۴۷۵

-۵۲ اخخلیکونه ۴۹۳

...m: The Digital Library

د کتاب د لیکوال لنډ ژوند لیک

اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبي د ۱۳۲۸هـ قمري کال د ربیع الثاني پر ۱۷ مه (۱۲۸۷هـ ل) د پنجشنبې په ورځ د کندهار ښار د بامیزو په کوڅه کښې زیږېدلی او په ختَه کاکړ دی.

ده خپلې لومړنۍ زده کړې د کندهار په لومړنیو ښوونځیو کښې تر پینځم ټولګي پورې سرته رسولې دي. تر پینځم ټولګي وروسته په ۱۳۰۶هـ ل کال همهلته د لومړني ښوونځي ښوونکی وټاکل شو.

په ۱۳۰۷هـ ل د کندهار د "طلوع افغان" اخبار مرستیال وټاکل شو، چې بیا په ۱۳۱۰هـ ل کال د "طلوع افغان" اخبار بشپړه چلوونه ده ته وسپارل شوه، لس کاله پرله پسې یې د هغه اخبار د چلوونکي په توګه کار وکړ او هغه اخبار یې په ښه عالمانه توګه وچلاوه په تېره بیا یې د پښتو ژبې او ادب له پاره روښانه خدمتونه وکړل.

هلته یې د پښتو څو قلمي آثار، لکه د خوشال خان ختك کلیات او د عبدالقادر خان ختك دیوان تدوین، تصحیح، مقابله او له اوږدو سریزو سره چاپ کړل او هم یې د پښتو یو قاموس د "سپېڅلې پښتو" په نامه چې لس زره لغتونه لري له دري ژباړې سره ترتیب او خپور کړ. سربېره پر هغه یې د(تاریخچه پښتو) تر سرلیك لاندې د پښتو ادب مفصله تاریخچه او تذکره په دري ژبه و نیکله چې د طلوع افغان په اخبار کښې په پرله پسې ډول خپره شوه او د هغه اخبار له لارې یې د پښتو ژبې د ډېرو پخو لیکوالانو او شاعرانو همکاري جلب او هم یې نوي لیکوالان او شاعران وهڅول.

په ۱۳۱۹ هـ ل کابل ته راوغوښتل شو او د پښتو ټولنې مشر وټاکل شو چې د مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستیال په توګه یې هم کارکاوه. د پښتو ټولنې تر مشرتابه وروسته په ۱۳۲۰ هـ ل کال د پوهنې وزارت مشاور وټاکل شو. تر دې وروسته د ده په هاندو هڅه به ۱۳۲۳ کال په کابل پوهنتون کښې د ادبیاتو پوهنځی پرانیستل شو چې همدې یې

رییس وټاکل شو. په ۱۳۲۵ هـ ل کال د کندهار ولایت د پوهنې رییس او بیا په ۱۳۲۶ هـ ل کال په (چمن) کښې افغاني وکیل التجار مقررشو، په ۱۳۲۷ هـ ل کال چې د ملي شورا وکیلان ټاکل کېدل حبیبي صاحب په ملي شورا کښې د کندهار ښار د خلکو له خوا وکیل انتخاب شو، خو د وکالت دوره یې لا پوره نه وه چې په ۱۳۳۰ هـ ل له خپلې کډې سره پاکستان ته لاړ. او په ۱۳۴۰ هـ ل کال (لس کاله وروسته) بیرته هېواد ته راستون شو. په ۱۳۴۴ هـ ل کال په کابل پوهنتون کښې د پوهاند په علمي رتبه د ادبیاتو پوهنځي استاد وټاکل شو.

په ۱۳۴۵هـ ل (۱۹۶۶) کال د پوهنتون پراستادۍ سربېره د تاریخ ټولنې رییس هم شو.

په ۱۳۵۱ هـ ل (۱۹۷۲) کال د عظمی صدارت د فرهنګي چارو مشاور وټاکل شو.

په ۱۳۵۲ هـ ل کال بیا د ادبیاتو پوهنځي استاد شو، په ۱۳۵۶هـ ل کال د ادبیاتو په پوهنځي کښې د ماستری د دورې استاد شو.

په ۱۳۵۷ هـ ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ علمي مشاور، او په ۱۳۵۹هـ ل ۱۹۸۰ کال د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت علمي مشاور شو.

سربېره پر دې "استاد" تر هېواد دننه او بهر په (۳۶) نړیوالو علمي او ادبي سیمینارونو کښې برخه اخیستې ده.

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي څه کم شپېته کاله د افغانستان د فرهنګ د خدمت له پاره شپه اوورځ پر خان یوه کړې وه او داسې اثار یې افغاني فرهنګ ته وړاندې کړل چې له ستاینې نه یې قلم عاجز دی، استاد حبیبي په پای کښې د ۱۳٦۳ ل کال د ثور پر ۱۹ په کابل کې مړ او همهلته ښخ کړای شو. موږ نه غواړو چې داستاد د ژوندانه پر ټولو اړخونو، علمي هڅو او د هغه پر ګڼو علمي خدمتونو رڼاواچوو، ځکه په دې اړه یوې لیکنې نه لیکنو، کتاب نه کتابونو، سیمینارنه سیمینارونوته اړتیاده دلته، د "استاد" یوازې څوچاپ شوي آثار په لنډ ډول در پېژنو:

۱- د خوشال ختك ملغلرې (د خوشال ختك کلیات) سمون، مقابله، تعلیقات او مقدمه، کندهار ۱۳۱٦هـ ل.کال

۲- د عبدالقادرختك دیوان سمون، مقابله، تعلیقات او مقدمه، کندهار ۱۳۱۷هـ ل.کال

۳- پښتو او پښتونواله، کندهار ۱۳۱۷ هـ ل کال.

۴- پسرلنۍ سندره پښتو منظومه ۱۳۱۷هـ ل.

۵- د احمدشاه بابا دیوان، سمون، مقابله او مقدمه کابل ۱۳۱۹ هـ ل کال.

The Digital Library

٦- پټه خزانه،تصحیح، تعلیق او دري ژباړه کابل ۱۳۲۳، تهران ۱۳۳۵، کابل ۱۳۵۴ق، کابل ۱۳۵٦ هـ ل کال

۷- د پښتو ادبیاتو تاریخ (۲)ټوکه کابل ۱۳۲۵-۱۳۵۳ (لومړي ټوک) ۱۳۳۸-۱۳۴۲ دوهم ټوک.

۸- پښتانه شعرا (۱) ټوک کابل ۱۳۲۰هـ ل

۹- ملتان کا لودي خاندان (په اردو ژبه) لاهور ۱۹۴۹ م کال

۱۰- د پښتو ادبیاتو تاریخ، د ادبیاتو پوهنځي د دریم ټولګي له پاره کابل ۱۳۴۷هـ ل کال

۱۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ د ادبیاتو پوهنځي د څلورم ټولګي له پاره ۱۳۴۸هـ ل کال.

۱۲- د افغانستان پښلیک- کابل- ۱۳۵۳هـ ل کال

۱۳- د البیروني کتابښود ، کابل ۱۳۵۲هـ ل.کال

۱۴- په اوسني پښتو شعر کښې د ژوند څپې ، کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۱۵- د پیر روښان د خیر البیان مقدمه ، کابل ۱۳۵۳هـ ل. کال.

۱٦- د پښتو ادب په تاریخ کښې قصیده کابل ۱۳۵۷هـ ل.

۱۷- پښتود تاریخ او لغت په رڼا کښې- کابل ۱۳۴۷هـ ل. کال

۱۸- د پښتو ژبې او ادب موقف د مرکزي آشیا د خلکو په تمدنونو کښې (انګلیسي) ۱۳۵۴هـ ل کال.

۱۹- د شیخ الاسلام عبد الله انصاري سیرت او شخصیت ۱۳۵۵ هـ ل کال

۲۰- د خوشال سوات نامه سریزه او نښلوني، کابل ۱۳۵۸هـ ل کال

۲۱- دامیر علي شیر فکري اوسیاسي شخصیت، کابل ۱۳٦۰هـ.ل کال.

۲۲- پښتو نثر ته کره کتنې کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۲۳- آسماني نغمې او لاهوتي سرودونه- کابل ۱۳٦۰هـ ل. کال

۲۴- د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء سریزه، کابل- ۱۳٦۲هـ ل کال.

۲۵- وضع اصطلاحات پشتو، کندهار ۱۳۱۷هـ ل. کال.

۲٦- تاریخچه سبکهای شعر پښتو، کندهار ۱۳۱۹هـ ل کال.

۲۷-تاریخچه شعر پښتو- کندهار ۱۳۱۴هـ ل کال

۲۸- مشاهیر ابدالیان (تر احمد شاه بابا د مخه)- کابل ۱۳۱۹هـ ل کال.

۲۹- غزنه، کابل ۱۳۱۵هـ ل کال.

۳۰- تاریخ افغانستان در عصر تیموریان هند، کابل ۱۳۴۲هـ ل کال.

۳۱- جوانمردان و عیاران- کابل ۱۳۲۱هـ ل کال.

۳۲- سردار مهر دل خان مشرقي شاعر کندهاري کابل ۱۳۱۲هـ.ل کال.

۳۳-طبقات ناصری(په دوو ټوکو کښې)سریزه، مقابله،سمونه او نښلوني،۱۳۴۳هـ ل

۳۴- مورخان گمنام افغانستان، کابل ۱۳۲۳هـ ل کال

۳۵- زرنج و احوال تاریخي آن، کابل ۱۳۱۳ هـ ل کال.

۳٦- تحقیقات راجع به ترجمان البلاغه، کابل ۱۳۳۰هـ ل کال.

۳۷- تحقیقات راجع په پټه خزانه ، کابل ۱۳۲۴ل کال.

۳۸- محقق کندهاری، کابل ۱۳۱۴هـ ل کال.

۳۹- تاریخ افغانستان بعد از اسلام ، کابل ۱۳۴۵ او ۱۳۵۷هـ ل کال

۴۰- خلیلی نامه، دری ۱۳۳۴هـ ل کال

۴۱- پښتو و لویکان غزنه ،کابل ۱۳۴۲هـ ل کال

۴۲- طبقات الصوفیه امالي شیخ الاسلام خواجه عبد الله انصاري، سمون، مقابله، نښلوني او حاشیې، ۱۳۴۲ کابل.

۴۳- کتابهاي گمشده تاریخ غزنویان ، کراچی ۱۳۳۸هـ ل کال.

۴۴- نوای معارك- مقابله، سمون او نښلوني کراچی ۱۳۳۷هـ ل کال.

۴۵- روابط ادبی سند با افغانستان ، کراچی ۱۳۳۷هـ ل کال.

۴٦- شاعر هیر مند هارون خان افغان ، کراچی ۱۳۳۸هـ ل کال.

۴۷- جغرافیایي تاریخی افغانستان، کابل، ۱۳٦۲هـ ل کال.

۴۸- مادر زبان دری- کابل ۱۳۴۳هـ ل کال.

۴۹- صد میدان خواجه عبد الله انصاري ترتیب او سمون، کابل ۱۳۴۲هـ ل کال.

۵۰- زین الاخبار گردیزي، ترتیب مقابله، سمون او نښلوني، تهران ۱۳٦۳هـ.ل کال.

۵۱- رهنمای تاریخ افغانستان کابل ۱۳۴۸هـ ل کال.

۵۲- نگاهی به سلامان و ابسال جامی کابل ۱۳۴۳هـ.ل کال.

۵۳- رساله سه رشته طریقت خواجه گان از جامی، کابل ۱۳۴۳ل کال.

۵۴ - تاریخ المختصر الادبیات البشتو (په عربي ژبه)، کابل ۱۳۵۷هـ.ل کال.

۵۵- تاریخ مختصر افغانستان (۲) ټوکه - کابل ۱۳۴٦، ۱۳۴۹ل. کال.

۵٦- متون ادبی- کابل پوهنتون، ۱۳۴٦هـ ل کال.

۵۷- لغته البشتو ،قاهره ۱۹٦۵ م.

The Digital Library

۵۸- تصوف- کابل پوهنتون، ۱۳۴٦هـ ل کال.

۵۹- تاج کابل شاه در کعبه، کابل ۱۳۴۸ل. کال.

٦۰- تاریخچه خط و نوشته های کهن در افغانستان، کابل ۱۳۵۰ هـ ل.

٦۱- هفت کتیبه قدیم، کابل- ۱۳۵۰هـ ل کال.

٦۲- فضایل بلخ، مقابله، سمون او نبنلوني- تهران ۱۳۴۹هـ ل کال.

٦۳- سواد اعظم، مقابله، سمون او نبنلوني- تهران ۱۳۴۸هـ ل کال ۰

٦۴- ظهیر الدین محمد بابر، کابل ۱۳۵۱ هـ ل کال.

٦۵_ اصل خلجیان افغان، تهران ۱۳۴۹ هـ ل کال

٦٦- شرح بیتین مثنوي ازمهر دل خان مشرقی ،ترتیب او سریزه- کابل ۱۳۵۲هـ ل کال.

٦۷- کتاب شناسي البیرونی (ترجمه و تکمله) کابل ۱۳۵۲، تهران ۱۳۵۲هـ ل کال.

٦۸- هنر عصر تیموریان، تهران، ۱۳۵۵ هـ ل کال ۰

٦۹- روضة الفریقین، سمون او نبنلوني، تهران ۱۳۵۹هـ ل کال.

۷۰_ فردوسي و شاهنامه، (ژباړه) ډیلی، ۱۹۴۲ ـ ع کال.

۷۱- انتخابی از حدیقه حکیم سنايي (انتقادي متن) کابل۱۳۵٦هـل کال.

۷۲- تعلیقات بر تاریخ تلفظ پشتو، کابل۱۳۵٦هـ ل کال ۰

۷۳- تاریخ بیداری سیاسي افغانستان، پېښور ۱۳۲۹هـ ل کال .

۷۴- تاریخ گویي به تعمیه در اشعار دری ، کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۷۵_ منازل السایرین در دایره وجود، کابل ۱۳۵۵هـ ل کال ۰

۷٦- تحقیق بر تاریخ وفات سنایي، ۱۳۵٦هـ ل کال۰

۷۷- خودی و بی خودی در اندیشه اقبال، کابل۱۳۵٦هـ ل کال.

۷۸- مدرسه شاه شهید و غرجستان و ...کابل ۱۳۵۵هـ ل کال.

۷۹- شاعر اندیشه مولانا جلال الدین بلخی، ۱۳۵۳هـ ل کال.

۸۰- نامهای برخی از ایزدان کوشانی، کابل ۱۳۵۹هـ ل کابل.

۸۱- ادیان عصر کوشانی (انگلیسي)کابل ۱۳۵۹هـ ل کال.

۸۲- زنده گی نامه ابن سینا، کابل ۱۳۵۹هـ ل کال.

۸۳- شناختنامه میافقیر الله جلال آبادی، کابل ۱۳۵۹هـ ل کال.

۸۴- بابر در افغانستان (انگلیسي) فرانسه، ۱۹۸۰م.

۸۵- امیر کروړ و دودمان او، کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۸٦- اشعارو دیوان تیمور شاه افغان، کابل ۱۲۱۳ هـل کال.

۸۷- درد دل (دري مثنوي)، کابل ۱۳٦۱هـ ل کال.

۸۸- جنبش مشروطیت در افغانستان، کابل ۱۳٦۴هـ ل کال .

۸۹- ادبیات جهان، د طلوع افغان اداره.

۹۰-افغان در تاریخ.

۹۱- امیر کروړ او د هغه کورنۍ، کابل، ۱۳٦۱ هـل.

۹۲- بلاد قدیم و تاریخي خراسان.

۹۳-په شلمه پيړۍ کښې د افغانستان هنر، کابل، ۱۳٦۰ هـل کال.

۹۴- تاریخ تجزیه شهنشاهي افغان.

۹۵- تاریخ افغانستان از آغاز دورهٔ اسلامي، لاهور.

۹٦- تاریخ سیاسي افغانستان.

۹۷- د کوشانیانو دین، کابل، ۱۳۵۸ هـ ل کال (انگلیسی).

۹۸- فضایل بلخ، ایران، ۱۳۴۹هـل کال.

۹۹- کشف شاهنامه قبل از دورهٔ مغل، کابل، ۱۳٦۲ هـل کال ۰

۱۰۰- کلید شاهنامه.

۱۰۱- نسب و زادگاه سید جمالدین افغاني، کابل ۱۳۵۵ هـل کال.

۱۰۲- نوموركي مؤرخين کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.

۱۰۳- افغان و افغانستان، د ح.ر ژباړه، د ساپي د موقوفاتو اداره، ۱۳۷٦ل، پېښور.

د ژباړونکي لنډ ژوند لیك

الحاج عبدالودود کرزی د الحاج جرنیل امیر محمد خان کرزي زوی د کندهار ولایت د کرز سفلی کلي اوسېدونکی دی، لومړنۍ زده کړې یې د کندهار د حاجي جمال کرز په لومړني ښوونځي کښې تر سره کړي او د ثانوي زده کړو د تر سره کولو له پاره د کندهار ښار د احمد شاه بابا په لېسه کښې شامل شو. په ۱۳۴۱ کال کښې یې د بکلوریا د سند له تر لاسه کولو وروسته د ښوونکي سپیڅلې دنده پر غاړه واخیسته.

په ۱۳۴۲ کال کښې د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت له خوا د سردار پائنده خان ذاکر شریف د لومړني ښوونځي د سر ښوونکي په حیث وټاکل شو. دغه دنده یې پوره څلور کاله تر سره کړه.

بیا د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت له خوا د کندهار ښار د تیمور شاهي لومړني ښوونځي د سر ښوونکي په توګه وټاکل شو، تر یوه کال خدمت کولو وروسته د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت په وړاندیز د کندهار ولایت د اساسي دارالمعلمین د اداري مرستیال په توګه وټاکل شو چې سر بېره د دارالمعلمین پر اداري مرستیالتوب یې د عالي دار المعلمین د اداري مرستیال دنده هم سرته رسوله. نوموړي ددغه ماموریت په وخت کښې عالي دارالمعلمین د څوارلسم ټولګي د اجتماعیاتو څانګې د فراغت سند هم تر لاسه کړ.

تر څلور کاله خدمت کولو وروسته یې د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت په وړاندیز د غذایي مرستو د مدیر په توګه په کار پیل وکړ. چې تر دوو کالو خدمت کولو وروسته مرکز ته تبدیل شو. بیا له بې سوادۍ سره د مبارزې په ریاست کښې د زراعتي حوزې د مدیر په توګه وټاکل شو چې د لوګر، پروان، سمنګان او ځینو نورو ولایاتو د لویانو د کورس درنه وظیفه دده

پر غاړه وه. چې په دغه وظیفه کښې تر یونیم کال خدمت کولو وروسته په ۱۳۵۵ هـ ش کال کښې د ښوونې او روزنې وزارت له خوا د غور ولایت د ښوونې او روزنې د لوی مدیر په حیث مؤظف شو چې د ۱۳۵۷ هـ ش د ثور تر کودتا پورې په همدغه دنده پاتې شو، وروسته یې د زابل ولایت د ښوونې او روزنې په لوی مدیریت کښې د مامور په صفت په کار شروع وکړه چې دغه دنده یې د زابل او کندهار په ولایت کښې د ښوونې او روزنې په مدیریتونو کښې تر ۱۳٦۲هـ ش کال پورې تر سره کړه ځو چې په ۱۳٦۲ هـ ش چې د ۱۹۸۳ کال سره برابر دی له خپلې کورنۍ سره د پاکستان د کراچۍ ښار ته را مهاجر شو او تر دوه نیم کالو تیرولو وروسته امریکې ته ولاړ.

الحاج عبدالودود کرزي د ښوونې او روزنې وزارت په مربوطاتو کښې ۲۲ کاله خپله سپیڅلې دنده په ښه توګه سرته رسولې او د خپل ماموریت په وخت کښې یې د کندهار ولایت د ښوونې او روزنې د مدیریت، د کندهار ولایت او ښوونې او روزنې د وزارت د مقام له خوا د تشکر او تحسین افتخارات تر لاسه کړي دي.

نوموړي په ۱۹۹۵ م کال کښې د حج مبارکه فریضه هم ادا کړېده. ښاغلی الحاج عبدالودود کرزي، د افغاني فرهنګ د لوړتیا او پیاوړتیا له پاره تل هڅې کړي دي او له ګران هېواده یې خپلې هیڅ ډول مرستې نه دي سپمولي افغانستان یې په زړهٔ کښې هم، دی او په خوله کښې هم چې دده دا اثر ددغه ادعا یوه غوره ثبوت دی. زه په داسې حال کښې چې نوموړي ته د دغه درانه اثر مبارکي وایم د نور ښکلي او دراته خدمت کولو هیله ورته لرم.

په پای کښې دده او له ټولو محترمو لیکوالو څخه چې دافغانستان د نجیب ولس سره یې خپلې قلمي همکارۍ نه دي سپمولي د زړهٔ له کومې مننه کوم اود لوی خدای ﷻ له دربار څخه ورته زیات بریالیتوبونه غواړم.

په پښتني مینه

عبدالرحیم کرزی

د زراعت لیسانس

د الحاج عبدالودود کرزي زوی

The Digital Library

اروابناد استاد عبدالروف بېنوا په لمريز هجري ۱۳۵٦ کال کښې په پښتو ژبه اړولی او خپور کړی دی.

له يوې خوانه په هغه ژباړه کښې يو لوی څپرکی نه و ژباړل شوی او له بله پلوه يې چاپ شوې نسخې د ډېرو کمو خلکو لاس ته رسيدلې وې د همدې اړتيا له مخې ما د دغه کتاب د بيا پښتو کونې او خپرونې چاروته اوږه ورکړه او څو مياشتو په اوږدو کښې مې د کتاب ژباړه پای ته ورسوله. څرنګه چې هر چاپ شوی اثر يو څه کمې او غلطۍ لري، له همدې امله به ګران لوستونکي په دې هکله ما وبخښي او د بيا چاپ له پاره به رانه خپلې ګټورې لاربښوونې او مشورې نه سپموي.

په پای کښې د کندهار ولايت د ښوونې او روزنې د پخواني لوی مدير فاضل استاد الحاج عبدالعلي خان د هغه مرستو ډېر ممنون يم چې هغوی له ما سره د کتاب د ژباړې پر وخت ګاللي دي، د لوی خدای له درباره ورته د اجر غوښتونکی يم.

تاسې درانه لوستونکي د کتاب لوستو ته رابولم.

په ټوله مينه

الحاج عبدالودود کرزی

د امريکې متحده ايالت

جنوبي کلفورنيا

د ۱۳۷٦ / ۱ / ۱۰ مه

خپلې خبرې

تاريخ د اولسونو د پېژندګلوۍ غوره سند دی، ملتونه په تاريخ پېژندل کېږي او تاريخ دی چې موږ ته د تېر مهال تجربې او پېښې روښانوي او تردې ځايه يې رارسوي.

که تاريخ نه وای نو اوس به ډېر حقايق او واقـعيتونه تر خاورو لاندې وو او موږ به نه يوازې دا چې د هغوی له تېرو تجربو او کارنامو خبر شوي نه وای، بلکې د اوس مهال د ژوندانه په پېښو کښې به مو دا ډول بدلونونه نه وو رامنځته شوي.

افغانستان هم يو له هغو سيمو څخه دی چې تاريخي پېښې او تجربې يې د نړۍ په تاريخ کښې ځلنده باب ګڼل کېږي په دغه سيمه کښې له "تر تاريخ وړاندې " دور څخه زيات شمير اثار او اسناد راپاتې دي، دغه سيمه د نړۍ په تاريخي دوره کښې له غوره ارزښتونو څخه برخمنه ګڼل کېږي.

همدا وجه ده چې د دغه سيمې د يو لنډ خو مستند تاريخ ليکلو زياته اړتيا رامنځته شوې ده، د دغه سيمې د تاريخ د روښانولو او ليکلو دنده د هر افغان ستره تاريخي وظيفه ګڼل کېږي چې د نه ليکلو پر مهال به يې د خپل افغاني او ملي فرهنګ او کلتور درناوی نه وي کړی.

د نړۍ د دغه سترې تاريخي او ارزښتناکې سيمې يو لنډ او مستند تاريخ ښاغلي او پوه استاد اروابناد پوهاند عبدالحی حبيبي څه د پاسه ديرش کاله د مخه په افغانستان کښې ليکلی دی او هغه مهال د افغانستان تاريخ ټولنې په دوو ټوکو کښې خپور کړی دی؛ دا کتاب له هغه غوره ارزښتونو څخه برخمن کتاب ګڼل کېږي چې څه ډول د دغه تاريخي سيمې د تاريخ ليکلو اړتيا ليدل کېږي.

دغه کتاب چې په دري ژبه خپور شوی په بشپړ ډول سره په تاريخي اسنادو او شواهدو بنا دی، هېڅ ډول بې سنده او افواهي خبرې په کښې نه شته او بايد چې د افغانستان تر ټولو غوره کتاب و ګڼل شي. دغه کتاب د هغه ارزښت له امله چې لري يې د دويم ځل لپاره په پېښور کښې د افغانستان د مهاجرينو د سازمان له خوا هم خپور شوی دی.

څرنګه چې کتاب په تاريخي شواهدو او اسنادو بنا و له همدې امله زياته اړتيا ليدل کېده چې بايد دغه کتاب په نورو افغاني او نړيوالو ژبو هم واړول شي، چې د همدغه ضرورت له امله

The Digital Library

د لوی خدای په نامه

سریزه

زموږ ګران هېواد افغانستان هغه سیمه ده چې تر تاریخ د مخه له لرغونیو دورو څخه بیا تر اوسه د مدنیتونو چینه، د فرهنګونو د تېریدو لاره او د انساني فکر او تهذیب زانګو وه او د تاریخ په اوږدو کښې* له دې فرهنګ زیږوونکي خاورې څخه ښه غښتلي دولتونه را پاڅیدلي دي او هم ددې خاورې خلکو په تاریخي کشمکشونو کښې تل خپله آزادي او ملي ښه ساتلې ده. له څه مودې راهیسې زموږ په چاپیریال کښې، چې زموږ د لوی او ترقي غوښتونکي پاچا اعلیحضرت محمد ظاهر شاه په حکیمانه لارښوونو له نویو پرمختیاوو او رڼاګانو نه برخمن دی، کلکه اړه لیدله کیده چې د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کښې له لرغوني زمانې څخه بیا تر اوسني عصره په داسې توګه ولیکل شي، چې هم بشپړ وي او هم لنډ او هم په تاریخي پېښو سربیره لازم تاریخي تصویرونه، نقشې، جدولونه او رسمونه ولري چې زموږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلك په آسانۍ سره وکړای شي چې په هغه کښې د خپل هېواد تېرې تاریخي پېښې ولولي.

تېر کال چې زه د افغانستان د تاریخ ټولنې په ریاست وګمارل شوم د هغه وخت د اطلاعاتو او کلتور وزیر ښاغلي محمد عثمان صدقي زموږ د چاپیریال دغه ښکاره ضرورت څرګند کړ او ما هم په بیړه په دغه کار لاس پورې کړ او د افغانستان لنډ تاریخ مې ولیکئ.

د دغه کتاب په لیکلو کښې مې په لویدیزو او ختیزو ژبو څو سوه ټوکه لیکل شوي کتابونه وکتل او د ټولو مطالبو حواله مې د کتاب په پای کښې ورکړه، خو د چاپ په وخت یو مشکل را پېښ شو چې ناچاره شوم هغه لمن لیکونه مې ایسته کړل او د څو بابونو په پای کښې مې د لازمو مراجعو نومونه ولیکل او هم د دغه ټوك په پای کښې به د ټولو مراجعو نومونه راوړل شي.

په دغه یادونه کښې زما مطلب دا دی چې ددې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثق منابع لري، پر دې کتاب مې له خارجي او داخلي موثقو کتابونو څخه یو شمیر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه هم زیات کړل. هیله من یم ګرانو هېوادوالو او هغو کسانو ته ګټور شي چې غواړي د افغانستان تاریخ په لنډ ډول ولولي.
لومړی ټوك تر اسلام وړاندې د لرغونې زمانې د چنګیز (۶۰۰ هـ) تر وتلو پورې او دویم ټوك د نورو اوو سوو کالو د خپلواکۍ د تر لاسه کولو پورې را اخلي[۱].

ددغه کتاب د مطالبو په برابرولو کښې زیار ایستل شوی دی چې پوره وي، خو لنډ او ګټور چې په راتلونکي وخت کښې د مفصل تاریخ لیکلو لار برابره شي او نمونه یې د "افغانستان بعد از اسلام" په لومړي ټوك کښې چې تېر کال خپور شوی دی لیدل کېږي په هغه کښې مې د افغانستان د اسلامي دورې د لومړي دوو سوو کالو مفصل تاریخ په زر صفحو کښې لیکلی دی. هیله من یم چې د ظاهرشاهي روښانه عصر د پوه پالنې په رڼا کښې ژر تر ژره دا هیلې تر سره شي.

پوهاند عبدالحی حبیبي
کابل جمال مېنه
د سنبلې لومړی ۱۳۴۶

۱- اوس دواړه ټوکه په یو ټوك کښې تاسو ته وړاندې کېږي.
(ژباړونکی)

The Digital Library

لومړۍ برخه

د افغانستان تر تاریخ د مخه دورې ته یوه کتنه

د مورخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د لیک په موندلو نه و بریالی شوی، تر تاریخ دمخه دوره PRE HISTORIC بلل کېږي او تر هغې وروسته چې لیکدود را پیدا شوی تاریخي عصر دی، خو شرط دا دی چې د لرغونیو قومونو پاتې لیکل شوي اثار لوستل شوي وي. څرنګه چې تر اوسه ځینې لیکونه شته چې لوستل شوي نه دي نو له دې امله هغه په قبل التاریخ دورې پورې اړه لري او که کوم وخت ولوستل شول نو تاریخي مرحلې ته به ننوځي.

د شرقي هېوادونو تاریخي دورې یې عموماً تر میلاد دمخه د (۲۵۰۰) کال په شاوخوا کښې ګڼلې دي. دا ځکه چې د مصر او بین النهرین لوستل شوي لیکنې هم دومره عمر لري، خو په سند او هړپه کښې د موهن جودیرو موندل شوې لیکنې لاتر اوسه نه دي لوستل شوي او په تاریخي مرحله کښې شاملې نه دي.

په افغانستان کښې د "تر تاریخ دمخه اثار و" پلټنې له ۱۹۳٦ م ک څخه د اروپایي علمي هیئتونو له خوا پیل شوي او په نتیجه کښې یې تر

تاریخ دمخه د ډبرو د دورې اثار تر لاسه شوي چې د ډبرې د کارونې په دریمې دورې یعنې توږل شوې ډبرې او د خاورینو لوښو او فلزو د استعمال په دورې پورې اړه لري چې هغې ته د کلکولي تیک دوره وایي.

له دې علمي پلټنو څخه دا نتیجه تر لاسه کېږي چې دافغانستان او د افغانستان د ګاونډیو هېوادو په خاوره کښې د (٦۰۰۰) کلونو په شاوخوا کښې انسانانو مدنیت درلود، ځکه چې هم هغه مهال مرو ته نژدې د "انو" په سیمه کښې د مس کارونې آثار موندل شوي دي او تر تاریخي دورو دمخه آثار یې د افغانستان په ګاونډ کښې په دغو ځایو کښې موندلي دي:

۱ - د پنجاب په هړپه کښې:

یعنې د افغانستان د غرو په لمر ختیزو ډاګو کښې چې هلته د ودانۍ اوښار آثار لیدل کېږي.

۲ - موهن جودیرو:

د افغانستان ختیزې جنوبي خواته په سند کښې د ښار کوڅې او د بازار نخښې او حتی د اوبو پاخه لښتیان او په هره کوڅه کښې د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچنې خاکدانونه هم لیدل کېږي.

په دغه لرغوني ښار کښې د مورد رب النوع مجسمې، پاخه خاورین لوښي، د سرو او سپینو زرو ډول ډول ګینې او د هغو عصرونو د فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان تر لاسه شوي دي چې د هغه لرغوني ښار په اړوند موزیم کښې خوندي پراته دي. او په هغو ښکلیو اثارو کښې له عاجو څخه د پیل کوچنۍ مجسمې او د غټو او غښتلیو غویو انځورونه شته چې پر ځینو انځورونو لیکنې هم لیدل کېږي. خو لا تر اوسه یې څوک په لوستلو بریالي شوي نه دي.

The Digital Library

د سند د وادۍ تر تاریخ دمخه مدنیت چې د افغانستان په ختیزه خوا کښې د هړپه او موهن جودیرو تر منځ یوزر میله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختیا دوه برابره) په یو شکل او ډول خپور شوی و، د ودانیو د جوړونې شکل او د خاورنیو لوښیو او د کار د سامان او وسایلو په جوړښت کښې بیخي سره ورته دي او پوهانو ترې دا نتیجه اخیستې ده چې:

دا مدنیت د افغانستان د خاورې په ختیزه خوا کښې د سند وادۍ له سره بیا تر پایه خپور شوی، شمالي او جنوبي پایتختونه یې "هړپه" او "موهن جودیرو" دوه ښارونونه وو او تر بابل پورې یې د لویدیزو خاورو له تمدن سره اړیکې درلودې او حتی تر میلاد (۲۰۰۰) شاو خوا د مخه په بابل کښې د هندي تاجرانو یوه محله موجوده وه. له هغو آثارو څخه چې د بین النهرین په کیندلو کښې موندل شوي دي، څرګندېږي چې د سند وادۍ خلکو اعشاري، ارقام وزنونه او پیمانې پېژندلې. د هغه ښار له آثارو څخه چې په هړپه کښې ښکاره شوي دي څرګندېږي چې معتبرو خلکو په دوو پوړیزو ودانیو کښې ژوند کاوه اود استوګنې زیاتو ځایونو د اوبو څاه ګانې، حمامونه او تر ځمکې لاندې ګودامونه درلودل، حال دا چې عامه طبقه کارګران او کسبګران په کوچنیو دوو کوټو لرونکیو کورونو کښې استوګنه کوله، هر کور د یوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلېده او د دغو تر تاریخ دمخه خلکو ښارونوته نژدې ځینې کلاوې وې چې غالباً د غلې ګودامونه وو.

هغه کنډوالې چې د هړپه د تمدن له وروستیو مـرحلو څخه نماینده ګي کوي د هغه ځای د اوسېدونکیو بې وزلي او انحطاط راښیي چې زیاتر و کورونو د سمخو بڼه پیدا کړې وه او د ښارو جوړښت چې پخوا یې

نظم او ترتیب درلود بیخي ګډوډ شوی دی. پوهانو له دې څخه دا ډول نتیجه ترلاسه کړې ده:

۱- د دې ودانیو پر خلکو د غربي اریایانو یرغلونه پیل شوي او د دوی مدنیت یې را ټیټ کړی و.

که څه هم د هړپه د لیکنو الفبا لوستل شوې نه ده، خو دا ثابته ده چې دا لیکدود تر آریایي مهاجرت دمخه دورې پورې اړه لري.

هغه اراښې چې اسانو کشولې په هغو خلکو پورې یې اړه درلوده چې په هندو اروپایي ژبو یې خبرې کولې خو د موهن جودیرو او هړپه د خلکو ګاډۍ غښتلیو او قوي غویو کشولې چې پلن او اوږده ښکرونه یې لرل او د دغو ښکلیو او غټو غوایانو انځورونه پر موندل شویو مهرو، آثارو انځور شوي دي.

(لومړی او دویمه نومره عکس وګورئ)

۲ - دغه مدنیت ته ورته دا لړۍ د افغانستان په جنوب کښې د بلوچستان په نال او جاله وان لور لایي او همدا راز د سیستان په نادعلي او د ایران په ځینو جنوبي برخو کښې لیدل کېږي چې ځینې کړۍ یې تر بین النهرین پورې هم رسېدلې او پر هغو خلکو اړه لري چې د اریایانو تر هجرت دمخه، په هغو سیمو کښې میشت وو، څرنګه چې د دوی په لرغونیو آثارو کښې د مورد رب النوع په څېر مجسمې موندل کېږي، نو څکه کېدای شي چې دین، عقاید او فرهنګ یې هم سره ورته وي.

هغه آثار چې د بلوچستان د کوټې د شمال لویدیځ په څو میلۍ کښې یې د ګل محمد په کلا کښې موندل شوي دي پر دې دلالت کوي چې د هغې سیمې پخواني اوسېدونکي لا تر هغه وخته د خاورینو لوښیو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چړو او د هډوکیو له ستنو او تېرو څوکو

لرونکیو تیرو په څېر الاتو څخه یې کار اخیست او د ودانیو او کورونو جوړول هم دود نه و، خلك څاروي روزونکي کوچیان وو چې په را وروسته وختونو کښې یې خاورین لوښي او ودانۍ جوړې کړې دي، چې لرغون پوهان یې د "ږوب د ناوې لوښي" بولي او پر هغو، باندې ځینې توري او هندسي انځورونه او د هوسۍ او بوك لرونکي غوایي تصویرونه انځور شوي، په کورو کښې یې د وزو ډېر هډوکي لیدل کېږي، چې د دوی پر ډېرو غوښنو خوړلو دلالت کوي. د غلې د میده کولو له پاره یې ډېرین اونګونه درلودل، په داسې حال کښې چې د هغه مهال په موندل شویو آثارو کښې د اوسپنې اوزارونه لیدل کېږي، پر ځینو خاورینو لوښیو (T.A.W.V) ته ورته شکلونه شته چې د هغو په څېر بل ځای نه دي لیدل شوي. ځکه نو لرغونپوهان د هغو پر پېژندنه پټه خوله دي، د دغه لرغوني مدنیت عمر د شپږو زرو کالو په شاوخوا کښې اټکل شوی دی.

همدارنګه د هړپه د سیمې دا تر تاریخ وړاندې مدنیت د هندوستان د کچهه تر جزیره نما پورې غځېدلی دی او پر ۱۹۵۴- ۱۹۴۰م د هغه ځای له زیاتو غونډیو څخه داسې اثار تر لاسه شوي دي چې د هړپه د مدنیت آثارو ته بیخي ورته دي، د کشفیاتو دا ساحه د راجکوټ ښار جنوبي خوا ته پرته ده.

خو د افغانستان په خاوره کښې تر اوسه "تر تاریخ وړاندې" څو مهم او غوره ځایونه شته:

۱- پر ۱۹۳۶م کال سراورل ستین او موسیوګیر شمن او هاکن د سیستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنګ په کلا کښې کیندنې وکړې، چې په هغه کښې ډېرین لوښي او ډول ډول وسلې او غشي او رنګه ښایسته شوي کودړې او د سپینو زرو غوړوالۍ او له هډوکیو څخه جوړ شوي شیان

The Digital Library

کشف شوي چې پوهانو هغه په مرو کښې د "انو" او په لویدیځ کښې د کاشان او په جنوب ختیځ کښې د سند موندل شویو آثاروته ورته ګڼلي دي، له هغو څخه دا نتیجه اخلي چې د انساني مدنیت د دې دورې لویه صحنه د سند له وادۍ څخه نیولې بیا د نیل تر سیمې پورې د افغانستان په ګډون پراخوالی درلود.

موسیو ګیر شمن د "سرخ داغ" غونډۍ چې د ډېرش متره لوړ ده (۱۲) متره ژوره وکیندله او تر میلاد یوزر کاله د مخه د مدنیت آثار یې وموندل دی وایي:

که یوویشت متره نوره هم وکیندل شي کېدای شي چې تر میلاد څلور زره کاله دمخه خواوشا آثار وموندل شي. چې د سند د بین النهرین او مصر پخوانیو مدنیتونو ته نژدې دي، په دې خاوره کښې داسې پخوانۍ غونډۍ ډېرې دي.

۲ - تر تاریخ د مخه آثار چې تر دا مهاله په افغانستان کښې لټول شوي دي د کندهار لویدیځ خوا ته د پنجوایي او ارغنداو په وادۍ کښې د بدوان د غره له سمڅو او د یمراسۍ له غونډۍ څخه هم، تر لاسه شوي دي چې د سند، پنجاب او د بلوڅو د خاورې تر تاریخ دمخه مدنیتونو پورې اړه لري او د مورد رب النوع مجسمې موندل شوي دي.

په ۱۳۴۴ ش کال د کندهار شمال لویدیځ خوا ته ٦٦ کیلومتره ئیرې د مونډیګك په غونډۍ کښې علمي پلټنې وشوې، چې دارغنداو په ودانۍ کښې تر تاریخ دمخه د پېنځو زرو کالو پخوا د مدنیت د آثارو نماینده ګي کوي پوهان وایي چې د کندهار لویدیځ خوا ته د کشکنخود له وده چې اوس وچ شوی دی اوبه کېدلې او سر سبزې وې. دا غونډۍ چې درې زره کاله پخوا د وروستي ځل له پاره د استوګنې ځای و، اوس د جوي پېښو

The Digital Library

له امله یو مخروط شکل لري، د هغې لارې پر سر پرته وه چې د رخد (ارغنداو)، پښین او سند د وادۍ خواته د هرات، فراه او هلمند د شاخوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همداراز دا لار د ترنك اوغزني او د هندوکوش جنوبي سیموته رسېدله، مطلب دا چې د هلمند وادي يې د ارغنداو او ترنك له واديو سره نښلولې.

د مونډيګك غونډۍ تر میلاد وړاندې د څلورزرم کال له پای څخه د لومړي زرم ق،م کال تر پیله پورې د ودانۍ پېنځلس مرحلې تېرې کړي دي په آخره او پورتنۍ مرحله کښې يې د غلې ګودامونه وو چې پخسه يې ديوالونه يې درلودل، د غلې د ګودامونو ځايونه د يوه اوږده غولي په ډول وو چې د هرپه د موندل شويو آثارو ګودامونو ته بيخي ورته وو، خو د هرپه تر ګودامونو کوچني وو، په کښته پوړ کښې يې د څارويو د ساتنې له پاره خونې وې. څرنګه چې د ګودامونو ودانۍ د نوموړې غونډۍ له دريو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وايي چې داً ګودامونه د هغه مهال د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کښې جوړشوي وو.

په لوړ پوړ کښې د ګودامونو د ساتندوی له پاره يوه کوچنۍ کوټه ليدل کېږي، چې په هغې کښې يو څه خاورين لوښي، ډبرين او د مفرغ برې (پيکانونه) او مچلوغزې او د هغوی د ختو ګولۍ موندل شوي دي او دا ورڅخه څرګندېږی چې د ګودامونو ساتونکيو دا وسايل د ګودامونو د ساتنې له پاره کارول. چې د دغو دفاعي څيزونو عمر له اوس څخه تر دريو زرو کالو (شاوخوا) اټکل شوی دی.

د غلې د ګودامونو تر ودانيو پخوا له مکعبو ډبرو څخه چت لرونکې خونې جوړې شوې وې چې د ودانيو په شمالي برخه کښې د خښتو ودانۍ هم شته. د ودانيو مخ ته يو ارت غولی دی چې خواوشاېي يو څه

کوچنۍ خونې شته او د لويې مانۍ نخښې هم ښکاري چې له اومو خښتو څخه په نيم مخرطي ډول ودانه شوې ده او د خښتو لويې ستنې لري چې په سپين رنګ انځور شوي او اوس هم د دې ستنو بهرنۍ منظره له برمه ډکه په نظر راځي. په دې ستره ودانۍ کښې يو د مفرغ چاقو او د هډوکي لاستی او د ښکليو کودړو توټې او د ادېتا (ادې ـ مور) د خير او برکت د رب النوع يوه ماته مجسمه چې د بلوچستان او سند موندل شويو مجسمو ته بيخي ورته دي له ډول ډول وسلو سره تر لاسه شوي دي.

په نورو غونډيو کښې د هغو خلکو د استوګنې د ځايونو نخښې شته چې پورتنۍ غونډۍ يې عبادت ځای و، په دې ودانيو کښې د نغري نخښې د هغه له اسبابو سره او يو څو اونګو نه او د هغوی دستې لاس ته راغلې دي، چې په غالب ګومان د دوا پلورلو دوکان ګڼل کېدای شي. په نورو خونو کښې د پخو خښتو تنور او نيم کاره توبري (پيکانونه) ليدل کېږي. د زياتو خونو باموږنه شيوه ګي لري او په د باندنيو ديوالو کښې مستعمل توبري پيکانونه او مسي سرنېزې اېښودل شوې دي. په هغه هديره کښې چې په دې ودانيو پورې اړه لري اووه کالبوتونه (اسکليټونه) پيدا شوي دي. د مونډيګك د غونډۍ له کښته څخه لوړې خواته مختلفې طبقې داسې دي:

له ځمکې څخه پورته خوا ته تر نهم پوړ پورې د نيم کوچيتوب ژوندانه نخښې ليدل کېږي، چې د هغو له مخې ويل کېدای شي چې د هغه ځای لومړني اوسېدونکي تر څه وخته نيم کوچي مالداران وو او د کورونو ودانۍ يې هم پخسه يي وې، تر هغو وروسته تر دريو پوړيو پورې ودانۍ له اومو خښتو څخه بشپړې شوې وې، چې خاورين لوښي يې په کښته طبقو کښې ساده او ابتدايي دي تر هغې وروسته د لوښيو کودړې ښکلي کېږي. تر هغې چې د ختو انځور شوي لوښي رامنځته کېږي، پر هغو کټوريو (جامونو)

چې پر پایو ولاړ دي د ښارویو، مرغانو، ګلانو او د جګو ښکرو لرونکي پسونه، تنځري (زرینې زرکې) پیل مرغ او د (عشق پیچان) د پاڼو شکلونه لیدل کېږي. د ختو دا انځور شوي لوښي له اتم پوړ څخه وروسته زیات دي چې د "کوټې" خواوشا موندل شویو لوښو ته ورته دي مفرغي فلزات او مس له شپږم پوړ څخه پیل کېږي او هغه وخت چې د پینځم پوړ سکاره یې د کاربن "۱۴" له لارې و ازمویل نو د دې پوړ نېټه یې ۲۶۲۵ ق.م په شاوخوا کښې وټاکله. د موسیوکزال د تاریخ وړاندې دورو د متخصص په وینا دا غونډۍ تر پینځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جودیرو پخوانۍ او لرغونې ده. (وګورئ ۴.۳ نومره عکسونه).

۳. د افغانستان په شمالي برخو کښې هم د تر تاریخ دمخه مدنیت آثار کشف شوي دي په دې مانا چې په شمال لویدیځ ګوټ کښې د مرو په انو کښې تر تاریخ وړاندې مدنیت نخښې تر لاسه شوي دي، همدا ډول د افغانستان په شمال ختیځ لور کښې د تاریخي آثارو بقایا شته چې د ۱۹۶۲م کال پر اکتوبر د ایټالوي لرغونپوهانو له خوا وموندل شول.

د هزار سم دښته د هندوکوش په شمالي لمنو کښې د "۳۳۰۰" فوټو په لوړوالي او د "۱۶" کیلو مترو په اوږدوالي د سمنګان شمال لویدیځ لور ته پرته ده چې په لرغونې زمانه کښې هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چین لاره له همدې وادۍ څخه تېرېدله او همدلته د غره په ډېرو کښې هغه طبیعي سمڅې شته چې پخواني انسانان پکښې اوسېدل او هلته د ډبرین اوړتك سامان او ډېرې توږل شوې ډبرې کشف شوې دي. چې ځینې ودانۍ یې هم په هماغې زمانې پورې اړه لري، چې انسان تر سمڅو او ګارو بهر استوګنه کوله او بې ډوله ابتدایي دیوالونه یې "۱/۲۰" مترو لوړ جوړ کړي دي چې د هغو په منځ کښې له "۲۰" څخه تر "۳۷" مترو پورې د

The Digital Library

ودانۍ بلاکونه لیدل کېږي، دغو ټولو ودانیو ۳۳۵ هکتاره ځمکه نیولې ده، د هزار سم له سینده د اوبو د کانال د غاړې له (۱۲۵) متره دیوال سره د اوبو رسولو نخښې هم څرګندې دي.

د دغه ځای د ګارو په سمڅو کښې مثلث ډوله خونې لیدل کېږي چې لوېې تاخچې لري او له ډبرو څخه دننه درې کنجه چوکۍ توږل شوې دي، د دیوالونو په جوړولو کښې یې د ډبرو له تختو څخه کار اخیستی دی چې د نغریو نخښې هم په کښې څرګندې دي.

د هزارسم په سمڅو کښې کیندل شوي شکلونه او رسمونه لیدل کېږي چې د ایټالوي لرغونپوه هیئت د راپور لیکونکي په وینا داسې شکلونه د لویدیځې اروپا په تر تاریخ وړاندې آثارو کښې هم لیدل شوي، خو د هزارسم د آثارو انځورونه څلور ډوله دي، لومړی انساني شکلونه، دویم رسم شوي لاسونه، دریم د ښارویو شکلونه څلورم د راز راز شکلونو ګډون، چې ماناوې یې هم نه دي څرګندې. "وګورئ ۵ ـ ۶ مه نومره عکسونه".

د تر تاریخ وړاندې زمانو پوهان د هزارسم د سمڅو دا شکلونه هغو شکلونو ته ورته او نژدې ګڼي چې په هسپانیا، ایټالیا، سویس او ایرلنډ کښې یې موندلي دي او داسې نتیجه اخلي چې تر تاریخ وړاندې. دا ډول شکلونه رسمول دود وو، د بېلګې په ډول:

ډ هزارسم د سمڅو له شکلونو څخه د یوځکې یو شکل دی چې نیمه دایره یې تشکیل کړې او هغه دایره بیا یو عمودي خط پرې کړې ده او له هغې څخه د انسان بدن مراد دی، چې بازوګان او شمزۍ یې ښوولي شوي دي او هغو شکلونو ته ورته دي چې تر تاریخ وړاندې د هسپانیا، ایټالیا او ایرلنډ په آثارو کښې هم لیدل شوي دي. (وګورئ ۷ مه نومره عکس).

د هزارسم په آثارو کښې دا ډول مشابه شکلونه ډېر دي چې د اروپا

The Digital Library

له - تر تاريخ وړاندې لرغونيو آثارو څخه په پاتې شکلونو کښې ښوول کېداى شي.

تر تاريخ وړاندې په کلکولي تيك او توږليو ډبرو د استعمال په دوره کښې د بدخشان لاجورد هم د يادولو وړ دى، څکه چې د کاشان د سيالك په غونډۍ، د سومر او بين النهرين په ځمکو د مصر د فرعون توتن خامن په هديره او هم په عيلام کښې د لاجورد د ډبرې راز راز نمونې موندل شوې دي او دا څرګندوي چې د بدخشان د لاجوردو ډبرو شپږ زره کاله پخوا شهرت درلود او استعمال يې تر مصر پورې هم رسېدلى، د دغه هېواد خلکو له نورو ختيزو او لويديزو هېوادو سره لرغونې مدني اړيکې درلودل. (وګورئ اتمه نومره جدول).

تر اسلام دمخه تاريخي افغانستان

هغه مهال چې د تاريخي افغانستان په باب غږېږو موږ هغه ټولې سيمې په نظر کښې نيسو چې له افغانستان سره يې په تاريخي پېښو او د سياسي، مدني او فرهنګي حوادثو په جريان کښې ګډون درلود او د ګډو تاريخي عواملو تر اغيز لاندې يې اوضاع يو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافيايي سيمه کښې د ايران د فلات ختيزه برخه د سند له سينده بيا د خراسان تر پايه (د امغان) پورې ختيځ او لويديځ شامله ده او په شمال کښې هم د آمو شمالي برخې تر سمرقند او پاميره د غرو لمنې په کښې راځي او په جنوب کښې پر بحيره عرب تمامېږي دا سيمې عموماً ګډ تاريخ لري.

آريايان:

د "۲۵۰۰ ق.م" په شاوخوا کښې د آريايي سپين پوټکيو لوى ټولى په آريانا ويجه نومي هېواد او د امو په شمالي غاړو کښې د کوچيتوب او مالدارۍ ژوند تېراوه او چې شمېر يې ډېر شو نو د امو جنوبي سيمو او د باختر ورشو ته راوختل او د هندوکوش په شمالي او جنوبي لمنو کښې ميشت شول. دغو خلکو د نفوسو او قبيلو د زياتوالي له امله ختيزې خوا ته هجرت وکړ او د سند له سينده د هند شمالي ارتو* سيمو ته تېر شول او په

The Digital Library

هغه ځمکه کښې یې یو مدنیت جوړ کړ چې د "ویدا" په پخوانیو څلورو کتابو کښې یې انعکاس لیدل کېږي له همدې امله یې "ویدي مدنیت" بولو چې د (۱۴۰۰ق.م) په شاوخوا کښې موجود و او په همدغو کتابو کښې د افغاني لویو قبیلو یوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون) الینا (د لغمان او نورستان شمالي خلك)(۱) او نور راغلي دي او موږ له دغو کتابو څخه د لرغوني افغانستان د خلکو ژوند، ژبه، مدني او فرهنګي وضع معلوموالای شو.

څلور ویده دادي: ریګ وید، سام وید، اتهرواوید، یجوروید، چې تر ټولو پخوانی وید "ریګ وید" دی او په هغه کښې د افغاني قبیلو، پاچاهانو، نومیالیو خلکو، غرونو او جغرافیایي ځایونو ډېر نومونه، راغلي دي.

ارینه ویجه:

ارینه ویجه چې په پښتو کښې تر اوسه "اویجه" د ټاټوبي او د استوګنې د سیمې په مانا کارول کېږي، د تاریخ پوهانو په وینا د پامیر سیمې او یا د خوارزم شاوخوا او د خزر د "دریا چې" څنډو ته ویل کېده، چې له هغې جغرافیایي سیمې سره نښتي ده چې موږ اوس څېړنه په کښې کوو.

څرنګه چې د آرین خلکو (آرین د نجیب، کښتګر او کرونکي په مانا) د ژوندانه د دې دورې آثار لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوي او تر تاریخ وړاندې زماني برخه ده، ځکه نو د دوی د ژبې، د ژوندانه د ډول او د دین و هنر په اړه معلومات نه شته، ډاکټر ګوستاولوبون هغه آریایي لرغونې ژبه چې په ارینه ویجه کښې ویل کېدله د "آریك" په نامه یاده کړې ده.

(۱) دا نوم د الیشنګ او الینګار د درو په نومونو کښې ښکاره دی.

ویدي مدنیت:

د آرین خلکو تاریخي دوره له ویدي سرودوسره پیل کېږي او له همدې تاریخي سرچینې څخه موږ د آرین د خلکو افکار، عقاید د ژوندانه ډول او له افغانستان خاورې څخه د دوی مهاجرت څرګندوو. د ژبپوهنې له پرتلې څخه دا ښکاري چې د افغانستان د ژبو او د ویدي او سنسکریت ژبو تر منځ ډېر ژبنی یووالی شته.

ویدي سرودونه په مختلفو زمانو کښې ترتیب شوي دي او په شفاهي توګه له یوې خولې بلې ته او له یوه نسله بل ته را نقل شوي دی او لکه چې اوسني وید پېژندونکي پوهان وایي: د لوړو یادو شویو کتابو پر سرودو سر بېره یوه برخه نور لرغوني سرودونه ورك شوي دي چې د وید په خپل تعبیر "پخوانیو زیشیانو" یعنې پخوانیو پوهانو به ویل او یادا چې ځینې لرغوني سرودونه چې نوې بڼه ورکړل شوې ده هم موجود وو چې غالباً یې د افغانستان په ورشو او د آرین خلکو په هغه ژبه پورې اړه درلوده چې دوی لا د هند شمال د اوو سیندونو شاوخوا ته مهاجرت نه و کړی.

څرنګه چې ویدي کتابونه، ویدي ژبه او مضامین اوستایي سرودو ته چې د سند په لودیزه ارته ورشو کښې پیدا شوي، بېخي ورته دي او بشپړ نژدېوالی ورسره لري، ځکه نو ویل کېدای شي چې د ویدی د لرغونیو ورکو شویو سرودو زانګو همدا د افغانستان او باختر ورشو ده چې اوسنیو موجودو سرودونو یوه برخه به د هغو ورکو شویو سرودونو نوی ډول وي.

د لرغوني افغانستان له خاورې سره د ویدی مدنیت ډېره ټینګه اړیکه له دې څخه ښکاري چې د ویدي او سنسکریټ پخوانی ډېرې کلمې په پښتو او دري ژبو کښې ریښې لري او ښایي چې دا ژبني میراثونه له لرغونیو اریایي نیکونو څخه دغو اریایي ژبو ته پاتې شوي وي.

The Digital Library

د بېلګې په ډول د "اریا" کلمه دوې علمي ماناوې لري:

د دې کلمې مانا ځینو په "اصیل" او "نجیب" کړې او ځینو بیا په "زارع" او کروندګر". څرنګه چې په پښتو کښې د "آرد" کلمه د "اصل" په مانا راغلې ده او هم کله کله د "کرنې" او "بزګرۍ" مانا لري نو ځکه ویل کېدای شي چې د نسبتي نون په زیاتېدو "آرین" (لکه پلن = پساده، تورن = شمشیري او نور) د کروندګر په مانا وي او څرنګه چې کرنه د خلکو په منځ کښې یو شریف کار او کسب و، نو ښایي چې تر هغه وروسته د "نجیب" او "شریف" مفهوم مجازاً ورکړل شوی وي.

ارین خلك چې هند ته ولاړل هغې ورشوته یې "اریه ورته" یا "آریه ورشه" وویل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کښې د "ورشو" په ډول د ټاټوبي او د استوګنې د ځمکې او مرتع په مانا شته.

په پښتو کښې تر اوسه "سند" ته سیند وایي او دا کلمه په ویدي ژبه کښې "سندهو" ده.

د ریګوید په سرودو کښې د افغاني سیمې د ډېرو سیندونو یادونه شوې ده لکه سنده هو (سند) کوبها (کابل)، ګوماني (ګومل)، کرومو (کورم)، سویتي (سوات) ورکه (کونړ) رودونه او ګندهاره (کابل مجرا) او هرد ویتي = سره سوتي (ارغنداو یا اراکوزی، چې اوس یې د پخواني نامه ریښه په دهراوت کښې ساتل شوې ده او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواوید کښې د بلخ نوم د "بلهیکه، په شکل یاد شوی دی، چې وروسته د مهابهارته په کتاب او د سنسکریت په ادبیاتو کښې "بهلیکه" شو او ریښه یې له بهلي - بخدي څخه راوتلې ده.

همدارنګه په اتهرواوید کښې د ګنداریس (د ګندهارا اوسېدونکی) تر څنګه د منجوان غره ذکر شوی دی، چې همدا اوسنی منجان غر دی چې

د نورستان او بدخشان تر مینځ پروت دی.

په ویدي سرودو کښې د لسو اریایي قبیلو جګړه یاده شوې ده، چې د ویدا د کتاب تر لیکلو (۱۴۰۰ ق.م) دمخه ډراوی (پنجاب پر غاړه شوې ده او په دې قبیلو کښې د افغانستان د خواوشا خلکو هم ډېر نومونه شته لکه الینا (د الیشنګ او الینګار خلك) او بهلانه (د بولان د درې خلك) او شېوا (د سند د غاړې خلك) او پورو (د ګندهارا د شاوخوا خلك) او پکتهه (پښتون).

له دې جملې څخه د "ریګ وید" په دویم ټوك کښې د پکته د قبیلو او د هغوی د نومیالیو کسانو او پاچاهانو څو واره یادونه شوې ده، چې یو له هغو څنې پکتهه نامتو پاچا (توروینه) (توروهونی = شمشېر باز) نومېده او د ارغنداو د هراوت (هرد ویتي) په وادۍ کښې د پنې، ډسه، پراوته او بریسه په یادښت راغلي دي، چې اوس په افغاني قبیلو کښې بریڅ او پنی د کندهار په جنوب او د سیبو ي په وادۍ کښې شته او همداراز پخوانیو نومو ته د ډاسو (سلیمانخېل) او پروټ (الکوزی) د قبیلو بنسټ لا پاتې دی.

هغه اریایي نژاده خلك چې له اریانه ویجه څخه د هندوکوش شمالي او جنوبي سیموته راغلل، کوچیان وو او د چوپانۍ ژوند یې درلود. پر (۱۹۳۹م) سمرقند ته نژدې په "تل برزو" کښې پر خاورین لوښي یو تصویر موندلی شوی دی، چې هغه د ګیومرث (ګومرد - یا ګویت شاه) د یو پخواني اریایي پاچا تصویر بولي، چې نیم یې سړی او نیم یې نر غویی دی او ګویشت د اوېستا په یوه برخه کښې هم شپون پاچا بللی دی له هغه څخه څرګندېږي چې دغو خلکو د کوچیتوب په وخت کښې هم پاچاهان لرل، کولا (کهوله) او کورنۍ د دوی د ژوند اساس و، چې له هغوی څخه بیا ډلې پیدا کېدلې او د "پتي" په نامه یې مشر لاره، بیا چې څو کوله (کهوله) سره

om: The Digital Library

یوځای کېدل "ګرامه" یا "ویسه" ځنې جوړېده شاهي ټاټوبي ته یې "پور" وایه او دا درې سره کلمې تر اوسه د سړیو او ځایو په نومونو کښې شته لکه: باګرام، میرویس، شېرپور.

لومړنیو آریایانو مخکښې تر هغې چې هند ته هجرت وکړي کاست (ټولنیزه ډلبندي) یې نه پېژندله، خو هغه وخت چې په هند کښې د هغه هېواد له پخواینو تور پوټکیو سره مخ شول، نو پر څلورو طبقو، برهمن (روحاني) کشتریه (جګړن) ویسیه (ښاریان او کسبه) او سودرا (ناملموس) وویشل شول چې دې اجتماعي طبقه بندۍ د دوی په وروستنیو تاریخي او ټولنیزو اوضاعو کښې ځرګنده اغېزه درلوده.

په ویدي کتابونو او داریایي نژاد په نورو آثارو کښې داسې لیدل کېږي چې:

پاچاهي د مهاجرت له لومړنیو وختو څخه د دوی تر منځ موجوده وه او د ډول ډول ارباب انواعو پرستش یې کاوه او د "سبها" او "سمتي" په نومونو یې جرګې او د (سامانه) په نامه یې مېلې لرلې، پېغلو له زلمیانو او ښځو له نارینه و سره مینه کوله او د واده دودونه یې هم درلودل. د کورنیو افرادو د ډېرښت له پاره یې تل دعاوې کولې، د ښځو په ډلو کښې شاعرانې هم وې، چې ځینې سرودونه یې د ریګ وید په لومړي کتاب کښې ساتل شوي دي. دغو خلکو ورزشي لوبې، د اس سپرلیو اتڼ، نڅا او موزیك هم درلود او پر کرنه او مالدارۍ بوخت وو او د وړیو او څارویو له پوټکیو یې کالي جوړول، د پسونو او وزو رمې او دغو یو ګلې یې درلودې او د کورنیو شتمني یې د څارویو رمې او په تېره بیا د پیورو غواو درلودل وو. کله به چې د افغانستان غرو ته د "سوما" د بوټي د رانیولو (اخیستلو) له پاره راتلل خپل غوایي به یې د خریدارۍ د واحد په توګه راوستل چې هغه ته به یې

پاسو (PASU) ویل چې د پیسې (پولی واحد) کلمه له هغه څخه راوتلې ده.

له صنایعو څخه یې د لرګیو تراشنه، فلز کاري، د ټوکرانو او پوزیو (بوریا) اوبدل، د خاورینو لوښیو جوړونه، فلزي تزئینات او د اربو جوړول زده وو.

خوراك او څښاك یې د غلو دانې، شیدې او نور لبنیات، د ښکار غوښې او د سوما او سوریا شیره وه.

د طبعي عناصرو عبادت یې کاوه لکه ارونا (د اسمان رب النوع) اندرا (د جګړې رب النوع) سوریا (لمر) اګنی (اور) سوما (غرني وابنه چې له هغو څخه یې مشروبات تیارول) ماروت (باد) او نور اود هر یو په نامه یې قربانۍ درلودلې، خپلو پوهانو ته یې "ریشي" ویل چې په پښتو کښې اوس ددې کلمې له رېښې څخه د رشه کلمه د خوی، خلق او پوهې په مانا لرو.

اوېستایي مدنیت:

د افغانستان د اریایي خلکو دویم مدنیت په بخدي (بلخ)، د هندوکوش په شمالي او جنوبي سیمو او د هلمند په وادۍ کښې و چې د (۱۲۰۰ ق.م) په شاوخوا کښې پیل شوی او له هغې دورې نه یو کتاب د اوېستا په نامه پاتې دی چې پېنځه بابه لري.

څرنګه چې په دې اړه زموږ د معلوماتو سرچینه د اوېستا د کتاب پاتې برخه ده نو ځکه دغه مدنیت او فرهنګ ته "اوېستایي مدنیت" وایو څرنګه چې دا فرهنګ په بخدي او افغانستان کښې زېږېدلی او را منځته شوی دی ځکه نو د دغه هېواد په تاریخ کښې ډېر زیات ارزښت لري. د اوېستا کتاب د افغانستان د لرغونیو خلکو مدني، فکري، او فرهنګي اوضاع په ښه ډول ځرګندوي.

...m: The Digital Library

د اوېستا له کتابه څرګندېږي چې آریایي خلك د کوچیتوب، مالدارۍ او کرهڼې پر شا ژونده مدنیت ته رسېدلي او په کلیو او ښارو کښې مېشت شوي دي او د اقتصادي او ټولنیز ژوند په مراحلو کښې یې یوه نوې دوره پیل کړې ده.

په دې دوره کښې لومړی ځل په بلخ کښې پاچاهي را منځته شوه او د "یمه" (جم) په نامه یو پاچا د بلخ ښار ودان کړ او هم په دغو خلکو کښې یو ټاکلی ایین د مزد سینه = مزد یسنا (د خدای ستاینه) په نامه منځته راغی چې مدني او روحي قوانین او هدایتونه یې لرل، موسس یې زره توشتره = زردشت و چې د کورنۍ په نامه "سپتمه" یا "سپیتمان" یادېده (چې دا نوم په پښتو کښې دوی کلمې "سپین" او "تمه" یا "تمان" د نژاد په مانا دی).

د زردشت د تبلیغ د رامنځته کېدو ځای بخدی (بلخ) او سیستان دی. (وګورئ نهمه نومره عکس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاړه آس خاوند) او مور یې "دوغدو" او د پلار له خوا نیکه یې پتیر ګتراسپه نومېده د څلورو ورونو نومونه یې داوو:

رتوشتر، رنګوشتر، نوتریکا، نی وتیش.

د ده لومړنۍ ښځه چې نوم یې څرګند نه دی (د ایست واستره) مور وه او درې لوڼې یې لرلې د زردشت دویمه ښځه د دوو زامنو "هوره، چیتره اوراتت نره" مور وه، دریمه ښځه یې چې په لمر ختیزه ورشو او د بخدي په سیمو کښې کړې وه د جاماسپ (د ګشتاسپ وزیر) د ورور (فره شه وشتره) لور وه او "هووی" نومېدله، د ده له زامنو څخه "ایسیت واتسره" د روحانیونو مشر و".

او "اوروتت نره" د بزګرانو لارښود او "هوره چیتره" د جنګیالیو

افسر بلل کېده د ده د پیروانو درې ګونې ډلې، د زردشت د دغو دریو زامنو له خوا رامنځته شوې دي، درې لوڼې یې هم درلودې چې فریني، ثریتي، پیورو او چیستي نومېدلې.

د زردشت د ژوندانه زمانه په یقیني توګه معلومه نه ده، خو د زردشتي کتابونو د روایتو له مخې د (٦٦٠ق،م) په شاوخوا کښې زېږېدلی او پر شل کلنی یعنې پر (٦۴٠ق.م) کښې منزوي شوي، پر دیرش کلنی یعنې پر ٦۳٠ ق،م یې د لارښوونې ادعا کړې ده، پر ۴۲ کلنۍ یعنې پر ٦۱۸ق،م کښې "ګشتاسپ" پر ده وګروهېد او د ده په عقیده شو او پر (۵۸۳ ق،م) په اووه اویا کلنۍ د تورانی "ارجاسپ" د یرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشکده) کښې د تورانی "براتر کرش" په لاس ووژل شو، خو څېړونکي پوهان دا کلونه سم نه بولي، او د ده زوکړه یې د ۵۸۸ق،م په شاوخوا کښې ګڼلې ده.

زردشت له هغو لرغونیو کسانو څخه دی چې په لرغوني افغانستان کښې یې پر نوي اقتصادي بنسټ د یو اساسی او ژور رفرم بنسټ ایښی دی او د " ژ، دو مزیل" په وینا:

"ده خپل اقتصادي سیستم په داسې وخت کښې منځته راوړی دی، چې د اریایانو یوه ډله دکوچیتوب له حاله راوتل او کلیوالي ژوند یې غوره کاوه."

په دې توګه چې د ځارویو د څړ نامعلوم ځایونه یې د هر ټبر او قوم له پاره د څړ په ټاکلو ځایو الیش کړل او په همدغه دلیل یې غویي او غوا ته چې د خوراك او کرهنې یوازنۍ وسیله وه په درنه سترګه کتل او حیواني سرې په کلیوالی تشکیلاتو او کرهڼه کښې خاص اهمیت موندلی و.

زردشت د یوه خدای (اهوره مزده - یوبادار) په یووالي او بې ساري

عظمت قایل شو او له پخوانیو خدایانو څخه یې چې آریایانو ورته عقیده درلوده مخ وگرځاوه، دی وایي چې:

"تر یوه خدای وروسته د نړۍ له پیله څخه دوه روحه شته، چې یو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي او ټول ژوند یوه باطني جگړه ده چې د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دایمي جگړه کښې رڼا او تیاره عقل او اهریمن یو له بل سره مقابل دي".

زردشت په خپل ایین کښې د څارویو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چې لرغونیو اریایانو درلودل، له منځه وړي دي.

دی وایي: "د (سوما) کثیف نشه کوونکي شراب څنگه له نېکۍ سره مرسته کولای شي. د بزگر سړي غویی تر دې چې قرباني شي، ښه او گټوره دا ده، چې د خپل خاوند په لاس کښې وي"

د زردشت په ایین کښې د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې، د رښتیا پر برې، د درواغو پر ماته او د جنت، دوزخ، چنوات (صراط) د پله او د ملائکو پر وجود عقیده شته او آذر (اور) یې هم مقدس گڼلی دی، چې د ټولو موجوداتو په کمون او د طبیعت په موالیدو کښې په ودیعت ایښود شوی او د ژویو (جانورانو) د ژوندانه جوهر او د باطني غریزې تودښت نغري دي، نو ځکه د زردشت پیروانو د آذر د نمانځنې له پاره دوهې (آتشکدې) درلودې.

د زردشت په ایین کښې د نیکۍ قوتونه دا میشه سپینه (همیشه سپین او مقدس) او ایزدان (دستاینې وړ) په نامه شته، چې له هغې جملې څخه شپږ عامل قوتونه (موکلې ملکې دي، چې هر یو قوت د خپل صلاحیت په دایره کښې د نړۍ د چارو د ادارې لپاره له بل قوت سره همکاري کوي، هر یو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د یوه صفت مظهر او تلپاتې بلل شوی دی.

The Digital Library

۱- وهومنه = بهمن (ښه انگیرنه - نېکه مننه) یا د گلو او رمو او نورو ژویو (ژوندیو موجوداتو) ساتندویه پرېښته.

۲- اشه و هیشه = اردي بهشت (ښه نظم) د اور پرېښته.

۳- خشتره وییریه = شهریور (تسلط د فلزاتو او ښکلیو ډبرو ساتندویه پرېښته).

۴- سپېنته ارمیتي = سپیدار مذ (د روح سپېڅلتوب او تواضع) د ځمکې ساتندویه پرېښته.

۵- هیوروتات = خر داد (روغتیا) د غښتلتوب، کورو او اوبو، موکله پرېښته.

٦- امیریتات = امر داد (ابدي ژوند او بقا) د کرهڼو واښو او د خړ خایو پرېښته.

د مزده یستا د پیدایښت په سر کښې ددې شپږو ملایکو پر سر یوه ملکه د سپېنته مینیو (سپین عقل) په نامه ولاړه وه، چې تر هغې وروسته یې پر ځای "اهوره مزده" او کله هم "سره اوشه" (سروش = د خیر هاتف) دریدله.

د خیر، نېکۍ او رڼا د قوتو په مقابل کښې د شر، بدۍ او تیارې قوتونه هم موجود وو، چې د ټولو مفاسدو او شرارتو مشر "انگره مینیو" (اهریمن) و، او په اوېستا کښې یې د شر او تیارې دا ټول قوتونه د "دیوه" په نامه یاد کړي او د خیر د ملائکو په مقابل کښې یې د شر او بدۍ شپږ موکلان د کماریکان په نامه داسې تصور کړي دي.

۱- اکه منه: د هومنه په مقابل کښې د ناپاکۍ انگیرنې (یا مننې) په مانا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکار ندوی.

۲- ایندره: د اردی بهشت په مقابل کښې د بدعت دوره او د خلکو گمراه کوونکی روح.

۳- سيوروه: د شهريور په مقابل کښې د بې نظمۍ ښکارندوی او د ګړ بړ ديو.

۴- نا او نك هيي تيا: د سپيند ارمذ په مقابل کښې د تور او نافرمانۍ ښکارندوی.

۵- تيوروی: د خرداد په مقابل کښې د ورانۍ فساد، لوږې او تندې ديو.

٦- زيی ريش: دامر داد په مقابل کښې چې د تيو دوی شريك دي.
کله هم ايشمه د (خشم) ديو د سروش په مقابل کښې د هغو ديبانو اووم عدد بشپړوي، چې د ناشکرۍ او عصيان ښکارندوی دی.

زردشت خپل ايين پر دريو اخلاقي او حياتي بنسټو بنا کړی دی او هغه دادي:

هو مته (ښه منل) هو خته (ښه ويل) هو ورشته (ښه کول) او په دې ډول د زردشت پيروانو ښه منل، ښه ويل او ښه کول د خپل عمل اساس ګرځاوه، او خپله انګير نه، خپله ژبه او خپل عمل يې په يو شان له ماناوي او مادي ککړتيا څخه خوندي ساتل، د بدني او روحي پاکوالي، د رښتيا، سموالي، مېړانې، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو مراعات يې کاوه، درواغ او تور منع و او د مزديسنا هر پير و په دې مامور ګڼل کېده، چې اور و اوبه او ځمکه د ناپاکيو له ککړتيا څخه و ساتي، ځکه نو دوی ځمکه د مړو د جسدو له ککړتيا څخه ساتله او خپل مړي يې نه ښخول بلکې په ازاده هوا کښې يې په لوړو ځايو باندې ايښودل چې د هوا مرغان يې و خوري او له منځه ولاړ شي.

د زردشت ايين چې د پيدا کېدو او روزني ځای يې د دنيا ډېر لرغونی پايتخت بخدي = بلخ و، د اوېستا د کتاب په وسيله تبليغ شو، چې

om: The Digital Library

تفسير يې په پهلوی (زند) ژبه راغلی دی او هغه ژبه چې اوېستا پرې ليکل شوې، له ويدي ژبې سره ډېر نژديوالی لري، د اوېستا کتاب د اسکندر تر يرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه ياکتابه لرل خو سکندر د غوايي (۱۲۰۰) پوستونه چې پر هغو اوېستا کتاب ليکلی و، وسېزل او تر سکندر وروسته چې يې بيا هغه کتاب راټول کړ (۳۴۸) فصله لاس ته ورغلل، چې پر همهغو (۲۱) نسکو وويشل شو او دويسټ نومې انګريزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسکو (۳,۴۵۷,۰۰۰) کلمې درلودلې، چې اوس له هغو څخه يوازې (۸۳,۰۰۰ کلمې) شته، له هغې شرح څخه چې انګريزي ختيځپوه براون کړي ده، داسې څرګندېږي چې د اوېستا باختري اصل له منځه تللی او هغه څه چې اوس پاته دي، يوازې څلورمه برخه يې ده په دې تفصيل:

۱ - يسنا (پرسته او جشن): چې ديني سرودونه دي او (۷۲) فصله لري.

۲ - ويسپريد (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چې له (۲۳) څخه تر (۲۷) پورې فصلونه لري.

۳ - ونديداد (د شيطانانو دفع کوونکی): د اوداسه، استغفار، توبې او نور ديني احکام لري او (۲۲) فرګرد (بابونه) دي.

۴ - يشت (نمونځ اوستاينه): د خدای او ملايکو ستاينه ده او (۲۱) بابه لري.

۵ - خورده اوېستا (کوچنۍ اوېستا): چې د (۳۵۰ م) په شاوخوا کښې آذربد مهر اسپند تاليف کړې ده او دعاوې، نمنځونه او مناجاتونه په کښې دي.

د اوېستايي مدنيت په دوره کښې چې له (۱۲۰۰ ق ،م) څخه پيل شوې ده، لومړی وار په بخدي کښې شاهي نظام منځته راغی او اوېستا وايي

...om: The Digital Library

چې "يمه " دا هوره مزده په امر يوه "واره" ودانه کړه، چې اوږده او سور يې د يوه اسپريس (اس ځغلولو د ميدان) په اندازه و او په هغه کښې يې راز راز څناوران لکه پسونه، غوايان، سپي، مرغان او نورو ساتل او هم يې د يو هاتره (ميل) په اوږدوالي د اوبو ځای وکيندئ او په هغه واره کښې په مخصوص ترتيب بازارونه، کوڅې او کورونه جوړ کړل، خو په هغه ښار کښې يې ناروغانو ، درواغ جنو، بدخويو، پيسانو او ليونيانو ته ځاي ورنه کړ".

په دې ترتيب د بخدي په " واره " کښې د آريايي مدنيت لومړی ښار ودان او لومړی مرکز تاسيس شو. او همدا د "واره" اوښتايي کلمه ده ، چې په سنسکريت کښې "وهاره" شوی ده، او په دري کښې "بهار" ځنې جوړ شوی دی، چې پر هغه ځای تر اسلامي لومړی پيړی پورې " د بلخ نوبهار " ودان و.

د اوښتايي مدنيت په زمانه کښې چې آريايي خلکو د هندوکوش په شمالي لمنو کښې کليوالي ژوند ته لاس ورته کړ، کلي او ښارونه يې ودان کړل او د کوچيتوب له دورې څخه په کورو کښې د اوسېدو حال ته راواوښتل. دا هغه ګام و، چې د مدني مراحلو د لوړتيا او اقتصادي تحول په لار کښې واخيستل شو، همدامهال و، چې شاهي نظام هم منځته راغی او د بخدي پاچهانو چې د اوښتا په يشتو کښې د "پرد ذاته" په نامه ياد شوي دي يعنې پيشداديانو په خپل سلطنتي نظام کښې نظم، داد او نياو (عدل) منځته راوستل، د اوښتا په تعبير د بخدي دغو پاچهانو د رب النوعی مقام هم درلود او څنګه چې په ويدي سرودو کښې هم د دغو پاچهانو يادونه شوې ده، څکه نو د دې شاهي کورنيو زمانه تر تاريخ دمخه عصرته چې آرين خلکو د هندوکوش له شمالي سيمو هجرت نه وکړ - رسيداى شي.

خو په اوښتا کښې يو لوی پهلوان (د ګيومرث له اولاد څخه) چې

هيوشينګه نوميد ، په "پره ذاته = پيشداد" ملقب و ، يعني لومړی قانون ګذار او دا د دري ادبياتو همهغه هوشنګ دی، چې د البرز په غره کښې يې د ناهيد (اناهيتا) د رب النوع له پاره قرباني کولې او له ديبانو سره جنګېده، او پر اوو هېوادو يې پاچهي کوله.

د د ينکرد په دريم کتاب کښې داسې راغلي دي چې: "د کرهنې او د هکانيه = دهقانی دود او د مالکيت اصل همدغو پيشداد يانو منځته راوړي دی او بيا وروسته هوشنګ د يهوپتيه (دالبيروني په وينا د هوفذيه) يعنې د حکومت او پاچهی او د خلکو د ساتنې اصل ايجاد کړی دی" له دغه روايت څخه پوهېدای شو، چې د اوښتايي دورې مدنيت د ويدي د اوايلو او کوچيتوب سره توپير درلود - په دې مانا چې دا وخت د ښکلي بخدي خلکو په کرهنه او آبادی، د کليو او ښارو په ودانی لاس پورې کړی و، د کوچيتوب او بدويت د ژوند له اقتصادي مرحلې څخه، د هکانيه او د مځکې مالکيت ته او حتی تر هغه يوې لوړې مرتبې "د هيوپتيه" (د حکومت او سلطنت ايجاد) ته رسېدلي و او هوشنګ پر يوې خورا ارتې ورشو او ځمکې حکم کاوه او د ديبانو او کوډګرو او بد ذاتو سره چې د مدنيت ورانوونکي او د کليوالو کروندګرو دښمنان وو جنګېده.

تر هوشنګ وروسته بل پيشدادي پاچا "تهمورث" دی چې په اوښتا کښې د "تخمه او روپه "په نامه ياد شوی او په ازينه ونت (وسله وال) ملقب و، دی يې د اوو هيوادو پاچا د "ويونګهان" زوي د "اينګهت" لمسی او د هوشنګ کړوسی ګڼلي دی، چې ديرش کاله يې د خپل وزير "شيدسپ" په کومك په نياو (عدل) او انصاف حکومت وکړ ده ته "ديوبند" هم وايي، دا ځکه چې ديبان او هريمن يې بند کړي وو او هم يې ځينې داسې مدني کارونه وکړل، چې په نوې اقتصادي مرحله کښې ورته اړتياوه، لکه د وړيو وريشل،

The Digital Library

د کالیو سکښت او ګنډل، د څارویو اهلي کول او له اس، غاتري، اوښ غوایي او خره څخه ګټه اخیستل، لیك او لوست منځته راوړل.

د کریستن سین په وینا: "تر تهمورث وروسته یې ورور جمشید پاچاشو او لومړي ځل یې د نوروز جشن جوړکړ، ادوي د اوېستا په تعبیر "د ښو ګلوخاوند" و، چې د القب په اوېستا کښې هوثوه (په پهلوی کښې هورمنګك) راغلی دی.

ده دري خویندې د "یمګ " او "اری‌نوك" او "سنګهوك " په نومو درلودلې (په شهنامه کښې : ارنواز - او شهرناز).

د اوېستا یې مدنیت دوري او د آریایي نژادو شاهي کورنیو او نومیالیو کسانو او پهلوانانو په اړه تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانیو کتابونو روایتو د زمانو په تېرېدو یوه داستاني بڼه پیدا کړې ده او په دغو کتابو کښې دا اساطیر په مختلفو ډولو راوړل شوي دي، خو موږ دلته زیار باسو، چې ترخپله وسه د نومړیو داستانو تاریخي اړخونه ولټوو.

په ویدا کښې د پیشدادي ستر پاچانوم (یمه) Yama په اوېستا کښې "ییمه "Yima پهلوی کښې "یم " Yam او په دری کښې "جم " ذی، چې صفت یې په اوېستا کښې خشیته Xshaeta په پهلوي کښې شیت Shet او په دری کښې "شید" راغلی او "جمشید " یې بولی، یعنی ځلیدونکی جم. د جم پلار په اوېستا کښې ویوهونت Vivahvant دی، چې وروسته بیا ویونګهونت = ویونګهان په ویونجهان معرب شو، زوی یې یمه = جم دا هوره مزده له خوا د خلکو ساتندوی او پاچاو ټاکل شو چې د خلکو د ودانۍ او هوسایۍ له پاره زیار وباسي، ده ته یوه لکړه، یو غمی، یوه توره، یوکټوری (جام) او د یوې زرین تېش (غاښور) ورکړ شو، چې د ده د شاهۍ لومړی نښان وی او له تیش څخه د ځمکې په کرلو او کرهنه کښې کاروا‌خلي، د خلکو او څارویو د نسل

په ډېر ولو کښې زیار وباسي، د بخدي "واره" ودانه کړې او هغه ځای چې په اوېستا کښې د لوړ و بیرغو لرونکی (ښکلی بخدي) بلل شوی د خپل ځان او نورو ښاري خلکو ټاټوبی وټاکي.

د بخدي پاچا " یمه" لومړی پاچا دی چې د مدنیت او ښاریتوب بنسټ یې ایښی او ټولنیز ژوند یې ترتیب کړی دی.

کرنه، څاروي روزنه، کار، د اوسپنې ویلول، د کالیو اوبدل، د وسلو او جواهر کارونه، د لښکري طبقې ټاکل، ختګري او د فلزاتو او درملو کارول یې دود کړل او په خپل لومړي شاهي پایتخت ښکلي بخدي کښې یې مدنیت جوړ او خپور کړ. د فرانسوي څېړونکي بنونسیت په وینا: دی هغه آریایي شخصیت دی چې د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کښې د "ایمیرا" Imra په نامه تر ټولو ارباب انواعو لوړ او ستر رب النوع ګڼل کېده او د هغې سیمې په مرکزي معبد کښې چې هلته یې د قربانیو دودونه پر ځای کول د ده مجسمې درولې وې.

په ۹ یسنا کښې له دریمې ترپېنځمې فقرې پورې وایي! "د جم د پاچاهۍ پر مهال تودوالی، سوړوالی، زوړوالی، مړینه او رخه (رشك) په دنیا کښې نه وو" او د ۱۹ یشت په ۳۱ - ۳۸ فقرو کښې داسې راغلي دي چې: "د جم په پاچاهۍ کښې د نرې ژوندون په خوښۍ او خوشالۍ تېرېده د رنځ او ناورین نخښې نه وې" په اوېستا او د عرب او عجم په نورو تاریخي کتابو کښې، د جم او پیشدادي پاچاهانو کیسه د ډېر لرغونتابه له امله افسانوي بڼه غوره کړې ده او څرنګه چې یې د جم پاچاهي د هر راز هوسایۍ او ارامۍ، نیاو "داد" او ښېګڼې سر چینه بللې ده ځکه یې نو هغه څوك چې د خیر، خوښۍ او ښېګڼې ددې سر چینې دورانولو وسیله شوی اژی دهاکه (اژدها - ښامار) بللی دی. او دا سړی" بیوراسپ" د "اروندسپ" زوی (ګیو

The Digital Library

مرث دګر شاه = غرشاه) له اولادې څخه و، چې مور يې او ذاك (ودك) د جم خور وه او بيو راسپ دلسوز رواسونو د خاوند په مانا دی او څنګه يې چې ګړندی اسان درلودل، نو ځکه يې ورته" تازی" ویلی دي، چې په همدې سبب ځینو مؤرخینو دی تازی او له عربي نژاده ګڼلی دی.

وايي چې دی د (بورې) پر ځمکه راپورته شوی دی او په دغه نامه تر اوسه يو ځای د افغانستان جنوب ختيځ ته په روب کښې شته.

څرنګه چې عربو دا نوم معرب کړی او ضحاك يې ورته ویلی دی، ځکه يې نو نوموړی عربي نژاد بللی دی او هم څرنګه چې سامي نژادو له آريايانو سره سيالي درلوده، ځکه نو هر عنصر چې د نوي تشکيل شوي مدنيت او د بخدي پاچاهۍ ته خطر پېښاوهٔ هغه له پردي نژاده باله او لکه آرايي نژاده تورانيان، ضحاك بيوراسپ يې عربي نژاده ګڼلی دی.

د طبري او البيروني په څېر ځينې دقيق مؤرخان وايي: عربانو ضحاك عربي نژاده او عجميانو عجمي انګيرلی دی.

څرنګه چې د افغاني تاريخي ښار و، ځايونو او سړيو په نومونو کښې (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نيکه ضحاك او په باميان کښې د ضحاك ښار) دد غه نامه ريښه شته او مورخان هم د ده نسبت لړۍ اريايي نژاده ګيومرث ته رسوي اودی د جم خوريی بولي، نو دا خبره چې عربي نژاده و، له منلو څخه ليرې ښکاري.

په هر حال د اوېستا د اشارو له مخې بيور اسپ اژي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنيت يرغل وکړ او څرنګه چې ايزدي فر (د سلطنت پر تم يا ځلا) د بریالیتوب د مارغه په څېر له جم څخه جلا شوی و، اژي دهاکه پرده بری ومومند او د ده هېواد يې ونيو او دی يې په اره دوې ټوټې کړ.

دې تازي (تازنده) ضحاك د رام ميشت د ۱۹ فقرې له مخې د کوی

رينتا په نامه يود تينګه ماڼۍ او شاهي تخت او زر ينه چترۍ درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبياتو کښې دده ته "ضحاك ماران مار دوش اژدها) ويلی شوي دي.

د اوېستا له مخې تر جم وروسته ايزدي فر (د سلطنت ځلا) پر "تراتينه" (په پهلوي کښې فريتون فريدون) د پورتورا "پورګاو" پر زوی چې د جم له اولادې څخه و وځليده چې پلار يې د اثويه (اثفيان ابتين) په نامه هم ياد شوی دی، د دې کورنۍ خلك کروندګر وو چې د زياترو له نومونو سره د ګاو کلمه (په اوېستا کښې ګټو) راغلې ده.

فريدون د اوبو د رب النوع اناهيتا له پاره سل اسان، زر غويي او لس زره پسونه قرباني کړل. څو چې پر شريراژي دها که بريالي شو او هغه يې وواژه او د جمشيد دوې خويندې "اري نوك" او شنګهوك چې ضحاك بنديانې کړې وې لاس ته راوستلې.

د اژي دهاکه په مقابل کښې د خلکو د خوځښت داستان چې د فردوسي په شاهنامه کښې د هغو خدای نامو له روايتو څخه را اخيسته شوی چې تر اسلامي دورې د مخه وې، داسې دي چې: يوه پښ (آهنګر) چې کاوك "کاوه" نوميده، د خپلې اهنګرۍ څرمن د نېزې پر څوکه د بيرغ په څېر وتړله او خلك يې په ځان راټول کړل او د اژي دهاکه په مقابل کښې وپارېدل او د هغه د تېريو پر ضد پورته شول او دا هم هغه د کاويان بيرغ دی چې تر ډير وخت وروسته پورې د اريايي خلکو د برې سمبول و.

فريدون په دې هڅه او خوز ښت کښې د پارېدلو خلکو مشر و او ده پر ضحاك باندې د خپل برې په ياد د نو روز د جشن په څېر "د مهرګان د جشن" بنسټ کښېښود ديبان يې پر سرو ټکول او جهان يې ونيو.

د آريايي اولسو په داستانو کښې يو بل ته ورته روايات شته چې

The Digital Library

وايي:

فریدون د ایرینه ـ توئیرینه او سیئریم مینه هېوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ایرج) او توچ (تور) او سرم (سلم) ووېشل، خو سلم او تور د ایرج سره رخه (رشك) درلودهٔ او دی یې په ناځوانه ډول وواژه تر هغې چې د منوش چیتره (منوچهر) په نامه د ایرج زوی پیدا نشو او د ایرج کسات یې وکیښ.

د دې استان په څېر د درو زامنو کیسې نورې هم شته لکه د زردشت د درو زامنو او د تارژي تائوس سکايي د درو زامنو او د درو پښتني ورونو (غرغښت ـ بیټني ـ سړبن) کیسې چې د کلژ دوفرانس د استاد ژرژردومزیل په وینا پخوانۍ اریایي ټولنه له دریو ډلو:

روحانیونوو، جګړنو او ثروت موندونکو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي کاستونه هم بر همنان ـ جګړن نجیبان او څاروي پالونکی کروندګر و، د زردشت له دریو زامنو څخه هم مشر زوی روحاني، دویم زوی جګړن "او دریم چوپان و او د اګرده کیسې پر پخواني اریایي قومونو کښې سره ورته دی.

په هر حال منوچهر د ایرج کسات واخیست، سرم او تور یې ووژل او د آریایي نژادو صحرا نشینو تورانې یر غلګرو خلکو مخه یې ونیوله، د ده په وخت کښې لوی پهلوانان لکه قارن کاوه زوی او نریمان اوزال ورستم رامنځته شول چې د آرینه ځمکه یې د دښمنانو له شره ساتله.

تر ده وروسته د اوېستا په وینا نو تره (نوذر) د ده زوی پاچا شو چې توراني افراسیاب تر دریو جګړو وروسته هغه ونیو او ویې واژه خو له هغه څخه د نئوتریان = نوذریان په نامه لوی کهول پاتې شو، چې داستانونه یې په اوېستا کښې راغلي دي.

د نوذر تر وژنې وروسته "اوزوه" د توماسپه زوی (زو = زاب = د

توهماسپ زوی = تهماسپ) د فریدون له اولادې څخه تر پېنځو کالو پورې حکومت وکړ چې هوښیار او عادل سړی و، د دې نامه ریښه په "زابل" او زوب کښې شته، ده د پهلوانانو په مرسته له تورانیانو سره جنګونه وکړل څو په پای کښې یې د آمو سیند تر خپل منځ ویش (برید) وټاکئ.

د زاب تر مړینې وروسته د هغه زوی کرشاپه Kereshaspa (یعنې د ډنګراس څښتن) پر تخت کښیناست، چې لسم پیشدادي پاچا و، نهه کاله یې حکومت وکړ د ده تر مړینې وروسته افراسیاب د توراني شنګ په فرمان د هغه پر هېواد یرغل وکړ او د کرشاسپه د داستان له ختمه سره د پیشدادیانو داستاني تاریخ هم پای ته ورسېد، خو دلته باید دا وویل شي چې دا کرشاسپه د زاب زوی له اوېستایي نامتو پهلوان، کرشاسپه نریمنان څخه جلا وي، ځکه چې کرشاسپه نریمان د ثریته (ثریت = اثرط) زوی د سیستاني سام له کهول څخه و چې د فریدون د پاچاهۍ په پای او د منوچهر د کار په پیل کښې زړور او بوډا و هم اصلاً یو له پهلوانانو څخه دی، نه له پیشدادي شاهانو څخه.

د کاوي = کیان کهول:

"کوي" یا کاوي په ویدي ژبه او اوېستا کښې د (پوه، پاچا، امیر) په مانا دی، چې د اوېستا له مخې "کوي" د پهلوي (کي) د بلخ او د اوسني افغانستان شاوخوا د پخوانیو پاچاهانو له لقب سره یو ځای و، خو د دې هېواد لویدیزې خواته نه استعمالېده.

د کوي = کي کلمه د بلخ د هغو پاچهانو د نومو په سر کښې ګورو چې د پیشدادیانو تر کهال وروسته پاچهۍ ته رسېدلي دي او د دې ځمکې شاهي پرتم (شاهي فر) د کوئنم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوی اړه

The Digital Library

لرلې ده.

په دري ژبه کښې يې "کی" په "کيان" جمع کړی دی او دا کهول يې په شاهنامه او نورو کتابونو کښې "کيان - کيانيان او کياني" ياد کړی دی.

د اوېستا له مخې د دې کورنۍ لومړی پاچا کواته Kavata نومېده، او ده ته يې کوی، کواته (کی قباد) وايه، چې د سيستاني پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره کښې (د بلخ سهيل ته) پر تخت کښيناست او دې د خلکو د هوسايۍ، ارامۍ او نيکمرغۍ سبب شو، عادل پاچا و، پينځلس کاله يې پاچاهي وکړه، فردوسي دی د فريدون له توکم څخه ګڼلی دی. تر کيقباد وروسته په اوېستا کښې د کی اپيوه - کی - ارشن - کی بيرشن - کی پشين نومونه هم راغلي دي، چې د ده اولاد دی، خو د هغه په باره کښې راغلې افسانې کمزورې دي او پخوانيو کتابو کې هم زيات شهرت نه لري.

تر کيقباد وروسته يې زوی "کوی اوسن Kavi - Usan " (کيکاوس) د بخدي پر تخت کښيناست، چې د اوسن مانا هيله يا خوښي ده. ده له غير وادريايي پرديو عناصرو سره چې د حماسي رواياتو له مخې د اوسني ايران په شمال کښې د مازندران په ځنګلو کښې اوسېدل جنګونه وکړل او پر هغوی يې برى تر لاسه کړ. په اوېستا کښې هغه خلکو ته (ديبان) ويل شوي دي.

اوېستا وايي چې غښتلي او زورور کوي اوسن (کيکاوس) د ارزيفيه Erezifya د غره پر سر (اناهيتا، د اوبو رب النوع) لپاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه ددې لپاره خيرات کړل چې د پاچاهانو ستر پاچا شي.

څرنګه چې نومورې غر د پوهانو د څېړنې له مخې د خراسان شمال ختيځ خواته په بلخ کښې و او کيکاوس پر هغه اووه هسکې ماڼۍ جوړې

کړې وې، ځکه نو د ده داستان هم سر تر پايه (د افغانستان په تاريخ او خاورې پورې اړه لري).

دی له لويو پاچاهانو څخه شو چې (د هغه مهال د کشف شوې نړۍ) پر اوو هيوادو يې حکومت کاوه او د اوشنر oshnar په نامه يې يو پوه وزير درلودئ چې په اوېستا کښې يې د پورو جيره Pura-Jira په صفت ياد کړی دی يعنې ډېر پوه او هوښيار (په پښتو کښې: پوره = ځير = کامل دقيق).

په اوېستا کښې کيکاوس ته ځينې غلطۍ او خطاوې هم منسوبې دي، لکه د همدې پوه وزير وژل او د ځمکې د ساتندوی غوايي له منځه وړل او اسمان ته د ختلو هڅه. له همدې امله کياني پرتم (کياني فر) له ده څخه وګرځيدئ او توراني افراسياب وربانديې غالب شو او دده هيواد يې ويجاړ کړ، خو چې روت ستخمك Rot - Staxmak "رستم" سيستاني پهلوان لښکر جوړ کړ او افر اسياب يې وشاړه.

د بلخ له کياني پاچاهانو څخه يو بل "کوی سياورشن "Syavarshan" (سياه نر) و، چې تر کيکاوس وروسته پاچا شو او د بلخ واکمن پاچا و، چې د آمو تر ها خوا (توران) کښې له آريايي يرغلګرو قبيلو سره په يوه جګړه کښې وژل شوی دی او دی د کيکاوس زوی ګڼل شوی، چې په پهلوي او دري ادبياتو کښې د سياوخش = سياوش په نامه شهرت لري.

سياوش ايرينه ويجه ته نژدې، يوه لويه کلا د کنګ دژ (KANGHA د = اوېستا) په نامه ودانه کړه چې د جمکر د واره په څير دويم آريايي مرکز و او ده په توران کښې د توراني پاچا افراسياب لور چې فرنګيس نوميدله ماندينه کړه او له هغې څخه هئو سره وه "Hausravah = کيخسرو" وزيږېد. چې تر پلار وروسته يې د پاچاهۍ تخت ونيو او د پلار د خون اخيستو په غرض له تورانيانو سره د خپل ننګيالي سپه سالار هئومه Haoma په ملګرتيا يې

The Digital Library

افراسیاب او د هغه ورور کیریسه وزده (چې په شاهنامه کښې: کرسیوز راغلی) په ځنځیرو کښې وپیچل او وېې وژل.

اوبستا وایي: کله چې کیاني پرتم (کیاني فر) په خسرو پورې اړه پیدا کړه نو دهغه په مرسته یې لوی کارونه وکړل، زور او قوت، مینه او ښکلا، برم او پرتم دده په برخه وو او د کیاني شاهنشاهۍ هیوادونه یې بیرته سره ونښلول، چې له همدې امله په اوستا کښې د خشتري هن کریمو Xshathrai - Hankeremo یعني د هېوادونو نښلونکي او یو ځای کوونکی، د شاهنشاهۍ د رامنځته کوونکي په صفت یاد شوي دي.

تر کیخسرو وروسته په بخدي کښې یوه ډله پاچاهان رامنځته شوي دي، چې د نومونو په پای کښې یې د "اسپه" کلمه راځي او دا بیخي باختري نسبت دی، ځکه چې د بلخ ورشو د آس پخوانی روزنځای و او ددې مځکې آریایي نژادو سپرو، په جنګونو، یرغلونو او د دښمنانو په مخنیوي کښې تل له دې اهلي ځاروي څخه کار اخیست، ددې سیمې د خلکو تر منځ له پخوا زمانو بیا تر اوسه، د اسانو د ګلو روزنه او د سپرلۍ ورزش دود لري تر دې چې ځینو پوهو مؤرخانو لکه دینکر، په خپل پخواني تاریخ کښې، د بلخ د پاچاهانو یو کهول د "اسپه پاچاهانو" په نامه یاد کړی دی، خو په حقیقت کښې دا پاچاهان د هم هغو کیانیانو پایڅوړ دی.

له همدې ډلې پاچاهانو نه هغه څوك چې تر کیخسرو وروسته د بلخ د پاچاهۍ پر تخت کښیناستلی، په اوستا کښې ائوروت اسپه Aurvat Aspa (= کی لهراسپ) یاد شوی دی چې د ګړندي اس په مانا دی او نسب یې کیقباد اومنو چهرته رسیږي، د فردوسي په وینا د مهر د میاشتې د مهر پر ورځ (د میزان په ۱٦ مه) یې د پاچاهۍ خول پر سر کښېښوو او په بلخ کښې یې د "آذر برزین" په نامه یوه دوهه (آتشکده) جوړه کړه، د ساساني وختو

په نورو روایتو کښې وایي چې: ده د خپل یو سپه سالار بوخت نرسیه (معرب یې: بخت النصر) په ملتیا پر اورشلیم یرغل وکړ او هغه یې وران کړ، او جهودان یې تیت کړل، د ژوند په پای کښې یې پاچاهي خپل زوی ویشتاسپه Vishtaspa (= ګشتاسپ، د توریدلي آس په مانا) ته پرېښووه او پخپله د بلخ په نوبهار ننوت، ویښتان یې پرېښوول، د خدای په ستاینه بوخت شو او د زردشت دین یې ومانه، چې په پای کښې د توراني ارجاسپ په یوه حمله کښې ووژل شو.

ویشتاسپه (ګشتاسپ) لوړ همته پاچا، د ګړندیو آسانو خاوند د زردشت موید او پیرو او مزدا پرست او کیاني فر لرونکی، ربتیا کوونکی او پاك تومنه سړی و، پر خپلو توراني دښمنانو یې بری ومونډ او هم یې وزیر جاماسپه داوستا له مخې شریف بډای، هیوادوال او پوه بریالی او د زردشت د لور میړه و، چې د زردشتي آئین تر منلو وروسته یې د هغه په خپرولو زیار ایستلی و او دده زوی سپینتوداته Spento - Data اسفندیار چې تخمه Taxma "= تهم = زړور" یې صفت و او د ویشتاسپه ورور چې زئیري وئیري Vairi -Zairi "زریر" نومېده هم هغه کسان دي چې د زردشتي قانون په خپرولو کښې یې زیار ایستلی دی، د اوستا په هغه نسخه کښې چې په اتمه میلادي پېړۍ کښې په پهلوی ژبه کښل شوې او په سمر قند کښې ترلاسه شوې ده، داسې وایي چې:

زردشت د ګشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخې د سروزرو په څپر کو ولیکلې او د "ورهران" په اتشکده کښې یې کښېښودلې، چې دا معبد، اسفندیار د بلخ بامیك په نوازك کښې ودان کړی و، همدارنګه په آذر فربغ (د موبدانو اتشکده) او آذر برزین مهر (د کرونده ګرو اتشکده) هم ګشتاسپه ته منسوبې دی، چې دا دوهمه اتشکده یې د ده په وخت کښې

The Digital Library

له خوارزم څخه د کابلستان دروشن Roshn غره ته راوړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱ هـ) پورې لا هم پاتې وه.

د زرير زوی بستوئيری Bastawairi د بست ښار ودان کړ او هلته يې ډېر ژر خيراتونه وکړل او هم يې د سلطنت مخالفان چې هلته وو له منځه يوړل.

تر اسفنديار وروسته له دې کورنۍ څخه د ځينو نورو پاچاهانو نومونه اخستی شوي دي لکه "و هومن سپينداتان" (بهمن اسفندياری) او لور يې "همای" او "د اراب" د هما زوی. دا پاچاهان له سيستان او هلمند په وادۍ کښې داستانونه لري، ځينو مؤرخانو دا پاچاهان له هخامنشي پاچاهانو سره ګډ کړي دي.

اوستايي پهلوانان:

د اوستايي فرهنګ په دوره کښې سر بېره پر دغو شاهي کورنيو چې مخکښې يادې شوې د ځينو لويو پهلوانانو کورنۍ هم په دې تاريخي زمانه کښې راغلی دي چې ددوی په نامه اريايي حماسي روايتونو کښې ځانګړي کتابونه وو، دا کورنۍ زياتره په اوسني افغانستان او د خراسان په سيمې پورې اړه لري. خو د زمانو او نسلونو په تېرېدو د دوی تاريخي پېښو داستاني بڼه موندلې او په دې پهلوانانو پورې يې ځانګړي کارونه تړلي دي. چې ددې افسانوي روايتونو له منځه يوه برخه تاريخي واقعيتونه لکه د پاچاهانو د کورنيو تاريخي پېښې لاس ته راتلای شي.

ډېر نامتو او لوی پهلوانان د سيستان له خاورې څخه پورته شوي دي، چې د اوستا له روايتونو او د نورو پهلوي کتابونو له مخې د دوی نژاد

د بخدي هم هغه "يمه جم - جمشېد" پاچاته رسېده او ده د زابلستان د پاچا کورنګ لور ماندينه کړه چې له همدې نژاد نه سام نريمان پيدا شو، چې زوی يې د ويښتو د سپينوالي په سبب د "زال زر" په نامه ياد شو او د پلار له پلوه د سيستان پاچاهي ورکړای شوه، دی د کابل د مهراب شاه پر لور "رودابه" چې د ضحاك له نسله وه مين شو او هغه يې خپله ښځه کړه. چې له هغې ځنې رستم وزېږيد، چې د خپل وخت ترټولو پهلوانانو غښتلی، زورور و؛ كك، کوهزاد (غرزی- غلجي)، يې چې له زال څخه يې خراج اخيست وواژه، خو په پای کښې د بهمن په وختو کښې د خپل ورور شغاد په دوره او چل څاه ته ولوېد او د خپل آس رخش سره په هم هغه څاه کښې مړ شو.

زال سر بېره پر رستم او شغاد يو بل زوی د " زوارهٔ" په نامه هم درلود چې لوی پهلوان و، د هغه دوه زامن فرهاد او تخار(تخوار) مشهور دی. له رستم څخه فرامرز ته، سهراب، جهانګير او ګشسپ بانو او زر بانو پيدا شول او له سهراب څخه چې د پلار له لاسه وژل شوی و د "برزو" په نامه يوزوی پاتې شو، تر برزو ورسته شهريار وزېږيد، چې ددې پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه شته، لکه فرامرز نامه، برزونامه، شهريارنامه، بانوګشسپ نامه، جهانګيرنامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شاهنامه کښې هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار داستان په افغانستان کښې تر اسلام وړاندې له پخوا زمانونه شهرت لارهٔ او تر اوسه يو څو ځايونه، د تخت رستم په نامه (په سمنګان کښې) د رستم غونډۍ د زال کلا، (تخارستان) د كك کهزاد کلا د رستم آخور (په فراه کښې) شته چې ځينې دانومونه له اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاريخونو کښې هم راغلي دي او حتی د نورو ملتونو په تاريخونو کښې لکه د موسی خورنی ارمنی په تاريخ کښې له (۵ - ۸ مې

پېړۍ پورې) هم درستم نوم راوړل شوی دی.

د دې دورې بله کورنۍ چې په زړورتیا او پهلوانۍ کښې یې شهرت درلود "کاوه" کورنۍ ده چې دمخه یې یادونه راغلې ده او د ضحاک د ظلمونو او ستمونو په مقابل کښې یې د خلکو یو ډلیز غورځنګ رامنځته کړی و، له هغه نه یو زوی د "قارن کاوګان" په نامه پاتې شو چې د فریدون او ایرج او منو چهر په وختونو کښې یې له افر اسیاب سره د کیقباد په جنګونو کښې ډېره مېړانه او زړورتیا ښودلې وه.

دا کورنۍ د اشکانیانو او ساسانیانو تر دورې پورې د کارن په نامه پاتې و او حتی تر دریمې هجرې پېړۍ پورې یې خپل برم او قوت ساتلی و.

د پهلوانانو بله کورنۍ د نو ذریانو کورنۍ ده چې نوذریان د منو چهر د زوی "نوتر" له اولادې څخه وو.دې کورنۍ ته په اوستا کښې نئو تئیر یانه Naotairyana ویل شوې ده او توسه (طوس) د نوتر زوی چې نوم یې خراسان د طوس د ښار په نامه کښې پاتې دی د کیانی وخت له لویو پهلوانانو څخه و چې د وایسه که Vasesaka پرزامنو یې بری وموند، د نوتر بل زوی "ویسه "چې په اوستا کښې دویسته یؤرو Vistauru (او په پهلوی کښې ویستخم = په درې کښې ګستهم) یاد شوی دی چې مزدیسنا د آئین ډېر دښمنان یې وژلي دي او زر اسپ هم د طوس د زوی له دې کور څخه ګڼل شوی دی.

همدا ډول د کاوس زو ی فریبرز (په پهلوی کښې برزی فره) او د لهراسپ زوی زریر او د زریر زوی بستور (په اوستا کښې بسته وئیره) او د ګشتاسپ زوی اسفندیار او د وزیر جاماسپ زوی ګرامي (په پهلوی کښې ګرامیك کرت) ددې پېر هغه شهزاد ګان او نجیب زاد ګان دی چې په داستانو کښې د پهلوانانو په څېر یاد شوي دي او د روایتي کیسو له اړخه

ددوی تاریخي وجود پېژندل کېدای شي، هریو د بخدي او خراسان په لرغونیو تاریخي داستانو کښې نوم او نښان لري.

افغانستان او اوېستایي سیمې:

د اوېستا په دریم کتاب وندیداد کښې د هغه مهال د معلومې ځمکې شپاړس سیمې یادې شوې دي چې ځینې یې په اوسني افغانستان یا پخواني خراسان کښې دي، همدارنګه د اویستا په ریښتو کښې د هغو غرونو او سیندونو نومونه راغلي چې تړل په دې هېواد کښې دي. د بېلګې په ډول:

۱- ایرینه ویجو (هغه سیمه چې په پامیر یا امو ته نژدې په خوارزم کښې ده).
۲ - سغده (د آمو په شمال کښې سغد).
۳ - مورو (د مرغاب مجرامرو)
۴ - بخدي (بلخ)
۵ - نیسایا (په شمالي خراسان کښې نسا)
۶ - هرای وه (هرات)
۷ - وایکرته (کابل)
۸ - اوروه (روه د پختیا ولایت او سلیمان غر)
۹ - هری ویتي (ارغنداو او ده هراوت)
۱۰ - ای تومنه (هلمند)
۱۱ - رد ګه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)
۱۲ - هپته هندو (سند).

m: The Digital Library

چې دا ټولې سیمې په افغانستان او یا د افغانستان په ګاونډ کښې پرتې دي. همدارنګه په اوستا کښې سیامګه (سیاه کوه = تور غر) یو پاری سینه (د ګوربت تر الوتنې هسك غر ـ هندوکش) سپیته ګونه ګیری (سپین غر) او نور غرونه او سیندونه یاد شوي دي چې له دې هیواد سره د او ستا کتاب د ترتیبوونکیو آشنایي راښیي.

ایزدان او ارباب انواع:

سره له دې چې زردشت یو نوی سم شوی قانون رامنځته کړ او لکه چې د مخه وویل شول د شریرو قوتونو د مقابلې لپاره یې د خیر او ښیګڼې شپږ ملکې وټاکلې، خو بیا هم د هغو ارباب انواعو اغیزه چې د ویدي د وخت لرغونیو اریایانو لرله بیخي له منځه نه وه تللې، یوازې د ویدي د لوی رب النوع "وارونه" پر ځای "اهوره مزده" ودرېد چې مانایې پوه بادار (سرور) و او دا نوم زردشت "د یو خدای" لپاره وټاکه او هغه آریایي خدایان (د ښوان) چې تر هغه وخته یې لا په هندوستان کښې د خدایي مقام درلود د زردشت په آئین و قانون کښې متروك او پرېښوول شول. ځکه نو د "دیو" کلمه چې تر زردشت د مخه د خدای په مانا وه د "بلا، غول او ګمراه کوونکي" مانا پیدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته "مزدیسنا" او مشرك او د باطل دین پیرو ته "دیویسنا" وویل شو، خو سره له هغه هم د "دیو" کلمې په ټولو اریایي اولسونو کښې (له زردشتیانو پرته) خپله اصلي مانا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم "دیوه" د خدای په مانا دی.

"زیوس" د یوناني لوی پروردګار نوم و، چې لاتیني "ډیوس" او فرانسوي "ډیو" او د پښتو "ډیوه" (د ځراغ او رڼا په مانا) له دې ریښې ځخه

دي.

د ویدي دورې په آریایانو کښې "اګني" د اور رب النوع او خدایي ځری (قاصد) و، چې په اوېستا کښې "اوترو" او "اترش" او په پهلوي "اتور = اتر" او په دري کښې "اذر = آتش" اوپه پښتو کښې اور دی او په زردشتي آیین کښې یو عنصري ایزد او د هوره مزده زوی ګڼل کیږي. چې لمبه یې د خدایي رڼا ښکارندویه (نماینده) ګڼلې کېده او د پرستنې په ځایو کښې یې د محراب پر ځای ځلانده اورغالي (اتش دانونه) جوړ کړي وو.

اوېستایي بله رب النوع اوبه دي چې په ویدي دوره کښې هم "اپام نپات" (د اوبو زوی) یاد شوی دی او څرنګه چې د بخدي اریایي نژادو د خپل هیواد په زړه کښې له لوی سیند څخه ډېرې ګټې اخیستې وې نو ځکه د اوبو له پاره یې د "اناهیتا" په نامه رب النوع پیژندله او په خپله دغه سیند ته یې اردوی ـ سوره Ardvi - Sura ویل، چې د اوېستا ابان یشت د همدغه رب النوع ستاینه ده او څېړونکي دا رب النوع د مور ـ ادیتا په رب النوع پورې تړي، چې د هغې مجسمې مو تر تاریخ دمخه آثارو کښې ولیدلې، په راورستیو زمانو کښې د دغه نامه وروستي برخه اناهیته = ناهید په مجرد ډول پاتې شوی چې د اوېستا په آبان یشت کښې د یوې ښکلې نجلۍ په بڼه راغلې ده، چې طلایي خول او زرین کمیس لري او په باختر نومي کتاب کښې د راولنسن په وینا د باختر په ښار کښې د اناهیتا مشهور عبادت ځای و چې د اوېستا په پېنځم یشت کښې دابښکلې ښځینه رب النوع د نارینه و د نطفې او د ښځو د رحمو د تصفیه کوونکې او د زیږېدنې د روزونکې او مېندو ته د ښو شیدو د بخښونکې په صفت ستایل شوې ده. (وګورئ لسمه نومره عکس).

د اوېستا یو بل عنصري ایزد "واته" په غښتلي او ګړندي متخلص

The Digital Library

و او دا کلمه په دري او پښتو کښې "باد" او په ویدي دوره کښې "وایو" Vayu وه چې د دښمن له سپاهیانو سره د جګړې په اړو دوړ کښې او یا پر تهذیب او دین باندې د پردیو خوني ستمګرانو او یرغلګرو د تیري په وخت کښې او یا د یوه سړي د نیولو پر مهال چې په دروغو او خیانت د دښمن په لاس نیول شوی، له دغه عنصري رب النوع څخه مرسته غوښتله کیده، دی غښتلی، جګړن، ټینګ پر ځای ولاړ، د ارت ټټر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن و. دا رب النوع د کنشیکا تر عصره (د ۱۲۵ م پر شاه و خوا) ددغه کوشاني پاچا پر سیکو د ځغاستې په حال کښې د یوه ږیرور سړي په بڼه کیندل کیده، چې هغه یې په کوشاني دري ژبه "واد" بللی دی.

الماني څېړونکي "ګیګر" یوه ډله اوېستایي ارباب انواع د ستور ود یزتو په نامه یاد کړي دي، چې له هغو څخه یو "میتره" Mithra د نور او رڼا ښکارندوی و چې د "وارونه" رب النوع د سترګې حیثیت یې درلود او په اتفاق یې د نړۍ نظام او د رښتینولۍ قانون ساته، د دومزیل په وینا: "این میثره مهر= میر (په پخوانۍ دري اوپښتو کښې) د تړون (عهد) خدای او دځړ دارتو ورشو ګانو څښتن او دربنتینولۍ ساتندوی بلل شوی دی. چې پر شریرانو او تړون ماتوونکیو بېرحمه او پرستایونکیو مهربان دی. د څارویو او د کرنې دمحصول او د باران اوبرکت زیاتوالی له ده دی."

مهر چې رڼا راپیدا کوي، د اهریمنانو سخت رقیب، د آسمان ډیوه او د اهوره مزده سترګه ده، چې داوېستاله مخې: "اهوره مزده د هره برزتي (البرزیاپامیر) غره پرڅوکه هغه ته ټاټوبی جوړ کړي، چې هره ورځ پرځلانده او روښانه بګۍ چې څلور سپین جنتي اسان یې کشوي له ختیزه راخیژی او دمهر رب النوع دا اوېستایي تصویر له سپینو اسانو او بګۍ سره کټ مټ د بامیان د پینځه دیرش متري بت د طاق پرچت انځور شوی او تر اوسه شته،

د دغو لرغونیو آریایي عقیدو اغیزې په راوروسته زمانو کښې د لویدیزې اسیا تر پایه خپرې شوې او دلمر (مهر) ناهید او نورو پرستنه د اوېستایي ثقافت له مرکز د (بخدي) له سیمو څخه هر لورته خپره شوې ده.

پر مهر (هور) سر بیره سپوږمۍ (ماوګه) هم د شپې ډیوه او واښوته وده ورکوونکې ګڼله کیده، چې هغې ته یې د څارویو د روزنی له امله ګئو چیتره Gao Chitra ویل.

په دغو عنصري یزتو او ستوریو کښې د تیشتریه (تېر=) ستوری د باران شیندونکی او داسماني چینو پرانستونکی، چې د چینو، ویالو او سیندو او به یې زیاتولې، وو.

په اوېستایي قانون کښې بې له شپږو، روحاني امشاسپندانو چې دمخه مو یاد کړل، د نورو مو کلو پرېښتو نومونه هم یاد شوي دي چې څو یې دا دي:

ارشتات= رشن (د عدل او نیاو پرېښته) ورتره غنه (بهرام = د بري پرېښته) سره اوشه (Sraosha) سروش = د اطاعت اوقانون پرېښته) اشهی وګهوي (د اخلاقي نظم اوپرهېزګارۍ ساتندویه)

ژبې، ادبیات او له افغاني ژبو سره د هغو اړیکي:

په تېرو دوروکښې مو د افغانستان د لرغوني مدنیت پردریو دورو، (تر تاریخ دمخه ،ویدي دوره، او اوېستایي دوره) باندې ډیره لنډه توضیح ولیکله او ومو ویل، چې دتاریخي دورې له سره یوازې، دوه لیکل شوي آثار:" ویدا، اوېستا" پاتې دي.

د مقایسوي ژبپوهنې له مخې د دې دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو

m: The Digital Library

ار، د افغانستان په ځایونو او نومونو کښې څرګند دي او زیاتره لرغوني کلمې اوس هم په هم هغه خپلو تاریخي ماناو کارېږي او ژوندي دي. په تېره بیا پښتو ژبې او د افغانستان د شمال ختیځ د غرو ځینو لهجو داسې تاریخي مواد زیاتره ساتلی دي، د بېلګې په ډول یوازې د څو کلمو شرح راوړو:

ارین: د "ار" له ریښې څخه چې د اصیل او نجیب یاکروندګر په ماناو په پښتو ادب کښې "اره" د اصل او بنسټ یا کرنې په مانا راغلی چې په پای کښې د نسبتي (ن) په نښلولو "ارین" ترې جوړ شوی او د اصیل یا شریف کروندګر مانا یې پیدا کړې ده.

ایرینه ویجه: د هندوکوش د شمال سیمو ته تر هجرت دمخه د ارین لرغونی ټاټوبی چې مانایې دشریفانو ټاټوبی او ځمکه ویل کېده او دا ویجه کلمه د کندهار په پښتو کښې تر اوسه د ځمکې او ټاټوبي په مانا کارېږي.

آریه ورشه: هند ته مهاجرو اریایانو خپلې پخوانۍ ځمکې ته اریه ورشه (ورته) ویلې او په کندهار کښې تر اوسه د څر ارتې ځمکې ته "ورشو" وایي، چې د لرغونیو اریایانو د څاروي پالنې او کوچیتوب له ژوند سره بیخې زیات پیوستون لري.

واته: په اوېستا کښې د باد رب النوع و، چې شرحه یې مخکښې ولوستل شوه دا توري په یغنوبی لهجه "وات" او په پښتو او دري "باد = واد" دی حال دا چې د ایران په نائینی او سیوندي لهجه کښې خپل ویدي شکل ته نیژدې (وا= باد) او په سمنانی کښې "ویه" او په زازا کښې "وایه" دی.

ریشي: ویدي کلمه د ستایونکي، ژبور او ویاند په مانا ده، په پښتو کښې د "وراشه" خبره" او "رشه" اخلاق ریښه لري.

سیندهو: ویدي کلمه ده، چې په پښتو کښې تراوسه دسیند کلمه شته.

سومه هومه: مشهور وابنه چې په پښتو د "اومه" په بڼه شته.

چهند اواشلوک : دنظم په مانا چې د پښتو په پخواني ادب کښې کټ مټ په خپله ویدي مانا راغلی دی.

برهمن: په پښتو برمن (د برم = جلال ، څښتن).

کشتري: په پښتو (کښ + توری) د شمشیر باز په مانا چې د پیر روښان په خیر البیان کښې (تور+ کښ) راغلی دی.

ویسیه: په پښتو "ویسا" د اعتماد او باور په مانا راغلی دی.

شو دره: په پښتو "سوډر د بی تهذیب او وحشي ناپوه په مانا" دی. او داسې نورې ډېرې ویدې کلمې په پښتو ژبه کښې ژوندی دي او کارېږي، همدا ډول تاسې دا داوېستایي دورې په مباحثو کښې ولوستل چې دا ژبه له پښتو سره ټینګه او غښتلې اړیکه لري.

نو ځکه موږ پښتو ژبه د سنسکریت او اوېستاخور بولو، چې په غږو قواعدو او تورو کښې له دواړو ژبو سره ګډه ده، مګر لرغوني دري ژبه ښايي چې په خپله دافغانستان په خاوره کښې له او ستاخخه راپیدا شوي وي چې موږ به دا موضوع په راتلونکیو بحثونو کښې مفصله وڅېړو.

په ویدي سرودونو کښې چې د هغه عصر یوازینی لرغونی ادبي اثر دی د هغه عصر د پوهو ریشیانو او ژبورو خبرې او سرودونه رانقل شوي، چې په هغو کښې یوه ډله آریایي ژبورې شاعرانې ښځې هم شته. د بېلګې په ډول د ریګویدا دلومړي کتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم کتاب ۳۹-۴۰ سرود کښې د شهزادګۍ ګهوچه Ghocha سرودونه را نقل شوي دي او هم د لوپا

The Digital Library

مودره، Lopamudra، ماماته Mamata، اپاله، انداني، ساسي او ويشو وره سرودونه په ريګويدا کښې ليدل کېږي چې دهغه وخت شاعرانې وې او موږ دلته د هغه وخت د تخيل، بيان او خبرو د طرز د څرګندولو له پاره د ريګويد د لومړي کتاب ۱۱۷ سرود د ګريفت ترجمه راوړو (۱) چې شهزادګۍ ګهوچې ويلې ده:

يه د سهار ستوريو! ستاسي بګۍ چې تر خيال ګړندۍ ده او زړورتيز اسان يې کشوي د خلکو لورته رازغلي چې د پاکانو ټاټوبې ولټوي. چېرې ځئ؟ اى زړه ورو پهلوانانو، دلته زموږ ټاټوبي ته راشئ، تاسې اى د عجيبو کارنامو څښتنانو وندنه مو راويوست چې د بري او برم څښتن لکه خالص زر چې ښخ وي، لکه هغه څوك چې د تباهۍ او فنا په غېږ کښې پروت وى، لکه هغه لمر چې په تورتم کښې پټ وي.

يه د سهار ستوريو! تاسې د خپلو زياتو قوتونو په مرسته هغه لرغونى مېړه شيه وانه مو د زلميتوب غېږې ته وسپارهٔ! تاسې يه ناستيانو! خپلې بګۍ وګمارئ چې دلمر لور له ټول هغه برم سره چې لرېيي پورته کړئ، تاسې يه هغو کسانو چې تل زلميان ياست، له خپل لرغونې دود سره سم مو "تورګا" راياد کړ او په خپلو غنم رنګو اسانو چې په ګړنديو وزر والوزى (بهوجيو) مو د سيند د څپو له منځه راوويوست.

يه د عجبو کارنامو خاوندانو! ځمکه مو يوې کړه او وربشې مو وکرلې، انسان ته مو دغذا شيره ورکړه او دښمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه يووړه اوليري مو وغورځول او اريه ته موزيا ته رڼا او ځلا ورکړه،

۱- دا سرود ګران پوه ښاغلي عبدالرحمن پژواك پر ۱۳۲۲ هـ. ل کال په انګريزي ژباړلی او د اريانا مجلې په "٦ مه ګڼه" کښې خپور شوی دی.

چې د اسمان پرخندو خپره شوه.

يه ستوريو! زه له تاسې نه مرسته غواړم، يه د سهار ستوريو، زما نيازونو ته د مهربانۍ په سترګو وګورئ، يه ناستيه يانو! ماته له اولاده سره زياته بډاينه او ثروت راکړئ.

ستاسې د زړورتيا سترې کارنامې چې په لرغونيو وختونو کښې مو تر سره کړې دي خلکو ته ښکاره دي هيله کوم، يه د سيك او قوت خاوندانو! زما دعاوې به هغه وخت تاسې ته وويلى شي چې زړور او قوى زامن مې خو او شاته ولاړوي.

زه سو ماته خطاب کوم، چې تر ټولو ماته نژدې دى، دهغه ځاى زموږ په اروا کښې دى له هغه ځنې غواړم چې زما ټول ګناهونه وبخښي."

* * *

د اور درب النوع اګني په ستاينه کښې يو سرود چې مدو چندس دوشوه متره زوى د ګايتري په بحر کښې په (۹) بيتونو کښې ويلى دى، شته چې څو بيته يې دا دي:

زه اګني چې روحاني ښکارندوى دى ستايم، دى د نمانځنې په وخت کښې روڼ دى، اود نمانځنې په بدل کښې بډايي بخښي.

اګني د لرغونيو او اوسنيو پوهانو دستاينې وړ دى ځکه چې ده ديوان ځاى ته راوستل.

يه اګني! يوازې هغه ستاينه چې په هغو کښې مانع پيښ نه شي او ته يې له هرې خوا خوندي وساتې، داسې ستاينه نو خداى مني.

يه اګني په اسانه رسيږه لکه پلار زوى ته او زموږ د ښېګڼې له پاره له موږ سره اوسه!

* * *

: The Digital Library

اوس د ویدي د دغه سرود ترڅنګ د اوېستا څو سروده چې د زردشت له خبرو څخه دي راوړو، په (۳۰) یسنا کښې وایي:

"سترو خبرو ته غوږ ونیسئ! په روڼه اندیښنه ورته وګورئ د "درواغ اوربښتیا" د دوو ائینو تر منځ توپیر وکړئ! تر هغه دمخه چې د اخرت ورځ راشي، هر څوك دې په خپله خپل دین غوره کړي، ودې شي چې په پای کښې به مراد ته ورسیږو، هغه دوی همزولي توکې چې پېړپیل کښې دخیال په عالم کښې څرګندی شوې یوه یې په اندیښنه ویلو او کولو کښې د نیکۍ توکه وه او بله یې د بدۍ. اوپه دې دوو کښې باید یوه سړی نیکي غوره کړي نه بدي، هغه وخت چې همدا دوه توکه سره یوځای شي نو ژوند او مړینه ترې پیدا شوه همدا لامل دی چې په پای کښې د درواغجنو ډېر بدځای (دوزخ) او د ربښتینو ډېر ښه ځای جنت په برخه کیږي."

په ۵۳ یسنا کښې وایي:

"یه مېړه کونکیو نجونو! او یه زومانو! دادی د ربښیم او خبروم مو، نصیحت مې په زړه ومنئ!

د سپېڅلتوب او پاکۍ په ژوندانه پسې د غیرت ملاوتړئ او ورپسې زیار وباسئ تاسي هر یو باید په ښه کار کښې یو تر بل دمخه شئ او په همدې ډول خپل ژوند خوښ تېر کړئ.

د پردیو هخامنشیانو واکمني

هغه څه چې مو تر اوسه ولیکل زموږ د هېواد د تاریخ تولې هغه پېښې دي چې د وخت په تېرېدو له کیسو سره یو ځای شویدي، خو د دې سیمې د کلتور یوه برخه ده او په هغو زمانو پورې اړه لري چې تر څمکې لاندې لټونې لا د هغو په ترلاسه کولو نه دي بریالی شوې. خو په دیني کتابو کښې لکه ویدا، اوېستا او نورو خدای نامو او په ملي روایتونو کښې پرله پسې رانقل شویدي.

د آریایي نژادو ملتو تر منځ چې له باختره یې ختیځ او لویدیځ خواو ته هجرت کړی دی او د آریانا (لرغوني افغانستان) له خاورې بهر یې مدنیتونه او حکومتونه جوړ کړي. د دوی له یوې برخې سره د تاریخ او سیاست له مخې اړه لري، په دې مانا چې د دوې سیاسي او فرهنګي نفوذ دومره غوړیدلی و چې اثر یې دافغانستان تر خاورې پورې رارسیدلی و.

د بېلګې په ډول د ایلام آریایي نژاده خلك چې مدنیت یې تر تاریخ وراندې په لویدیزې اسیا پورې اړه لري اوپه پای کښې له سامي نژاد سره ګډ شوي دي، زمونږ په لرغوني فرهنګ کښې مخامخ اغیزه نه لري. اوهم میتاني تېرونو چې د مدنیت آثار یې د کوچنۍ اسیا په بوغاز کوي د هیتي (پتریوم) په پای تخت کښې پیدا شوي او د (۱۴۰۰ ق.م) په لویدیزو اریایانو پورې اړه لري، دوی د افغانستان پر اوسېدونکیو اریایانو مستقیماً اغېزه نه

The Digital Library

درلوده، خو په اوومه قبل الميلاد پيړۍ کښې د " ماد" قوم چې اريايي نژاده اواريايي ژبې تېرو اوپه اسوري ډبر ليکونو کښې د دوی هېواد د "امادای" په نامه ياد شوی د اوسني ايران د سيمې په شمال کښې پيدا شو، چې د دوی شاهي مرکز هګمتان "د هيرودت: اګماتان = همدان" و، د هيرودوت په وينا له (۷۰۱ ق. م) کال څخه تر (۵۵۰ ق.م) پورې څلورو مادي پاچاهانو حکومت کړی دی:

۱. ديوکس Deiocas = دهياکو = دهکان د فرورتس زوی (۷۰۸ ۶۵۵ق.م) د (۵۰) کالو په شاوخوا کښې.

۲. فره اورتس د ديوکس زوی (۶۵۵-۶۳۳ ق.م) ۲۲ کاله (د داريوش ډبرليك: فرورتيش).

۳. هووخ شتر (= کواکزار = سياکزار يوناني (۶۳۳=۵۸۵ ق. م) ۴۸ کاله.

۴. استياګس Asteyages (اژدهاك) د هووختشر زوی (۵۸۵- ۵۵۰ ق.م) چې تر ۳۵ کاله پاچاهۍ وروسته دده په وخت کښې د "ماد" دولت پای ته ورسېد او ځای يې هخامنشيانو ونيو.

د افغانستان په تاريخ کښې د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنيت، ځکه د اهميت وړ دی چې د هيرودت په وينا فرور تيش د ماددويم پاچا، د ارين استوګنو ټولې ختيزې ځمکې د باختر او جيحون تر غاړو پورې نيولې وې، له همدې امله د دوې د تمدن آثارو، تشکيلاتو، معمارۍ، ژبې، حجارۍ، مجسمه جوړولو، مهر او رڼاپرستۍ، څرنګه چې يې د هخامنشي ددورې په تمدن باندې اغيزه کړې وه، د اريانا په دې ختيزه برخه کښې به يې هم اثر پرايښې وي. حتی دارمستتر د فرانس ستر پوهاند پښتو ژبه هم مادي ژبې ته نژدې ګڼي او هيرودت وايي چې دماد خلکو سپي ته "سپاکو"

ويل چې دا کلمه په اوسنۍ پښتو "سپي" ده چې له تانيث تصغير سره ورته " سپيکو" ويل کېدای شي، همدارنګه يوه ډله څېړونکي پوهان وايي چې زردشت له ماد څخه باختر ته تللی و، څرنګه چې د مغ ډلې (روحاني ماديانو) د لمر پرستۍ مذهب په کوډو او جادوګرۍ لړلی و، زردشت وغوښتل چې اصلاحات راولي نو باختر ته لاړ او دلته يې برياليتوب په برخه شو.

ښايي وويل شي چې هخامنشي پاچايانو له ماد څخه ډېر څه زده کړل او د هخامنشی دورې زيات ترتيبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړېده و، چې دماد دولت له منځه ولاړ په سياست او ژوند کښې کوم بنستيز بدلون رامنځته نه شو.

حتی په څينو مواردو کښې په صراحت ويل کېدای شي چې د هخامنشي پارسيانو اقتباس د ماد له خلکو و. د مثال په توګه هيرودوت او سترابو ليکلي دي، چې پارسه خلکو د کاليو ډول د "ماد" له خلکو څخه زده کړی دی.

کراستي خولۍ، لستوڼي لرونکي چوخه، تيز ارغواني، تك تور، سره کالي او تنګ لستوڼي، ترزنګنو پورې د څرمنې کوټ (تنزيب)، د څرمنې لوړ پروتوګ، تنۍ لرونکی کوښې چې جګې څوکې يې درلودې، د کراستي ګردې خولۍ، ترزنګانه پورې خت، ملاوستونی (کمربند) خنجر له تيکي سره، د ليندۍ پوښ، خول، ړيره او راز راز وسلې هغه شيان دي چې د (ماد) له خلکو څخه اقتباس شوي دي.

په هر حال د "ماد" دولت د "هو و خشتر" په وخت کښې خپل اوج ته رسېدلی و او له عربي دولتوسره يې اړيکي درلودل د ليدي پاچا "اليات" لور د "ماد" ملکه وه او همدارنګه د اژدهاك خور د بابل ملکه ګڼله کېده.

د "ماد" په عصر کښې د اريايي خلکو يوټبر چې "پارسوا" نوميد

m: The Digital Library

له شمال څخه جنوب ته ولاړ او پر هغه ځمکه میشت شو، چې وروسته د همدغه ټبر د نامه له امله "پارس" وبلل شو، له آسوري کتیبو څخه څرګندېږي چې له (۷۰۰ تر ٦۰۰ ق،م) پورې د پارسوا امیران د اسور تابع وو او د مادي پاچهانو له کهاله څخه فرورتیش (٦۵۵ - ٦۳۳ ق،م) پارس د ماد تابع کړ.

د پارسي شپږو قبیلو په منځ کښې چې په ښار کښې اوسېدل، یوه هم "پارساګاد" وه چې مشرېې هخامنش (۷۰۰ - ٦۷۵ ق،م) نومید او د ده له نسله د هخامنشیانو په نامه دغه پاچهان وزېږېدل:

(شجره په مخامخ پاڼه کښې وګورئ)

مورخان د دې تابلو پرجوړښت اختلاف لري ځینو یې یو ځو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چې د "ایران باستان "ترتیب کړي، تر نورو معقول ښکاري، چې دلته یې له ځینو زیاتو تشریحاتو سره راوړل شوه.

هخامنشي پاچهانو له (۷۰۰ ق،م) څخه د ایالتي امیرانو په توګه د مادي پاچهانو تر اداري لاندې په ایلام کښې حکومت کاوه، او د "ماد" وروستني پاچا ستیاګس چې یو ناپوه سړی و، خپله لور "ماندانه Mandane" یې دویم هخامنشي کمبو جیه ته ورکړې وه، چې د هغې له نسه لوی کوروش (سیروس) وزیږېد او هغه د ستیاګس پرضد پاڅېد او له منځه یې ورك کړ پر (۵۵۹ ق،م) کال یې د یوې لویې شاهنشاهۍ بنسټ کښېښوو چې د ایران د فلات ټولې ځمکې په کښې راتلې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا ګڼل کېږي، خو د دغه، کهاله لومړنی لوی بریمن (فاتح) دی او وروسته تر هغه چې لویدیځ خواته یې د مدیترانې تر غاړو پورې هیوادونه ونیول، د پارس ختیځ خوا ته یې مخه وکړه، ورنه کانه (ګرګان)، پرثوه (پارت)، اریا(هریو- هرات) چې پایتخت یې ارته کنه (Artacana) و، زرنکه (=درنګه درنګیانه = اوسنی

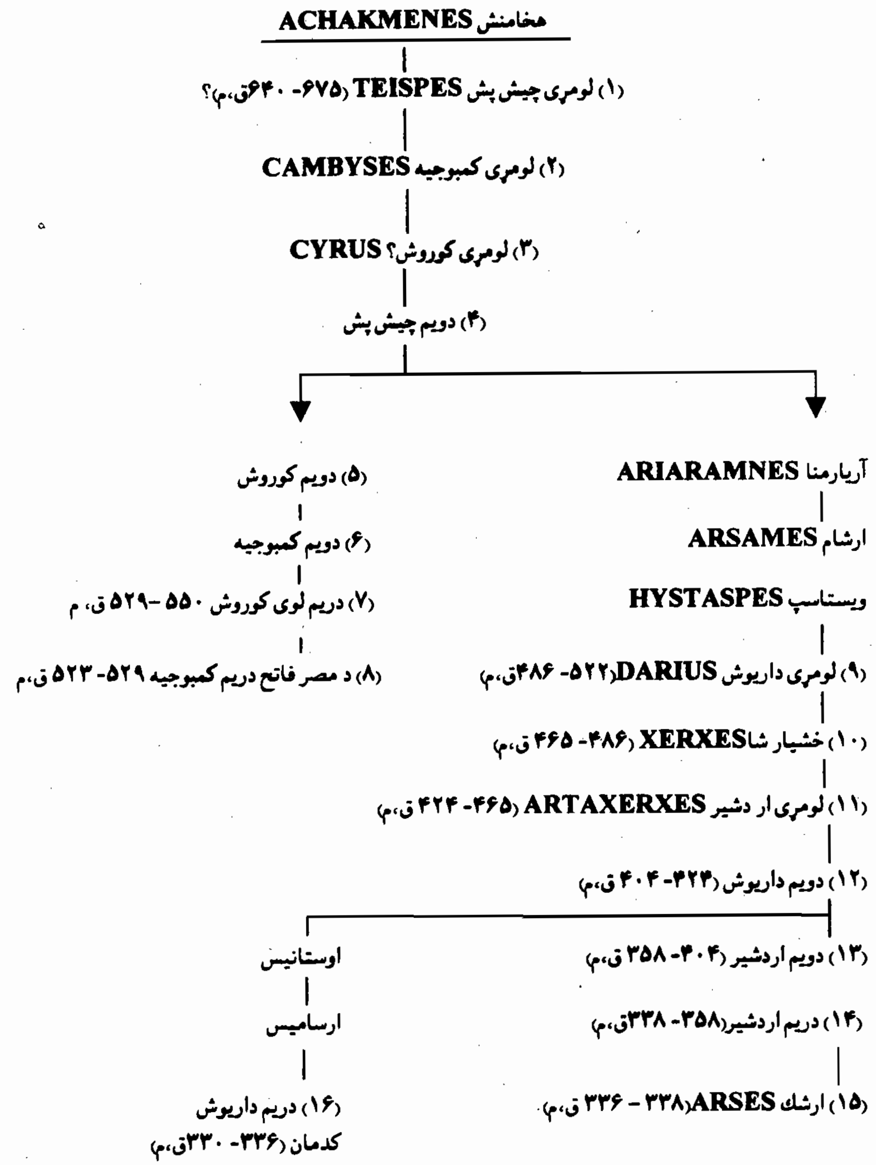

(د ۵۳ مخ مربوط)

سیستان) د اتیماندروس (= هیتومنت = هلمند) د سیند پرغاړه، هاور وتیش (- هرووتی = اراکوزی = ارغنداو)، د کوفن (کوبهه = کابل) د سیند ناوه، داوپیري سینه (= پارو پامیزاد = هندوکوش) غرونه، دوګز که (غزنه)، د ګندهاره ولایتونه (له ننګرهاره د سند ترغاړې پورې)، باخترش (بکتریه = بلخ) د سکاهومه ورګا (پامیر) تر غرو پورې او همدارنګه یې د آمو هاخوا ته سوګودو (سغد) تر (اور کسارتس) (سیر دریا)، د خیوه او هوارزمه (خوارزم) او مرګیانا (مرو) ډاګونه او دښتو نه له هخامنشي هېواد سره وتړل.

د ګندهارا په ناوه کښې د خیبر درې ختیزې خواته د سیروس له آثارو څخه د یوې آتشکدې پاتې برخه ده، چې د پېښور د ګزیټیر (د ۱۹۳۱ چاپ) له مخې د آتشکدې دا پاتې برخه په سوابۍ کښې د مردان د ضلع "شهباز ګړۍ" شمال ختیځ ته ۱۲ میله لیرې په "اسوټه " کلي کښې د یوو لسو فټو په لوړوالی په یوه دایره کښې چې شپیته فټه پېړوالی (قطر) لري پرته ده، او بنسټ یې پرشنو ډبرینو پایو ایښوول شوی دی، چې د هرو دوو پایو ترمنځ یو تش ځای شته، پوهان وایي چې د اور پرستو دغه معبد دیرش دروازې درلودې او په یوه میاشت کښې هره ورځ له یوې دروازې څخه ورننوتل چې ټولې دیرش دروازې کېدې هره دروازه د دوو ډبرینو پایو ترمنځ وه.

سیروس (کوروش) پر (۵۲۹ ق،م) کال په یوه جګړه کښې وژل شوی او یا په طبیعي مړینه مړ دی او دریم کمبوجیه چې د ده پرځای کښیناست د ده فتوحات یې پسي تعقیب کړل، چې د مړینې پروخت یې هېواد له خورالویو او ارتو هېوادو څخه و تر هغه وروسته لومړی داریوش د دغه کهاله نهم پاچا پر (۵۲۲ ق،م) پر تخت کښیناست، چې په یوه کال کښې یې د کمبوجیه پرټول هېواد برې وموند او له یونان څخه ترهند پورې یې پردې لویه

ځمکه حکومت کاوه، او د مدنیت په خپرولو، لوړو ماڼیو ودانولو، د هېواد والۍ (مملکت دارۍ) د اصولو په وضع کولو، د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کښې یې زیار ویوست او پر ۴۸٦ ق - م کال مړ شو. د هخامنشي سلطنت د مدنیت او فرهنګ اثار په افغانستان کښې هم خپاره شول. په پارس، شوش، مصراو د الوند په غره او نورو ځایو کښې د داریوش ځیني لیکنې او کتیبې پاتې دي، چې په میخي لیکدود په پخواني فرس، ایلامي، آسوري، مصري، بابلي او شوشي ژبو لیکل شویدي. "د پخوانی فرس میخي خط {۴۲} نخښې درلودې."

د دغو لرغونیو اثارو ډیرې مهمې لیکنې هغه دې چې د پارس په نقش رستم او بیستون کښې له داریوش څخه پاتې دي، په هغو کښې داریوش د هغو هېوادو نومونه لیکلی دی چې دده تر واکمنۍ لاندې وو، هغه څه چې زموږ د هېواد په تاریخ پوری اړه لري دادي:

۱- پرتوه Parthava (خراسان او ګرګان)

۲- باختریش Baxtrish (بلخ) چې شمال ته یې آمو او لویدیځ ته یې مرګویه (مرو) او ختیځ ته یې د سیتي له قومو څخه یو قوم د ماساژت په نامه و او پایتخت یې زری اسپه ښایي چې اوسنی بلخ و.

۳- سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سیمې.

۴- کرمانیه Karmania (کرمان= د پارسه او ګدرزي او پرثوه تر منځ).

۵- ګدزری Gedrosie (د افغانستان جنوبي سیمي تر سمندره پورې).

٦- زرنګه Zaranka (زرنج = سیستان).

۷- هره یوه Haraiva هرات.

۸- او ارزامیه Uvarazmiy (خوارزم).

۹- ګداره Gadara (د کابل رود او پېښور).

۱۰- هیندوش Hindush (سند).

: The Digital Library

۱۱- ته ته گوش Thattagush (د هرو دوت سته گید = شیتك د کوهاټ، بنو او ختټکو سیمې).

۱۲- سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکښته کوونکی ساکه یان- غالباً د پامیر په شاوخوا کښې).

۱۳- سکه تیگر خئوده (د تیره خول خاوندان ساکه یان).

۱۴- سکه تیه تر دریا (د سیندها خوا ته ساکه یان).

۱۵- مکه (مکران).

۱٦- هراووتیش Harauvatish (اراکوزی = ارغنداب).

د داریوش ارت هېواد ټول "۳۱" ساتراپی (ولایتونه) لرل، چې په هغو کښې د ټول اوسني افغانستان پورتني ولایتونه او څیرمه ځمکې شاملې دي او د گندهارا ولایت ته په بابلي او ایلامي لیکنو (کتیبو) کښې (پاره او پره ازانه) یعنې تر غرو ها خوا ایالت ویلی شوی دی، خو د هغو وختو د وضعیت جزیات تر اوسه په تفصیل سره څرگند نه دی یوازی همدومره ویل کېدای شي، چې له ۵۵۰ق.م یعنې د داریوش له راتلو څخه بیا تر (۳۳۱ق.م) پورې چې هخامنشي شاهنشهۍ د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي لویې شاهنشهۍ برخه وه او حتی د سند د هاخوا پنجاب یوه برخه هم ورپورې نښتې وه، نو ځکه د هخامنشي او هندي مدنیت په یو ځای کېدو سره د هخامنشیانو له رسمي آرامی لیك څخه خروشتی لیکدود د ناوې د خلکو په ژبه کښې د فاتح او مفتوح کلتور له گډون څخه منځته راغی او د هند د موریه کهاله پاچهانو (۳۲۳ - ۱۹۰ق.م) د هخامنشي صنعت او معمارۍ د سبك پیروي کړې وه.

هیرودت (۴۲۵ ق.م شاوخوا مړ) د افغانستان په ختیزه ځمکه د اریونس د پاچاهۍ د دورې په اړه ښه اطلاعات راکړي دي، چې له هغې جملې څخه په ۴۴۴ کتاب کښې لیکي:

"د اریوش، دریاب ته د سند رود د گډیدود ځای کشفولو له پاره یو یونانی امیر البحر چې سکیلاکس Skylox نومېد او د {کاریاندار} د ملك و، له څو باوري کسانو سره په بیړۍ کښې کیناوه، او د هغه کار له پاره یې واستاوه د اډله د کسپاتو رس له ځمکی (ښاره) او د پکتویك Paktuike له ځمکې وخوځېده او دریاب ته ورسېده".

همدارنگه دغه لرغوني مؤلف په ۳ - ۱۰۲ کتاب کښې د کسپاتورس ښار د پکتویك په هېواد کښې بللی او وایي چې دا خلك د ژوند دود او دستور له پلوه باکتریانو ته ورته او ډېر جگړن دي.

ډېرو څېړنکیو پوهانو د هیرو دوت "کسپارتورس" او پکتویك له اوسني پېښور او پښتون سره تطبیق کړی دی، دا ځکه چې تر هیرودوت د مخه هم مشهور جغرافیا پیژندونکي هیکاتایوس Hecataus د (۵۰۰ ق،م) په شاوخوا کښې کسپاتورس په گندهاره کښې بللی و، چې همدا پېښور او گندهارا دی.

هیرودوت د اووم کتاب په ٦٦ - ٦٧ - ۸۵ - کښې د "خشیارشا" د جگړنو فهرست راوړي او په هغه کښې یې گنداریوی Gandarioi او دادیکاي Dadikai چې د باکتر وسلې یې درلودې، دپکتویس (د پوستین اغستونکیو لیندۍ ویشتونکیو او خنجر لرونکیو) په نامه یاد کړي دي، او هم یې د ساگارتیوي Sagartioi د کوچي قبیلو یادونه کړې ده، چې ژبه یې پارسي او کالي یې نیم پارسي او نیم پکتوان Paktuan وو او اته زُره سپاره یې لښکر ته ورکول مؤرخانو گنداریوي د گندهارا خلك او د ادیکا تاجیك او پکتویس او پکتوان پښتون بللي دي، زه د هیرودوت ساگار تیوي همهغه د داریوش د بهستون ساگارتي بولم، چې (د غور له جنوبي) ساخر - ساغر- سره تطبیقیږي، او ځینو بیا په سپك احتمال هغه شرخبون "= خرښبون = د مطلع السعدین خرشوانی = د قندهار د پښتنو یوه قبیله" بللې ده.

n: The Digital Library

د داریوش د بهستون له لیکنې (کتیبې) څخه د ده په عصر کښې د دغه هېواد د اوضاعو په اړه ډېر ښه معلومات لاس ته راځي، او له دې څخه چې د بهستون په کتیبه کښې د ولایتو شمیر ۲۳ او په نورو کتیبو کښې ۳۱ دی معلومیږي، چې کله کله به د هخامنشي ترلاس لاندې ځینو هېوادو بلوا کوله او له نورو تر لاس لاندې هېوادو سره به نه ګډېدل، لکه چې د ساګارتیوي د ولایت نوم یوازې د پارس د بهستون په کتیبه کښې راغلی او په نورو کتیبو کښې نه شته.

د بهستون د کتیبې په (۲ ستون - ۲ بند) کښې وایي:

"هغه وخت چې داریوش په بابل کښې و. پارت (خراسان)مرو، تته ګوش او سکائیه بلوا کړې وه، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشتاسپ غلې کړه، دی له فروتیش سره په "ویش پااوزات" نومي ځای کښې وجنګید او هغه یې مات کړ. په ساګارتي کښې (که یې ځای د خراسان خواته وټاکل شي) هم د چیتره تخم .Chitrataxm په مشرۍ بلوا شوې وه، چې داریوش د تخمسپاده Texmaspada په مشرۍ یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم یې ونیو، چې داریوش ته یې راووست، د هغه غوږ او پزه یې پریکړه، سترګې یې ور وویستلې او غرغره یې کړ (۲ ستون ۱۴ بند) د خراسان په مرو کښې هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چې داریوش د باختر والي "د ادرشیش" د هغه دفع ته وګماره، دادرشیش مرویان رعیت او ټول باختر غلی شو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چې په پارس کښې " وهی یزدات " یاغي شوی و نو ده یو لښکر د رخج هره خواتیش ته = د ارغنداو ناوې ته واستاوه او د رخج والي ویوانه Vivana یې وشاره، خو دا والي په کندهار کښې د داریوش له لښکر سره یو ځای او د "وهی یز دات" د لښکر مقابلې ته ووت او په هغه جګړه کښې چې دانامکه د میاشتې پر۱۳ ورځ د کاپیش (کاپیشکانه) په کوټ

(کلا) کښې وشوه، د یاغیانو لښکر مات او ترهغه وروسته یې د (کندهار) د ګندوم Gandum په سیمه کښې د ویخن د میاشتې پر "۷مه" ورځ بیا همدغه یاغي شوي لښکر ته ماتې ورکړه، د یاغیانو مشر له لږ شمېر سپرو سره و تښتېد، دی د (کندهار) د ارشاده په کلا کښې د ویوانه په لاس کښیووت او ووژل شو او په دې ډول درخج ایالت د داریوش د هېواد برخه شوه.(۳ ستون ۱۳ بند).

دا پېښې د ۵۲۲ ق،م د سپټامبر له ۲۹مې څخه د ۵۲۰ ق،م د مارچ تر لسمې پورې منځته راغلې دي.

د هند د نیولو لپاره د داریوش د جنګي سفر بیان داسې لیکل شوی دی:

دی د سند له سینده پورې ووت؛ سند او پنجاب یې ونیول او یوناني سکیلاکس یې د عمان سیند ته واستاوه، چې هر کال به ډېر سره زر له هنده پارس ته رسیدل په دې توګه د هند او غربي هېوادو ترمنځ تجارتي روابط ټینګ شول، او له همدې شلم ایالت څخه هر کال ۳۶۰ تالانه سره زر (تخمیناً ۲۵ ملیونه افغانۍ) د باج په توګه هخامنشي دربارته رسیدل.

د پارس د تخت جمشید د داریوش په هدیره کښې د هخامنشي دولت د تابع شویو خلکو تصویرونه کښل شوي دي، چې د نورو دیرشو ملتو په جمله کښې دا نومونه هم شته: پارتي (خراساني) هراتي، باختري، سغدي، خوارزمي، زرنګي (سیستاني) رخجي (قندهاري) ته ته ګوشي (پختیا د سند ترغاړې پورې) ګنداري، هندي، او ساګارتي. داخبره هم ځنې ښکاري چې د اوسني افغانستان خلکو د پېنځمې ق،م پیړۍ په شاوخوا کښې د خپلو ځایو او ولایتو په نومو شهرت درلود. (وګورئ ۱۲ مه نومره عکس).

داریوش په خپل پایتخت شوش کښې یوه مانۍ جوړه کړې وه، چې کتیبه یې په درو ژبو "پارسي، ایلامي او بابلي" کشف شوې او په هغې کښې

هم د افغانستان د ولایاتو د خلکو یادونه شوې ده.

دی وایي: ددې مانۍ چندنې لرګی له ګنداره طلایي له باختره، د لاجورد ډبري يې له سغده، فیروزه یې له خوارزمه او پیلغاښ (عاج) يې له هند او رخجه او د ځیړی (بلوط) لرګي یې له ګنداره څخه راوړل شوي دي، چې داټول ځایونه په افغانستان او د هغه په شاوخواکښې دي.

داریوش خپل ارت هېواد چې په هغه کښې له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلك د راز راز ژبو، ادیانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو سترایي (ولایتو) ویشلی و، چې هلته محلي حکمرانانو هم د خپلو عقایدو له آزادۍ سره ژوند کاوه او هر ولایت د خشترپاون (د ولایت د ساتندوی) په نامه یو اعلی حاکم درلوده، چې له هخامنشي درباره مقررېده او ولایت یې د یوه دبیر او یو لښکري مشر په مرسته اداره کاوه.

سردبیر به تل مستقیماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنیت مسوول ارګ پت و. څری تونونه (چاپارخاني) لاري او میلمستونونه (مهمانخاني) یې درلودل. په هر ولایت کښې خشترپاون مالیې ټولولې، پلي او سپاره لښکر یې درلودل، اوولس زره تنه دولتي غښتلي لښکر د "جاویدان" په نامه و. هیرودوت د هر ولایت د مالیې اندازه هم لیکلې ده، چې له هغې جملې څخه د افغاني او ګاونډیو ولایتو مالیه داسې وه:

۱ - د هخامنشي اووم ایالت: چې ستاګیدی، ګندهاره، دادیك، اپریدي پکښې وو ۱۷۰ تالان (د لسوملیونو افغانیو په شاوخواکښې)

۲ - دوولسم ایالت باختر او نور اړوند ځایونه ۳۰۰ تالان (۱۸ ملیونو افغانیو شاوخوا پورې).

۳ - څوار لسم ایالت چې ساګارتي زرنګي (سیستاني) پکښې اوسیدل د عمان د جزایرو د غاړو تر خلکو پورې ۶۰۰ تالان (د دیرشو ملیونو افغانیو په شاوخوا کښې)

اوس د افغاني سیستان ویش ته نژدې: یو لرغونی ښار کشف شوی دی، چې د هخامنشي دورې په مدنیت پورې اړه لري او له ده څخه هم څرګندېږي، چې سیستان په هخامنشي هېواد کښې داخل و. (وګورئ ۱۳ مه نومره عکس).

۴ - پارت - خوارزم - سغد - هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ ملیونو افغانیو په شاوخوا کښې)

۵ - هند او سند - ۴۶۸۰ تالان (د یوسل او شپېتو ملیونو افغانیو په شاوخوا کښې) دا د ختیزو ولایتو د مالیو اندازه وه، خو د داریوش د وخت د دولت ټوله مالیه یې "۵۶۰، ۱۴" تالان - نوي ملیونه طلایي فرنکه = ۴۵۰ ملیونه افغانۍ) بللې ده.

د اولف کرو په وینا: د هخامنشي کهاله کوروش، لومړی داریوش، خشیارشا، او دویم داریوش په ګندهارا کښې مستقیماً حکم چلولی دی، چې د ختیزو ایالتو پایتخت کسپاتورس (پېښور) او پیوکیلاوتس (چارسده) و، او لکه سرد او ېدهوګرث چې د سکندر په کتاب کښې وایي: "د ګوګمل په جګړه کښې چې د دریم داریوش او سکندر تر منځ پېښه شوه، د یوناني مؤرخ اریان له فهرست سره سم پښتانه او د هندوکوش د غرو خلك د داریوش په لښکرو کښې شامل وو "چې له دې څخه هم له دغه هېواد سره د هخامنشیانو اړیکې څرګندېږي.

The Digital Library

د سکندر یرغلونه

د هغو لویو تاریخي جریانو په سلسله کښې چې ترویدي او اوېستايي فرهنګ او د هخامنشي مدنیت تر اغېزو وروسته یې د افغاني فرهنګ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کښې ډېر زیات او څرګند اثر کړی، یو هم د افغانستان پر خاوره د سکندر مقدوني لښکرکشۍ دي، چې د دغه هېواد د فرهنګ، ژوندانه، فکر او مدنیت لرغوني جریان ته یې څرګنده اوښتنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاریخ کښې دا پېښه خاص اهمیت او ډېرې ژورې اغېزې لري، ځکه چې زموږ پر سیاست، د ژوندانه پربڼه، فکر، ادب، هنر او زمونږ د فرهنګ پر ټولو خواوو یې دومره ژور او تغییر ورکوونکی اغېز کړی، چې پخوانۍ لاره یې بیخي پرې ایښې ده.

سکندر د یونان په شمال کښې د مقدوني پاچا دویم فلیپ زوی و، چې پر ۳۵٦ ق،م کال د پلا په ښار کښې زیږېدلی دی، پلار یې فلیپ د دریم امین تاس زوی او مور یې المپیاس د مولوس د پاچا، "نی اوپ تولم" لور وه، د یوناني اساطیرو له مخې سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا "اشیل" د یونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي. همدا چې پلار یې پر (۳۳٦ق م) په یوه مېله (جشن) کښې د یوه یوناني له خوا ووژل شو، نو پر هم هغه کال پر شل کلن عمر د یونان پر شاهي تخت کښیناست.

دا مهال د هخامنشي کهاله تخت دریم داریوش "کدمان" ته رسېدلی و، چې د هېواد چارې د ده د یوه ګوتو هوني وزیر "باګواس" په لاس کښې وې په خپله کدمان لټ، بېکاره او ناراسته سړی و ځکه نو سکندرته - چې د جهان نیولو اراده یې درلورده - د هخامنشي د ارت هېواد نیول اسانه کار ښکارېده، او له ۸۰ زرېز لښکر او جنګي بېړیو سره د دار دانل تر آبنا راپورېووت او پر "اسیا" یې یرغل وکړ.

دریم داریوش هم ۸۰ زره عسکر لرل، چې یو څه یې یوناني اجیر سپایان وو او د دوی قوماندان هم یوناني (میمنین) نومی و، خو د ګرانیك، ایسوس او ګوګمل په دریو جګړو کښې یې کلکه ماتې وخوړه، سکندر هخامنشي ښکلي پایتخت "تخت جمشید" ته اور واچاوه، داریوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (۳۳۰ ق م) کال په جولای کښې د پنځوسو کالو په عمر دامغان ته نژدې د باختر دوالي "بسوس" او درخج او در نګیانا (کندهار او سیستان) د حکمران (برسینتس) له خوا ووژل شو.

سکندر د داریوش د نیولو له پاره پر خراسان یرغل وکړ همدا چې هغه یې وژلی وموند د هغه وژونکي یې غرغره کړل او د ختیزو سیمو نیولو ته یې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسید، هلته یې د پاچهۍ اعلان وکړ او د سکندر د مقابلې له پاره یې په هڅو لاس پورې کړ بر سنتس هم ځان سیستان ته ورساوه او ساتی بارزانس له اریا (هراته) په دغه دفاعي تړون کښې ګډون وکړ، خو چې سکندر سوزیان (طوس) ته ورسېد، د هرات حکمران هغه ته ښه راغلاست وویل، بیانو د بسوس د ترټلو او نیولو له پاره باختر ته وخوځېد، چې د ده په غیاب کښې د هرات خلك د همهغه بارزنس په مشرۍ پاڅېدل او د یوناني لښکرو مشر اناکسیب یې په هرات کښې

: The Digital Library

وواژه، سکندر چې د هراتیانو له دغه ملي پاڅون نه خبر شو، ژر ارتاوکوانا ښار ته ستون شو او د ساتي بارزانس او هغه د فدا کار لښکر مقاومت یې "چې په یوه ځنګله کښې یې مورچه نیولې وه "ځنګله ته د اور اچولو له امله مات کړ ده د یوناني لښکرو د ساتلو او استوګنې له پاره د اریا سکندریه ښار ودان کړ چې همدا اوسني هرات دی او د هغه حکمرانۍ یې ارزاسس (ارشك) ته وسپارله.

هرات چې د سکندر لاس ته ورغی، نو د فراه له لارې یې پر زرنګ (سیستان) یرغل وکړ او د ۳۳۰ ق،م کال د اکتوبر پر میاشت یې په سیستان کښې د خپل لښکر ستر قوماندان فیلوتاس د پارمن یو زوی او هم د خپل ګارډ سردار دیمتریوس یې چې ځنې ویریده ووژل او له هغه ځایه ختیځ خواته، دایتي ماندر (هلمند) د غاړې د اورګیتي "ګرمسیر" د نیولو له پاره چې تیرې داس یې حکمران و، هغه هېواد یې له ګډ روزیه (بلوچستان) سره ونیو او د هغه ځای پایتخت یې چې اریاسپ نومېده ونیو.

سکندر د هلمند له ناوي څخه د اراکوزی (ارغنداو) ناوي ته ولاړ او د ۳۲۹ق،م پر دوبي یې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندریه ښار ودان کړ او دغه عسکري کوټ یې د یوناني سپایانو قرارګاه کړ او هم یې د هغه ځای له خلکو عسکر واخیستل او (ممنن) یې د هغه ولایت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر دری لوی ولایتونه لکه آریا (هرات)، د رنګیانه (سیستان) او اراکوزی (کندهار) نیولي وو، خو د هراتیانو ملي مشر ساتي بارزانس د باختر له پاچا "بسوس" څخه دوه زره عسکر کومك واخیستل او په اریا (هرات) کښې یې د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ؛ سکندر خپله یوه لویه پوځي قوه دار ته بازیوس، ایری ژیوس او کارانوس په مشری

د هرات د ملیون د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چې فراتافرون نومېد، له دغو مشرانو سره یو ځای شو او د هرات ملي قواوې یې له هرې خوا محاصره کړې، چې په یوه سخته جګړه کښې ساتي بارزانس د ایری ژیوس له لاسه ووژل شو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او د پاروپامیزاد د غرو د نیولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ق.م د نوامبر پر میاشت د ژمي په سر کښې کابل ته راغی، بیا د کابل د شمال خوا "کاپیسا" ته وخوځېد او چاریکار ته نژدې یې په هوپیان کښې د قفقاز سکندریه ښار ودان کړ.

د ۳۲۹ق،م د پسرلي په پای کښې سکندر له خپل لښکر سره د قفقاز له سکندریې څخه وخوځېد او د اندراب له لارې د هندوکوش تر غرو (د یوناني قفقاز تر غرو) تېر شو او د باختر د حکمران بسوس پر لښکر یې چې اته زره باختری وسله وال وو یرغل وکړ، خو بسوس په لښکر کښې د مقاومت متره و نه لیده، د باختر سیمې یې وړانې او خوراکي شیان یې له منځه یووړل، د آمو له سینده د سغد خوا ته تېر شو او باختر د سکندر لاس ته ورغی چې ارته بازیوس یې د هغه حکمران وټاکه، ازچیلاس یې له ساتندویو عسکرو سره هلته پرېښوو او په خپله کیلیف ته نژدی د آمو تر سینده پورېوت، د قرشي یا اوسني شهر سبز په شاوخوا کښې بسوس لاس ته ورغی، ماراکنده (سمرقند) یې ونیو او هلته یې د تانائیس سکندریه ښار ودان کړ چې اوسنی خجند دی.

په سغدیانه کښې هم د سکندر پر لښکرو سختې حملې وشوې، نو ځکه سکندر مقدوني پر کولائوس له دریو زروسپایانو سره هلته پرېښوو، باختر ته راوګرځېد، او چې دلته را ورسېد د هرات والي ستازانور یې دربار ته راغی او د هرات پخواني والي ارزامس او د پارت والي برانس یې چې د

: The Digital Library

بسوس له خوا مقرر شوي وو، د اوسپنې په ځنځيرو کښې ترلي راوستل، بسوس يې په غونډه کښې محاکمه کړ او وې واژه (۳۲۸ق.م).

دا مهال نولس زره هوسا او نوي عکسر له يونانه د سکندر له لښکر سره يو ځاى شول او ده دمرگيان (مرغاب) په ناوه کښې يې د هغه ځاى وطني حکمران اريميازيس په دار وځړاوه. د مرو په سيمو کښې يې د سرخس او مروچاق کلاوې ودانې کړې او بلخ ته راوگرځېد، د لارې پر سر يې په ميمنه، اندخوى، شبرغان، او سرپل کښې ځلور پوځي کوټونه (حصارونه) جوړ کړل، بيا تر امو پورې ووت او په مراکنده (سمرقند) کښې له خپلو لښکرو سره يو ځاى شو.

د سپيامنش د باختر يو جنگيالي او زړور مېړه چې په هغو سيمو کښې يې له سکندر سره جگړې کړې وې او د څه وخت له پاره له ميدانه وتلى و، بيا په باختر کښې ډگرته راووت او د يونان په عسکري مرکز زرياسپه کښې يې د سکندر د لښکر مشر پيتون Petton ونيو، خو د سکندر له خوا کراتيروس له سپيتامنش سره ونښت او هغه يې له هغه ځايه ويوست، خو لږ وخت وروسته چې سکندر له سغديانه څخه را وگرځېد، همدغه سپيتامنش له دريو زرو سغدي او باختري سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دغه توريالي له مېړانې څخه په عذاب شو او د باختر والي ارته بازيوس يې چې د سپيتامنش په ملگرى تورن و گوښه کړ او د هغه پر ځاى يې مقدوني امينتاس Amyntas وټاکه چې د عسکرى جنرال کوانس په ملاتړ باختر وساتي خو بيا هم د باختر سپيتامنش ورباندې يرغل وکړ، چې د خپلو ملگريو د خيانت له کبله ووژل شو (۳۲۷ق.م) په دې ترتيب د وطنپالو باختريانو مقاومت پاى ته ورسېد او زيات ملي مشران د سکندر له لاسه نيست او نابود شول. يو له هغو مشرانو څخه هوخيارتس Oxyates نومېد، چې

له خپلې کورنۍ سره غره ته ختلى و خو مقدوني لښکرو ورباندې يرغل وکړ او دى يې د خپلې خورا پيمخې لور روښانې Roxana سره چې يونانيانو په خپل گردود رکسانه بللې ده، سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باختري پېغله د ۳۲۷ ق.م په پسرلي کښې ماندينه کړه، خو د يوناني لښکرو مشران له باختري پېغلې سره د يونان پاچا په واده خوښ نه وو. يو له هغو ناخوښيو څخه ستر پوځي مشر "کليتوس" و، چې د ۳۲۷ ق،م پر پسرلي د مستۍ په يوه مجلس کښې چې په باختر کښې جوړ شوى و، د سکندر له لاسه ووژل شو.

همدا چې د باختر او سغديانه په سيمو کښې د سکندر دوې کلنې جگړې پاى ته ورسېدې، نو هند ته د تگ فکر ورپيدا شو، ديرش زره باختري زلميان يې په خپل لښکر کښې راغونډ او د ۳۲۷ ق،م په پسرلي کښې له خپلو (۱۲۰) زرو پليو او "۱۵" زرو سپرو سره چې (۷۰) زره يې اسيايي خلك وو، د هندوکوش له لارې د هند خواته مخه وکړه او امينتاس يې له لسو زرو پليو او دريو زرو او پينځه سوو سپرو سره په باختر کښې پرېښوو.

سکندر د پارو پاميزاد د خاواك درې له لارې کاپيسا ته واوښت، نيکاتور يې د هغه ځاى حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني يې تيرياسپ Tyriaspes ته وسپارله، دى د درونټې له لارې د کونړ ناوې ته ورغى او له هغه ځايه اسمار، باجوړ او جندول ته لاړ، خو د لارې په هره برخه کښې خلکو جگړې ورسره وکړې.

په هغه جگړه کښې چې د کونړ له اسپيزو (غالباً اوسنيو يوسفزيو) سره يې وکړه ځلويښت زره بنديان او دوه سوه او دېرش زره غوايي يې په چور او چپاو ونيول او هغو لښکرو چې د هفستيون او پر ديکاس په مشرۍ د

The Digital Library

کابل سیند له لارې د ټکسیلا د پاچا "امپهي" په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ویهند د سیمو د نیولو له پاره استول شوې وې، هغه سیمې یې ترسنده ونیولې.

سکندر د کونړ په سیمو کښې تر باجوړ پورې د پښتنو له خورا کلك مقاومت سره مخامخ شو، د هغو سیمو په جګړو کښې دوه ځله ټپي شو او ده هم تر بري وروسته ښارونه وران او بندیان یې تر تېغ تېر کړل. څو څرنګه چې دا سپیزي امیر د سواست (سوات) د ناوې په یوه ښار کښې مقاومت کاوه. نو تر سرکانیو، چمر کنډ او ناوګۍ تیر شو او د ګوري (پنجګوره) له لارې چکدرې او د سوات ناوې ته ورسید، څو ښاره یې ونیول او ډېرې قبیلې یې ایل کړې، د یوناني مورخ آریان په وینا (د ۱۷۵م شاوخوا) په وینا، دلته د اساکي نوس Assakenos په نامه خلك اوسېدل او مرکزي ښار یې مساګه Massaga نومید، چې اوس یې د کتګله د درې او وچ خوړ تر منځ کنډوالې لیدل کېږي، همدا چې دلته ۷۵ زرېز نوی ملي لښکر د مدافعینو ملاتړ ته راورسېد، خورا سخته جګړه ونښته او سکندر دوی د مراګه په ښار کښې څلور ورځې کلابند او ټول یې له منځه یو وړل، تر هغه وروسته یې داور، او بازیرا (اوسنی بریکوټ) ښارونه هم ونیول د مهابڼ، (او رنوس) دغره لمنو ته وخوت چې د اټك د شمال په دېرش میلۍ کښې پرتې دي، اوسي کوستوس یې د هغې سیمې والي وټاکه او مقدوني نیکاتور د انډوس د لویدیزې ناوې حکمران شو.

د (۳۲٦ ق،م) پر فرورۍ، سکندر پر هغه پله تېر شو، چې کېدای شي د اټك په شاوخوا کښې یې پر سند تړلی و او د ټکسیلا تر ښاره چې د دغه هېواد لوی دارالعلم و او دراولپنډۍ د شمال لویدیځ په لس میلۍ کښې د مرګله د کوتل په لمنه کښې پروت و، پر مخ ولاړ، د ټکسیلا پاچا امپهی

Omphis یې چې له سکندر سره یې روغه وکړه بېرته په هغه ښار کښې د خپل ستراپ (والي) په توګه وټاکه، له هغه ځخه یې پېنځه زره جګړن واخیستل او د ۳۲٦ ق،م د مۍ تر میاشتې د جیلم غاړې ته ورسید، د همدغه کال پر جولای د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، خو هغه غاړه کېښوده، ده هم بېرته پر خپل ځای پرېښوو او په خپله دبیاس تر غاړې پر مخ ولاړ خو لښکرو یې بلوا وکړه، د هند په توده خاوره کښې یې له نور پر مختګ څخه غاړه وپېچله او سکندر یې بېرته را ګرځېدو ته اړ ویست، ده هم خپلې لښکرې پر درېو برخو وویشلې: لومړۍ برخه یې د کراتیروس له لښکر ناروغانو سره د بولان، کندهار او سیستان له لارې واستوله. دویمه برخه چې ۱۲ زره سپایان او دوه زره ماڼو ګان وو د نیارکس په مشرۍ له سلو کښتیو سره د دریاب له لارې واستول شوه، او دریمه برخه چې په خپله سکندر ورسره و، د سند پر لویدیزه غاړه ملتان ته ورسېده خو دهغه ځای خلکو خورا سخته دفاع وکړه، ان تر دې چې په یوه جګړه کښې سکندر ټپي شو، له همدې امله یې ټول ووژل همدا راز د سند دناوې په پای کښې د اتیازرو په شاوخوا کښې خلك ووژل شول، د ۳۲۵ ق،م جولای میاشت وه چې سکندر له خپلو ملګریو سره د اوسنۍ کراچۍ شاوخوا (د اسلامي دورې دیبل) ته ورسېد، د یوې سمندریزې سکندریې بنسټ یې هلته کېښوو او له هغه ځایه د ګدروز یا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لارې پارس ته ولاړ او چې بابل ته ورسېد ۳۲۳ ق،م د جون پر ۱۳ مه شپه پر ۳۲ کلنۍ د ملاریا په ناروغۍ مړ شو، د اریانه پر خاوره دده یرغلونه او د دغه ځای د خلکو د مقاومت وخت له ۳۳۰ تر ۳۲٦ ق،م پورې ټول څلور کاله و "وګورئ ۱٤ مه نومره عکس".

د اریانا په ختیزه برخه کښې (د انډوس لویدیځ ته) تر نیکاتور

The Digital Library

وروسته یو سړی د فیلیپس په نامه والي شو، همدا چی هغه پر ۳۲۴ ق،م کال د یوناني عسکرو له لاسه ووژل شو، تر هغه وروسته وایودموس د ټکسیلا د خلکو په ملاتړ د انډوس له لوېدیځ څخه د خپل ترون رسی وشلوله او چې سکندر مړ شو، د هند پاچا پوروس (فور) د انډوس برنی ناوه ونیوله خو پر ۳۱۷ق.م د ایو داموس له خوا ووژل شو او په خپله ایو د اموس هم هند پرېښوو او د ده له تګ سره په ختیز هند کښې یونان واکمني پای ته ورسېده.

په آریانا کښې، موریا لنډ مهالي واکمني او بودایي لویه اغېزه

د سکندر له مړینې سره سمه د ده پراخه امپراتوري هم ړنګه شوه، د ده لویو افسرانو د شام په طرابلس کښې یوه غونډه وکړه او په هغې کښې يې د سکندر هېواد په خپلو منځو کښې سره ووېشه. د اريانه جنوبي ولايتونه يعنې ارا کوزي (د ارغنداو ناوه) او ګدروزي (مکران) سيبير تياس Sibyrtias ته وسپارل شول، په اريا (د هريرود په ناوه) او په درنګيانه (د هلمند په ناوه) کښې قبرسی ستساندار Stasandar واکمن شو، بکتريانه (باختر) او سغديانه (سغد) ستاسانور Stasanorته ورکړ شول او هو خيارتس Oxyartes د سکندر د ماندينې روښانې پلار د آريانه د مرکزي سيمې (پارو پاميزاد او د کابل ولايت) حکمران شو.

خو د آريانه ختيز ولايتونه چې بريدونه يې تر ټکسيلا پورې رسېدل د هندي شهزادګانو او يوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کښې پاتې شول او همدا چې دغه هېواد ته د يوناني لښکرو راتګ او په باختر کښې د هغو د پاتيو کسانو پاچهی دوام وکړ، دلته يوناني فرهنګ، هنر، فکر او عقايدو اغېزه پريښې وه، دا اغېزه چې د دغه هېواد د خلکو له فرهنګي بقاياو سره ګډه شوې وه، د ختيځ له خوا له يوې بلې ډېرې مهمې پېښې سره مخامخ شوه او هغه په هند کښې د موريا د لوی سلطنت جوړېدل و.

m: The Digital Library

که څه هم د آريانا په ختيز و برخو کښې د موريا واکمنۍ له سياسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د يونانو باختري خپلواك سلطنت منځته راغی، خو په دې لنډه موده کښې د موريا پاچهانو او د بودا د دين مبلغانو د اديانت د آريانه په ختيځ کښې خپور کړ، چې دلته بيا په يوه فرهنګي آيډ و ګلاس او د ثقافت او عقيدې د يو ځای کېدو په ځای کښې، درې مهم عنصره سره ګډ شول او د دغه هېواد د فرهنګ په تاريخ کښې يې يو مهم باب چې د "ګريکو بوديك" په نامه يادېږي پرانيست. دا ديانت او هنر په افغانستان کښې زرکاله نور د اسلام تر راتګ پورې پاتې شو، چې مهم عناصر يې دا وو:

۱ - باختري يا د دغه هېواد خپل کورني فرهنګي، هنري او عقيدوي عناصر.

۲ - يوناني صنعت، عقيده او فکر چې د ۳۳۰ ق، م په شاوخوا کښې له سکندر سره پيل شوی وو.

۳ - بودايي هنر، فرهنګ او دين له خپلو هندي آثارو سره چې د موريا له واکمنۍ سره يو ځای راغلل.

په هند کښې د موريا د سلطنت مؤسس چندراګو پتا (يوناني: سندروکتس) دی، چې د ننداکه شاهي کهاله يوې شهزادګۍ ته چې ميوره (طاوس) نوميدله منسوب و، او دی د کشتر يانوله طبقې او د راجپوت (شهزادګانو) له ټبر څخه و، چې پر ۳۲۴ ق،م پاچا او تر ۲۴ کاله پاچهۍ وروسته پر ۳۰۰ ق، م مړ شو او زوی يې بيندو ساره Bindusara چې د "دور دهرا" ملکې له نسه و، د ده پر ځای کښيناست د موريانو پايتخت د هند د پتالی پترا (پټنه) ښار و.

چندراګو پتا د "ننداً" سپه سالارو، ده د ټکسيلا د بهرهمنانو يو

مشر چانه کيه Chanakya (په سياست، ټولنيزو علومو او اقتصاد کښې د ارتهه شاستره کتاب ليکوال) چې وروسته د ده وزير شو، له ځانه سره يې ملګرې کړ او دمګده پاچا او پاچهي يې له منځه يو وړه او د ګنګا او سند تر منځ يې د يوه لوی سلطنت بنسټ کېښوو چې اداري او مدني منظم تشکيلات يې لرل څکه نو دی يوازې يو، بريالی سپاهي نه، بلکې يو هوښيار او ځيرك سياست مدار هم بلل کېږي.

چندراګوپتا د خپل هېواد لويديز بريدونه د سند تر غاړو وغځول. د سکندر ځای ناستو يونانيانو غوښتل چې سکندر نيولې ځمکې بېرته لاس ته راولي، نو هغه وخت چې سيليو کوس ملقب په نيکاتور (بريالی)، د بابل واکمن شو، پارس او پارت يې ونيول او پر (۳۱۱ق،م) يې آريا بکتريا هم فتح کړه او پر ۳۰۵ ق،م د کابل له لارې ختيځ خواته ولاړ او د سند تر رود پورېووت نو د هغه سيند پر ختيزو غاړو د چندراګو پتا له لښکرو سره مخامخ شو، خو چې نيکاتور خپل بډه (حريف) ډېر غښتلی وليد نو روغه يې ورسره وکړه، خپله لور يې ورکړه او د ۵۰۰ پيلانو په بدل کښې يې ګندهاره، اراکوزيه‌ـکدروز يه - اوپارو پاميزاد، چندراګو پتا ته پريښوول، او په باختر کښې يې هم د يودوتس حکمران وټاکه.

د چندراګوپتا او سيليوکوس تر روغې وروسته د هند او باختر اړيکې پراخ شول او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لارې د خزر بحيرې بندرو ته يووړل شول. سيليو کوس خپل يو پوه جنرال ميګاستينيس Megastenes د موريا دربارته د سفير په توګه واستاوه او هغه يو کتاب د هند د حالاتو او د موريا د پاچهۍ په اړه ليکلی و، چې اوس نه شته، خو ستر ابو او د يونان نورو مورخانو په خپلو کتابو کښې د هغه کتاب ځينې مطالب راوړي او ساتلي دي. د دغه سفير په وينا چندرا ګوپتا شپږ سوه

om: The Digital Library

زره پلي، دېرش زره سپاره او نهه زره پيلان لرل. د ده په شاهي کمپ کښې څلور سوه زره تنه وو، په دې توګه د اريانه د خاورې نيمې برخې د هندوکوش تر جنوبي لمنو پورې په ده پورې اړه درلوده او دا لومړی ځل دی چې د هندي اريايانو فرهنګي او سياسي اغېزه له ختيځ څخه د اندوس لويديزې خاورې ته د هندوکوش تر غره پورې رسېدلې ده.

چند راګوپتا چې پر ۳۰۰ ق،م کال مړ شو، د ده زوی بيندوساره، د اميتره ګهاته Amitraghata (دښمن وژونکي) په لقب د پلار پر تخت کښيناست، ده له يوناني اميرانو سره دوستانه سياست غوره کړ او د ګندهاره، پارو پاميزاد او اراکوزي له لارو يې د سيليو کيدانو له هېواد سره تجارتي اړيکې ټينګ کړل او کله چې سيليو کوس نيکاتور پر (۲۸۰ق،م) د ۷۸ کلنۍ پر عمر مړ شو، دده زوی انتيا کوس سوتر Antiachos-Soter د ده پر ځای کښېناست نو ده د ۳۰۱ ق،م پر شاوخوا (دی ماکوس) پټنې ته د بيند وساره دربار ته د سفير په توګه واستاوه.

د موريا پاچهۍ او يونانيانو تر منځ فرهنګي اړيکې له همدغه وخته پراخ شوي وو او دا هڅه د هند او يونان د ګډ مدنيت د تاسيس پيل وګرځېده، سر بېره پردې له هند سره د سمندر له لارې هم تګ، راتګ کېده لکه چې پتروکليس Patrokles د سيليو کوس افسر او د هغه زوی د هند سمندر له لارې سفر وکړ او ښه جغرافيايي معلومات يې راغونډ کړل چې وروسته پليني او استرابو ګټه ترې اخيستې وه.

د موريا پاچهانو له يوناني سيليو کيدانو سره دومره خپلوي درلوده چې د هند د پخواني سياسي تاريخ مولف ليکي: "بيند وساره انتيا کوس ته وليکل چې ماته يو حکيم، خواږه شراب او وچ اينځر رانيسه او راويې لېږه، انتياکوس په ځواب کښې ورته وليکل: زه به اېنځر او شراب درولېږم، خو د

يونان په قانون کښې د پوهانو پلورل ممنوع دي.(!)"

د امورياېي پاچا د يونان علومو او ادب ته ډېر سرابښ و او د ده پر وخت هنديانو د يوناني هومر اشعار په خپله ژبه ژباړلي او ويل به يې.

وراهه ميهرا Varahamihara په خپل کتاب بريهت سمهيته Samhita - Brihat کښې د يوناني آسمان پېژندنې معلوماتو ته په درنه سترګه ګوري او څنګه چې دا اوضاع د ګريکو- بوديك مدنيت پر پيل رڼا اچوي، موږ يې دلته په لنډه توګه راوړو، چې د افغانستان ګريکو - بوديك مدنيت ښه وپېژندل شي.

د هند دا يوناني دوسته پاچا "بيند وساره" پر ۲۷۳ ق،م تر ۲۷ کاله پاچهۍ وروسته مړ شو او زوی يې چې اشوکا نومېد، د خپل وزير رادها کوپتاپه مرسته پر خپلو ورونو بريالی شو او د موريا پاچاهۍ پر تخت کښېناست، دی بې شکه د هند ستر پاچا و، چې پر ټوله سرتره وچه او د افغانستان د خاورې پر يوه برخه يې د ارغنداو تر غاړو پورې سلطنت کړی دی.

اشوکا په پيل کښې يو جګړن او وينې بهوونکی سړی و: د بنګال خليج پر غاړه د کالنګه په جګړه کښې يې يو لك تنه ووژل او ۱۵۰ زره يې بنديان ونيول، خو هغو زړه لړزوونکيو فجايعو چې ده په دې خونړۍ جګړه کښې د سر په سترګو وليدې چې تر سلو زرو پورې انسانان له لوږې مړه شول، د ده پر روحيه او شخصيت باندې يې سخته اغېزه وکړه او دی يې د بودا دين د روغې او سلامتۍ د فلسفې پر خوا واړاوه. پر ۲۶۰ ق،م کال يې د بودا دين رسماً ومانه او د هغه تبليغ او خپرولو ته يې ملا وتړله، تر هغه تاريخ وروسته د ده د پاچهۍ دوره دروغې، امن، د ديني ودانيو، د خيريه چارو د پراخوالي، د بودايي بودتونو(معابدو)، لارو او مسافر خانو ودانولو

او د مذهبي دساتیرو د خپرولو دوره وه او دی چې دخپل ارت هېواد هر ځای ته ورسېد، هلته یې پر ډبرو په مختلفو ژبو د بشر پالنې او حتی د ځناورانو او ژویو دنه آزار ولو نصیحتونه وکیندل، چې تر اوسني وخته هم پاتې دي. دا ډبرین فرمانونه د هغې دورې پر اوضاعو ښه ډېره رڼا اچوي.

په ګندهارا او د افغانستان په ختیزه برخه کښې چې جنوباً تر کندهاره رسېږي، د بودایي ستوپو زیات آثار شته، چې دهاغو تاریخي ودانیو یوه برخه تر اوسه پیژندلې شوې ده او د ټولو شمېرل مشکل دي.

وایي چې اشوکا د خپل هېواد په شمال کښې څلور لویې ستوپې ودانې کړې چې یوه یې د پیښور د بالا حصار پر غونډۍ پرته او تر (٩ هـ کال) د هیون تسنګ تر عصره پورې هم په همهغه خپل برم پاتې وه. د هیون تسنګ په وینا دا ودانۍ یې له ښکلیو ډبرو او انځور شویو لرګیو څخه ودانه کړې وه، چې د فاهیان په وینا په سپینو او سروزرو ښکلې شوې وه موسیو فوشه وایي چې دا هغه ستوپه ده چې "د سترګې سوغات" نومیدله او بودایانو عقیده درلوده چې دلته بودا خپله سترګه قرباني کړې وه.

همداراز د اوسنۍ چارسدې ختیزې خواته د "کنیز که" پر غونډۍ داشوکاودانه کړې ستوپه وه چې د هیون تسنګ تروخته هم په همدغه نامه مشهوره وه او دی وایي چې د استوپه په پرله پسې عصرو کښې د ځلورو بوداګانو د قوانینو د تبلیغ ځای و.

د بودا دین او په افغانستان کښې د هغه خپریدل:

سره له دې چې د افغانستان خلکو ته د ویدي او برهمني پخوانیو او زړو عقیدو بایخوړ چې د هېواد په ختیزو سیمو کښې یې رواج درلود ورپاتې و، د هېواد په شمال اولویدیز و سیمو کښې د زردشت آیین او

n: The Digital Library

اوېستایی مزد یسنا هم رواج درلود، خو هغه وخت چې پر ٢٦٠ ق،م اشو کادبودا د دین تبلیغ او خپرولو ته ملا وتړله دغو عقیدو او ائین آن زر کاله وروسته هم د هېواد په ختیزو او شمالي سیمو کښې پوره دود وموند او هېواد د دغه دیانت دودې زانګو شوه چې د فکر، هنر او فرهنګ له پلوه یې ددې خاورې د خلکو په ژوندانه کښې ژورې اغېزې وکړې.

« بوده"د دغه دین موسس دساکیا ټبر د کشتر یه او جګړني طبقې یو شهزاده و، چې د ساکیا مونی (دسا کیاد د ټبر پوه) په نامه معروف شو او پر ٥٦٣ ق،م کال د نیپال د کپی لاواستو په ښار کښې زیږېدلی و او پر ٢٩ کلنۍ یې خپله کورنۍ او د شهزادتوب ژوند پرېښو و.

تر ٥ - ٦ کالو ګوښه کښېنستلو (انزوا) وروسته یوه شپه چې ډېره روښه وه (بدهـ) یعنې روڼ او ویښ وبلل شو د خپل دین په تبلیغ کښې یې زیار ویوست؛ د هند پاچهان یې خپل دین ته راوبلل او وروسته تر هغه چې د هند زیات خلك یې بودایي کړي وو پر ٤٨٣ ق،م د اتیا کالو په عمر په کوچي نګره کښې مړ شو. (وګورئ **١٥** مه نومره عکس).

څنګه چې د بودا دین یوه تیاره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړینې پر کال په باجا ګره کښې د بودا د پیروانو یوه مذهبي غونډه وشوه، د ده دریوتنو نامتو ملګریو انانده،یو پالی، او کاسیاپه دده خبرې او وینا وې راټولې کړې او له هغو څخه یې د ترې پیټکه Tripitaka (درې ټوکرۍ ګلان) په نامه د بودایي قوانینو مجوعه جوړه کړه.

بودایي دیانت داشوکا د سلطې د نفوذ له امله د هندوکوش له جنوبه تر کندهاره خپور شو او د بودایي دین دریمه لویه جرګه د اشوکا په قیادت او د لوی عالم" موګالی پوتاتیسا" په مشر تابه جوړه شوه، چې په هغې کښې د مذهبي احکامو پر ترتیب او تدوین سر بیره داسې پریکړه وشوه چې یوه

The Digital Library

بودايي دله مبلغان لرې هېوادوته ولېږل شي د دغو هېوادو اولېږل شويو مبلغانو نو مونه، اشوکا د خپل جلوس پر ۱۴ کال(۲۵٦ ق،م) په ۱۳ لمبر ډبرين فرمان کښې کيندلي دي، له هغه څخه څرګندېږي، چې څو تنه بودايي مبلغان چې مجهان تيکه، مدهيان تيکه، دهه مراکهيه ته، او مهار کهيته نومېدل، ګندهاره او د آريانه ختيزو سيمو ته را استول شوی دي، دا مبلغان چې د دوتا Douta په نامه بلل کيده، د (۲۵۸ ق،م) په شاوخوا کښې د بودايي دين په تبليغ بوخت وو او په همدغو وختو کښې انتيا کوس د سيليو کوس زوی د باختر پاچا و، چې د ده نوم يې د اشوکا په ډبرينو فرمانو کښې "انتيا که" ليکلی دی.

د موريا وروستی حکمران چې په دغه وخت کښې يې پر کابل حکومت کاوه، سوفاګازنس دی، چې د باختر د پاچا ايوتيديموس د واکمنۍ تر پيله يې هم په ګندهاره او د کابل په لويديزه سيمه کښې نفوذ درلود، ايوتيديموس چې په باختر کښې خپلواك پاچا شو ده د هندوکوش جنوبي خوا ته لښکرويوست او په کابل کښې يې د موريا نفوذ ته خاتمه ورکړه او تر هغه وروسته د هندوکوش جنوب سيمې هم د باختري يونانيانو د خپلواك سلطنت برخې شوې.

د افغانستان په خاوره کښې د موريا سياسي نفوذ ډېر لنډو، اشوکاپر (۲۳۲ ق،م) کال تر څلوېښتو کالو پاچهی وروسته په تکسيلا کښې مړ شو د ده په کهاله کښې يو مقتدر پاچا نه و، چې د ده پر ځای کښيني او د ده ارث سلطنت وساتي، نو ځکه د افغانستان په خاوره کښې د دوی د نفوذ ځنځير هم وشلېد، خو هغه دين چې اشوکاله ځان سره رواړی و، د هغه له فکري، هنري او فرهنګي آثارو سره تر زرو کالو پورې پاتې شو.

و مووېل چې بودا ځان په فلسفي مسايلو کښې نه و پېچلی، خو

پيروانو يې د ده ويناوته د الهياتو بڼه ورکړه چې د زمانې په تېرېدو سره دا دوه لوی مذهبونه څنې جوړ شول:

لومړی، مهايانه: يعنې لوی مذهب(يون = يانه = په پښتو کښې د تګ رفتار او مذهب مانا لري) چې د هند په شمال، تبت او چين کښې تر ژاپون = جاپانه خپور شو او د ځای د پراخوالي او د قومو د ډېروالي په سبب ډير تاويل پکښې پيښ شو، د دغه مذهب پيروانو تبليغ مهم باله او ويل به يې: هر فرد د کل جزو دی چې هغه انسان نومېږي او بيا دغه انسان د هغه لوی کل جزو دی چې د دهرمه (کېش) او عمل تر قانون لاندې راغلی دی، نو څوك چې غواړي د شر له لومې وژغورل شي، له نورو دې نه بېلېږي زيار ايستل بايد مجموعي وي نه انفرادي او دا ډول زيار انسان بودی ستوه Bodhisattva ته رسوي او د دې کلمې مانا د ژوندانه هغه دانشمندانه حالت دی، چې د نورو په خدمت کښې تېر شي. نو انسان دوه مقصده لري، يو د پوهې زده کړه او بل بې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دويم، هينه يانه Hina-Yana: (کوچنی مذهب) نوميږي، چې تابعان يې په جنوبي هند کښې دي. دوی پر فردي زيار تکيه کوي او کتابونه يې زياتره په پالي ژبه دي، حال دا چې د لوی مذهب کتابونه په سنسکريټ ژبه ليکل شوي او لکه چې چيني زايرانو د مسيحي عصر تر پيل وروسته په افغانستان کښې ليدلي دي، د دغه ځای په بودايي معبدو او ښارو کښې د بودايي دواړو مذهبو تابعان وو.

بودا خپل دين پراوو اصولو: سپېڅلې عقيده، سپېڅلې اراده، سپېڅلې وينا، سپېڅلي رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلي زيار او سپېڅلې پاملرنه بنا کړی و او ويل يې:

هر چا چې پردغو اوو اصلو عمل وکړ له قيودو پاکېږي او خپل فکر

په يوه مخصوص ټکي کښې چې د خواهشو له ځنځيره بشپړه آزادي ده متمرکز وي، هغه وخت نو تر ځلورو نورو مقامو تيرېږي:

۱ - درشتيا پيژندنې په لار کښې ځېړنه.

۲ - د حقايقو په پوهېدلو کښې تفکر.

۳ - ژور تفکر او سکون.

۴ - بشپړ سکون او توازن چې "نروانه" (فنا) نوميږي.

د فرانس نأمتو محقق فوشه د بودا دين د خپريدو د سببونو په اړه وايي: د آريانا د ختيزو سيمو خلکو چې تل د بېرحمو يرغلګروتر پښو لاندې ژوبليدل (د هخامنشي اسکندر او چندراګوپتا د يرغلو تر ليدو وروسته) دا دين چې له وينو تويولو بيزار و او د خود ګذرۍ او ښه نيت توصيه يې کوله له خپلې سليقې سره سم ومونډ او کروند ګرويا کسبګرو خلکو هغه په آسانۍ ومانه.

د بودا د ديانت پراختيا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چې دغه پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ يعنې ستوپې (توپ افغاني مقامي کلمه) جوړې کړې وې، چې د دغو ستوپو شکل په کابل او کاپيسا کښې توپير پيدا کړی او لوړې شوې دي، يعنې د ستوپې تنګاچه (سکو) ځلور کنجه شکل مونډلی او لوي والی يې زيات شوی؛ د کنبد او تنګاچې تر منځ يوه استوانه يې برخه اضافه شوې ده او د ګنبدې لوړه څوکه د شيروانۍ په شکل ليدل کېږي. خو د اشوکا د عصر ستوپو چې هندي خصوصيات يې درلودل، د آريانه خاورو ته لږ سرايت کړی دی.

د اشوکا د وختو پاتې ليکنې چې د بودايي نصيحتو له مجموعې څخه دي د ټکسيلا تر ډبرليکونو وروسته پر دوو ډبرو ليکلې پاتې دي، چې يوه له مانسهرې څخه لس ميله لرې دايبټ اباد شمال ته د پکهلی د ناوې په

The Digital Library

مدخل کښې او بله يې د سوابی پر لويه لار د هوتي مردان ختيز خواته اته ميله لرې په شهبازګړهی کښې پرته ده، چې دواړې ليکنې په پراکريت ژبه او خروشتهی ليکدود دی، حال داچې د اشوکانورې ټولې ليکنې په هند کښې په براهمو ليکدود دي چې د لرغوني هند د نورو سيمه ييزو ليکدودو پيل دی. د اشوکا د همدغو اخلاقي فرمانو يوه بله ليکنه د لغمان او ننګرهار ترمنځ د درونټې په تنګي کښې وه چې پر درې کونجه غونډۍ ډبره په ارامي ژبه ليکل شوې او اوس په کابل موزيم کښې ده خو ډېر تاوان ورپېښ شوی چې ځولیکې يې-چې د ځارويو د نه وژلو په اړه دې-اوس هم ښکارې.

د همدغه پاچا يوه بله مهمه ليکنه پر ۱۳۳۷ ل کال له خاورې څخه راووتله، دا ليکنه د کندهار په زاړه ښار کښې چهل زينې ته نژدې د غره پر يوه کاڼې په يوناني او آرامي دوو ژبو او دوو ليکدودونو مونډل شوې ده، چې پورتنۍ برخه يې په يوناني ژبه ۱۳ نيمې کرښې او کښته برخه يې په آرامي ژبه ۷ نيمې کرښې دي، چې د ټولې کتيبې اوږدوالی ۵۵ سانتي او سور يې له ۴۵ څخه تر ۵۰ سانتيو پورې دی پر هغې هم د ځينو نورو کتيبو په څير د اشو کانوم پيوداسس ليکلی شوی دی (وګورئ ۱۶ مه نومره عکس).

د دغه ډبرليك له کتنې څخه پوهېږو، چې د اشو کا د بودايي کېدلو پر لسم کال يعنې پر ۲۵۰ ق،م ليکل شوی دی او په دغه وخت کښې د موريا نفوذ او بودايي ديانت تر کندهاره خپور او د ده زياتره اخلاقي بنسټونه تطبيق شوي وو ـ حال دا چې په نورو ډبرليکونو کښې د همدغو بنسټونو د عملي کولو توصيه کوي. د کندهار ډبرليك د يوناني ليکنې ژباړه دا ده:

"پيوداسس پاچا د لسوکالو زيار ايستلو په پای کښې انسان ته اخلاقي اصول ورزده کړل او له هغه وخته يې د ټولې ځمکې خلك لاښه ديندار

The Digital Library

او لاښه نېکمرغه کړل، پاچا د ښارويو له وژلو څخه ځان وژغوره، نورو ښکاريانو او کب نیوونکیو خلکو له ښکار او کب نیولو څخه لاس واخيست او د مور او پلار په نمانځنه يې لاس پورې کړ، نو تر دې وروسته به په دغه ډول ډېر ښه ژوند ولري.

له دې ډېرليك څخه څرګندېږي چې تر میلاد دمخه د دریمې پېړۍ په منځ کښې په افغانستان کښې یوناني او آرامي دواړه ژبې او لیکدودونه وو، د یوناني ثقافت اغیزه دومره غښتلې وه، چې په کتیبو کښې يې لومړی ځای یوناني ژبې او لیکدود ته ورکړی و، دا هغه عصر ته نژدی و چې په باختر کښې یونان باختري خپلواك دولت جوړېده، حال داچې د بودا د دین اغېزه اویوناني فرهنګ د اراکوزی تر سکندر يې (زاړه کندهار) پورې رسېدلې وه خو کټ مټ په همدغو وختو کښې د هخامنشیانو له بقایاو څخه آرامي لیکدود هم په دغه سیمه کښې و.

یونان، باختري خپلواك سلطنت

هغه وخت چې سکندر باختر ونیو نو "پارسي ارته باز یوس" يې پر خپل ژوندانه د دغه ځای حکمران وټاکه، دی تر لنډې مودې وروسته مړ شو او د ده ځای امین تاس "د نیکو لاوس" زوی ونیو. د آریان په وینا د سکندر تر مړینې وروسته قبرسي "ستاسا نور" د باختر او سغد حکمران و او چې "سیلیو کوس" په هند کښې له "چند راګوپته" سره روغه وکړه (۳۰۲ ق،م) د باختر حکمران هم ده ته غاړه کښېښوده، هغه وخت چې "سیلیو کوس" بابل ته ستون شو، باختر تر پنځوسو کالو پورې د ده د کهاله تر لاس لاندې پاتې شو چې په باختر او بخارا کښې يی ډېرې سیکې موندل شوي دي، ده د باختر ځايي خلك په خپل لښکر کښې اخیستي وو.

د سیلیدوکی کورنۍ د دریم پاچا په وخت کښې چې دویم "انتیو کوس" نومېد، د شاو خوا حکمرانانو په مصر کښې د هغه له جګړه ییزې بوختتیا نه په ګټې اخیستلو سره، د ده له اطاعته سر وغړاوه او له هغې جملې څخه د باختر خلکو له هغو یونانیانو سره لاس يو کړ چې په دغه هېواد کښې له باختري ادابو او فرهنګ سره اشناشوي وو، نو د خپلواکۍ اعلان يې وکړ. دا وخت په باختر کښې دیودو توس = تهیودوتوس Diodotos حکمران و، ده د ۲۵٦ ق،م په شاوخوا کښې د آزادۍ غوښتونکیو باختریانو په ملاتړ په باختر کښې د خپلواکې پاچهۍ اعلان وکړ چې حدود يې تر سند، مرو او

The Digital Library

هندوکوش غره تر لمنو پورې رسېدلی او دا چې ده باختریان د نورو له تسلط څخه ژغورلي او کورنی آزاد حکومت یې جوړ کړی و، نو ځکه "منجي" لقب ورکړ شو.

د دیو دوتوس یوه سکه شته چې پر یوې خوا یې د دویم انتیوکوس څېره او پر بل مخ یې د ده د کهاله ساتندوی رب النوع "زیوس" له دوو، وازرو سره لیدل کېږي. له دې څخه څرګندېږي چې ده د باختر د خپلواکۍ تر اعلان د مخه د "انتیو کوس سیلیوکي" په نامه د سپینو زرو سکه خپره کړې او بیا یې تر خپلواکۍ وروسته د باختر په دارالضرب کښې خپله سکه د پاچا په توګه پر سرو زرو وهلې ده. دا د سرو زرو سکه چې په پاریس کښې ده پر یوه مخ یې د دیو دوتوس څېره او پربل مخ یې د جوپیتر (داسمان، تالندې او برېښنا دورمې رب النوع) لوڅ لغړ شکل دی، چې په پښو کښې یې یوه ګربته (عقاب) هم کښل شوې او د سکې پر څنډه "بازیلیوزد یو دوتوس" لیکلې شوی دی یعنې دیو دوتوس پاچا (وګورئ ۱۷ مه نومره عکس). د لومړي "د یودوتوس" له کهاله یوازې د ده یوه زوی چې "دویم دیو دو توس" نومېده د پلار تر مړینې وروسته (له ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق،م شاوخوا) په باختر کښې حکومت کړی دی، چې ده د شاهي سیلیو کیانو د اقتدار پر خلاف د پارت له دولت سره ښه اړیکي او هم آهنګي درلوده او ځکه چې د پارت د دولت موسس "ارساس" هم د باختر له خلکو څخه و، نو "دویم دیودو توس" له ده سره د دوستۍ تړون او ښه روابط لرل او د ده د پاچهۍ په وخت کښې د هریرود او د هرات ښار هم د باختر په قلمرو کښې شامل شو او سغدیانې ته هم له باختره حکمران استول کېده.

د لومړي دیو دو توس د کهاله پاچهي ډېره پاتې نه شوه او د دویم دیوتوس یو امیر چې ایو تیدیموس Euthydemus نومېده او د سغدیانې حکمران

باغي شو، د باختر پاچایي وواژه او دی په خپله د باختر خپلواک پاچا شو (د ۲۲۰ ق،م شاوخوا) (وګورئ ۱۷ مه نومره عکس).

د باختر ایوتید یموس په وخت کښې د شام یوناني پاچا "دریم انتیو کوس" د لوېدیځ له خوا د پارت پر دولت یرغل او پارتي پاچا "تیری داد" یې مغلوب کړ او د ۲۰۸ ق،م په شاوخوا کښې یې د باختر خواته مخه وکړه، له دې خوا ایوتیدیموس له لسو زرو باختري سپرو سره د اریوس (هریورود) پر غاړه له انتیو کوس سره ونښت، خو چې مقاومت یې ونه کړای شو نو بیرته باختر ته راغی، او د باختر په پایتخت "زریاسپ" کښې تر دوو کالو پورې کلابند پاتې شو (د دغه ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ ګڼل شوې ده) په دې موده کښې "دریم انتیو کوس" درنګیانه او اراکوزیه هم ونیول، خو چې زریاسپ یې ونه نیولای شو، او دواړی خواوې ستړې شوې وې، نو هغه وخت چې د باختر شهزاده "دیمتر یوس" دروغې د خبرو له پاره ده ته راغی، ده خپل لور ورکړه، او تر روغې وروسته د کابل او اراکوزیه لوېدیځ خوا، د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېد(۲۰۵ ق،م).

ایو تید یموس تر هغه وروسته د هېواد د اداري په یووالي کښې زیار ویوست، او د کابل د ناوې حکمران "سوفا ګازتوس" یې د ځان تابع کړ او شمال ته تر پامیر ها خوا تر چیني ترکستان او ختن پورې پر مخ ولاړ او لوېدیځ ته یې مرورود، هرات او طوس ونیول، او خپل زوی "انتي ماکوس" یې د هغو سیمو حکمران وټاکه، د جنوب له خوا تر اراکوزیه او درنګیانه پورې یعنې د آریانه ټوله خاوره د ده د پاچهۍ د قلمرو برخه شوه، بل زوی یې "دیمتریوس" ددغه ولایت حکمران و، چې دغه ټول ارت هېواد د یوناني جغرافیونو په اصطلاح زر ښاره درلودل دا مهال د باختري یونانیانو د دولت فرهنګي او تجارتي روابط له هند او غربي چین سره ټینګ وو، "وایو

The Digital Library

تیدیموس" لومړی پاچا دی چې د ده په عصر کښې باختري هنر مندانو او صنعت کارانو ددغه ځای هنر او صنعت هند ته سوغات یوور، درا ولنسن په وینا: له یوې خروشتهي کتیبې څخه ځرګندېږي چې یوناني باختري هنر مندان په دغه عصر کښې هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کښې یې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري "ایوتیدیموس" د پاچهۍ دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ ق،م پورې ګڼل شوې ده. چې د ده تر مړینې وروسته یې زوی "دیمیتریوس Demetrius" پاچا شو (وګورئ ۱۸ مه نومره عکس) او دی د هند په خاوره کښې د ټکسیلا تر نیولو وروسته د ګجرات تر کڅو او کاتیا وار او د موریا تر پایتخت پتنه پورې پر مخ ولاړ چې دا پر مختګ د ده د دوو لویو جنرالانو "اپلودوتوس" او "منامندر" د زیار نتیجه وه، "مناندر" د کابل په شمال او پیان کښې زیږېدلی و او اولادو یې د ۱۰۰ ق،م تر شاوخوا پورې په هند کښې پاچهي کوله.

"دیمتر یوس" د ۱۷۵ ق،م په شاوخوا کښې له هند څخه باختر ته راوګرځېد، خپل دریم زوی "پانتالئون Pantaleon" یې دارا کوزي او سیستان حکمران وټاکه او بل دویم زوی یې د باختر حکمران و.

هغه وخت چې د اراکوزی حکمران پانتالیون مړ شو، ځای یې دده څلورم ورور "اګاتو کلیس Agathoicles" ونیو (وګورئ ۱۹ مه نومره عکس).

دیمتریوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په خپل قلمرو کښې ډېرې سکې وهلي دي او همدغه پاچا داراکوزی "دیمترماس" (کلات) او ایو تیدمیا (سیالکوټ) او د سند دیمتریاس (پټیاله) او ته او فیلیا (د سند په دلتا کښې) ښارونه ودان کړل، چې دویم ښار د ده د پلار په نامه او څلورم ښار یې د مور په نامه نو مول شوی دی.

دیمتریوس د خپل ژوندانه په پای کښې له خپلو لښکرو سره په هند

کښې بوخت پاتې شو، نو ځکه پر ۱۸۱ ق،م کال د باختر له یونانیانو څخه یو سړی چې ایو کراتیدیس Eukratides نومېد په باختر کښې پورته شو، د پاچهۍ اعلان یې وکړ او سکه یې ووهله، چې په هغې کښې یې ځان باز یلو زمیګا لیوس (لوی پاچا=هندي مهاراجه) وباله (وګورئ ۲۰ مه نومره عکس) او چې دیمتریوس د خپل تاج او تخت د بیرته موندلو له پاره زیار ویوست، ځای یې ونه نیو او مړ شو. ایوکراتیدیس په باختر کښې دیو نانی پاچهانو د درېیمې سلسلې بنسټ کښېښوو تر ۱۸٦ ق،م پورې د آریانه د ختیزې سیمې له حکمران "مناندر" سره وجنګید، چې د آریانه ټوله خاوره یې ونیوله، خو له لوېدیزې خوا د پارت پاچا د ده د هېواد لوېدیز ایالتونه ونیول او هغه اختلاف چې د "دیمتر یوس" او "ایو کراتیدیس" د کورنیو تر منځ پیدا شوی و، د باختر سلطنت یې کمزوری کړ او د ۱۳۵ ق،م په شاخوا کښې د هغه سلطنت مرکز د هندو کوش له شماله کاپیسا ته یوو ړل شو. هیلیوکلیس Heliokles د ایو کراتیدیس زوی چې د ۱۴۷ ق،م په شاوخوا کښې پاچا شوی و، د باختر وروستنی یوناني پاچا ګڼل کېږي، چې د هندوکوش د شمال سیمو تر پرېښولو ورسته یې خپله پاچهي د ګند هارا د ولایت تر پایه (تر ټکسیلا او جیلم پورې) غځولې وه. (وګورئ ۲۱ مه نومره عکس).

تر"هیلیو کلیس" ورسته یې نورو لسوتنو ځای ناستو حکمرانانو پر کابل، ګندهارا او پنجاب حکمراني کړې ده، چې د ۳۰ ق،م په شاوخوا کښې د کابل له وروستنیو یوناني پاچهانو څخه "انتیال کیداس" "امین تاس" - "هرما یوس" - زیات شهرت لری (وګورئ ۲۲ مه- ۲۳ مه - ۲۴ مه نومره عکسونه). د باختر یوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سیتي قبیلو منځته راتګ دی، چې دا پاچهي یې د ق.م د لومړۍ پېړۍ پر لومړۍ نیمایي پای ته ورسوله، او په دې ترتیب د دوی واکمني تر دوه نیمو سوو کالو

The Digital Library

وروسته ختمه شوه. په دې موده کښې د"دیو دوتوس" له وخته د ۱۰۰ ق،م تر شاوخوا پورې د دوی ۳۶ پاچهانو او یوې ملکې په افغانستان او هند کښې واکمني کړې ده، یوناني فرهنګ او هنر یې په آریانه او هند کښې خپور کړی دی، چې په دې موده کښې د ارباب انواعو پرستنه، یوناني صنعت، افکار، فلسفه، ژبه لیکدود او نور فرهنګي مظاهر د آریانه په ټوله خاوره کښې له محلي او بودایي فرهنګي عناصر وسره ګډ شول، او د یونانو باختري او ګریکو بودیك خاص فرهنګ منځته راغی، چې د اسلام تر راتلو پورې یې اغېزه درلوده.

د دانیل شلوم برژه (په افغانستان کښې د لرغون پېژندنې فرانسوي مشر) په وینا: د هیلنسم نفوذ په افغانستان کښې تر اوومې پېړۍ پورې دوام درلود چې نښې یې په دوه ډوله لیدل کېدای شي: لومړی د هنر له لارې او دویم د لیکدود له لارې. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پېړۍ کښې د دغه هېواد هنر لاډګریکو بود یك د مشهور هنر یوه وروستنۍ ځانګه وه، خو د لیکدود په اړه ښایي وویل شي، هغه وخت چې د چین نامتو زایر "هیون تسنګ" پر ۶۳۰ م کال یعنې په عربو کښې د اسلام د لمر راختو پروخت له باختره تیرېده، دلته د الفبا ۲۵ توري وو چې ۲۴ توري یې بې شکه یوناني وو او یو د (ښ) غږ یې چې په پخوانۍ دري کښې و، خو په یوناني کښې نه و، پر زیات کړی و او هغه د PX توري یعنې د ش + خ مجموعه توری = ښ دی.

هغه دوه یوناني ډبرلیکونه چې پر ۱۹۵۸ او ۱۹۶۳ کلو په کندهار کښې موندل شوي داشوکا هغه اخلاقي موعظې دي چې په ټول هند کښې په هندي ژبو کیندل شوې دي، خو د دغو ډبرلیکونو اهمیت په دې کښې دی، چې د ارغنداو په ناوه کښې آرامي ژبه او لیکدود د اشو کاتر وختو (۲۵۰

ق،م شاوخوا) پورې ثابتوي او لکه چې یونان پېژندونکي پوهان وايي د دغو دوو ډبرلیکونو یوناني متنونه د یوناني فیلسوفانو او خطیبانو لکه اپلاتون او ارستو د ژبې ساري ګڼل کېږي او وینو چې د ق،م پر دریمې پېړۍ په کندهار کښې د فکر او لیکنې ژبه همغه ده چې په آتن یاد میلیت په ښارو کښې رواج وه او حتی د کتیبو د کیندنو ډول هم د یوناني کلتور یوولی ښیي او ځرګندېږي چې دا ځای د یوه یوناني مورخ په وینا د مسیحي عصر په پیل کې دیونانیانو ټاټوبی و، (د کندهار ډبرلیك (۱۶) لمبر عکس دې وکتل شي). سربېره پردې تر ۱۹۶۱م کال وروسته فرانسوي لرغون پېژندونکیو د یوه یوناني ښار (آی خانم = سپوږمۍ مخې مېرمن) په کنډوالو کښې د همدغه یونان باختري مدنیت ډېر ښه آثار موندلي دي. دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پرویش د افغانستان د خاورې په هغه برخه کې پروت دی چې هلته آمو او کوکچه سیندونه سره ګډېږي او ډېرې کنډوالې لري چې دا کنډوالې د دواړو سیندو پر غاړه پر دوو ټاکلیو برخو وېشل شوې دي: یوې خوا ته یې یوه لوړه غونډۍ ده چې د جنوب له پلوه د کوکچې پر سیند حاکمه ده او ددې شل متری غونډۍ بلې خواته آمو سیند بهېږي او هم ددې غونډۍ پر سر لوی استحکامات شته چې د دغه ښار بالاحصار دی او یو حصار یې د برج او خندك سره د لیندۍ په شکل درلود او د ښار په منځ کښې یې له شمالي دروازې څخه جنوبي دروازې، خواته ۱۶۰۰ متره واټ ایستل شوی و، چې کوڅې یې هم لیدل کېږي (وګورئ ۲۵مه نومره عکس - د ښار نقشه).

په دغه لرغوني ښار کښې یې د مدنیت نخښې موندلې دي، چې هغه باید "دګریکو باختر" خاص مدنیت په نامه یاد کړی شي، چې د منځنۍ آسیا د صحرا نشینو د یرغل له امله له منځه تللی دی. خو کنډوالې یې د

The Digital Library

لوړې معماري طرز رابښيي، چې په پخو خښتو او ډبرينو ستنو د مرکزي لويې ماڼۍ ودانۍ جوړې شوې دي، دامانۍ يو اوږد غولي لري او هم په ماڼۍ کښې د شنې، ژيړې، سرې او تورې رنګ اميزۍ نخښې شته. هغه خښتې چې په دې ماڼۍ کښې کارول شويدي هره ضلع يې ۴۵ سانتي او پنډوالی يې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتيو پورې دی، د دغه ښار اوبه د وياليې له لارې د کوڅو لوړو برخو او حتی بالاحصار ته رسېدلې، چې د کوکچې سيند له ۲۰ کيلو متره واټن څخه را بهيدلې. ښار درې برخې درلودې، چې يوه برخه بالاحصار، بله برخه تر حصار را کښته او دريمه برخه ارګ دی. په جنوب لوېديزو برخو کښې د خلکو د اوسېدو ځای، د ورزش ودانۍ او بازارو نه وو، له ُدې ورزشګاه څخه د هرمس(دپهلوانۍ رب النوع) مجسمه لاس ته راغلې ده، چې د کشف شوي ډبرليك له مخې هغه يوه يوناني "ترېباه کوس"! د استراستون نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله ليکنه چې د دغه ښار د خلکو د فکر او فلسفي ښکارندويه ده، هغه د يوه يوناني "کي نه آس" د قبر د اوږ ده سندوخ کتيبه ده چې "کلا ارك" "د ايي فراد يوس" زوی په آی خانم کښې پر هغه سندوخ کيښلی او پر هغه قبر يې ايښې ده چې مطلب يې دا دی:

"په کوچينوالی کښې ښه روزنه واخله! په زلميتوب کښې خپلې غوښتنې (خواهشات) اداره کړه! په پاخه سن کښې سم کاري اوسه! پر زوړ والي ښه ناصح شه! او د ژوندانه په وروستيو ورځو کښې پوه شه چې څنګه بې افسوسه مړ شې!"

دا قيمت بها وجيزه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو د بهير ښه ښکارندويي کوي.

ساکان، پارتیان او پهلوایان

د هخامنشي پاچهانو په ډبرليکونو کښې وليدل شو، چې د ساکه قبيلې د آمو ها غاړې ته د پامير په شاوخوا کښې د هومه راوړونکيو يا د ګړنديو ساکانو په نومو د هغو پاچهانو تر اداري لاندې اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لارې د زرنګه - د رنګيانه ځمکې ته راتېرې شوې خپل نوم يې سکستان - سيستان ته ورکړی و او هم يې د هندوکوش په شمالي سيمو او باختر کښې ژوند کاوه، چې بيا له دې ځايه لوېديځ او ختيځ خواو ته خپرې شوې او د دوی پېښې د آريانه د تاريخ برخه ګڼل کېږي.

موسيوهاکن په خپل کتاب کښې چې "په افغانستان کښې د فرانسې د لس کلنو کيندنو نتيجه" نومېږي وايي: "صحرانشين ساکان تر عمومي مهاجرت دمخه په باختر کښې يونانيانو ته راتلل او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل د دوی ځينې مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي وو چې د هغوی له جملې څخه هرا يوس (Heraius) د يونانو باختري د وروستيو پاچهانو په تقليد سکه وهلې، او داسکه يې "هاکن" په تاشقرغان کښې موندلې وه. دا قبيلې له باختر څخه د هريرود ناوې او له هغه ځايه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راښپوه شولې او د پاچهۍ په جوړولو يې لاس پورې کړ چې د دوی د هېواد وېش ختيځ پلو ته د بولان شاوخوا ته د سند تر ناوې پورې هم رسېدلی و او هغه يې "کی - پن - Ki - Pin" بللی دی او د ساکه له

دې قبیلو څخه چې د ارغنداو او کښته سند په ناوو کښې اوسېدل یوه سرې چې مایوس - (Mayos) نومید د ۷۲ ق،م په شاوخوا کښې د "بازیلیو زباز یلیون میګا لیوس مایوس" په عنوان یعنې "لوی شهنشاه مایوس" سکه وهلې ده او د خپل هېواد وېش یې تر ټکسیلا پورې رسولی دی، چې یوه ډبرلیك یې په ټکسیلا کښې پر مسي غاب کشف شوی چې نېټه یې (۷۸ ق،م) ده، له دې څخه معلومېږي چې د ختیز پنجاب د یوناني پاچهانو نفوذ د مایوس په لاس له منځه تللی دی او اووه زره سکې یې په یوناني او خروشتي لیکنو موندل شوي دي.

تر مایوس نومي وروسته د ده له پاتې کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخې پېژندل شوي چې یو یې ازیس AZES (د۵۰ ق، م په شاوخوا کښې) او بل ازیلیسیس - AZILISES دی. دوی په یوه عصر کښې اوسېدل او د دواړو پر سکو باندې په یوناني خط "لوی شاهنشاه" لیکل شوي دي. داسې سکې هم لیدل شوي دي چې د دواړو پاچهانو نومونه یو په یوناني خط او بل په خروشتي لیکل شوي دي (وګورئ ۲۶ مه نومره عکس).

هغه وخت چې دغې ګرځندویې کوچې قبیلې د آمو د بهیدو جنوب ته د باختر په سیمو کښې له پکهت - پښت او پښتنو سره ګډې شوې د ساکه نوم یې په دغو پښتنو کښې پرېښوو، چې په زابل او کابل کښې د پښتنو د سهاك قبیله او په هلمند کښې ساکزي (سکزی) تر اوسه د دغه نامه ریښه لري، د دوی نورې قبیلې په خراسان کښې د هریرود له ناوې څخه د خزر بحیرې تر کڅو پورې د پارت په نامه میشته شوې او ځمکه یې هم د دوی په نامه یاده شوه، څنګه چې له خپل اصلي ټاټوبي باختر څخه د هریرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان یوه برخه) پورې تللې وې نو د ژوستن په وینا د پارت په نامه مشهورې شوې چې پارت په سکایي ژبه تبعید شوي ته وایي او دوی

هم له باختره هجرت کړی و.

"سر او لف کرو" انګریز افغان پېژندونکی د ګندهاره د ساکانو حکمرانانو په نومو کښې له پښتو سره ډېر شباهتونه موندلي او لیکي چې د ساکي حکمرانانو دا نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله که دمه Dama-Spalag (سپاله = سپاه) + (ګه - د تجلیلی تصغیر نخښه) + (دمه = جلال - برم) چې ټوله جمله د "مجلل سپاهی" په مانا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دی: (سپاله = سپا+ هوره = اور یا هور) د اور سپاهي یا لمر سپاهي او بادرنا سپاهي په مانا ده.

همدارنګه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتو "څښتن" د مالك او خاوند په مانا دی.

او که موږ پارت - پارتهوه د ژوستن په وینا "تبعید شوی" او "مهجور" وبولو، نو په پښتو کښې یې اوسنی شکل "پردی Pradia" یعنی بیګانه او مهاجر دی. یا به د پښتو (پرته) PRATA وی (د دریم حرف په زور کښې) چې دغه هم دلیری مانا لري لکه چې وایي: له مخه مې پرته شه یعني لېرې شه. یا پلانی پرتې وایې یعنې له عقله لېرې خبرې کوي.

داسې ښکاري چې سیستان ته د ساکه قبیلو لومړني مهاجرتونه تردې وختو ډېر پخوا پیښ شوي دي: د موسیو فوشه په وینا لوی کوروش (۴۵۰ ق،م) د سیستان د نیولو په وخت کښې دا "ساکان" د دوی د ښو خدمتو په سبب "ښه کړونی - نیکو کردار" (په یونانی کښې ایو یرګت (Evergetes) بلل همدا خلك د(۳۳۰ ق،م) په شاوخواکښې پر همدې ځمکه اوسېدل، چې سکندر هم دوی نازولي وو او ښه نرمه رویه یې ورسره درلوده (وګورئ تمدن ایراني کتاب).

د (۲۵۰ ق،م) په شاوخوا کښې بلخی ارساس - ارشك - اشك د "فري

The Digital Library

یاپټ" زوی له خپل ورور "تیرداد" سره لوېدیځ خواته لاړ، د پارت یوناني حکمران فریکلیس یې وواژه او داشکاني سلطنت بنسټ یې کېښېښوو، په یوناني او خروشتی دواړو ژبو یې سکه ووهله، او خپل ځان یې بازیلیوزبازیلیون (شهنشاه) وباله، چې منځته راتګ یې د ۲۴۹ ق،م په شاوخوا کښې او پایتخت یې اوسني دامغان ته څېرمه و، داشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده، د سترا بو په وینا دی تر دوو داخلي جنګو وروسته د خپل نیزه وال له لاسه تېپي شو او د هغه تپ له امله پر ۲۴۷ ق،م کال مړ شو. پر ۲۴۸ ق،م کال دده زوی تیرداد د دویم اشك په نامه پر تخت کښیناست ښه غښتلی مدبر پاچا و، تر بابل پورې یې فتح وکړه او ختیځ خوا د باختر شاوخواته ورسېد، خو له باختر یوناني پاچا دویم "د یودوتوس" سره یې د سیلیوکي دولت په مقابل کښې روغه وکړه او د یووالي لاس یې ورکړ، دی چې زوړ شو مړ شو، او پاچهي یې له ۲۴۸ څخه تر ۲۱۴ ق،م پورې وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان دادي:

۳ - ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹٦ق،م) د تیر داد زوی چې د ده په وختو کښې "دریم انتیو کوس" پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتیر شو.

۴ - فري یاپت د اردوان زوی (له ۱۹٦ تر ۱۸۱ ق.م).

۵ - لومړی فرهاد د فري یاپت زوی (له ۱۸۱ تر ۱۷۴ ق،م) د باختري د یمتریوس معاصر.

٦ - مهر داد د لومړي فرهاد ورور(۱۷۴ - ۱۳٦ق،م) لوی او هوښیار پاچا و، چې د باختري یونانیانو غربي ولایتونه او مرو یې ونیول، اراکوزي، کابل او سند یې لاس ته راوستل او د پارت د هېواد وېش یې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه و، د شورا دوه

مجلسونه یې لرل چې د دوی په غوښتنه یې کار کاوه.

۷ - دویم فرهاد د مهر داد زوی(۳۱٦ - ۱۲۷ ق،م) ده ساکه قبیلې خپلې مرستې ته وبللې چې له انتیو کوس یوناني دولت سره په جنګ کښې له ده سره مرسته وکړي خو ساکا نو په چور او چپا ولاس پورې کړ، او فرهاد له دوی سره وجنګید، څو چې فرهاد ووژل شو، او پارتیانو ماته وکړه.

۸ - ارتبان (دویم اردوان)(۱۲۷ - ۱۲۴ ق،م) دی د دویم فرهاد تره او د فري یاپت زوی‌و، چې د دویم فرهاد تر مړینې وروسته د پارت پر تخت کښېناست دی د تخار له خلکو سره چې د باختر یوه برخه وه ونښت، په یوه جنګ کښې د لاس پرموټ تېپي او له همدې امله مړ شو، پارتیان پرشاشول، همدا وخت و چې ساکانو درنګیانه (سیستان) ونیو، او هغه یې په خپل نامه سګستان (. معرب یې سجستان) وباله او ان د کابل تر نیولو ورسته د هند خواته هم تیر شو او هلته یې د هندوساکه یا هندو سیتهین دولت جوړ کړ. همدارنګه ګرځنده صحرایي سپین پوټکیو آریایي قبیلو (هون) د شمال له خوا یرغل وکړ او د ۱۲۷ ق،م په شاوخوا کښې یې باختر او تخار ونیو او د هغه ځای یونانیان یې جنوب ختیز خوا د کابل او سند لوري ته وشړل، او دا ټولی صحرایي قبیلې (ساکه، تخار، هون) شمالي آریایي خلك وو، چې د ژیړ پوستو له توکم (نژاد) څخه نه وې، بلکه د دوی ژبه . څیرې . بڼې بیخې اریایي دي د تورن فان کشف شوې آثار دا مطلب ښه څرګندوي.

۹ - دویم مهر داد دارتبان زوی(۱۲۴ . ٧٦ ق،م) لوی پاچا و، چې په خپل ۴۸ کلني سلطنت کښې پر ساکانو او سرکښو قبیلو بریالی شو او د باختر او سیستان یوه برخه یې ونیوله او د خپل سلطنت وېش یې همالیا غروته ورساوه.

خو لوی مهرداد د پارت د دولت پایتخت له خراسانه د دجلې غاړې

The Digital Library

ته یوړل او دار منستان اوروم له دولتو سره په جنګو بوخت پاتې شو، نو څکه تر هغه وروسته دپارت د دولت پیښې په آریانه پورې اړه نه لري، او زموږ د تایخ برخه نه ده. داشکانیانو له سلسلې څخه تر پېنځمې میلادي پیړۍ پورې په ایران، ارمنستان او د لوېدیزې اسیا په مختلفو برخو کښې ډېر پاچهان پاچهي ته رسېدلي دي، خو زموږ له هېواد او زموږ له خلکو سره يې اړه نه لرله خو څلورم اشك (څلورم فرهاد) پر ۳۳ ق،م کال ظلم او تیری وکړ او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی ختیځ خوا ته وتښتېد او هغو ساکانو ته ورغی چې په باختر، سیسات رخج او نور وځایو کښې اوسېدل او له دې ځایه بېرته خپل هېواد ته لاړ.

د ساکانو او پارتیانو له ګډو ځانګو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند کښې يې پاچهي کړې ده، یوه، ځانګه هم د پرتهوا - پهلوا ده چې د دې ځانګې د سیاسي تشکیلاتو او اداري لومړی ځای سګستان او اراکوزي (د هلمند او ارغنداو ناوه) ده، ددې ځانګې د خلکو واکمني د میلاد په لومړۍ پیړۍ کښې تر ټکسیلا پورې رسېده او هغه وخت چې اپولو نیوس APOLLONIOS پر ۴۳ ـ ۴۴ م کال د ټکسیلا د لیدو له پاره راغی، هلته له دې خلکو څخه یوه یوویشت کلن پاچا د فراوتیس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي کوله.

د سیستان او اراکوزي د پهلوا د خپلو اکو پاچهانو د لړۍ مؤسس ونونیس Vonones نومیده، په سکو کښې د لوی شهنشاه په عنوان یاد شوی او د ۱۲۰ ق،م په شاوخوا کښې يې پاچهي جوړه کړې ده، سکې يې په یوناني او خروشتهي لیك دي او پر ځینو سکو يې د خپلوانو او تابعانو نومونه هم لیکل شوي لکه "سپه له هوره" ورور يې Spalahora او سپه له ګادمه Spalagama وراره يې، سپه لی ریزا Spalirisa بل ورور يې نو څکه ویل

کېدای شي چې د سا که پهلوا د کورنیو افرادو په دې خاوره کښې یو بل ته نژدې په یوه عصر کښې په ګډه حکمراني کوله، د دونونیس دا خپلوان د هېواد په مختلفو ځایو کښې د ده نایب السلطنه ګان وو (د ۱۱۰ ق،م په شاوخوا کښې) (وګورئ ۲۷ مه نومره عکس) د دې سلسلې بل لوی پاچا ګندو فاریس Gandophares یا اندوفیریس دی (۱۹ ـ ۴۸م) چې په سکو کښې شهنشاه - ژغورونکی نه ماتیدونکی او دیندار معرفي شوی دی او هم د پېښور شمال ختیز ته د تخت بايي په ډېرلیکونو کښې (۱۰۳م) ګودو هره Guduvhara هم دا پاچا ګڼلی شوی چې له سیستانه يې تر سند و پنجاب پورې واك درلود، ځینو مورخانو د اوسني کندهار نوم پخوانی ګندوفارو ده ته منسوب بللی دی چې په دی نامه کښې د "فر" تاریخي کلمه د برم او جلال په مانا شته او مانا يې "برم ګټونکی" دی، که موږ دا نوم په پښتو واړوونو" ګونده فر" د اساسي جلال او برم مانا ورکوري او موږ وینو چې د آریانه د کوشاني پاچهانو پر سکو يې هم د "فر" توری لیکلی دی.

د لرغوني هند د سیاسي تاریخ لیکونکی د تخت بايي د ډبرلیك له مخې د ګندو فاریس د پاچهۍ وخت ۴۷ م کال ټاکلی او وايي چې دا کال له مسیحي روایاتو سره هم سم دی په دغه اساس نو دغه پاچامزدي (زردشتي) دین لاره، خو د حضرت مسیح شاګرد او په هند کښې د هغه د دین "مبلغ سنت توماس" د ده دربارته واستول شو او پاچا د مسیح دین ومانه چې په مسیحي روایتو کښې د ګندو فوروس په نامه یاد شوی دی، له همدې سببه ده په ځینو سکو کښې له خپل نامه سره ددیوه ورته Deva-Varta صفت یعنی دین دارهم لیکلی دی.

. د لرغوني هند په سیاسي تاریخ کښې لیکی چې: له ګندو فاریس سره هم دده ځیني خپلوانو په حکمرانی کښې ګډون لاره، چې یو له هغو څخه

e Digital Library

د ده ورا ره ابداګاسيس Abdagases د افغانستان په جنوب کښې، اوله جنرالانو څخه يې اسپاورمن Hspavarman اوسسه (چچ) او له حکمرانانو څخه يې سپيدنه Spedana اوسته وستره Satavastra په ټکسيلا کښې وو.

د ګندو فاريس تر مړينې وروسته د ده ارت هېواد د ده د ځای ناستو تر منځ پر کوچنيو برخو وويشل شو(د ۵۰م شاوخوا) چې د هغو له جملې څخه سنه باريس Sanabares په سيستان کښې، پاکوريس Pakores او سسه په ګندهاره او لوديز پنجاب کښې حکمرانان وو، د دوی سکې په يوناني او خروشتي ليکدودونو له ټکسيلا څخه لاس ته راغلې دي، د پهلوا له همدغو شاهزادګانو څخه اورتاګنس هم دسکو له مخی پېژندل شوی دی، چې دی يې همهغه ګودا. ګاد د ګندو فاريس ورور بللی دی، چې د ميلاد د لومړۍ پېړۍ په دويم نيمايي کښې يې حکمراني کوله، د چارسدې په خروشتي ډبرليکونو کښې يې نوم "ګادسا" دی چې ځينو دا نوم د ګندو فاريس د قبيلې نوم هم ګڼلی دی، په دغه صورت کښې نو د مهابن د لمنو د پښتنو د "ګدون" د قبيلې نوم هم راپه يادوي چې د چچ (همهغه سسه) د ځمکې په شمال کښې پرته ده، عربي مؤرخانو دانوم په "صصه" معرب کړی و.

(وګورئ ۲۸ مه نومره عکس).

کوشانيان

هغه قبيلې چې د (۱٦۵ق.م) پر شاوخوا يې له اريايي ساکانو او سيتانو سره د وينې او توکم (نژاد) ګډون لاره، د بڼې، څېرې جګو پوزو او نور ځرګندو ژبنيو ځانګړتياوو له مخې د ختيز شمال له آريايي نژاد څخه ګڼل کېږي او چينيانو دوی يوچی yuach-chi بللي دي چې له خپل پخواني ټاټوبي څخه چې د ختيز چين خوا ته و، راووتلې او د آمو سيند شمالي سيموته راغلې. دوی د هغه ځای ساکان په باختر کښې د آريانه ختيزو سيمو او د هندوکوش جنوب ته وشړل چې تر ۱۲۷ ق،م وروسته تر هنده پورې هم پرشا شول او ځای يې يو چيانو ونيو.

پر ۱۳۸ ق،م چې د چين امپراتور وو-تی Wou-ti (۱۴۰ - ۸۷ق،م) د هيوانګ نو د قبيلو له يرغلو او حملو څخه وربرېد، نو خپل يو سفير يې د چانګ-کين Tchang-kien په نامه يوچيانو ته واستاوه چې له ده سره مرسته وکړي، خو هغوی مرسته ورنه کړه، د دغه سفير په وينا د آمو په جنوبي سيمو (باختر او بدخشان) کښې د تاهيا (تخار) خلك اوسېدل او د يوه بل چيني مورخ سيو ـ ماتسين Seu-Matsien (د ۹۰ ق،م شاوخوا) له ليکنې څخه هم ځرګندېږي چې يو چيانوتر (۱۲۵ ق،م) پورې لا د آمو په شمالي سيمو کښې ژوند کاوه، او د آمو جنوبي خواته را شيوه شوي نه وو.

The Digital Library

یوچي خلك د (۷۰ ق.م) په شاوخوا کښې تر آمو را پوریوتل، او د تخاریانو (تاهیا) په مرسته یې باختر ونیو، تر هغه وروسته د یوچي او تخار تر منځ ګډون راغی، او یو غښتلی او ممتازتکم (عرق) یې منځته راوست چې د کوشي Kushi کوی شانګ. کوشان نامتو قبیله د دغو خلکو له پینځګونو قبیلو څخه وه. د "کوچي" اوسنۍ کلمه په پښتو او دري دواړو ژبو کښې ددې ریښې نمایندګي کوي. د چین د یوه مورخ د یادونې په اساس د کوشیانو مشر چې کیو - تسیو - کیو - kieu-Tsiu-Kieu نومېد د نورو څلورو قبیلو مشران یې د ځان تابع کړل او په خپله دی" د کوی شانګ پاچا"په نامه وپېژندل شو، له همدې وخته په تاریخ کښې د کوشان کلمې د یوچي ځای ونیو، د دغه تېر لومړی نامتو پاچا د چین د لیکونکیو په وینا همدا کیو - تسیو - کیو(- کوجوله کره کد فیزیس) Kujula-kara-kadphises (د ۴۰م شاوخوا) و، چې پارتیا (خراسان)، کابل او کاپیسا یې ونیول او د غزني په شاوخوا کښې یې د پوتا Pauta خلك هم د ځان تابع کړل چې د فرانسوي"واله د وپوسن" په وینا دا خلك پښتانه وو.

کوشان شاه د خپلې پاچهۍ په اوږده موده کښې وکړای شول چې د یوناني او پارتي پاچهانو پایڅوړ(بقایا) له منځه یوسي؛ د آریانا په ټوله خاوره کښې خپل نفوذ ټینګ کړی او دافغانستان د خورا سترې امپراتورۍ بنسټ کښېږدي. دي د ۷۸ م په شاوخوا کښې پر ۸۰ کلنۍ تر ۳۸ کالو پاچهۍ وروسته مړ شوی دی، تر اوسه پورې یوازې د ده راز، راز مسي سکې پیدا شوي دي، چې یوناني او خروشتي لیکنې لري، دده نوم په یوناني کښې" کوزولا کدد فیس" دی چې دده القاب یې "دیندار،د آسمان زوی، شاهنشاه" لیکلی دی. (وګورئ ۲۹ مه نومره عکس).

د ستر کوشانشاه لومړي کد فیزیس تر مړینې وروسته یې زوی دویم

ویمه - کد فیزیس Wema-Kadphises د ۱۱۰م تر شاوخوا پورې حکمراني وکړه او پر ۸۰ کلنۍ وفات شو. (وګورئ ۳۰ مه نومره عکس). دی لومړی کوشانی شهنشاه دی چې د خپل هېواد وېش یې ختیز خواته د ګنګا تر غاړو پورې رسولی و. خو چې د چین د پاچا در بارته یې خپل استازی (سفیر) واستاوه او د هغه لور یې ځانته وغوښتله او دا غوښتنه یې رد شوه، نو پر ۹۰ م کال یې اویا زره سپاره د خپل نایب (سی Si) په مشرۍ د پامیر له لارې ختیز چین ته د یرغل له پاره ولېږل او د چینی جنرال پان - چاو په لاس یې ماتې وخوړه، د چین امپراتور Ho-Ti هو - تي ته یې کلنګ(باج) ورکړ، خو تر هغه وروسته یې درومن له امپراتورۍ سره خپل اړیکي ټینګ کړل او پر ۹۹م کال یې خپل استازی د روما امپراتور "تراجان" دربارته استولی و، او له هغه هېواد سره یې تجارتی او فرهنګي راوابط درلودل، چې دده، د عصر په سکو کښې درومن د سکو جوړولو د هنر پیښې (تقلید) څرګندې دي او پر هغو باندې دستر کوشانشاه د یوه پوتره Deva-putra (خداوند زاده) القاب لیدل کېږي چې دفغ پور(فغفور) د لقب مانا ده، دده مړینه د ۱۱۰ م کال په شاوخوا کښې ګڼلې شوې ده. تر ده وروسته په تاریخ کښې ۲۰ کاله خلا شته چې په دې موده کښې له لرغونیو آثارو او سکو څخه تر اوسه د یوپاچا وجود نه دی څرګند شوی ځینی د سوتر میګاس (لوي ژغورونکی) سکې په دې خلا کښې ځایوي، خو غالب اټکل دادی چې دا سړی په هند کښې دویمه نایب السلطنه و.

په هر صورت د لویو کوشانیانو شهنشاهي د ۱۲۵ م یا د ۱۴۴م په شاوخوا کښې یو چاته ورسیدله چې کنیشکه Kanishka نومېد، او بنایي چې د کد فیزیس له کورنۍ سره یې د خپلوۍ روابط هم درلودل، خو دی دیوه لوی کهاله موسس دی چې د میلاد د دریمې پیړۍ تر منځ پورې یې زموږ په

The Digital Library

هېواد کښې پاچهي کړې او خپله واکمني یې په هند کښې هم پراخه کړې ده.

د کنیشکه د شهنشاهۍ مرکز په ژمي کښې پوروشاپوره (پېښور) او په دوبي کښې د کاپیسه بګرام و، چې د هېواد ختیز ویش یې د هند تر بنارس رسیده او د لوېدیځ خواته په پارت پورې نښتی و، د شمال لوري ته یې کاشغر، یار کند او ختن هم ونیول د چین له امپراتوره یې یرغمل واخیستل؛ بودایي دین یې ومانه؛ د اشوکا غوندې یې د هغه دین تبلیغ او خپرولو ته ملاوتړله؛ د بودایانو څلورمه لویه دیني جرګه یې چې پینځو سوو پوهانو برخه په کښې اخیستې وه د کشمیر په سرینګر کښې د هغو اختلافاتو د لیرې کولو له پاره جوړه کړه چې د هغه دین د روحاني طبقو تر منځ پیدا شوي و، په بودایې دین کښې بدعتونه او پساتونه پېښ شوي وو، او پر خپل اصالت پاتې نه وو، هر پلوته بېلې بېلې ډلې منځ ته راغلې وې نو په دې جرګه کښې چې د کنیشکه د دربار پوهان او د ګندهاره علما هم په کښې و، د اووم بودایي پیشوا د ګندهاره د لوی عالم واسو میتره Vasumitra په مشر تابه جوړه شوې وه داسې فیصله وشوه چې دهینه یا نه Hina - Yana د کوچنۍ بګۍ - کوچني مذهب لرغونی مذهب چې د بودا تر مړینې راپه دې خوا یې پېنځه پېړۍ رواج موندلی و تعدیل او اصلاح شی، او دا مذهب چې د سپېڅلي تقوا او نفس د تهذیب سپار ښتنه یې کوله د مهایانه Maha-yana په لوی مذهب تعدیل شو، چې د ناګار جونه Nagarjuna نومې عالم له خوا ترتیب شوی و. په بودایي لوی مذهب کښې چې ورسته یې په ختیزه آریانه کښې هم رواج وموند، د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅلیو د ساتیرو پر ځای داسې ښوول کېده چې یو سړی باید د بود یستوه Bodhisattva روښانه شوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ شی، او هم د بودا د پښې یا نورو نخښو ښوولو پر ځای باید د ده ټوله او بشپړه مجسمه لکه د آریانه نور ارباب انواع چې

د یونانو باختري په صنعت کښې یې رواج و، ونمانځل شي.

د هند د جنوبي ژبې "پالي" پر ځای دې د سنسکریټ ژبه مذهبي ژبه شي، په همدې سبب پخواني کوچنی مذهب جنوبي مذهب، او مهایانه د شمال مذهب ګڼل کېږي. هغه وخت چې لوی کوشانشاه بودایي دین ومانه، نو پر خپلو سکو یې چې پخوا د آریانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکیښ، په دې توګه نو د لوی مذهب طرفدارانو وکړای شول چې خپل ځانونه له کوچني مذهب څخه بېل او په ماوراء الطبیعه مسالو کښې خپل عقاید او د بودایت په عالم کښې د ژوندانه دساتیر خپاره او د خپلو نویو ګروهو تفسیرونه بشپړ کړي، په هغه زمانه کښې د کنیشکه تر دربار پرته بل داسې دربار چې په متبحرو پوهانو عالمانو ډك وای نه شو لیدل کیدای چې په هغه کښې دلوی مذهب پر موسس "ناګار جونه" سربیره نور پوهان هم وو، لکه: ((اسوه ګهوشا Asvaghosha د حماسیاتو او هسکو ډرامو لیکونکی د بودهه چریتبه مؤلف او ساري پوتره پره کره نه، د طبي علومو سنتر لیکونکی چره که، د دربار دینی مشاور پارسوا، سنګهه رکشه، او سدره سنه (هغه مبلغ چې کنیشکه یې بودایي دین ته وارا وه.))

د کنیشکه په وختو کښې د ده په ټول ارت هېواد کښې خورا ډېر بودایي معبدونه او سنګارامې ودانې شوې چې له هغې جملې څخه دهیون تسنګ په وینا یو د "شا-لو-کیا" معبدو، چې چیني یرغملانو ودان کړی و، په هغه کښې یې د مها کاله د لوی بت په پښو کښې خزانه هم ښخه کړې وه چې که دا سنګهارا مه ورانه شي بیرته یې په هغو پیسو ودانه کړي. اوس د دغه لوی بودایي معبد نښې بګرام ته دوه کیلو متره ورڅېرمه د شترك پر غونډۍ (پوزه شترك) کښې ښکاره شوي او هلته انځور شوې ودانۍ او ښکلې مجسمې له ځمکې راوتلي دي.

The Digital Library

د دويم لوی معبد آثار چې کنيشکه خپل ژمني تاتوبي پېښور ته نژدې ودان کړی و، د شهرشاهي جنوب ختيز ته د ۱۵۰ فټه جګ معبد کنډوالې دي، هغه يې په خوارا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتنې له پاره ودان کړی و، د دغه معبد په اړندو ودانيو کښې د اووسو په شاوخوا کښې بودايي راهبان اوسېدل. د هيون تسنګ په وينا دا کچکول وروسته کندهار ته وړل شوی و (چې پر ۱۳۰۴ ش کال د کابل موزيم ته راوړل شو) وايي چې د بودا دا کچکول په شپږمې ميلادي پيړۍ کښې هغه وخته چې شاه کيپين (کابل) ګندهاره ونيو کندهار ته يووړل شو.

دغه معبد ته نژدې سل فټه جګه د پيپل ونه ولاړه وه چې د هغه وخت د خلکو په عقيده بودا د هغې تر سيوري لاندې کښېنستلی و، او همدلته يې د بودايي دين روزونکي شهنشا، کنيشکه د زيږېدو پيشګويي کړې وه. همدارنګه کنيشکه، د دې مقدسې ونې جنوب ته يوه لويه ستوپه جوړه کړه چې د فاهيان په وينا د ۴۷۰ فټو په شاوخوا کښې لوړه، او په قيمتي جواهرو ښکلې شوې وه؛ چې اوس يې آثار د پېښور جنوب ته نيم ميل ليرې د "شاه چې ډهيرۍ" په شپږ ګزه غولي کښې پيدا شوي دي؛ او ډاکټر سپونر پر ۱۹۰۹ کال د هغې ستوپې له کنډوالې څخه يوه فلزي انځور شوې سندوخچه کشف کړه، چې پر هغې د کنيشکه ولاړ تصوير کښلی شوی و، او په سندوخچه کښې د بودا مقدس آثار وو، چې دلارډ کرزن له خوا د برما بودايانو ته ورکړل شوه د هغې سندوخچې يوه مهمه ليکنه داسې ژباړل شوې ده:

"دآګيسله Agisala خدمتګار مهاسينه په سنګهارامه کښې د کنيشکه د ويهاري د کار څارندوی" په هر صورت کنيشکه د افغانستان د کوشانيانو له سترو پاچهانو څخه دی (وګورئ ۳۱ مه نومره عکس). چې د

ده له راتلو سره په دې خاوره کښې د اداري يو مرکزي واك او د مدنيت او فکر پيدا کيده منځته راغله او څنګه چې دده شهنشاهي ۲۲ کاله ګڼل شوې ده، نو ځکه دده مړينه د ۱۵۱م په شاوخوا کښې اټکليدای شي چې په دغه وخت کښې به دی د ختن په سيمو او د چين او سغد ترمنځ په غرو کښې مړوي.

د کنيشکه تر مړينې وروسته د ده هېواد د ده د زامنو تر منځ ووېشل شو، او واسيشکه Vasishka زوی يې چې د هند په ماتوره کښې نايب السلطنه و دده پر ځای کښيناست، که څه هم دده کومه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په يوه ډبرليك کښې چې د کنيشکه د سلطنت پر ۲۴ کال ليکلې شوې ده، او هم په دوو نورو ليکنو کښې چې دده د جلوس پر ۲۶ - ۲۹ کلو پورې اړه لري، دده د زوی نوم ليکل شوی دی او له دې څخه څرګندېږي چې دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰ پورې په هند کښې حکمران و، چې زوی يې هم د کنيشکه په نامه يادېده او ده ته يې دويم کنيشکه وايه، اباسيند ته نژدې د آرا په ډبرليك کښې د ده نوم په څرګند ډول په خروشتي ليکدود" واجشکه پوتره کنيشکه" يعنې واسيشکه د کنيشکه زوی ليکل شوی دی.

همدارنګه کنيشکه يو بل زوی د هوويشکه Huvishka په نامه درلود چې د کنيشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کښې دده د شهنشاهۍ د ختيز ولايت حکمران و، خو د جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کښې (=۱۶۹م) د مهاراجه د يوه پوتره (خداوند زاده شهنشاه) په نامه ياد شو او څرګنده ده چې تر دې دمخه يې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته يې سکه وهلې ده او داسې معلومېږي چې ده په هند کښې او دده وړاره دويم کنشکه په آريانه کښې پاچهي کړله، مګر د پاچهۍ په ۵۱ کال (د ۱۸۰ م شاوخوا) د

هوویشکه نفوذ تر کابل پورې رسېده، هغه ډبرلیك کښې چې د وردګو په خوات کښې لاس ته راغلی دی، دی د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان بلل شوی دی او له بګرامه هم د ده ډېرې سکې کشف شوې دي، په دې توګه د ده د هېواد ویش ختیځ خواته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پورې رسېده، ده په ماتوره کښې یو شاندار معبد پخپل نامه ودان کړی و، پرسکو یې هم په یوناني لیکدود "شانن شا او ویشکی کوشان" یعني شاهنشاه هویشکه کوشان لیکلی شوي، په کشمیر کښې یې د "هوشکه پوره" ښار ودان کړی دی، او د ده د مړینې کال یې د ١٨٢ م شاوخوا کښې لیکلی دی.

د دغه کهاله بل شهزاده واسوشکه Vasushka دی چې په هندي آثارو کښې یې واسودیوه Vasu-Diva بللی دی، ده په هند کښې د ١٨٢ م په شاوخوا کښې پاچهي کوله، خو آریانه ته یې نفوذ، نه و رارسیدلی، پرسکه یې په یوناني لیکدود د "شاناناشا ـ یاشانن شا ـ شهنشاه" عنوان شته، خو ترده وروسته مود دې کهاله بل پاچا نه دی پېژندلی.

د لویو کوشانیانو دوره د ١٢٥ م په شاوخوا کښې د کنیشکه له جلوسه پیل او د ٢٥٠ م په شاوخوا کښې پر واسوشکه ختمیږي، چې په اټکلي ډول یوه پېړۍ او د پېړۍ څلورمه شي. په دې دوره کښې زموږ د هېواد ویدی او اوېستایي لرغوني فکري او فرهنګي مبادي د هخامنشي ـ یوناني ـ هندي او بودایي مدنیتو له آثارو سره ګډ شوي، او د شمالي توراني آریایانو د ساکانو وسیتی تهذیبی عناصر هم په کښې داخل شول او یو ډېر غښتلی افغاني فرهنګ یې منځ ته راوړ، چې د دین نمانځنې له مخې یې بشپړه آزادي درلوده، له سپېڅلي او رمز دیسنایي اتشکدو سره بودایي ستهو یې ولاړې وې چې کنیشکه او زامن یې د بودایي دین ټینګ روزونکي او نمانځونکي وو، خو بیا هم د کوشانیو په ټول ارت هېواد کښې د نورو

ادیانو معبدونه او نمانځونکي هم وو. لکه د بغلان د مهادژ په معبد کښې، چې د کشف شوي ډبرلیك له مخې د کنیشکه په وخت کښې جوړ شوی او بیا د ١٦٠م په شاوخوا کښې یعنې د کنیشکه د جلوس د ٣١ کال په پسرلي کښې یې ترمیم کړی دی د مقدس اوراو د زردشتي معبد آثار پیدا شوي دي او د هغه معبد ترمیم کوونکی نوکونزیکی نومېد چې د ماریګ Marig له کورنۍ څخه و چې د فرانسوي څېړونکي مریك په وینا دا فامیلی نوم د دوو وروېو له نامه سره د وردګو د خوات په خروشتي ډبرلیك کښې هم راغلی دي، حال دا چې د بغلان د مهادژ په معبد کښې د اور نمانځنې آثار او د خوات په ډبرلیك کښې د بودایي دین نخښې څرګندې دي او دا معبد د کنیشکه د جلوس پر ٥١ کال د (١٨٠م) شاوخوا ودان شوی دی، د دواړو ترمنځ یوازې شل کاله واټن شته دی.

په هغه عصر کښې د دیني عقایدو د آزادۍ بل مظهر دادی: په ټکسیلا کښې چې د بودایي تهذیب مرکز و، د اتشکدې د ودانۍ دیوالونه شته چې ١٥٨ فټه اوږدوالی او ٨٥ فټه پلنوالی لري او د ستنو د جوړښت او معمارۍ سلیقه یې یوناني ده، دا څرګنده ده چې د یونانو باختري د مدنیت تر خپرېدو وروسته جوړه شوې ده، پردې سربېره هلته اتشکده، بودایي معبدونه او برهمني بود تون هم و، چې البته د هر دین پیروانو په آزادۍ سره د خپل دین مناسك پر ځای کول.

د ژبې او لیکدود له مخې هم کوشاني فرهنګ ځکه غني و، چې په سکو او د معبدو په ډبرلیکونو کښې یې یوناني، برهمني او خروشتي لیکدود استعمالاوه او د بغلان د مهادژ په ډبرلیك کښې په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسې مطالب لیکل شوي چې پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتي لیکدود کښې یې سنسکریټ او پراکریتو ژبې هم استعمالولې،

om: The Digital Library

همدارنګه د هغه وخت په افغانستان کښې د برهمني لیك نخښې هم لیدل کېږي او هغه لیکدود چې د کوشانیانو په عصر کښې د یوناني الفبا له تغییره منځته راغلي ځینو څېړونکیو پوهانو هغه "یونانو کوشاني" لیك بللی، چې تر میلادي پېړۍ او د هیون تسنګ د راتګ تر مهاله پورې لاو، او له کینې خوا څخه ښی خواته لیکل کېده چې (۲۵) توري یې درلودل (وګورئ ۳۲ مه نومره عکس).

په هغو اسنادو کښې چې د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنیشکه (د ۱۳۰م د شاوخوا) د معبد له کیندنو څخه لاس ته راغلي داسې څرګندېږي چې کوشانیانو د دغه هېواد د افکارو، فرهنګ او صنعت په جوړښت کښې چې هغه ته د ګریکو بودیك تر دورې وروسته د "افغاني فرهنګ" یوه ټاکلی او ځانګړې دوره ویل کیدای شي، څرګندې کارنامې کړې، چې له هغې ډلې څخه د شاه نمانځنې ځانګړی قانون دی چې د بودایي او زردشتي (سپیڅلې اور) د افکارو د پایخوړ له عناصرو سره یې په خپلو معبدو کښې د پاچهانو مجسمې او بتان هم اینښي دي موږ د دغه آیین پایخوړ (بقایا) د اسلامي دورې په سر کښې د غزني او بامیان د دروازې په مزګت کښې ګورو چې د لویك د کهاله وروستنی پاچا د خپل لوی نیکه لویك مجسمه د بت ماتوونکیو مسلمانانو له وېرې د سپینو زرو په تابوت کښې اینښې او په هغه مزګت کښې چې پخوا د شاه پرستی خاص معبدو په څمکه کښې ښخه کړې ده. دا مطلب د غزني په تاریخ کښې راوړل شوی و.

فرانسوي موسیسو فوشه وایي چې: "کوشاني صنعت ددې دورې له ابتکارو څخه بلل کیدای شي، ځکه چې د دې دورې د سټوپو نوعیت د آشو-کا د زمانې له ودانیو څخه په ډېره آسانی بیلېږي او د آشو کاسټوپې د ایران د فلات لوړو ته نه دي راغلي، خو د کنیشکه او د ده د ځای ناستو کسانو

سټوپو په آسانی سره هند ته لار پیدا کړې ده، او ان د نوي پایتخت پوروشا-پوره (پیښور) د ختیځ په شاوخوا کښې د کوشان امپراتور خورا لوی بود تون ودان کړی دی."

د کتور هرمان ګویتز چې د هند په اړه د څېړنو المانی استاد دی د کوشاني دورې د هنر په اړه وایي:

"یوناني هنر د هندي هنر شکل ته تغییر ورکړ او د ګندهارا د آرټ مکتب بڼه یې پیدا کړه، خو دغه هنر ته باید لږ د یوناني او بودایي طرز پراخوالی وویل شي، بلکې اصلاً د ایران ختیز خوا (آریانه) د طرز پراخوالی دی چې ورسره سم یې د جنوب ختیز ساکانو د قبیلو او کوشانیانو تر حکمرانی لاندې پراختیا موندلې ده، تر ۳ - ۴ پېړۍ پورې لکه د کشمیر د هروان په معبدو کښې چې لیدل کېږي بیخې خالص هنر پاتې شوی د دغو خلکو یرغل د یونان بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي، او داسې هنري منځته راوړې چې د ایران د فلات په ختیز پورې اړه لري او د لوېدیز ایران او هخامنشی له هنر څخه اخیستل شوی نه دی."

په دې ډول نور د افغانستان د کوشاني دورې مدنیت ددې خاورې یو خاص تمدن او په دغه هېواد کښې زیږېدلی فرهنګ دی چې د ودانی جوړولو، هیکل توږلو، مجسمه جوړولو، ژبې، سکې وهلو او کالیو اغوستلو د هنرو له مخې بیخې افغاني خصوصیت لري، د مثال په توګه، سره له دې چې د دغو پاچهانو پر سکو په یوناني، خروشتي او هندي ژبو او لیکدودو لیکنې شوي خو بیا هم د دري، تخاری ژبې کلمات چې د همدې اوسنی ژبې مور ده هم لیدل کېږي لکه شا(- شاه)، شاناناشا (- شهنشاه) او فر (- برم او عظمت) چې د پخوانی دري ژبې کلمات دي، د کوشاني مدنیت ډېر ښه ښکارندوی د بغلان د نوشاد د مهاذړ د مندر (معبد) کنډوالې دي، چې په

he Digital Library

سره کوتل کښې له ځمکې څخه راوتلي او د زردشت د مقدس اور د نمانځنې خورا لوی ځای و، هلته لیکنې، مجسمې، سکې او د پخوانیو ودانیو دوهې (اتشګاه) آثار کشف شوي دي.

په دغه لرغوني معبد کښې پر یوه ډبره د لیکل شوي مضمون درې نسخې لاس ته راغلې، چې اصلي او یقیني نسخه یې د معبد د پورتنیو کنډوالو له خاورو څخه را ویستل شوې، دا یوه هواره شاخه ده چې کیڼ اړخ یې ۱۲۷ سانتي متره، ښی اړخ یې ۱۱۰ - پورتنی اړخ یې ۱۳۲ - او لاندینی اړخ یې ۱۲۵ سانتي متره دی، پر هغې (۲۵) لیکې چې (۹۴۷) شکسته یوناني توري او (۱٦۰) کلمې لري لیکلې شوي دي (وګورئ ۳۳ مه نومره عکس).

د معبد په کښته پوړ کښې یې د یوې لویې ځا کنده موندل شوې چې دیوالونه یې په منظم ډول په ډبرو راپورته شوی، د دیوال د دغو ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو ټوټې پیداشوي چې پر هرې ټوټې په همهغه شکسته یوناني لیکدود لیکنې وې، همدا چې د ډبرو دا ټوټې څنګ تر څنګ سره کښېښول شوې نو څرګنده شوه چې د دغو ټوټو لیکنې د ځینو کلمو په لږ املایي اختلاف همهغه د پورتنۍ شاخې مضمون و، د ډبرو دا ټوټې (۲۱) وې چې په مختلف سور او اوږدوالي د ډبرلیك دویمه نسخه ځنې جوړېږي، او(۲۷) لیکې لري، چې د لیك او املا د ښکلا له مخې دویمه درجه ګڼل کېږي، خو دریمه نسخه د ډبرو پر (۳۲) ټوټو په (۲۷) لیکو کښې لیکلې شوې چې لیکدود یې ډېر بې تناسبه او ناوړه دی، په املا کښې یې هم ځینې کلمات له هغو نورو دوو نسخو سره توپیر لري داچې دا (۵۳) لیك لرونکې د ډبرو ټوټې یې ولې د ځاپه دیوال کښې کارولې دی؟ د دې پوښتنې ځواب تر اوسه څرګند نه دی دا درې واړه نسخې د کابل په موزیم کښې شته، د

ډبرلیك له مضمون څخه څرګندېږي چې د بك لنګ (بغلان) اصلي بنسټ اېښوونکی کنیشکه و (د ۱۳۰ م شاوخوا) دغه نامتو او بریمن بګ شاد (لوی پاچا) د بغلان مالیز (مهاذ او مندر) (معبد) ودان کړی و، چې هغه یې نوشاده هم باله، خو د کنېشکه تر مړینې وروسته (د ۱۵۱ شاوخوا) د دغه معبد اوبه وچې شوې، نو ځکه د مقدس اور نمانځونکي له دغه ځایه لاړل، او معبد یې پرېښوو، خو چې د کنشکه د عهد د ۳۱ کال د پسرلی د حمل (نیسان) پر میاشت (د ۱٦۰ م شاوخوا) هغه وخت چې شاه بغپور لویك بوسر د شبزو ګرګ اروابناد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهۍ تر اثر لاندې په دغه هېواد کښې حکومت کاوه، د هغه وخت یو سړی چې "نوکونزوك" نومېد او د خداوند او ایومن نوبخت (پاچااو د هغه د وزیر) په فرمان یې د ماریګ د کورنۍ د کنارنګی منصب لاره، د نوموړي نویك بوسر له خوا فریستار آب (د اوبو رسولو مامور) و، بګ لنګ ته راغئ، او د هغه نوشاد او مندر د بیرته ودانولو له پاره یې ځا وکینده او د هغه بنسټ یې په ډبرینو خښتو کښېښوو او په هغه پوړې یې یو ارت غولی هم ونښلاوه؛ چې تر اوبو پیدا کېدو وروسته، د نوشاد معبد بیا استوګن او ودان شو، او اور نمانځونکي هلته راغونډ شول.

د ډبرلیك په پای کښې ځو تنو چې د هغه مندر په بېرته ودانولو کښې یې ونډه اخیستې وه لاسلیك کړی دی چې نومونه یې دادي:
بورزو مهر - کوز ګاشکي پور - نوکونزیکي، کنارنګ ماریګ، ایمن نوبخت، مهره من، بورزو مهر، پورا مهره من.

هغه ژبه چې په یوناني لیکدود ددې مهمې تاریخي ډبرې په لیکنه کښې کار ځنې اخیستل شوی دی بې له شکه د همدې اوسنۍ دري ژبې پخوانی شکل دی چې د ګډو توریو او ګډ ګرامر د استعمال له مخې له پښتو

: The Digital Library

سره خورا زیات نژدیوالی لري، د مثال په توګه: آب - فریستار آب(د اوبو ر سولو مامور)، شا (شاه)، بګ لنګ (بغلان)، بګ شا (لوی شاه)، مالیز (مهادژ) انند (په پښتو د بهره ور په مانا) سا (ځا)، ناموبرګ (نامور) کرد (د کاف په زیر د کردن ـ کړنې له مصدر څخه د ودانولو په مانا) فروګرد (پوره کدر ـ پوره کړ ـ تمام کرد) تادي (په پښتو د تلوار په مانا) ستا د (د لومړی توری په سکون ـ ایستاد) ایر (د آتشګاه په مانا چې په وزیری پښتو کښې هم تر اوسه "ایر" د "اور" په مانا دی او ایرې خاکستر ته وایي) فري (فرا) خودي (خدای) بګ پوهر (فغفور) الو (په پښتو او دری کښې اروا) ایوګ او دوهیرس (ـ یودیرش)، نیسان (حمل) ما (ماه ـ میاشت) مال (په پښتو مهال د وخت په مانا دی) کند (د کندن ـ کیندل مطلقه ماضي) نوشال (نوشاد) فرومان (د لومړي توري په سکون ـ فرمان).

د فرانسي هیئت کیندونکي پوهان وایي: دا لوی او له برمه ډك معبد په وروستیو زمانو کښې د خورا مدهش اور لګیدو له امله نړیدلی دی، لکه چې د ودانۍ په مرکزي شبستان، کوشکنو او برنډه کښې د ایرو پنډې طبقې شته او هم د نوشاد په دوارو اصلي او فرعي اتشکدو کښې د اور لګیدلو نخښې لیدلې کېږي، ښایي دا اور د (۲۴۰ م) په شاوخوا کښې د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کښې په قصدي او عمدي توګه لګېدلی وي.

د نوموړې ډبرلیك له کتنې او څېړنې څخه دې نتیجې ته رسېږو چې په لومړۍ او دویمه میلادي پیړۍ کښې دري ژبه په همغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کښې د لیکنو او دفتر ژبه وه، حال داچې په همدغو وختو کښې په لوېدیز او شمالي ایران کښې په پهلوي ژبه خبرې کېدې او دیني او درباري ژبه وه، پر یوه مهال په دوو ختیزو او لوېدیزو

دربارو کښې د دوو ژبو له دغه نژدیوالي څخه پوهېږو چې دري ژبه له پهلوي ژبې څخه زیږېدلې نه ده او له لوېدیځه ختیځ ته نه ده راغلې، بلکې د افغانستان وطني ژبه او له پښتو سره یې ریښه یوه او نژدې ده.

څنګه چې د یوې ژبې د پیدایښت مرحلې په آني او ارتجالي توګه نه دي نو باید وویل شي چې پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانیانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کښې وه، خو د یونانیانو له تسلط سره یوناني ژبه پر دمخه شوه او د سکندر د اخلافو د دربار، دفتر او سکې ژبه وه، هغه وخت شمالي آریایي نژاده قبیلې تر آمو سینده راپورې وتې او په تخارستان او باختر کښې مېشتې شوې او بیا یې توله آریانه تر لاس لاندې کړه، دغه وخت به نودري ژبه د دربار او لیکنې ژبه ګرځېدلې وي، چې همدا ډبرلیك د هغې رسمي ځای ا و شهرت ثابتوي.

The Digital Library

د کوشانیانو پایځوړ اود هپتالیانو منځته راتلګ

تر کنیشکه پاتې کسانو د ۲۲۵م کال تر شاوخوا پورې حکومت وکړ، بودایي دین هم په دې دوو پېړیو کښې بیخي دود شو او مخ پر خپرېدو و. خو د دغه دین منفي او فنایي روحیې د کوشانیانو له عسکري تابه او هغه قوت سره جوړښت ونه کړ چې د لښکرو پر متو او فتوحاتو یې تکیه درلوده، او همدا روحیه د ساساني قواو په مقابل کښې د کوشانیانو د ماتې سبب شوه، ځکه نو خلك له دغه دین څخه واوښتل او بیرته خپل برهمني دین ته وګرځېدل، ان د "اګني پورانه" په وینا هندو مفکرانو د کوشانیانو له پاره بودایي دین منل د هغو د پاچهۍ د زوال لامل بللی و.

پر ۲۲٦م کال اردشیر بابکان د ساسان لمسی په پارس کښې یو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کړ، د ده تر مړینې وروسته یې زوی شاپور پر (۲۴۰م) کال پر ځای کښیناست، داسې معلومېږي چې د ساساني سلطنت ویش تر پېښوره رسېدلی او دا ښار اردشیر د (۲۳۰م) په شاوخوا کښې نیولی و.

د شاپور په ډبرلیك کښې چې د (۲٦۰-۲۷۳م) تر منځ د پارس په نقش رستم کښې کینل شوې ده د پشکی باوره (پېښور) ښار د ساساني پاچهۍ ختیز وېش بلل شوی او هم د ابګان ABGAN کلمه یاده شوې چې بې له همدغه اوسني "افغان" څخه بل څه نه وي. څنګه چې دواسو د یوه د ۲۲٦م کال ډبرلیك هم لاس ته راغلی او دا د هغه پر برهمنیتابه والي دلالت

کوي. نو څرګنده ده چې د کوشانیانو پایځوړ (بقایا) بېرته برهمني دین ته اوښتي وو، په همدغو وختو کښې ساساني نفوذ تر پېښوره رسېدلی و، چې د دوی په تعبیر هغه وخت یې د افغانستان هغو سیمو ته چې تر ساساني نفوذ لاندې وې "کوشان شهر" وایه او د (۲٦۵ م) په شاوخوا کښې دغه ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چې سپینو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندوکوش جنوب ته تر زابل، سند او کشمیره خپاره کړل.

مګر هغو شهزادګانو چې د کوشاني نسل پایځوړ ته منسوب وو، داو سو دیوه (۱۴۵ ـ ۱۷٦م) تر عصر وروسته د آریانه په لرې غرو او رغو کښې حکمراني کوله، چې ځینو د اسلامي دورې تر دریو سوو کلو پورې هم په دغه هېواد کښې خپل موجودیت ساتلی و، له دوی څخه یوه خپله لور دویم ساساني هرمزدته (۳۰۱ ـ ۳۰۹م) واده کړې وه، له هندي منابعو سره سم، د یوه پوتره، شاهانو خورا ښکلي کوشاني شاهي، سوغاتونه د هند سمودره ګوپتاته استولي وو (د ۳۲۵ م شاوخوا) د کوشاني پایځوړ له دغو شهزادګانو څخه یو چې کیداره Kidara نومېد د څلورمې میلادي پیړۍ په منځ کښې پر ګندهارد تر کشمیره حکومت کاوه (وګورئ ۳۴ نومره عکس)، چې په همدغه نامه څو نور کسان هم پېژندل شوي دي د چیني سرچینو په اساس د هغوی پایتخت هم پېښور و، دوی په چینې نامه" کی ـ تو ـ لو" بلل کېدل، او د ژوان له قبیلو سره یې جګړه درلوده او له باختره وتلی په کابل او ګندهاره کښې یې یو سلطنت جوړ کړی و د دوی په وختو کښې دښیښې جوړولو صنعت د آریانه سوداګرو په واسطه په چین کښې وده کړې وه.

د کیداره له سکو څخه داسې څرګندېږي چې په لومړ ی سر کښې تر ساساني اغېزې لاندې و خو وروسته خپلواك شوی دی، د دې سلسلې دویم پاچا "پیرو" نومېد چې د "کیداره" زوی و او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندې یې سکه وهله، د ده سکې په برهمي او پهلوي دوارو خطوشته،

له دې څخه معلومېږي چې په همدغو وختو کښې د ساساني مدنيت نفوذ خپور شوی او د ساساني وخت پهلوی ليك دود و.

الماني څېړونکي مار کوارټ درومن د يوه منصبدار په حواله وايي ساساني دويم شاپور د (۳۵۰م) او (۳۵۸م) تر منځ له خيونيانو او کوشانيانو سره چې په کابل، زابل، تخار او باختر کښې اوسېدل، جګړې کړې دي، ددې قبيلو مشرګرومياتس Grumbates و، چې شاپور پر (۳۵۸م) ورسره روغه وکړه، دې قبيلو درومنيانو په جګړه کښې له شاپور سره مرسته کوله او داسې اټکل کېدای شي چې د ۳۵٦م په شاوخوا کښې کابل د شاپور لاس ته ورغلی و، ځکه چې پر همدغه کال د کابل قاضي القضاة "سلوك" په تخت جمشيد کښې يوه ډبرليك ليکلې او په هغې کښې دعا کوي چې شاپور دی کابل ته روغ رمټ راوګرځي. له دې څخه ځرګندېږي چې په دغه کال ساساني شاپور له کيداريانو سره د ګندهاره په ولايت کې جنګ کاوه، ښکاري چې دا سيمه يې تر (۳۵٦م) پخوا نيولې وه، کيداره په ګندهاره کښې سکه وهلې ده، چې د کنيشکه د عهد پر ۲۳۹ کال د ۳٦۷م په شاوخوا کښې وه.

د کيداريانو نفوذ تر تالقانه او د مسرو روډ تر ناوې پورې رسېدلی و، چې په دغه ځای کښې يې د بهرام له زوی دويم يزد ګرد سره (۴۳۹ ـ ۴۵۷م) چې ساساني پاچا و، جګړه وکړه او پرشا يې وشاړه، پاچا د خپل ژوند تر پايه په همدغه جګړه کښې اخته پاته شو، تر ده وروسته يې زوی پيروز (۴۵۹ ـ ۴۸۴) زيار ويوست چې کيداريان د ځان تابع کړي، خو دوی ورته ټينګ شول، پر دغه مهال پاچهي کنګ خاس kungkhas د کيداره زوی ته رسېدلی وه، چې ساساني پاچا د خپلې خور په ورکړې سره هغه ته د روغې وړانديځ وکړ، خو بريالی نه شو کنګخاس هم ګندهاره ته راوګرځېد. د کيداريانو پايتخت په لومړي سر کښې کاپيسا و، چې بيا وروسته د نورو قبيلو د فشار په اغېزه پېښور ته يووړل شو، د دوی د سپينو زرو او مسو

The Digital Library

سکې لاس ته راغلي دي چې د کيداره پر خول نوې مياشت ليدل کېږي، ږيره نه لري، غوږوالی يې پر غوږ دي، په برهمي ليکدود ورباندې "کيداره کوشان شاه" ليکلي دي او د سکې پر بل مخ يې يو اورتون له دوو ساتندويو سره چې د هر يوه توره په لاس کښې ده ښکارېږي.

بل کيداري پاچا چې (د۳۷۵م شاوخوا) شاوخوا په پېښور کښې د پاچهی، پر تخت کښيناست همهغه "پيرو" دی چې د ده پر سکه نيم تنه تصوير او د پاچهی د نخښې فيته له دوو ښکرو سره چې ښي. او کيڼې خواته کاږه دي ليدل کېږي، کوچني بريتونه لري او د ږيرې پر وېښتانو يې مرغلرې ځړېږي، غاړه کۍ او غوږوالی لري او پر اوږو يې دوپټه هم شته او په برهمي ليکدود ورباندې "پيروشا" ليکل شوي دي.

د سکې پر شا يو اورتون له دوو توره لرونکيو ساتندو يو سره ليدل کېږي. د کيداريانو له ټولو کشف شويو سکو څخه ځرګندېږي چې دوی بودايان نه، بلکه اور نمانځوني وو.

د "پيروشاه" له کلماتو څخه ښکاري چې د دوی ژبه همهغه د بغلان له معبد څخه د کشف شوي ډبرليك پخوانۍ دري ژبه وه.

(وګورئ ۳۵ مه نومره عکس)

تر پيروشاه وروسته بل کيداري پاچا ورهران Varahran (بهرام) هم حکومت کړی چې سکې يې کټ مټ د پيرو شاه سکوته ورته، او قوي احتمال دادی چې د باميان شيران او غرجستان شاران چې تر اسلامي عصره پورې يې د افغانستان په زړه کښې حکومت کړی د همدغه کيداري کهاله پايځوړ وي ـ ناصر خسرو قباديانی هم د غزنويانو په عصر کښې ويلي وو.

استاده بد به باميان شيری　　　بنشسته بعز دربشين شاری

The Digital Library

هپتالیان

د پینځمې میلادي پېړۍ په پیل کښې د کوشانیانو او کیداریانو پایځوړ خپل ځواك د دوو لویو امپراتور یو تر منځ چې ختیځ ته یې د هندي ګوپتایانو امپراتوري او لوېدیځ ته یې د پارس د ساسانیانو شهنشاهي وه. بایلوډ، خو د خپلې ازادۍ او ملي موقعیت ساتنې له پاره یې د دغو دواړو لویو قوتو تر منځ خپل شتوالی ساته.

د ۴۲۵ م کال په شاوخوا کښې د آریایی نژاد سپین رنګې قبیلې چې چینیانو "یې - تی - لی - دو" یونانیانو او رومیانو افتهالیت Ephthalites یا خیونیت Chionites، پارسیانو خیون یا هون Hion یا Hun، په پهلوي، عربي او دري ژبو یې هیتال، هیطل، هیفتال یا هیاطله او د سنسکریټ په هندي سرچینو کښې یې شوته هونه (سپین هونان) بللي دي، د منځنۍ آسیاله ځمکو د هندوکوش شمالي سیمو تخارا او باختر ته د آمو تر سیند راپورې وتې، چې چینیان دوی له هونان هیونګ - نو څخه بیخي جلا بولي او هم بیزانسی مورخ پرو ګوپیوس یې چې د هپتالیانو هممهالی دی پر (۵٦۲م مړ)، دوی په دې سبب له ژېړ پوستو وحشیانو څخه بېل بولي، چې د دوی بڼه سپینه او هم تر هغوی مهذب وو، آن د چیني مؤرخانو په وینا د دوی ژبه هم مغولي یا ترکي نه وه او بنایی چې د ترکي او آریا نه له لهجو څخه یوه ګډه ژبه وي چې د خان - هون نوم یې له همدې ګډون څخه اخیستی دی او

اصلاً همهغه یو - چې ده.

دغو هپتالي خلکو پر ۳٦۰م کال له شماله د جنوب خوا ته تګ پیل کړی او څنګه چې کوشاني کیداریان د دوی د یرغل په ګواښ پوه شول، نو له ساسانیانو څخه یې مرسته وغوښته، خو ورته تېنګ نه شول. لکه چې وویل شول د ګندهاره سیمو ته پر شاشول. خو هپتالیانو چې نوم یې د بدخشان په یفتل او د غزنی د جغتو په هفتاله کښې تر اوسه پاتې دی تر ۴۲۵م کال پورې ټول باختر ونیو او له دغه ځایه یې لوېدیځ خوا ساساني دولت ته ګواښ پیښ کئ، د جنوب ختیځ پلوته یې د کابل، ګندهاره او زابل سیمې ونیولې او د افغانستان غښتلی هپتالي دولت یې جوړ کئ.

هپتالیان هم لکه کوشانیان، کیداریان او ساکیان د دغه هېواد له نورو آریایي نژادو وګړیو او پښتنو سره ګډ شول دوی چې په خپله هم سپین نژادي آریایان، اریایي ژبي او د آریایي فرهنګ خاوندان وو، نو په افغانستان کښې یې یو غښتلی او واکمن نژاد منځته راوست، چې د دوی د پاچهانو جګی پوزې او بڼې کټ مټ د پښتنو قبیلو زلمیانو ته ورته وې. د دغه نامه ریښې په تاریخ کښې په لاندې ډولو په بېلابېلو ژبو کښې پاتې دي، چې په دغه ډول اوښتي دي:

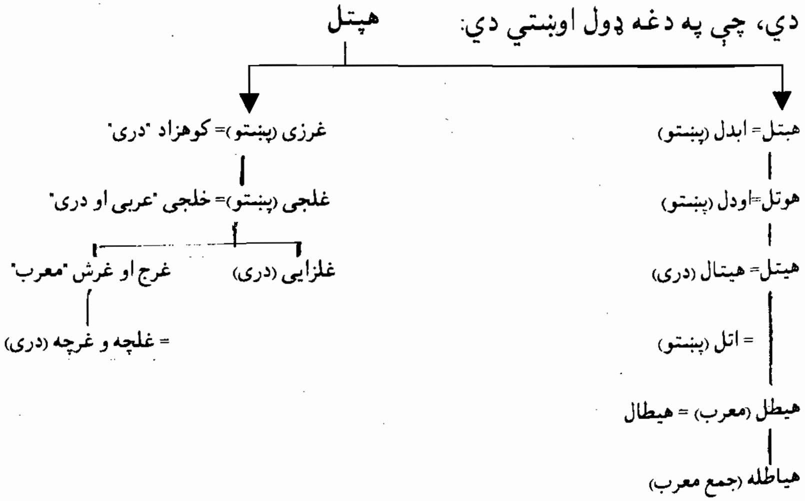

The Digital Library

او موږ ګورو چې دا نوم د اودال Odal په شکل د ۱۹ مې پېړۍ تر لومړیو پورې د توریوښو (اوسنی نورستان) په قبایلو کښې تر اوسه شته، دا خلك تر هغه وخته چې په خپل پخواني دین وو او مسلمان شوي نه وو، تر دوی د لاندې ناوونو ټولو خلکو ته اودال ویل. دغه ټکی میسن انګریز چې د امیر دوست محمد خان د پاچاهۍ پر مهال په کابل کې و، د سیاه پوش کافرانو (نورستانیانو) نه اورېدلی و او د خپل سیاحت په یادښتونو کښې یې لیکلی و.

یفتلیان په ټول افغانستان کښې له مروې تر کشمیره خپاره شول او دلته یې ډېر خواك وموند.

د هپتالي لښکرو لومړی جګړه پر ۴۲۷ م د پارس له ساساني پاچا بهرام ګور سره وه. هپتالي خاقان له خپل دوه سوه پنځوس زرېز لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سیمو کښې له هغه سره وجنګېد چې په دې جګړه کښې مات او ووژل شو. بهرام ګور د هغه مرصع او زرین خول د آذربایجان اورتون ته ډالۍ کئ او خپل ورور نرسي یې د لوېدیزي آریانه د سیمې نایب السلطنه وټاکه.

پر ۴۳۸ کال د بهرام ګور زوی دویم یزد ګرد پر ساساني تخت کښېناست، دی څو ځل له هغو هپتالیانو سره چې د ګرګان د شمال په چول او په تالقان کښې اوسېدل ونښت، خو په پای کښې یې ماته وکړه او پر ۴۵۷م کال مړشو، ترده وروسته چې لومړی فیروز (۴۵۷ ـ ۴۸۴م) پاچا شو، د هیاطله مشرتوب هغه پاچا ته رسېدلی و چې اخشونوار (خشنواز) یا اخشوان نومېد، دا وروستۍ کلمه په تخاري ډبرلیکونو او سندي متنو کښې د پاچا په مانا ده. هپتالي (یفتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کښې سره ونښتل چې په نتیجه کښې پیروز مات او د تالقان سیمه یې دوی

ته پرېښوه، له اخشوان سره یې تړون وکړ چې د پارس دولت به تر دغه ویش تېری نه کوي، تر دوو کالو پورې به پارس هپتالیانو ته خورا زیات کلنګ(خراج) ورکوی او دپارس دید شاه زوی کواذ (قباد) به هم د یرغمل په توګه ورکړي.

خو پیروز د دغه تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هپتالیانو یرغل وکړ "په نوموړی حرکت کښې سپهبد بهرام ورسره موافق نه و، همدا وه چې د پارس سپایان د خراسان د شمال په بیابانو کښې تباه شول، او په خپله پیروز هم ووژل شو (۴۸۴م) لور یې د اخشوان لاس ته ورغله چې هغه یې ماندینه کړه؛ د هپتالیانوا کمنې له مرو روده تر هراته خپره شوه او ساساني دولت یې باج ته غاړه کښېښوه.

په دې توګه اخشوان وکړای شول چې د آریا نه خاوري یووالی د هریرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناوو پورې ټینګ کړي او داسې یو غښتلی دولت منځته راولي، چې د پارس ساسانیانو یې خراج ته غاړه اېښې وي.

هغه مهال چې د هپتالیانو پاچهي په ټوله آریانه کښې ټینګه شوه، د دوی قبیلې په زابل کښې سره یوځای شوې، نو د زابلي پاچهانو په ډبرلیکونو کښې هپتالیانو، ځانته جابوله Jabula یا جیووله Jauvla یعنې زابلي ویلي دي.

د پیروز تر وژلو وروسته یې ورور ولاش (بلاش) پاچا شو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزیر "زرمهر" په زیار د پاچهۍ له تخته راپرېووت او ړوند کړی شو. پر ۴۸۸ م کال کواذ (قباد) د پیروز زوی چې د شهزادګۍ په دوره کښې له هپتالیانو سره یرغمل پاتې و، او له دوی سره یې دوستانه اړیکي لرل د ساسانیانو پر تخت کښېناست او د ایران دولت هپتالي

The Digital Library

دولت ته خراج ورکاوه، لکه چې دولاش، کواذ او لومړي خسرو پر کشف شو طلايي سکو باندې په کوشاني هپتالي ليکدود ليکنې شته، نو د مارکوارټ په وينا (په ایران شهر ٦٢ کنبې) دا سکې يوازې هپتاليانو ته د خراج ورکولو له پاره وهل کيدې.

د هپتاليانو اړيکي له کواذ سره دوستانه وو او آن هغه پېغله چې د هپتالي اخشوان له ملا او د پيروز د لور له نسه وه د کواذ ماندينه شوه، همدا چې د کواذ پاچهي د دښمنو له خوا وګواښېده، دی یې د مزدکي دين د منلو له کبله بېواکه کړ او پر ځای یې ورور زمياسپ په پاچهۍ ومانه، نو کواذ د افغانستان هپتالي دولت ته پناه راوړه، او پر ۴۹۹ م کال د هپتالي لښکر په مرسته بيرته د پارس پر تخت کښيناست.

لوی هپتالي اخشوان تر ۴۶۰م وروسته د خپلې پاچهۍ په نيمې پېړۍ کښې چې (۴۰) ايالته یې لرل او د پارس له ځمکو څخه نيولې تر ختن، چين او هند پورې خپره وه، لوېديځ خواته يې د ساسانيانو غښتلي پاچهي تر لاس لاندې کړه او ختيځ پلوته يې د هند ګوپتايان پر سر ټکولي وو، ساساني پاچهان بلاش، کواذ او نور يې د ځان تابع کړی او خراج يې ځنې اخيست. تر اخشوان وروسته هپتالي مشهور پاچا توره منه Turamana نوميږ (توره من په پښتو د تورې او من د کلمو څخه جوړ شوی چې توره د شمشير په مانا او من د فاعليت توری دی - تورمن یعنی شمشيري) چې د هند نيولو هڅه يې وکړه؛ د هند ګوپتا دولت يې وربرداوه او خپل هندی پايتخت يې په سکله Sakala (د پنجاب په اوسني سيالکوټ) کښې وټاکه.

په هند کښې دوو ډبرليکونه د دغه هپتالي (زاولي) توره من نوم ياد کړی، يو يې په سکهر او بل يې په کور کښې، چې "مهاراجه توره منه ساه جاوله" يعنې: "توره من شاه زاولي پاچا" يې بللی دی. له دغه ډبرليك څخه

ځرګندېږي چې د (۵۰۰م) پر شاوخوا د توره من د پاچهۍ په لومړيو کلو کښې د ده واکمني پر هند خپره شوې ده.

د توره من مړينه د ۵۲۰ م په شاو خوا کښې اټکل شوې چې تر ده وروسته يې زوی ميهيره کوله Mihirakula د زابلي هپتاليانو د شهنشاهۍ پر تخت کښيناست او د ده د پاچهي په پينځلسم کال (د ۵۱۷ م په شاوخوا کښې) د ده نوم د هند د ګواليا په ډبرليك کښې ياد شوی دی، د ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم يې سوچه پښتو دی: مير (لمر) - کول - (کهول) کورنۍ. يعنې د لمر له کهاله، چې د بدخشان په يوه ليکلې دري تذکره کښې يې نوم په دري مهر پور ترجمه شوی دی، ده د هند سيمه ييز شهزادګان او د ګوپتا کورنۍ پايخوړ د ځان تابع او باج يې ځنې اخيست او کشمير يې هم ونيو. دی هغه پاچا دی چې د کاسماس Cosmas په کتاب کښې (د ۵۴۷ شاوخوا) د ګولاس Golloss په نامه ياد شو دی چې لښکرو يې له دوو زرو جګړنو پيلانو سره پر هند يرغل کړی او بلخ، باميان او باد غيس يې پوځي مرکزونه وو.

د ميهيره کوله پاچهي د(۵۴۲ م) تر شا وخوا پورې له ويرجنو جګړو او وينو بهېدو سره دوام درلود، د هندي او چيني بوداپانو او د بيزانتي راهب په آثارو کښې چې هغه مهال يې شمالي هند ليدلي و، ده، د دهشت او وينو بهولو يادونه شوې، تر دې چې د هند شهزادګانو لکه بهانه ګوپتا د بنګال له سيمه يز امير "د ګو په راجه" او نورو اميرانو سره لاس يو او پر (۵۱۰م) کال يې په يوه سخته جګړه کښې "ميهيره کوله" مات کړ او د کشمير خواته يې وشاړه تر هغه وروسته د ۵۲۸م په شاوخوا کښې د مرکزي هند راجه "واسو د هارمن" د نورو راجګانو په ملاتړ هپتالي لښکر له هنده

The Digital Library

وویست "مهیره کوله" د(۵۴۲) کال یاد (۵۵۰) کال پر شاوخوا مړ شو خو نکلونه یې تر ډېرې زمانې پورې په کشمیر کښې پاتې وو.

په پېښور موزیم کښې درې هپتالي ډبرلیکونه شته چې د وزیرستان په توچي کښې میندل شوي، پر دغه ډبرلیکونو په یوناني او منګولي لیک دود لیک شوی، خو تر اوسه نه دی لوستل شوی.

د پېښور موزیم ۴۱ مه نومره ډبرلیك سربېره پر یوناني او منګولي لیك، په کوفي لیك د الله او محمد کلمې هم لري؛ همدارنګه دوه هپتالي ډبرلیکونه د کندهار د شمال د روزګان په شالي دره کښې په لویو لویو ډبرو لیدل کېږي چې په یوه ډبره په یوناني لیك د "بګوس شاه زاول مهرزي" یعنې "زاول مهرزي لوی پاچا" لیکل شوی دی، دا پاچا هم باید همدا میهیره کوله = مهرزي = مهرپور وګڼو، د ډبرلیك الفاظ دري او پښتو ریښې لري.

د میهیره تر مړینې وروسته هپتالي دولت کمزوری شو او د "خسروانو - شېروان" (۵۳۱ - ۵۷۹م) پر مهال ساساني لښکرو له لوېدیځ خوا او ترکي قبیلو له شمال پلوه پر هپتالیانو یرغل وکړ او په هغه جګړه کښې چې دغو ملګریو ځواکو په سغد کښې له هپتالیانو سره وکړه پر ۵۶۸م کال یې دوی له پښو وغورځول. فردوسي هم په شاهنامه کښې د هپتال د ماتې یادونه کړې چې موخه یې همدا هپتالیان دي. دا مهال هپتالي دولت رسماً له منځه لاړ او په افغانستان کښې د کوشاني، هپتالي او ترکي کورنیو سیمه ییز امارتونه تراسلامي دور پورې پاتې شول، چې وروسته په وښوول شي.

د هپتالیانو د ژبې او فرهنګ آثار په افغاني ژبو (پښتو-دري) او نورو کښې پاتې دي چې یوه نښه یې د {"خان"} لقب تر اوسه پورې د هر افغان له نامه سره تړلی ښکاري. په هند کښې هم هر افغان په دغه نامه

یادېږي او تور خان او مهر ګل هم په پښتو کښې ډېر مروج نومونه دي. همدارنګه د اولس (ملت)، جرګه (د شورا مجلس)، یرغل (ایلغار) لغتونه په پښتو او دري کښې او د سهاك (ساکه)، خلجي (غلجي) او ابدالي (هپتالي)، کشاني (کوشاني) او میروس (مهرویسه = مهرد کوله - د لمر له کهاله) او نور نومونه په افغانستان کښې د ساکیانو، کوشانیانو او هپتالیانو له مهاله را پاتې دي.

داسې ښکاري چې هپتالیان بودایان نه وو او د خپلو فتوحاتو په وخت کښې یې ډېر بودایي معبدونه وران کړل او د هغه دین پیروان یې ووژل.

هغه وخت چې هیون تسنګ پر ۹ه کال افغانستان ته راغی، د ګندهاره په ولایت کښې یې ډېر خلك او شهزادګان ولیدل چې د خپلو معبدو په ترمیم اخته وو، چې دا بودایي معبدونه د دې تر راتګ دمخه وران شوي وو، همدا چې پر (۵۲۰م) سانګ - یون چیني ګرځندوی ماوراء النهرته ورسېد، هلته یې ولیدل چې هپتالي پاچا د کراستي تر کېږدۍ لاندې د سرو زرو پر تخت ناست او له خپلو څلوېښتو هېوادو راوړلې شوي سوغاتونه یې منل، د هندوکوش په جنوب کښې د بودا د دین دښمن او ورانوونکی همدا "مهره کوله" و.

د هپتالیانو پر سکو چې له هډې - کابل غوربند او نورو ځایو څخه موندل شوي د دوی د پاچهانو څېرې له جګوپوزو، غاړګیو او د مرغلرو د غوړوالیو او تاجو سره ښکاري چې د کوچیانو بڼو ته ورته دي او هم یوناني، پهلوي، سنسکریت لیکنې ورباندې شته، د سکې پر بل مخ د اورتون شکل له دوو غشیو لرونکیو ساتندویانو سره لیدل کېږي، له دې څخه په خپله ځرګندېږي چې دوی اتشکدې او رڼاته درناوی درلود، او څنګه چې د دغه مهال د سوریا (لمر) د معابدو آثار د خیر خانې په کوتل کښې هم موندل

The Digital Library

شوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خواته په زمینداو رکښې د اسلامي فتوحاتو تر عصره پورې هم و، نو ویل کېدای شي چې هپتالیانو د اور او لمر ربا نمانځله او بودایت یې له منځه وړی.
(وګورئ ۱۱ مه نومره عکس)

افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کښې

د میلادي اوومې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کښې چې د اسلام لمر د بطحا له څنډې څخه راخوت، د افغانستان هېواد د محلي حکمرانانو تر اداري او د ختیز او لوېدیز ادیانو تر اغېزې لاندې و. د هېواد لوېدیزه سیمه سیستان، هرات او د هغه شاوخوا د ساسانیانو د دورې تر سیاسي، ادبي او دیني نفوذ لاندې وه، چې ژبه یې پهلوي او دین یې زردشتي و. خو په منځنۍ غربیزه سیمه، زابلستان او د کابل سیند د ناوې په ګندهارا، دارغنداو او ترنك په ناوو کښې د هندوکوش د غرو تر لمنو، د هغه شمال ته او د سند تر غاړو پورې د کوشانیانو او یفتلیانو د پایڅوړ د داخلي حکمرانانو کورنیو او د دغه هېواد نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودایي او برهمني دینونه یې لرل، د دوی ثقافت، دین او ائین ښېخي محلي بڼه موندلې وه، داسې ښکاري چې د میلادي پېړیو له پیله په دغه هېواد کښې د عقیدې او نمانځنې خپلواکي وه، هرې خواته د راز راز دیانتو معبدونه ودان وو، او په میلادي لومړنیو پېنځو پېړیو کښې د ګریکو بودیك صنعت، مدنیت، ګډ تمدن او ادیان د خپل تقاطع او نښتون په ځای کښې یعنې د ټکسیلا او د هلمند د ناوې د سیمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پورې موجود وو، د

The Digital Library

افغانستان خلکو د دغه ګډ مدنیت په موندلو کښې لاس درلود، تر اوومې پیړۍ او د اسلام د دین تر راتلو پورې په هېواد کښې بودایي - زردشتي - لمر پرستي - شیوایي - مسیحي - نسطوري دیانتو او د ځینو ارباب انو اعواو محلي معبودانو نمانځلو دود لاره.

د هغه مهال لیکدودونه خر و شتهی - پهلوی - سره دا ناګري سنسکریټ، یوناني منګولي وو، چې د دغه هر یوه لیکدود نخښې له ځمکې څخه موندل شوې دي.

د همدغه عصر له ژبو څخه دری (تخاری) پښتو، پهلوی او پراکریت ژبې وې چې د هغوی د تاریخي روایاتو او آثارو د کتنې له مخې یې په افغانسان کښې څرك موندلای شو.

چیني او بودایي ګرځندوی هیون تسنګ چې پر ۹هـ کال افغانستان ته راغلی و، د دغه هېواد د ختیز او شمالي سیمو د خلکو ټولنیز سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره لیکې، او وایي: په دې سیمو کښې د بودایي لوی او کوچني مذهب دواړو پیروان خورا ډېر وو او په زیاتو ښارو کښې د دغو دواړو مذهبو معبدونه ودان وو، هرې سیمې یو حکمران درلود، چې د مرکزیت د نشتوالي له امله او د ملوك الطوایفی د اغېزې له کبله ددې سیمو ټولنیز، سیاسي، اقتصادي او فکري اوضاع دومره ښه نه وه، اوپه دیني چارو کښې او هام او خرافات ګډ شوي وو.

هیون تسنګ د پېښور، هډې، لغمان، کاپیسا، بامیان، غزني، بلخ او د هندوکوش د نورو شمالي ښارو د بودایي معبدونو په تفصیل سره نوم اخلي او چې پر ۲۴ هـ کال چې له هنده بېرته را ګرځېد د کاپیسا د جنوب په ۲۳ میلۍ کښې یې د ارونا په غره کښې د اسماني روح (سونا) معبد لیدلی او وایي چې دا معبد د زابلستان سونا ګیر ته ورل شوی و او دا همغه د

زمینداور د زرو (زون) غره بودتون (پرستشګاه) وه، چې د البلاذري په وینا پر ۳۰ هـ کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو یاقوت سترګې بت یې مات کړی شو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل شاهي بهار بودتون و، چې هیون تسنګ د کابل د شمال د یو څو شاهي معبدو یادونه کړې ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندوکوش د اوسني شیبر په شاوخوا کښې و (شیبر هم د شابهار لنډیځ دی) چې عرب مورخ یعقوبي هغه د غوربند او د بامیان د سرخ بد (سارخود) په سلسله کښې یاد کړی او وایي چې پر ۱۷۶هـ کال د فضل بن یحیی برمکي له خوا تسخیر او بت یې وسیزل شو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه سرچینه د چیني بودایي زایرانو لیکنې دي چې د بودایي بودتونو (معابدو) د زیارت له پاره راتلل، او له هغې جملې څخه پر ۳۹۹ م کال شي فاهیان، پر ۵۱۷ - ۵۱۸م سونګ ین، (له ۶۲۹ څخه تر ۶۴۵ هیون تسنګ پر ٦٦٠م وانك هیون - تسو - سفیر، پر ٦٦٤م هیون تچاو او پر ۷۵۱ م وو کنګ د افغانسان ځمکه لیدلې ده او ښه معلومات یې را ټول کړي او لیکلي دي.

هیون تسنګ چې د هجري لومړنۍ پیړۍ په لومړۍ نیمایي کښې د افغانستان د ښارو اوضاع په ځیر او بصیرت سره لیکلې، په هر ولایت کښې یې له ملوك طوایف څخه د یوه پاچا اود کشتریانو له طبقې څخه یو لښکر ښوولی دی، تر هغه وروسته د عربو مورخان او جغرافیا لیکونکي هم وایي چې په هره سیمه کښې په بیل نامه حکمرانان وو، چې له هغې جملې څخه: سجستان شاه، مروشاه - قفص شاه، مکران شاه - کابلان شاه - قیقان شاه - داوران شاه - قشمیران شاه نخشبان شاه - کنار نشاپور - مرو ماهویه - د سرخس راذویه - دا بیور دبهمنه - د نسا ابراز - د غرجستان برزاینده - د

مرورو د کیلان - د زابلستان فیروز - ترمز شاه - شیربامیان - د سغد فیروز د فرغاني اخشید، دیو شار ګوزګان خداه، ختلان شاه یاشیرختلان، بخارا خداه د سمرقند طرخال، د سیستان اور خج او د اور رتبیل - د هرات او پوشنګ او د باغیس برازان - دماواراء النهر کوشانشاه - د غرجستان شار د بادغیس او تخار نیزك - د تخاریبغو - د سور او غور جهان پهلوان - د غز یې او ګردیز لویك دی - چې فردوسي د مهراب کابلي او سام او زال زابلی د کهاله خواږه نکلونه لري.

د غزني لویکان لرغونی کهول و، چې د یوه نیکه نوم یې د بغلان په ډبرینه لیکنه کښې لویك بوسر راغلی دی او د ۱۶۰م په شاوخوا کښې د کوشانیانو فریستار آب (د اوبو رسولو وزیر) و، د دغه کهاله پایخوړ په ګردیز او د غزني په دربار کښې د یعقوب لیث او سلطان مسعود تر وختو موجود و.(۱)

بل مشهور کهول د زابلی رتبیلانو دی، چې له کابل شاهانو سره یې خپلوي او خپښي درلوده او پر زابل یې له غزني څخه تر سیستانه حکومت کاوه، د بیهقي په وینا شهرستان رتبیل د ارغنداو پر غاړه په کوهك کښې و چې د ډبرلیکونو عربو هندی او چیني مورخانو د یادونې له مخې د دغه کهاله ډېر شاهان پیژندلی شوي دي، دوی افغانستان ته د اسلامي لښکرو د راتګ پر وخت له اعرابو سره جګړې او مقاومتونه وکړل، خو چې د ۲۵۸هـ په شاوخوا کښې د یعقوب لیث صفاري له خوا له منځه ولاړل.

بل غښتلی او نامتو کهول د کابل شاهانو، چې پر لومړۍ اسلامی

(*) د تفصیل لپاره وګورئ "افغانستان بعد از اسلام" ۳۱/۱ او "لویکان غزنه"، کابل، ۱۳۴۸هـ.ل.

پیړۍ او د عربو د فتوحاتو په وخت کښې یې له کابله تر پنجابه حکم کاوه، د البیروني په وینا د برهتګین له اولادې څخه دی چې د دغه کهاله د وروستني پاچا لکتورمان د پاچهی په وخت کښې د هغه وزیر کلرد تاج او تخت یې ونیو. سامند، کملو بهیم، جیپال، انندپال، او ترو جنپال د ده له اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

د البیروني پر روایت سرېره د کابلشاهانو ځینې نومونه د دوی له هغه سکو څخه چې لاس ته راغلي ځرګندیږي لکه خودویه که - سپاله پتي پدمه - ونکه دیوا.

د تاریخ سیستان مؤلف، د ۳۶ هـ په شاوخوا کښې د کابلشاهانو د دوو نورو پاچهانو نومونه یادوي چې لوی کابلشاه د کوچني کابلشاه تر ماتې وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل کښې مقاومت کاوه او ۲۸ زره وسله وال او پیل لرونکی لښکر یې درلود.

عربي مورخ الیعقوبي یو کابلشاه د "خنجل" په نامه یادوي، چې د ۱۶۴هـ په شاوخوا کښې د المهدی بن منصور عباسي همههالی و.

دا کابلشاهان د کابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر د پېښور - ویهند - ټکسیلا او پنجاب خواته پرشا شول، سلطان محمود دوی د سند د سیند له غاړې ویهند څخه ها خوا وشړل او د (۲۹۰ هـ) په شاو خوا کښې د کشمیر پاچا "ګوپاله ورمن" هم د سوات د پېښور د شمال مردان مځکې له دوی څخه ونیولې، د دوی پایخوړ تر (۴۹۰ هـ) پورې په کشمیر کښې د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه اوسېدل(۱).

(۱) راجع ترنګیني ۸ - ۳۳۳۰. او د تفصیل لپاره "افغانستان بعد از اسلام" وګورئ.

په همدې دوره کښې د افغاني محلي اميرانو يوه کورنۍ د نېکی = ملکانپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخې پېژندلې شوې چې له غزني څخه لاس ته راغلي او د يفتلي او کوشاني محلي اميرانو پايڅوړ به وي.

د هندوکوش په شمال کښې هم ځينې پاچهان د تگينانو په نامه وو، چې نيزك، شاد او جبغويه له تخارستانه تر بادغيسه حکومت کاوه، عربي مؤرخان پر (۹۱ هـ) کال د عربي فاتح قتيبه پر وړاندې د نيزك کلك مقاومت په تفصيل سره راوړي.

د باميان شيران هم د دغه عصر واکمنه کورنۍ وه، چې تر ۹هـ وروسته د هيون تسنگ د سفر په وختو کښې او بيا وريسې پر ۱۶۴هـ کال يې هم واکمني درلوده او د منصور عباسي (۱۳۶ - ۱۵۸هـ) په وخت کښې لومړنی شېر باميان مسلمان شوی و چې د ده زوی حسن د ۱۷۶هـ په شاوخوا کښې ژوندی و.

په غور کښې هم د سوريانو کهاله چې د هغې سيمې ځايي خلك وو، حکومت کاوه، چې سوری ماهوي د (۳۵هـ) په شاوخوا کښې د خضرت علي معاصر و او د (۳۶هـ) په شاوخوا کښې شنسب د خرنگ زوی، د (۱۳۰هـ) په شاوخوا کښې امير پولاد، (له ۱۳۹ څخه تر ۱۵۴هـ) پورې جهان پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی، او د (۱۶۰هـ) په شاوخوا کښې امير ناصر د امير کروړ زوی، د (۱۷۰ هـ) په شاوخوا کښې امير بنجي د نهاران زوی، د (۲۵۳هـ) په شاوخوا کښې، امير سوری د محمد زوی د دغه کهاله له قدماوو څخه بلل شوي دي (*) چې د غور پاچهانو کورنۍ هم دغه کهاله ته منسوب ده.

*: د دې کورنۍ تفصيل په "افغانستان بعد از اسلام" کښې تر ۱۰۹/۱ مخ وروسته وگورئ.

The Digital Library

په دې توگه د افغانسان خلکو د اسلام د پيدايښت په وخت کښې د دغو پاچهانو تر حکمرانۍ لاندې د گډو اديانو - افکارو او فرهنگو تر منځ گډوډ ژوند کاوه، که څه هم د دوی ديني ژوندون وروست او په چټياتو ککړ و، خو له خپلې ملي بنې، آزادۍ او فرهنگ سره يې مينه درلوده.

ne Digital Library

د افغاني فرهنګ تاريخي بنسټونه
تر اسلام دمخه او وروسته

دا سرليك د تاريخ له مخې خوندور تحليل او په زړه پورې شرح لري.
په دې ماناچې موږ ټول هغه فکري او مدني خوځښتونه چې د تاريخ په لمنه کښې د افغانستان په خاوره کښې راغلي دي، "افغاني فرهنګ" بولو، دا فرهنګ د افغانستان د تاريخ له لرغونيو وختو يعنې د ۱۴۰۰ ق، م په شاوخوا کښې له "ويدي" دورې څخه پيل شوی او بيا تر هغه وروسته د" اوېستا" په دوره کښې يعنې د ۱۲۰۰ ق،م په شاوخوا کښې ادامه لري، په دې دوره کښې آريايي خلك په بلخ کښې د بدوي او کوچيتوب له ژونده ښاري ژوند او مدنيت‌ته رسېږي. زره تشتره (زردښت) په همدغه هېواد کښې د مزديسناد دين او د ژوند د دريو بنسټو: "ښه انګېرل، ښه کول، ښه ويل" په تبليغ خوله پرانېزي او د پيشداديانو او کيان شاهي کورنۍ د انساني مدنيت په زانګو "ښکلي بخدي" کښې د خپل سلطنت او شاهی برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هېواد په لويديزو سيمو کښې د آريايي خلکو هخامنشيانو، اشکانيانو او ساسانيانو مدنيتونه منځته راځي او خپل ځانګړي او فرهنګي بنسټونه په دې سيمو کښې خپروي څو چې د هخامنشي

دورې په پای کښې يوناني اسکندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق،م پورې د ايران له لارې پر افغانستان يرغل کوي او دا فتح د يوناني ژبې، اداري، سياست، هنر، ليکدود او نورو فرهنګي مظاهرو اغېزه افغانستان ته راولي، پر ۲۵۰ق،م کال په باختر کښې د يوناني باختري سلطنت بنسټ ږدي چې د ميلادي عصر تر سره يې دوام وکړ او د افغانستان د يوناني او باختر ځانګړي فرهنګ او مدنيت په جوړښت کښې يې چې لرغونې ويدي او اوېستايي ريښې يې درلودې څرګنده اغېزه وکړه.

د دويمه ميلادي پيړۍ په لومړيو کښې - دافغانستان کوشاني لوی پاچا کنشکا د لويو کوشانيانو د سلسلې بنسټ کښېښوو او د بودايي دين په منلو، خپرولو او تبليغو لويې د افغانستان مدنيت او فرهنګ ته يوه ځانګړې ښه او مرتبه ورکړه.

د کنيشکا پايتخت په دوبي کښې د کابل په شمال کښې کاپيسا، او په ژمي کښې پېښور و، ده د مهايانه بودايي لوی مذهب په ټول افغانستان، د آموپه شمالی سيمو او هند کښې رواج کئ او لويه کوشاني شهنشاهي يې جوړه کړه.

د کوشانيانو په دوره کښې چې تر څلورمې ميلادي پېړۍ پورې يې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنيت او فرهنګ ځانګړې ښه له يوې خوا د زردښتی له پخوانيو هېوادنيو عناصرو څخه، او له بلی خوا د هند له بودايي آثارو او يونانی مواريثو څخه جوړه شوې وه.

له هغو اسنادو څخه چې په دغو وروستيو وختو کښې د بغلان د سرد کوتل د کوشاني معبد له کيندلو څخه لاس ته راغلي داسې څرګنديږي چې کوشانيانو ددغه هېواد د خاصو افکارو او فرهنګ په پيدايښت کښې چې وروسته ورته د "ګريکوبو ديك" په نامه يوه خاصه افغاني دوره ويل

کېدای شي څرګندې کار نامې سرته رسولې دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي "موسيوفوشه" کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللی او وايي: د دې دورې د سټوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېرې آسانۍ بېلېدای شي. که وغواړو چې دا نوی سبک د اروپا له مذهبي ودانيو سره بيان کړو بنايي ووايو چې د آشوکا سبك (په فرانسه کښې له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پورې) د سټوپو رومي سبك او د کنېشکا سبك د ګوتيك سبك دی چې په فرانسه کښې له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ ميلادي پېړۍ پورې موجودو.

د آشوکا سټوپې هېڅکله د ايران فلات ته نه دي راغلي، خو د کنېشکا او د هغه د ځای ناستو پاچهانو سټوپې په ډېرې آسانۍ سره هند ته لار موندلې ده. آن د کوشان امپراتور د نوي پايتخت پورو شاپوره (اوسني پېښور) جنوب ختيځ خواته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دی.

دغه بودتون څو واره اور اخيستی و او اوس يوه کنډواله ده، خو موږ د چيني مسافرانو د يادښتونو د لوستلو په نتيجه کښې وکړای شول چې اصلي خطونه يې وپېژنو، چې د دې کنډوالې په آثارو کښې د معجزې په توګه د بودايي له سپېڅليو شيانو څخه يو شی چې د کنېشکا تصوير او لاسليك ورباندې شته راپاتې او موندل شوی دی.

آلماني ډاکټر هرمان ګويتز چې د هند په اړه د څېړنو استاد دی د کوشاني دورې د هنر په باب وايي: يوناني هنر د هندي هنرو د ډول په بدلون پيل وکړ او د ګندهارا بڼه يې وموندله، خو ډېر څېړونکي په دې عقيده دي چې نوموړی سبك بايد د يوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وبلل شي، بلکه دا د آريانا "ختيځ افغانستان" د هغه طرز پراختيا ده چې د جنوب ختيځ د سکايانو او کوشان د قبيلو تر واکمنۍ لاندې خپور شوی دی، په دې

ډول په کشمير کې د ګويتا تر دورې (۳ - ۴ ميلادي پېړۍ) پورې لکه چې د هروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرګندېږي يو بيخي سوچه هنر پرځای پاتې شو او د دغو خلکو يرغل د يونان او بلخ او د يونان او هند دولتونه له منځه يوړل او هند ته يې تازه عناصر راوستل چې نور يې نو په لوېديځ ايران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ايران د فلات په شمال پورې تړلي وو. (ميراث ايران ۱۵۳)

د کوشاني دورې کلتور، تمدن او هنر د خپل بشپړتابه او انحطاط مرتبې تېرې کړې او د اسلامي دورې تر پيل او د عربو د لښکرو تر نفوذ پورې راورسېدل چې بيا يې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ٦۵۰م په شاوخوا کښې خپل ځای يو بل ګډ مدنيت او فرهنګ ته پرېښوو، چې هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنګ وايو.

اسلامي او عربي عناصر چې په تر اسلام دمخه پخواني مدنيت او فرهنګ کښې ورګډ شول، هغو ته يې بيخي يوه نوې تازه بڼه ورکړه چې وروسته بيا دوی د همدغه خراسان او افغانستان له خاورې د شمال او ختيز خواته تر چين او هند پورې خپاره شول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافيايي اقليم او وضع له مخې بايد په پخوانيو پېړيو او وختو کښې د ګډو شويو فرهنګو د پيدايښت ځای وبلل شي او له همدې اړخه پروفيسور تاينبي د تاريخ انګريز فيلسوف په خپل نوي کتاب کښې چې "د اکسوس او جمنا تر منځ" نومېږي دې نتيجې ته رسېدلی چې د افغانستان خاوره يو Round - About يعنې د فرهنګو د انشعاب ټکی او د ځلا مرکز او څلور لارې و، چې د څو زرو کالو په تېرېدو يې چې څه په خپله درلوده او څه چې له باندې ورته رارسېدلي و، خپل شاوخوا هند، ايران، ماوراءالنهر او مرکزي آسيا ته خپاره کړي دي.

د لومړۍ اسلامي پیړۍ پر لومړۍ څلورمه (د ۲۴هـ) په شاوخوا کښې د عربي بریالیو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ او له سیستانه د ارغنداو تر ناوې پورې رارسیدلي وو او همدا وخت دی چې افغانستان په تېره بیا په جنوبي جبهه کښې د اسلامي بریالیو عسکرو د عربي نوي دین، افکارو، ثقافت او ژبې د تېرېدو لار وګرځېده او دا ټول فرهنګي مهم توکي په افغانستان کښې دوې پېړۍ له پخوانۍ تهذیبي او ثقافتي بڼې سره ګډ شول او بیا په ګډه د "سند" د مهران تر څنډو پورې پر مخ ولاړل، دا مطلب له هغې لیکنې څخه زباتېږي چې په عربي او سنسکریټ ژبو پر یوه ډبره لیکل شوي او دا ډبره د شمالي وزیرستان په توچي کښې لاس ته راغلې چې د لیکنې نېټه یې (۲۴۳هـ ۸۵۷م) د جمادی الاولی میاشت ده.

توچي ناوه له غزني او ګردیز څخه د هند خواته د فاتحانو او د تجارتي کاروانو د تېرېدو لار وه او ښکاره ده چې اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ ۸۱۵م) په شاوخوا کښې هغه ځای ته رسېدلی و.

اسلامي فرهنګ ځانګړي عربي عناصر درلودل چې د خلفاء راشدینو او امویانو په وختو کښې پر همهغو خالصو عربي بنسټونو باندې ولاړو او مهم اجزاء یې داسې سوچه عربي دودونه او د قران او د اسلام د حضرت پیغمبر ښوونې وې چې توحید ښه اخلاق د افرادو او ټولنې ټولنیز فرایض یې څرګندول.

دربیم هغه نوي عناصر چې مسلمانانو د مصر، روم، پارس او خراسان څخه د لښکر کښیو، سوداګریو، ادبي او فرهنګي اړیکو په ترځ کښې اخیستي وو او په تېره بیا تر ۱۳۲هـ کال وروسته چې د امویانو د واك کمبله ټوله شوه، خراسانیانو په بغداد کښې د عباس کورنۍ خلافت جوړ کړ چې له دغه انقلابي حرکت سره اسلامي فرهنګ ځانته نوې بڼه ومونده او د

he Digital Library

عباسیانو د دورې په مدنیت او فرهنګ کښې ډېر خراساني عناصر ننوتل ډېر ژر یې په ډېر ځواك د خراسان ټولو فرهنګي، فکري او عقلي بنسټونو ته په عربي ثقافت کښې ځای ورکړ.

دا وخت په افغانستان کښې یو ځانګړی اسلامي افغاني فرهنګ رامنځته شو، یعنې تر اسلام دمخه دورو، د فرهنګ پر پخوانیو بنسټونو اوس یوه نوې مبدا زیاته شوه او هغه د قرآن او اسلام اغېزه وه چې د افغانستان له هېواده د مدنیتونو د یوې لارې په توګه د هند، ماوراءالنهر او چین خواته هم تېره شوه.

اوس خراساني اسلامي فرهنګ یوه بیله بڼه موندلې وه په دې مانا چې خراسانیانو له خپلو فرهنګي پخوانیو دودونو سره سره د اسلامي مدنیت بنسټونه هم منلي وو، دغو خراسانیانو د خراسان او د عباسي خلافت سیاسي، ټولنیز، اداري او علمي مرکزو په تیره بیا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنګي برخو کښې یې ښه څرګند فعالیت وکړ، د بلخ د برمکیانو نامتو کهول چې د خراساني او افغاني فرهنګ په زانګو کښې روزل شوی و، په عباسي هېواد کښې یې د اداري علم او فرهنګ واګې په لاس کښې ونیول. ددغو خلکو په زیار اسلامي نقلي او عقلي علومو وده وکړه. د خراسان مشهور ښارونه له نیشاپور او مرو څخه نیولې تر هرات زرنج، بلخ، بست، بغشور او نورو پورې د اسلامي علومو افکارو او فرهنګ د روزنې ځایونه وګرځېده، ډېر خراساني موالي عربي کورنیوته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روایتونه یې د عربو دنیا ته ولېږدول او د خراساني او عجمي فرهنګ اغېزه د بغداد د عباسیانو په دربار او د عباسي ارت هېواد په نورو ښارو کښې تردې درجې وه چې ځینو خلفاو خراساني ښځې په نکاح کړې او د بغداد د څو تنو غښتلیو خلفاوو، میندې له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنګ چې په همدغه افغاني ښارو او خراسان کښې روزلی شوی و دومره وده ومونده او دومره لوړ شو چې حتی عربي ژبیو شاعرانو هم خراساني مضامین او افکار او کلمات خپل ژبې ته ورننه ایستل. ځنګه چې خراسان د منځنۍ آسیا پر څلور لارې پورت و، نو له لودیځه، ختیځ ته او له ختیځه لوېدیځ ته د افکارو د انتقال ځای وګرځېد. مثلاً ابن ندیم د سمنیه (بودائیانو) او د هغو لارښود بوذاسف د حالاتو د بیانولو پر مهال له یوه کتابه نقل کوي چې هغه یوه خراساني سړي لیکلی و او له دې څخه هم څرګندېږي چې خراسانیان د افغانستان او د هغه د ګاونډیو خاورو خلك عربو ته د هندي افکارو د وړولو وسیله وه. ځکه نو بنایي په لنډه توګه وویل شي چې زموږ په دغه هېواد کښې تل افغاني فرهنګ موجود و، که څه هم د زمانې له تېرېدو سره یې بڼې او صبغې بدلون کړی دی خو ددې ګذرګاه افکارو اندېښنو او مدنیت تل خپل افغاني هویت او تشخص ساتلی دی (۳٦مه نومره: وګورئ د دغه مخ اړونده نقشې).

اخځلیکونه:

افغانستان بعد از اسلام لمړی ټوك، آریانا انتیکوا، تاریخ افغانستان لومړی او دویم ټوك، تاریخ افغانستان (د سرپرسی سایکس)، پټانان (د اولف کیرو)، خروشتي ډبرلیکونه (د ستین کونو)، مادر زبان دري.

د اخځونو د بشپړې پېژندنې لپاره د کتاب په پای کښې اخځ لړ وګورئ.

he Digital Library

دویمه برخه

افغانستان ته د اسلام راتلګ او د خلفاوو دوره

د اسلام له پیدایښت څخه لا د یوې پېړۍ څلورمه برخه نه وه تېره شوې او ستر خلیفه حضرت عمر﵁ د اسلامي خلافت پر مسند ناست و، چې د عربو زړه ور او جهان نیوونکي لښکر د پارس د ساسانیانو زړه شهنشاهي له پښو وغورځوله او ساساني وروستني پاچا درېیم یزدګرد د جلولا تر جګړې (۱٦هـ کال) او د نهاوند تر جنګ (۲۰ هـ کال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراءالنهر له خاقان څخه یې مرسته وغوښتله؛ خو څه لاس ته ورنه غلل.

د اسلام خلیفه حضرت عمر، احنف د قیس زوی په یزدګرد پسې وګماره او احنف د خراسان ځمکه په روغه ونیوله. دا مهال د افغانستان د لوېدیزو سیمو او د غور ساتندوی په مرو کښې ماهوي سوري و، چې د فردوسي او طبري په وینا د خراسان حکمران ګڼل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په یزدګرد پسې و، یزدګرد په مرو کښې ماهوي سوري ته پناه یوړه ماهوي د ماورای آمویه له واکمونو سره دیزدګرد د اړیکو له ټینګیدو څخه ووېرېد او یزدګرد یې د یوه ژرندګړي په لاس وواژه (۳۱هـ = ٦۵۱م) او خپله واکمني یې د فردوسي په وینا تر بلخ، هرات او بخارا پورې پراخه کړه، د ده د لښکر سپه سالار کرسیون بخارا ونیو.

he Digital Library

دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دی. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون هغې خواته وشاړه او د ژوند تر پايه د مروالرود په څلور فرسنګۍ کښې يې د خلافت له خوا د خراسان پر يوه برخه حکومت کاوه، خو د ماهوي له ماتې سره د سوري اميرانو کهول له منځه لا نه ړو چې وروسته به يې مفصل ذکر راشي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالی لښکر د البلاذري په وينا د خراسان تر دروازو طبسين (د طبس تر کلا او د کرين تر کلا) پورې رسېدلی و، چې د افغانستان د اوسني ګرمسير په لويديځ بريد پورې نښتی دی او د هغه لښکر مشر عبدالله د بديل خزاعی زوی و.

د فاروقي عهد په پای کښې (۲۲ - ۲۳ هـ کال) د عربو د لښکر يوې برخې د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان ترنيولو وروسته پرسجستان (سيستان) باندې هم يرغل وکړو، او د سيستان ساتندوی د زرنګ (معرب يې زرنج) په ښار کښې چې د سيستان مرکز و خان کلا بند کړ، خو دا چې د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پورې پرمخ ولاړ نو څکه د زرنګ ساتندوی روغه وکړه او زرنګ د مسلمانانو لاس ته ورغی، او هغه لښکر چې له سيستانه ختيځ خواته پرمخ تللی و، د ارغنداو په ناوه کښې د رتبيل له لښکر سره (چې د مخه يې يادونه شوې ده) ونښت، او هغه يې وواژه، چې البلاذري يې د هېواد ارتوالی د "هياطله" په نامه تر هراته يادوي (۲۴ هـ - ۶۳۳ م).

د حضرت عثمان ؓ خلافت

(۲۵ - ۳۵ هـ)

په عثماني وخت کښې تر (۲۵هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کښې پر مخ ولاړل او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابله راورسېد، دا ښار يې کلابند او تر سختې جګړې وروسته يې ونيو، خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر راتګ وروسته بيا د خپلواکۍ بيرغ پورته کړ او تر نورو پينځو کالو پورې يې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندې خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قيس زوی په مرو کښې تر هراته، خبيب د قرة اليربوعي زوی په بلخ او تخارستان کښې او عبدالله د عمير ليثي زوی په سيستان کښې حکمرانان وو، چې په ټول افغانستان کښې د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا پيل شوه، خو په کابل کښې د سيستان حکمران، ياغيان له منځه يووړل او کابل يې بيا ونيو، مجاشه د مسعود زوی چې د کرمان حکمدار و د قفص (د کوچ - کفچ او اوسني کوچي) قبيلو او د افغانستان د جنوب د ګرمسير له بلوڅو سره ونښت او تر خونړيو جګړو وروسته يې هغه ايل کړل (د ۲۹هـ - ۶۴۹م شاوخوا) د شمال له خوا هم احنف د قيس زوی او د هغه ملګريو (تر ۳۲هـ - ۶۵۲م) کال پورې ټول بلخ او

he Digital Library

تخارستان ترسمنګان پورې له ياغيانو پاك کړ او ډېره موده يې په بلخ، مروالرود، ګوزګانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولاياتو) کښې جګړې وکړې او پر همدغه کال يې د مروالرود له محلي شهزاده بازان سره چې د دېرش زريز لښکر په ملاتړ جنګېده، په قصر احنف کښې جګړه وکړه هغه يې له منځه يووړ، خالد د عبد الله زوی هم هرات، بادغيس، غور او خراسان ونيول او د سرخس سيمه ييز ساتندوی راذويه پناه وغوښته او د هرات او بادغيس او فوشنج له اسلامي حکمدار سره يې تر جزيې او يو مليون درهمو منلو وروسته روغه وکړه. پر (۳۲هـ) کال هراتي قارن له څلوېښتو زروتنو سره د عربو پر خلاف پورته شو، خو دا سړی هم د نيشاپور د عربي حکمران عبدالله د خازم د زوی له خوا تر سختو جګړو وروسته وځپل شو.

د (۳۰هـ، ۶۵۰م) کال په شاوخوا کښې د خليفه له خوا ربيعه د زياد زوی سيستان ته راغی او د پهره (فهرج) زالق (جالق) تر نيولو وروسته تر هيلمند پورېوت او د زرنج درې ميلۍ ته يې په (زوشت) کښې سخته جګړه وکړه او د سيستان ساتندوی يادهقان اپرويز (ياايران د رستم زوی) د روغې له لارې ور وړاندې شو، زرنج يې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربيع پر مخ ولاړاو تر سنارود او قرينن پورې يې چې د رستم دآس اخور و، ونيول او همداسې تر خواش (خاشرود) او بست پورې ورسېد، مګر سيستانيان تر هغه وخته تابع وو، چې ربيعه هلته و او چې دوه کاله وروسته له هغه ځايه ووت، د سيستان خلك بيا وښورېدل او د ربيع نايب يې چې په زرنج کښې و له هغه ځايه وشاړه، ځکه نو د خلافت له خوا دا وار د پيغمبرﷺ له نامتو اصحابو څخه يو تن چې عبدالرحمن؄ د سمره زوی نومېد حسن بصري او ډېرو فقهاو سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳ هـ ۶۵۳م) کال هغه ښار بند کړ او د

سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳ هـ ۶۵۳م) کال هغه ښار بند کړ او د
هغه ځای ساتندوی اپرويز (ايران) اطاعت ته غاړه کښيښوه، دوه مليونه درهمه او دوه زره نابالغه مريان يې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو پيل وکړ، خو پر دغه وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سيستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلې خوا امير د احمر زوی په زرنج کښې پرېښوو او په خپله د بصري خواته ولاړ، دا مهال د سيستان خلکو بيا د عبدالرحمن له غيابه ګټه واخيسته او پر امير يې بلوا وکړه، دی يې له هغه ځايه وشاړه او په دې توګه سيستانيانو بيا وکړای شو چې د عربي حاکمانو د اطاعت له کړۍ څخه خپلې غاړې وباسي.

he Digital Library

ماهوي کوفې ته ولاړ او د اطاعت غاړه یې کېښښووه، حضرت علي ده ته فرمان ورکړ چې: د خراسان بزګران او سالاران دې ده ته جزیه ورکړي. خو خراسانیانو بلوا وکړه، ځو چې جعده د هبیره مخزومي زوی (چې مور یې هانی د ابو طالب لور وه) د دوی د ځپلو له پاره راغی، مګر دغه سړي هم خراسان ونه نیولی شو.

د علي رضي الله عنه خلافت

(۳۵-۴۰ هـ)

حضرت علي رضي الله عنه په خپل خلافت کښې عبدالرحمن د جروالطایي زوی د سیستان حاکم وټاکه او پر (۳٦هـ - ٦۵٦م) کال یې سیستان ته راواستاوه، دا سړی په یوه جګړه کښې چې د حسکه د عتاب زوی سره یې وکړه ووژل شو، عبدالله د عباس زوی چې د بصري والي و، څلور زریز لښکر د ربعي بن کاس په مشر تابه د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راولېږه.

ربعي ابن عتاب یې وواژه او سیستان یې ونیو، د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتابه تر قیقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پورې پرمخ ولاړ.

شلو زرو قیقانانو سخته جګړه وکړه او تر خونړیو جګړو او کلابندیو وروسته په داسې حال کښې چې په زرو تنه یې د مسلمانانو په لاس کښې بندیان وو، نور تیت او پرک شول (۳۸هـ - ٦۵۸م کال).

پر ۳٦م کال د عربو یو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتابه د سیستان او ارغنداو د ناوې له لارې پرمخ ولاړ او کابل یې ونیو، په دې جګړه کښې په خپله کابلشاه ګډون درلود، خو په پای کښې یې د عربو لښکر ته ځان وسپاره.

همدا راز د حضرت علي رضي الله عنه د خلافت په وخت کښې د مرو ساتندوی

The Digital Library

اموي دوره

(۴۱ -۲۳۱ هـ)

پر (۴۰هـ ۶۶۰م) کال چې حضرت معاویه د ابو سفیان زوی د حجاز له بني امیه څخه واك ونیو او پر اسلامي هېواد یې برې ومومند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواو ته پر دوو جبهو وخوځاوه، په شمالي جبهه کښې د هرات خواته قیس بن الهیثم سلمی، بادغیس او فوشنج ونیول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد) یې وران کړ. د ده ترلاس لاندې حاکم "عطاخشك" د بلخ پر درو سیندو درې پلونه جوړ کړل، چې د عطا په پلو مشهور وو، تر هغه وروسته تر (۴۵هـ - ۶۶۵م) کال پورې د بلخ په شاوخوا کښې عبدالله د خازم زوی په هرات، بادغیس، فوشنج او قادس کښې نافع د خالد زوی او په تالقان، فاریاب او مروالرود کښې قیس د الهیشم زوی، په مرو کښې امیر د احمرزوی او د خراسان په نورو برخو کښې حکم د عمرالغفاري زوی د اموي دربار له خوا امیران وو، او پر (۵۱هـ - ۶۷۱م) کال چې ربیع د زیاد حارثي زوی د خراسان والي شو، پنځوس زره عرب یې د آمو پردې غاړه میشت کړل او تر هغه وروسته سعید د عثمان ﷺ زوی د خراسان والي وټاکل شو، چې د عربو لښکر یې د لومړي ځل له پاره

د آمو پورې غاړې ته وخوځول. تر سعید وروسته عبدالرحمن د زیاد زوی د خراسان حکمران شو، چې د معاویه تر مړینې پورې همدلته و.

د معاویه تر مړینې وروسته د یزید له خوا اسلم د زیاد زوی د خراسان په امیرۍ وټاکل شو، ده د یزید تر مړینې وروسته مهلب د خراسان امیر کړ، خو چې دی له هغه ځایه ووت خلکو پر مهلب بلوا وکړ، ځکه نو سلیمان د یزید زوی پر مرو، تالقان او ګوزګان او عبدالله د خازم زوی د خراسان پر نورو برخو امیري ومونده. پر دغه مهال د عربي مشرانو تر منځ شخړه پېښه شوه او عبدالله خپل زوی موسی پر خپل ځای کښېناوه او په خپله یې په هرات کښې بني ربیعه او بني تمیم کلابند کړل، تر یوه کال جګړې وروسته چې اته زره تنه ووژل شول هرات یې په زور ونیو او خپل زوی ته یې وسپاره (تر ۶۴هـ - ۶۸۳م وروسته).

عبدالله د خازم زوی د عبدالملك اموي تر وختو پورې په خراسان کښې پاته شو او پر (۷۲هـ - ۶۹۱م) کال وکیع د عمیره زوی د خلیفه له خوا وټاکل شو، چې عبدالله ووژني، ده هم د عبدالله سر پرې کړ او پر خراسان واکمن شو، خو پر (۷۸ هـ - ۶۹۷م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپارل شو، مهلب تر مروالرود راتېر او تر بلخ پر مخ ولاړ، او له هغه ځایه تر آمو پورې ووت، تر دوو کالو پورې په ماوراء النهر کښې په جګړه بوخت و بیا بېرته بلخ ته راوګرځېد.

پر ۸۲هـ کال چې مهلب د مروالرود په زاغول کښې مړ شو حجاج دده زوی یزید بن مهلب د خراسان په حکمرانۍ وګماره او تر هغه وروسته یې ورور مفضل د ابي صفره زوی د خراسان امیر شو، ده پر (۸۵هـ - ۷۰۳م) کال بادغیس ونیو او پر (۶۸هـ - ۷۰۵م) کال د عربو نامتو بریالی قتیبه د مسلم زوی له سیستانه راوګرځېد او حجاج خلیفه عبدالملك ته منځګړی شو څو

The Digital Library

چې قتیبه یې د خراسان حکمران وټاکه، قتیبه مرو ته راغی او له هغه ځایه یې بلخ، تالقان او تخارستان فتح کړل، په بلخ کښې یې ډېر مریان ونیول، او تر هغه وروسته یې په ماوراءالنهر کښې په خپلو فتوحاتو لاس پورې کئ، قتیبه خراسان، تخارستان او بلخ د خپلو لویو لښکرې سوقیاتو مرکز وټاکه او هر وخت چې د ماوراءالنهر له پر له پسې یرغلو څخه را ګرځېد په بلخ، مرو او خراسان کښې یې خپل ځواک نوی کاوه (۸٦ تر ۹٦هـ پورې) قتیبه کلك او کروړ سړی و، چې د خراسان په ولایت کښې یې د تخارستان تر پایه پورې ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښکر په واسطه له پښو وغورځول او و یې ځپل، د افغانستان د شمالي سیمو له مدافعینو څخه یو هم بادغیسی نیزك دی، چې د تخارستان د یبغو امیر له خوا حکمران و (۸۴هـ) دی څه وخت د آمو د دواړو غاړو په فتوحاتو کښې د قتیبه ملګری و، خو چې د بلخ نو بهار ته ورسېد د خپلواکۍ بیرغ یې پورته کړ، د بلخ مروالرود تالقان، پاریاب (اوسنی میمنه) او ګوزګانان (اوسنی سرپل) خلك یې د قتیبه پر خلاف له ځان سره کړل او له کابلشاه څخه یې هم د مرستې ژمنه واخیسته.

قتیبه د راتلونکي کال (۹۱هـ) په پسرلي کې له بلخ څخه پر تخارستان یرغل او په تالقان کښې یې د نیزك له لښکر سره جګړه وکړه، نیزك ماته وکړه، قتیبه دده لښکر پوپنا کئ د نیزك ملګري یې تر څلورو فرسخو پورې په دار وځړول، د نیزك دوه زامن یې ووژل؛ په خپله نیزك په بغلان کښې خپل مرکز ته راستون شو، او قتیبه سمنګان ونیو، نیزك یې تر دوو میاشتو په "دژکزر" کښې کلابند کړ، خو وېې نه نیولای شو، په پای کښې یې سلیم نومی د روغې له پاره نیزك ته ولېږه او نیزك یې په بې ځایه وعدو قتیبه ته بوت خو هغه نیزك او د ده دوه وربرونه شول او عثمان له ۱۲ زرو ملګرو سره ووژل او په دې توګه یې د افغانستان په ټولو شمالي ولایاتو

کښې سرغړونې له منځه یوړې (۹۱هـ - ۷۰۹م) خو قتیبه د اموي سلطنت د مرکز او ولید بن عبدالملك مخالف شو او په خراسان کې یې په بغاوت لاس پورې کړ، اموي دربار تر ډېر زیار وروسته دی د خپل لښکر د یوه مشر وکیع نومي په لاس ووژاوه (۹٦ هـ - ۷۱۴م) تر قتیبه وروسته تر ډېرې مودې پورې څه مهمه پېښه ونه شوه، خو خلك تل د بني امیه مخالف وو او غوښتل یې چې خلافت بېرته آل رسالت ته په لاس ورشي، څنګه چې بني امیه د بني هاشم او د امامت له کورنیو سره دښمني درلوده نو څکه حضرت یحیی د زید زوی (د علیؓ له اولادې) له کوفې څخه د بلخ په نیت راوخوځېده، د بلخ امیر چې د اموي دربار ګمارلی سړی او نوم یې عقیل د مفضل زوی و، دی ونیو او بندي یې کئ، خو په دغه وخت کښې (۱۰۵هـ-۷۲۳ع) اموی هشام مړ شو او ولید د یزید زوی د خراسان امیر نصر سیار ته لیك واستاوه چې یحیی خوشې کړي، خو یحیی تر خوشې کېدو وروسته په ګوزګان کښې له اویا تنو سره د اموي لاسپوڅیو ګوتو ته ورغی او تر یوې سختې جګړې وروسته شهید شو (د ۱۲۵هـ د برات میاشت) د ده مړی د ابو مسلم تر منځته راتګ پورې پر دار و.

د (۱۰۷هـ - ۷۲۵م) تر شاوخوا پورې پر نورو پېښو سربېره په غور او غرجستان کښې د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختګ او د غرجستان د محلي حکمدار "نمرون" او د غور له خلکو سره د ده جګړه وه، چې په دې جګړه کښې د دې سیمې ښورښت آرام او په نمرون یې اسلام ومانه.

خو په جنوبي جبهه کښې:

پر (۴۳ هـ ٦٦٣م) کال معاویه بیا عبدالرحمن بن سمره د دویم ځل له پاره د سیستان د حکمدار په توګه راواستاوه، نوموړي تر ۴۴هـ کال پورې ددې سیمې ټولې ناآرامۍ آرامې کړې او تر هغې وروسته د بست او کش (د کندهار کشك نخود) او د داور (د هلمند پر غاړو زمینداور) او رخج (اراخوزیا، د ارغنداو د ناوې) خواته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمینداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بودتون ته ورسېد او هغه لوی د سرو زرو بت چې سترګې یې د یاقوت وې د عبدالرحمن په لاس مات کړی شو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنك ناوې ته تر غزني او کابل پورې ولاړ، دا ښار یې تر کلابندۍ وروسته د منجنیق د ډبرو په ویشتو ونیو او تر څه مودې هلته پاته شو. په دغو جګړو کښې پر ۴۴ هـ کال یو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تمیم د اسید زوی (او په بل روایت ابوقتاده العدوی) په کابل کښې شهید شو، چې قبر یې په کابل کښې مشهور دی. پر همدغه کال ابن سمره یو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابي صفره د زوی په مشرتابه ختیزو ولایاتو ته ولېږه، مهلب له کابله تر پېښوره پر مخ ولاړ، او کابلشاه یې چې په لار کښې یې د او وژنده پیلانو په قوت (چې له هر پیل سره څلور زره سپاره وو) په خپله دفاع کوله مات کړ، اوبنه او لاهور یې د سند د سیند ښۍ غاړې ته د مردان په ناوه کښې ونیول، بیا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالارۍ په منصب سرلوړی کړ او ده د سند ها غاړې ته ګام واخیست او تر ملتان تېر شو، قندابیل (ګندها بهیل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کښې د قصدار په پنځه فرسخۍ کښې پروت دی) او قیقان (کلات) یې ونیول چې دا د خیبر ها خواته د کابل له لارې د عربو لومړی لښکر کشي وه.

په (۴٦هـ) کال ربیع الحارثی د سیستان والي شو او پر (۴۷هـ) کښې یې پر بست او رخج (رخذ) یرغل وکړ، د رتبیل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت او هغه یې مات کړ. ربیع په زابلستان او د ارغنداو په ناوه او سیستان کښې د خراج او محاسبې دیوان پرانیست، او دا هېواد یې د حسن بصری په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانینو لاندې راووست، تر هغه وروسته پر (۵۱هـ - ٦۷۱م) عبدالله د ابي بکره زوی سیستان ته راغئ، د هغه ځای د ګبرګانو (زردشتیانو) سره ونښت او بیا تر بست رخج او کابل پورې پرمخ ولاړ، له رتبیل سره یې جګړه وکړه خو په دوو ملیونو درهمو یې ورسره روغه وکړه په دې توګه رتبیل غاړه کښېښووه او دی بېرته سیستان ته ولاړ.

پر (۵۹هـ-٦۷۹م) کال د معاویه له خوا عباد د زیاد زوی د سیستان حکمران وټاکل شو، دی هم له هیلمنده تېر، تر کندهار او کابله ورسېد، همه عباد د معاویه د وختو تر پایه د سیستان حکمدار و، هغه وخت چې یزید د شاهۍ پرتخت کښېناست، عباد له (۲۰) ملیونو درهمو او نورو مالو سره چې د کابل له غنایمو څخه یې د سیستان په خزانه کې راټول کړي و، بصری ته ولاړ، او د (٦۲ هـ - ٦۸۱م) کال په لومړیو میاشتو کښې یې یزید د زیاد زوی د سیستان په امیرۍ او ابو عبیده د زیاد زوی یې په سپاه سالارۍ وګمارل شول او سیستان ته راغلل، دا مهال بیا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي ګمارل شویو بلوا وکړه، او د خپلواکۍ د ګټلو له پاره پاڅېدل، یزید او ابوعبیده پر کابل یرغل وکړ، خو له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او په خپله یزید له ډېرو مسلمانانو سره ووژل شو، سپه سالار ابوعبیده په کابل کښې بندي شو، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او ورور یې عمر د سیستان د تنظیم له پاره راغلل، او د عربو هر یو سردار د افغانستان د یوې یوې غربي ناحیې واګې په لاس کښې

The Digital Library

واخیستلې او هغه وخت چې مروان الحکم په شام کښې د اموي پاچهی پرتخت کښېناست عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی یې چې له پلار او نیکه څخه یې د سیستان په چارو کښې تجربه درلوده د سیستان حکمران کړ، ۰۱ تر (۶۴هـ) وروسته په سیستان کښې د طلحه لښکر را غونډ کړ او څنګه چې د افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو اطاعت نه مانه، نو د بست او کابل خواته یې مخه کړه او د زابل له پاچا رتبل سره بیا ونښت، هغه یې مات کړ. د کابل او زابل تر نیولو وروسته له ډېرو ولجو او ګڼ شمېر مریانو سره سیستان ته راوګرځېد، دی تر (۷۲هـ ۶۹۲م) کال د اموي عبدالملك تر وختو پورې په سیستان کښې امیر پاته شو، عبدالملك په همدغه کال حجاج د سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلې خوا امیه د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده پر (۷۴هـ) کال پر بست یرغل وکړ او د زابل له پاچا رتبیل سره یې جګړه وکړه، دی یې په یو خروار زرو او دوه ملیونو درهمو مجبور کړ، هم یې له هغه څخه د ځان له پاره درې سوه زره درهمه واخیستل، پر (۷۵هـ ۶۹۴م) کال عبدالملك اموی، عبدالله د سیستان له امیری څخه لرې کړ، او د ده پر ځای یې موسی د طلحه زوی واستاوه خو په سیستان کښې د کړکېچ له امله بیا همهغه عبدالله د ابي بکره زوی (عبیده بن بکره) چې د سیستان په چارو ښه خبر و، د نیمروز چارو ته وګمارل شو. ده پر (۷۸هـ) کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په مشرۍ سیستان ته راوست، زرنج ښار یې ونیو، او د بکوا دښتې له لارې یې پر بست زابل یرغل وکړ، خو رتبیل د ا لښکر له منځه یووړ چې د جیش الفنا په نامه یاد شو، عبدالله یې د (۷۰۰) زرو درهمو په ورکولو اړوېست او روغه یې ورسره وکړه (۷۹هـ). څنګه چې عبدالله د دې ماتې له ویرې په بست کښې مړ شو، نو د ده زوی بوبردعه له رتبیل سره ونښت، له هغه څخه یې (۷۰۰) زره درهمه واخیستل سیستان ته ولاړ

او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز سپاره (جیش الطواویس) د عبدالرحمن بن اشعث په مشرۍ پر (۸۰ هـ-۷۰۰ م) کال سیستان ته راولېږل.

عبدالرحمن چې سیستان ته راغی، د خوارجو ستر سالار همیان د عدي زوی له غښتلي لښکر سره په سیستان کښې له ده سره جګړه وکړه، خو همیان مات شو، عبدالرحمن د خوارجو ډېر مشران ووژل بیا یې پر بست یرغل وکړ او تر هغه وروسته یې د زابل له رتبیل سرد سخت جنګ وکړ او له زیاتو ولجو سره سیستان ته ولاړ، همدا چې عبدالرحمن ته په سیستان، زابل، کابل او سند کښې لوی ځواك په لاس ورغی نو یاغي شو، له حجاج سره د جنګ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲ هـ)، خو ماته یې وکړه او بیرته د سیستان زرنج ته راغئ، په دغه وخت کښې حجاج د شمالي خراسان امیر مهلب ته لیك واستاوه، او هغه مفضل یې له لوی لښکر سره د عبدالرحمن د ځپلو له پاره وګماره، عبدالرحمن له سیستان څخه د بست خوا ته پرشا شو، د مفضل لښکر ورپسې ولاړ، د بست او رخد تر منځ یې سخته جګړه وکړه، دلته عبدالرحمن مات شو او د زابلستان رتبېل ته یې پناه یوړه، خو حجاج، عماره بن تمیم رتبیل ته استازی واستاوه، ټول مالي تکلیفونه یې هغه ته وبخښل، د تل له پاره یې د دوستۍ ژمنه ورسره وکړه. رتبیل عبدالرحمن او د هغه ملګری ابوالعنبر ونیول او غوښتل یې چې د حجاج استازي ته یې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه واچول او مړه شول. دا پېښې د کندهار د ارغنداو د ناوې په رخج (رخد) کښې تر (۸۴-۸۵ هـ) کال پورې منځته راغلې دي.

تر دې وروسته پر (۸۶هـ - ۷۰۵م) کال مسمع د مالك زوی سیستان ته ولېږل شو، له ابوخلده خارجي سره یې جګړې وکړې او هغه یې ونیو، خو څنګه چې مسمع پر همدغه کال مړ شو، د ده پر ځای قتیبه د مسلم زوی

راغی ده چې شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی یې په سیستان کښې پرېښوو، پر (۸۸هـ - ۷۰٦م) کال یې په بست کښې له رتبیل سره جګړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (دقتیبه ورور) همدغه کار تکرار کړ او په اتو سوو زرو درهمو یې روغه وکړه، څو کاله وروسته پر (۹۴هـ) کال قتیبه د مسلم زوی له خراسانه سیستان ته لاړ، رتبیل له ده څخه ویرېده او پر کال یې یو ملیون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر (۱۰۸ هـ - ۷۲٦ ع) کال پورې یو شمیر کسان د سیستان په امیرۍ وټاکل شول، خو تر سیستان پرمخ نه ولاړ، د هشام اموي په وخت کښې اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالارۍ دلته راغئ، دی پر (۱۰۹ هـ) کال له سیستانه croft وووت او له زابلي رتبیل سره یې سختې جګړې وکړې، چې په هغو کښې په خپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل شول، تر هغه وروسته په سیستان کښې د عربي قبیلو تر منځ بیلتون راغی چې تر (۱۳۰ هـ - ۷۴۷ ع) پورې یې دوام وکئ، د اموي دولت له پلازمینې هم ډېر سړي د دغه ځای د امیرانو په توګه راغلل چې دا دوره په سیستان کښې د اموي دولت تر سقوطه په کورنیو جګړو کښې تېره شوه، خو اسلامي لښکرو د دریاب له لارې د سند پر ځمکه یرغل وکئ او په اموي عصر کښې یې تر (۹٦ هـ - ۷۱۴ ع) کال پورې د هغه ځای لوی ښارونه لکه ارمابیل، دیبل، نیرون، سیوستان، اشیهار، برهمن آباد، ارور(روهری) بابیه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونیول او تر هغو وروسته هم د سند ځمکه د ملتان تر پایه او د پېښور تر شاوخوا پورې د اسلامي سالارانو تر امیرۍ لاندې پاتې شوه، په دې توګه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شاته هم خپل فتوحات پرمخ بوتلل، خو لکه چې ولیدل شول د افغانستان خلکو له مرو او سیستان څخه نیولې تر کابل او پېښور پورې څه

د پاسه یو سل کاله د عربو د بریالیو لښکرو په مقابل کښې مقاومت وکئ، دا غرونه تل د خونړیو جګړو ډګر و او هغه وخت چې رتابله او کابلشاهانو په زابل او کابل کښې د عربي بریالیو په لاس ماته کوله، د جبهې شاته یعنې ګردیز، پېښور او ویهند ته یې پناه وړه، د خپل ځواک تر پیاوړولو وروسته یې بیرته پر کابل او زابل یرغل کاوه، او د عربو ساخلوګان یې پوپنا کول، په دې توګه یوه پیړۍ په دغو جګړو کې تېره شوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کښې په ډېره میړانه خپلواکي ساتله، دوی د اسلام دین هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کښې د ګندهارا ولایت له کابله تر پېښوره او ویهند، کندر، سند او ټکسیلا پورې د ګریکو بودیك د مدنیت او صنعت مرکز و، او په دغه هېواد کښې بودایي او بر همني لوی بود تونونه (معابد) موجود و.

اخځ: د البلاذری فتوح البلدان، طبری، چچ نامه، تاریخ سیستان. الاصابه، افغانستان بیك نظر، جغرافیای تاریخی ایران، دائره المعارف اسلامي، فتوحات عرب در آسیای میانه، خلافت د میور په قلم، معجم الانساب زمباور، تاریخ یعقوبی، د ابن اثیرالکامل، د یعقوبي البلدان، د ګردیزی زین الاخبار، مجمل فصیحی، سي.یو.کي د هیون تسنګ، راجه ترنګیني د کلهنه، د ایلیت د هند تاریخ، د افغانستان تاریخ ۱ - ۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دری، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاریخ.

The Digital Library

د عباسیانو واکمني

(۱۳۲ - ۲۰۵هـ)

په افغانستان کښې د راشده خلافت او اموي امارت یوسل و دېرش کلنه اسلامي دوره په کړکیچ او جګړو تېره شوه، د دغه هېواد خلکو لومړی د عربي دولت سیاسي او لښکري واك نه مانه، دویم دا چې د بني هاشم او بني امیه تر منځ په اختلاف کښې د آل هاشم پرخواوو، وروسته ترهغو چې اسلام یې ومانه او له وسلې یې لاس واخیست، تل یې داهڅه وه چې خلافت دې بېرته بني هاشم ته ورکړل شي او د دغه انقلاب په ترڅ کښې یې زیاریوست چې خپله واکمني او خپلواکي بیا ټینګه کړي.

د همدغه مقصد له پاره د خراسان یو نومیالی عبدالرحمن مشهور په ابومسلم مروزی (چې پر ۱۰۰هـ زیږېدلی) د بنداد هرمو د زوی له مروڅخه درې فرسخه لیرې دماخان له خلکو څخه ددې بلنې مخکښ (پیشوا) شو. اوپه (۱۲۴هـ - ۷۴۱ ع) کال پر ۲۳ کلنۍ کښې کوفې ته لاړ او په مکه کښې یې له امام ابراهیم عباسي سره وکتل، خلك یې د عباس کورنۍ د بلنې تایدولو ته راوبلل ، چې له هغه سفره بېرته هېواد ته راغی پر (۱۲۹هـ - ۷۴۹ ع) کال یې د افغانستان په شمالي سیمو کښې له مرو څخه نیولې ترتخارستان پورې خلك له ځان سره کړل، او د عباس کورنۍ خلافت یې اعلان کړ، تور بیرغ یې

چې د دې بلنې نخښه وه، ورپاوه او په خپله لښکري چوڼۍ کښې یې لوی اور بل کړ، ځان یې د (شهنشاه) په لقب ونوماوه. د خراسان د اموي حکمران نصر د سیار د زوی او ابومسلم ترمنځ سخته دښمني پیښه شوه، او مروان اموي پر (۱۳۱هـ - ۷۴۸م) کال د امام ابراهیم سر د آهکو په بنۍ کښې وپیچه او ویې واژه ورور یې عبدالله سفاح کوفې ته و تښتید، خو ابومسلم ترخراسان پرمخ ولاړ او له خراساني لښکرو سره پر کوفه ورننووت، پر (۱۳۲هـ) کال یې د کوفې په لوی جومات کښې د عباسی عبدالله سفاح په نامه خطبه وویله، او د امویانو د دولت نسکوریدل یې اعلان کړل ، ددغه مهم کار او د عباس کورنۍ د خلافت ترېنسټ اینښوولو وروسته بیرته مروته راغی .ده تر (۱۳۵هـ ۷۵۲ع) کال پورې خراسان منظم کئ، او ماوراء النهر یې هم ونیو، پر (۱۳۶هـ) کال په ډېر شاهانه برم و پرتم مکې ته لاړ ، خو دسفاح ورور خلیفه منصور دوانیقی د ابومسلم له ستر شخصیت څخه ووېرېد، دی یې پر (۱۳۷هـ - ۷۵۵م) کال پر۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان یې د عباسیانو په امپراتورۍ کښې دننه وساته. خو پر همدغه کال د ابو مسلم له سکروټو ډك نغري څخه بیا لمبې پورته شوې، او د هرات لوېدیځ خواته د اهروا نه له کلي څخه زردشتی فیروز سنباد له سلو زرو تنو لښکر سره د ابومسلم د غچ او د خپلې خپلواکۍ د اخیستلو له پاره د عباسیانو پرضد پورته شو، د تاري د غرب او تبرستان خواته پر مخ ولاړ، عباسي خلیفه منصور، جهور د مرارعجلی زوی د ده جنګ ته له لوی لښکري ځواك سره راواستاوه، چې سنباد په دې جګړه کښې له خپلو شپېتوزرو پیروانو سره ووژل شو. د خراسانیانو بله هڅه پر (۱۴۱ هـ) کال د برازبنده په مشرۍ تر سپین بیرغ لاندې وه چې خلیفه منصور خپل زوی‌المهدي د هغه مخنیوي ته وګماره، د براز بنده قواوې یې له منځه یوورې او په خپله یې هغه د جګړې په ډګر کښې

he Digital Library

وواژه. دا ماته د ۱۴۲هـ کال د بیع الاول پر ٦ مه د دوشنبې پر ورځ وه.

پر (۱۴۴هـ - ۷٦۱م) کال د بست او کندهار خلك هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران زهیر د محمد ازدی د زوي سره یې سخته جګړه وکړه او بیاپر (۱۵۰هـ - ۷٦۷ ع) کال استادسیس هروي له بادغیسه د حریش سیستاني په ملاتړ پاڅېد، خلیفه ۲۴ زره تنه لښکر له خازم بن خزیمه سره د دوی مقابلې ته راواستول، عمرو، او ابی عون د قتیبه زامنو هم د خلیفه په امرله تخارستانه پردوی یرغل وکړ او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کښې د سیس پیروان یې ووژل او په خپله دی یې بندي کړ چې په بغداد کښې ووژل شو،د ده لور "مرجیله" هارون وکړه چې د مامون مورود، پر (۱۵۱هـ) کال د زرنج ښار هم بلواوکړه او دسیستان خلك د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذروبه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرتابه د خلیفه منصور پرضد وجنګیدل، او د سیستان والي یزید د منصور خلیفه زوی یې مغلوب کړ، ترهغه وروسته پر (۱٦۱هـ - ۷۷۷م) کال یو بل سړی د هاشم بن حکیم په نامه په مقنع مشهور د مرو له دیه کازه راپورته شو، او په هرات بادغیس او مرو کښې یې د سپین کالیو (سپید جامه ها) په نامه یوه ډله له ځان سره کړه ترآمو هاخواته پورې وتل، همهلته له خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسیانو د لښکرو له خوا له منځه یو ورل شول (۱٦۳هـ) او هم د (۱٦۰هـ - ۷۷٦ م) په شاوخوا کښې په خراسان کښې یوسف البرم پورته شو، چې په میمنه، مرغاب او پوشنج کښې یې د بلوا بیرغ ورپاوه، خوپه یوه جګړه کښې د خراسان د حکمدار یزید بن مزید له خوا بندي او په بغداد کښې ووژل شو.

د سیستان په جبهه کښې د سفاح په وختو کښې یوه بستي سړي چې بوعاصم نومید د سیستان امیرشو، داوخت د عباسي دربار له خوا

سلیمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم یې له منځه یوړ او په بست کښې یې هم له رتبیل سره جګړه وکړه او هغه یې مات کړ (۱۳۸هـ - ۷۷۵م) خو بیا د سیستان خلك د حضین بن رقاد په مشری پر (۱۴۱ هـ - ۷۵۸م) کال بلوا وکړه، چې لومړی د عباس منصورله خواهنادي السري او تر هغه وروسته پر (۱۴٦هـ - ۷٦۳م) د المهدي ماما یزید د منصور زوی د سیستان د حکمران په حیث راغئ ، خو څه موده وروسته بیرته ولاړ، او د ده پرځای پر (۱۵۱ هـ - ۷٦۸م) کال معن د زایده زوی سیستان ته راغئ او ترزخج (د ارغنداو تر ناوې) پرمخ ولاړ او په هغه جګړه کښې چې له رتبیل سره یې وکړه، د هغه زوم یې چې (ماوند- یاماوید) نومېد له دیرشوزرو تنو لښکر سره بندي ونیو او بغداد ته یې واستاوه، خو پر (۱۵۲هـ) کال د سیستان خلکو د معن نس څیرې کړ په دې وخت کښې په سیستان کښې د خوارجو ښورښت ډېر ګړندی و، پر (۱۵۹هـ - ۷۷۵م) کال حمزه د مالك زوی د مهدی خلیفه له خوا سیستان ته راغئ ،او سیستاني خارجي نوح یې وځاپه د سیستان له نورو مهمو پیښنو څخه د تمیم د سعید د زوی واکمني وه چې د مهدي له درباره پر (۱٦۹هـ - ۷۸۵م) کال سیستان ته راغئ ، د بست او رخج خواته یې لښکر ویوست، له رتبیل سره یې جګړه وکړه او دهغه ورور یې بندي او عراق ته یې واستاوه.

خو د هارون الرشید په وختو کښې له (۱۷۱هـ - ۷۸۷ع) کال څخه جعفر د محمد طوسي زوی او ترهغه وروسته عباس د جعفر زوی پر (۱۷۳هـ) کال د خراسان حکمرانان و، او بیا پر (۱۷۴هـ) کال خالدالغطریف، پر (۱۷٦هـ) کال حمزه د مالك زوی د خراسان په امیری وټاکل شول ، پر (۱۷۷هـ) کال فضل د یحیی برمکي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حکمران شو او په دغه ځای کښې یې یو غښتلی لښکر د خراسان د

e Digital Library

لښکر په نامه جوړ کړ، چې شمېر یې نیم ملیون تنو ته رسېده، چې ډېر نفوذ یې وموند او پر (۱۷۹هـ - ۷۹۵م) کال له خراسانه بغداد ته وګرځېد، دی د خراسان د خلکو په مرسته د عباسي دربار یو سپین روبی نومیالی شو او همدا د بلخي برمکیانو نامتو کورنۍ د یحیی بن خالد برمکي له اولادې څخه وه، چې د هارون الرشید په وختو کښې یې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار کښې وزیران شول، خو په پای کښې د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ څخه ووېرېد خراسانیانو چې تل د خپلواکۍ د اخیستلو له پاره هڅې کولې، ځکه نو هارون الرشید دا ستره کورنۍ چې د عباسي دولت ټول واک یې په لاس کښې اخیستی و، د قتل عام په واسطه پوپناه کړه (۱۸۷هـ -۸۰۳م).

د فضل برمکي ترامارت وروسته علي د عیسی زوی د ماهان لمسی پر (۱۸۰هـ) کال او بیا هرثمه د اعین زوی پر (۱۹۱هـ) کال او عباس د جعفر زوی پر (۱۹۳هـ) کال د خراسان امیران وو، خو په سیستان کښې د هارون د جلوس پر کال بلوا وشوه، چې کثیر د سالم زوی د هغه ځای عربي حکمران بغداد ته وتښتید، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سیستان د ځان تابع کړ او له رتبیل سره یې په رخج کښې جګړه وکړه، او د بشر له فرقد د زوی او سیستاني حصین سره چې له خپلو سپرو سره په بست او سیستان کښې یاغي شوی و، سختې جګړې وکړې او تر هغه وروسته پر (۱۷۶هـ ـ ۷۹۲م) کال داؤد د بشر سیستاني زوی د سیستان امیر شو او د خلافت دربار اړ شو چې د سیستان د ښورښتو د خپلو له پاره په خپله له سیستاني ورتیا څخه کار واخلي، داؤد لومړی حصین له منځه یوړ او سیستان یې آرام کړ، خو د دې له پاره چې داؤد په نیمروز کښې پښې ټینګې نه کړي، ژر یې لرې کړ، او د ده پر ځای پر (۱۷۸ هـ) کال یزید د جریر زوی د سیستان په حکمرانۍ

وګمارل شو، دغه سړي پر زابل او کابل یرغل وکړ، او تر هغو وروسته پر (۱۸۲هـ) کال د سیستان حکمران عیسی نومی تر کابله پر مخ ولاړ.

د دغه مهال له خورا مهمو پېښو څخه یوه هم داده چې پر (۱۸۲هـ) کال په سیستان کښې یو نامتو پهلوان چې امیر حمزه د عبدالله سیستاني زوی {د زوطهماسپ له کوله و} میدان ته راووت، دغه نابغ او اتل شخصیت د خراسان د پخوانیو ازادۍ غوښتونکیو او خپلواکپالو نومیالیو په پیروۍ په سیمه کښې دازادۍ ولوله توده کړه او عیسی د علي زوی د هارون الرشید حکمران یې وشاړه، پر زرنج یې بری وموند او په عیسی پسې تر هرات او پوشنج پورې پرمخ ولاړ، خو عیسی بېرته دی د سیستان خواته پرشا وتمباوه حمزه په نیمروز کښې نوی ځواك راغونډ او بیایې پر نشاپور یرغل وکړ، کلکې جګړې یې وکړې او پر (۱۸۸هـ) کال بیرته سیستان ته وګرځېد. له دې کبله چې د دغه نیمروزي پهلوان میدان ته راتګ د عباسیانو د واکمنۍ بنسټ رېږدولی و او خراسانیانو او نیمروزیانو بیا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لړزوونکې ناري پورته کړې وې، ځکه نو پر (۱۹۳هـ - ۸۰۸م) کال خلیفه هارون الرشید په خپله خراسان ته راغی او حمزه له دیرش زریز تکړه لښکر سره د نشاپور خواته وخوځید خو څنګه چې د (۱۹۳ هـ) کال د دویمې خور پر مٔیاشت خلیفه د خراسان په طوس کښې مړ شو، حمزه د عباسیانو له پاتیو ویرجنو سره جګړه ونه کړه، بیرته سیستان ته ولاړ، د بلوچستان او سند خواته یې برید پیل کړ، په ډېرو فتوحاتو بریالی شو، او پر (۱۹۹هـ ـ ۸۱۴م) کال له دغه سفر نه بیرته راغی او پر (۲۱۳هـ) کال ووژل شو. خو د ده د میړانې او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړیو پورې د خلکو پر ژبو وو، او د ملي پهلوان په توګه ګڼل کېده، دده په پیروۍ حرب د عمیده زوی له بسته پاڅېد دی د سیستان د خاش له خلکو څخه و او تر (۱۹۹هـ) پورې

يې له عباسي حکمرانانو سره جګړې وکړې، د آزادۍ غوښتلو نغرې يې تود وساته، تر هغه وروسته هم عباسي حاکمان سيستان ته راتلل، خو رېښتينې واك د طاهر د کورنۍ په لاس کښې و.

د افغانستان له هغو واکمنو کورنيو څخه چې د عباس کورنۍ د خلافت په جوړښت کښې يې له ابومسلم خراساني سره ملګري وکړه.يوه د غور د سوريانو کورنۍ وه، چې د ماهوي د همهغه کهاله پايڅور و چې د مخه يې يادونه وشوه، له دې کهاله څخه د امويانو د دورې په پای کښې شنسب د خرنګ زوی د غور په غرو کښې امارت لاره، او زوی يې امير پولاد د (۱۳۰ هـ -۷۴۷م) په شاوخوا کښې د خراسان په هڅو کښې د ابو مسلم ملاتړی و، چې تفصيل به يې د غوريانو د حالاتو په شرح کښې راوړل شي.

اخځ: طبري ـ البلاذري ـ تاريخ سيستان ـ طبقات ناصري ـ پټه خزانه ـ يعقوبي ـ تاريخ برامکه ـ البرامکه ـ انسيکلوپيډي اسلامي ـ ابن اثير ـ مروج الذهب معجم الانساب ـ زين الاخبار ګرديزي ـ افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوك ـ الکامل ابن اثير ـ مجمل فصيحي ـ ابن خلدون.

e Digital Library

په اموي او عباسي دوره کښې
د افغانستان
ټولنيز او مدني احوال

لکه په تېرو څپرکيو کښې چې مو وويل د راشده خليفه ګانو او امويانو په وختو کښې څو څو واره د خراسان خلك له هرات، مرو او سيستان څخه تر زابل، کابل او تخارستان پورې د عربو د سياسي واك د خپريدو پر خلاف وښوريدل، برهمني کابلشاهانو او رتبيلانو ان تر هجرت وروسته د (۱۸۰) کالو په شاوخواکښې هم په کابل او زابل کښې مقاومت کاوه، او د بودايي او برهمني مدنيت اغيزه په کابل، زابل، تخارستان او بلخ کښې پاتې وه، د افغانستان په لوېديزو سيمو لکه: سيستان، هرات، ګوزګانان او مرو کښې هم د زردشتي ثقافت نخښې ليدل کېدې.

خو د خلکو مقاومت که بودايي وو او که زردشتي ډېر کلك او سخت و او د دغه هېواد خلکو نه غوښتل چې د نورو د اطاعت رسۍ په غاړه کښې پرېږدي، د امويانو په وخت کښې د خراسان مشرانو دغه مقاومت ته اسلامي بڼه ورکړه په دې مانا چې د امويانو د امپراتورۍ پر خلاف يې د هاشم کورنۍ په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه، او خراسان د هاشم کورنۍ د پناه غوښتونکيو ټاټوبی شو. خو ښايي دا ټکی هېر نه شي چې دغه

he Digital Library

مقاومت که څه هم د هاشمیانو د طرفدارۍ بڼه پیدا کړې وه، خو له اره د دغو خلکو د خپلواکۍ غوښتلو پر پټ حس ولاړو. او دلیل یې دا دی چې همدغو خلکو د امویانو د امپراتورۍ بنسټ له بیخه ویوست، د عباسیانو د امپراتورۍ بنسټ هم د خراسانیانو په لاس کېښنول شو، ابومسلم خراساني، ابراهیم امام او سفاح یې د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو لکه ومو چې لیدل په خراسان کښې پرله پسې ښورښتونه او اضطرابونه غلي نه شول، او خراسانیان لکه چې له امویانو سره جنګېدلي وو له عباس کورنۍ سره یې هم جګړه وکړه، د خپلواکۍ د ګټلو له پاره په دغه هېواد کښې ملي پهلوانان پیدا شوي وو او که له امویانو سره د خراسانیانو جګړې یوازې د هاشم کورنۍ په طرفدارۍ پورې تړلې وای، نو په بغداد کښې د هاشم کورنۍ او عباسیانو تر ټینګښت وروسته باید په دغه هېواد کښې جګړه دریدلې وای.

خو خراسانیانو او د افغانستان خلکو یو وخت له پخوانیو ادیانو څخه د دفاع په نامه، بل وخت د شعوبیه په نامه، کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او بیا د خوارجو او نورو په نامه یوازې یو مقصد پر مخ بیوه، چې هغه د پردۍ واکمنۍ له منځه وړل او د خپلواکۍ ګټل وو، چې وروسته یې د آل طاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راوست.•

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنه جګړه ګټوره وه، په دې مانا چې د اسلام دین یې د هغه له نوي ترقي خوښوونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتیجه کښې د محلي حکومتو خاوندان هم شول، خراساني ثقافت یې له اسلامي او عربي روایاتو سره ګډ کړ او په راتلونکي کښې د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره غښتلي عناصر شول، حال دا چې پخواني دینونه یې زاړه شوي او له خرافاتو او اوهامو ډک وو چې په

هغه عصر کښې د ګټې اخیستو وړ نه وو.

په لومړیو دوو سوو هجري کلو کښې په افغانستان کښې د اسلام دیانت د زردشتي، بودایي او برهمني ادیانو ځای ونیو، عربي ژبه او لیکدود په ټول افغانستان کښې خپاره شول خو تر دوو نیمو سوو کالو پورې هم د افغانستان په ختیزو سیمو کښې سنسکریټ ژبه او لیکدود له عربي کوفي لیك سره یو ځای موجود وو، لکه چې هغه ډېر پخوانی ډېرلیك چې په توچي (ختیز افغانستان) کښې (۲۴۳هـ ـ ۸۵۷م ـ جمادی‌الاولی) پر یوه ډبره لاس ته راغلې په عربي او سنسکریټ دواړو ژبو ده، چې اوس د پېښور په موزیم کښې خوندي ده.

په خراسان، هرات او سیستان کښې هم پهلوي ژبې خپل ځای په همدغه وخت کښې دري ژبې ته پرېښوو، اسلامي علومو تفسیر، حدیث، رجال او سیر هم په افغانستان کښې رواج وموند، او په زرنج، بلخ، هرات، مرو او نورو کښې لویې اسلامي مدرسې منځ ته راغلې، او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابوحنیفه د ثابت زوی او د زوطي لمسی (د کابل د شمال)، ابن المبارك مروزي محمد د کرام سیستاني زوی (د کرامي مذهب مؤسس)، ابراهیم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث، ابو اسحق ابراهیم بن یعقوب جوزجاني محدث، ابراهیم ادهم بلخي صوفي، ابو سلیمان موسي جوزجاني حنفي فقیه، او ابراهیم بن رستم مروي د بوحنیفه له ملګریو څخه، ابو داؤد سجستاني د مشهور سنن خاوند، ابو حاتم سهل بن محمد سیستاني محدث، ابو جعفر بلخي منجم، ابو قتیبه مروزي مؤرخ، بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر، علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هېواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنیت، آداب او د اداري اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکیانو او نورو یوړل، د

e Digital Library

عربي ژبې کلمات پر دري ژبه ګډ او اوسنۍ پارسي ځنې جوړه شوه،چې پر دې ځمکه يې عربي او خراساني ګډ مدنيت منځته راوست، يو زيات شمېر بريالي عربان د دې ځمکې په لويو ښارو لکه هرات، زرنج، بلخ، مرو او نورو کښې مېشت شول، په دې توګه د افغانستان له آريايي نژاد سره د عربي (سامي) نسل ګډون او په دغه هېواد کښې د عربي آدابو، دود او دستور خپريدل پيل شول، ددغه ځای پر اوسيدونکيو عربانو سربيره خورا ډېر عربي وسله وال عسکر هم په خراسان کښې په جګړه اخته وو، چې د ابن اثير په وينا د امويانو په وختو کښې د قتيبه په مشرۍ نهه زره د بصرې خلك، لس زره د بکر له ټبره، لس زره د تميم له قبيلې څخه، څلور زره له عبد قيسه، لس زره له ازد څخه، او اووه زره د کوفې له خلکو وو، چې ټول (۴۷) زره خالص عربي نژاده لښکر او اوه زره هم موالي د حيان بنطي تر مشرۍ لاندې وو، قتيبه له سيمه يزو خلکو څخه هم لښکر جوړاوه، لکه چې د خراسان له خلکو څخه يې هم له لسو څخه نيولې تر شلو زرو تنو پورې لښکر راغونډ کړی وو، چې له عربي لښکرو سره يې خدمت کاوه، او له دې څخه څرګندېږي چې په خراسان کښې د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زيات نه وو، همدغه شمېر لښکر اسلامي فتوحات په ماوراءالنهر کښې د چين تر حدودو پورې رسولي وو.

په اموي او عباسي عصر کښې اسلامي فتوحات د سند او لوېديز هند ګڼ شمېر ښارو ته رسېدلي وو، ځکه نو د هند زياتره پيداوار لکه دارو، عقاقير او بدلي شيان او هندي مصنوعات د ملتان د ېبل منصوره ، ويهند، ارور (رهري)، قندابيل (ګنداوي)، قزدار (اوسنی خضدار)، د توران او د سند د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشميره نيولې د سند د مهران د سيند تر مجرى پورې د زابل سيستان او هرات له لارې ايران،

عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد، دمشق او نورو ته د تجارت له پاره وړل کېدل. د اصطخري او ابن حوقل په وينا د قزدار، مکران او توران (اوسنی بلوچستان) د فانيذ (سپينې شکرې) تجارت په ټول خراسان او عراق کښې کېده او لکه البشاري مقدسي چې وايي په توران کښې د دانه دارې سپينې شکرې د اوچت ډول لويې کارخانې وې همدا راز د پنجاب تجارتي کاروانونه د اوسني پښتونستان له لارې کابل، غزنه، خراسان بخارا او ماوراءالنهر ته هم تلل او له هغې خوا يې چيني مالونه هند ته وړل، د خراسان او مرو وريښمين ټوکران د سوداګرۍ غوره مالونه وو، چې کاروانونه به يې چين ته هم تلل او د صمد په وينا دغه تجارت په عباسي عصر کښې بشپړه پراختيا موندلې وه چې هندي لوښي، د خراسان وسپنه، د هند او سند عود، قرنفل، نارګيل، د سپنسيو کالي او پيلان د افغانستان له لارې د عربي هېواد لوېديزو سيمو ته وړل کېدل، څنګه چې په خراسان کښې د اسلامي حکومت د ټينګښت له امله امنيت ټينګ و، نو ځکه د سامانيانو په ښارو کښې د چين تجارت هم زيات شو او هم له بلې خوا څرنګه چې د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هېواد له عربي هېوادو سره ونښلاوه نو د منځنۍ آسيا د هېوادو او ټول خراسان تجارتي ښې هم څرګند پرمختګ وکړ.

ابو زيد سيرافي وايي چې: له هندستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه ځايه هند ته ځي او راځي، د دغو لويو کاروانو لار پر زابلستان ده چې له همدغه ځايه قزدار، کيزکان (قلات) او مکران ته تلل او د شال (کويټ) او بولان د درې او سيبۍ (سيوی) له لارې يې له سند سره تجارت کاوه، د ابن اثير په وينا د هرات اوبدليو شيانو ډېر شهرت درلود، چې له همدې کبله يې په عربي ژبه د هراتي کاليو سوداګر ته "هراء" ويل او هغه

The Digital Library

وخت چې مقریزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي یوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو ښکلیو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په کتار کښې یادوي.له دې څخه څرګندېږي چې په مصرکښې عربي صنعتګرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسیت د خراساني ټوکرو تقلید کاوه.

د جوزجاني په وینا: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه و، چې هلته د هند او خراسان سوداګر استوګن وو او د مشکو سوداګري یې مشهوره وه، همدا راز جلوت، بلوت، لمغان، دینور، ویهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونه وو، چې د لومړي یاد شوي ښار تجارتي مالونه ګني (نیشکر)، غوایي اوپسونه، اود وروستي مشك، مرغلرې اوګران بیه کالي وو.

خو د حدودالعالم د مؤلف جوزجاني په وینا خراسان یو ودان او له نعمتو ډك ملك و، چې د سرو، سپینو زرو او غمیو کانونه پکښې وو او د اسونو، کالیو، پیروزو، داروګانو، وریښمنو او مالوچو د پیدا کېدو ځای او تجارتي لوی مرکز یې نشاپور و، د خراسان د ښارو نامتو پیداوار دا وو: له هراته خمتا، شیرخشت او دوښا، له مالن څخه طایفي وڅکې (مویز)، له کروخه کشمش، له مرو څخه ښه مالوچ (پنبه) قزین جامونه او سرکه، له ګوز ګانان څخه ښه آسان، کراستي، د آس تانګونه، زیلو او پلاس، له تالقانه وڅکې او کراسته، له کندرم کراسته، له بلخه ترنج، نارنج، ګني (نیشکر) او نیلوفر، له تخارستانه پسونه، غله او راز راز میوې، له سمنګانه (اوسني ایبکه) وڅکې او مېوه، له بنجهیره (اوسني پنجشیره) سره او سپین زر، له غوره پرده، زغره، ډال او ښه وسله، له سیستانه فرشونه، زیلو، خرما او انکوزه، له بسته (د هند لوی تجارتي مرکز) وچې میوې، خمتا (کرباس)، سابون، له درغښه (زمیندارو) زعفران، له بدخشانه سپین او سره زر، بیجاده او لاجورد.

الماني فون کریمر وایي چې: د شبرقان (اوسني شبورغان) توري د عباسیانو په هېواد کښې ډېرې مشهورې وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لارې کېده، د تالقان کراستي او نور دا واریدو وړین شیانو او قالینو شهرت درلود او د هغه ځای تاوده اوبدلي شیان په تیره بیا چوخه او پټو ډېر کارېدل.

هغه لوی ښارونه چې په خراسان، سیستان او زابل کښې د تجارت مرکزونه وو ددغه هېواد د کرهنې، تجارت او صنعت پر پرمختګ دلالت کوي.

ترکومه ځایه چې د تاریخ له پاڼو څرګندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سیمو څخه دا لاندې عایدات د خراج، جزیې، زکاة، د غنایمو د خمس او د دولتي ځمکو د عایداتو او عشر په نامه درلودل.

د جهشیاري او ابن خلدون په وینا:

له خراسانه: (۲۸,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، (۲,۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴,۰۰۰) غاترې، (۱,۰۰۰) مریان، (۲۰,۰۰۰) کالي، (۳۰,۰۰۰) رطله هرېره.

له سیستانه: (۴,۰۰۰,۰۰۰) درهمه،(۳۰۰) کالي، (۲۰) زره رطله فانیذ (سپینه شکره).

له توران او مکران څخه: (۴۰۰,۰۰۰) درهمه.

خو د قدامه بن جعفر په وینا د روغې په وخت کښې د عباسي دولت عایدات په دې توګه وو:

له خراسانه: (۳۷,۰۰۰,۰۰۰) درهمه

له سیستانه: (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه

له توران او مکران: (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، خو د سیستان د تاریخ

مؤلف تر اسلام وروسته د سیستان عمل د پخوانی روغې په اساس داسې لیکي:

د سیستان ګورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زمینداور، اسفزار، خجستان، زر زر درهمه (یو ملیون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پایه د ۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې: اته دېرش ملیونه درهمه.

بیا همدا مؤلف د سیستان د خراج په شرح کښې وایي: چې د سیستان ټوله مالیه (۵،۳۹۷،۰۰۰) درهمه دي، چې له هغې جملې څخه (۸۵،۰۰۰) درهمه خالص عایدات او جزیه، او پاته (۵،۳۱۲،۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي. خوابن خرداذبه د (۲۳۲هـ) په شاوخوا کښې له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم معلومات راټول کړي دي، چې د خلافت اداري او مالیاتي نظام همهغه و چې په خراسان کښې یې تراسلام د مخه رواج درلود. د طلا پیسې دینار وې، چې ۴،۲۵ طلایې درلوده او د سپینو زرو پیسې درهم وې چې ۲،۹۷ سپین زرېې درلودل، په جنسي مالیاتو کښې کیلي رواج و، چې کر(د لومړي توري په پېښې) یې ورته ویل او له ٦ خروارو سره برابر و.

ابن خردا به د خلافت د ختیزو څمکو حاصلات داسې لیکي:

سیستان : (٦،٧٧٦،۰۰۰) درهمه.

رخج،زابلستان او زمینداور تر تخارستان پورې:(۱۴۷،۰۰۰)درهمه.

سرخس: (۳۰۷،۴۰۰) درهمه.

مروشاهجان: (۱،۱۴۷،۰۰۰) درهمه.

مرورود:(۴۲۰،۴۰۰)درهمه.

بادغیس: (۴۴۰،۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱،۱۵۹،۰۰۰) درهمه.

he Digital Library

پوشنګ: (۵۵۹،۳۵۰) درهمه.

تالقان د مروالرود او بلخ ترمنځ (۲۱، ۳۰۰) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ: (۱۰۰،۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه .

د تخارستان سیمې د بلخ او جیحون ترمنځ :زم (۱۰٦،٦۰۰) درهمه.

فاریاب : (۵۵،۰۰۰) درهمه .

قبروغن (قته غن؟) ۴،۰۰۰ درهمه.

ګوزګانان: (۱۵۴،۰۰۰)درهمه.

بونده: (۲۰۰۰ درهمه)

برمخان او بنجار: (۲۰٦، ۵۰۰) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه یې: (۱۹۳، ۳۰۰) درهمه.

مند جان: (۲۰۰۰) درهمه ..

خلم: (۱۲،۳۰۰)درهمه .

روب او سمنګان: (۱۲،٦۰۰) درهمه .

بامیان: (۵،۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲،۰۰۰،۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره وینځې د شپږ سوو زرو درهمو په بیه.

ریوشاران: (۱۰، ۰۰۰) درهمه.

مکران (۱،۰۰۰، ۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰،۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰،۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲،۰۰۰) درهمه.

The Digital Library

په دغو عایداتو کښې هغه پیسې چې له جزیې څخه لاس ته ورتلې، له هندوانو او نورو آسماني دین پلویو نامسلمانو څخه اخیستل کېدې، د امام ابو یوسف په وینا په خراسان کښې د هر یوه سړي پر سر درې دیناره ټاکل شوي وو، چې بې وزلي او غریبان په کښې شامل نه وو، دا پیسې د اموي عبدالملك په وختو کښې ټاکل شوي وې. خو د خراج په ډول کښې د مقریزي په وینا په اموی عصر کښې د تاکستانی یو جریب پر سر لس درهمه، له نخلستان څخه اته درهمه او د ګنیو له کښت څخه شپږ درهمه، له مېوه لرونکې ځمکې څخه پينځه درهمه ، د غنمو د کښت له ځمکو څخه څلور درهمه او د اوربشو له ځمکې څخه دوه درهمه اخیستل کېدل.

اوس موږ له پورتنیو تاریخي کتنو څخه دې پایلې ته رسېږو چې د خراسان له ځمکو څخه له نیشاپوره نیولې د سند ترسینده او له جیحو نه تربحیره عرب پورې د عربي دولت ټول مالي عواید د قدامه او د سیستان د تاریخ د ناځرګند لیکوال په وینا د ۴۴ ملیونو درهمو په شاوخوا کښې، د ابن خرداد به په وېناد ۴۵ ملیونو درهمو په شاوخواکښې وو او که د مقریزي د وینا په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ٦ څخه تر ۷ مثقالو پورې سپین زروګڼو او هر مثقال پينځه افغانۍ بیه ولرې، نو ټول به د ۲۲۵ ملیونو افغانیو په شاوخواکښې و ګڼل شي.

د عربي دولتو د مالي درامد په اړه راز راز معلومات شته ، خو له لګښتونو يې خبر نه یو. یوازې د سیستان د تاریخ ناځرګند لیکوال په سیستان کښې د دولت د مصارفو یو دقیق فهرست لیکلی دی چې له هغه څخه په هغه وخت کښې د حکومت لګښتونو ډولونه او اندازه څرګندېدای شي او موږ هغه راوړو، چې د عربی حکومت د ولایاتو په یوه ولایت کښې د دولتي عوایدو او مصارفو څه نا څه یوه کوچنۍ موازنه د اوسني عصر د

مروجو بودجو پراساس لاس ته راشي:

نوموړي مؤلف د سیستان د خراج عمل د: (۵،۳۹۷،۰۰۰) درهمو په شاوخواکښې لیکي او لګښتونه يې داسې بیانوي:

خاص د سلطان لپاره (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه.

د تیموق ؟جوړول: (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه (بناپې چې د هیلمند د رود بند وي).

د کوره جوړول (۴,۰۰۰) درهمه (موخه يې سېلاب وړې ځمکې دي).

د باړې جوړول (۱۲،۰۰۰) درهمه (د ښار د کلا جوړول مقصد دی).

د نورو کلاو جوړول (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د بندیانو له پاره: (۳۰،۰۰۰) درهمه.

په جامع جوماتَ کښې د روژې لګښتونه (۳۰،۰۰۰) درهمه (هرقاري او د مسجد خادم ته د روژې پر میاشت ۲۰ درهمه)

د موذنانو له پاره: (۰۰۰، ۲۰) درهمه.

په هرکال کښې د سلو مریانو ازادول: (۵۰۰) درهمه.

دروغتون له پاره: (۱۰،۰۰۰) درهمه.

د بندونو ترل: (۲۵،۰۰۰) درهمه.

د شرط (پولیس) له پاره: (۰۰۰، ۲۵) درهمه.

د خراج د بندار (د مالیې رییس) او دهغه د منشیانو له پاره: (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظالم (عدلیه) له پاره: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

د ریګو او شګود ترلو له پاره: (۰۰۰، ۳۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورین بند له پاره):(۰۰۰، ۵۰) درهمه.

د هیلمند د پلو ، لارو او کښتو د ویالو له پاره: (۰۰۰، ۳۰)

he Digital Library

درهمه.

پر پورتنیو ټاکل شویو لګښتونو سربېره د سیستان د تاریخ لیکوال دا اشاره هم کوي چې نور پاتې عایدات یې د ابناء سبیل او ضعیفانو او غریبانو د کالیو او نفقې او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چې د والي په اختیار کښې وو. سربېره پر هغو سکو چې په اموي او عباسي دولتو کښې د خلفاو په نامه په ټولو اسلامي ولایاتو کښې وهل کیدې په خراسان کښې د سند ترسینده د پخوانیو نامسلمانو دولتو ځینې سکې هم دود وې، او کله هم دګندهارا، پنجاب او باختر د ساساني پاچهانو یا بودایي شاهانو پرپخوانیو سکو د خلیفه نوم او کلمه طیبه هم وهل کیدل.

د خلافت والیان چې خراسان ته راتلل دوی حق درلود چې په خپل نامه سکه ووهي. لکه حمید د قحطبه زوی (د ۱۵۱هـ پر شاوخوا) او عبدالملك د یزید زوی. (د ۱۵۹هـ پر شاوخوا)، جعفر د محمد زوی. (د ۱۷۱هـ په شاوخوا کښې) علی د عیسی زوی. (د ۱۸۰هـ پر شاوخوا) او هرثمه داعین زوی. (د ۱۹۱هـ پر شاوخوا) او غسان د عباد زوی (د ۲۰۲هـ پر شاوخوا) د بغداد د عباسیانو د وخت هغه والیان وو چې په نېشاپور کښې یې په خپلو نومو سکې وهلې دي، چې نمونې یې شته، او هم ابو مسلم خراساني د (۱۳۳هـ په شاوخوا کښې) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مروکښې سکه وهلې ده چې تراوسه شته .

د اسلامي لښکرو له فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه هېوادو کښې رواج شوې او لکه مقریزي چې لیکي: په اسلامي عصر کښې حضرت عمرفاروق د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل سکې خپرې کړې او پرهغو باندې یې "لااله الاالله وحده و محمدرسول الله" ولیکل، د دغو درهمو وزن هر لس درهمه شپږ

مثقاله سپین زر وو، حضرت عثمان پر هغو باندې الله‌اکبر ولیکه، د امیر معاویه په وخت کښې زیاد د ابوسفیان زوی په بصره او کوفه کښې داسې درهمونه رواج کړل چې هرو لسو درهمو یې اووه مثقاله سپین زر وزن درلود، او پرهغه سکه چې په دمشق کښې د امیر معاویه له خوا وهل شوې، د داسې انسان بڼه لیدل کېږي چې توره یې پر غاړه ده په اموي عصر کښې مصعب د زبیر زوی هم په عراق کښې د اموي درهمو پر بنسټ سکه ووهله او عبدالملك اموي هم په عراق کښې د حجاج په ذریعه مصورو درهمونو دود لاره شپږ دانګ(دوانیق)وو او پرهغو باندې یې "قل هوالله احد" هم لیکلي وو.

تر (۲۰۰هـ) وروسته په خراسان کښې د دغه ځای د داخلي پاچهانو سلسله منځته راغله او د خراسان پاچاهانو لکه طاهریانو، سامانیانو، صفاریانو او غزنویانو چې د عباسي خلیفه ګانو هم مهالي وو، یوه په نشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ری او د خپلو هېوادو په نورو ښارو کښې دارالضرب درلود او د سپینو او سروزرو سکې یې په کوفي لیکدود، دود کړې وې چې د پاچاو خلیفه دواړه نومونه ورباندې لیکل کیدل، د سلطان محمود ځینې سکې د سنسکریت په لیکدود هم وهل شوې دي، او ښایي چې داسکې د هند په هغو ښارو کښې وهلې شوې وې چې سلطان محمود فتح کړي وو.

د اصطخري او ابن حوقل په وینا د افغانستان په ختیزو سیمو کښې تر سنده پورې یوه سکه د قنهري قنهریات (ګندهاري) په نامه وه چې د کابل او راولپنډۍ ترمنځ (ګندهارا) ته منسوبه وه او اسماعیلیه او لودیه حکمرانانو په ملتان کښې وهلې وه، دا سکه له عراقي پېنځو درهمو سره برابره وه او همداشان د خالصو سرو زرو سکه له هندي دریو درهمو سره انډول وه.

لکه مقدسي چې اشاره کوي، په منصوره، ملتان، ګندهارا او توران

The Digital Library

کښې د "من" تول د مکې له منه سره يو، و. او بلې پيمانې ته يې "کيجې" ويل، چې په کيج او توران کښې يې تول له څلويښتو منو سره برابرو.

خو د اموي هېواد سياسي ويش داسې و چې: د خراسان او ماوراء النهر ټولو مفتوحه ځمکو تر کابل، پنجاب او سنده په عراق عجم پورې اړه درلوده دعراق د والي له خوادوه تنه عاملان رااستول کېده چې ديوه مرکز د خراسان له پاره مرو او دبل مرکز د کابل، پنجاب او سند لپاره و، خو دغه ويش په عباسي دوره کښې چې په افغانستان کښې اسلامي فتوحات پراخ شول، تغيير وموند او پر څو نورو مهمو او اساسي ولايتو وويشل شو: لومړی دخراسان ولايت چې له مرو او هرات څخه تربلخ او تخارستان پورې پروت و.

(د خراسان نقشه دې وکتل شي - ۳۹).

دوهم د سجستان ولايت چې ترکابله پورې رسيده.

درېيم توران ولايت چې ترمکران او سند پورې رسېده او په دغو ولايتو کښې مالي نظام او د ماليو د اخيستلو دفترونه د هغه له وخت ځانګړيو اداري اصطلاحاتو سره موجودو، خوارزمي په دې اړه يوه ګټوره شرح ليکلې ده، او د ځمکو خراج يې هم پردرې ډوله:

لومړی محاسبه (نغدي ياجنسي)

دويم مقاسمه (پر پيداوار ماليه)

درېيم مقاطعه (هغه ماليه چې د حکومت او جاګير دار ترمنځ ټاکله حکومت ته ورکاوه، او په ټولو ولاياتو کښې د خراج (ماليات) او بريد (پوسته) او جيوش (لښکرو) نفقاتو د يوانونه، رسايل (مکاتبات)، صدقات، مصادرات، اوقاف، رواتب (تنخواه) شرطه (پوليس) قضا (عدليه) او نور موجود و، د ابن خلدون په وينا ليکونکي (کاتب) مهمه عهده درلوده چې د عربي حکمدارانو ځانګړی باوری سړی او صاحب السرو، څو تنه يې په يوه

وخت کښې دغه کارته ګمارل، رسمي فرمانونه اواسناد ټول د کاتبانوله خوا ليکل کېدل او استول کېدل او هغه کار چې نن يې وزير او سکرتر کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، ترکاتب وروسته حاجب د وزير د دربار وظيفه درلوده، چې زياتې چارې د حاجب په واسطه اجراکېدې او عساکر چې د ديوانالجند ياديوان الجيش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلي) پر ټولګيو وېشل شوي او وسله يې تورې، زغره، خول، نيزه، غشی، لينده، منجنيق، د بابه او ضبور (يو ډول ټانك) وو: د عسکرو کالي ځت، لنډ پرتوګ او څپلۍ (لکه د غرو د پښتنو کالي) وو، د لښکر کتارونه پر پينځه ډوله وو:

لومړی قلب (منځ) چې په هغه کښې لوی مشر او قايد و.

دويم ميمنه (ښۍ خوا).

درېيم ميسره (کينه خوا).

څلورم ډبرليك يا مقدمه (د مخه خوا) له برياليو سره.

پينځم ساقه ترلښکر وروسته. اود لښکرو مشران هم غالباً عربان وو.

خود قضا نظام په اموی عصر کښې داسې و چې:

د صحابه وو او تابعينو، عالمان او صالحان د خليفه له حضوره او ياد ولايت د حکمرانانو له خوا په مهمو ښارو او مرکزوکښې د قاضيانو په توګه ټاکل کېدل او دغو قاضيانو د قران، سنت، اجماع او قياس يعنی له څلور ګونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړې حلولې، په خپل اجتهاد کښې آزاد، خو د شريعت د احکامو په پلي کولو کښې د اميرانو د سياست له اغېزې څخه خپلواك وو او د خليفه عمر بن عبدالعزيز په وينا يې دا پينځه صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم (حلم)، په ائمه پسې اقتدا او د پوهې او رايې له خاوند سره ګډون) درلود، پرمدونو مجلو يې د قضا فيصلې ليکلې،

The Digital Library

خینو قاضیانو د حکومت تنخانه اخیستله، هغه چاچې اخیستله د کال تر زرو دینارو او د میاشتې تر لسو دینارو پورې رسېده، همدا راز د امر معروف او نهی منکر، د تول او وزن، د بازار د معاملو د څارنې او د دیني احکامو د تبلیغ له پاره محتسبان مقرر وو او په تیره بیا عربي پوهان او دامت صالحان د اسلام ددین د تبلیغ له پاره د خراسان مفتوحه هېوادو او په هغو پورې تړلیو سیموته راتلل، لکه چې د (۴۷هـ) په شاوخوا کښې ربیع الحارثی عربي حکمران په سیستان او زابلستان کښې د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامی قوانین پلي کړي وو.

اخځونه:

حدودالعالم، د السیاسی تاریخ الاسلام - عربي - ۳ټوکه، البشاری اصطخری، د البلاذری فتوح، کتاب الوزرا والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافی سفرنامه، د اموی عصرد تجارت تاریخ، ابن حوقل حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن قدامه، کتاب الهندو اسند، د امیر علی مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پېښور د موزیم دبرلیکونه، تاریخ سیستان، تاریخ تمدن ایران ساساني د نفیسي، د امام ابویوسف کتاب الخراج، د خلفاؤ په عصر کښې د مشرق تهذیب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصری، مفاتیح العلوم، تاریخ التمدن الاسلامی د جرجی زیدان، تهذیب و تمدن اسلامي درې ټوکه اردو، نقودالاسلامیه د مقریزی، شرق د رتحت ادارهٔ خلافت، تاریخ عرب د هتي، د گوستاو لوبون تاریخ تمدن عرب.

دریمه برخه

خپلواکه اسلامي دوره

طاهریان

(۲۰۵ - ۲۵۹ هـ)

د دغه کهاله لومړی سړی طاهر د حسین زوی، د مصعب لمسی، د رزیق کړوسی او د ماهان کوسی و چې د پوشنګ (د هرات لوېدیز خوا ته ننی زنده جان) له څواکمنو کهولو څخه و. مصعب د رزیق زوی د بلاغت او ادب نومیالی پوه و چې د عباسیانو په وخت کښې د پوشنګ حاکم، او تر هغه وروسته یې زوی حسین ته د (۱۸۰ هـ - ۷۹٦ ع) په شاوخوا کښې د پو شنج حکومت لاس ته ورغی، حسین چې پر (۱۵۹هـ) کال په پوشنج کښې زیږېدلی و او د عباس کورنۍ له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل شوې وه، پر (۱۹۹هـ) کال مړشو. د ده زوی طاهر د خراسان د آزادي پالیو په چاپېریال کښې وده وکړه او په اسلامي خراسان کښې یې د لومړني

The Digital Library

ملي حکومت بنسټ کېښېښو. د خپلواکۍ د لارې د هغو تېرو فداکارانو ستر آرمان د همدغه ننګيالي په مېړانه لاس ته راغی چې دوه سوه کاله يې د دغه ستر مقصد له پاره زيارېوست، په دې تفصيل:

د هارون الرشيد تر مړينې وروسته يې د دوو زامنو "امين او مامون" ترمنځ اختلاف پيداشو، امين چې په بغداد کښې خليفه شوی و، علي د ماهان زوی يې له (۶۰) زريز لښکر سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۱۹۸هـ) خو مامون چې په خراسان کښې و، څلور خراساني لښکر يې د همدغه طاهر پوشنجي په مشرۍ ولېږل، او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل شو، د امين لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد يرغل او د امين سر يې پرې کئ، مامون يې د بغداد پرتخت کښيناوه، چې ستر برم يې وموند، د دغو خدمتو په بدل کښې لومړی د شام حکومت او د بغداد کوتوالي وروسپارل شوه او بيا د خراسان حکمراني د ذواليمينين له لقب سره ورکړل شوه. (۱۹۹ هـ - ۸۱۴ م).

طاهر چې خراسان ته راورسېد لومړی يې د خراسان د مرکزيت په ټينګښت او د ادارې په يووالي زور واچاوه، او په دوو دريو کالو کښې يې کرمان، سيستان، هرات، نشاپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پورې وتړل له دغو مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵ هـ - ۸۲۰ هـ) پورې فارغ شو، د خپلواکۍ نقشه يې طرح کړه خراسانيانو ته يې پخوانی برم ور په زړه کړ او وروسته تر هغه چې د ولاياتو له مرکز څخه ډاډه شو، او خراسانيان يې د ځان مله کړل د (۲۰۷ هـ - ۸۲۲ ع) کال د څلورمې خور پر ۲۴ مه د جمعې پر ورځ يې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکئ او د جمعې په خطبه کښې يې د مامون نوم ياد نه کئ.

دا تاريخي ورځ د خراسان په تاريخ کښې لومړۍ هغه ده چې د

آزادۍ په لار کښې د دې سيمې د خلکو تر دوو پېړيو زيار وروسته يې هيله پوره شوه او په خراسان کښې د ملي حکومت لومړی بنسټ د طاهر پوشنجي په لاس کښېښوول شو خو له بده مرغه دا زړور او ازادي پال طاهر پر همدې شپه وفات شو او د ده زوی طلحه چې يو پوه سړی او د پلار له خوا د سيستان امارت ورسپارل شوی و، د پلار پر خپلواك مسند کښيناست، شپږ کاله يې په عدالت حکومت وکئ، خلك يې وروزل، د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسميت و پيژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکيو خلکو له هيجان څخه وېرېد.

طلحه پر (۲۱۳ هـ - ۸۲۸م) کال په سيستان کښې له خارجي حمزه سره ونښت خو پر همدغه کال دافاضل، متدين او عادل امير مړ شو، ورور يې عبدالله د طاهر زوی (پر ۱۸۲هـ زيږېدلی) چې څه موده په شام او مصر کښې حکمران و، تر هغه وروسته يې د بغداد د دربار له خوا په پارس کښې د بابك خرمي پر خلاف جګړې کولې؛ امير شو؛ د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امير وپيژاند. د عبدالله رويه د بغداد له دربار سره ډېره صميمانه وه، او تل د خلافت له دښمنانو سره جنګېده، د عربي دولت دښمنان يې له منځه يوورل. لکه پر (۲۱۹هـ - ۸۳۴م) کال چې يې په تالقان کښې امامزاده محمد د قاسم زوی بندي کئ او خليفه ته يې واستاوه او پر (۲۲۴هـ - ۸۳۸م) يې مازيار د قارن زوی د طبرستان حکمران د خلافت په ګټه مات کړ، د ده حکمدارانو په سيستان کښې څو واره د هغه ولايت شورښتونه آرام کړل. عبدالله اووه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پرلوېديزو سيمو حکومت وکئ، او پر (۲۳۰هـ - ۸۴۴م) کال مړشو، دی اديب، عالم او عمران خوښوونکی پاچا و، د ده په وختو کښې پر (۲۲۴هـ - ۸۳۸م) کال په خراسان کښې خورا زړه بوږنوونکې زلزله وشوه، پر (۲۲۰ هـ - ۸۳۵م) کال په

سیستان کښې سخته وچ کالي راغله او د هیلمند اوبه وچې شوې وې.

تر عبدالله وروسته یې زوی دویم طاهر تر ۱۸ کالو پورې حکومت وکړ د ده په وخت کښې د سیستان خلك د صالح د نصر زوی او یعقوب لیث په مشرۍ پورته شول او د صفار کورنۍ د امارت بنسټ کښېښنوو شو، په دې مانا چې د طاهر له خوا ابراهیم د حضین زوی د سیستان حکمران و، ابراهیم خپل نااهله زوی احمد نومی د بست والي وټاکه، احمد له عثمان بن نصر او احمد بستي او بشاربستي سره چې د هغه ولایت نامتو کسان وو ونښت، د بست او سیستان خلکو له طاهریانو څخه مخ وګرځاوه،او پر (۲۳۸ه) کال یې په بست کښې له صالح سره بیعت وکړ، په دغه بحران او فتور کښې یعقوب لیث صفاري قوت وموند او پر (۲۴٦ هـ - ۸٦۰ ع) یې سیستان د طاهر له واکمنۍ څخه ویوست او په خپله طاهر پر (۲۴۸ هـ - ۸٦۲ ع) کال مړشو.

محمد د دویم طاهر زوی او دده ځای ناستی بې کفایته عیاش او تنبل سړی و، یعقوب لیث صفاري له سیستانه پرده بری وموند او هغه یې پر (۲۵۹ هـ - ۸۷۲ ع) کال بندي کړ، له دې کورنۍ څخه ابراهیم د محمد زوی، د طلحه لمسی، د عبدالله کړوسی او د طاهر کوسی تر ۲٦۸ هـ پورې په مرو کښې و، چې پر ۲۷۸ هـ کال خجستاني هغه مات کړ او پر ۲٦۷ هـ کال احمد د محمد زوی په خوارزم کښې او له ۲۵۹ هـ څخه تر ۲۸۲ هـ پورې دریم طاهر د محمد زوی په نشاپور کښې حکمرانان وو، خو د دغه کهاله پېنځو پاچهانو پر لوېدیز او شمالي افغانستان واکمني درلوده، د افغانستان په جنوبی او ختیزو ولایاتو کښې رتبیلانو او کابلشاهانو پاچهي کوله.

د طاهریانو کهاله د بغداد خلافت له مرکز سره دوستانه اړیکي ساتل، د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کښې یې د زردشتي دین د پایخوړ پر خلاف زیار ویوست لکه پر (۲۱۳هـ - ۸۲۸ ع) کال

چې عبدالله زردشتی کتابونه وسېزل.

دافغانستان د طاهریانو نومونه دادي:

*۱ - طاهر د حسین پوشنجي زوی (۲۰۵ - ۲۰۷ هـ).

*۲ - طلحه د طاهر زوی (۲۰۷ - ۲۱۳ هـ).

*۳ - عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳ - ۳۳۰ هـ).

*۴ - دویم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰ - ۲۴۸ هـ).

۵ - محمد د دویم طاهر زوی (۲۴۸ - ۲۵۹ هـ).

٦ - دریم طاهر محمد (۲۹۵ هـ).

یادښت:

الف: د طاهریانو د ټول کهاله شجره د دغه مخ مخامخ ته په ۴۰ مه نومره لیکل شوې ده.

ب: دا (*) نخښه د هغو پاچهانو له نومو سره اېښولې شوې ده چې سکې یې شته.

اخځونه: طبري، زین الاخبار، تاریخ سیستان، روضه الصفا - ابن اثیر طبقات ناصري - تاریخ ایران دورهٔ طاهریان - طبقات سلاطین اسلام، معجم الانساب زمباور - تاریخ ادبیات ایران د دکتور صفا - تاریخ اجتماعی ایران تاریخ ادبیات فارسي د سعید نفیسي.

The Digital Library

صفاریان

(۲۴۷ - ۳۹۳هـ)

د امویانو او عباسیانو په وختو کښې سیستان تل د سیاسي هیجانونو مرکز و، په تیره بیا د خوارجو فرقې په دغه ولایت کښې ځای نیولی و او د عیارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلې چې د دننیو سیاسي او ټولنیزو ګوندونو په شان یوه ډله وه، هم په سیستان کښې ځواکمن شول، له دې ډلې څخه یو سیستانی میړه چې د لیث زوی یعقوب و، او د سیستان د قرنین په کلي کښې زیږېدلی سر ته را ووت، او له خپل ورور عمرولیث سره د سیستان د حکمران صالح د نضر د زوی په خدمت کښې داخل شو، له درهم بن نضر سره (د ابن خلکان په وینا درهم د حسین زوی د مطوعه زعیم) چې د صالح له خوا د سیستان حکمدارو، سپهسالارۍ ته ورسېد؛ یعقوب زړور او داعیه غوښتونی سړی و او غوښته یې چې په خراسان او سیستان کښې یو غښتلی حکومت جوړ کړي، ځکه چې په دغه وخت کښې طاهریان کمزوري شوي وو او د بغداد له ځواکمن خلافت سره یې د مقاومت توان نه درلود. هغه و، چې یعقوب د (۲۴۷هـ - ۸۶۱م) کال د محرمې پر ۲۵ د دوشنبې پر ورځ د خپلو وسلوالو عیارانو په مرسته درهم بن نضر او خوارج مات کړل او د سیستان له خلکو یې بیعت واخیست، صالح له زاول شاه رتبیل څخه مرسته و غوښته، خو یعقوب رتبیل وواژه او بست یې ونیو، په

دې جګړه کښې شپږ زره تنه ووژل شول، دېرش زره بندیان، زښت ډېر پیلان او زیات غنیمت د یعقوب لاس ته ورغلل.

صالح د نضر زوی د والشتان (د کندهار د شمال) خوا ته پرشا شو، او زابل ته یې پناه یووړه، خو په پای کښې د یعقوب لاس ته ورغی او په زندان کښې ووژل شو. په دې جګړه کښې د رتبیل ورور او خپلوان د بندیانو په توګه سیستان ته بوتلل شول (۲۵۱ هـ - ۸۶۵ ع) او پر همدغه کال یې عمار خارجی د سیستان په نیشك کښې له منځه یووړ، پر (۲۵۲ هـ) صالح بن حجر د رتبیل د تره زوی د رخج په کوهژ (کوهك) کښې یاغي شو، یعقوب هغه تر (۲۵۳هـ) پورې وواژه او پر همدغه کال یې والشتان، زمینداور او بست هم تصفیه کړل او د تګین آباد (اوسنی کندهار ته نژدې) امیر یې وخاپه، او ترهغه وروسته په هرات کښې د طاهریانو له حکمران سره و نښت او هرات یې هم ونیو، د (۲۵۴ هـ) په شاوخوا کښې یې کرمان هم لاس ته راوست او پر (۲۵۷ هـ) کال یې د رتبیل له زوی سره چې له زندانه تښتېدلی و، په رخج کښې جګړه وکړه، خو د رتبیل زوی کابل ته وتښتېد، چې پر (۲۵۸ هـ) کال یعقوب رخج زابل، (د کندهار) پنجوایي، غزنه او کابل ونیول او د ګردیز پر کلا یې چې د ابومنصورافلح د محمد د زوی او لویکی خاقان د لمسي په لاس کښې وه یرغل وکړ، افلح د کال لس زره درهمه خراج ومانه او یعقوب له هغه ځایه بامیان، تخارستان او بلخ لاس ته راوړل، پر کابلشاه په قهرشو او پیرو زوند (د کندهار په شاوخواکښې) او بست یې ونیول سیستان ته ولاړ، له هغې سکې څخه چې پر (۲۶۰هـ - ۸۷۲م) یې په بنج هیر (د کابل په شمال کښې اوسنی پنجشیر) کښې وهلې وه څرګندېږي چې ټول کابلستان یې نیولی و.

پر (۲۵۹ هـ) کال یعقوب د خارجي عبدالرحمن د ځپلو له پاره د

هرات کروخ ته ولاړ او هغه ولایت یې ونیو، پر همدغه کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سګزی لمسی (اوس هم د سیستان په شاوخوا کښې د پښتنو یوه پښه ساکزی نومېږي) د یعقوب پرخلاف په سیستان کښې پورته شو، خو یعقوب مات کړ نیشاپور ته وتښتېد او آل طاهر ته ورغئ، یعقوب ورپسې شو، آل طاهر او سګزي يې له منځه یووړل (۲۵۹ هـ تر ۲۶۳ هـ پورې) او لکه ابن خلکان چې وایې" د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملك، د رخج ملك، د طبسین ملك، د زابلستان ملك، د سند او منکران ملکان یې د ځان تابع کړل".

تر هغو وروسته یعقوب په پارس کښې جګړې وکړې او د ۲۶۵ هـ ۸۷۸م) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې پر ورځ تر ۱۷ کالو پاچهۍ وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ شو.

په اسلامي دوره کښې یعقوب لومړنۍ عادل، واکمن او بخښونکی حکمران و، چې د افغانستان ټول هېواد یې د آمو له سینده ترسیستان او مکرانه او له بادغیسه، مرو او هراته تر کابل ګردیز، زابلستانه ونیو، د عسکرو او وسلو په تنظیم او د خزانو پر ډکولو یې زیار ویوست، ځکه نو مسعودي دی د نړۍ له سترو پاچهانو څخه ګڼلی او یو لوی فصل یې د ده د ښه سیاست او ښه تدبیر په ستاینه کښې لیکلی دی او وایي چې: د ده په لښکرو کښې پېنځه زره بختی اوښان اولس زره صفاری غاتري وې د ده تر مړینې وروسته د سیستان په خزانه کښې پنځوس ملیونه درهمه او اتیاملیونه دیناره وو، ده پخپل عجمی نژاد ویاړل او په هغه منظوم لیك کښې چې د بغداد خلیفه المعتمد ته یې ولېږه، د عباسیانو کهاله ته یې اخطار ورکړ چې له دغه هېواده ووځي که نه د توري او قلم په زور به وایستل شي.

لنډه داچې د یعقوب ترمړینې وروسته عمرولیث د ده ورور یې پرځای

The Digital Library

کښېناست، د خلافت دربار هم هغه د خراسان، سیستان، فارس، کرمان، هند، سند او ماوراءالنهر په پاچهۍ ومانه، په لومړیو وختو کښې د ده سیاسي اړیکي له عباسیانو سره دوستانه وو، خو ترلږې مودې وروسته المعتمد خلیفه دده عزل اعلان او دده قلع او العن یې د خراسان د یوې ډلې حاجیانو په مخ کښې بیان کړ.

د (۲۶۶هـ - ۸۷۹ ع) کال په شاوخوا کښې د طاهري پاچهانو د امیرانو له پایڅوړ څخه یوه سړي په خراسان کښې پاڅون وکړ داسې احمد د خجستاني عبدالله زوی و، د هرات او سیستان تربریدونو پورې پرمخ ولاړ، خو عمرولیث هغه مات کړ (۲۶۷ هـ - ۸۸۰م) او تردې وروسته رافع د هرثمه زوی چې د ابن خلکان په وینا د معتمد خلیفه له خوا لمسیده په خراسان کښې د عمرو پر خلاف پورته شو، هرات او فراه یې ونیول، او د عمرو له لیرې والي څخه یې چې په فارس او عراق کښې جنګېده ګټه واخیسته، خوبیاهم عمرو پرهغه بری و موند، رافع ماوراءالنهر ته ولاړ او له ساماني پاچا نصربن احمد څخه یې مرسته وغوښتله او د خراسانیانو زیات یاغیان د ده ملګری شول، خو عمرو دی له خراسانه ترخورازم پورې پرشا وشاړه او هلته پر (۲۸۳ هـ - ۸۹٦م) کال د عمرولیث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل شو. د خراسان تر تصفیې وروسته محمد بن حمدان د عمرولیث له خوا د زابلستان والي شو، او بردعالی د غزني عامل و، په دغه وخت کښې د ګندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (په تاریخ سیستان کښې همدارنګه راغلي) پر غزني یرغل وکړ، پر داسې مهال چې عمرولیث په بلخ کښې د (۷۰) زرو نیزه والو سپرو په مرسته د ساماني اسماعیل بن احمد له لښکر سره په مقابله بوخت و، تر هغې چې پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال په یوه جګړه کښې لاس تړلی بغداد ته واستول شو، او هلته د (۲۸۹هـ -

The Digital Library

۹۰۱م) په شاوخوا کښې ووژل شو، عمرو هم عادل او عمران خوښي پاچاو، چې زر رباطه (د مېلمنو او بې وسو خلکو لپاره دمه ځايونه)، پينځه سوه لوی جوماتونه او يو زيات شمېر پلونه او لارې يې جوړې کړې، د ابن خلکان په وينا د هېواد د چارو په ښه تدبير او ښه سياست کښې يې ساری نه درلود او لکه ابن اثير چې يې څرګندوي د خپل هېواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبر و، هېڅا نه شوای کولای چې د عمرو له اجازې پرته چاته سزا ورکړي.

تر عمروليث وروسته د صفاريانو دولت کمزوری شو او بلخي سامانيانو په شمالي افغانستان او هرات باندې د سيستان تر بريدونو برې وموند، د صفاريانو پاتې کسان ترڅه مودې پورې په سيستان کښې حکمرانان وو، لکه په (۲۸۹هـ - ۹۰۱م) کال چې د عمرو لمسيانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور يعقوب د امارت خاوندان وو، دوی يوڅه موده په پارس کښې په جګړه اخته وو او پر (۲۹۱هـ - ۹۰۳م) کال تربست او رخج پورې پرمخ ولاړل تر هغې چې پر (۲۹۶هـ - ۹۰۸م) کال ليث د علی زوی د ليث لمسی له دې کهوله ميدان ته راووت او طاهر او يعقوب يې د عمروليث د مريي سبکري په مرسته ونيول او بغداد ته يې واستول، دی په خپله د (شيرلباده) په نامه پرسيستان امير شو، تربست، کش او فراه پورې د ده په نامه خطبه ووېل شوه، ليث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او پر (۲۹۷ هـ - ۹۰۹م) کال يې تر بست رخج (رخد) او کابل پورې مال واخيست او پر (۲۹۸هـ) کال يې په بست کښې په خپل نامه سکه هم ووهله.

خو په پای کښې ليث پر (۲۹۸ هـ - ۹۱۰م) کال په يوه جګړه کښې د سبکري په لاس چې د المقتدر خليفه له خوا يې ملاتړ شوی و ورغئ، او په بغداد کښې بندي شو او د سيستان خلکو له دې کورنۍ څخه د علی يا

ابوعلی محمد د محمد د زوی او د لومړی ليث له لمسي سره پر (۲۹۸ هـ) کال بيعت وکئ، او تربست، غزني او کابل پورې يې هم د ده په نامه خطبه ووېله، خو محمد د سيستان ساماني حکمران مات کئ، او بست ته ولاړ شو چې د ساماني احمد د اسمعيل د زوی جنګياليو دې پر (۲۹۸ هـ) کال په رخج کښې ونيو، او بست ته يې راوست له نومړی سبکري سره يې بغداد ته واستاوه، د همدغه کال په پای کښې د سيستان خطبه د سامان پر کورنۍ ووېل شوه او د صفاريانو هغه پای ته ورسېده. خو پر (۲۹۹ هـ) کال د سيستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق پر وړاندې بلوا وکړه او ابو حفص عمرو د يعقوب زوی د محمد لمسی او د عمروليث کړوسی د صفاري کورنۍ لس کلن هلك يې ميدان ته راويوست او د مولی سندلی په مشرۍ يې چې د صفاريانو له مواليو څخه و، ساماني حکمران ونيواو د سيستان د عيارانو په مرسته يې د نومړی ابوحفص په نامه خطبه ووېله. خو ساماني دربار حسين د علي مروزي زوی سيستان ته ولېږه او ابومنصور جيهانی د سامانيانو وزير بيا سيستان تر زمينداوز او زابلستان پورې تر واك لاندې راوست (۳۰۳ هـ - ۹۱۵م) په دې توګه د ساماني دربار اميرانو تر رخج ارغنداو او ناوې پورې سيمې و نيولې او د طرابيل (ښايي چې د رتابيل مصحف وی) د پخوانيو زمامدارانو پايځوړ يې په زابلستان کښې له پښو وغورځاوه، پر (۳۱۰ هـ - ۹۲۲م) کال احمد د قدام زوی او عزيز د عبدالله زوی د سيستان اميران وو، چې پر (۳۱۱ هـ) کال بيا د سيستان خلك و پاريدل او امير ابو جعفر احمد د محمد زوی، د خلف لمسی او د ليث کړوسی يې د صفاريانو له کورنۍ څخه راويوست او د سيستان د اميرۍ واګې يې ور وسپارلې او په رخه کښې خطبه هم د ده په نامه ووېله شوه، د ده له خوا بيا حمك د رخج او محمد د بست حکمرانان و ټاکل شول، او

The Digital Library

هېواد يې تر رخج او د هرات تر شاوخوا پورې ونيو، او تر (۳۵۲ هـ - ۹۶۳م) کال پورې يې خپلواک حکومت کاوه، د ښو اخلاقو خاوند او مدبر سړی و د ده د حکومت ورځې ترڅلوېښتو کالو پورې په سيستان کښې ډېرې ښې تيرې شوې خو په پای کښې پر (۳۵۲ هـ) کال په سيستان کښې ووژل شو: تر ده وروسته يې زوی امير خلف بانو پرځای کښيناست، خو د ده او د اميرطاهر بوعلي تر منځ چې د يعقوب ليث د نيکه د وروره اولادې ښځه و، د سيستان پر امارت اختلاف راوټوکېد. چې نوموړی طاهر پر (۳۵۹ هـ - ۹۶۹م) مړشو نو زوی يې امير حسين له امير خلف بانو سره جنګېده او پر (۳۷۳ هـ) کال يې له امير سبکتګين څخه چې غزني يې تربست پورې نيولی و، مرسته و غوښته امير سبکتګين مرسته ورکړه او پر همدغه کال يې په منځ کښې روغه وشوه، حسين چې مړ شو د سيستان امارت اميرخلف ته پاتې شو، ده تر (۳۹۰هـ ۹۹۹م) پورې ښه خپلواک حکومت وکړ، څنګه چې دا مهال سلطان محمود له غزني څخه د سيستان امارت ګواښه، ځکه نو خلف د هغه اطاعت و مانه چې هر کال به د غزني خزانې ته سل زره ديناره ورکوي.

خو سلطان محمود سيستان له خپله هېواده جلا پرې نه ښوو او پر (۳۹۳ هـ ۱۰۰۲م) کال يې پر هغه ځمکه يرغل وکئ او خلف يې د سپهبد په طاق کښې کلابند کئ دی سلطان ته ورغی، خو سلطان د خراسان ګوزګانان ته تبعيد کئ او سيستان د سبکتګين کورنۍ د پاچهۍ برخه شوه، د همدغه خلف بانو له نسله د (۸۸۵هـ - ۱۴۸۰م) تر شاوخوا او حتی د صفويانو تر وختو پورې په سيستان کښې محلي اميران د ملوکو په نامه موجود وو چې په سيستان کښې يې د غزنويانو او نورو تر اطاعت لاندې حکمداري کوله.

په افغانستان کښې صفاري ملوك د اسلامي دورې لومړني علم

دوسته، عمران خوښوونکي او عادل پاچهان وو، چې په هېواد کښې يې سياسي او ديني يووالي راووست، د همدغو صفاريانو په وختو کښې دري ژبه درباري او ادبي ژبه شوه او محمد بن وصيف سکزی لومړې دری قصيده د صفاري پاچا په ستاينه کښې وويله؛ په دې زمانه کښې د افغانستان ختيزې سيمې لکه کابل او ګرديز د کابل شاهانو له لاسه ووتې او له افغانستانه د رتبيلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله شوه.

(د صفاريانو او د سيستان د ملوکو بشپړه شجره ددې مخ مخامخ ده- ۴۱ نومره).

*۱ - يعقوب د ليث زوی (۲۴۷ - ۲۶۵ هـ)

*۲ - عمرو د ليث زوی (۲۶۵ - ۲۸۷ هـ) وژل يې په بغداد کښې ۲۸۹ هـ.

*۳ - طاهر د محمد زوی د عمروليث لمسی او ورور يې يعقوب د (۲۸۹ - ۲۹۶هـ).

*۴ - ليث د علي زوی د لومړي ليث لمسی (مشهور په شيرلباده) ۲۹۶ - ۲۹۸هـ).

۵ - ابوعلي معدل د علي زوی د لومړی ليث لمسی (۲۹۹هـ).

٦ - ابوحفص عمرو د يعقوب زوی د محمد لمسی او د عمروليث کړوسی (۳۰۰هـ).

*۷ - امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف لمسی د ليث کړوسی (۳۱۱ - ۳۵۲ هـ).

*۸ - ابواحمد خلف بن احمد (د ۳۴۴ هـ شاوخوا - مړ په ۳۹۹ هـ) ابن بانو.

۹ - امير طاهر بوعلي د محمد زوی د طاهر لمسی (د مور له

The Digital Library

خواصفاری) (۳۵۲ - ۳۵۹ هـ).

۱۰ - امیر حسین د طاهر زوی (۳۵۹ - ۳۷۳ هـ).

۱۱ - بهاءالدین طاهر د نصر زوی د احمد لمسی (۴۸۰ هـ).

* ۱۲ - تاج الدین نصر د طاهر زوی د محمد لمسی (د ۴۸۲ هـ په شاو خواکښې مړ پر ۵۵۹ هـ).

۱۳ - شمس الدّین ابوالفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹ هـ).

۱۴ - عزالملوك محمد د نصر زوی؟

* ۱۵ - تاج الدین حرب د محمد زوی (۵۶۲ هـ - مړ ۶۱۲ هـ).

۱۶ - شمس الدین یمین الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (۶۱۲هـ).

*۱۷ - تاج الدین نصر د بهرامشاه زوی (۶۱۸ هـ).

*۱۸ - رکن الدین ابو منصور د بهرامشاه زوی (۶۱۸ هـ).

۱۹ - شهاب الدین محمود د عثمان زوی (۶۱۹ هـ).

۲۰ - علي د عثمان زوی (۶۲۲ هـ).

۲۱ - شمس الدین علی د مسعود زوی د خلف لمسی د مهربان کړوسی د طاهر کوسی (۶۲۶ هـ).

*۲۲ - نصرالدین د ابوالفتح زوی د مسعود لمسی (۶۵۲ هـ).

۲۳ - شاه نصرت د نصرالدین زوی (۷۲۸هـ).

*۲۴ - قطب الدین محمد درکن الدین محمود زوی (۷۳۱ هـ).

۲۵ - تاج الدین د محمدزوی (۷۴۷هـ).

۲۶ - سلطان محمود د شاه علی زوی (۷۵۱ هـ).

*۲۷ - عزالدین د رکن الدین محمود زوی (۷۳۳هـ).

۲۸ - قطب الدین د عزالدین زوی (۷۸۴ هـ).

۲۹ - شاه شاهان تاج الدین د قطب الدین زوی (۷۸۸ هـ).

*۳۰ - قطب الدین د تاج الدین زوی (۸۰۵ هـ).

*۳۱ - شاه شاهان شمس الدین د قطب زوی (۸۲۲ هـ).

۳۲ - نظام الدین یحي د شمسَ الدین زوی (۸۴۲ هـ).

۳۳ - شمس الدین محمد د یحي زوی (۸۸۵ هـ).

۳۴ - سلطان محمود؟

۳۵ - امیر محمد مبارزالدین - (د ۸۴۵ هـ شاوخوا)

۳۶ - قطب الدین علی (۸۲۲ - ۸۴۲ هـ).

۳۷ - شاه حسین د ملك غیاث الدین محمد زوی د احیاء الملوك مؤ لف پر (۱۰۲۷ هـ) کښې.

اخخلیك:

گردیزی، تاریخ سیستان، تاریخ ادبیات د براون - طبقات سلاطین اسلام - ابن اثیر، طبري، طبقات ناصری و ابن خلکان، تاریخ الاسلام السیاسی، مروج الذهب، تاریخ عرب، روضة الصفا، لب التواریخ، گزیده، معجم البلدان، معجم الادبا، تاریخ تمدن اسلام جرجی زیدان، احیاء الملوك د تهران چاپ، تاریخ ادبیات د دکتور صفا - تاریخ ادبیات فارسی د سعید نفیسی.

په سیستان کښې د صفاریانو د ماڼیو د کنډوالو انځور -(۴۲ نومره عکس).

e Digital Library

سامانیان

(۲۷۹- ۳۸۹هـ)

د سامانیانو کورنۍ د (سامان خداه) له اولادې څخه وه، چې یو نجیب سړی و، دی د بلخ په کلیوالي سیمو کښې حکمران او دین یې زردشتي و؛ د گردیزی په وینا دی د (۱۹۷ هـ - ۸۱۲م) په شاوخوا کښې د مامون الرشید په هڅه مسلمان شو، اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پیدا کړه، دغه اسد څلور زامن لرل: نوح - احمد - یحیی - الیاس - چې د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمر قند او سغد نوح ته، فرغانه احمد ته، چاچ او اسرو شنه یحیی ته او هرات الیاس ته وسپارل شول.

د احمد بن سامان زوی چې امیر نصر نومېد پر (۲٦۱ هـ - ۸۷۴م) کال د معتمد خلیفه له خوا د ماوراءالنهر په امارت وپېژاند شو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعیل داحمد زوی ته پرېښوو، خو پر (۲۷۵هـ-۸۸۸م کال په بخارا کښې د دوو ورونو تر منځ سخته جگړه پېښه شوه، نصر د اسماعیل لاس ته ورغی او سمر قند ته واستول شو، پر (۲۷۹هـ-۸۹۲م) کال مړ شو، ټول ماوراءالنهر او خراسان د اسمعیل په لاس کښېووت او د معتضد او مکتفي خلیفه گانو دربار هم دی رسماً په پاچهۍ و پېژاند، هغه د آل سامان د سلسلې بنسټ اېښودونکی دی چې پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال یې خواك و موند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سیستان د آل صفار په

مقابل کښې چې د خپلواکۍ غږ یې تر خولې ویوست پیاوړی کړ، پر همدغه کال یې په بلخ کښې صفاري عمرولیث بندي کړ او شمالي او لوېدیز افغانستان یې له تخارستانه ترمرو هراته ونیول او د ایران شمال او ماوراءالنهر هېوادونه یې د ساماني هېواد برخه کړل. د مجمل فصیحي په وینا د هند پرځینو لوېدیزو سیمو هم د اسمعیل لاس برشوی و، چې بناییي د فصیحي مقصد گندهارا وي، محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمي لمسی د دري ژبې د تاریخ طبری مترجم د دغه پاچا فاضل وزیر و، اسمعیل پر (۲۵۹هـ - ۹۰۷م) کال وفات شو (د اسمعیل ساماني د قبر عکس - ۴۳ نومره).

د اسماعیل تر مړینې وروسته یې زوی احمد پر ځای کښېناست، دی پر (۲۹۷هـ - ۹۰۹م) کال هرات ته راغی او حسین د علي مروزی زوی یې سیستان ته ولېږه، څو چې صفاري حکمرانانو معدل اوبو علي چې تر بست او رخجه پورې واکمن وو له منځه یو وړل، سیستان یې د ساماني اسحاق زوی منصور ته ورکړ، خو لکه د مخه چې وویل شول د سیستان خلکو د سندلي په مشرۍ هغه ونیو (۳۰۰هـ - ۹۱۲م).

احمد پر (۳۰۱ هـ) کال د خپلو مریانو په لاس ووژل شو، خلکو د هغه اته کلن زوی نصربن احمد پر تخت کښېناوه ، خو د هېواد چارې د هغه پوه وزیر ابو عبدالله محمد د احمد الجیهاني زوی اداره کولې .

پر (۳۰۲ هـ - ۹۱۴م) کال په خراسان کښې منصور د ساماني اسحاق زوی یاغي او له سیستان او هراته حسین علي مروزی هم ورسره یوځای شو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، همدا چې منصور په نیشاپور کښې مړشو، حسین پر (۳۰٦ هـ - ۹۱۸م) کال

The Digital Library

تر سختو جګړو وروسته غاړه کښېښووه او و بخښل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه ولیکل شول د سیستان ولایت د ساماني محلي حکمرانانو او امیرانو ترمنځ لاس په لاس ګرځېده. د دغه پېر نورې پېښې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲م) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړشو، او لومړی نوح دده زوی پرساماني تخت کښېناست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کښې د بوعلي چغاني د محتاج زوی چې د هغو سیمو حکمران و، سرغړاوی و چې د ختلان د امیر په مرسته یې په بلخ، ګوزګانان، سمنګان او تخارستان کښې لښکر راغونډ کړ، خو د امیر نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲م) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴م) کال مړ شو او زوی یې لومړی عبدالملك پر تخت کښیناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵٦م) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالارۍ وټاکل شو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکړ او پر ځای یې ابومنصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ - ۹٦۰م)، تر هغه وروسته هم الپتګین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالارۍ وګمارل شو، او ابـوعلي محمد بلعمی د هغه ځای حکمران و.

د ابن مسکویه په وینا د ابوعلی محتاج د له منځه ورلو له پاره د مالك زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورك کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وځغلاوه، خو چې لومړی عبدالملك پر (۳۵۰ هـ - ۹٦۱م) کال مړ شو او ورور یې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښېناست، ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتګین د مخنیوي له پاره وګماره دا سړی پر (۳۵۰هـ - ۹٦۱م کال) له نیشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزني ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ یې کښېښوو.

پر (۳۵۳هـ - ۹٦۴م) کال سرهنګ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولك په حصار کښې یاغي شو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومي د هغه د مخنیوي له پاره پازمن شو چې د تولك ترحصارنیولو وروسته یې د غور ځینې کلاوې هم ونیولې. د منصور په عصر کښې د سیستان حکران خلف د احمد زوی د ساماني دولت له خوا تقویه شو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کښې د سامانیانو له اطاعته سر وغړاوه، منصور له هغه سره اووه کاله جګړه وکړه، چې په پای کښې یې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثیر په وینا د ساماني دولت د کمزورتیا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هیله پیدا شوه.

منصور پر (۳٦٦هـ - ۹۷٦م) کال مړ شو او پر ځای یې دویم نوح د منصور زوی کښېناست، د ده په عصر کښې یې تر مړینې (۳۷۸هـ - ۹۸۸م) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور پورې اړه درلوده. دا وخت الپتګین له دنیا تلی او پر ځای یې زوم سبکتګین د غزني د چارو واګې په لاس کښې نیولې وې او ابو علي سیمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړینې وروسته یې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فایق خاصه سره یې لاس یو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د ځپلو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یوسړی چې ابوالعباس تاش نومید خراسان ته واستاوه او له سبکتګینه یې مرسته وغوښتله، سبکتګین له خپل زوی محمود سره د دویم نوح ملاتړ ته ورغی، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴م) کال یې د هرات ښارته نژدې ابوعلي مات کړ او هغه د دیلمیانو دربار ته پناه یووړه، دویم امیر نوح سبکتګین ته د "ناصرالدین" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توګه یې تر

The Digital Library

تر سختو جګړو وروسته غاړه کښېښووه او و بخښل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه ولیکل شول د سیستان ولایت د ساماني محلی حکمرانانو او امیرانو ترمنځ لاس په لاس ګرځېده. د دغه پېر نوري پېښې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲م) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړشو، او لومړی نوح دده زوی پرساماني تخت کښېناست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کښې د بوعلي چغاني د محتاج زوی چې د هغو سیمو حکمران و، سرغړاوی و چې د ختلان د امیر په مرسته یې په بلخ، ګوزګانان، سمنګان او تخارستان کښې لښکر راغونډ کړ، خو د امیر نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲م) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپیژاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴م) کال مړ شو او زوی یې لومړی عبدالملك پر تخت کښیناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵۶م) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالارۍ وټاکل شو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکړ او پر ځای یې ابومنصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ - ۹۶۰م)، تر هغه وروسته هم الپتګین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالارۍ و ګمارل شـو، او ابـوعلي محمد بلعمی د هغه ځای حکمران و.

د ابن مسکویه په وینا د ابوعلی محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالك زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورك کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وځغلاوه، څو چې لومړی عبدالملك پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱م) کال مړ شو او ورور یې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښیناست، دده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتګین د مخنیوي له پاره وګماره دا سړی پر (۳۵۰هـ - ۹۶۱م کال) له نیشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزني ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ یې کښېښوو.

پر (۳۵۳هـ - ۹٦۴م) کال سرهنګ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولك په حصار کښې یاغي شو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومي د هغه د مخنیوي له پاره پازمن شو چې د تولك ترحصارنیولو وروسته یې د غور ځینې کلاوې هم ونیولې. د منصور په عصر کښې د سیستان حکران خلف د احمد زوی د ساماني دولت له خوا تقویه شو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کښې د سامانیانو له اطاعته سر وغړاوه، منصور له هغه سره اووه کاله جګړه وکړه، چې په پای کښې یې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثیر په وینا د ساماني دولت د کمزورتیا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هیله پیدا شوه.

منصور پر (۳٦٦هـ - ۹۷٦م) کال مړ شو او پر ځای یې دویم نوح د منصور زوی کښېناست، د ده په عصر کښې یې تر مړینې (۳۷۸هـ - ۹۸۸م) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور پورې اړه درلوده. دا وخت الپتګین له دنیا تللی او پر ځای یې زوم سبکتګین د غزني د چارو واګې په لاس کښې نیولې وې او ابو علي سیمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړینې وروسته یې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فایق خاصه سره یې لاس یو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د ځپلو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یوسړی چې ابوالعباس تاش نومید خراسان ته واستاوه او له سبکتګینه یې مرسته وغوښتله، سبکتګین له خپل زوی محمود سره د دویم نوح ملاتړ ته ورغی، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴م) کال یې د هرات ښارته نژدې ابوعلي مات کړ او هغه د دیلمیانو دربار ته پناه یووړه، دویم امیر نوح سبکتګین ته د "ناصرالدین" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توګه یې تر

The Digital Library

غزني، کابل او بلخ پورې ویېژاند، د هغه زوی محمود یې د "سیف الدوله" په لقب د نشاپور حکمدار وټاکه. دویم امیر نوح او سبکتګین دواړه پر (۳۸۷هـ) کال مړه شول او دویم منصور د دویم نوح سپین زنی زوی پر ساماني تخت کښېنول شو، خو د سامان د کهاله د نظام رسۍ وشلېده، ایلك خان بخارا ونیوه او بکتوزن دویم منصور ړوند کړ (۳۸۹ هـ - ۹۹۸م). ورور یې دویم عبدالملك د دویم نوح زوی پر تخت کښېناوه، خو سلطان محمود د هغه ړانده پاچا د کسات اخیستلو له پاره مرو ته لاړ او په پای کښې یې له بکتوز او فایق سره داسې وکړل چې: هرات او بلخ (یعنې د افغانستان تر کابله) دې د محمود وي او نیشاپور او مرو دې د دوی.

محمود پر (۳۸۹ هـ) کال له دې جګړې راوګرځید، او پر همدغه کال ایلك خان بخارا ونیوله، دویم ساماني عبدالملك یې په اوزګند کښې بندي کړ او همهلته یې وواژه. ابونصر ابراهیم منتصر د دویم نوح زوی د سامانیانو وروستني شهزاده په ډېره زړورتیا دمحمود له ورور نصر او ایلك سره جګړه کوله، څو په پای کښې د محمود په لمسانه پر (۳۹۵ هـ -۱۰۰۱ ع) کال ووژل شو، چې همدا د سامانیانو د سلسلې پای و.

د دغه مهال له علمي او اداري نومیالیو څخه دوه نامتو وزیران یو محمد د احمد جیهاني زوی (د ورکې جغرافیا ټولوونکی) او بل محمد د محمد بلعمی زوی (په درۍ ژبه د طبری تاریخ مترجم) او د دري له پخوانیو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي، رودکي. دقیقی بلخي، او ابو محمد هاشم (په بست کښې د پښتو شاعر چې پر ۲۹۷هـ مړ دی) او نور وو.

د سامانیانو پر مهال، اسلام دین د اسلامي مدنیت له عربي ژبې او ادب سره تر کابله رارسیدلی و، خو د هېواد د ختیزو سرحدو لکه: ننګرهار، لغمان، کونړ او د خوست او منګل د غرونو اوسیدونکي پر خپلو پخوانیو

ادیانو، ژبو او مدنیت پاتې وو او دري ادبیاتو ښه وده کړې وه (۴۴ نومره د سامان د کورنۍ شجره.)

۱ - لومړی نصر د احمد ساماني زوی (۲۶۱ - ۲۷۹ هـ).

*۲ - اسمعیل د احمد زوی (۲۷۹ - ۲۹۵ هـ).

*۳ - احمد د اسمعیل زوی (۲۹۵ - ۳۰۱ هـ)

*۴ - دویم نصر د احمد زوی (۳۰۱ هـ - ۳۳۱)

*۵ - لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱ - ۳۴۳ هـ).

*۶- لومړی عبدالملك د نوح زوی (۳۴۲ - ۳۵۰ هـ).

*۷ - لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰ - ۳۶۶ هـ).

*۸ - دویم نوح د منصور زوی (۳۸۷ - ۳۸۹ هـ).

*۹ - دویم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷ - ۳۸۹ هـ).

*۱۰ - دویم عبدالملك د دوهم نوح زوی (۳۸۹ هـ).

۱۱ - ابوابراهیم منتصر د دویم نوح زوی (۳۹۰ هـ) د ده تروژلو پورې پر (۳۹۵ هـ).

اخځونه:

ګردیزی - ابن اثیر - طبقات ناصری - دایرة المعارف اسلامی - تاریخ سیستان - تجارب الامم - تاریخ الاسلام السیاسی - مختصر تاریخ ایران د پاول هورن - روضةالصفا، طبقات سلاطین اسلام، معجم الانساب زمباور - تاریخ بخارا - لب التواریخ - تاریخ یمینی - دبارتولد ترکستان - حبیب السیر.

The Digital Library

مناجاتو نه په پښتو ادبیاتو کښې منقول او په لاس کښې شته، تر هغه وروسته د سړبن زوی خربښبون د سلیمان له غره څخه د غلزیو د کلات د غونډان تر غره پورې واك درلود ، پر (۴۱۱ هـ - ۱۰۲۰م) کال د سلیمان غره په جنوبي لمنه "مرغه" کښې مړ شو، همدارنګه اسماعیل د بیټني زوی د سلیمان په غره کښې واکمني او روحاني نفوذ درلود، د ده د واکمنۍ لمن د سلیمان غره لوېدیز پلو ته له "وازې خوا" څخه تر غزني پورې رسېده له دغو دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار راپاتې دي (د ۴۰۰هـ - ۱۰۰۹م په شاوخوا کښې). د خربښبون درې زامن: کند، زمندو او کاسي د پښتنو د ټبرو نومیالي نیکونه دي، چې د دوی کول لړۍ په افغاني نسب نامو کښې څرګنده شوې ده.

پاتې دې نه وي چې خربښبوني پښتانه د افغانستان په لوېدیزو سیمو کښې خپاره وو، لکه عبدالرزاق سمرقندی چې په غزني او برمل کښې د "افغان خرشواني" په نامه د هغو یادونه کوی، (۸۲۰ هـ) شاوخوا. (مطلع سعدین دویم ټوك لومړی برخه ۳۵۹ مخ لاهور چاپ).

د افغاني انسابو په کتابو کښې دا درې ورونه غرغښت - بیټنی او سړبن د پښتنو ټبرو د لړۍ سرونه ګڼل شوي دي، چې په دې ځای کښې د دوی د نسب د شجرې مهمې څانګې لیکل کېږي. (وګورئ ۴۵ مه نومره د نسب شجره).

ماخذونه: د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء، پښتانه شعراء لومړی ټوك، ایین اکبري، مخزن افغاني، د درویزه تذکرة الابرار، پټه خزانه، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ټوك، مطلع سعدین ۲ ټوك، حیات افغاني، شوکت افغاني، صو لت افغاني. خورشید جهان، د سراولف کیرو پټانان، د صوبه سرحد او بلوچستان ګزیتیر، د افغانستان ګزیتیر، تاریخ سلطاني.

پښتانه واکمنان

(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهاله چې د کسي (سلیمان) پر غره، د غور په غرو او د هغو سیمو په شاوخوا کښې یې د پښتنو واکمني او لاربښوونه کوله د کیس عبدالرشید پښتون (پټان) درې زامن مشهور دي چې غرغښت، بیټنی او سړبن نومېدل. د دغه پښتانه کهاله په اړه ډېرې سیمه ییزې افسانې شته، خو هغه څه چې د پښتنو پخواني مورخ سلیمان ماکو د (۶۱۲ هـ -۱۲۱۵م) په شاوخوا کښې په خپله تذکره کښې لیکلي او تر هغه وروسته نورو مورخانو لکه ابوالفضل علامی په ایین اکبري کښې (۱۰۰۶ هـ -۱۵۹۷م)، اخون درویزه (چې پر ۱۰۴۸هـ - ۱۶۲۸م مړ دی) په تذکرة الابرار او مخزن اسلام کښې، نعمت الله هروي په مخزن افغاني کښې (۱۰۱۸ هـ - ۱۶۰۹م) شیخ امام الدین خلیل (چې پر ۱۰۶۰ هـ مړ دی) په تاریخ افغاني کښې تاید کړی دی او تاریخي حقایق دي دا رابښیي چې دغو درې واړو ورونو د (۲۵۰ تر ۳۰۰ هـ پورې) په افغانستان کښې د غور له غرو څخه د سلیمان تر غره پورې واکمني او روحاني او قبیلوي نفوذ درلود. د شیخ بیټني ځینې پښتنو

he Digital Library

فریغونیان

(۲۵۰ - ۴۱۰ هـ شاوخوا)

دغه کهاله د سامانیانو او غزنویانو په وختو کښې په ګوز ګانان کښې واکمني درلوده او له دوارو سلطنتي کورنیو سره یې دوستانه اړیکي ساتل، علم روزونکي او سوله پال، پوه پاچاهان وو، د دوی د حکومت شمالي ویش امو سیند او جنوبي ویش یې غرستان، غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زمینداور او هیلمند تر شاوخوا پورې رسېده، په غور کښې هم د فریغونیا نو تر لاس لاندې یو حکمران ناست و. دی غورشاه نومېد. په خپله ګوزګان د سرپل شاوخوا ته ویل کېده، دا کهول تر اسلام د مخه د "ګوزګان خداه" د پاچهانو له نسله و، چې د فریغون په رباط یې اړه درلود، دا رباط د مقدسي په وینا له اندخو د (اوسنی اندخوی) او کرکی څخه د یوې ورځې لارې واټن و. د افریغ کلمه د دغه هېواد په لرغونیو نومو کښې تر خوازرمه لیدل کېږي خو په خپله د فریغون (د دغه کهاله د لرۍ د مشر په اړه) څه معلومات نه لرو پرته له دې چې دا لعتبی په وینا د درېیمې هجري پېړۍ په شاوخوا کښې د افریغون رباط ته نژدې اوسېده، خو د ده زوی احمد بن فریغون د اسلامي دورې په تاریخ کښې د دغه کهاله لومړی سړی دی چې مورې یې پېژنو نرشخي وایي:

پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال چې امیر اسمعیل ساماني له عمرولیث صفاري سره جنګېده، امیر احمد فریغوني د عمرولیث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژندل شو. قابوسنامه دی د ډېرو آسونو د ګلو خاوند ګڼي چې د ورځې یې زر ارزق بهاڼان راوړل او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چې د دې سیمو خلك تر اوسه د اسونو د ګلو په ساتنه او روزنه مشهور دي.

د دغه کهاله یو بل واکمن ابوالحارث محمد د احمد زوی دی چې مورې هغه د دري ژبې د پخوانۍ جغرافیې کتاب (حدودالعالم) له مخې پېژنو، دی پوه پالونکی واکمن و چې دا کتاب پر (۳۷۲ - ۹۷۲م) کال ده ته وړاندې شوی و او د دې کورنۍ د ډېر ځواك په وخت کښې حکمران و، اصطخري د (۳۴۰-۹۵۱) په شاوخوا کښې هغه یاد کړی دی. د بارتولد په وینا (۳٦۵ ۹۷۵ع) کال یې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه، د العبتي په وینا تر (۳۸۰ هـ -۹۹۰م) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فایق جګړې ته راوغوښت خو ماته یې وخوړه. ابن اثیر وایي چې پر (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه ګورګان ته راغی او ابوالحارث ورسره یو ځای شو او پر (۳۸۵ هـ) کال چې سبکتګین له فایق سره جنګېده ابوالحارث د سبکتګین د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العبتي په وینا، په همدغو وختو کښې خپله بله لور د سبکتګین زوی محمود ته ورکړه او د سبکتګین یوه لور یې خپل زوي ابوالنصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه، پر (۳۸٦هـ -۹۹٦م) کال چې سبکتګین مړ شو، همدغه ابوالحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعیل تر منځ روغه وکړه، له محمود سره غزني ته لاړ او پر (۳۸۹هـ ۸۹۸م) کال محمود د اسمعیل نیول هم ابوالحارث ته وسپارل دا د تاریخ په پاڼو کښې د ابوالحارث وروستنۍ یادونه ده.

العبتي پر (۳۹۴ هـ - ۱۰۰۳م) کال د فریغون بن محمد په نامه یو

The Digital Library

تن یادوي چې محمود هغه له بلخ څخه په وروستنی ساماني شهزاده منتصر پسې د اندخود او مرورود خواته استولی و، خو د ده پوره احوال لاس ته رانه غی. د دې کورنۍ یو بل سړی ابو نصراحمد د محمد ابوالحارث زوی دی چې دالعبتي او ګردیزي په وینا د ګوزګانان و، پر (۳۹۸ هـ - ۱۰۰۷م) کال په هغه جګړه کښې چې د قراخانیان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخیان کښې وشوه د محمودی لښکر د منځ (قلب) مشرو او پر (۴۱۰هـ ۱۰۱۰م) کال مړ شو. بیهقي د (۴۱۰هـ-۱۰۱۰م) کال په پېښو کښې لیکي چې پر همدغه کال محمود د غور جګړو ته لاړ، خو د ده شهزادګان مسعود او محمد پر خوارلس کلنۍ په زمینداور کښې د امیر فریغون ګوزګانان له زوی حسن نومي سره اوسېدل په همدغه کال امیر ابوالحارث مړ و، ځکه نو د ده زلمی زوی حسن د سبکتګین د لور له نسه د ګوزګانان د تاج وتخت نامزد و، خو دا سمه څرګنده نه ده چې د احسن د همهغه فریغون بن محمد زوی و، که د ابو نصر؟ خو په دې خبر یوو چې سلطان محمود د العبتي او عوفي په وینا د ابو نصر فریغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د ګوزګانان ولایت یې بیرته ابو نصر ته ورکړ او ابو محمد حسن د مهران زوی یې د هغه ځای د چارو په کفالت له ده سره وګماره ګواکي د ګوزګان سیمه پر (۴۰۸هـ - ۱۰۱۷م) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمنۍ لاندې راغلې وه، ناصر خسرو علوي په دغه بیت کښې اشاره ورته کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیبت او
زدست خویش بدادند ګوزګانان را

په دې توګه نو د فریغونیانو کهول دافغانستان د لوېدیزو شمالي سیمو، سیمه ییز پاچاهان وو، چې په عدالت نېکنامۍ او د علومو په پالنه

یې شهرت درلود د فریغون په دربار کښې نامتو پوهان او لیکونکي روزلي شوي دي چې له هغې جملې څخه: بدیع الزمان همداني، ابو الفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدودالعالم نامعلوم مولف دی.

د دغه کهاله نومیالي:

۱- امیرفریغون (۲۵۰ هـ).
۲- امیر احمد دفریغون زوی (۲۷۹-۳۳۷ هـ شاوخوا).
۳- ابوحارث محمد داحمد زوی (۳۳۷-۳۸۹هـ).
۴- فریغون د محمد زوی (۳۹۴هـ شاوخوا).
*۵- ابو نصراحمد د محمد زوی (۳۹۰- ۴۱۰هـ).
۶- حسن دابونصراحمد زوی؟ (۴۱۰هـ).

اخځ:

العبتي، ګردیزی، اصطخری، نرشخی، مقدسي، بیهقی، قابوس نامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکی دحدودالعالم پر لمنلیکونو، د بار تولد جغرافیای تاریخي ایران، معجم الانساب - د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

د ملتان لودیان

(د ۳۷۰ -۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳٦٦هـ۹۷٦م) په شاوخوا کښې سبکتگین په غزني کښې واکمن او ساماني واکمن، بې واکه او کمزوي شول ځکه نو د افغانستان ښارونه له تخارستان او بلخه تر گوزگانان هرات، سیستان، بست او کابل تر گردیزه د غزني په پایتخت پورې وتړل شول (۳٦۸هـ-۹۷۸م).

په دغه وخت کښې دافغانستان ختیزو سیمو تر ماورای سند او ملتان پورې د ملتان د لودیانو په نامتو کهاله اړه درلوده او له لاهوره تر خیبره جیپه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چې سبکتگین پر کابل او ننگرهار یرغل وکړ، جیپه پاله وړاندې ورغی او د غزني په شاوخوا کښې یې ورسره جگړه وکړه خو مات شو، د جگړې د تاوان تر ورکولو وروسته بېرته لاهور ته وگرځېد او د قنوج، ډهلي، اجمیر او کالنجر راجه گان یې له ځان سره ملگری کړل دیو لك چمتو سپرو سره تر خیبره را تېر او د کابل سیند پر غاړه لغمان ته راورسېد.

سبکتگین له هغه سره جگړه وکړه په زرگونو سري یې ځنې ووژل او نور یې پر شا وشړل، د سند تر سینده پسې ولاړ، په پېښور کښې یې خپل -یو امیر له اوو زرو سپرو سره پرېښوو او په خپله غزني ته راغی (۳۸۱هـ-

۹۹۱ م) په دغه وخت کښې ملتان د لودي شیخ حمید په لاس کښې و، (لودي د پښتنو یو نامتو ټبر دی) دغو لودیانو چې د سبکتگین واك ورخ پر ورخ په ډېرېدو ولید له هغه سره یې روغه وشوه او چې جیپه پاله ماته وکړه شیخ حمید په ملتان کښې پر خپل ځای پاتې شو او له سبکتگین سره یې تړون وکړ (۳۸۲ هـ). د ده وراره شیخ رضی په اخبار اللودي کښې د احمد لودی په وینا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حمید لودي په وختو کښې یې د افغانانو په غرو (سلیمان غره) کښې د اسلام تبلیغ کاوه، له دې څخه څرگندېږي چې د سند او غزني تر منځ ځینو افغانانو لا تر دغه وخته د اسلام دین نه و منلی، لکه چې پر (۳۷۲ هـ) کـال د (حدودالعـالم) جغرافیا لیکونکی د کندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بنیهار (بنیر) د بت پرسـتو هنـدوانو او افـغـانـانو ځایونه بولي، حال دا چې په همدغه وخت کښې بست غور او رخد اسلامي ښارونه وو او کابل یو داسې ښار و چې نیمایي یې مسلمانان او نیمایي یې هندوان وو. د شیخ حمید د مړینې خبر په تاریخ کښې نه شته خو دومره ښکاري چې په ملتان کښې د ده واکمني د سند تر غاړو او د سلیمان تر غره پورې رسېده. لاهور تر ټکسیلا او ویهند تر کندهاره (د سند د سیند پر غاړه) په جیپه پاله پورې اړه درلوده، خو پر (۳۹۲ هـ ۱۰۰۱ م) کال محمود ویهندونیو او پر (۳۹٦ هـ ۱۰۰۵ م) کال چې یې پر ملتان لومړی یرغل وکړ. د ملتان حکمران ابوالفتوح داود د نصر زوی و، نو څرگنده شوه چې نصر د شیخ حمید زوی د لودیانو دویم حکمران د (۳۹۰ هـ - ۹۹۹ م)په شاوخوا کښې حکومت کاوه، دی تر حمید وروسته د هغه پر ځای کښېناست له غزنویانو سره د لودیانو د کورنۍ په سیاسي سیالۍ کښې د سلطان محمود له خوا په بده عـقـیده او د اسمعیلي ملا حده و، دین ته په گروهېدلو متهم شوی و. مگر د پښتو له هېوادنیو اخځونو لکه

he Digital Library

پټه خزانه او د ده له پښتو شعره ځرګندېږي چې دا تور غلط او دی ملحد او بې دینه نه و.

ابوالفتوح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او پر (۳۹۵ هـ ۱۰۰۴م) کال سلطان محمود د بهاتیه پر حکمران (بجی راو) باندې یرغل وکړ، داود څه اعتنا ورته ونه کړه، ځکه نو پر دا بل کال محمود له نوي لښکر سره د ننګرهار له لارې ورغئ، لومړی یې راجه اننده پاله په پېښور کښې مات او بیا ملتان ته ورسېد او تر اوو ورځو کلا بندۍ وروسته داود لودي پر کال دوه لکه او په بل روایت دوه کروړه درهمه خراج ومانه، شل زره درهمه یې هم د جګړې تاوان ورکړ محمود سره یې د روغې تړون وتاړه او تر (۴۰۱ هـ ۱۰۱۰م) کال پورې یې پر ملتان او د افغانستان پر ختیزو سیمو حکومت وکئ، خو پر همدغه کال محمود پر ملتان یرغل وکړ او هغه یې ونیو، د کندهار د شمال د غورك په کلا کښې یې بندي او همهلته مړ شو.

که څه هم چې د داود په مړینې د پخوانیو لودیانو کهول له منځه ولاړ خو د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کښې وه، او د فخرمد بر په وینا د داود زوی شیخ د سلطان مسعود تر مړینې وروسته په ملتان بلواو کړه، چې د سلطان مودود له خوا یو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقیه سلیطی په سپه سالارۍ دده د سر کوټلو له پاره وګمارل شو، همدا چې لښکر د وایوه کلا ته ورسېد، نوموړی شیخ له خپلو ملګریو سره منصوره ته ولاړ او غزنوي لښکریانو ملتان ونیو، دا په ملتان کښې د لودي کهاله د پایځوړ ورستۍ یادونه ده.

دا کهول په هند کښې د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دی، د دغه کهاله دوه تنه شیخ رضي د حمید وراره او نصر د حمید زوی د پښتو ژبې شاعران وو، د دوی شعرونه او ژوند پېښې د پښتو شاعرانو

تذکرې پټې خزانې د شیخ احمد ابن سعید اللودی د کتاب اعلام الوذعی فی اخبار اللودی (٦٨٦ هـ ۱۲۸۷م) په حواله راوړې دي، "فرشته" هم د هغو افغانیت لیکلی دی. موږ وینو چې لودیانو پر (۸۵۵ هـ) کال بیا د بهلول لودي په مشرۍ په هند کښې د سلطنت دویمه کورنۍ جوړه کړې او سل کاله یې حکومت کړی دی (۹۳۲ هـ) خو د لودیانو لومړی کهول د افغانستان په تاریخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کښې پاچهي کړې ده.

د لومړی کهاله نومیالی:

۱- شیخ حمید لودي (د ۳۷۰ هـ شاوخوا).

۲- شیخ رضی د حمید وراره (د ۳۸۰ هـ شاوخوا).

۳- نصر د حمید زوی (د ۳۹۰ هـ شاو خوا).

۴- ابو الفتوح دواد د نصر زوی (۳۹۵ شاوخوا)

۵- شیخ ... د داود زوی (د ۴۳۲ هـ شاوخوا)

اخځونه:

تعلقات هندو عرب - زین الاخبار - د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټوك - شوکت افغانی - تاریخ یمینی - فرشته - طبقات اکبری - حدود العالم - تاریخ سند - ابن اثیر - حیات افغانی - خورشید جهان - پټه خزانه - آداب الحرب.

The Digital Library

د تخارستان د باینجور کورنۍ

(۲۳۲- ۳۷۲ هـ)

د دې لړۍ اميرانو په تخارستان، بلخ، خلم، ترمذ، اندراب، پنجهير، باميان او وخش کښې حکمراني کوله او په هغه باينجور اړه لرې چې د عباسي خليفه گانو منصور او مهدي هممهالي وو، کېداى شي چې تر اسلام دمخه د تگين شاهانو پايځوړ وي.

* ۱ - له هغې ډلې څخه: داؤد د الياس زوى چې د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کښې يې سکه وهلې او پر (۲۵۸هـ) کال يعقوب ليث صفاري له ده څخه بلخ ونيو. دى له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸هـ پورې د بلخ حکمران و او پر ۲۵۹ هـ کال مړ شو.

* ۲ - ابو داؤد محمد داحمد زوى او د باينجور لمسى، چې د ۲۶۰هـ په شاوخوا کښې يې سکه وهلې ده، دى له ۲۶۰ کال تر ۲۶۵ هـ پورې د بلخ او تر ۲۷۹ هـ پورې د تخار، جوزجان، ختلان او ترمذ واکمن و.

* ۳ - ابو جعفر احمد د محمد زوى او د احمد لمسى چې د ۲۷۹هـ له شاوخوا څخه واکمن و او پر ۲۸۸هـ کال يې په اندراب کښې سکه وهلې ده.

* ۴ - جعفر د احمد زوى او د محمد لمسى چې تر ۳۱۰ هـ وروسته يې حکومت کاوه او پر ۳۱۰-۳۱۲-۳۱۳- هـ يې په ختل کښې سکه وهلې چې

اوس هم شته.

* ۵ - احمد د جعفر زوى او د احمد لمسى چې د ۳۷۲ هـ په شاوخوا کښې حکمران و او د گرديزي په وينا د چغانيانو دابى علی احمد د محتاج د زوى ملگرى و.

د دې کورنۍ ځينې نور کسان هم حکمرانان وو، لکه داؤد د باينجور زوى چې پر ۲۰۶ هـ کال د بصرې عامل و، هاشم د باينجور زوى چې دوخش او هلاور د حکمران و، پر ۲۴۳ هـ کال مړ دى، بيگ د عباس زوى او د باينجور لمسى د ختل خاوند، حارث چې له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳ هـ پورې د ختل حکمران و او سکه يې هم وهلې ده، داود دابو داؤد زوى د عباس لمسى چې د ۲۷۲ هـ په شاوخوا کښې ژوندى و، حاتم د داود زوى او د باينجور لمسى چې د (۲۵۱هـ) په شاوخوا کښې د جوزکرمان حاکم و، او الياس د هاشم زوى چې په ۲۱۱ هـ کال د مصر سر لښکر و. (د دې کورنۍ د نسب شجره وگورئ ۴۶ لمبر)

The Digital Library

د غـــرســتـــان شـــاران

(۲۸۹-۵۵۰ هـ)

لکه مارکوارت چې په ایرانشهر کښې څرګنده کړې ده، د "شار" کلمه له "شیر" او "شاه" سره ګډه ریښه لري او دا د افغانستان د منځنۍ سیمې د یو شمېر واکمنو لقب و، چې د واکمنۍ سیمې یې ختیز خوا ته د بامیان د شیرانو د هېواد ګاونډۍ وې او لکه د دغه کتاب په لومړیو بحثو کښې چې مو وویل دا شاهي کهولونه د دغه هېواد د هپتالي کوشاني عناصرو پایځوړ دی او د حکمرانۍ مرکز یې په ښشین کښې و، چې شورمین او بغشور هم د هغه ځای ښارونه وو او د دغه هېواد ار نوم په اوستایي تلفظ "غرستانه" او په طبقات ناصري کښې هم "غرستان" (په پښتو د غر{کوه} په مانا+ستان) دی. فردوسي یې په شاهنامه کښې د "غرچګان" په نامه یادوي او معرب یې غرجستان یا غرشستان دی. د دې سیمې شاران حکمرانان په نیاو (عدل) او داد مشهور وو، ناصر خسرو قبادیانی په دغه بیت کښې د دغو کورنیو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسې یادونه کړې ده:

استاده بد به بامیان شیری   بنشسته بعزدربشین شاری(۱)

داسې ښکاري چې د غرستان شاران تر اسلام د مخه هم د دې

۱- د ناصر په دیوان کې دا بیت ناسم لیکل شوی، چې سم شو.

سیمې حکمرانان و، د دوی د نیکونو یو تصویر چې لاس ته راغلی کټ مټ د هپتالي (هیاطله - هون) د پاچهانو بښو ته ورته دی.

په اسلامی عصر کښې د غرستان د شارانو یادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزني سلطنت تر اداري لاندې د هېواد له اداري تمرکز سره منځ ته راځي، چې یو له دې غرستاني شارانو څخه "شاررشید" پر ۳۸۹ هـ کال د سلطان محمود سیاسي مشرتابه او دهېواد اداري یووالي ته غاړه ایښې وه، بل شار ابونصر محمد، د اسد زوی دی چې پر ۴۰۵ هـ کال سلطان محمود بندي کړ او پر ۴۰۶ هـ کال په هرات کښې مړشو.

۳ - شارشاه ابو محمد د محمد زوی و، چې د پلار پر ژوندانه،د هغه پر ځای کښېناست او له سلطان محمود او ابو علي سیمجور سره وجنګید او تر ۴۰۶ هـ کال وړاندې مړ شو.

۴ - شارارد شیر.

۵ - شارابراهیم دارد شیرزوی.

۶ - شارشاه دابراهیم زوی چې لور یې "حور ملکه" د سلطان حسین جهانسوز غوري ماندینه وه.

هغو شارانو چې د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر شوي د غزني او غور تر مرکزي واکمنۍ لاندې ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک وو.

ماخذونه:

ابن اثیر - تاریخ یمینی عتبی - دایره المعارف اسلامی، د غرجستان ماده - نامهای ایرانی جستی-روضته الصفا- تاریخ ګزیده - معجم الانساب زمباور - ابن خرد اذبه ۳۹ - معجم البلدان ۳-۷۸۵.

The Digital Library

د انـــــدراب امـــــيـــــران

دا اميران هم د هپتالي کوشانيانو د پخوانيو حکمرانانو له پايڅوړه ښکاري چې په اسلامي عصر کښې يې اسلام منلي او د اندراب په غرو کښې پاتې شوي دي، له دې کبله چې د دوی د حکمرانۍ سيمه د ستغو غرو په منځ کښې وه، نو ځکه د جهانګيرانو له واکمنۍ خوندي پاتې وو.

له دغو اميرانو څخه يوازې د دوو تنو نومونه د دوی له سکو څخه لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارميتاژ په موزه کښې شته:

* ۱ - مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹ هـ پر شاوخوا).
* ۲ - سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاوخوا څخه تر ۳۷۴هـ پورې).

مأخذونه:

معجم الانساب زمباور - د مار کوف د ارميتاژ فهرست.

چغـانيـان اميران - آل محـتاج

چغان (معرب يې صغان) تر آمو ها خوا يو ځای دی چې اوس د شوروي تاجکستان جمهوريت جنوبي برخه ده. په نوموړي ځای کښې له پخوانيو زمانو څخه يوه سلطنتي کهاله د "چغان خدات" په نامه حکومت کاوه، چې له آريايي تاجيکو عناصرو څخه و؛ د اسلامي درېيمې پېړۍ په سر کښې امير محتاج نومي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب و، چې تر هغه وروسته يې کورنۍ په تاريخ کښې د "آل محتاج" په نامه مشهوره شوه، له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان اميران منځته راووتل، د سامانيانو او غزنويانو په وختو کښې يې د آمو سيند پر دواړو غاړو بلخ او تخار باندې د هندوکوش تر شمالي لمنو پورې حکومت کړی دی. د محتاج د پلار دا يادونه چې احمد نومېده د يا قوت په معجم الادباء کښې راغلې ده، ژوند يې پر (۲۵۰هـ) اټکلېدی شي - د دې کورنۍ نور غړي دا دي:

۱ - له محتاجه يو زوی د ابو سعد مظفر په نامه پاتې شو چې د ۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې يې ژوند او حکومت کاوه، زوی يې ابوبکر محمدبن مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امير او پر ۳۲۱ هـ کال د خراسان حکمران او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالارو، تر هغه د مخه د ۲۹۸هـ کال پر محرمه د اسمعيل ساماني د زوی احمد له درباره د سيستان د نيولو

The Digital Library

له پاره استول شوی و او په ګرګان کښې حاکم شو، په خراسان کښې د ده د واکمنۍ ورځې له (۳۲۱ هـ) کاله د ده د مړينې تر کاله (۳۲۹هـ) پورې وې، دغه سړي د خراسان په پيښو کښې تل د يوه غښتلي او اغېزمن واکمن په توګه لاس درلود او په چغانيان کښې ښخ دی.

۲ - ابوعلي احمد د محمد زوی او د مظفر لمسی چې پر ۳۲۷ هـ کال د پلار د ناروغۍ پر وخت د خراسان سپه سالار او حکمران و، پر ۳۲۹هـ کال په جرجان اوری کښې له ماکان بن کاکي سره وجنګېد او هغه يې وواژه، خو پر ۳۳۳هـ کال چې د امير نوح بن نصرساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه لرې کړی شو، نو سر يې له اطاعته وغړاوه، نوح يې خلع کړ، په خپله يې د خراسان د چارو واګې په لاس کښې ونيولې او د ژوند تر پايه يې د سامانيانو له دربارسره اخ و ډب درلود، څو چې د ۳۴۴هـ کال د برات پر ۲۹ مړ او په چغانيان کښې ښخ شو.

۳ - ابوالعباس فضل د محمد زوی او د مظفر لمسی پر ۳۳۳ هـ کال د خپل ورور ابوعلي له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) پر حکومت مامور شو، او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوی سپه سالار و چې له خپل ورور سره يې هم جنګونه وکړل او پر ۳۳٦ هـ کال په بخارا کښې بندي شو.

۴ - ابوالمظفر عبدالله د احمد زوی، د محمد بن مظفر لمسی چې تر ۳۳۷ هـ وروسته د ساماني امير نوح په دربار کښې در هين په توګه اوسېده، پر ۳۴۰ هـ کال له آسه ولوېد، مړ شو او په چغانيان کښې ښخ دی.

۵ - ابو منصور د احمد زوی د محمد لمسی چې پر ۳۴۰هـ کال د چغانيان د حکمرانۍ نايب و.

٦ - ابوالمظفر طاهر د فضل زوی، د محمد لمسی، د مظفر کړوسی،

د چغانيان والي او ادب پالونکی فاضل سړی و. منجيك تر مذی د ده له ستايونکيو څخه و او پر ۳۷۷هـ مړ دی.

۷* - فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوی ادبپال والي، د دقيقي او فرخي ستايلی و، چې د داغګاه مشهوره بولله "تا پرند نيلګون بر روی پو شد مر غزار" د ده په ستاينه کښې ده، سکه يې هم وهلې وه.

د آل محتاج اميرانو عموماً د سامانيانو او غزنويانو له سلطنتي کورنيو سره ښه اړيکي ساتل، د هغو د ساتنې او ملاتړ تر سيوري لاندې يې د هندوکوش د شمالي ولاياتو حکمراني له بدخشان او تخاره نيولې تر بلخ او جوزجان پورې کوله، دا کورنۍ د دری ادب له پالونکيو څخه ګڼله کېږي.

(د نسب شجره دې وکتل شي - ۴۷ لمبر)

اخځ:

تعليقات چهار مقاله د د کتور معين - معجم الانساب زمباور - ابن اثير - تاريخ يميني - معجم الادباء - رودکي د سعيد نفيسی - ابن خلدون - روضةالصفا - دايرةالمعارف اسلامي - ديوان فرخی - د عروضی سمر قندی چهار مقاله

The Digital Library

سـیـمـجـوریـان

د "سیمجور" کلمه د جبستي په وینا په " نامهای ایراني" کښې د زرین ګور خر (سیم‌ګور) په مانا ده او دا د خراسان د یوه سردار ابو عمران سیمجور نوم دی چې د ساماني اسماعیل د احمد د زوی په دربار کښې یې د سرمنشي (دوات دار) وظیفه درلوده (۲۸۷هـ) نو ځکه یې دی "دواتي" باله چې د خراسان یوه لویه کورنۍ وه.

۱- ابو عمران سیمجور دواتي پر ۲۹۸ هـ کال د ساماني اسماعیل د زوی احمد له درباره د سیستان په حکمرانۍ وګمارل شو، خو یو کال وروسته (۳۰۱ هـ) سیستانیانو له نصربن احمد سره مخالفت وکړ او سیمجور له هغه ځایه ووت. په (۳۱۴هـ) کال چې امیر نصر د احمد زوی "ری" ونیو د هغه ځای حکومت یې سیمجور ته ورکړ، دی د خپل مهال زړور او جنګیالی و، چې پر ۳۱٦ هـ کال د خراسان په ځنډو کښې د ابوالحسن ناصر اطروش له زوی سره هم جنګېدلی دی.

۲ - ابو علي ابراهیم د سیمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو، هرات، نیشاپور او قهستان حاکم و (۳۳۳ - ۳۳۵ هـ) نوح د نصر زوی، دی د ابوعلي احمد چغاني تر ګوښه کولو وروسته د خراسان په حکمرانۍ وټاکه، او څه موده هم د ګرګان والي و، چې پر ۳۳٦ هـ کې مړ دی.

۳* - ابوالحسن محمد د ابراهیم زوی او د سیمجور لمسی: د پلار تر مړینې وروسته د خراسان سپه لار او لقب یې ناصرالدوله و، پر ۳۵٦ هـ کال له یوه لښکر سره د "ری" نیولو ته وګمارل شو او د ۳۷۸ هـ کال پر ذیحجه مړ دی.

۴* - ابوعلي محمد مظفر د محمد زوی د ابراهیم لمسی د پلار تر مړینې وروسته د هغه پر ځای کښېناست او حاجب الباب و، څه موده هم د پلار پر ژوندانه د هرات حاکم و، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کښې د خراسان واکدار او سِپه لار وټاکل شو، سکه یې هم وهلې ده، د خپلواکۍ دعوه یې کوله، تر هغې چې د بلخ له حکمران سره یې لاس یو کړ او د ساماني امیر نوح په مقابل کښې یاغیان شول، خو امیر سبکتګین او زوی یې محمود له دوی سره وجنګېدل او د ۳۸۴ هـ کال د روژې پر ۱۵ ورځ یې په طوس کښې مات کړل؛ ابوعلي خوارزم ته وتښتېد او هلته د (۳۸٦ هـ) کال په روژه کښې ونیول شو، په پای کښې یې سبکتګین ته په لاس ورکړ چې د ګردیز په کلا کښې بندی و او پر ۳۸۸ هـ کال مړ شو.

۵ - ابوالقاسم علي د محمد زوی او د ابراهیم لمسی: د هرات والي و او پر ۳۸٦ هـ کال نیشاپور ته ولاړ د سبکتګین د دربار له خلکو سره یوځای شو، د قهستان حکمراني یې ومونده، د ټېتوالي او پاسوالي تر لیدو وروسته له ساماني منتصر سره یو ځای شو (۳۹۱هـ) په سرخس کښې یې د سبکتګین له زوی نصر سره جګړه وکړه، ونیول شو او غزنه ته یې واستاوه.

٦ - ابوالحسن د ابوعلي سیمجوري زوی: پر ۳۸۵ هـ کال چې یې پلار له برمه پرېووت، دی "ری" ته ولاړ، خو په نیشاپور کښې د امیر محمود لاس ته ورغی، غزني ته واستول شو او په ګردیز کلا کښې بندي و.

۷ - ابوسهل د ابوالقاسم علي زوی او د محمد لمسی: د ۳۸۸ هـ په

شاوخوا کښې یې ژوند کاوه.

د دې کورنۍ نومیالیو په خراسان کښې د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د پیل په پېښو کښې لویه ونډه درلوده، ډېره موده یې په بشپړ ځواك او خپلواکۍ حکومت کړی دی، کله یې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چې د ابوالحسن محمد ناصرالدوله سکه شته له ۳۷۲ څخه یې تر ۳۷۷هـ پورې حکومت کړی، او یوه لور یې د نوح بن منصور ساماني پاچا ماندینه وه.

همدارنګه ابوعلي محمد مظفر عمادالدوله (۳۷۷ - ۳۸۷ هـ) هم سکه وهلې وه او خپلواکي یې درلوده. (۴۸ نمبر نسب پانه دې وکتل شي)

مـأخـذونـه:

الکامل - تاریخ یمیني - طبقات ناصری - نامهای ایرانی، د بارتولد ترکستان - د زامباور معجم ۳۱۰.

The Digital Library

غـــزنـــویـــان

(۳۵۱ - ۵۸۳ هـ)

د سامانیانو په یادونه کښې مو ولوستل چې پر (۳۴۹هـ - ۹۶۰م) کال د ساماني لومړي عبدالملك له درباره امیرحاجب الپتګین د خراسان په سپه سالاری ګمارل شوی و، خو د عبدالملك تر مړینې وروسته الپتګین د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر وغړاوه او غزني او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰هـ) دا مهال د غزني د شاوخوا حکمران د لویك له کورنۍ څخه یو سړی و، چې د دې کورنۍ یادونه د کتاب په پیل کښې تېره شوه او ښایي چې د افغانستان د هپتالي کوشانیو د امیرانو پایڅوړ وي، ځکه چې په خپله الپتګین او د هغه ځای ناستي چې د نومو په پای کښې یې د "تګین" کلمه راغلې ده، هم د تګین شاهي سلطنتي کهاله ته منسوب دي چې یو افغاني او ترکي ګډ جوړښت دی، د چیني ګرزندوی وکونګ Wou-Kong په شهادت د (۷۶۰م) کال په شاوخوا کښې یې د افغانستان پر ختیزو او د هندوکوش پر جنوب واکمني کوله او د تګین اباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلافو تروخت پورې هم د اوسني کندهار لوېدیز شمال ته ولاړ و، سکې یې چې د اسلامي عصر په اوایلو پورې اړه لري د هندوکوش په شاوخوا کښې موندل کېږي.

The Digital Library

په هرحال الپتګین له لویك (انوك) څخه غزني لاس ته راوست (۳۵۱هـ) تر خپلې مړینې پورې یې یو کال پر غزني او زابلستان حکومت وکړ او پر (۳۵۲هـ) کال په غزني کښې مړ شو، تر هغه وروسته یې زوی اسحاق پر ځای کښېناست.

دا مهال بیا امیر لویك د غزني د نیولو له پاره راغی، اسحاق بخارا ته و تښتېد، له منصور بن نوح څخه یې مرسته وغوښتله او بېرته یې غزني ونیو، چې تر درېو کالو حکمرانۍ وروسته پر (۳۵۵هـ - ۹۶۵ ع) کال مړ شو. تر الپتګین وروسته د ده یو ملګری چې ښه پرهیزګار، مبارز او عادل سړی و او بلکاتګین نومېد ((په غالب اتکل به هممغو افغاني تګین شاهانو ته منسوب وي)) د ده پر ځای کښېناست، دی لس کاله په غزني کښې امیر و، د (۳۵۹هـ) پر شاوخوا یې په غزني کښې سکه وهلې ده، چې د (۳٦۵هـ) په شاوخوا کښې د ګردیز په کلابندۍ کښې مړ شو، امیر پیري تګین چې یو مفسد سړی او د الپتګین ملګری و، پر غزني یې لاس برې وموند خلك له هغه څخه خوابدي او تنګ شوي وو، نو د غزني او ګردیز د پخواني کهاله امیر، لویك یې راوباله، لویك د کابلشاه د زوی په مرسته د لوګر د څرخ پر شاوخوا (د کابل جنوبي لوري ته) یرغل وکړ. امیر سبکتګین (د الپتګین زوم او ملګري) هغه مات کړ، لس پیلان یې ځني ونیول او غزني ته راغی، د غزني چې خلك د پیریتګین له ظلمه تنګ شوي وو نو په ګډه یې امیر سبکتګین د جوق قرابجکم زوی او د قرارسلان لمسی (غالبا تګین شاهیانو ته منسوب) یې د غزني په امارت ومانه (د ۳٦٦هـ - ۹۷٦م کال د شعبان ۲۷).

امیر سبکتګین نوی مسلمان شوی او زړور سړی و، او د نظام الملك په وینا په سیاست نامه کښې او د حمدالله په وینا په تاریخ ګزیده کښې ده، د زاول د یوه مشر لور غوښتې وه، او له دې لارې د افغانانو زوم

شوی و، څکه نو د ده په لښکر کښې ټول افغانان جنګېدل او بست، قصدار (بلوچستان د کلات جنوب په اوسني خضدار)، زمینداور، بامیان، تخارستان، غور، زابلستان او کابل یې چې د قراتګین نومي د ګمارل شویو کسانو په لاس کښې و، ونیول او د کابل په شمالي سیمه پروان کښې یې سکه ووهله لکه چې مو د لودیانو په حالاتو کښې وویل په لغمان کښې یې د کابل سیند پر غاړه دویهند له جیپا له کابل شاه سره جګړه وکړه او د هغه سل زریز لښکر یې مات کړ، لغمان یې تر پېښوره ونیو او د هغو سیمو خلکو ته یې د اسلام د دین تبلیغ کاوه (۳۸۱هـ - ۹۹۱م) په دې جګړو کښې سبکتګین ته ډېره ولجه په لاس ورغله، ډېر غښتلی شو، د عتبي او ابن اثیر په وینا افاغنه او خلج (نني غلجیان) تر هغه وروسته د ده تابع شول.

د سبکتګین له نورو غوره کارو څخه لکه د دویم ساماني نوح په حالاتو کښې چې مو ووېل، د هرات په جګړه کښې (۳۸۴ هـ - ۹۹۴م) د سبکتګین او د هغه د زوی محمود، مرسته ده چې په نتیجه کښې یې د ساماني دربار مخالفان و پرځېدل. دانامتو عادل، زړور او رېښتین پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانۍ وروسته د ۵٦ کلنۍ په عمر پر (۳۸۷ هـ) کال د بلخ او بامیان تر منځ د مدرموي په کلي کښې مړ او په غزني کښې ښخ شو. له آمو سینده ترقصدار (بلوچستان) پورې او له سند سینده تر نشاپور او سیستان پورې یې د غزني تر مرکزیت لاندې یو هېواد جوړ کړی و. وطني کورنیو حکمرانانو لکه په سیستان کښې د صفاریانو وروسته پاتې کسانو او په ګوزګان کښې د آل فریغون امیرانو د هیواد په ختیځ کښې د ملتان لودی پاچهانو دده مشرتوب منلی و.

د امیر سبکتګین تر مړینې وروسته د ده د شپږو زامنو له ډلې څخه اسمعیل غزني ته راغی او د ده پر ځای کښېناست، خو د بې کفایتۍ له امله

he Digital Library

يې ښورښيانو سر واخيست، د ده مشر ورور امير محمود چې په نشاپور کښې د خراسان حکمران و، په همدغه کال (۳۸۷ هـ) له خراسانه لښکر راويوست او د غزنين په وره کښې يې له خپل ورور سره جګړه وکړه، خو دا چې د محمود مور زاولۍ وه او فردوسي هم هغه زابلي بللې ده (خجسته درګه محمود زابلي درياست) نو د زابليانو په مرسته يې اسمعيل او د هغه لښکر مات کړ او اسمعيل تر اوو مياشتو پاچهۍ وروسته په زندان کښې مړشو.

محمود د غزني تر نيولو وروسته د بلخ خوا ته مخه کړه، پر همدغه کال يې شمالي افغانستان هم ونيو، په بلخ کښې د پاچهۍ پر تخت کښيناست او د مرو خواته پر مخ ولاړ چې د نوح له زوی عبدالملك سره جګړه وکړي، خو د جګړې پر ځای يې روغه وشوه، ساماني درباره له تخارستانه تر بلخ او هراته محمود د خراسان د پاچا په توګه وپېژاند (۳۸۸هـ - ۹۹۸ ع) هغه وخت چې يې وغوښتل له مرو څخه بلخ ته راوګرځي؛ د بغداد خليفه القادربالله له خوا د عهداولوا خلعت ورته راورسېد او پاچهۍ يې پر خراسان باندې رسماً د "يمين الدوله او امين المله ولی اميرالمومنين" له القابو سره ومنل شوه (د ۳۸۹ هـ - ۹۹۸م ذيقعده). امير محمود په سکو کښې د نظام الدين، ملك الممالك او ملوك الملوك په القابو هم ياد شوی، فردوسی دی "شاه" او العتبی يې احياناً "سلطان" ليکي. د غزنوي دورې نور مورخين لکه بيهقي او ګرديزي ورته "امير" وايي خو نظام الملك په "سياست نامه"، ابن اثير په "الکامل" او منهاج سراج په "طبقات ناصري" کښې ويلي دي چې: محمود لومړی وار د "سلطان" په لقب ملقب شو او د مجمل التواريخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په وينا دا لقب محمود د امير خلف صفاري له وينا واخيست او هغه وخت چې خلف وويل محمود سلطان دی تر هغه وروسته محمود په دغه مشهور شو، (۴۰٦مخ).

سره له دې چې دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نه شته او لومړی وار د ابراهيم غزنوي پر سکه وهل شوی چې پر (۴۵۱هـ - ۱۰۵۹م) کال پر تخت کښېناست، خو په غزني کښې د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غونډې پخواني ليك د ده د مړينې ورځو ته نژدې ليکل شوی دي "الاميرالاجل السيدنظام الدين ابی القاسم محمود بن سبکتګين" چې دا ټينګ سند ډېر پخوانی دی.

سلطان محمود پر (۳۸۹هـ) کال د ساماني منصور او عبدالمالك غوره اميران بکتوزون او فايق او وروستني ساماني شهزاده المنتصر يې لکه چې دمخه وليکل شول نسکور کړل په نور پاته ژوند کښې يې د (۳۹۲ هـ او ۴۱٦هـ) تر منځ اووه لس واره پر هند لوی او کوچني يرغلونه وکړل او له (۳۹۰هـ څخه تر ۳۹۲ هـ)پورې يې دويهن په ولايت (داتك پر غاړه اوسنی هوند) او لغمان او پېښور کښې له جيپاله سره وجنګېد او پېښور يې ونيو، چې د "غازي" په لقب مشهور شو. پر (۳۹۳ هـ - ۱۰۰۲م) کال يې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کښې چې تېر شول ونيو، سيستان يې قبجی حاجب او کد خدای بو علي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چې د خلف د لور نبيره و، بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه، څو سلطان پر (۳۹۴هـ) کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا يې شنډه کړه.

پر (۳۹٦هـ-۱۰۰۵م) کال د سند تر سيند پورېوت او لکه د لوديانو په بحث کښې چې وويل شول ملتان يې ونيو او پر (۳۹۷ هـ-۱۰۰٦م) کال يې د ترکستان ايلك خان چې بلخ او هرات يې تر نشاپوره تر واك لاندې و مات کښې، پر (۳۹۹هـ -۱۰۰۸م) کال يې د هند راجګان په ويهند کښې له اننده پاله سره مات کړل د (۴۰۲ - ۴۰۳هـ) تر منځ يې په پنجاب او کشمير کښې فتوحات وکړل او پر (۴۰۳هـ ۱۰۱۲م)کښې يې غرجستان (د غور شمال

Digital Library

ته) هم ونیو، د بیهقي په وینا یې پر (۴۰۵هـ - ۱۰۱۴ع) کال د بست له لارې پر غور یرغل وکړ، د غور حکمران امیر محمد سوري له لسزریز لښکر سره د آهنګران په کلا کښې کلابند او بندي شو د (۴۰۷هـ - ۱۰۱٦م) په شاوخوا کښې یې پر پنجاب او کشمیر بریدونه وکړل او یو کال وروسته د خوارزم خلکو پر مامون خوارزم شاه (د سلطان محمود پر اوښې) بلوا وکړه او ویې واژه، خو محمود خوارزم ونیو او آلتونتاش یې هلته ودراوه. پر (۴۰۸) (۴۰۹-۴۱۰هـ) کالو یې په هند کښې قنوج او د ګنګ کڅونه له ډېرو بندیانو او ولجو سره ونیول او له دریو ملیونو درهمو سره غزني ته راستون شو. د ابن اثیر په وینا په لاره کښې له افغانانو سره ونښت ځکه چې دوی تل د هند او غزني په لاره کښې د محمود مخه نیوله. پر (۴۱۱هـ - ۱۰۲۰م) کال د غور فتح پر (۴۱۲هـ)کال د کشمیر د لوهر کوټ د حصار محاصره، پر (۴۱۳هـ) کال د ګوالیار او کالنجرو او پر (۴۱۴ هـ) دسلیمان د غرو او افغانانو فتوحات بشپړ شول. پر (۴۱۵هـ ۴۱٦) کال ماوراالنهرته ولاړ، د بلخ او آمو د غاړې امیران یې د ځان تابع کړل له کاشغری قدرخان سره یې تړون وتاړه، او څلور زره سلجوقیان یې خراسان ته راوستل. پر (۴۱٦ هـ) محمود د جنوبي هند د کاتیاوار پر سومنات حمله وکړه، د هغه ځای مشهور بودتون (معبد) یې وران کړ دلته ډېره ولجه لاس ته ورغله او ګجرات یې هم ونیو.

د محمود وروستنی یرغل پر (۴۱۸هـ - ۱۰۲۷م) کال د ملتان د جټانو د طایفې د تادیب له پاره و او په خپل ژوندانه کښې په دې بریالی شو چې له اصفهانه نیولې تر عراق همدان او طبرستانه، ختیځ خواته د ګنګا تر څنډو، شمالاً تر خوارزمه، جنوباً د بلوچستان تر کڅو او کاتیا وار پورې یې یوه لویه شهنشاهي جوړه کړه او خپل زوی مسعود یې په اصفهان کښې کښېناوه (۴۲۰ هـ-۱۰۲۹م) دا لوی هېواد یې له ګنګا څخه د دجلې او فرات

تر کڅو (سواحلو) پورې د غزني د مرکزیت تر ادارې لاندې راووست او په آسیا کښې یې خورا لویه امپراتوري جوړه کړه. ده په غزني - پروان - نشاپور هرات - جوزجان - بلخ - ولو الج (تخارستان) لاهور (د محمود پور په نامه) او د هرات په نورو ښارو کښې سکه ووهله او دربار یې تل د درې سترو شاعرانو لکه فردوسي، فرخي، منوچهري، عنصري او لویو پوهانو لکه البیروني، ابن سینا، ثعالبي، خمار، العتبی او نورو د راټولېدو ځای و. دی ستر، باکفایته، زړور، سخي او د جهاندارۍ په چارو پوه پاچا و، چې د العتبی په وینا یې له ترکي افغاني تاجیکو، خلجو (غلجو چې داصطخری او یاقوت په وینا په خراسان او سیستان او کابل کښې اوسېدل) او هندو عناصرو څخه ګډ لوی لښکر جوړ کړ او د افغانانو طایفې یې د غور په غرو د سلیمان په غره، سپین غره او نورو کښې د ځان تابع او اسلام یې پرې ومانه د ابن اثیر په وینا د معتزله، باطنیه، جهمیه، مشبه او روافضو فرقې یې وشړلې او کتابونه یې وروسېزل. د ابن خلکان په وینا ده هر کال په هند کښې غزا پر ځان فرض کړې وه، په مذهب شافعي و، ابن خلکان د امام الحرمین عبدالملك جویني (د سلطان معاصر) له کتابه چی "مغیث الخلق فی اختیار الاحق" نومېږي وایي چې: محمود دامام ابوحنیفه په مذهب و، له حدیثو سره یې خورازیاته مینه درلودله او تل به یې هغه له لویو شیخانو څخه اورېدل خود قفال سرهزی نامتو شافعی فقیه په هڅه دامام شافعی مذهب ته راواوښت.

لنډه داچې سلطان محمود کروړ او زړور پاچا و، د ابن اثیر په وینا ښه مخ، ښکلې ښه یې درلوده، سترګې یې کوچنۍ او ویښتان یې سره وو، د ابن خلکان په وینا د (۳٦۱هـ) کال د عاشورا پر ٦ مه زیږېدلی و، چې د آسیا په زړه کښې د یوه لوی دولت تر جوړولو وروسته دسل په ناروغۍ

Digital Library

اخته، او پر (٦١) کلنۍ تر (٣٣) کالو پاچهي وروسته د (۴۲۱هـ - ۱۰۳۰م) کال د دویمې خور (ربیع الاخر) پر ۲۳ د پنجشنبې پر ورځ مړ او د غزني په فیروزه مانۍ کښې ښخ شو. اوس که څه هم په غزني کښې د فیروزه مانۍ څه نخښه نه شته، خو یوازې د سلطان د مزار ښناخته (ډبرلیك) پاتې دی چې پر هغه یې په کوفي غونډې لیك داسې لیکلی دي: "غفراناً من الله الامیرالاجل السید نظام الدین ابی القاسم محمود بن سبکتګین غفرله، توفی رحمته الله علیه ونور حفرته وبیض وجهه عشیته یوم الخمیس اسبع بقین من شهر ربیع الاخر سنه احدی و عشرین واربعمائه "هغه کوچنۍ ګنبده چې نن د سلطان پر مزار ودانه ده پر ۱۳۲۴هـ ق کال د امیر حبیب الله خان په امر جوړه شوې ده. (۴۹-۵۰عکسونه)

تر محمود وروسته یې زوی محمد له ګوزګانان څخه راغی او په غزني کښې د پلار پر ځای کښیناست، خپل اکا امیر یوسف د سبکتګین زوی یې خپل سپه سالار خواجه ابو سهل احمد حمدوی یې وزیر او علي قریب یې لوی حاجب وټاکل خو تر (۵۰) ورځو وروسته ابوالنجم امیر ایاز ایماق او علي دایه له غزني څخه د دې له پاره ووتل چې د سلطان مشر زوی امیر مسعود ته چې په "ری" او اصفهان کښې حکمران و، ورشي او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار "سوندهرای" په هغو پسې وګماره، خو د سرای مریانو سوندهرای و واژه او په نشاپور کښې امیر مسعود ته ورغلل، دا مهال د بغداد خلیفه القادر بالله د امارت لوا او عهد د مرسل بن منصور بن افلح ګردیزي په لاس امیر مسعود ته ولېږل، ده ته یې د اسلامي دایره المعارف په وینا د ناصرالدین الله او حافظ عبادالله او ظهیرخلیفة الله لقب ورکړ، چې ابن اثیر دالقب سید الملوك او السلاطین هم لیکلی دی، په دغه ډول یې مسعود رسماً د خراسان

پاچا وپېژاند.

امیر مسعود له هراته بست ته راغی، محمد له غزنه څخه تګین آباد (دهلمند او ارغنداو ترمنځ) ته لښکرراووست، خو تر(۷) میاشتو پاچهۍ وروسته امیر یوسف او علي قریب هغه په تګین آباد کښې ونیو ړوند یې کړ او امیر مسعود یې د هغه پر ځای کښیناوه (۴۲۱هـ د کوچني اختر میاشت).

سلطان مسعود خواجه احمد د حسن میمندی زوی (چې پر ۴۲۱ هـ مړ دی) د هند له زندانه راویوست او هغه یې خپل وزیر وټاکه او حسن میکالی (وزیر مشهور په امیر حسنك) یې د قرمطي والي په تور په بلخ کښې غرغره کړ، د محمود له خزانه داره یې چې احمدینا لتګین نومېد خورا ډېر مال واخیست او دی یې هند ته واستاوه او پر (۴۲۲ هـ) کال یې کرمان او مکران ونیول، پر (۴۲۳ هـ ۱۰۳۱ م) کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس یې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنیوي له پاره وګماره، پر (۴۲۴ هـ) کال یې د کشمیر پر سرستی لښکرو یوست او پر (۴۲۵ هـ - ۱۰۳۳ م) کال یې برآمل، ساری او طبرستان بری وموند امیر بکتغذي یې له لوی لښکر سره د خراسان د شمالي ډاګو د ترکمانانو د مخنیوي له پاره واستاوه خو بېرته، ناکام راستون شو پر (۴۲٦ هـ - ۱۰۳۴ م) کال یې یو لښکر د هندو سپهسالار تلك د جهلن د زوی په مشرۍ د احدینا لتګین د ځپلو له پاره چې په هند کښې یاغي شوی و، ولېږه، احمد مات شو او منصوره ته ور وتښتېد، د سند په اوبو کښې ډوب شو (۴۲۷ هـ - ۱۰۳۵م) او پر همدغه کال یې پرهانسې او د هند پر نورو کلاو یرغل وکړ، تر فتوحاتو وروسته یې خپل زوی امیر مجدود په لاهور کښې حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸ هـ - ۱۰۳٦ م) پورې بېرته غزني ته راغی.

له دې کبله چې په خراسان کښې سلجوقي ترکمانانو تل فتنې

e Digital Library

جوړولې ځکه یې پر همدغه کال د بلخ له لارې ماوراء النهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندې داؤد ترکمان یرغل وکړ، چې امیر مسعود بلخ ته ورسېد داؤد مرو ته پر شا شو، او پر (۴۲۹ هـ) کال یې په ګوزګانانو کښې مسعود علي کندزي له پښنو واچاوه او ځینې سلجوقیان یې د څرخایو په ورکړه راضي کړل، له ځینو سره یې پر (۴۳۰ هـ) کال په شمالي سیمو کښې جګړه وکړه او تر (۴۳۱هـ - ۱۰۳۹م) کاله د هرات او غور له لارې غزني ته راغی، لوی حاجب سباشي او حاجب بکتغدی چې په دې جګړو کښې یې خپلسري کړې وه مصادره او په هند کښې معزول کړل. په دې وخت کښې د سلجوقي میکائیل زامنو طغرل او چغری بیك خراسان له نیشاپوره تر هرات بلخ او سیستان پورې ونیو، مسعود یې د مرو اوسرخسی منځ د "دندانقان" په جګړه کښې مات کړ او پر(۴۳۱هـ) کال مسعود خپله وروستنۍ سکه ووهله چې تر هغه وروسته په ۴۳۳هـ کال په هغه ښار کښې سلجوقي طغرل سکه وهلې ده.

امیر مسعود چې د هېواد په اوضاع کښې ګډوډې ولیده، خپل زوی مودود یې په غزنه کښې پرېښوو او په خپله له محمودي خزانو، لښکر او خپل رانده ورور محمد سره هندوستان ته لاړ خو په ماریګله (د اوسنی حسن ابدال په شرقي برخه) کښې د ده لښکریانو پرده بلوا وکړه، رونډ امیر محمد یې خپل پاچا وټاکه، مسعود یې د ګیري (ګهری) په کلا کښې بندي کړ او بیا یې د طاهر بن محمد په لاسو ووژه (د ۴۳۲ هـ - ۱۰۴۰ کال د جمادی الاولی ۱۱).

په دې وخت کښې امیر مودود په غزنه کښې پر تخت کښېناست او له خپل لښکر سره یې هندوستان ته مخه وکړه، د ننګر هار په دنپور (اوسنی جلال آباد ته نږدې - د بابر په آدینه پور) کښې د خپل تره محمد له لښکر سره ونښت او د خپل پلار ترك او تاجیك وژونکي یې ووژل، محمد او د هغه

زوی طاهر یې هم ژوندې پرې نه ښوول (۴۳۲) هلته یې یو ښار د "فتح آباد" په نامه ودان کئ، چې تراوسه په همدغه نامه پاتې دی.

سلطان مودود له سلجوقي ترکانو سره چې نفوذ یې ورځ پر ورځ په ماوراء النهر او خراسان کښې ډېرېده، د ښو اړیکو په ټینګولو کښې زیاریوست او د بیګك لور یې وکړه، خو سره له دې هم د هغه له شره خوندي پاتې نه شو، له همدې کبله غزنویانو تر خراسانه پر خپلو هندي مستملکاتو باور پیدا کړ، دا کار لومړی د مودود په سکو کښې لیدل کېږي چې پر خپله سکه یې د سیوا Siva د غوایه صورت د سری سمنته دیوه Sri samanta Diva له لیکنې (ډېرلیك) سره نقش کړې و، چې دا رویه د ویهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخیستل شوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهي. وروسته پر ۳۹ کلنۍ (۴۴۱هـ - ۱۰۴۹م) کال مړشو او د غزني پاچهي تر دوو میاشتو پورې د امیر مودود د زوی دویم مسعود او تره یې علي د لومړی مسعود د زوی په نامه وه، چې د سلطان محمود زوی عبدالرشید پر دوی غالب او پر همهغه کال (۴۴۱) د غزني پر تخت کښېناست.

سلجوقی داؤد چې د خراسان حکمدار و، د سیستان له لارې پر بست او زمینداور یرغل وکړ او زوی یې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزني راغی - خو د عبدالرشید د لښکر سالار چې طغرل نومید او د سلطان محمود له مریانو څخه و، الپ ارسلان د خمار په دره کښې (ښایې د اوسني میدان په کهنه خمار کښې)، داود په بست او د هغه تره بیغو یې په سیستان کښې مات کړل او وروسته بیا غزني ته راغی عبدالرشید یې د آل محمود له ځینو شهزادګانو سره ووژه (د ۴۴۳ - ۱۰۵۰م شاوخوا) خو د غزني خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتګین نامي دی ووژه، سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود لمسی یې د غزني پرتخت کښېناوه (۴۴۴هـ) ده د زابلستان د خلکو

he Digital Library

له اوږو څخه د درنو مالیو بار لرې کړ، ځکه نو په خلکو ګران شو، فرخزاد د هېواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله. هغه د سلجوقیانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه او د ابن اثیر په وینا په ډېرو جګړو کښې بریالی شو. خو د فرخزاد ځینو مخالفینو دسیسه جوړه کړه او غوښتل یې چې دی په حمام کښې ووژني، خو پر (۴۵۰هـ) کال د خپلو ملګریو په مرسته له دې مړینې څخه وژغورل شو او تر (۷) کالو پاچهي وروسته د (۴۵۱ هـ) کال د صفر په میاشت کښې مړ شو، ورروسته یې ورور ابراهیم د مسعود زوی پاچهۍ ته ورسېد، ده له سلجوقي داؤد او آلپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان ختیزې برخې تر لاهور پورې ده په لاس کښې پاتې شوې، څو ځلې یې هند ته لښکر ویوست او د خیرآباد، ایمن آباد کلاوې او ډېر مسجدونه، مدرسې او مانۍ یې ودانې کړې، (۴۲) کاله یې په آرامۍ او هوسایې حکومت وکړ او پر (۴۹۲ هـ - ۱۰۹۸م) کال پر شپېته کلنۍ مړ شو، زوی یې علاء الدین دریېم مسعود د ده پر ځای کښېناست او امیر عضدالدوله ته یې د هند امارت ورکړ، خو دا چې د سلطان سنجر خور "مهد عراق" یې ماندینه وه، نو ځکه یې له سلجوقیانو سره روغه او دوستي درلوده، له همدغه کبله یې هند نیولو ته پام واړاوه تر هغې چې د ده سپه سالار طغاتګین په هندستان کښې د ګنګ تراوبو پورېووت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹ هـ - ۱۱۱۵ م) کال په شاوخوا کښې مړ او زوی یې ارسلان شاه په غزني کښې پرتخت کښېناست؛ خپل ورور شېرزاد یې و واژه او خپله میره یې چې د لوی سلطان سنجر خور وه وکنځله، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته وتښتېد، هغه له بهرامشاه سره مرسته وکړه او په غزني کښې یې ارسلانشاه مات او هندوستان ته یې په تېښته اړ کړ، چې هم هلته پر (۵۱۱ هـ - ۱۱۱۷ م) کال مړ شو، د ده پر

ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېناست او خپله سکه یې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر ویوست، پر (۵۱۲هـ - ۱۱۱۸م) کال یې په ملتان کښې محمد باهلیم له لسو زامنو سره له منځه یووړ او په سوالك کښې یې ناګور کلا جوړه کړه.

غزني ته له راتګ سره سم له سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره یې جګړه اخته شو، په دې جګړه کښې یې زوی دولت شاه ووژل شو. بهرام شاه هندوستان ته پرشالاړ او غزني د غوریانو لاس ته ورغی. خو چې غوریان بېرته وګرځېدل، دی غزني ته راغی او پر (۵۵۲ هـ - ۱۱۵۷م) کال مړ شو تر ده وروسته خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷ هـ) او خسرو ملك د خسروشاه زوی (۵۵۷ - ۵۸۳ هـ) په غزني او لاهور کښې پر تخت کښېناستل، خو خسرو د غزانو په لاسو مات او هغوی غزني ونیو، دی لاهور ته لاړ او بیا پر (۵۸۳هـ) کال سلطان معزالدین محمد سام غوري په لاهور کښې خسرو ونیو، د غرجستان د بلروان په کلا کښې یې بندي کړ او پر (۵۸۷ هـ) کال یې وواژه. د ده له مړینې سره سم د غزنویانو د سبکتګین کهاله کمبله ټوله شوه.

د غزنویانو دولت په افغانستان، ایران، هندوستان او ماوراء النهر کښې د دجلې له کځو (سواحلو) څخه ترګنګ پورې دوې پېړۍ واکمني لرله، چې غزني، بلخ، لاهور او بست یې پایتختونه وو.

په دغه عصر کښې اسلامي مدنیت او دري ژبې ډېره وده وکړه، په هېواد کښې د اسلام دین بشپړ خپور شو او هند هم د هغه په رڼا روښان شو، د هېواد له ختیځ څخه د کابل شاهي حکومت او دیانت نخښې ورکې شوې د غزنویانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفرایني احمد بن حسن میمندي، حسن بن محمد میکالي، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر مستوفي او نور وو. د

e Digital Library

افغانستان، هندوستان، ماوراء النهر او ایران ښارونه ودان وو او ښه سوداګري په کښې کېده. نامتو پوهان او لیکوالان یې البیروني، ابن سینا، ابوالفتح بستي، ثعالبي، عبدالجبار العتبي، بونصر مشکان، ابوالفضل بیهقي، د کلیله او د منه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الابنیه عن حقایق الادویه لیکونکي) عبدالحي ګردیزي د الحرب والشجاعه لیکونکی فخر مدبرمبارك شاه، د کشف المحجوب لیکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجویري غزنوي دي.

فرګوسي، فرخي، عنصري، عسجدي، منوچهري، سنایي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسروبلخي، اسدي طوسي، سیدحسن غزنوي، ابوالفرج روني او مختاري غزنوي د دغه مهال نومیالي شاعران ګڼل کېږي.

د غزنویانو دربار په آسیا کښې د شاعرانو، عالمانو او د فن د خاوندانو پالنځای و، په خپله سلطان محمود پوه او ادیب پالونکی پاچاو، ځینې پوهان په فقه کښې یو کتاب د ده بولي او ځینې اشعار او قطعات یې رانقلوي.

د غزنویانو په عصر کښې نفیسه صنایع او د ودانولو فن د یادونې وړ وده کړې وه. سره له دې چې د تاتار یرغل د افغانستان په لویو ښارو کښې د صنعت ټول پایڅوړ (بقایا) له منځه وړی دی، خو د ودانۍ، ډېرو تورلو او خطاطي له صنعت څخه د سبکتګین او سلطان محمود قبرونه او د غزني دوه څلي او د درېیم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کښې د زمانې له لاس وهلو څخه خوندي پاتې دي، ذ بست د ښار د لښکر ګاه د آثارو له بقایاو څخه چې پر (۱۹۵۰م) کال په افغانستان کښې د فرانسوي لرغون پېژندونکیو له خوا کیندلي شوي د هغه ځای پر دېوالو یې د رنګینه نقاشیو هنري نخښې موندلي دې چې د غزنوي دورې د هنر او صنایعو طراوت ښې

ښکاري. په غزنوي دوره کښې د هېواد د ولایاتو اداره د حکمرانانو په واسطه کېده چې د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو د دربار له لویو حاجبانو، پاشهزادګانو او د پاچا له خلپوانو څخه ګمارل کېده. د بیهقي په وینا د غزني د پاچهۍ په مرکز کښې به یو د دیوان وزیر او لوی خواجه (د مالیې د وزیر او صدراعظم په توګه)، یو دیوان عرض (د سپه سالار تر امر لاندې د حرب د وزارت د چارو له پاره)، د رسالت یو دیوان (د لوی دبیر تر امر لاندې د پاچهۍ د لیکنو د فتر د چارو له پاره) او د وکالت یو دیوان (د لوی حاجب تر امر لاندې د دربار د وزارت د چارو له پاره) و. د پاچهۍ په دربار کښې ځینې مشران د "ندیم، وزیر، خازن او کوتوال" په نامه وو او دا چې هېواد په خپل مرکز پورې نښتی او امنیت هم ټینګ و، نو ځکه د دولتي مالیو زیاتوالي هم یقیني دي، لکه څنګه چې مو د مؤرخانو په وینا د خراسان عباسي دورې د پیل مالیات په منځنې ډول د (۴۵) ملیونو په شاوخوا کښې اټکل کړل اوس هم کولای شو په همدغه میچ (مقیاس) د ټول خراسان، د غزني، زابل، تخارستان، پېښور، لاهور، ملتان، سند، ماوراء النهر او خوارزم د ولایاتو عایدات د غزني دولت په خزانه کښې تر سل ملیونو درهمو زیات اټکل کړو، البته هغه زیاتې ولجې، ډېر جواهر او سره زر چې د هندوستان په جګړو کښې لاس ته راتلل له دغه حسابه بېل دي.

صاحب برید (ډاګ چلوونکی) د جاسوسي دیوان، سالار (د لښکر مشر) او کوتوال (د پولیسو مشر او د ښار د کلا ساتندوی) په زیاتو لویو ښارو کښې د حکومت چارې اجرا کولې او عدلي چارې قاضي ته سپارل شوې وې، لکه د محمود په عصر کښې چې قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د استازی په ډول غزني ته راغی، سلطان چې

The Digital Library

د ده علمي مقام، پرهیزګاری او ورع ولیده د غزنه قضا يې ورکړه، د هغه زوزاد تر ډېرو وختو پورې په هغه پایتخت کښې قاضیان وو.

د غزنویانو سیاسي اړیکي د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء النهر له خانانو سره تل دوستانه وو، تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماوراء النهر امیران د غزني د پاچهانو دربار ته راتلل او د رسولدار (د تشریفاتو د رییس) له خوا په ډېر درناوي هرکلی ورته ویل کېده. د غزنوي دولت په مامورینو کښې د غزنوي تر پاچهۍ لاندې ټول خلك شامل وو. آن تر دې چې د غزني دربار په لویو لښکري خلکو او پوځي افسرانو کښې هندوان هم وو، همدا راز د غزني په لښکر کښې ډېر زیات پښتانه هم وو. چې د هند په فتوحاتو کښې يې لویه ونډه درلوده

غزنوي پاچهان

* ۱ - میرالپتگین (۳۵۱ - ۳۵۲هـ)
۲ - امیر اسحق د الپتگین زوی (۳۵۲ - ۳۵۵ هـ)
۳ - امیر بلکتگین (۳۵۵ - ۳۶۵هـ)
۴ - امیر پیری تگین (۳۶۵ - ۳۶۶هـ)
* ۵ - امیر سبکتگین (۳۶۶ - ۳۸۷ هـ)
* ۶ - امیر اسماعیل د سبکتگین زوی (۳۸۷ هـ)
* ۷ - سلطان محمود د سبکتگین زوی (۳۸۷ - ۴۲۱هـ)
* ۸ - امیر محمد د محمود زوی (۴۲۱هـ)
* ۹ - سلطان مسعود د محمود زوی (۴۲۱ - ۴۳۲هـ)
۱۰ - مجمد - دویم ځل (۴۳۲هـ)
* ۱۱ - سلطان مودود د مسعود زوی (۴۳۲ - ۴۴۱هـ)
* ۱۲ - دویم مسعود د مودود زوی (۴۴۱هـ)

۱۳ - علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱هـ)
* ۱۴ - عبدالرشید د محمود زوی (۴۴۱ - ۴۴۴هـ)
۱۵ - طغرل (د محمود مریی) (۴۴۴ هـ)
* ۱۶ - فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴هـ - ۴۵۱ هـ)
* ۱۷ - سلطان ابراهیم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱ - ۴۹۲ هـ)
* ۱۸ - علاء الدین دریم مسعود (۴۹۲ - ۵۰۹ هـ)
۱۹ - شېرزاد د دریم مسعود زوی (۵۰۹ هـ)
* ۲۰ - ارسلان شاه د دریم مسعود زوی (۵۰۹ - ۵۱۱هـ)
* ۲۱ - بهرامشاه د دریم مسعود زوی (۵۱۱ - ۵۵۲هـ)
* ۲۲ - خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷هـ)
* ۲۳ - خسروملك د خسروشاه زوی (۵۵۷ - ۵۸۳هـ)

(۵۱ لمبر شجرې او ۴۹ نقشې ته دې وکتل شي)

اخځلیك: تاریخ سیستان - بیهقي - طبقات ناصري - ابن اثیر - طبقات سلاطین اسلام - ګردیزي - العتبي - پاول هورن مختصر تاریخ ایران- آداب الحرب - دائرة المعارف اسلامي - تاریخ ایران رازي - راهنمای افغانستان - سیاست نامه - ابن خلکان - ابن خلدون - تجارب الامم - فرشته روضةالصفا - حبیب السیر - تاریخ ګزیده - مجمل التواریخ والقصص - تاریخ الاسلام السیاسي - تاریخ الاسلام ذهبي - مجلة آریانا - لباب الالباب معجم الانساب زمباور - د سر اولف کیرو پټانز - اخبارالدولة السلجوقیه - راحةالصدور - افغانستان بعد ازاسلام لومړی ټوك - مادر زبان دری - فتوح السلاطین - غزنویان بوسورت.

he Digital Library

د سلجو قيانو او خوارزم شاهيانو واکمني

او

د سيستان د ملکانو لنډه يادونه

(۴۲۹ - ٦۳۲هـ)

سلجوقيان د سيحون او ارال رود د شمالي ترکمانانو يو ټبر و، چې د سامانيانو په وختو کښې د بخارا شمالي لور (اوسني نوراتا) او ماوراءالنهر ته راغلي او اسلام يې منلی و، څرنګه چې د دوی کار د ګلو روزنه وه، ځکه نو د څړ ځايو د موندلو له پاره ګرځنده وو، په جند کښې د دغه ټبر مشر سلجوق د توقاق يايقاق تيمور زوی څلور زامن لرل: چې نومونه يې: ييغوار سلان مشهور په اسرائيل، ميکائيل، يونس او موسی دي.

سلطان محمود سهواً د سلجوق ټبر څلور زره کورنۍ له جيحونه راپورې ويستې، په خراسان کښې يې تر نيشاپوره څړ ځايونه ورکړل او د سلجوق زوی اسرائيل يې چې د منهاج سراج په وينا "برق جهنده او شير دمنده" ته ورته و په کالنجر کښې بندي کړ (د ۴۱٦هـ - ۱۰۲۵م شاوخوا) د ميکائيل زامنو طغرل بيګ، داؤد او چغری بيګ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ او خراسان يې تر غزني، سيستان، بلخ، نشاپور او کرمان پورې ونيو، طغرل (۴۲۹ - ۴۵۵ هـ) لکه چې د مسعود غزنوي په حالاتو کښې تېر شو، د دندانقان په جګړه کښې يې سلطان مسعود مات کړ، پر (۴۲۹هـ - ۱۰۳۷م)

کال يې په نشاپور کښې د پاچهۍ خول پر سر کښېښوو، خپل ورور ييغور يې د لوېديځ افغانستان، پوشنج، هرات او سيستان په حکمدارۍ وګماره او پر (۴۳۲ هـ) کال تر بسته پر مخ ولاړ. ورونو يې داؤد او چغري بيګ د افغانستان په شمالي سيمو کښې له مرو او سرخس څخه نيولي تر بلخ او شبورقان پورې ونيول خو د بلخ په علي اباد کښې د سلطان مسعود لښکر مات کړ، تر هغه وروسته د دندانقان په جګړه کښې (۴۳۱ هـ) د سلجوقيانو ټولو قواو مسعود ته وروستنۍ ماته ورکړه، داؤد خپل نفوذ په جنوب کښې ترسيستانه او په شمال کښې تر بلخ او تخارستانه وغځاوه.

که څه هم سلطان مودود له غزني څخه خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی په سيستان کښې د سلجوقيانو جګړې ته واستاوه (د ۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ شاوخوا) خو څه يې ونه کړای شول او تخارستان، بلخ، ترمذ، قباديان، وخش، ولوالج د چغري بيګ زوی الپ ارسلان (۴۵۵ - ۴٦۵ هـ ۱۰٦۳ - ۱۰۷۲ م) په لاس کښې وو، په خپله او زوی يې ملکشاه (۴٦۵ - ۴۸۵ هـ ۱۰۷۲ - ۱۰۹۲ م) له سلطان ابراهيم غزنوي سره دوستانه اړيکي وساتل او زابلستان او کابل يې تر لاهوره پورې غزنوي دولت ته پرېښوو، دا مهال د ملکشاه ورور تکش په بلخ کښې ياغي شو. ملکشاه پر (۴۷۷ هـ) کال هغه په ترمذ کښې ونيو او ړوند يې کړ. د ملکشاه زوی سلطان سنجر (۵۱۱هـ - ۵۵۲ هـ - ۱۱۱۷ - ۱۱۵۷ م) چې د سلجوقيانو د کهاله نامتو پاچا ؤ "لکه چې د غزنويانو په احوال کښې تېر شو" له بهرامشاه غزنوي سره يې د ارسلانشاه په مقابل کښې مرسته وکړه او هغه يې تر خپل اغيز لاندې تر لاهوره د غزني پاچا کړ (۵۱۱هـ) يا دا چې د سنجري هېواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد، همدارنګه سلطان سنجر (لکه چې د غوريانو په احوال کښې به يې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومي ځای په درې کنجۍ کښې

e Digital Library

له علاء الدین حسین جهانسوز غوري سره جګړه وکړه، علاء الدین یې ونیو او بېرته یې غور ته واستاوه (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵ م شاوخوا) تر هغه وروسته د قرخطاطایانو او غزانو نیمې وحشي قبیلې د منځنۍ آسیا له غرو څخه راووتلې او سنجري دولت یې له منځه یوړ (۵۵۲ هـ - ۱۱۲۸م شاوخوا) د افغانستان پر سیمو یې له غزني څخه تر زابل او سیستان پورې یرغل وکړ او خسرو شاه غزنوي یې د لاهور خوا ته پر شا وشاړه، خو د "غز" ګواښ ډېر ژر د غوریانو او خوارزم شاهیانو له خوا له منځه یوړل شو، د سلجوقیانو په وختو کښې د خوارزم شاهیانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او لوېدیزو سیمو بر شو، چې وروسته به وځېړل شي.

هغه لویه پېښه چې د خوارزمیانو پر مهال منځته راغله هغه د خوارزمشاهیانو او د غوري کهاله "چې له ډېرو وختو یې په غور او بامیان کښې په خپلواکۍ حکم کاوه" جګړه وه چې د غوریانو او خوارزمیانو په احوال کښې به راشي، علاء الدین محمد (د ۶۱۱ هـ - ۱۲۱۴ م) په شاوخوا کښې غور، فیروز کوه او هرات تر غزني پورې ونیول، غوري کهول یې په غور کښې له پښو واچاوه تر هغه وروسته سلطان جلال الدین د خوارزمیانو وروستنی پاچا په افغانستان کښې له چنګیز لښکر سره جګړې وکړې چې په وروستۍ برخه کښې به یې تفصیل راوړل شي.

په دغه وخت کښې افغانستان پر څلورو برخو وېشلی شوی و:

شمالي ولایتونه له تخارستانه تر مرو پورې مستقیماً په سنجري او سلجوقي دربار اړه درلوده؛ د غور، بامیان او ګوزګانان سیمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوریانو د کهاله تر لاس لاندې وې، زابل ولایت له هلمنده تر غزني، کابل، ننګرهار، پېښور او لاهور پورې د غزني د محمود کورنۍ په واکمنۍ کښې و او سیستان ولایت له بست او زمینداوره تر زرنج، فراه او نیه پورې

د سیستان په ملکانو اړه درلوده، چې دغو ملکانو د سلجوقیانو، غوریانو، غزنویانو او ان له چنګیزیانو سره هم ښه اړیکې ساتل، چې د صفاریانو او د نیمروز د وطني امیرانو له پایڅوړ (بقایاو) څخه وو چې "د دوی د نومو تفصیل د صفاریانو په مبحث کښې تېر شو او هم د آل کرت ملکانو چې شرح به یې وروسته راشي له تاتاري یر غلګرانو سره لاس یو او هرات او سیستان یې تر لاسه کړي وو، د سیستان د ملکانو او صفاریانو له پایڅوړ څخه لکه د صفاریانو په برخه کښې چې مو ووېل یو هم ملك تاج الدین و (د ۴۸۲ هـ شاوخوا) د دغه سړي له نسله په سیستان کښې تر زرو کالو پورې امیران پاتې وو، چې د "ریو" په وینا پر (۱۰۲۸هـ) کال ملك جلال الدین محمود خان د سیستان امیر په (۱۶) پښت عمرولیث صفاري ته رسېږي او هم شاه حسین د ملك غیاث الدین محمد زوی چې د صفاریانو تاریخ یې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل مهاله د "کتاب احیاء الملوك" په نامه لیکلی دی په صفاریانو پورې اړه لري.

اخځلیك: طبقات ناصري، اخبارالدولة السجلوقیه - لب التواریخ - تاریخ سیستان - ابن اثیر - د پاول هورن تاریخ مختصر ایران - د خلیل ادهم دول اسلامیه د زمباور معجم الانساب - راحة الصدور.

(وګورئ ۵۲ نومره نسب پانه.)

n: The Digital Library

غوریان

(۴۰-۶۱۲ هـ)

سوریان د خراسان او غور د افغانانو یو ټبر و، چې تر اوسه هم د هرات شمال لوېدیځ د بادغیس د زور آباد (زورابد - یاقوت) په شاوخوا کښې د "زوري" په نامه استوګن دي؛ تر اسلام دمخه هم دغه کهاله د تخارستان، غور، هرات او خراسان په غرو کښې حکمراني کوله او د "غرشاه" په لقب یادېدل، (په دغه لقب کښې د "غر" کلمه پښتو ده) دا کهول لرغوني افسانوي شخصیت "ضحاك" ته منسوب دی (دا نوم فردوسي "ضحاك" بللی او په پښتو سرچینو کښې د تاریخ سوري په حواله "سهاك" دی. طبري، البیروني او ابن بلخي یې "بیور اسپ ازدهاق" یادوي او په مسعودي کښې "ده اك" راغلی چې د طبري په وینا یې معرب ډول "ازدهاق" دی. په اوستا کښې "دهاك - اژی دها" یاد شوی چې په دري کښې "اژدها" او په پښتو کښې "اژدهار" دی، همدارنګه په خراساني نومونو کښې دا نوم ډېر کارېدلی لکه د زین الاخبار د لیکونکی عبدالحی ګردیزي د پلار نوم ضحاك (د ۴۰۰ په شاوخوا کښې) او ضحاك شیباني (د ۲۸۷ هـ شاوخوا) ظاهري فقیه او بامیان ته نژدې "ضحاك" نومي ښار او د "سهاکا" مشهوره پخوانۍ آریایي قبیله چې سکستان د دوی په نامه دی، مفغن صورت یې "سهاك" او "سهاکزی"

د افغاني قبیلو نومونه دي، دا ټول دا ښیي چې دا نوم د لرغوني افغانستان په نومونو کښې پخوانۍ ریښه لري.

د دغه کهاله په نورو نومو کښې یو نوم هم "بسطام" دی چې (د ګستهم - وستهم د پهلوان په مانا معرب ډول دی) چې فردوسي هم هغه یادوي، دغه سړی په شغنان، بامیان، تخارستان او غور کښې حکمراني کړې او تر هغه وروسته په غور کښې له دغه ټبر څخه دوو ورونو لاس درلود چې یو امیر سول او بل سپه سالار سام و، د سوري ټبر امیران دغه نامه ته منسوب دي چې فردوسي او نورو مورخینو د "ماهوري سوري نژاد" په نامه یاد کړي، بلاذری د "جبل زور" او د هغه ځای د مشهور بت چې هیون تسنګ پر (۶۰۳م) د "شونا" په نامه لیدلی یادونه کوي، ابن فندق هم په تاریخ بیهقي کښې د سلطان مسعود د وختو د خراسان عمید سوري یادوي او په را وروسته وختو کښې نامتو شیر شاه سوري هم په هند کښې له دغه افغاني ټبر څخه را پاڅېدلی دی.

د سوري کهاله له نومیالیو څخه یو هم شنسب د خرنك زوی دی چې د فخرالدین مبارکشاه له نسب نامې څه د منهاج سراج په روایت د حضرت علي (رض) هممهالی او د هغه په حضور یې ایمان راوړی و، عهد او لوایې یې ځنې اخیستې وه. له هغه کهاله څخه چې به هر څوك پر تخت کښېناست د حضرت علي﵁ هغه عهد او لوابه ورکول کېده دا چې په اسلامي دوره کښې د غور لومړی حکمران دی چې موږ یې پېژنو او امیر پولاد غوري د ده له زامنو څخه و، چې د غور د غرو شاوخوا یې تر واکمنۍ لاندې وه، د خپلو پلرو نوم یې ژوندی کړ او چې صاحب الدعوت العباسیه ابو مسلم مروزی منځته راووت نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتړ ته ور ووست، د آل عباس د تقویې له پاره یې ډېر کارونه وکړل د امیر پولاد د حکمرانۍ

The Digital Library

مرکز د غور مندیش و او د غور پر ټولو غرو او شاوخوا یې حکمراني کوله (د ۱۳۰ هـ - ۷۴۷ م شاوخوا). د امیر پولاد یو زوی و چې امیر کروړ نومېد، د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب "تاریخ سوري" په حواله یې د پټې خزانې کتاب د متن له مخې پېژنو چې پر (۱۳۹ هـ - ۷۵٦م) کال د غور په مندیش کښې امیر و او د "جهان پهلوان" په نامه یې چې د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دی شهرت درلود.

بالشتان (د کندهار د شمال والشتان) خیسار، تمران او برکوشك (د غور مشهوري کلاوې) د ده په لاس کښې وې، دی داسې غښتلی پهلوان و، چې یوازې له لسو تنو سره جنګېده او له همدغه امله یې کروړ باله چې په پښتو کښې د کلك او سخت په مانا دی. د دغه کهاله واکمني تر زمینداور، بست او والشتان پورې رسېده، له اموي کهاله څخه عباسي کهاله ته د خلافت د انقلاب په جګړو کښې دی هم د ابو مسلم ملګری و، پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله د ده یوه پښتو حماسه رانقلوي او د ښې وینا خاوند یې بولي، په خپلې دې پخوانۍ حماسه کښې امیر کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سیمه له مرو او هرات څخه تر جروم (ګرمسیر) غرج او تخار پورې ګڼي او وایي چې زرنج (سیستان) مې د توزې په زور ونیو.

د ده دا حماسې شعر د خراسان او پښتو یو لرغونی حماسي اثر دی چې د ده د غښتلي روح، ملي غرور جهانګیرۍ او جهان کشایۍ څرګندویي کوي، په هغه کښې هغه پښتو زاړه لغات او کلمات دي چې اوس په دې ژبه کښې مستعمل او ژوندي نه دي پاتې شوي.

امیر کروړ پر (۱۵۴ هـ - ۸۰۰م) کال د هرات لوېدیځ لوري ته د پوشنګ په جګړو کښې ووژل شو او تر ده وروسته یې زوی امیر ناصر په غور، بست او زمینداور کښې حکومت کاوه (د ۱٦۰ هـ - ۷۷٦ م شاوخوا).

(د دې په زړه پورې تاریخي، ژبنۍ، او ادبي موضوع د تفصیل له پاره دې د کابل چاپ پټه خزانه کتاب او د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوك وکتل شي).

منهاج سراج تر امیر پولاد وروسته د هارون الرشید تر وختو (د ۱۷۰ هـ - ۷۸٦ م) تر شاوخوا پورې د دغه کهاله د حکمرانانو یادونه، نه کوي، له ښه مرغه دا خلا پټې خزانې د محمد بستي د تاریخ سوري په حواله ډکه کړې چې په لړ تفصیل سره د امیر کروړ او امیر ناصر یادونه کوي او بیا منهاج سراج د دغه کهاله یو بل امیر، بنجی د نهاران شنسبی زوی د غور له لویو امیرانو څخه ګڼي او لیکي چې د خپل یوه معاصر غوري امیر سره چې د بهرام زوی شیش نومېده د هارون الرشید دربار ته ورغلل، امیر بنجی د "قسیم امیر المومنین" په لقب د غور امیر او امیر شیش د غور د لښکر پهلوان وټاکل شول (د ۱۷۰ هـ - ۷۸٦ م شاوخوا). د غور امیران د همدغه بنجي له نسله او د غور سپه سالاران د شیش له توکم څخه دي، چې د صفاریانو په وختو کښې له آل شنسب څخه په مندیش کښې د غور امارت امیر سوري ته رسېدلی و، لکه د صفاریانو په احوال کښې چې مو ولوستل د (۲۵۳ هـ - ۹٦۷م) په شاوخوا کښې یعقوب صفاري د نیمروز، بست او د اور ښارونه تر تګین آباد اور خج پورې ونیول، د هغه ځای امیر یې له پښتو وغورځاوه، په دغه وخت کښې امیر سوري د غرني غور امیر و، چې تر هغه وخته لا د غور نیمایي خلك مسلمانان نه وو، تر دې وروسته امیر سبکتګین هم پر غور حملې وکړې، خو د سوري کهاله خپلواکۍ ته یې څه تاوان ونه رسولای شو، لکه څنګه مو چې د غزنویانو په احوال کښې ولوستل سلطان محمود هم پر غور یرغل وکړ، خو د غور امیر چې پر دغه مهال محمد سوري و، کله به یې اطاعت کاوه او کله نه. تر دې چې د بیهقي (۴۰۵ هـ -

he Digital Library

۱۰۱۴م) کال او ابن اثیر په ویناو (۴۰۱ هـ) کال محمود د غور د جنوب له خوا د بست او خوابین له لارې له لوی لښکر سره غور ته ورغی، چې د لښکر په مخ کښې د هرات حکمران التونتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو، امیر محمد یې په یوه جګړه کښې د لسزریز لښکر په مرسته د آهنګران په کلا کښې کلابند کړ؛ محمد تر ډېرې مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسلیم شو، سلطان دی د ده له کشر زوی شیش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د ګیلان په شاوخوا کښې هغه پر لاره زهر وخوړل چې په خپله ګوتمې کښې یې ځای پر ځای کړي وو، ځان یې وواژه خو د یرغملتابه سپکاوی یې ونه مانه.

د پښتو ژبې وطني روایات چې د "لرغوني پښتانه" او "تاریخ سوري" کتابو په حواله په پټه خزانه کښې راغلي پورتنۍ تاریخي پېښې تایېدوي او د محمد د مرثیې پښتو بولله هم راوړي چې اسعد د محمد سوري زوي (چې پر ۴۲۵هـ د زمینداور په بغني کښې مړ دی) ویلي ده، دا شاعر په اهنګران کښې د ده په دربار کښې و، دا بولله چې د ژبني بلاغت او فصاحت له مخې ډېره پخه ده، د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښیي؛ د آهنګرانو د جګړې او د محمود له خوا د محمد بندیتوب څرګندوي او دی د سوري کهاله ویاړ بولي، چې د خپل کهاله د پت ساتلو په لاره کښې یې ځان قربان کړ، د شیخ اسعد بولله د پښتو لرغوني ادب له غوره‌آثارو څخه ده.

د محمد تر مړینې وروسته د سلطان محمود له خوا امیر بوعلي د محمد سوري زوی د غور د منديش په غرو کښې د پلار پر ځای کښېناست، د سلطان تابع و، په غور کښې یې په مدرسو، جوماتو او مانیو جوړولو لاس پورې کړ او علم دوسته سړی و، ده د محمودي عهد تر پایه حکمراني وکړه،

خو د مسعود په وختو کښې د (۴۲۵ هـ - ۱۰۳۳م) په شاوخوا کښې (د بوعلي وراره) عباس د شیش زوی پورته شو، خپل تره یې بندي کړ او د غور پاچهي پر تخت کښېناست. عباس ظالم او بېباکه سړی و او د نجوم علم یې خوښ و، د منديش ولایت په سنګه کلا کښې یې یوه رصدخانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له تادا د سلطان ابراهیم غزنوي دربار ته شکایت وکړ، ابراهیم هم غور ته لښکر ویوست او امیر عباس یې غزني ته بندي بوت، د غور امارت یې د ده زوی امیر محمد ته چې د غزني دربار ته مطیع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی و، وسپاره. (د ۴۵۰ هـ - ۱۰۵۸م شاوخوا) تر محمد وروسته یې زوی قطب الدین حسن د محمد زوی او د عباس لمسی چې ستر پاچا او د غور د پاچاهانو نیکه و پر تخت کښېناست (د ۴۶۰ هـ - ۱۰٦۷ م شاوخوا)، ده د غورياغيان په جګړه د ځان تابع کړل په هغه جګړه کښې چې (د غزني جنوب لوېدیځ ته) دوجیرستان او کوشك په پای کښې یې له یاغیانو سره وکړه ووژل شو (د ۴۹۳ هـ شاوخوا) دده زوی ملك عزالدین حسین د غور پر تخت کښېناست، ده له سنجري دولت سره دوستانه اړیکي درلودل او د ښو اخلاقو څښتن، پر ژمنه ولاړ او عالم پالونکی پاچا و، چې اوو زامنو یې خراسان، غور، زابل، غزني، باميان او تخارستان په خپلې پاچهۍ پورې تړلي وو او هر یوه پر یوې برخې په لاندې ډول حکومت کاوه:

۱- قطب الدین محمد چې خپل لرغوني هېوادنی لقب (غر شاه) یې رسماً پر عربي "ملك الجبال" واړاوه او ځان ته یې غوره کړ؛ د فیروز کوه د ښار کلا یې ودانه کړه، او د ورشاد (ورساد) په ولایت کښې یې چې د ده سیمه وه له خپلو ورونو سره شخړې جوړې کړې او غزني ته ولاړ، هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل شو (۵۴۱ هـ - ۱۱۴٦م) چې د هغه وژل د

The Digital Library

غوري او غزنوي کهولو تر منځ د اختلاف سبب شو.

۲- بهاء الدین سام د غور د مندیش په سنګه کښې و، همدا چې سلطان سوري غزني ته ولاړ فیروز کوه یې هم ده ته پرېښوو، دی پر (۵۲۴هـ ۱۱۴۹ م) کال په فیروز کوه کښې پر تخت کښېناست او د غرجستان له شارانو سره یې دوستي وکړه، د هرات په غرو کښې یې د شیرسنګ کلا، په غرجستان کښې یې د بند روا کلا، د غرجستان او مادین تر منځ یې د فیوار کلا جوړه کړه، او د ګیلان ملك بدرالدین لور (د ګیلان ملکه) یې چې د شنسبانیانو له نسبه وه، ځانته واده کړه، چې د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدین محمد سام او سلطان غیاث الدین محمد سام مورده. سلطان بهاءالدین د خپل ورور سلطان سوري د غچ اخیستلو له پاره په جروم او غرجستان کښې لښکرې راغونډې او پر غزني یې یرغل وکړ، خو (د غزني) په ګیلان کښې مړ شو، ده د غزني د سفر په وخت کښې د غور او جبال تخت خپل ورور سلطان علاء الدین حسین ته پرېښی و.

۳- ملك شهاب الدین محمد خرنګ د حسین زوی چې د مادین سیمې په ده اړه درلوده، دا سیمه د غور یو ولایت و، د ده زوی ملك ناصر الدین ابوبکر د (۶۱۸هـ - ۱۲۲۱م) په شاوخوا کښې د ګزیو او تمران د ولایت (د کندهار شمالي خوا ته) حکمران و، د چنګیز تر یرغل وروسته هند ته په ډیلي کښې د التتمش دربار ته ولاړ او هلته د (۶۲۰ هـ) په شاوخوا کښې مړ شو.

۴- ملك شجاع الدین علي د حسین زوی چې د غور د جرماس ولایت حکمران و، تر هغه وروسته یې زوی علاء الدین ابوعلي په غور کښې د ده پر ځای کښېناست، د سلطان غیاث الدین په وختو کښې د غور، بست، وجیر، ګرمسیر، درمشان، روز ګان او غزني سیمې ده ته وسپارل شوې، د

خراسان تر نیولو وروسته په نشاپور کښې حکمران و، سلطان معزالدین دی بوت او د غرجستان او زمینداور حمکران یې وټاکه، پر (۶۰۱ هـ) کال یې د قهستان د ملا حده و د جناباد ماڼۍ ونیوله، خو د سلطان معز الدین تر شهادت وروسته د غرجستان د اشیار په کلا کښې بندي شو.

۵- علاء الدین حسین د حسین زوی د غور په وجیرستان کښې حکمران و او د خپل ورور سلطان بهاءالدین تر مړینې وروسته په فیروز کوه کښې د غور پر تخت کښېناست، د غور او غرجستان لښکرې یې را غونډې کړې او غزني ته یې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزني څخه د غزني او هندوستان له لښکر سره راووت او د ګرمسیر او تګین آباد له لارې زمینداور ته ولاړ، علاء الدین چې دا جګړه د خپلو دوو ورونو د غچ اخیستلو له پاره کوله، تګین آباد ته نژدې یې د بهرامشاه له لښکر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته یې د غزني په شاوخوا کښې دوه ځله د غزنویانو مقاومت مات کړ او د غزنوي دولت پایتخت یې ونیو (۵۴۵ - ۵۴۶ هـ)، ده هغه لوی ښار له خاورو سره برابر کړ او اوسېدونکي یې اته ورځې تول ووژل، له هغه ځایه یې بست او زمینداور ته مخه وکړه او د بست ښار یې له محمودي ماڼیو او ښکلیو ودانیو سره چې په خپل وخت کښې یې ساری نه و هم وران کړ، نو ځکه ورته جهانسوز ویل کېږي.

ده تر دې فتح وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پورې وتاړه او خپل ورور فخر الدین ته یې وسپارد علاءالدین تر دې وروسته له سلجوقي سنجري دولت سره ونښت، سلطان سنجرد هر یو الرود د ناب په سیمه کښې له ده سره جګړه وکړه، څنګه چې خلك له علاءالدین څخه خواشیني وو، د ده شپږ زره خلجي او ترکي سپاره لښکریان سنجر ته تسلیم شول. په خپله علاءالدین د سنجر لاس ته ورغی بندی شو، خو څنګه چې سنجرد غزانو له

The Digital Library

لاسه مات شوی و، علاءالدین یې و نازا وه؛ مرسته یې ورسره وکړه او بېرته یې غور ته واستاوه همدا چې خلکو د ده په غیاب کښې ملك ناصر الدین حسین د محمد زوی له مادین څخه راوستی او د فیروز کوه پر تخت یې کښېنولی و، چې د علاءالدین د راګرځېدو خبر یې واورېدو ناصر الدین یې وواژه او علاءالدین ته تسلیم شول.

ده بامیان تخارستان، جروم (ګرمسیر)، د اور، بست او د هرات د جبال د تولك او غرجستان، مرغاب ښارو نه هم د غور د پاچهی اطاعت ته اړ کړل او د ملا حده الموت رسل ته یې هم د غور په غرو کښې لار ورکړه، په پای کې د (۵۵۱هـ - ۱۱۵۶م) په شاوخوا کښې د غور په سنګه کښې مړ شو.

تر ده وروسته یې زوی سیف الدین محمد د فیروز کوه پر تخت کښېناست، د ملا حده ورسل یې وواژه او د غزانو د فتنې د مخنیوي له پاره یې ملا وتړله چې د هرات او قادس شاوخوا ته رسېدلي وو، خو تر یوه کال زیات ژوندی پاته نه شو او د غزانو په جګړه کښې د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل شو (د ۵۵۸هـ - ۱۱۶۳م شاوخوا).

علاء الدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دی چې د افغانستان هېواد یې تر یوې اداري لاندې راوست او د فیروز کوه په مرکز پورې یې وتاړه.

۶- سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ - ۵۵۴ هـ، ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹م)

د غوریانو لومړی پاچا دی چې د سلطان لقب یې واخیست، د ده د پاچاهی مرکز د غور دا ستیه حصار و هغه وخت چې یې ورور قطب الدین ملك الجبال په غزني کښې ووژل شو، نو سلطان سوري له بهرامشاه غزنوي سره جګړه وکړه او هغه یې د کورم ناوې ته وخغلاوه، په خپله دی د غزني پر تخت

کښېناست او غور یې خپل ورور سلطان بهاءالدین ته پرېښو و، خو د ژمي په وخت کښې چې یې ورور علاءالدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) افغانانو له لښکر سره له ختیز لوري پر غزني یرغل وکړ، او سلطان سوري یې د هغه له وزیر سید مسجد الدین موسوي سره ونیو او د غزني د طاق د پله پر سر یې غرغره کړ، څو چې ورور یې جهانسوز د هغه په کسات کښې غزني وران کړ.

۷- ملك فخر الدین مسعود تر ټولو ورونو مشرو او د غور په کاسي کښې امیر شو، څنګه چې سلطان علاءالدین جهانسوز د غزني تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کړ، نو خپل مشر ورور ملك فخر الدین مسعود یې د بامیان حکمران وټاکه، ده د شغنان او تخارستان غرونه تر درواز، بلور، وخش او بدخشان پورې ونیول او لکه چې د غیاث الدین محمد په احوال کښې یې لولئ د راغ زر په جګړه کښې د خپلو وریرونو په لاس بندي او بېرته بامیان ته واستول شو او هلته مړ شو (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵م شاوخوا). تر ده وروسته یې مشر زوی شمس الدین محمد په بامیان کښې امیر و، د فیروز کوه له درباره او د سلطان غیاث الدین له حضوره هم په رسمیت وپېژندل شو، ده بلخ چغانیان، وخش، جروم (ګرمسیر)، بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل اود سلطانشاه خوارزمشاهي د مخنیوي له پاره یې د غور له لښکر سره یو ځای د مرود رودبار په جګړه کښې ګډون کړی و او د سلطان لقب یې وموند، د ده تر مړینې وروسته یې زوی بهاء الدین سام چې لوی او علمدوسته پاچا و د بامیان پر تخت کښېناست (۵۸۷هـ - ۱۱۸۹م) د ده دربار د پوهانو د غونډې ځای و. امام فخر الدین رازي شیخ الاسلام جلال الدین رسا د اوافصح العجم مولانا سراج الدین د ده په دربار کښې وو، د ده پاچهي له کشمیره تر کاشغر، تر مذه او بلخه

پورې او جنوب خوا ته د غور او غرجستان تر پایه پورې رسېدله، غور، غزني او بامیان د ده تر فرمان لاندې وو. هغه وخت چې سلطان معز الدین شهید شو (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵ م) نو د هېواد امیرانو دی غزني ته ور وغوښت خو دی په کیلان تر ۱۴ کالو پاچهي وروسته مړ شو. بیا یې زوی جلال الدین علي پر ځای کښېناست (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵م) او خپل ورور علاء الدین یې د غزني پر تخت کښېناوه همدا چې د غور، غز او تاج الدین یلدوز لښکر د کرمان درې د کورم له شاوخوا څخه پر علاءالدین یرغل وکړ نو دی له بامیانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغی او د ده په غیاب کښې یې تره علاءالدین مسعود د شمس الدین محمد زوی د بامیان تخت ونیو او ورزات یې صاحب وزیر ته ورکړ، خو جلال الدین د غزني تر نیولو وروسته ژر بامیان ته ورغی او خپل اکا یې د هغه له وزیر سره وواژه. بیا چې تاج الدین یلدوز دویم ځل پر غزني یرغل وکړ، د علاءالدین لښکر یې د سقران (شنغران) په رباط کښې مات کړ او دی یې په غزني کښې کلابند کړ، نو جلال الدین له بامیانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغی، خو د واړه ورونه د یلدوز لاس ته ورغلل، بېرته بامیان ته واستول شول او هلته مړه شول (د ۶۱۲هـ - ۱۲۱۵م).

دا وه د غوري اوو ورونو لنډه یادونه چې د غور شهنشاهي یې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غیاث الدین بن محمد سام بهاءالدین قسیم امیر المومنین چې د غور له لویو پاچهانو څخه دی پاچا شو، دی له خپل ورور معزالدین سره د خپل تره علاءالدین په امر د وجیرستان په کلا کښې بندي و، خو سلطان سیف الدین د علاء الدین زوی دوی خوشې کړل چې غیاث الدین د غزان په جګړه کښې ورسره و، خو چې سیف الدین د خپل سپه سالار له لاسه ووژل شو، همدغه شیش سپه سالار د غور او غرجستان لښکر راوستل او له غیاث الدین سره یې بیعت وکړ او د فیروز کوه پر تخت

The Digital Library

یې کښېناوه (۵۵۸هـ - ۱۱۶۲م)، ده خپل ورور معزالدین د سر جاندار په رتبه دا ستیه او کجوران حکمران وټاکه، ابوالعباس شیش یې چې د سلطان سیف الدین تر وژلو وروسته یې دې بنه پیاوړی کړی و، وواژه. دا مهال د غیاث الدین تره ملك فخر الدین مسعود د بامیان له حکمران ملك علاء الدین قماج سنجري، د بلخ له حکمران او له تاج الدین یلدوز د هرات له حکمران څخه مرسته وغوښتله او د بامیان، بلخ او هرات له لښکرو سره یې پر فیروز کوه یرغل وکړ، په راغ زر نومي ځای کښې له یو بل سره جګړې ته چمتو شول. خو په لومړي سر کښې د غور پهلوانانو ملك یلدوز د هرات حکمران د هغه د لښکر په منځ کښې وواژه او هراتیان یې سره تیت کړل، بیا یې د بلخ لښکر هم مات او د قماج سر یې پرې کړ، د بامیان ملك فخرالدین ته یې ور واستاوه، په خپله یې هغه کلا بند کړ، خپل تره معزالدین او غیاث الدین یې محترمانه ونیول او بېرته یې بامیان ته واستول.

سلطان غیاث الدین تر هغه وروسته ګرمسیر او زمینداور ونیو؛ قادس، کالیون، فیوار، سیفرود، غرجستان، تالقان او ګرزوان یې هم د غور په سلطنت پورې وتړل او خپل ورور معزالدین یې له جروم (ګرمسیر)، تګین آباد او سیستان څخه د غزني، زاول او کابل خوا ته واستاوه. ده د غزانو لښکر چې په دغه وخت کښې یې غزني نیولی و، په (۵۶۹هـ - ۱۱۷۳م) کال له غزني څخه بېرته وشاړه او د غزنویانو پایتخت یې هم په غور پورې وتاړه، د هرات نیولو ته یې ملا وتړله او بهاءالدین طغرل د سنجر یو مریي چې پر هرات یې لاس بر شوی و، د سلطان تر لښکر دمخه خوارزم ته ولاړ او پر (۵۷۱هـ) کال هرات او تر هغه وروسته پر (۵۷۳هـ - ۱۱۷۷م) کال قوشنج هم د غور له مرکز سره ونښتل.

دا مهال د سیستان ملکانو (چې شرح یې تېره شوه) هم د اطاعت

The Digital Library

غاړه کښېښووه او شمالي ښارونه لکه تالقان، اندخود، میمنه، فاریاب، پنجده، مرو، دزق او خلم هم فتح شول، خو جلال الدین محمد د ایل ارسلان خوارزمشاه زوی د خطایانو په مرسته د هېواد شمالي شاوخوا ته ګواښ پېښاوه، ځکه نو غیاث الدین پر (۵۸۸هـ - ۱۱۹۲م) کال د غزني لښکر د معزالدین په مشرۍ او د بامیان لښکر د ملك شمس الدین په مشرۍ او د سیستان لښکر د تاج الدین حرب په لاربښوونه د مرو په رود بار کښې را غونډ کړل، د مرغاب په کڅو (سواحلو) کښې یې خوارزمشاهیان مات او پر (۵۹۶ - ۱۱۹۹م) کال یې خراسان ونیو، تر نشاپوره پر مخ ولاړ، هغه یې ملك ضیاء الدین ابو علي شنسباني ته وسپاره، مرو شاهجهان یې هم ونیول او ملك نصر الدین محمد خرنك یې د هغه ځای په حکمرانۍ وګماره، د سرخس ایالت یې تاج الدین زنګي د فخر الدین مسعود بامیاني زوی ته وسپاره.

غیاث الدین بیا هېواد ته مرکزیت ورکړ او د منځنۍ اسیا ټولې سیمې یې له هندوستانه تر عراقه او له چینه او جیحونه د هرمز تر سینده پورې د غور د فیروز کوه تر بیرغ لاندې راوستې. دی د خراسان ستر او یوازینی شهنشاه ګڼل کېده، نو د بغداد خلیفه الناصر لدین الله هم خپل سفیران ابن ربیع او قاضي مجد الدین قدوه او ابن الخطیب د فیروز کوه دربار ته راواستول او غوري سلطنت یې په رسمیت وپېژاند. د غور له درباره هم سراج الدین محمد جوزجاني د سفیر په توګه بغداد ته ولاړ او په دغه ډول د فیروز کوه او بغداد د دوو شهنشاهیو تر منځ سیاسي تاوده اړیکي ټینګ شول.

سلطان غیاث الدین غوري د ختیځ او غور ستر علمدوست او زړه سواند پاچا و چې په دربار کښې یې پوهان راغونډېدل، دی پر ۶۳ کلنۍ د (۵۹۹هـ - ۱۲۰۲م) کال د درېیمې خور (جمادی الاولی) پر ۲۷ ورځ د هرات

په ښار کښې وفات او په هغه لوی مسجد کښې چې ده په خپله جوړ کړې و ښخ دی، دا جامع جومات تر اوسه په هرات کښې شته. دی په لومړي سر کښې د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سیستاني په مذهب و، خو وروسته یې شافعي مذهب ومانه. د ده د دربار نومیالي پوهان قاضي وحید الدین شافعي مرورودی او صدرالدین کرامي نیشاپوري وو. د ده د هېوادو قاضیان قاضي القضات معزالدین هروي او قاضي شهاب الدین هرمابادي او وزیران یې شمس الملك، عبدالجبار ګیلاني، فخر الملك شرف الدین قرهٔاري، مجد الملك ریوشاري، عین الملك سوریاني، ظهیر الملك سجزي او جلال الدین ریوشاري وو. پر دوبي یې دارالملك فیروز کوه او پر ژمي زمینداور و. له خپل لاس لیك سره یې "حسبی الله وحده" لیکل (**۵۳** نومره تصویر وګورئ).

د سلطان غیاث الدین محمدسام تر مړینې وروسته یې زوی غیاث الدین محمود چې یو عیاش سړی و، د خپل تره معزالدین له خوا د بست، فراه او اسفزار په حکمرانۍ وګمارل شو، ده لښکر راټول کړ او تر مروشاهجان پورې پر مخ ولاړ، د معزالدین تر شهادت وروسته پر (۶۰۲ هـ) کال یې له بست څخه د زمینداور له لارې پر غور یرغل وکړ او فیروز کوه یې له ملك علاء الدین ابو علی څخه واخیست غور یې له غرجستان تالقان، ګرزیوان، قادس او ګرمسیر سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او تره د ملك وارث شو. ده تاج الدین یلدوز ته چې د معزالدین محمد له خادمانو څخه و، د غزني د حکمرانۍ چتر او مثال د سند تر سینده پورې وراواستاوه، پر (۶۰۵هـ - ۱۲۰۸م) کال یې د هندوستان د هېوادو مثال سلطان قطب الدین ایبك ته ورکړ. په دې توګه یې د غور پاچهي د هند تر پایه بالواسطه ټینګه کړه.

The Digital Library

پر (۶۰۷هـ - ۱۲۱۰ع) کال ملك رکن الدین ایرانشاه محمود د ملك علاء الدین ابوعلي زوی له پنځوس زریز غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فیروز کوه یرغل وکړ، خو غیاث الدین محمود د ده سر پرې کړ، د میمنې او فاریاب تر منځ په سالوره کښې یې له علاءالدین آتسز حسین شنسبي سره چې د سلطان محمود خوارزمشاه په مرسته د بلخ، مرو، سرخس او رود بار له لښکرو سره یې د تالقان له لارې پر غور یرغل کړی و، جګړه وکړه؛ د خوارزمشاه او اتسز لښکر یې مات کړ، تر هغه وروسته څنګه چې علیشاه د تکش خوارزمشاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد غیاث الدین محمود دی دبر کوشك په ماڼۍ کښې بندي کړ، د علیشاه نوکرانو دی پر (۶۰۷ هـ -۱۲۱۰ م) کال وواژه؛ دی سخي، بخښونکی، عادل او حلیم پاچا و، د پلار (۸۰۰) زرعین سندوخه خزانې چې د څلورو سوو او ښانو بارکېده خلکو ته وبخښلې.

د غیاث الدین محمود تر مړینې وروسته د غور امیرانو د ده څوارلس کلن زوی بهاء الدین سام د فیروز کوه پر تخت کښېناوه، درې میاشتې وروسته سلطان علاء الدین اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزمشاه او د هرات امین حاجب ملك خان په مرسته پر فیروز کوه یرغل وکړ او د (۶۰۷م) کال پر دربیمه خور (جمادی الاولی) یې هغه ښار ونیو، بهاءالدین یې د شاهي کورنۍ له ښځمنو سره خوارزم ته وشاړه، تر هغه وروسته علاءالدین اتسز د علاءالدین حسین جهانسوز زوی د فیروز کوه پر تخت کښېناست او تر (۴) کالو پورې یې حکومت وکړ په ګیلان کښې د ملك تاج الدین یلدوز او موید الملك محمد د عبدالله سیستاني زوی د غزني له وزیر سره په جګړه کښې مات شو، وروسته ملك نصیرالدین حسین "امیر شکار له غزني څخه پر غور یرغل وکړ او په جرماس کښې یې علاءالدین

اتسز وواژه، غور یې د غزني د پاچهۍ تر اثر لاندې راوست، د (۶۱۱هـ - ۱۲۱۴ع) په شاوخوا کښې تاج الدین یلدوز له غزني څخه علاء الدین "در غور" ښېرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاءالدین پر (۶۱۲هـ) کال د سلطان محمد خوارزمشاه لاس ته ورغی په خوارزم کښې مړشو، ټول غور د خوارزمشاهي تر لاس لاندې شو.

د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معز الدین محمد بن سام قسیم امیرالمؤمنین، هم د ختیځ او آل شنسب ستر پاچا ؤ چې له خپل ورور سره، سر جاندار (د شاهي ګارډ قوماندان)و، تر هغه وروسته د غور د کجوران او استیه د ولایت حکمران شو(۵۵۸ هـ - ۱۱۶۲ م) او د ګرمسیر ښاورنه یې تر تګین آباد پورې لاس ته راوستل، ده په غزني کښې د غزانو دوولس کلنه واکمني ړنګه کړه، د سلطان غیاث الدین محمد په امر د غزنی پر تخت کښېناست(۵۶۹هـ - ۱۱۷۷م)، پر (۵۷۰ هـ) کال یې ګردیز فتح او ملتان یې له قرامطه څخه ونیو او پر (۵۷۳ هـ - ۱۱۷۷ع) کال یې د سنقران د یاغیانو غوړونه تاوکړل، پر (۵۷۴ هـ) کال د "بهیم د یو نهرواله" په جګړه کې مات شو. پر (۵۷۵ هـ) کال یې فرشور (پېښور) او پر (۵۷۷هـ - ۱۱۸۱م) کال یې لاهور ونیو، تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه یې ټول هندوستان ونیو او د اسلام په نور یې روښانه کړ.

په افغانستان کښې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اندخود کښې د خط له کفارو او د ترکستان له ملوکو سره د سلطان معزالدین محمد جګړه وه چې سالار حسین خرمیل د ګرزیوان ملك د ده د لښکر په مخ کښې و، خو څنګه چې د غوریانو لښکر څه ونه کړای شول، نو ملك عثمان سمر قندي چې د ترکستان د آل افراسیاب له ملکانو څخه و، منځګړی شو او روغه یې وکړه، سلطان غزنین ته وګرځېد، په پنجاب کښې د کوکهران ډله

The Digital Library

او د جود د غره قبایل یاغیان شول. ځکه نو سلطان محمد د هغو غزا ته و ووت، د هغو تر سر کوټلو وروسته د غزنه پر لار د ملا حده د یوه فدایي له لاسه په دمیك نومي ځای کښې (چې د اوسني پنجاب د جهلم په سیمه کښې دی) د (٦٠٢هـ - ١٢٠۵م) کال د برات (شعبان) پر ٣مه شهید شو.

سلطان محمد معزالدین غوري هم د خپل ورور په شان د آسیا په زړه کښې یو لوی هېواد وساته او د غور د شهنشاهی حدود یې په هندوستان کښې د ګنګا تر سواحلو ورسول او هم یې هند د اسلام په نور روښانه کړ، د ده هېواد ختیځ خوا ته د ګنګا تر کڅو (سواحلو) لوېدیځ پلو ته د خراسان، خوارزم نسا او باور د تر پایه پورې غځېدلی و، جنوب له بحیرهٔ عرب سره نښت، د دده حکمداران په لاندې ځایو کښې دا کسان وو: په غور کښې ملك ضیاء الدین، په بامیان کښې ملك تاج الدین زنګی، په ملتان کښې ملك حسام الدین علی کر ماج، په لاهور کښې ملك قطب الدین ایبك، په غزنه او کرمان کښې ملك تاج الدین یلدوز، په سند هوا چه کښې ملك ناصر الدین قباچه، په بامیان کښې سلطان بهاءالدین سام، په فیروز کوه کښې سلطان غیاث الدین محمود، په سیستان کښې ملك تاج الدین حرب، په مکران کښې ملك تاج الدین، او په وخش کښې ملکشاه.

د دده نومیالي وزیران ضیاءالملك درمشی، مؤید الملك محمد عبدالله سجزي، او شمس الملك عبدالجبار ګیلاني دي. قاضیان یې صدر شهید نظام الدین ابوبکر، سید شرف الدین ابوبکر د صدر شهید زوی او د لښکر قاضي یې شمس الدین بلخي و. د پاچهی بیرغونه یې ښی خوا سور او کیڼ خوا ته تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کښې د ډېرې شتمنۍ یادونه کوي چې د خواجه اسماعیل خزانه دار په وینا د غزني په خزانه کښې یوازې یو زر او پینځه سوه منه الماس وو.

د پټې خزانې په کتاب کښې د پښتو ژبې محلي روایتونه د پخوانیو کتابو په حواله دا څرګندوي چې د محمد غوري په دربار کښې د پښتو ژبې شاعران وو، چې یو له هغو څخه ښکارندوی د فیروز کوه د کوټوال احمد زوی دی، چې په هند کښې د محمد د فتوحاتو په ستاینه کښې یې یوه ډېره ښه او خوندوره بولله ویلې او په پټه خزانه کښې لیکل شوې ده چې د پښتو ژبې له خورا مهمو ادبي، تاریخي آثارو څخه ګڼل کېږي (وګورئ ۵۴ نومره تصویر).

د معزالدین محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هېواد ټوټې ټوټې شو، د افغانستان ختیزه برخه له غزني څخه تر سنده پورې د تاج الدین یلدوز لاس ته ورغله چې د غور د دربار له خدمتګارانو څخه و او د محمد خدمت یې کاوه.

دغه تاج الدین خپله یوه لور ملك قطب الدین ایبك (د هند حکمران) ته او بله لور یې هم ناصرالدین قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه، غزني یې د سند تر سینده ونیو، خو هغه وخت چې قطب الدین ایبك له لاهور څخه پر غزني یرغل وکړ یلدوز د سند په پنج آب سیند کښې ورسره جګړه وکړه او مات شو، د کرمان د" کورم" ناوې ته ولاړ او له هغه ځایه یې په غزني کښې پر قطب الدین یرغل وکړ قطب الدین په غزني کښې تر څلوېښتو ورځو پاچهی. وروسته بېرته هند ته ولاړ او غزني د یلدوز په لاس کښې پاته شو، لکه چې وویل شول د سلطان غیاث الدین محمود په ملاتړ د هرات په جګړه کښې د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کښې ودرېد او پر سیستان یې هم لښکر ویوست او له تاج الدین حرب سره یې چې د سیستان ملك و، روغه وکړه (٦٠٢ هـ). ده نه کاله د معزالدین محمد په نامه سکه ووهله چې "عبده" یې پر لیکلي وو. همدا چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکریان له

The Digital Library

تخارستانه پر غزني راغلل او تر ګردیزه یې ونیول نو تاج الدین یلدوز هندوستان او لوهور ته ولاړ او په هغه جګړه کښې چې په تراین کښې یې له سلطان التمش سره وکړه ونیول شو او په بداون کښې ووژل شو (د ٦۱۱هـ، ۱۲۱٦م شاوخوا) د غوریانو د سلسلې د شلېدلو په وخت کښې (٦۱۲ هـ شاوخوا) خوارزمشاهیانو شمالي ولایتونه غور او هرات ونیول او سیستان تر بست، تګین آباد او زابلستان پورې د سیستان د محلي ملکانو لاس ته ورغی. غزني ولایت، کابل او ختیزې سیمې تر سنده پورې په تاج الدین یلدوز پورې اړه ومونده، تر ده وروسته د خوارزمشاهي له درباره ملك کربر په غزني، امین ملك په هرات او اختیار الدین محمد خرپوست په پېښور کښې واکمن وو (د آل شنسب وروستنۍ پېښې د چنګیز د راوتلو په شرح کښې راوړل کېږي).

د غوریانو په وخت کښې د غزنویانو د دورې مدنیت بشپړ تابه ته ورسېد، د دري ژبې ادبیات د غوري فاتحینو په واسطه تر ډهلي پورې خپاره شول، پښتو ژبه هم د سوریانو په کهاله کښې پالل شوې او د شعر او ادب ژبه شوه، د اسلام دین یې په ټول افغانستان او د هند په زیاته برخه کښې خپور کړ، صنعت او عمران چې بېلګې یې د هرات جامع مسجد. د غور جام ځلی (منار) (وګورئ ۵۵ ـ ٥٦ نومره عکسونه) او د ډهلي قطب منار دي ډېره وده وکړه، علوم او فنون د غوریانو په لوی هېواد کښې له نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل شول او د (افغان، هند) اسلامي مدنیت چې لودیانو او غزنویانو یې بنسټ اېښی و، پخوالي ته ورسېد.

د غوریانو د دورې نومیالي پوهان او شاعران داوه: امام فخرالدین رازي، نظامي سمرقندي، احمد میداني نیشاپوري (د مجمع الامثال خاوند) علي باخرزي (د دمیته القصر خاوند) قاضي منهاج سراج جوزجاني (د

طباقات ناصري خاوند) قاضي وحیدالدین شافعي مرورو دي، صدر الدین کرامي نیشاپوري، معز الدین هروي، شیخ الاسلام جلال الدین ورساد، مولانا سراج الدین جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (دلباب الباب خاوند)، اسعد سوري، شیخ تیمن، تایمني، ملکیار غرشین، قطب الدین بختیار، ښکارندوی (پښتو شاعران) ملك الکلام فخرالدین مبارکشاه (د غوریانو د منظومې نسب نامې خوند) او نور.

د غوریانو درباري ژبې پښتو او دري وې، ځنګه چې غوریان د پښتنو له سوري ټبره څخه وو. نو ځکه د دوی په وختو کښې پښتانه د غور او سلیمان له غرو څخه د ترنك، ارغنداو، هیلمند، کابل او هریرود ناوو ته راسر شول، د هند په فتوحاتو کښې یې د پاچهانو په لښکر کښې هم ګډون وکړ. د پښتنو د قبیلو زیات خلك او مشران په هند کښې د شهنشاهانو او د هغو له ځای ناستیو سره پاتې شول. چې د هغو پایښور تر اوسه هم په ټول هند کښې ډېر شته لکه لودیان، سوریان، مومندان، شیرانیان، بهریچان (بړیځان) چې زیاتره یې په هند کښې دروهیله یاپټان په نومو یادېږي، دا خلك ان تر اوسه هم د هند په مختلفو سیمو کښې ځانګړي حکومتونه او د ریاست او نفوذ سیمې لري.

د غور د شاهي کهاله نومیالي

۱ - شنسب د خرنك زوی (د ۴۰ - ۸۰ شاوخوا)

۲ - امیر پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰ هـ شاوخوا)

۳ - امیر کروړ د پولاد زوی (۱۳۹ - ۱۵۴ هـ)

۴ - امیر ناصر د کروړ زوی (د ۱٦۰ د هـ شاوخوا)

۵ - امیر بنجي د نهاران زوی (د ۱۷۰ هـ شاوخوا)

٦ - امیر سوري د ؟ زوی (د ۲۵۳ هـ شاوخوا)

he Digital Library

۷ - امیر محمد سوري (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)

۸ - امیر بوعلي د محمد سوري زوی (د ۴۲۵ هـ شاوخوا)

۹ - عباس د شیش زوی او د بوعلي وراره (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)

۱۰ - امیر محمد د عباس زوی (د ۴۵۰ شاوخوا)

۱۱ - قطب الدین حسن د محمد زوی (د ۴٦۰ هـ شاوخوا)

۱۲ - ملك الجبال عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی (د ۵۱۰هـ شاوخوا)

۱۳ - قطب الدین محمد د عزاالدین زوی (په ۵۴۱ هـ کښې وژل شوی)

۱۴ - بهاءالدین سام د عزالدین زوی (۵۴۴ - ۵۵۴ هـ)

۱۵ - ملك شهاب الدین خرنك د عز الدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)

۱٦ - ملك شجاع الدین د عز الدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)

* ۱۷ - سلطان علاءالدین حسین جهانسوز د عزالدین زوی (۵۴۴ - ۵۵۱ هـ)

۱۸ - سلطان سیف الدین د عزالدین زوی (۵۴۳ - ۵۴۴ هـ)

* ۱۹ - ملك فخرالدین مسعود د عزالدین زوی (د ۵۴۰ هـ شاوخوا)

* ۲۰ - سیف الدین محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱ هـ)

* ۲۱- سلطان غیاث الدین محمد سام (۵۵۸ - ۵۵۹ هـ)

* ۲۲- سلطان معزالدین محمد سام (۵٦۹ - ٦۰۲ هـ)

* ۲۳ - سلطان غیاث الدین محمود د غیاث الدین محمد زوی (۵۹۹ - ٦۰۷ هـ)

* ۲۴ - سلطان بهاءالدین سام د محمود زوی (٦۰۷ هـ)

۲۵ -علاءالدین اتسز د جهانسوز زوی (٦۰۷ - ٦۱۱ هـ)

۲٦ - علاءالدین درغور (۵۹۹ - ٦۱۲ هـ)

۲۷ -ملك ناصرالدین گزیو د شهاب الدین خرنك زوی (د ٦۱۸ هـ شاوخوا)

۲۸ - سلطان شمس الدین محمد د فخرالدین مسعود زوی (د ٦۵۰هـ شاوخوا)

۲۹ - سلطان بهاءالدین سام د شمس الدین محمد زوی (۵۸۷ - ٦۰۲ هـ)

* ۳۰ - جلال الدین ابو علي د بهاءالدین سام زوی (٦۰۲ - ٦۱۲ هـ)

۳۱ - علاءالدین مسعود د بهاء الدین سام زوی (٦۰۲ - ٦۱۲ هـ)

۳۲ - علاءالدین مسعود د شمس الدین محمد زوی (٦۱۰هـ شاوخوا)

مأخذونه: طبقات ناصری - ابن اثیر - دول اسلامیه - پټه خزانه - آداب الحرب - دایرة المعارف اسلامی - فرشته - شوکت افغانی - معجم الانساب - گزیده - لب التواریخ - فتوح اسلاطین عصامی - (وګورئ ۵۷ نومره نسب لیك).

The Digital Library

خوارزمشاهیان

خوارزم یو زرغون، ودان او مشهور ولایت و چې د آمو له سینده اوبېده، د اتیا فرسخو په شاوخوا کښې یې اوږدوالی درلود، ښارونه یې له بازارو ډك او کلي یې یو بل ته سره نژدې وو، د کرهڼې ځمکې او ماڼۍ یې درلودې، پایتخت یې ګرګانج (جرجانیه) نومېده او له ډېرو پخوانیو زمانو څخه یې د افغانستان د شمالي او مادون النهر له ښارو سره اقتصادي، سیاسي او فرهنګي اړیکي درلودل.

د مارکوارت په وینا ایریانم ویجو (باختر ته تر هجرت دمخه د اریایانو اصلي ټاټوبي) همدا ځای و. دا نوم په اوستا کښې XVARIZEM او په پخواني فرس کښې "هوارزمیش" و، خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته یوه نژدې ژبه وه چې په وروستنیو کیندنو کښې یې آثار راوتلي دي. البیروني هم دا ژبه په آثارالباقیه کښې یوه مستقله ژبه ګڼلې ده، د هغې د میاشتو نومونه یې لیکلي دي او وایي چې د خوارزم ملکانو ته "خوارزم شاه" وایي.

د ۳۲ هـ په شاوخوا کښې احنف د قیس زوی عربي فاتح د مادون النهر سیمې له تخارستانه تر تالقان. فاریاب او جوزجان پورې ونیولې او د آمو له غاړو خوارزم ته واوښت. خو ویې نه نیولای شوې د معاویه د زوی یزید په وختو کښې هم سلم د زیاد زوی د خوارزم له خلکو سره په څلور سوه

زره درهمه روغه وکړه، خو چې یزید د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی له خوارزمیانو سره وجنګېد (د ۸۲هـ شاوخوا)، او د (۸٦ هـ شاوخوا) قتیبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کړ.

د البیروني په وینا د خوارزمشاهیانو د کهاله لومړی مؤسس کیخسرو وو او د اسلام له پیله خوارزم د حکومت له پلوه پر دوو برخو ووېشل شو:

شمال برخه چې پایتخت یې "ګرګانج" و، د عربي امیرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چې مرکز یې "کات" و د خوارزمشاهانو سیمه وه، د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام دمخه او وروسته مامونیان و، چې په اسلامي دوره کښې یې مؤسس ابو سعید احمد د محمد زوی و چې د (۳۴۰ هـ په شاوخوا کښې) یې ژوند کاوه، د ده د (۳٦٦ هـ کال) سکې شته له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه د هجري سنې د پیل په شاوخوا کښې اوسېد، نسب یې د البیروني په وینا افریغ ته رسېد او چې قتیبه دویم وار پر خوارزم برې وموند خوارزمشاه اسکجموك د ازکاجوار زوی د سبری لمسی د سخر کړوسی او د نومړي ارثموخ کوسی یې په خوارزمشاهۍ وپېژاند د (۸٦هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په لاندې توګه رسېده: احمد د محمد زوی، د عراق لمسی، د منصور کړوسی، د عبدالله کوسی چې هغه بیا د تر کسباثه زوی، د شاوشفر لمسی او د اسکجموك کړوسی و.

دویم: ابو عبدالله محمد د احمد زوی چې د ابن اثیر په وینا پر (۳۸۵ هـ) کال مړ دی.

درېیم: مامون د محمد زوی چې کورنۍ یې د ده په نامه "مامونی" یادېږي، د سامانیانو له خوا په ګرګانج کښې د خوارزم والي و، دی له ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنګېد او بریالی شو، د خوارزمشاهۍ لقب یې پر ۳۸۵هـ خپلې کورنۍ ته واړاوه، پر (۳۸۷ هـ) وفات شوی؛ یوه لور یې د

e Digital Library

سلطان محمود ماندینه وه.

ځلورم: ابو الحسن علي د مامون زوی پر (۳۸۷ هـ) پر تخت کښیناست، د سبکتګین لور حره يې وکړه، په خوارزم کښې يې ابن سینا ته ښه راغلاست وویل او سکه يې شته.

پينځم: ابو العباس د مامون زوی پر (۳۹۰ هـ) کال.

شپږم: ابو الحارث محمد د علي زوی او د مامون لمسی چې پر (۴۰۷ هـ) کال يې سکه ووهله او پر (۴۰۸ هـ) کال سلطان محمود له منځه يووړ، د غزنه له درباره يې لوی حاجب التونتاش د خوارزم په حکومت وګمارد، د خوارزمشاه لقب يې ورکړ، د مامونیانو د کورنۍ کمبله ټوله شوه، او تر التونتاش وروسته يې زوی هارون (۴۲۳ هـ) او اسماعیل خندان د التونتاش زوی (۴۲۵ هـ)او شاه ملك (۴۲۹ هـ) په خوارزم کښې حکومت کاوه چې پر (۴۳۴ هـ) کال طغرل بیګ سلجوقي له منځه يووړل.

د خوارزمشاهیانو د دویمې کورنۍ بنسټ د انوشتګین په لاس کښېښنوو شو چې د بلکاتګین له مریانو څخه و، د (۴۷۰ هـ) په شاوخوا کښې يې د سلجوقي دولت په وختو کښې شهرت وموند او د "غرشا" لقب يې واخیست" همدا چې پر (۴۹۰ هـ) اکنجی قچقار د بر کیاروق ګمارل شوی حکمران ووژل شو، نو د خراسان والي امیر داد حبشي د بر کیاروق په تصویب قطب الدین محمد د انوشتګین زوی په خوارزمشاهۍ وټاکه، تر هغه وروسته دا لقب د چنګیز تر راتلو پورې دې کورنۍ ته پاتې شو، چې یو وخت يې د واکمنۍ سیمه تر زمینداوره هم رسېده او پر (۶۱۷ هـ) وروستنی خوارزمشاه جلال الدین منکبرنی د افغانستان په خاوره کښې د چنګیز له لښکریانو سره ډېرې جګړې وکړې.

د دغه کهاله نور کسان چې خوارزمشاهۍ ته رسېدلي دادي:

۳ - اتسز د محمد زوی چې پر (۵۲۱ هـ) کال پاچا شو، اوسکه يې ووهله، پر (۵۳۳ هـ) يې له سلطان سنجره ماته وکړه خو پر (۵۳۵ هـ) يې د خوارزم تخت بیا دده ته ورکړ.

د ده په وختو کښې علي چتري په هرات کښې پورته شو، خواتسز د سنجر ټول ملکونه ونیول او دربار يې د فاضلانو د راغونډېدو ځای شو، رشیدالدین وطواط خپل کتاب حدایق السحر د ده په نامه ولیکه، د (۵۵۱هـ) کال پر دربیمه خور (جمادی الاخری) مړ دی.

۴ - ایل ارسلان د اتسز زوی: دی د پلار تر مړینې وروسته پر خوارزمشاهي تخت کښېناست او د قراخطا او قفچاق له قبیلو سره يې روغه وکړه، د سنجري ملکانو پایځوړ يې له خراسانه وشاړه او یا يې روغه ورسره وکړه او پر (۶۵۸ هـ) مړ شو.

۵ - سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ایل ارسلان زوی (۵۶۸- ۵۸۹هـ)

چې له ورور سره د دښمنۍ له امله يې د غور د سلطان غیاث الدین دربار ته پناه یو وړه، خو دا چې د غور دربار له سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته يې ورسره ونه کړه، محمود ماوراءالنهر ته ولاړ، د "خطا له خانه" يې ملاتړ وموند او خراسان يې د غز د امیرانو له لاسه وژغوره، په مرو کښې يې دارالملك جوړ کړ، د هرات ملك بهاءالدین طغرل هم ورسره یو ځای شو، تل به يې د غور بریدونه ګواښل، خو سلطان غیاث الدین غوری په مروررود کښې د غور بامیان او سیستان لښکرې راغونډې کړې او تر شپږو میاشتو يې جګړه وکړه، په پای کښې د غور د سلطان لښکرې له مرغابه پورېوتلې او بهاءالدین يې وواژه او محمود د ماتې په حال کښې پر (۵۸۸ هـ) کال مروته وګرځېد، زهر يې وخوړل او مړ شو (۵۸۹ هـ).

٦ - ابو المظفر سلطان تکش د ایل ارسلان زوی: د ۵۸۹ هـ کال د

he Digital Library

لومړی خور (ربیع الاول) پر ۱۲ پر تخت کښېناست، دی لوی عالم او هنرور پاچا و، چې نیم خراسان یې په خپل مټ تر لاس لاندې کړ د هېواد وېش یې د هیلمند تر غاړو رسېده. ډېرې سکې یې په داور (زمینداور) کښې وهل شوي او له هغه ځایه لاس ته راغي. تکش د قفچاق او خطا له قبیلو سره روغه کړې وه مازندران او د عراق یوه برخه یې ونیوله، د سنجر وراره سلطان طغرل یې بندي کړ؛ د بغداد خلافت دربار یې، ګواښه، د بغداد وزیر" ابن القصاب" یې مات کړ د خلافت دربار خپل دوه تنه سفیران ابن الربیع او ابن الخطیب د غور د فیروز کوه دربار ته واستول چې د سلطان غیاث الدین غوري حضور ته د تکش له تېري ګیله وکړي خو سلطان تکش د ۵۹۶ هـ کال د روژې پر ۹ مړ شو.

۷ - علاءالدین محمد د تکش زوی د پلار تر مړینې وروسته خوارزمشاهۍ ته ورسېد او نشاپور یې خپل ورور علیشاه ته (چې پر ۶۰۹هـ وژل شوی) ورکړ د غور او غزنه دربارو ته یې سفیران واستول او روغه یې وغوښته، د غور تر پاچهانو وروسته یې خراسان ونیو، ملك عزالدین خرمیل غوري له ده سره یو ځای شو، تر یوولسو میاشتو کلابندۍ وروسته یې هرات ونیو او بلخ یې هم لاسته راوست، د ده د هېواد سرحدونه تر بلاساغون، کاشغر او خطا پورې ورسېدل "تاینکو طراز" او "ګورخان خانان" په ترکستان کښې د ده اطاعت ته غاړه کښېښووه، د عراق او اذربایجان هېوادونه یې ونیول، سلطان جلال الدین علي سام غوري یې وواژه، پر ۶۱۲هـ یې غزني ته لښکر کښي وکړه؛ تاج الدین یلدوز یې د هند خوا ته وشاړه او د هېواد وېش یې د سند تر سینده ورسېد او خپل زوی جلال الدین منکبرني یې د افغانستان پر حکمرانۍ وګماره، خو پر (۶۱۷ هـ) کال د چګیز لښکر له ختیځ خوا د ده پر هېواد یرغل وکړ، دی د ماتې په حال کښې د آبسکون جزیرې ته

وتښتېد او پر همهغه کال مړ شو.

د علاءالدین له ورونو څخه یو "یونس خان د تکش زوی" د عراق حکمران، بل "ملك خان" د نشاپور او خراسان حکمدار او درېیم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران و، څه موده هم د علاءالدین محمد له زامنو څخه ارزلوشاه پر ۶۱۷هـ کال د پلار تر تېښتې وروسته پر تخت کښېناست، خو د چنګیز لښکریانو خوارزم ونیو.

همدارنګه رکن الدین غوریشانستي د علاءالدین محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، خو پر ۶۱۷ هـ کال د چنګیز لښکر دی همهلته وواژه. همداراز "آق سلطان د علاءالدین محمد" بل زوی هم څه موده په کرمان کښې پاچا و، چې د خطایي براق حاجب په لاس ووژل شو.

۸- د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستنی زړور پاچا جلال الدین منکبرنی دی چې پر ۶۱۷ هـ کال د خپل تښتېدلي پلار پر ځای کښېناست او د چنګیز له لښکریانو سره یې په مېړانه جګړې وکړې.

دی د پلار پر ژوند د خراسان، غور او غزني نایب السلطنه و چې وزیر یې شهاب الدین الپ سرخسی نومېده، له خپلې خوا یې غزني ملك کربر، فیروز کوه یې مبارزالدین سبزاواري، کرمان یې ملك الامراء او پرشور (پېښور) او بوبکر پور یې ملك اختیارالدین محمد علی خرپوست ته وسپارل.

هغه وخت چې پلار یې پر ۶۱۷هـ کال د چنګیز له یرغله وتښتېد، ده په نشاپور، د خراسان او کرمان په بیابانو او د نیمروز، بست او داور په ښارو کښې جګړې کولې تر هغې چې په غزني کښې ملك خان امین حاجب "د هرات مات شوی حکمران" هم له ده سره یو ځای شو؛ چنګیز خپل زوم قوتو قونوین په دوی پسې وګماره، د پروان په شاوخوا کښې یې درې واره جګړه وکړه او قوتو یې مات کړ، څو چې چنګیز د خراسان له تالقانه د ده

e Digital Library

جګړې ته راغی او جلال الدین د پرشور (پېښور) خوا ته پر شا شو. چنګیز د سند د سیند تر غاړو پسې ولاړ. په هغه جګړه کښې چې د سند د اوبو پر غاړه یې وکړه مات شو او ځان یې اوبو ته واچاوه دا و چې د ملتان او کرمان له لارې پارس ته ولاړ د (۶۲۱ هـ) د ۶۲۸ هـ کال د شوال پر ۱۵ د کردانو له لاسه ووژل شو، د ده له مړینې سره د دغه کهاله لړۍ پای ته ورسېده. د دې پېښو تفصیل به د چنګیز خان د حالاتو په شرح کښې راشي (د دغه مخ مخامخ ۵۹ نومره نسب لیك وګورئ).

اخځلیکونه: طبقات ناصري، ابن اثیر، معجم الانساب، د پاول هورن د ایران مختصر تاریخ، تاریخ گزیده، جهان گشای جوینی، سیره جلال الدین منکبرنی - نفثة المصدور، د بار تولد ترکستان، تاریخ ایران در عهد مغل دعباس اقبال.

څلورمه برخه

د خوارزمشاه وروستۍ ماتې

او

د چنګیز منځته راتلك

(۶۱۶ - ۶۴۰هـ)

د چنګیز د منځته راتګ پر مهال د غزنوي او غوري کورنیو واکمني له منځه تللې وه. د هېواد د شمالي سیمو واك د خوارزمشاهي دربار په لاس کښې و. په سیستان کښې د نیمروز سمیه بیزو ملکانو کمزوری حکومت چلاوه، د افغانستان ختیزې برخې هم د هغو امیرانو په لاس کښې وې چې د غور سلاطینو ټاکلي وو، په هرات کښې هم کرت حکمرانانو حکومت کاوه (ال کورت).

پر داسې مهال چې د هېواد ځواکونه پاشلي شوي وو، پر ودان افغانستان او د هغه پر پرمختللیو ښارو باندې د آمو له ها خوا د چنګیز تاړاکګر یرغلونه پیل شول او د (۶۰۰هـ - ۱۲۰۳م) په شاوخوا کښې د چنګیز خان (تموچن د یسو کای بهادر زوی چې د قیات په ټبر کښې پر ۵۴۹

e Digital Library

۱۱۵۴م زوکړی و) تر واکمنۍ لاندې د منګولیا په قراقوروم کښې یوه لویه امپراتوري جوړه شوه چې بریدونه یې ختیځ لورته د چین له سینده تر پامیره رسېده چې د سلو میلیونو په شاوخوا کښې منګولیایي وړې او وحشي ټبر د چنګیز تر کلکې اداري او خونړي تېغ لاندې د ده فرمان ته لاس پر نامه وو.

دا مهال سلطان علاوالدین محمد خوارزمشاه له اورګنجه پر ماوراءالنهر او د افغانستان او ایران پر یوې سیمې واکمني درلوده. ده د سمرقند د ترکانو او قرا خطائیانو دولت چې د خوارزمي دولت او چنګیزي ځواکونه تر منځ پروت و، ونړاوه او هم یې د افغانستان غوریان چې ملاتړي یې وو او د افغانستان له غزني او نورو سیمو یې د وحشي غزانو په پوپنا کولو کښې لوړتیا ښودلې وه، له پېښو واچول همدا راز خوارزمشاه د بغداد له خلیفه ناصرالدین سره هم دښمني لرله چې د هغه نوم یې هم له خطبې او سکې غورځولی و، نوموړي خلیفه د یوه لیك په واسطه چنګیز دې ته راوپاراوه چې پر خوارزمشاه یرغل وکړي (۵۷۵-۶۲۲هـ) په خپله د سلطان درباریانو هم له چنګیز سره لیکنۍ اړیکه درلوده، د هېواد په چارو کښې د سلطان د مور ترکان خاتون له لاسه هم ګډوډي او ورانۍ راغلې و. تر دې چې د دې ستمګرې ملکې له لاسه د هېواد ټول مشران ډېر تنګ وو، په دې توګه له دننه او د باندې د خوارزمشاهي دولت د نړېدو سببونه راغونډ شوي وو.

د چنګیز امپراتوري له خوارزمشاهي دولت سره پر (۶۱۶هـ ۱۲۱۹م) کال ونښته، چې سلطان خوارزمشاه تاتار تجارتي کاروان تالا او د چنګیز سفیر یې وواژه. چنګیز له ډېره قهره له دوو سوو زرو تنو لښکر سره د توپاني سېلاب په څېر د خوارزمشاه پر هېواد راوخوت او تر شا یې یو ملیون نور ملا تړ هم درلود. د ده لښکر تر سیحون راپورېووت او د سلطان محمد لښکر یې مات کړ په یوه داسې زور او وحشت چې په تاریخ کښې یې ساری نه شته

پر اسلامي ودانو ښارو لکه بخارا، سمرقند، بناکت، خجند، جند او د ماوراءالنهر پر نورو ښارو یې یرغل وکړ او دا ښارونه یې په خورا دهشت وران او وکړي یې ووژل (۶۱۷-۱۲۲۰ م).

خوارزمشاه چې د چنګیز له زورورو یرغلو څخه تر جیحون راپورېوتی او په بلخ کښې ناست و، د ماوراءالنهر د ورانۍ د خبر تر اورېدلو وروسته مخامخ طوس ته وتښتېد او دا ښارونه یې دغو لاندېنیو امیرانو ته وسپارل چې د چنګیز مخه ونیسي: ترمذ د سیستان لښکر مشر امیر زنګي ابي حفص ته، د تخارستان ولخ امیر سرهنګ سام ته، د بامیان کلا امیر عمر باوردي ته، پېښور او غزني ملك اختیارالدین خرپوست ته، د غور سنګه ملك حسام الدین سر زراد ته د غور نوري کلاوې ملك قطب الدین حسن، د هرات کالیون اختیار الملك دولت یار، هرات شمس الدین جوزجاني، د غرجستان فیوار پهلوان اصیل الدین نشاپوري، د تالقان نصرت کوه د ملك شمس الدین اتسز باوریانو ته، د (جوزجان) ګرزویوان د الغ خان خدمتګارانو ته، د غرجستان کلاوې عید پهلوان شروان ته، فیروز کوه ښار مبارزالدین سبز وارې او د تولك کلا یې امیر حبشي نیزه ورته و سپارل.

خو د چنګیز لښکرې د جبه‌سبتای او تغاجار په مشرۍ د (۶۱۷هـ-۱۲۲۰م) کال پر لومړۍ خور (ربیع الاول) له جیحونه راپورېوتې او د بلخ تر نیولو وروسته یې په خوارزمشاه پسې د هرات لاره ونیوه د هرات حکمران امین ملك یې کلا بند او تر پوشنجه پورې یې خلك ټول ووژل په ډېره چټکۍ یې ځانونه طوس ته ورسول، خو محمد خوارزم شاه په ډېره ناهیلۍ د آبسکون جزیرې ته وتښتېد، د (۶۱۷هـ) کال د کوچني اختر (شوال) پر میاشت په داسې حال کښې چې کفن یې نه لاره مړ شو او چنګیز خان یې هډوکي وسیزل تر هغه وروسته د چنګیز لښکر د خوارزمشاهانو مرکز (جرجانیه

e Digital Library

اورګنج) چې د آسياخورا ودان ښار او د پوهې او ادب زانګو وه، وران او خلك يې له يوه سره ووژل (د ٦١٨هـ - ١٢٢١م كال د صفرې مياشت). د محمد خوارزمشاه مور د هغه كهاله له نورو غړيو سره د چنګيز لښكر لاس ته ورغله، زوى يې جلال الدين د نشاپور او زوزن له لارې بست ته راغى او ځان يې هرات ته ورساوه له هغې خوا په خپله چنګيز د آمو غاړې "ترمذ" ته راغى او تر يوولس ورځنى جګړې وروسته يې د هغه ښار او د بلخ خلك ټول ووژل. زوى يې (تولي) د خراسان ښارونه له مرو او نسا څخه نيولې تر هرات، فيروزكوه، استيه او تولك پورې ونيول او وران يې كړل، يوازې د مرو په لوى ښار كښې يې تر دوو مليونو زيات خلك ووژل (٦١٨هـ - ١٢٢١م) د هرات خلكو چې د شمس الدين جوزجاني په مشرى له تولي سره جګړه كوله تر اوو ورځو كلابندى وروسته تسليم او په سوونو زره تنه يې ووژل شول او يوازې سل زره نجونې يې بنديانې شوې.

تر هغه وروسته چنګيزيانو جوزجان ولايت، اندخود، ميمنه او فارياب تر تالقانه پورې ونيول، د تالقان نصرت كوه كلا لس مياشتې كلابنده وه او ټولو اوسېدونكو يې تر وروستى سلګى پورې مقاومت وكړ، خو ټول ووژل شول تر هغه وروسته يې بيا پر باميان يرغل وكړ، خو هلته چې د چغتاى زوى موتوجن ووژل شو چنګيز له ډېره قهره پر انسانانو سربېره د باميان ځاروي هم ووژل او هغه ښار يې ماوباليغ (بدمرغه ودانى) وباله او داسې يې له بيخه ونړاوه چې استوګن په كښې پاتې نه شول. تر هغه وروسته يې د تخارستان ښارونه ونيول (٦١٨هـ - ١٢٢١م) پر دغه مهال جلال الدين منكبرني خوارزمشاه له هراته غزني ته راغى، د افغانستان وطني مشران لكه امين ملك له خپل دېرش زريز لښكر سره، سيف الدين اغراق اعظم ملك او مظفر ملك افغاني مشران هم له ده سره يو ځاى شول او په پروان (د كابل

شمال خوا ته په اوسني جبل السراج كښې) يې د چنګيز له ۴۵ زرو لښكريانو سره چې د قوتوقو په مشرى جنګېدل جګړه وكړه، تردوو ورځو جګړو وروسته يې چنګيزى لښكرو ته سخته ماته وركړه، چنګيزيانو د تخارستان د ولخ كلا پرېښو وه او وتښتېدل.

خو د جلال الدين د بريالي لښكر مشران يو تر بله دښمن او پېښور ته ستانه شول، هلته يې تر دريو مياشتو پورې يو بل واژه چنګيزخان بيا د پروان د ماتې د غچ اخيستو له پاره د تالقان د نصرت كوه تر نيولو وروسته د باميان له لارې پر غزني يرغل وكړ، جلال الدين له غزني څخه ووت او د ګرديز خوا ته پر شا شو. چنګيز غزني ته راغى، وروسته تر هغه چې هلته يې خپل حاكم كښېناوه، د سند خوا ته پر مخ ولاړ او (د اټك جنوبي خوا ته) د نيلاب پر ګودر يې جلال الدين چې تر سينده پورېووت ونيو، اته كلن زوى يې ور وواژه، جلال الدين خپله مور او ماندينه او د حرم نور غړي په سيند كښې ډوب او په خپله له اوو سوو تنو سره د چنګيز د لښكر په مقابل كښې جنګېده، خو په پاى كښې پر يوه آس سپور د سند له دريابه ژوندى پورېووت. چنګيز د سلطان پاتې خپلوان او ملګري ووژل او درې مياشتې يې په پېښور او د پنجاب پر وېش هم خلك ووژل، بيا يې د سند پر ښى غاړه تر چتراله يرغل وكړ، تر هغه وروسته يې خپل دوه زامن اوګداى او چغتاى په هغو سيمو كښې پرېښوول، خپله د كابل او باميان له لارې د جيحون غاړې ته ستون شو (٦١٨) پر شوال) او درې كاله وروسته پر (٦٢١) كال تربي نوين د چنګيز د لښكر سردار، ناصرالدين قباچه يې په ملتان كښې څلورښت ورځې محاصره او بېرته ناكامه راوګرځېد.

د جلال الدين منځته راتګ په ټول خراسان كښې د چنګيز پر خلاف خلك زړور كړل، په مرو، هرات او نشاپور كښې د ده د كوټوالانو پر وړاندې

he Digital Library

راپورته شول، خو د چنګیز لښکر "مرو" په تش ډاګ بدل کړ هراتیان یې چې د ملك مبارزالدین سبزواري په مشرۍ جنګېدل تول د (۶۱۹هـ) کال پر وروستۍ خور (جمادی‌الاخری) ووژل او ښار یې د چنګیز د لښکر د افسر "ایلچیګدای نویان" په امر وران کړ، پر (۶۲۰هـ) یې د غرجستاني امیرمحمد چې د غور د ملکانو خوریه و او د اشیار په کلا کښې یې مقاومت کاوه وواژه. په غزني کښې هم "اوګدای" له کسبګرو پرته نور تول خلك بیابان ته و کوچول او هلته یې تر تېغ تېر کړل، آن دا چې فیروزکوه یې پر (۶۱۹هـ) کال داسې وران کړ چې اوس یې ځای پېژندنه هم ناشونې ده، همدا شان چغتای د سند مکران او کرمان (په فتحینو د کورم په ناوه کښې) ولایتونه چور او رنګ کړل.

چنګیز چې (دَ سند د سیند پر غاړه د اوبو او هوا د خرابۍ له امله ناروغ شو، ځکه نو دی او زامن یې پر (۶۱۹ هـ - ۱۲.۲۲م) کال ماوراءالنهر ته ستانه شول او پر (۶۲۱هـ -۱۲۲۴م) کال د خپلې کورنۍ اصلي چونۍ (اردوګاه) ته ورسېد، چنګېز دا مدهشه بلا د (۶۲۴هـ - ۱۲۲۶م) کال په روژه کښې د (۷۲) کلنۍ پر عمر د تنګت په دښته کښې مړشو او ګڼ شمېر خلك یې له وحشت او تېري څخه بچ شول. "د چنګیز د فتوحاتو څېړل او د نړۍ په نورو سیمو کښې د ده وراني د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.) خو جلال الدین خوارزمشاه هغه ننګیالی مېړه چې پر ډېره بې وسۍ سربېره یې خپله متره ونه بایلله، څه مهال یې د سیند کینې خوا ته په ځنګلو کښې تېر کړ او ژر یې یوه ډله، له ځان سره یو ځای او د سند له واکمن "ناصرالدین قباچه" سره یې ډغرې ووهلې، د ډهلي له لوی پاچا "سلطان شمس الدین ایلتمش" (۶۰۷ هـ - ۶۳۳م) څخه یې مرسته وغوښته، خو هغه په دې پلمه چې د ډهلي هوا ښه نه ده، و یې نه مانه. جلال الدین په لاهور کښې د هند

د یوه راجا لور وکړه او د هغه په ملاتړ یې "ناصرالدین قباچه" مات کړ او ډېره ولجه یې لاس ته ورغله، د "تهنه" او "دیبل" تر ښاره پر مخ لاړ. سلطان شمس الدین ایلتمش د جلال الدین له ورځ پر ورځ مخ پر ډېرېدو اتلوالۍ څخه وډارېد او دېرش زریز لښکر یې د هغه د مخنیوي له پاره واستاوه.

که څه هم چې د جلال الدین د لښکر یوه مشر د ډهلي لښکر مات کړ، خو جلال الدین له څلورو زرو ملګریو سره پر (۶۲۱هـ ـ۱۲۲۶م) کال د مکران له لارې د ایران کرمان ته ولاړ؛ تر تفیلس، خلاط، ګرجستان او ارمستان پورې ځایونه یې ونیول، پر (۶۲۸هـ) کال په میافارقین کښې د کردانو له لاسه ووژل شو او د ده له مړینې سره د خوارزمشاهي کهاله وروستۍ ډیوه مړه شوه (د جلال الدین منکبرنی د فتوحاتو او احوال نوره څېړنه د افغانستان په تاریخ اړه نه لري).

د چنګیز لښکریانو په جلال الدین پسې د ایران تر پایه وځغستل، په خراسان کښې د بقیة السیف ښارو او کړېدلیو خلکو د ساتنې له پاره لږو عسکروته اړه وه پر غزني، بامیان او غور کښې د چنګیز له خوا د (۶۲۲هـ له شاو خوا څخه بیا تر ۶۳۳هـ)ـ۱۲۳۶م) پورې سیف الدین حسن قرلغ حکمران و، همدغه سړی پر (۶۲۲هـ)کال د بغداد د خلیفه الظاهر په نامه سکه وهلې ده، پر (۶۲۶هـ - ۱۲۳۱م) کال چې اوګتای قاآن پر تخت کښېناست، د خراسان خلك د قراچه ویغان سنقور په مشرۍ د دوی کوټوالانو او حاکمانو ته راپورته شول، اوګتای په بادغیس کښې له اوسېدونکیو لښکریانو څخه یوه برخه د طایر بهادر په مشرۍ ور واستوله او قراچه یې تر دوو کالو پورې د سیستان د ارګ په کلا کښې کلا بند وساته، داسې خوځښتونه په تول افغانستان کښې راوټوکېدل، ځکه نو تاتاریانو دویم ځل د غور، هرات، غرجستان، سیستان، کالیون فوار، تولك، سیفرود، خیسار

The Digital Library

او غزني په ښارو او جنګي کلاو کښې د هغو خلکو په وژلو لاس پورې کړ چې د دوی له تېغه ژوندي پاتې شوي وو او هم يې بيا هغه ودانۍ چې د دوی له ورانۍ څخه خوندي پاته وې ورانې کړې، تر هغه وروسته جنتمور د خراسان په حکمدارۍ وټاکل شو (۶۳۵هـ ۱۲۳۲م) ده بيا ملك بهاءالدين د خراسان امير وټاکه، تر هغه وروسته د (۶۳۵هـ -۱۲۳۷م) په شاوخوا کښې نو سال او د (۶۳۸هـ - ۱۲۴۰ م) په شاوخوا کښې ګرګوز و، له (۶۴۱هـ تر ۶۵۴هـ-۱۲۴۲ -۱۲۵۶م) پورې امير ارغون د چنګيزيانو له درباره د خراسان حکمرانان وو او د کرت ملکانو د دوی تر اطاعت لاندې پر هرات، فيروزکوه او غرجستان (د افغانستان پر لوېدیزو مهمو برخو) باندې حکومت کاوه او دا بلا وهلي ښارونه يې د تاتار له بلا څخه وساتل. لکه د (۶۴۳هـ -۱۲۴۵م) په شاوخوا کښې چې هولا کو (۶۳۹هـ -۶۴۹هـ، ۱۲۵۱م) د چنګيز لمسی خراسان ته راغی امير ارغون د هرات د پاچا ملك شمس الدين کرت په ملګرتيا د هغه د اطاعت منلو په توګه ورغلل.

په ماوراءالنهر کښې استو ګنو چغتايانو د افغانستان ولايتونه: تخارستان، بلخ، ميمنه، جوز جان، غرجستان، غور، هرات، بادغيس، سيستان، زابل تر غزني او کابل پورې مستقيماً د تېغ په زور او يا بالواسطه اداره کول، دوی دېرش کاله هغه لوی ښارونه چې په آسيا کښې د مدنيت، ثقافت او اسلامي علومو مهم مرکزونه وو، وران کړل. خلك يې په بېرحمۍ يو مخيز ووژل؛ په زرګونو ستر کتابتونونه يې وسېزل، څکه نو د ثقافت، مدنيت، صنايعو، پوهنو، تجارت او ادب بازار سوړ شو، خراسان د سند تر غاړو پورې يوه ويرونکې کنډواله شوه، ټول تاريخ ليکونکي په ګډه دا مني چې د چنګيز تاتار د نړۍ له خورا زړه بوګنوونکيو پېښو څخه ګڼل کېږي. د ابن اثير په وينا ټولو خلکو ته يې زيان ورسېد، د چنګيزيانو اردو چې هر

ځای ته رسېدلی نو د لښکر مشران يې د خلکو باداران وو، څکه نو د افغانستان د خلکو په مدنيت کښې چې تر هغه وخته يې د لرغونې آريايي او اسلامي عربي مدنيتو يوه ګډه ښه درلوده او ساماني، غزنوي او غوري لويو پاچهانو پاللې و يو بل نوی مغولي عنصر هم ور ګډ شو، مغولي آدابو او ژبې په دري ژبه کښې چې رسمي او درباري ژبه وه اغېزه وکړه، د ژوندانه خويونه، اخلاق او کالي هم د دوی په پېښو واړول شول.

(د هغو سيمه ييزو ملکانو يادونه به په راتلونکي مبحث کښې وشي چې د چنګيزيانو په دربار کښې په آزاده توګه او يا د اطاعت له لارې اوسېدل)

سره له دې چې په خراسان کښې د چنګيزيانو ګډوډيو او وينو تويولو، پوهان، مدرسې او کتابتونونه له منځه يوړل، خو بيا هم په دغه دوره کښې داسې شاعران او عالمان وو چې اسلامي فرهنګ يې له خراساني ټولنيزو ځانګړتياو سره ساته، ځينې هم د وحشت او سفاکۍ له دغه ډګره د هند او روم ښارو ته وتښتېدل.

په خراسان کښې د مغولي دورې پوهان او شاعران دادي: حضرت مولوي بلخي (د مثنوي خاوند)، شيخ نجم الدين دايه (د مر صادالعباد څښتن)، خواجه نصيرالدين طوسي (نامتو حکيم)، معين الدين جويني (د نګارستان خاوند)، شيخ عطار نيشاپورې (نامتو صوفي او د تذکرة الاوليا څښتن)، پور بهاء جامي (شاعر)، امامي هروي (شاعر)، امير حسيني غوري (د نزهة الارواح خاوند)، ابن يمين فريومدي جويني (شاعر)، سليمان ماکو (د پښتو تذکره اوليا- ۶۱۶ هـ په شاوخوا کښې).

د چنګيزيانو په وخت کښې اداري او سياسي تشکيلات او اصطلاحات له هغه شکله چې د خلفاوو، غزنويانو او غوريانو په وخت کښې

he Digital Library

وو، په بل ډول واړول شول په دې مانا چې په ټولو نیول شویو هېوادو کښې د چنګیز لښکري سپه سالارانو د یاسا (د چنګیزی احکامو او قوانینو) په اساس په ډېر شدت حکم کاوه، په یاسا کښې د لښکرکښیو، د ښارو د ورانولو، د ملك د مصالحو د شوری د ترتیب، د جزاګانو د ډولو او د تاتاریانو د ژوندانه د دودونو قاعدې لیکل شوې وې، چې هغه ته یې لکه آسماني کتاب په درنه سترګه کتل او توره (د قومي آدابو او نیکه ګانو دساتیرو مجموعه) یې هم ورته ویل. همداراز د فرانسوي ختیځ پوه کاترمر په وینا (د جامع التواریخ رشیدي په سریزه کښې) چنګیزي پاچهانو هر یوه د حاجب په عنوان اسلامي سلا کاران هم لرل، چې د هغو په واسطه او د قاضي القضات په حکم یې د مسلمانانو تر منځ اسلامي احکام او آداب ساتل، د دوی په منځ کښې د "بخشی وتوین" په نامه کشیشان هم وو، چې د کوډو او سحر مخنیوي یې کاوه، دوی او یغوری لیك دود کاراوه. د مغولي دورې کارمنو ته دا رتبې وې: قورچي (وسله وال)، چربي (د وره ساتندوی، دربان)، اخته چي (د اسو ساتونکي) داروغه (د خاصه قراول امر)، کشیکچي (ګارډ). بهادر (مبارز). د دربار لویان دا وو: نوین یا نویان (شهزاده) او الغ نویان (لوی شهزاده) . ترخان (عسکر افسر) په خپله پاچا ته یې خان، قاآن او خاقان ویل، لښکر یې په لس زریز (تومان) ویشلی شوی و، چې هر زرو تنو ته یې "هزاره" او سلو تنو ته یې "صده" ویل، د جګړې په ډګر کښې په جرنغار (میسره)، برنغار (میمنه)، قول (قلب چې د خان دریځ و)، چنداول (ساقه)، هراول (مقدمه) او قراول (کشاف) باندې وېشل کېده.

عسکر یې بنه، ارزاق او ښځې یې "اغروق" بللې. پر لویو لارو یې د مسافرانو له پاره سرایونه (یام) ودان کړي وو، چې په هر یام کښې دولتي چاپار آسان د "الاغ" په نامه موجوده وو او د هغو په واسطه یې شاهي

مخابرات او مواصلات اجرا کول. قضایي محکمې یې "یرغو" او قاضي یې "یرغوچي" او د محکمې د حکم سند یې "مو چلکا" بلل، حشر (اشر) یعنې عسکري او اجباري کار او خدمت یې هم په خلکو کاوه. د پاچا مهر ساتونکي ته یې "تمغاچي" او مهر ته یې "تمغا" ویل، هر یرلیغ (فرمان) چې دا مهر به ورباندې و، "واجب الاطاعة" ګڼل کېده، دا فرمانونه د ایلچي په لاس استول کېدل، زیات وختونه به د سردارانو شوری چې "قوریلتای" نومېده جوړېده، د لښکر چوڼۍ "یورت یا اردو" به په ییلاق (صیفیه) او قشلاق (شتائیه) کښې وه. افسرانو ته یې "یورتیچي" ویل. په دغه عصر کښې د چین د نقاشۍ فن په منځنۍ آسیا کښې ښه وده وکړه، دا صنعت ډېر پر مخ ولاړ، همدارنګه کاشي کاري، معماري، وریښمینې نساجۍ، زرینو جامو، مرصع، زربفت غالیو او الیچي اوبدلو هم پرمختګ وکړ، چین مغول او هند تجارتي اړیکي د خراسان له لارې له ایران، عراق او روم سره زیات شول، مشهوره وریښمن لار چې د وریښمنو د تجارت په مناسبت په دغه نامه یاده شوې ده، له چین څخه خراسان ته او له هغه ځایه به لوېدیزو هېوادو ته تله. د پېښور، کابل، بلخ یا کندهار، هرات او سیستان له لارې د هند او سند لارې د چنګیز د امپراتورۍ تجارتي روابط پراخ کړي وو، دا ځکه چې مغولي خانان هم د خراسان له لارې اروپا ته تلل، خو دا تجارتي پراختیا هغه وخت منځ ته راغله چې چنګیز مړشو، څه نه څه دده د اولاد او لمسیو زور زیاتی لړ شو. چنګیز پاچهانو پر دغو کالو پر افغانستان حکومت کړی دی:

* ۱ - چنګیز (په افغانستان کښې) (۶۱۶ - ۶۱۸هـ)
* ۲ - اوګدای د چنګیز زوی (۶۱۸ هـ)
* ۳ - چغتای د چنګیز زوی (۶۱۸ - ۶۳۹ هـ)
* ۴ - تولی د چنګیز زوی (د ۶۲۰ هـ شاوخوا)

* ۵ - قراهولاګو د تولوی زوی او د چنګیز لمسی (۶۳۹ - ۶۴۹ هـ)
* ۶ - ارغون د اباقا زوی او د هولاګو لمسی (۶۴۳ هـ).

مآخذونه: طبقات ناصری - جامع التواریخ رشیدی - جهانکشای جوینی - تاریخ وصاف - ابن اثیر - دول اسلامیه - د پاول هورن تاریخ ایران، د عباس اقبال از چنګیز تاتیمور - حبیب السیر - تاریخ ګزیده - د محمد نسوی سیرة جلال الدین- تاریخ سند - د براون تاریخ ادبیات ایران - د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ - روضة الصفا - د ابن عربي مختصرالدول.

The Digital Library

د چنګیزیانو په وخت کښې د کرت اولاده او افغاني امیران

(۶۰۰-۷۸۳هـ)

د سلطان غیاث الدین محمد سام غوري په وخت کښې (۵۵۸ ۵۹۹هـ) دوه ورونه یو تاج الدین عثمان مرغنی او بل عزالدین عمر مرغنی د غور د سلطان د تره زامن د دربار مخور سړي وو په اسلامي دایرةالمعارف کښې د لانکورت دیمز په وینا، دوی د هغه امیرمحمد غرجستانی اولاد دی، چې پر (۶۲۰ هـ - ۱۲۲۳م) کال د اشیار په کلا کښې د مغولو په لاس وژل شوي وو (خو دا وینا د ځېړلو وړ ده)، عزالدین د سلطان وزیر و، د هرات سیمه ده ته سپارلی شوې وه، ده غرجستان حسام الدین علي عمر مرغنی او خیسار تاج الدین عثمان ته سپارلی و، چې وروستني د سرجاندار منصب درلود، د عزالدین لور عایشه خاتون د سیستان د ملك ناصرالدین عثمان حرب ماندینه وه (د۶۱۲هـ - ۱۲۱۵م پر شاوخوا). دا دوه ورونه د ملك ابوبکر کرت کړوسیان وو چې د غور د ملکانو په وخت کښې یې شهرت درلود، ملك رکن الدین محمد د تاج الدین عثمان زوی و او د خیسارکوتوال د سلطان غیاث الدین محمود (۵۹۹-۶۰۷هـ) لور کړې وه، نامتو مورخ مهناج سراج د ده له درباریانو څخه و، دی د چنګیز له ایلچیانو سره په نرمی چلېده او

the Digital Library

چې د چنګیز له خوا د خیسار غور او د هغې سیمې نور اړوند ښارونه ده ته وسپارل شول، نو څېله خور یې ملك شمس الدین محمد مهین ته ورکړه او هغه یې خپل ولیعهد او د چنګیز خان مصاحب وټاکه، له دې امله د چنګیزیانو په دربار کښې مقرب او د اعتبار خاوند شو، خو چې پر (۶۴۳هـ ۱۲۴۵م) کال رکن الدین مړ شو، شمس الدین محمد مهین یې پر ځای کښېناست. ده پر (۶۴۴هـ) کال له سالین نوین سره چې د چنګیزیانو سپه سالارو، پر ملتان ور ودانګل، د لاهور او ملتان ملکان یې د ځان تابع او د لاهور په حکمرانۍ وګمارل شو، خو چنګیزیان د مسلمانانو د پلوۍ له امله پرې په قهر شول، ده تاتاري حکمران طایر بهادر ته پناه یو وړه او (د کندهار په شاو خواکښې) د تګین اباد حکمران شو، دا چې د افغانستان (دا نوم په تاریخ کښې لومړی وار له همدغه وخته یاد شوی - د سیفی تاریخ هرات ۱۶۳مخ) د خلکو په پلوۍ تورن و، ځکه نو له هغه ځایه د منګوخان حضور ته ورغی (۶۴۵هـ-۱۲۴۷م) منګوخان د ده د تېر کهاله د قدردانۍ له مخې د ټول هرات، جام، باخزر، کوسویه، فوشنج، تولك، غور، فیرزو کوه، غرجستان، مرغاب، فاریاب، مرجق، د آمو تر سینده، فراه، سجستان، تګین اباد، کابل، تیراه، بست او افغانستان د سند تر سینده ده ته پرېښوول او د خراسان (اوسني افغانستان) د سند تر غاړې خپلواك حکمران وګڼل شو، د (۶۴۶هـ - ۱۲۴۸م) په شاو خوا کښې یې د خپل دربار سرداران مامور کړل چې د غور او هرات حکمران شرف الدین بیتکجی چې پر خلکو یې ظلم کاوه ونیو او د هغه له تابعینو سره یې وواژه. تر هغه وروسته پر (۶۴۷ هـ) کال ملك فخرالدین د تالقان، ملك شمس الدین د اسفزار، محمد عوض د خواف، ملك شمس الدین (په میمنه کښې) د ګرزیوان، ملك عزالدین، حسام الدین او شمس الدین د تولك، ملك علي مسعود ازابی او ملك تاج الدین د فراه

حکمرانان او هم له سیستانه ملك علي مومن او نصرالدین نیهی د شمس الدین مهین حضور ته راغلل او د اطاعت غاړه یې کښېښووه، خو د غرجستان ملك سیف الدین داسې ونه کړل، ځکه نو ملك مهین د خپل لښکر سرداران غرجستان ته واستول، سیف الدین یې ونیو او د هرات په ښار کښې ووژل شو (۶۴۷هـ) یو کال وروسته شمس الدین مهین له هراته فراه ته راغی، د سیستان لښکر یې هم له ځانه سره مل کړ، د خیسار کلا ته ولاړ، له هغه ځایه د غور له لښکر سره تګین آباد ته لاړ، غوښتل یې چې افغانستان ونیسي. (په هغه وخت کښې د غزني او کندهار تر منځ بیا تر سنده پورې افغانستان بلل کېده) د دې سیمو لوی امیران دا وو:

۱ - فخر الدولة والدین ملك شاهنشاه لوی افغاني حکمران چې له خپل پایتخت مستنګ څخه یې (چې په اوسني بلوچستان کښې و) ده (د هغه وخت) پرتول افغانستان حکومت کاوه او د مغولو مالیه یې منلې نه وه.

۲ - ملك میرانشاه د شاهنشاه زوم.

۳ - ملك بهرامشاه د شاهنشاه زوی.

۴ - ملك تاج الدین هرموز (د کندهار شمال ته) په تیری کښې.

۵ - حسام الدین جاول په زاول کښې.

٦ - پهلوان جلم.

۷ - سندان افغان.

۸ - احمد توری.

۹ - مهتر کیورا.

۱۰ - مهتر سیورا.

۱۱ - رانا کنجر.

۱۲ - جمال الدین بهروز کهیرایي.

افغاني امير شهنشاه چې تر اوسه يې په مستنګ کښې خپلواك حکومت لاره ملك شمس الدين ته وړانديځ وکړ چې کالني ماليات دې وټاکي چې ور وايې ستوي او د ده وطن ته دې لښکر نه راولي، خو شمس الدين د مستنګ تر بريده پرمخ ولاړ او پر (٦٥١ هـ - ۱۲۵۳م) کال ملك تاج الدين د ميرانشاه (د افغانستان له خاورې څخه د ۵۰ فرسخه څمکې حکمران) ورور او نور افغاني ملکان هم ده ته تسليم شول، شمس الدين پر (٦٥٢هـ) کال مستنګ کلابند کړ خو امير شهنشاه، بهرامشاه او ميرانشاه له پينځو زرو جګړنو سره د خاسك کلا ته پناه يو وړه، تر اوو جګړو او څلورو کلابنديو وروسته شهنشاه او بهرامشاه له نوي تنو خپلوانو سره ووژل شو، خو ميرانشاه په ډېره مېړانه د شمس الدين د لښکر پر زړه (قلب) حمله وکړه، ترې ووت او سيستان ته يې پناه يووړه، پر (٦٥٨ هـ - ۱۲۵۹م) کال بيا مستنګ ته راغی او د شمس الدين مهين له لښکريانو سره په يوه جګړه کښې ووژل شو.

د افغانانو بل مرکز د تيرې حصار و، چې اوس هم د کندهار شمال ته څلوېښت ميله ليرې په همدغه نامه يادېږي د دغه حصار امير المار افغان و، چې د طاير بهادر، قرانوين او سالی نوين لښکرې يې څو واره ماتې کړې وې او د چنګيزيانو اطاعت ته يې غاړه نه وه ايښې، په دغه وخت کښې چې شمس الدين مستنګ ونيو د تيرې پر حصار يې هم يرغل وکړ، الماريې تر سختې جګړې وروسته وواژه او حصار يې امير حسام الدين جاول (د زاول مرادف) ته وسپاره (د ٦٥٣هـ، ۱۲۵۵م صفره) همدارنګه شعيب نومي پښتون چې يو نوميالی افغان و، د (٦٥٣ هـ) کال د برات مياشتې پر لومړنيو ورځو له کشميره را ورګرځېد د تګين آباد په شاوخوا کښې يې د آل کرت پر حکمران يرغل وکړ، خو شمس الدين مهين له خيساره ژر راورسېد او دی يې د کهيرا په حصار کښې وواژه، تر هغه وروسته يې د شعيب د تره زوی سندان

افغان ته چې په ختېه سورانی و، پام شو، هغه يې (د اوسني بلوچستان) د دوکي په حصار کښې تر سختو جګړو وروسته د جګړې په ډګر کښې وواژه، په دې جګړو کښې خورا لوی جنګيالي لکه د تولك ملك عزالدين، د بغني ملك تاج الدين او ملك تاج الدين کرد د آل کرت د لښکر په مشرتابه جنګېدل (٦٥۴هـ - ۱۲۵٦م کال منځ) په دې جګړې پسې لښکري مشران د سليمان غره تر لمنو پورې په خپلو مخالفينو پسې لاړل چې په لاس به ورتلل وژل يې. د ساجي حصار يې چې د سرحد د نورو پښتنو اميرانو مرکز و، هم تر سختو جګړو وروسته ونيو. (٦٥٥هـ) او شمس الدين په تګين آباد کښې، پهلوان مبارز الدين محمد نهی حکمران وټاکه، په خپله هرات ته ولاړ، خو يو کال وروسته يې چې دسيستان ملکانو د خپلواکۍ غږ پورته کاوه د مسعود زوی ملك علي وواژه او د هغه وريرونه ملك نصر الدين او ملك علاء الدين يې مستنګ ته وشړل سيستان يې تول ونيو بې وسلې يې کړ (٦٥٦هـ ۱۲۵۸م) او چې تول سرکښان يې وټکول نو پر (٦٥٧هـ) کال يې د سند رود پر غاړه د بهکر حصار محاصره کړ او د لسو زرو دينارو او ډېرو ولجو تر اخيستو وروسته بېرته راوګرځېد. په دې توګه شمس الدين مهين تول افغانستان د هرات تر مرکزيت لاندې راوست او تر غوريانو وروسته يې د هېواد يووالی بشپړ کړ. سره له دې چې دغه ويرليدلي هېواد د چنګيزيانو له لاسه ډېر مادي او مانيز تېپونه ليدلي وو، خو بيا هم دغه ننګيالي پاچا پر هغو تپو د سياسي يووالي د ملهم پټی کښېښود.

پر (٦٥٩ هـ - ۱۲٦۰ م) کال چې ملك تاج الدين کرد ياغي شو او د امير هرموزتيري او امير هوبو پښتنو سردارانو په ملاتړ د مستنګ کلا ته راغی، ور سره د کرت د لښکر افسرانو ملك اختيار الدين د تولك، محمد نهی او د بغنی تاج الدين جګړې وکړې، شمس الدين تر (٦٦٥ هـ - ۱۲٦٦ م)

Digital Library

کال پورې ايران او نورو ځايو ته د چنګيزي پاچهانو په سفرو کښې اخته پاتې شو، پر (٦٦٦هـ) کال يې د افغانستان په خاوره کښې تر تيرا پورې جنګونه وکړل، هغه خلك يې د ځان تابع کړل او باج يې پرې ومانه. دا چې هرات په همدغو وختو کښې د چنګيز شهزادګانو د جګړې ډګر و، نو ځکه شمس الدين مهين ډېره وکړه او د خيسار په کلا کښې يې ځان ګوښه وساته، همدا و، چې د آباقا لښکر شهزاده براق مات او بيا د پخوانيو ولايتو فرمان د شمس الدين مهين په نامه صادر شو، دى يې هرات ته راوست (٦٧۴هـ - ١٢٧٥م) خو څنګه چې چنګيزي شهزاد ګانو ونه غوښتل چې پر خراسان باندې دې د هغه خپل يو غښتلى سړى حکومت وکړي، په تېره بيا چې شمس الدين مهين خراسان او افغانستان ته سياسي وحدت هم ورکړى و، ځکه نو له ده څخه وېرېدل، اصفهان ته يې وغوښت او په تبريز کښې يې پر (٦٧٦هـ ١٢٧٨م) کال زهر ورکړل او ويې واژه.

تر شمس الدين وروسته يې زوى ملك رکن الدين (د شمس الدين کهين په لقب) پر (٦٧٧هـ) کال په هرات کښې د پلار پر ځاى کښېناست، د هرات او خراسان په ودانولو کښې يې زيار ويوست او د عدل او نياو چارې يې پيل کړې تر (٦٧٨هـ) پورې يې د غور، خيسار او نورې تولې کلاوې ونيوې او پر (٦٨٠ هـ - ١٢٨١ م) کال يې د کندهار کلا هم ونيوه، خپل زوى ملك علاء الدين يې په هرات کښې خپل نايب پرېښوو او په خپله د غور د خيسار په کلا کښې کښېناست (٦٨٢ هـ - ١٢٨٣م) د پلار غوندې يې له چنګيزي شهزادګانو سره د ملګرتيا اړيکي ټينګ کړل، تاتاري هندونوين يې چې د هرات په سيمو کښې يې خلك آزارول ونيو او هرات بيا د شهزاد ګانو د يرغلو او کورنيو جګړو له کبله وران شو، ملك شمس الدين کهين په همدغو حالاتو کښې پر (٧٠٥ هـ) کال مړ شو. خو يو کال د مخه پر (٦٨٣هـ

١٢٨۴م) کال د ده مشر زوى ملك فخرالدين چې پلار بندي کړى و، له بنديخانې ووت او له خيساره هرات ته ولاړ، له هغه ځايه يې خواف فراه او د خراسان نور ښارونه ونيول (٦٨٥هـ - ١٢٨٦م) پر (٦٩٧هـ - ١٢٩٧م) کال په هرات کښې پر تخت کښېناست، غازان خان د ده حکومت له هراته د سند تر اوبو او امو پورې په رسميت وپېژاند.

فخرالدين علم پالونکى، عمران دوسته او اديب پاچا و، خطيب پوشنجي ربيعي "کرت نامه" کتاب د ده په نامه نظم کړى دى. ده پر (٧٠١هـ - ١٣٠١م) کال ځوواره پر اسفزار يرغل وکړ، خو چې چنګيزي اولجايتو پاچا شو، دى يې له هراته مبارکى ته ورنغى، ځکه نو اولجايتو دانشمند بهادر له لسو زرو سپرو سره د ده د سر ټکولو له پاره هرات ته واستاوه، فخرالدين د غوريو زړور جمال الدين سام د هرات د کلا ساتلو ته وګماره او په خپله د امانکوه کلاته ولاړ، نوموړي سام دانشمند بهادر وواژه او د هغه لښکر يې مات کړ؛ او لجايتوله ډېره غضبه امير يساول بوجاى د دانشمند بهادر زوى له دېرشو زرو سپايانو سره په منډه ورواستول، په دغه وخت کښې فخرالدين مړ شو (٧٠٦ هـ - ١٣٠٧م). د سردارانو اختلاف او کاختى سام غورى هم اړ کړ چې کلا تسليم کړي په دې توګه په خپله دى او ملګري يې د يساول په حکم ووژل شول.

اولجايتو د هرات، اسفزار، فراه، غور او غرجستان حکومت د فخرالدين ورور ملك غياث الدين محمد ته وسپاره (٧٠٧ هـ) دى چې د اولجايتو له حضوره هرات ته ورسېد؛ نو غور، خيسار او اسفزار يې هم ونيول، خو ځينو اميرانو اولجايتو د ده په اړه بد ګمان کړ، ځکه يې نو پر (٧١١ هـ - ١٣١١م) کال خپل اردو ته وغوښت او تر (٧١٥ هـ - ١٣١۵م) پورې يې د ښېرته تلو اجازه ورنه کړه، د ده تر شا دلداى اوبو جاى د بلواله

Digital Library

وېرې پر هراتیانو زور زیاتی کاوه. له تاتاري شهزاده ګانو څخه یو عادل شهزاده چې داود خواجه نومېد غزني، بست، زابل او تګین آباد لاس ته راوړي وو، خو غیاث الدین محمد پر (۷۱۵هـ - ۱۳۱۵م) کال بیا د اولجایتو له دربار‌ه د افغانستان تر پایه او د آمو تر وېش پورې د هرات په حکمرانۍ وګمارل شو، دا مهال چنګیزي شهزادګان او د بدخشان ملك. غیاث الدین علیشاه د آمو پر غاړه سره ونښتل او له بدخشان څخه تر بلخ او مرغاب پورې د جګړې ډګر شو، په دې جګړې کښې د دانشمند بهادر زوی بوجای ووژل شو او پر (۷۱٦ هـ) کال د نکو دریان امیر آوجی بلا د غیاث الدین له لاسه ووژل شو، خپل نور مخالفین یې هم پر سر وټکول، او د خراسان او سیستان کلاوي یې ونیولې په اسفراز کښې یې ملك قطب الدین، په فراه کښې یې ملك ینا لتګین، د زره باخرز په حصار کښې یې ملك عبدالعزیز او په تولك کښې یې ملك فرخ زاد وترټل، او پر (۷۲۱ هـ - ۱۳۲۱م) کال یې خپل زوی شمس الدین محمد په هرات کښې پر خپل ځای کښېناوه او په خپله حج ته ولاړ، همدا غیاث الدین و، چې پر (۷۲۷ هـ - ۱۳۲٦م) کال یې امیر چوپان وواژه پر (۷۲۸هـ) د ابو سعید دربار ته ولاړ او پر (۷۲۹ هـ - ۱۳۲۸م) کال چې له حج څخه راغی په هرات کښې مړ شو.

د ملك غیاث الدین تر مړینې وروسته یې زامن ملك شمس الدین محمد (۷۲۹ - ۷۳۰ هـ)، ملك حافظ (۷۳۰ ـ ۷۳۲ هـ) او ملك معزالدین حسین (۷۳۲ - ۷۷۱ هـ) پاچهۍ ته ورسیدل، ملك معز الدین د آل کرت له نومیالیو او د علم او ادب له پالونکیو څخه و، چې مولانا سعدالدین تفتازانی خپل مطول د ده په نامه ولیکه او امیر مسعود (د خراسان سربدارانو (۷۳٦ - ۷۸۸هـ) د سلسلې د موسس) خواجه عبدالرزاق باشتینی ورور په زاوه کښې له ده سره جګړه وکړه او مات شو (د ۷۴۳ هـ ـ ۱۳۴۲م

کال د صفری پر ۱۳) حسین بری وموند او خپل دښمن ته یې کلك ګوزار ورکړ تر هغه وروسته یې په بادغیس کښې د اندخود او شبرغان امیران مات کړل، چې امیر قزغن د آمو د شاخوا څخه راغی هرات یې کلابند کړ، نو پر (۷۵۲ هـ - ۱۳۵۱م) کال یې له هغه سره روغه وکړه، بل کال چې ماورالنهر ته لاړ، د ده په غیاب کښې یې ورور امیر باقر د پاچهۍ دعوه وکړه، خو حسین ژر راوګرځېد او باقر یې بندي کړ معزالدین حسین تر ۳۹ کالو پاچهۍ وروسته پر (۷۷۱ - ۱۳٦۹م) کال مړ شو او زوی یې ملك غیاث الدین پر (۷۷۱هـ - ۷۸۳ هـ) د ده پر ځای کښېناست، دی د سبزوار د سربدارانو په جګړه کښې بریالی شو، خپل زوی پیرمحمد ته یې د امیر تیمور خورزه وکړه، خو پر (۸۳۰هـ - ۱۳۸۱م) چې امیر تیمور هرات ونیو، نو غیاث الدین د هغه له زوی پیر محمد او ورور محمد سره مارواءالنهر ته تبعید او پر (۸۳۴ هـ ـ ۱۳۸۵ م) کال وواژه او د آل کرت لړۍ پای ته ورسېده.

په سیستان کښې د نیمروز ملکان د آل کرت هممهالي وو، چې د هغوی څرنګوالی مو د صفاریانو د څېړلو په پای کښې راوړی دی، بل کهول چې د آل کرت هممهالی و، د ترنك رود د غاړی د امیرانو کورنۍ هوتکیان، (د راتلونکي افغاني هوتکي دولت اسلاف) وو، چې د غلجیو د کلات د ترنک رود غاړې په غرو کښې یې حکمراني کوله، د چنګیزیانو د یرغلو مخه یې نیوله، چې یو له هغو څخه بابا هوتك د تولر زوی (چې پر ٦٦۱هـ زېږېدلی او پر ۷۴۰ هـ مړ دی) د پښتنو نومیالی عارف او شاعر او د چنګیزیانو په مقابل کښې ستر جنګیالی و، تر هغه وروسته یې زوی شیخ ملکیار د (۷۴۹ هـ - ۱۳۴۸م) په شاوخوا کښې نومیالی امیر او د پښتو ژبې شاعر و، چې د ترنك رود پر غاړه یې د دښمنانو په مقابل کښې جګړې کولې، همدغه کهاله پر دوولسمه هجري پېړۍ د کندهار هوتکي دولت جوړ

Digital Library

کړ (په دغه کتاب کښې دې د هوتکیانو شرح حال وکتل شي) شیخ متي خلیل (٦۲۳ - ٦۸۸ هـ) د پښتو صوفي شاعر و، محمد د علي بستي زوی د تاریخ سوري مؤلف، احمد د سعید لودي زوی د اعلام اللوذعی فی اخبار اللودی . مؤلف (٦۸٦ هـ) شیخ کته متي زی خلیل (د ۷۵۰ هـ په شاوخوا کښې) د لرغوني پښتانه مؤلف هم د افغانستان د دې دورې له علمي کسانو څخه و.

ال کرت علمدوسته، فاضل پالونکي او ودانپال پاچهان وو، د دوی په وخت کښې د چنګیزیانو له چور او چپاو سره سره علم، ادب او صنعت ګردسره وده وکړه، د دوی دربار د پوهانو او شاعرانو د راغونډېدو ځای و، د ربیعی پوشنجي کرت نامه، د تفتازانی مطول، د هرات تاریخ، دسیفی هروی مجموعهٔ غیاثی از سامنامه، او د امیر حسینی غوری نزهة الارواح او زاد المسافرین د آل کرت د دربار له مشهورو مؤلفاتو څخه وو.

د هرات د کرت اولاده:

۱ - ملك کرت د (۵۰۰ هـ) شاوخوا.

۲ - تاج الدین عثمان مرغنی د (٦۰۰ هـ) شاوخوا.

۳ - عز الدین عمر مرغنی د (٦۰۰ هـ) شاوخوا.

۴ - ابوبکر کرت د (٦۰۰ هـ) شاوخوا.

۵ - رکن الدین خیسار د (٦۴۳ هـ) شاوخوا.

٦ - ملك شمس الدین محمد مهین د ابی بکر کرت زوی (٦۴۳ - ٦۷٦هـ).

۷ - ملك رکن الدین ملقب په شمس الدین کهین د ابی بکر کرت زوی (٦۷۷ - ۷۰۵ هـ).

۸ - ملك فخر الدین د کهین زوی (۷۰۵ - ۷۰٦ هـ)

* ۹ - ملك غیاث الدین محمد د کهین زوی(۷۰٦ - ۷۲۹ هـ)

۱۰ - ملك شمس الدین د غیاث الدین محمد زوی(۷۲۹ - ۷۳۰هـ)

۱۱ - ملك حافظ د غیاث الدین محمد زوی(۷۳۰ - ۷۳۲ هـ).

* ۱۲ - ملك معزالدین د غیاث الدین محمد زوی(۷۳۲ - ۷۷۱ هـ).

۱۳ - باقر د غیاث الدین زوی(۷۵۳ هـ).

* ۱۴ - ملك غیاث الدین پیر علی د معز الدین زوی (۷۷۱ - ۷۸۳هـ).

(٦۱ شجرې ته دې وکتل وشي).

اخځ:

تاریخ هرات د سیفی - د "تعدیل در نسب نامهٔ آل کرت" مقاله د آریانا په مجله کښې د حبیبي په قلم - تاریخ ایران در عصر مغول د عباس اقبال - پټه خزانه . لب التواریخ - تاریخ سیستان - تاریخ ادبیات ایران ۴ ټوك د براون - تاریخ ادبیات پښتو ۲ ټوك - تزك تیموری - حبیب السیر - روضة الصفا - طبقات ناصري.

Digital Library

پنځمه برخه

د هرات تیموریان

(له ۷۷۱ ـ تر ۹۲۰ شاوخوا پورې)

تیمور (په پخوانۍ املا تمر د اوسپنې په مانا) مشهور په کورګان یعني زوم او "تیمور لنګ" د "تراغای برلاس" زوی، د چنګیز کهاله ته منسوب د قرا جارنوین له کوله د ماوراء النهر د کش په ښار کښې د ۷۳۶ هـ کال د برات پر ۲۷ د (۱۳۳۶م د اپریل پر ۱۱) زېږېدلی او د نړۍ له سترو خونړیو پاچهانو څخه و. تیمور پر (۷۶۱ هـ ـ ۱۳۵۹م) شهرت ته ورسېد چې د (۷۷۱هـ ـ ۱۳۶۹ م) کال پر برات یې د ماوراء النهر حکمران امیر حسن نسکور او "صاحبقران" نوم یې وګاټه، خو د ماوراء النهر د سیمو تر نیولو وروسته پر (۷۸۲ هـ ـ ۱۳۸۰ م) کال د آمو تر سیند راپورېوت، اندخود، سرخس او پوشنج یې ونیول، هرات نیولو ته یې ملا وتړله او د آل کرت وروستنی حکمدار غیاث الدین پیر علي یې له منځه یوړ. د تیمور بل یرغل د (۷۸۵هـ ۱۳۸۳ م) په شاوخوا کښې د افغانستان پر سبزوار او فراه پیل شو، زره او سیستان یې چور چپاو او اوسېدونکي یې ټول ووژل ودانۍ یې داسې ورانې کړې چې کنډوالې یې تر اوسه لېدل کېږي ډېر کله منارونه یې

جوړ کړل، په دغه سفر کښې یې بست او کندهار هم وران کړل. تیمور د خپل ژوندانه تر پایه ۳۵ ځله له چینه تر مصره له ډهلي تر استانبول او مسکوه پورې لښکرې وویستې او وینې یې وبهولې چې نور فتوحات یې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري، خو پر (۸۰۰ هـ ـ ۱۳۹۷م) کال چې د هند نیولو په نیت راووت د افغانستان پر ستم لېدلي هېواد یې بیا یرغل وکړ او هغه ښارونه چې تر چنګیزي چور او چپاو وروسته د آل کرت په وختو کښې بېرته ودان شوي وو، بیا وران کړای شول.

پر همدغه کال تیمور خراسان له فیروز کوه څخه تر ری پورې خپل زوی شاهرخ ته وسپاره او کابل، غزني او کندهار یې خپل لمسي پیر محمد ته ورکړل، پیر محمد په سلیمان غره کښې د سند تر سینده پورې له اوغانانو (افغانانو) سره جګړې وکړې، دا چې یې کلا بند کړ او د سارنګخان له ګمارل شویو کسانو سره یې لاس واچاوه او ملتان یې هم تر شپږو میاشتو کلابندۍ وروسته ونیو، تیمور هم د اندراب پر لار له هندوکوشه راواوښت او د کابل تر نیولو وروسته د لغمان سهول ته ووت، له هغه ځایه د شمال خوا ته د "کیتر"(۱) له تورکالیو (سیاه پوشو) کافرانو سره یې جګړې وکړې او د چغان سرای په شاوخوا کښې یې د خپلو فتوحاتو یو ډېرلیك په غره کښې وکینده چې تر اوسه شته، تر هغه وروسته یې هند ته مخه کړه او د (۸۰۱ هـ کال د محرم په ۱۲ او د ۱۳۹۸ م کلا د سپتمبر پر ۲۴) د سند د نیلاب له ګودره پورېووت او هندوستان یې تر ډهلي پورې چور او یو لك تنه یې ووژل په دغه سفر کښې دوولس زره پښتانه د ملك بهاء الدین جلوانې، ملك یوسف

(۱) د کوچینو کوشانیانو د لقب "کداره" ـ قیدار یو شکل دی چې اوس هم په دې نامه یادېږي.

Digital Library

سرواني او ملك حبيب نيازي په مشرۍ له ده سره وو. تيمور تر ورانيو او دا لويې امپراتورۍ تر جوړولو وروسته (۸۰۷ هـ - ۱۴۰۴ م) کال د برات پر ۱۷ د ۷۱ کلنۍ په عمر مړ او په سمرقند کښې ښخ شو.

د تيمور د مړينې پر وخت د تيمور لمسی پير محمد د غياث الدين جهانگير زوی له آمو او بلخ څخه د سند تر سينده د کابل حکمران و. ده په لهو او فسق ژوند تېراوه، ځکه نو په سمرقند کښې د تيمور لمسي د ميرانشاه زوی خليل د چارو واگې په لاس کښې ونيول او تر (۸۱۲ هـ - ۱۴۰۹م) پورې يې د ماوراء النهر پر ځينو برخو حکم چلاوه، خو شاهرخ د تيمور زوی د (۸۰۷ هـ) کال پر روژه په هرات کښې پر تخت کښېناست، دی د ختيځ له لويو، علم دوستو او عمران خوښوونکيو پاچهانو څخه و، چې تر شلو کالو يې زياته په هرات کښې پاچهي وکړه. په افغانستان کښې يې د چنگيزي او تيموري فتوحاتو پر ټولو هغو ټپو ملهم کښېښوو، چې د چنگيز او تيمور د يرغلو له امله منځته راغلي وو. ښکلې ودانۍ، مدرسې او خانقاوې يې جوړې کړې چې تر اوسه يې هم په هرات او ټول خراسان کښې لکه د مشهد د بقعه رضوی ماجت او نورې نخښې شته. د ده او د ملکې يې "گوهرشاد" نومونه په علمدوستۍ، ادب پالنه، ودانۍ او عدالت مشهور دي، ده د خپل سلطنت پر لومړي کال د سلطان علي سبز واري ښورښت آرام کړ، او پر ۸۰۸ کال يې د تيمور لمسي سلطان حسين او امير سليمانشاه وځپل. د ده زوی ميرزا الغ بيگ اندخود او شبرغان ونيول د ټول خراسان حکمراني تر طوس او نشاپور پورې ورته وسپارل شوه. ملك صالح د ملك اسماعيل زوی چې له هنده غور ته راغی او د محمد سپهبد غوري په ملتيا يې هلته ښورښت پيدا کړ نو امير لقمان برلاس او امير حسين جاندار د هغې پېښې مخه ونيوه (۸۰۹ هـ - ۱۴۰۶ م) او يو کال وروسته شاهرخ د پير علي تاز د

مخنيوي له پاره بلخ ته مخه وکړه، پير علي هندوکوش ته وتښتېد او شاهرخ تر تخارستان او ختلان پورې د افغانستان ټولې شمالي سيمې ونيوې (۸۱۰هـ). پر (۸۱۱هـ) کال يې په فراه کښې "ينا لتگين"، "شاه سکندر" او "پهلوان شمس دراز" تر کلابندۍ وروسته د خان تابع او د اوك او جوين کلا يې ونيوه، شاه قطب الدين د ملك محمود زوی يې بېرته د سيستان په زره کښې کښېناوه او هغه ولايت يې پهلوان جمال ته وسپاره د کندهار، غزني او کابل ولايتونه يې تر سند پورې خپل زوی ميرزا قيد و او بلخ، تخارستان او بدخشان ولايتونه يې ميرزا ابراهيم نومي ته وسپارل، شيخ زين الدين خوافي يې د سيستان امارت ته واستاوه (۸۱۲ هـ) او چې په کندهار کښې د دوو ورونو امير تومان کندهاري پير محمد د امير کتلو زوی مشهور په پيرك او د مودود گرمسيري تر منځ مخالفت پېښ شو، دواړه هرات ته راغلل، په نتيجه کښې د هغه ځای حکومت پيرك ته وسپارل شو او مودود د هرات په دربار کښې مقرر شو (۸۱۳ هـ - ۱۴۱۰م).

د (۸۱۴ هـ - ۱۴۱۱ م) په سر کښې د هند د پاچا له خوا د ملتان قاضي خضرخان د سفير په حيث د شاهرخ دربار ته راغی او په بادغيس کښې يې ورسره وکتل، د عبدالرزاق سمرقندي په وينا په هند کښې د شاهرخ په نامه خطبه ويل شوې او سکه وهل شوې وه.

پر (۸۱۵ هـ - ۱۴۱۲م) کال د بدخشان حکمران شاه بهاء الدين ياغي شو او د شاهرخ لښکريانو له بغلان او اشکمش څخه پر بدخشان يرغل وکړ په بهاء الدين پسې تر پاميره ولاړ او د هغه ولايت حکومت يې د بهاء الدين ورو‌ّشاه محمود ته ورکړ، خو څلور کاله وروسته ميرزا سيورغتمش د بدخشان حکمران شو پر (۸۱٦ هـ - ۱۴۱۳ م) کال د هرات ښار د اختيارالدين حصار چې فخرالدين کرت جوړ کړې او د تيمور په يرغلو کښې

he Digital Library

وران شوی و، د شاهرخ په امر بېرته ودان شو پر (۸۲۰ هـ - ۱۴۱۷ م) چې د دوو محلي حاکمانو د سیفل کندهاري د زوی او ملك محمد تر منځ شخړه پېښه شوه او د کندهار پښتنو د سند تر سینده او گرمسیر پورې بلوا وکړه شاهرخ صدرالدین ابراهیم صدر عالي د هزاره سیمې ته ولیږه او د هغه ځای مشران یې د پاچا خدمت ته راوستل، د بدخشان لښکریان له زاسیو غتمش سره او سیستان سپایان له ملك قطب الدین سره یو ځای شول او د شاهرخ تر رکاب لاندې یې پر کندهار یرغل وکړ، د هزاره گانو امیران د پرمل افغان له مشرانو سره د خواجه لقمان (نعمان) تر مشرۍ لاندې د غزني له شاوخوا څخه راغلل او اطاعت یې ومانه کابل میرزا قیدو ته وسپارل شو او شاهرخ د هلمند د غاړې دا غرق له لارې بېرته هرات ته ولاړ امیر عبدالصمد یې د گرمسیر پر حکومت او امیر حسام یې د کندهار پر کوتوالۍ وټاکل، چې میرزا قیدو یاغي شو، د اوبې د ناب تر جگړې وروسته گرفتار او په هرات کښې بندي شو، نو شاهرخ د کابل، غزني او کندهار ولایت او افغانستان د هند او سند تر بریدو پورې خپل زوی میرزا سیورغتمش ته ورکړ (۸۲۱ هـ) نه کاله د ټول افغانستان حکمران و، خو چې د (۸۳۰ هـ - ۱۴۲۶ م) کال د حرم پر میاشت د کابل په ښار کښې مړ شو او شاهرخ هغه ټول ولایت د هغه زوی میرزا سلطان مسعود ته وسپاره. شاهرخ پریوارت هېواد له سیحونه د عرب تر بحیرې او دفارس له لوېدیزو څنډو د سند د سیند تر غاړو پورې پنځوس کاله په برې سره واکمني لرله، او یو اویا کلن د (۸۵۰ هـ - ۱۴۴۶م) کال د ذیحجی د میاشتې پر ۲۵ په ری کښې مړ شو. د شاهرخ تر مړینې وروسته د ده په ارث هېواد کښې د تیموري شهزادگانو تر منځ شخړې منځته راغلې او په سمرقند کښې د ده عالم او منجم زوی الغ بیگ (د زیج الغ بیگ او او لوس اربعه مؤلف) او د سمرقند درصد گاه ۸۴۱ هـ موسس) د

ده پر ځای کښېناست. له خپل لښکر سره بلخ ته راغی او د افغانستان شمالي ولایتونه یې ونیول، خپل زوی میرزا عبدالطیف یې د هغو ولایتو حکمران وټاکه او په خپله سمرقند ته ولاړ (۸۵۱ هـ) خو همدا مهال میرزا علاء الدوله د بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسي هرات لاس ته راوست او د عبدالطیف د مقابلې له پاره یې پر بلخ او شبورغان یرغل وکړ، خو بې له دې چې خپل مقصد ته ورسېږي تر چور، چپاو او ورانولو وروسته هرات ته ستون شو (۸۵۱هـ - ۱۴۴۷ م) الغ بیگ په ماوراءالنهر، ختلان، کندوز، بدخشان، میمنې او فاریاب پورې لښکر راغونډ او د هرات خوا ته پر مخ ولاړ، خو میرزا علاء الدین له خپل لښکر سره د منجاب د کوتل له لارې مقابلې ته ورووت. د هرات پر ۱۴ فرسخۍ په تر ناب کښې سره ونښتل، د میرزا علاء الدوله لښکر مات شو او په خپله مشهد ته وتښتېد. خپل ورور میرزا ابو القاسم بابر ته ورغی، الغ بیگ سید عماد الدین ته یې وزارت او مولانا قطب الدین احمد اساسي ته یې د قضای اعلی منصب ورکړ، په خپله یې د مشهد خوا ته مخه وکړه (۸۵۲ هـ). د ده تر شا امیر زاده یار علي او امیر سلطان ابو سعید چې د هرات د نره تو په حصار کښې بندیان وو، له زندانه ووتل او په هرات کښې یې اړودوړ جوړ کړ، الغ بیگ له مشهده بېرته د هرات خوا ته مخه کړه او د ښار د باندې یې چور کړ د هغه ځای حکمراني یې میرزا عبدالطیف ته پرېښووله او په خپله تر آمو پورېووت (۸۵۲ هـ) میرزا عبدالطیف پېنځلس ورځې وروسته هرات میرزا ابوالقاسم بابر ته چې له سرخس څخه پر مخ راته پرېښوو او په خپله بلخ ته وتښتېد. بابر میرزا هرات ونیو او امیر زاده یارعلي یې وواژه (۸۵۲ هـ پای).

تر هغه وروسته بابر میرزا سیستان او نیمروز هم په خپل هېواد پورې وتړل، خو ورور یې علاء الدین په بلخ او بدخشان کښې ورته پورته

The Digital Library

شو، بابر د هرات له لښکر سره د بدخشان د غرو خوا ته وخوځېد، شمالي ولايتونه يې له بدخشان څخه تر مرغاب پورې امير ناصرالدين او امير مبارزالدين هزار اسپي ته وسپارل (۸۵۴ هـ) بابر ميرزا تر (۸۶۱ هـ - ۱۴۵۸م) پورې پر هرات او سيستان او د افغانستان پر شمالي ولايتو باندې تر بدخشان او خراسان پورې سلطنت وکړ او پر همدغه کال مړ شو، خو عبداللطيف په بلخ کښې د خپل پلار پر خلاف بيرغ پورته کړ، پر (۸۵۳ هـ - ۱۴۴۹ع) يې خپل پلار الغ بيگ او خپل ورور عبدالعزيز ووژل او يو کال وروسته دی په خپله هم ووژل شو (۸۵۴ هـ - ۱۴۵۰م).

د هرات د تيموريانو نوميالی سلطان ابو سعيد گورگان د سلطان محمد زوی، د ميرانشاه لمسی او د تيمور کړوسی دی چې پر (۸۶۱ هـ - ۱۴۵۶ م) کال د هرات د سلطنت پر تخت کښېناست ده هم پر زابلستان د خراسان او توران تر پايه حکم وچلاوه او د شاهرخ نوميالۍ ملکه گوهرشاد يې پر (۸۶۲ هـ) کال ووژله، تر لسو کالو پورې يې په کامرانۍ سره حکومت وکړ. د کابل، غزني او د افغانستان ولايتونه يې د هندوستان تر وپش پورې خپل زوی ميرزا الغ بيگ ته ورکړي وو، د دغه شهزاده ځينې سپاهيان د ملتان تر دروازې هم ورسېدل (۸۷۳ هـ).

خو د بدخشان په ولايت کښې د ابو سعيد بل زوی ميرزا سلطان ابوبکر (۸۶۵ - ۸۸۴ هـ) حکومت کاوه، چې د بدخشان يوه محلي شهزاده وربانديې حمله وکړه خو نوموړی شهزاده هم ووژل شو، همدا شان د کندهار او گرمسير ولايت يې خپل بل زوی ميرزا سلطان مراد ته ورکړي وو، چې پر (۸۷۳ هـ - ۱۴۶۸ م) کال په يوه جگړه کښې د اوزون حسن لاست ته ورغی او ووژل شو.

د ابوسعيد له لويو مخالفينو څخه يو هم سلطان حسين د منصور

زوی، د بابر لمسی، د عمر شيخ کړوسی او د تيمور کوسی دی چې علم دوسته فاضل پاچا و، ده په ايران او ماوراءالنهر کښې تر اوږدې حکمرانۍ وروسته ډېرې لوړې ژورې وليدې همدا چې سلطان ابوسعيد د ايران د شمال اران د قراباغ په اوو فرسخۍ کښې د امير حسن بيگ د لښکر په مقابل کښې مات، بندي او ووژل شو (۸۷۳ هـ درجب ۱۴) نو سلطان حسين د (۸۷۳ هـ - ۱۴۶۸ م) کال د روژې پر لسمه د جمعې پر ورځ په هرات کښې د پاچهۍ پر تخت کښېناست، د ده پاچهي هم د شاهرخ د دورې په څېر د علم ادب او صنعت د روزنې دوره وه، د ده نامتو وزير امير علي شير نوايي د علم او ادب او جهاندارۍ په کارو کښې ساری نه لاره (د ۹۰۶ هـ. ۱۵۰۰م د جمادی الثانی ـ څلورمې خور پر ۱۳ مړ دی) واعظ کاشفي، علامه جلال الدين دواني، مولانا جامي نامتو عالم او صوفي، مير خواند، خواند مير او عبدالرزاق سمرقندي د دې دورې نوميالي تاريخ پوهان دي.

د هرات انځور گر بهزاد د ده په عصر کښې اوسېده د سلطان حسين بايقرا له عمراني نخښو څخه د بلخ په خواجه حيران کښې د هغه مزار ودانول دي چې حضرت علي ته منسوب دي (د افغانستان په شمالي سيمه کښې اوسني مزار شريف) د ده پر وخت کښې امير ابو اسحاق تر خان د بلخ حکمران او ميرزا سلطان حسين د شبورغان حاکم و، هغه وخت چې هغه دواړه مړه شول مير مغول په بلخ او ملك يحيی په سيستان کښې واليان شول د (۸۷۴هـ - ۱۴۶۹ م) پر شاوخوا ميرزا محمد عمر چې له تيموري شاهزاده گانو څخه و، له هراته د گرمسير د نيولو له پاره واستول شو. نظام الدين احمد بر لاس چې د کندهار حاکم و تسليم او ميرزا محمد عمر د هغې سيمې حکمران شو، همدا رنگه په خپله سلطان حسين د نره تو کلا ونيوه او د مرغاب له غاړو يې مخالفين ورك کړل خو پر (۸۷۵ هـ - ۱۴۷۰ م) کال چې

Digital Library

سلطان حسین د خراسان په شاوخوا کښې له تورکمنو قبیلو سره په جګړه اخته و، د ده ورور یادګار میرزا هرات ونیو، هغه وچې سلطان حسین له زرو سپرو سره له میمنې او فاریاب څخه ورتېر شو او یادګار یې په هرات کښې د خوب په حال کښې ونیو او ویې واژه، په خپله سلطان حسین تر ۳۹ کالو پاچهی وروسته د (۹۱۱هـ - ۱۵۰۵م) کال د ذیحجې میاشتې، پر ۱۱ مه پر اویا کلنۍ مړ شو. (وګورئ ۶۲ -۶۳ عکس).

دا مهال د هرات دولت سیاسي او علمي اغېزه تر استانبول او جنوبي هندوستان پورې رسېدلې وه، له استانبوله د آل عثمان سلاطینو او له جنوبي هنده د اسلامي دولت نامتو ادیب وزیر محمود ګاوان د هرات له دربار او مولانا جامي سره سیاسي او علمي لیکنې لرلې.

د سلطان حسین میرزا تر مړینې وروسته د هرات غښتلی مرکزي دولت د بدیع الزمان میرزا او مظفر حسین میرزا شاهزاد ګانو په لاس کښې و، خو له بده مرغه هغه مدنیت دوسته او عمران پسنده دولت چې هرات یې د آسیا د علم، ادب او صنعت مرکز ګرځولی و، د سند له غاړو د ایران تر پایه او د سیحون له سینده تر عرب بحیرې پورې یې سیاسي نفوذ غوړېدلی و، بیا د چنګیز نژاد ته منسوب د یوه سړي شیبک خان په لاس وران او برباد شو، د ازبکانو او صفویانو په جګړو کښې سني او شیعه مذهبي اختلافاتو د هرات ښایسته ښار وران کړ.

د هرات تیموري پاچهان:

* ۱ - تیمور د تراغای زوی (۷۷۱ - ۸۰۷ هـ)
* ۲ - شاهرخ د تیمور زوی (۸۰۷ - هـ ۸۵۰ هـ)
* ۳ - الغ بیګ د شاهرخ زوی (۸۵۰ - ۸۵۳ هـ)
* ۴ - عبدالطیف د الغ بیګ زوی (۸۵۳ - ۸۵۴ هـ)

* ۵ - ابو القاسم بابرد بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسی (۸۵۴-۸۶۱هـ)
* ٦ - ابو سعید کورګان د محمد میرانشا زوی او د تیمور لمسی (۸٦۱ - ۸۷۳هـ)
* ۷ - سلطان حسین د غیاث الدین منصور زوی، د بایقرا لمسی، د عمر شیخ کړوسی او د تیمور کوسی (د تیموریانو د نسب شجره وګورئ).

ماخذونه:

رياض الانشاء د محمود ګاوان، مطلع السعدين د عبدالرزاق سمر قندی، تاریخ ایران، تارخ ایران در دورهٔ مغول د عباس اقبال، تاریخ ادبیات ایران بعهد مغل د براون، رهنمای افغانستان، دایرة المعارف اسلامي، حبیب السیر، روضة الصفا.

The Digital Library

د کونړ حکمرانان
او یوسفزیان

(د ۸۰۰ - ۹۰۰ هـ شاوخوا)

د (۸۰۰ هـ - ۱۳۹۷م) پر شاوخوا چې د افغانستان پر خاوره د تیمور یرغلونه جاري وو، د کونړ په درو کښې یوې سیمه ییزې کورنۍ حکمراني کوله چې حکمران یې (سلطان) باله. دغه کهاله د کونړ په پیچ دره کښې مرکز درلود او کلیوالي افسانو دوی د ذوالقرنین زوزاد ګڼل. د دغه کهاله له نومالیو څخه یوسلطان پکهل او بل د هغه ورور سلطان بهرام و، چې دوی بیا د سلطان کهجامن زامن او د هندو لمسیان وو. سلطان پکهل له لغمانه تر کونړ، باجوړ، سوات او کشمیره پورې حکومت کاوه، (د پېښور د هزاره ضلع) پکهلی نومي ځای همده ته منسوب دی. د کونړ په درو کښې د ده لیکنې (ډبرلیکونه) پاتې دي تر ده وروسته یې زامن په سوات کښې سره ونښتل او لویه جګړه یې وکړه.

خو سلطان بهرام لغمان او ننګرهار ونیول او خیل یوه برخه مخالفان یې پېښور ته وشړل، د ده د واکمنۍ مرکز د سپین غره په لمنه کښې پاپین و. تر ورور وروسته یې د هغه د حکمرانۍ ځمکې تر کشمیر پورې هم ونیولې او له کابله تر کشمیره یې پر یوه هېواد باندې حکم کاوه، تر ده وروسته

"سلطان تومنا" د حکمرانۍ واکې په لاس کښې ونیول، خو د دې کورنۍ حکمراني د شینوارو، کونړ، سوات او باجوړ په غرو کښې د هزاره تر ضلع او کشمیر پورې محدوده پاتې وه، د کابل، ننګرهار او پېښور په غرو، رغو او د غرو په لمنو کښې د کندهار د سیمو او د ارغستان د رود د غاړو د پښتنو مهاجرتونه د تیمور د اولادې په وختو کښې پیل شول د کند او زمند ټبرونه د ګاونډیانو داختلاف او د څرخایو د لړوالي له امله د کندهار له سیمو څخه د کابل خوا ته را وکوچېدل، د ګومل او نورو ځایو خلك له دوی سره یو ځای شول او د کابل په درو کښې اوسېدل، د دوی حکمرانان مداد، مدو او شیخ عثمان وو، د (۸۷۰هـ - ۱۴۶۵م) پر شاوخوا کښې چې میرزا الغ بیګ د سلطان ابو سعید کورګان زوی د کابل حکمدارو، د دغه ټبر ټول مشران یې له ملك سلطان شاه سره یو ځای راغونډ او ویې وژل، خو د سلطان شاه یوسفزي وراره (احمد) له دې وژنې بچ پاتې شو، تر کلانۍ خلك یې په لغمان کښې مېشت کړل، خو په حصارك کښې د یوسفزیو او مهندزیو تر منځ لویه جګړه پېښه شوه، چې په نتیجه کښې یې مهمندزیو د ننګرهار سیمې ونیولې او یوسفزیانو د باجوړ، بونیر او سوات خوا ته مخه کړه، د هغه ځای بومي خلك (د لازاك) وتښتېدل، پر شور (پېښور) ته یې پناه یووړه او یوسفزیو د شلمانیو مشر چې جلو نومید وواژه او د پېښور د شمال د اشنغر او دوابه پر ټولو ځمکو یې قبضه وکړه له ناوګۍ څخه یې د (باجوړ) تر ارهنده ونیول. دا مهال د یوسفزیو حکمرانان ملك احمد او ملك ملي وو، دا شیخ آدم مشهور په (ملي) د یوسف زوی د پښتنو له سړبني ټبر څخه دی چې د یوسفزیو د قوم ستر مشر، لاربنود، واکمن، نامتو مقنن (law Giver) او په تقوی او فضیلت مشهور سړی و، ده د (۸۲۰هـ - ۱۴۱۷م) پر شاوخوا کښې د شیخ ملي دفتر په نامه د ټولنیزو قوانینو، قومي دودونو او د ځمکو د وېش په اړه یو کتاب

...e Digital Library

ولیکه، چې یوسفزیانو له هغه وخته تر وروسته ځلور پېړیو پورې هم خپلې میراثي ځمکې د هغه دفتر د قوانینو په لارښوونه ویشلې، په دغو قوانینو کښې د کرهنې، څړ د اوسېدو ځمکې د عدالت او مساوات له مخې وېشل شوي او تر لسو کالو وروسته د کورنیو د غړیو د زیاتوالي یا لږوالي له کبله نوی وېش کېده، داکتاب د پښتنو د تېرو د نسبو له شرح سره لیکل شوی و.

تر شیخ ملي وروسته د یوسفزیو واکمني کجوخان رانې زی ته ورسېده (د ۹۰۰هـ ۱۴۹۴م شاوخوا) کجوخان هم یو کتاب ولیکه چې د شیخ ملي د دفتر پایځور یا بشپړوونکی ګڼل کېږي. په هغه کښې یې د یوسفزیو د تاریخ شرح او د شیخ ملي د وضع کړیو قوانینو سمون او تکمیل راوړی و. ډېره موده د دغه قوم مشر او واکمن و او د (۱۲) زرو سپرو په مرسته یې په شیخ پتور کښې له غوریه خېلو سره جګړه وکړه او مات یې کړل. د یوسفزیو بله مهمه جګړه په لنګرکوټ کښې له دلازاك سره وه چې د لازاك ته یې وروستنۍ ماته ورکړه، ترکجو خان وروسته د یوسفزیو دوه تنه شاه منصور د ملك سلیمان زوی او سلطان ویس سواتي د هغو سیمو حکمرانان وو چې د (۹۱۰هـ ۹۲۵) پر شاوخوا محلي واکمنان ګڼل کېدل، د شاه منصور یوه لور بي بي مبارکه د بابر ماندینه وه او همدارنګه سطان علاء الدین سواتي او طاووس خان د بابر له همهالیو نومیالیو څخه وو چې ده په خپله دا نومیالي یاد کړي دي.

۱- سلطان پکهل د کونړ د کهجامن زوی او د هندو لمسی (د ۸۰۰هـ) شاوخوا.

۲- سلطان بهرام د کهجامن زوی (۸۱۰هـ شاوخوا)

۳- سلطان تومنا (۸۱۵هـ شاوخوا)

۴- ملك احمد یوسفزی د(۸۱۵هـ شاوخوا)

۵- شیخ آدم ملی د یوسف زوی (د ۸۲۰هـ شاوخوا)

۶- کجو خان رانې زی (۹۰۰) هـ شاوخوا)

۷- شاه منصور د ملك سلیمان زوی (۹۱۰هـ شاوخوا)

۸- سلطان ویس سواتی (د ۹۱۰هـ شاوخوا)

۹- سلطان علاء الدین سواتی (د ۹۱۰هـ شاو خوا)

۱۰- طاووس خان د (۹۱۰ هـ شاوخوا)

اخځ: تاریخ مرصع، تذکرة الابرار و الاشرار، تاریخ پشاور، حیات افغاني، نسب نامهٔ افاغنه مجلهٔ آثار عتیقهٔ هند، د افغانستان کالنۍ، پټه‌خزانه، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ټوك، خورشید جهان، صولت افغانی، بابرنامه.

The Digital Library

د هند تیموریان

د ارغونیانو، اوزبکو او صفویانو اغېزه

(۹۱۰ - ۱۱۵۱ هـ)

د هرات د تیموریانو د دورې په پای کښې، ظهیر الدین محمد بابر د عمر شیخ میرزا زوی او د هرات د پخواني سلطان ابو سعید کورګان لمسی د (۸۹۹ - ۱۴۹۳م) کال د روژې میاشتې پر پېنځمه د فرغانه په اند جان کښې پر یوولس کلنۍ پر تخت کښېناست. دا وخت د هرات شهزاده ګان په خپلو مینځو کښې سره نښتي او اخته وو او د هرات سلطنت کمزوری شوی و، بابر د پلار او مور له خوا چنګیز او تیمور ته منسوب و، دی سره له دې چې کوچنی و، خو بیا یې هم وکړای شول چې پاچهي وساتي، دا مهال د ده اکا سلطان احمد میرزا په سمرقند کښې او سلطان محمود میرزا د بدخشان په کندوز کښې حکومت کاوه، له بابر سره یې مخالفت درلود د بابر ورور جهانګیر میرزا هم د ده مخالف و چې دغو مخالفینو او د ده نورو رقیبانو د ده ورور له اندجانه ویوست او شیباني خان (۹۰۵ - ۹۱۶هـ) د ابراهیم زوی چې د چنګیز د زوی جوجي له کوله و سمرقند ونیو، له بابر سره ونښت چې هغه پېښې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.

بابر تر (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م) پورې له شیباني سره جګړه وکړه او چې

خپل به (حریف) یې غښتلی ولید نو د افغانستان خوا ته یې مخه کړه پر همدغه کال له جیحونه راپورېووت او د بدخشان حکمران خسرو شاه ته چې په کندوز کښې و، ورغی؛ لږ مهال وروسته یې د خسرو د لښکر اته زره سپاره او پلي خپل پلویان کړل. خسرو یې د میمنې خوا ته وشاړه چې تیموري شهزاده بدیع الزمان میرزا ته یې پناه یووړه. په خپله بابر د خسرو مالونه خپل کړل او د خسرو له لښکریانو او دریو څلورو زرو مغولي کورنیو سره یې له کندوزه کابل ته مخه وکړه. دا مهال د کابل حکمران عبدالرزاق میرزا دالغ بیګ میرزا کوچنی زوی و، چې د حکومت چارې یې د شیرم زکه (زکي) نومي په لاس کښې وې، د کابل مشرانو امیر محمد یوسف، محد قاسم بیګ او امیر یونس علی دی په سلطاني دیوانخانه کښې وواژه. په همدغو وختو کښې د افغانستان د جنوبي سیمو د کندهار او ګرمسیر حکمراني د میر حسن د زوی امیر ذوالنون ارغون په کهاله پورې اړه درلوده، دا امیر ارغون (چې په بلوڅي روایاتو کښې په زنو مشهور دی) د ابو سعید کورګان له نوکرانو څخه و، چې سلطان حسین بایقرا د غور، غرجستان او زمینداور پر حکمرانۍ ټاکلی و، ده پر (۹۰۴ هـ) کال د هزاره او نکدري قبیلې ایل کړې او د دغه خدمت په پاداش کښې یې د فراه، غور او کندهار حکومت وموند، پر (۹۰۲هـ - ۱۴۹۶ م) کال یې شهزاده بدیع الزمان ته خپله لور ورکړه او له هغه سره یې په هغه یاغي تابه کښې چې له خپل پلار سلطان حسین بایقرا څخه یې کړی و، مرسته وکړه او پر (۹۰۴ هـ - ۱۴۹۸ م) کال یې هرات ونیو، بدیع الزمان چې پر بلخ بری وموند، ارغون سیستان ونیو، سلطان حسین بایقرا چې پر (۹۱۱ هـ) کال مړ شو، نو د ارغون واک لاپسې ډېر شو له کندهاره یې د شال، بولان او مستنګ (اوسني بلوچستان) پر ولایت د سند تر غاړو پورې، لاس بری وموند، په خپله د هرات په کلا بندۍ

The Digital Library

او د شیباني په جګړه کښې ووژل شو (د ۹۱۳ هـ - ۱۵۰۷ م شاوخوا) تر ده وروسته یې دوو زامنو شاه بیګ او محمد مقیم ارغون له کندهاره د سند تر سینده حکم کاوه، د هرات تر نیولو وروسته یې له شیباني خان سره روغه وکړه. خو چې زکي ووژل شو او د کابل چارې ویجاړې شوې نو محمد مقیم ارغون د کندهار له ګرمسیره پر کابل یرغل وکړ پر (۹۰۸ هـ) کال یې میرزا عبدالرزاق د لغمان خواته پر شا وشاړه؛ کابل یې ونیو او دالغ بیګ لور یې وکړه. بابر چې د شمال له خوا تر هندوکوش را تېر شو او محمد مقیم له کابله کندهار ته ولاړ نو بابر کابل ونیو (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م).

محمد مقیم په کندهار کښې لښکر راغونډول پیل کړل او بابر د غزني خوا ته ووت. د غلجیو تر کلات پورې پر مخ ولاړ، خپل ورور جهانګیر میرزا ته یې د غزني حکومت ورکړ (۹۱۱ هـ - ۱۵۰۵ م)؛ یو کال وروسته د افغانستان ټول تیموري شهزادګان د شیباني د ورځ پرّ ورځ زیاتېدونکي ځواک پر وړاندې د مرغاب پر غاړه سره غونډ شول او بابر یې هم وروغوښت بابر چې د سلطان حسین د مړینې خبر اورېدلی و، په خپله د ده په وینا په زړه کښې یې د هرات خرخښه وه، نو د هزاره او اویماق له لارې مروچاق ته ولاړ، د کل باغان په پړاو کښې له نوموړیو شهزادګانو سره یو ځای شو (د ۹۱۲ هـ څلورمه خور - جمادی الاخری - ۱۵۰۶ م) دا چې شیباني جنګ ته راوړاندې نه شو او له بلې خوا له کابل څخه هم د خړپړتیا خبر بابر ته راورسېد، نو بابر بیرته پر سره ژمي کابل ته راغی او په لار کښې درانه تلفات ورپېښ شول، ځکه چې د ده تر شا د کابل ځینو مشرانو د بابر تره جان میرزا په پاچهي منلی و، خو چې بابر کابل ته راورسېد تره یې کندهار او سیستان ته وتښتېد، دا مهال شیباني پر بدخشان یرغل وکړ او د بابر کشر ورور ناصر میزا یې د کابل خوا ته وشاړه.

بابر په افغانستان کښې تر چنګیز او تیمور وروسته غښتلی پاچا و، دی له هغو افغاني قبایلو سره ونښت چې په غرو او رغو کښې یې کوچیاني ژوند لاره هغه درانه تلفات یې چې د هرات په سفر کښې لیدلي د غزني د جنوب ختیز غلجیو قبیلو په چور او چپاو تلافي کړل (۹۱۳ هـ).

پر همدغه کال چې شیباني خان د هرات او فراه تر یرغل وروسته ګرمسیر ته ورسېد، نو بابر له کابله ور ووت او د کندهار په خالیشک نومي ځای کښې یې له شاه بیګ او محمد مقیم ارغوني سره جګړه وکړه، د خپل دوه زریز لښکر په مرسته یې کندهار ونیو شاه بیګ مستنګ او مقیم زمینداور ته وتښتېدل، بابر کندهار ایالت خپل ورور ناصر میرزا ته وسپاره او په خپله کابل ته راغی، خو د ارغون زامن چې شیباني ته یې پناه وړې وه د شیباني په ملاتړ یې بېرته پر کندهار یرغل وکړ او ناصر میرزا یې کابل ته وشاړه، شیباني کندهار شاه بیګ ته وسپاره او په خپله بېرته خراسان ته ولاړ (۹۱۳ هـ).

وړاندې مو وویل چې میرزا عبدالرزاق د محمد مقیم له لاسه مات شو او له کابله د افغانستان ختیځ ته وتښتېد، په ننګرهار کښې یې د علي شبکور سیستاني، محمد علي شیباني، عبدالله صف شکن، نظر، یعقوب او نورو په مرسته د پاچهۍ بیرغ پورته کړ، بابر پر (۹۱۴ هـ - ۱۵۰۸ م) کال پر هغه حمله وکړه او له خپلو دریو څلورو زرو تنو لښکرو سره په ننګرهار کښې وجنګېد، عبدالرزاق یې ووژاه او هم یې زبیر راغي چې په بدخشان کښې یې له بابر سره مقابله کوله د خپل تره جان میرزا په واسطه له منځه یووړ، دا مهال چې بابر په کابل او بدخشان کښې بوخت و، په هرات کښې د تیموري شهزاد ګانو حکومت د شیباني په لاس رنګ شو او ټول خراسان تر کندهار پورې لاس ته ورغی، ځکه پر (۹۱۶ هـ - ۱۵۱۰) کال صفوي پاچا شاه

The Digital Library

اسمعیل مرو ته لاړ او شیباني یې هلته کلابند کړ، شیباني د برات میاشتې پر ۲۶ له پینځلسو زرو تنو سره پر صفویانو یرغل وکړ، په دې جګړه کښې لس زره اوزبك په خپله له شیباني سره ووژل شول او شاه اسمعیل د (۹۱۷هـ ۱۵۱۱م) کال پر پسرلي تر آمو پرمخ ولاړ او بېرته هرات ته راغی، همدا چې د صفویانو په جګړه کښې د بابر لوی رقیب شیباني خان ووژل شو، نو بابر له شپېتو زرو تنو سره له کابل او بلخ څخه پر ماوراء النهر یرغل وکړ او تر ډېرو فتوحاتو وروسته تر (۹۲۰ هـ - ۱۵۱۴ م) پورې یې هغه نیولې ښارونه بېرته له لاسه ووتل او ناکامه کابل ته راوګرځېد بابر چې په ماوراء النهر کښې له ډېر وغښتلیو او کلکو رقیبانو سره مخامخېده نو ځکه یې تر هغه وروسته هغې سیمې ته پام وانه ړاوه او وېې غوښتل چې د هند د ارتو ملکو په نیولو لاس پورې کړي، د دغه کار لومړني کارونه یې په کابل کښې تر سره کړل او پر (۹۲۵ هـ - ۱۵۱۹م) یې پر هند خپل لومړی یرغل پیل کړ، د سند د نیلاب له ګودره د پنجاب تر بهره پورې ورسېد، هغه سیمې یې حسن بیګ اتکه ته وسپارلې او د کهکران پر ولایت او د پرهاله پر کلا یې حمله وکړه، د بهره او سند تر منځ ولایت یې محمد علي ته وسپاره بیرته کابل ته راغی او په لاره کښې یې د پېښور د شمال د یوسفزیو ډېرې قبیلې د ځان پر خوا کړې د یوسفزیو د یوه مشر شاه منصور لور یې وکړه.

په دې وسیله یې وکړای شول د سبکتګین په څېر (چې د محمود مور یې د زابل له پښتنو څخه کړې وه) د پښتنو زړور او ننګیالي قبایل د ځان پلوي کړي او د هغو په مرسته او ملاتړ د هند راتلونکي امپراتور شي، ځکه چې یوسفزیان د خیبر او سند تر منځ په ارته سیمه کښې پراته و نو دا ناشوني برېښېده چې د دوی له مرستې پرته دې څوك له کابله د سند اخوا هند ته واوړي.

په دې توګه د بابر کار اسان شو، نو پر دویم یرغل چې د (۹۲۵هـ) کال په پای کښې یې وکړ تر اټك پورېوت چې بېرته را وګرځېد نو په لاره کښې یې د حضر خیل قبیلې چور کړې، په درېیم یرغل (۹۲۶ هـ - ۱۵۱۹م) د پنجاب تر سیالکوټه پر مخ ولاړ، سید پور یې وران او خلك یې قتل عام کړل کابل ته راغی. شاه بیګ ارغون چې له سنده پر کندهار یرغل کاوه، نو ځکه بابر کندهار کلابند او له شاه بیګ سره یې روغه وکړه بیرته کابل ته ستون شو (د ۹۲۶ هـ - ۱۵۱۹م رجب)، بل کال یې بیا کندهار کلابند کړ او شاه بیګ یې د شال خواته پر شا وشاړه د (۹۲۸ هـ، ۱۵۲۱ م) کال د کوچني اختر د میاشتې پر ۱۳ یې د کندهار ښار په روغه ونیو او شهزاده کامران یې د هغه ځای حکمران وټاکه.

د بابر څلورم ځل تګ پر (۹۳۰هـ - ۱۵۲۳م) کال تر لاهور او سیالکوټه پورې و او په پینځم ځل تګ یې (د ۹۳۲هـ د رجب پر ۸) د پاني پت په جګړه کښې سلطان ابراهیم لودي وواژه او (د ۹۳۲ هـ ۱۵۲۵م د رجب پر ۱۲) د ډهلي پر تخت کښېناست، همدا مهال د پېښور، کوهاټ او بنو خوا د یوسفزیو لویو قبیلو مهاجرتونه بشپړ شول او هم د بلوڅو لویو قبیلو د سند سیمه د غازي خان تر ډېرې او د پنجاب تر جنوبه ونیوه.

تر هغه وروسته کابل، بدخشان او کندهار له ډهلي څخه د بابر له خوا اداره کېدل خواجه کلان د غزني او ګردېز حکمران (۹۳۲هـ)، شهزاده همایون د کابل او بدخشان حکمران (۹۳۳ هـ - ۱۵۲۶م) او شهزاده کامران د کندهار حکمران و. همدارنګه همایون چې پر (۹۳۵هـ) کال هند ته ولاړ، سلطان سعدي خان کاشغري پر بدخشان حمله وکړه، خو د بابر زوی هندال میرزا هغه مات کړ او بابر د بدخشان حکمراني سلیمان میرزا ته وسپارله.

کندهار تر کامران وروسته شهزاده عسکري ته وسپارل شو، ده پر

The Digital Library

(۹۳۰هـ) تر ۱۵۲۳م) د کندهار د چهل زینې په دالان جوړولو او ډېرلیک لیکلو پیل وکړ چې تر (۹۵۳ هـ - ۱۵۴٦م) پورې یې بشپړ کړل.

د افغانستان په تاریخ کښې بابر یو نومیالی، زړور، خونړی، پوه او مؤلف پاچا و، چې پر بلخ، بدخشان، کابل او کندهار یې تر ډهلي پورې پر یو لوی هېواد حکومت کاوه ده په پارسي او تورکي شعر وایه او څو مهم تالیفونه هم لري. د (۹۳۷ هـ ۱۵۳۰م) کال پر ځلورمه خور - جمادی الثاني په اګره کښې مړ او د ده د وصیت له مخې د کابل په بابر باغ کښې ښخ شو. د ده هدیره پر (۱۰۵٦ هـ - ۱٦۴٦ م) شاهجهان جوړه کړه چې تر اوسه په کابل کښې مشهوره ده (وګورئ ٦۵ او ٦٦ نومره عکس) تر هغه وروسته یې زوی نصیر الدین همایون د ډهلي پر تخت کښېناست، پنجاب پېښور، لغمان، کابل، کندهار او بامیان یې د خپل ورو شهزاده کامران د حکمرانۍ سیمه وبلله او بدخشان یې د بابر د جان میرزا زوی میرزا سلیمان (د بابر تره) ته وسپارله؛ د (۹۴۲ هـ - ۱۵۳۵م) کال په شاوخوا کښې صفوي سام میرزا له هراته پر کندهار یرغل وکړ او د کندهار ښار یې د میرزا کامران د حکمران له لاسه ویوست، هغه وو چې کامران له لاهوره کندهار ته راغی، سام میرزا یې مات او کندهار یې خواجه کلان بیګ ته وسپاره او په خپله لاهور ته ولاړ، د بل کال په سر کښې په خپله صفوي شاه طهماسپ کندهار: بیا له خواجه کلان څخه واخیست او میرزا بداغ خان قاجار ته یې وسپاره، خو هغه وخت چې شاه طهماسپ ایران ته ولاړ، بیا کامران له لاهوره راغی او کندهار یې ونیو (۹۴۳ هـ - ۱۵۳٦م).

خو همایون په هندوستان کښې ونه شو کړای چې د خپل پلار د پاچهۍ مقام وساتي دا ځکه چې بابر د لودیانو شهنشاهي برباد کړې او په هند کښې یې د افغاني تاریخ عظمت ته صدمه رسولې وه، له دې کبله

افغانان د خپل تاریخي برم د راژوندي کولو په تکل وو، د هند شهنشاهي یې خپل موروثي ملك ګاڼه او سلطان ابراهیم لودی چې د ناوړې اداري او ناپوهۍ له امله یې افغاني قوت تیت کړی و او نتیجه یې د پاني پت په جګړه کښې د بابر په مقابل کښې ولیده، نو ځکه دا مهال یو نابغه هوښیار پښتون فرید خان مشهور په "شېرشاه" په هند کښې د سوري له ټبره منځته راووت، ده په هند کښې افغاني تیت ځواکونه سره راټول او د افغاني برم نغری یې بیا تود کړ، د پښتنو د چارو تر سمون او د دوی تر یووالي وروسته یې پر همایون حمله وکړه، همایون مات شو او د هند د شاهنشاهۍ مقام بېرته د هغه د تاریخي خاوندانو لاس ته ورغی؛ د ماتې پر همدغه کال د (۹۴۷ هـ - ۱۵۴۰م پر رجب) همایون د سند عمر کوټ ته ورسېد او د شال او مستنګ او د افغانستان د جنوبي ګرمسیر او سیستان له لارې هرات او مشهد ته ولاړ، صفوي دربار ته یې پناه یووړه. خو میرزا کامران په کابل، میرزا عسکري او میرزا هندال په کندهار کښې پناه واخیسته، تر څه مودې وروسته میرزا کامران له کابله هڅه وکړه او په نارین کښې یې د هغه ځای له حکمران سلیمان میرزا سره جګړه وکړه، هغه یې په زرو د ځان تابع کړ او تر هغه وروسته یې پر کندهار یرغل وکړ، کندهار یې د هندال میرزا له لاسه ویوست او میرزا عسکري ته یې وسپاره. هندال د (جلال آباد) جوی شاهي ته مقرر شو او په افغانستان کښې خطبه او سکه د کامران په نامه جاري شوه، ده تر هغې جګړې وروسته چې پر (۹۴۸ هـ - ۱۵۴۱ م) کال یې په اندراب کې له سلیمان میرزا سره وکړه ټول بدخشان یې له خپل هېواد سره یو ځای کړ، له بدخشانه تر کندهاره او له کابله د سند تر سینده یې حکم کاوه چې د حکومت مرکز یې کابل و.

خو همایون هم له صفوي درباره مرسته واخیسته او پر (۹۵۱ هـ -

The Digital Library

۱۵۴۴م) کال له دېرشو زرو تنو سره د هرات له لارې د هلمند غاړې ته راورسېد او په بست کښې يې د کامران حکمرانان شاهم علي او مير خلج کلابند کړل او ډېر ژر يې کندهار تر شپږو مياشتو کلابندۍ وروسته پر (۹۵۲هـ) کال له ميرزا عسکري څخه ونيو، له هغه تړون سره سم چې له صفوي پاچا سره يې کړی و، هغه ښار يې شهزاده مراد صفوي ته وسپاره، خو چې هغه کوچنی شاهزاده په کندهار کښې مړ شو، نو همايون هغه ښار بيرم خان ته وسپاره، صفوي لښکريان يې بېرته رخصت او په خپله يې کابل ته مخه وکړه، د شاه کامران حکمرانان ورته تسليم شول اود (۹۵۳ هـ - ۱۵۴٦م) کال په روژه کښې کابل هم د همايون لاس ته ورغی، کامران غزني ته وتښتېد او له هغه ځايه يې د سند ارغونيه حکمرانانو ته پناه يووړه.

همايون پر همدغه کال سليمان ميرزا د هندوکوش له شمالي ولاياتو څخه ماوراء النهر ته وشاړه او هغه ولايتونه يې هم د ځان کړل، بيا همايون په ډېر تلوار له شمالي سيمو څخه راغی او د (۹۵۴ هـ - ۱۵۴۷ م) کال پر لومړۍ خور (ربيع الاول) يې کامران مات کړ چې هغه بدخشان ته وتښتېد او کابل د همايون لاس ته ورغی.

همدا چې کامران په بدخشان، تالقان او بغلان کښې پښې کلکې کړې نو همايون بې له ځنډه په تالقان کښې هغه تسليمېدو ته اړ کړ او د کولاب ولايت ته يې واستاوه، ميرزا ابراهيم يې په هغه ولايت کښې پرېښوو په خپله کابل ته راغی (۹۵۴هـ - ۱۵۴۷ م). خو کامران په کولاب کښې يوه ډله راټوله کړه او د پيرمحمد خان په مرسته يې بدخشان ونيو، ځکه نو همايون درېيم ځل د هندوکوش شمالي سيمو ته ولاړ او د هغو سيمو تر نيولو وروسته يې د ختلان او کولاب سيمې ميرزا کامران، د ظفر او تالقان کلا يې ميرزا سليمان او ابراهيم، کندز، اشکمش او نارين يې ميرزا هندال ته ورکړل

او په خپله کابل ته راغی (د ۹۵۵ هـ - ۱۵۴۸ م کال د روژې دويمه ورځ).

د همايون څلورم تګ بلخ ته د پير محمد خان په مقابل کښې و، خو ناکام را وګرځېد (۹۵٦ هـ - ۱۵۴۹م). پر (۹۵۷هـ) کال چې کامران بيا په شمالي ولايتو کښې لږ څه ځواکمن شو همايون پينځم ځل هغې خوا ته ولاړ، خو د غوربند په جګړه کښې مات او کامران بياکابل ونيو، خو همايون ډېر ژر لښکر راټول او په شتر ګرام کښې يې له کامران سره جګړه وکړه، کامران لغمان ته وتښتېد، همايون کابل ونيو او ميرزا عسکري يې چې په دغه جنګ کښې نيول شوی و، بدخشان او بلخ ته واستاوه، چې له هغه ځايه عربستان ته ولاړ او هلته مړ شو (۹٦۵ هـ). خو کامران بيا د پښتنو مهمندو او خليل قبيلو لښکر جوړ کړ او د جلال اباد د چهار باغ کلا يې محاصره کړه، څو همايون هغه په يوه جګړه کښې له خيبره پېښور ته وشاړه او بيا پر (۹۵۸هـ ۱۵۵۱م) کال په چپرهار کښې د دغو دوو ورونو تر منځ جګړه پېښه شوه، ميرزا هندال ووژل شو، کامران هند ته وتښتېد، مګر سلطان آدم ککهر هغه ونيو او پر (۹٦۰ هـ ۱۵۵۲ م) کال يې همايون ته وسپاره همايون هغه په بې رحمۍ ړوند کړ.

دا مهال چې د بابر کهول په افغانستان کښې په خپلو منځو کښې سره اخته وو او همايون خپل ورونه له منځه ايستل نو د افغانستان خاوره په وينو لړلې وه، په هند کښې شير شاه سوري د مدنيت، نظم، ودانۍ او جهاندارۍ ګټور بنسټونه کښېښوول، خو دا مدنيت پال شهنشاه د (۹۵۲ هـ ۱۵۴۵م) کال د لومړۍ خور - ربيع الاول پر لسمه ورځ د کالنجر کلا په يوه ناوړه اور پېښه کښې شهيد شو، کهاله يې ونه شو کړای د ده په څېر د افغاني پرتم نغری تود وساتي. افغاني مشرانو چې پوه لاربنود يې نه درلود نوسره خواره واره شول. (وګورئ ٦٧- شکل)

The Digital Library

له دې خوا همایون ځان د ورونو له جنجاله وزګار کړ، خپل ورور شهزاد محمد حکیم یې په کابل کښې حکمران پرېښوو او په خپله د (۹٦۲ه) کال د صفرې پر میاشت د پېښور له لارې د هند نیولو په تکل وخوځېد، د (۹٦۲ ه) کال د روژې په سر کښې د ډهلي پر تخت کښېناست او د (۹٦۳ ه - ۱۵۵۵م) کال د لومړي خور (ربیع الاول) پر پېنځمه په ډهلي کښې مړ شو. (وګورئ ٦۸ نومره عکس).

د ده پر ځای یې دیارلس کلن زوی جلال الدین محمد اکبر د (۹٦۳ه -۱۵۵۵م) کال د دویمې خور (ربیع الثانی) پر ۱۲ د جمعې پر ورځ په لاهور کښې پاچا شو، همدا چې د همایون د مړینې خبر کابل ته ورسېد، میرزا سلیمان او زوی یې محمد ابراهیم کابل ته راغلل او محمد حکیم یې د کابل په ښار کښې څلور میاشتې کلا بند کړ، خو چې د اکبر لښکر کابل ته راورسېد سلیمان پرته له دې چې کابل ښار ونیسي، بېرته بدخشان ته ولاړ (۹٦۳ ه) او د کابل د چارو واګې د شهزاده محمد حکیم مور "مېرمن ماه چوچك" په لاس کښې ونیول. دغه مهال ټول چارواکي په شخړو اخته وو، چې پر (۹۷۰ ه - ۱۵٦۲م) کال د اکبر له درباره منعم خان خانان کابل ته وګمارل شو، دی د جلال اباد په چهار باغ کښې د کابل له لښکر سره مخامخ شو ماته یې وکړه او هند ته وتښتېد، څنګه چې همایون کندهار د کلات غلجي شاه محمد ته سپارلی و، نو ځکه صفوي شاه طهماسپ یو لښکر د شاه اسمعیل صفوي د لمسي سلطان حسین میرزا په مشرۍ کندهار ته راوخوځاوه او پر (۹۴٦ ه) کال یې د کندهار ښار له شاه محمد څخه ونیو.

همدارنګه پر (۹٦۷ ه - ۱۵۵۹ م) کال میرزا سلیمان له بدخشانه د بلخ نیولو په تکل لښکر راویوست او د ګازران پر چینه یې د پیر محمد خان له لښکر سره جګړه وکړه، خو مات شو او زوی یې محمد ابراهیم د

دښمن په لاس ووژل شو.

تر هغه وروسته ابوالمعالي ترمذي د (۹۷۱ ه - ۱۵٦۳م) کال په شاوخوا کښې د اکبر له درباره کابل ته راوتښتېد، د محمد حکیم خور یې وکړه او د شهزاده مور یې له ځینو نورو امیرانو سره ووژله، شهزاده او د کابل مظلومینو د بدخشان له حکمران میرزا سلیمان څخه مرسته وغوښته، میرزا د غوربند له پله سره د ابوالمعالي او د کابل له لښکر سره مخامخ شو، ابوالمعالي یې وواژه او د (۹۷۱ ه - ۱۵٦۳ م کال د روژې پر ۱۷ یې کابل ونیو سلیمان کابل خپل زوم شهزاده محمد حکیم او میرزا سلطان امید علی ته پرېښوو، په خپله بدخشان ته ولاړ، محمد حکیم د اکبري دربار په ملاتړ له کابله د سند تر سینده او له کندها، د د هندوکوش تر سلسلې پورې خپلواك حکمران شو او د میرزا سلیمان نفوذ له منځه ولاړ (۹۷۲ ه - ۱۵٦۴م) محمد حکیم چې په کابل کښې غښتلی شو، نو د خپل ماما فریدون په لمسانه یې له پېښوره پر لاهور یرغل وکړ، خو پر (۹۷۴ ه -۱۵٦٦م) کال اکبر شاه له اګرې څخه لاهور ته راغی او محمد حکیم یې بېرته پېښور ته پر شا وشاړ.

میرزا سلیمان د محمد حکیم په غیاب کښې له بدخشانه راغی، کابل یې کلابند کړ، خو چې د محمد حکیم د راتګ خبر یې واورېد کابل یې پرېښوو، بدخشان ته ولاړ او له هغه ځایه د خپل لمسي شاهرخ د ابراهیم میرزا د زوی له لاسه چې په بدخشان، اندراب، تالقان او کندز کښې غښتلی شوی و، د کابل له لارې هند ته وتښتېد، او د بدخشان حکمراني د شاهرخ میرزا شوه (۹۸۳ ه - ۱۵۷۵م) خو سلیمان له هنده د بیت الله د زیارت په پلمه ایران ته ولاړ او له هغه ځایه کندهار او کابل ته راغی پر (۹۸۷ ه ۱۵۷۹ م) کال یې د محمد حکیم په مرسته پر بدخشان او خپل لمسي یرغل وکړ ؛ شاهرخ ورسره روغه وکړه له تالقانه تر هندوکوشه یې سلیمان ته

e Digital Library

پرېښوو او په خپله یې په بدخشان اکتفا وکړه (٩٨٨ هـ).

تردې روغې وروسته شهزاده محمد حکیم له کابله د پېښور او لاهور خوا ته لښکر ویوست او دا ښار یې کلابند کړ، خو د (٩٨٩هـ - ١٥٨١م) کال پر محرمه اکبر دی د لاهور له شاوخوا پر شا وشاړه او په خپل ورور پسې تر کابله ولاړ، دا د ده لومړی سفر و، خو کابل او زابلستان یې بېرته محمد حکیم ته وسپارل او د (٩٨٩ هـ کال د صفر پر ١۴) له هغه ځایه هندوستان ته وګرځېد. خو په بدخشان کښې د میرزا سلیمان او شاهرخ اختلاف ورك نه شو، له دغه اختلافه د بلخ حکمران عبدالله اوزبك ګټه واخیسته دواړه یې کابل ته پر شا وشړل او بدخشان یې د هندوکوش تر لړۍ پورې له بلخ سره یو ځای کړ.

شهزاده محمد حکیم د (٩٩٣ هـ - ١٥٨٥ م) کال د برات پر ١٢ په کابل کښې مړ شو، اکبر پاچا د کابل ساتنې له پاره کنورمان سنګه له نوي ځواك سره راواستاوه او زین خان کوکه یې د دغه ځای حکمران وټاکه، کابل مستقیماً د اکبري هېواد برخه شوه (٩٩٥هـ - ١٥٨٦م) د اکبر لښکرې د سوات او باجوړ په سیمو کښې د پښتنو له توریالیو قبیلو سره ونښتې او په خپله اکبر هم پر (٩٩٧ هـ -١٥٨٨م) کال پېښور ته راغی دا کابل ته د ده دویم سفر و، په کابل کښې یې تر یوې میاشتې تېرېدو وروسته د کابل حکمراني کابلي قاسم خان ته ورکړه او په خپله پېښور ته وګرځېد، خو د روښاني حکمدارانو او د بایزید له زوی جلال الدین سره یې د افغانستان په جګړه کښې څلوېښت زره شاهي سپاره او د اکبري دربار مهم غړي راجه بیربل د پښتنو له لاسه ووژل شول، غزني د روښانیانو لاس ته ورغی چې تفصیل به یې د روښانیانو تر سرلیك لاندې راشي.

لکه دمخه چې مو ولیکل کندهار ښار د صفوي شهزادګانو په لاس

کښې و چې له اکبري هېواده بېل شوی و، ځکه نو پر (٩٩٩هـ - ١٥٩٠م) کال خان خانان د بلوچستان له لارې پر کندهار حمله وکړه او کابلي شاه بیګ خان دا ښار بیا د اکبري هېواد یوه برخه کړه (١٠٠٣هـ - ١٥٩۴م). دی د اکبر د دورې تر پایه د کندهار حکمران و، پر (١٠١١هـ - ١٦٠٢م) کال یې د بدخشان شاهرخ زوی میرزا حسن چې پر کندهار یې یرغل کړی و، غورته پر شا وشاړه .پر (١٠١۴ هـ-١٦٠٥م) کال د هند شاهنشاه جلال الدین محمد اکبر له دنیا ولاړ. (وګورئ ٦٩ نومره عکس).

د جلال الدین اکبر له مړینې وروسته یې زوی نورالدین جهانګیر پر ځای کښېناست، دا وخت د هرات صفوي حکمران حسین شاملو د سیستان د حاکم په مرسته پر کندهار حمله وکړه، خوشاه بیګ خان په کلا کښې بندي کړ پښې یې ټینګې کړې جهانګیر هم له هنده ملاتړ لښکر را واستاوه او صفوي لښکر ناکام وتښتېد. د کندهار، سند او ملتان حکمراني د جهانګیر له درباره غازي خان ته ورکړ شوه (١٠١۴هـ - ١٦٠٥م).

جهانګیر پر (١٠١٥ هـ١٦٠٦م) کال کابل ته لاړ په دغه ښار کښې یې شاه بیګ خان د افغانستان د شمالي سیمو حکمران وټاکه او تر پېنځو کالو وروسته پر (١٠٢٠هـ - ١٦١١م) کال چې روښاني احداد پر کابل یرغل وکړ، نو جهانګیر د شاه بیګ خان پر ځای قلیج خان د کابل په حکمرانۍ وګماره (له اکبر او جهانګیر سره د روښانیانو د جګړو تفصیل دې د روښانیانو په فصل کښې ولوستل شي).

کندهار چې تل د صفوي او بابري پاچهانو د جګړې ډګر و، اوس نو د جهانګیر لاس ته ورغلی و، خو پر (١٠٣١هـ - ١٦٢١م) کال بیا شاه عباس صفوي ونیو، سره له دې چې جهانګیر پر (١٠٣٥هـ ١٦٢٥م) کال کابل ته خپل دویم سفر وکړ، خو بری یې ونه موند چې کندهار ته لښکر وباسي، ځکه

حکمران یې خواجه ابوالحسن د کابل او بنګښ له سیمو د سند تر سینده حکمران وټاکه او په خپله هند ته ولاړ د (۱۰۳۷هـ - ۱۶۲۷م) کال د صفر پر ۲۸ د یکشنبې پر ورځ په لاهور کښې مړ شو (۷۰ عکس) د ده پر ځای یې زوی شهزاده خرم د هند پر تخت کښېناست، چې په شهاب الدین محمد شاه جهان مشهور شو. د بایزید روښان د کهاله جنګونه چې په تېرا، پېښور، کابل، غزني او بنګښ کښې د همایون او اکبر له مهاله پیل شوي وو، د شاهجهان د پاچاهۍ تر مهاله ونه درېدل، ځکه نو د ډهلي د دربار حکمرانان د افغانستان په سیمو کښې له سختو مقابلو سره مخامخ وو (شرح به یې د روښانیانو تر سرلیك لاندې راشي) جهانګیر چې له دنیا ولاړ د افغانستان حکمران ظفر خان له روښاني احداد سره په جګړه اخته و، دا مهال د بلخ حکمدار نذر محمد خان فرصت غنیمت وګاڼه او د بامیان د ضحاك پر کلا یې یرغل وکړ د افغانستا ن د شمالي ولایاتو د ټولو سیمو تر نیولو وروسته تر هندوکوش راتېر شو او کابل یې په خونړیو جګړو درې میاشتې کلا بند کړ، شاهجهان خواجه ابولحسن او مومند لښکر خان له ۱۵ زرو سپرو سره او سپه سالار مهابت خان له شلو زرو سپرو سره افغانستان ته راواستاوه (د ۱۰۳۷ هـ - ۱۶۲۷م) کال د ذیعقدې میاشت) نذر محمد د غور له لارې بلخ ته پرشا شو او کابل د لښکر خان لاس ته ورغی (د ۱۰۳۸هـ -۱۶۲۸م کال د محرمې میاشت) د دغه کال په پای کښې د شیخ رکن الدین افغان زوی کمال الدین د اټك له غاړو بیاتر کابل پورې پښتانه قبایل له ځان سره یو لاس کړل او د ډهلي حکومت پر خلاف پورته شو، پېښور یې کلا بند کړ، خو د کابل حکمران اسمعیل خان پورته شوی خلك سره تیت کړل او پېښور یې وساته (د ۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م کال د ذیحجې میاشت).

په اکبري عصر کښې حسن خان ترین د اوسني بلوچستان د پښین

د سیمو له غټو مشرانو څخه و، چې زوی یې شېرخان ترین د صفوي او د ډهلي د تیموري حکومتو تر منځ خپلواك اوسېد، پر (۱۰۴۱هـ - ۱۶۳۱م) کال یې د سیوستان د نیولو هڅه هم وکړه دا مهال د کندهار صفوي حکمران علي مردان پر پښین یرغل وکړ او شېرخان د دوکې او چیتالې کلا وته پناه یوړه، خو شاهجهان د (۱۰۴۷ هـ - ۱۶۳۷ م) کال پر منځ د کندهار خواته لښکر راواستاوه، صفوي حکمران علیمردان خان تسلیم او کندهار یې د شاهجهان لښکر ته وسپاره، د کندهار محلي مشران ملك مغدود او کامران (په همدغه کتاب کښې ـــ د ابدالیانو شرح وګورئ) د شاهجهان له درباره رسماً د کندهار حکمداران وپېژندل شول او د شاهجهان لښکر د هلمند تر غاړو، زمینداور، بست او ګرشك پورې سیمې ونیولې (د ۱۰۴۸هـ - ۱۶۳۸م کال درېمه خور - جمادی الاولی) او د (۱۰۴۹هـ) پر محرمه شاهجهان کابل ته خپل لومړی سفر وکړ او د یوسفزیو غورځنګ د مخنیوي له پاره یې چې په نوښار او پېښور کښې یې د شاهجهان غټ حکمرانان وژلي وو، علي مردان خان وګماره (۱۰۵۰هـ) او سعید خان یې په کابل او قلیچ خان یې په کندهار کښې مقرر کړل نیم افغانستان یې له هندوکوشه تر کندهاره د ډهلي تیموري دولت برخه کړه، پښتانه ملك اودل او ملك حمزه چې په هلمند او سیستان کښې یې خپلواکي ساتله د (۱۰۴۹هـ) کال پر برات یې د هلمند پر غاړه د شاهجهان له لښکر سره جګړه وکړه، خو مات شول او له منځه ولاړل، شاهجهان پر کندهار باندې د صفوي حملو د مخنیوي له پاره شهزاده د اراشکوه له پنځوسو زرو سپرو سره وګماره او بیا ځنګه چې د کندهار صفوي قواو او د هندوکوش د شمالي ولایاتو حکمران نذر محمد خان کابل ګواښه، نو ځکه شاهجهان د (۱۰۵۵ هـ - ۱۶۴۵ م) کال پر ذیحجه شهزاده مراد بخش له پنځوسو زرو سپرو، لسو زرو پلیو او درنې توپخانې سره راوخوځول، دی

په خپله هم د (۱۰۵٦ هـ) کال پر دویمه خور کابل ته راورسېد او بې ځنډه یې د پروان او هندوکوش د درو له لارې پر شمالي ولایاتو یرغل وکړ، ټول بدخشان یې تر بلخ پورې ونیو او د ډهلي د تیموري هېواد وېش یې تر آمو سینده ورساوه، خواص خان یې د کندهار په صوبه دارۍ وټاکه، خواجه عبدالرحمن یې په بدخشان، سعادت خان یې په ترمذ، اسدالله یې په زمینداور او ذوالفقار خان یې په کابل کښې وګمارل په خپله پېښور او لاهور ته ولاړ، خو د نذر محمد خان زوی عبدالعزیز خان د توران والی پر (۱۰۵۷هـ ۱٦۴۷م) کال بیا پر بلخ یرغل وکړ د دې حملې د هندوکوش تر کلاو پورې ورسېدلې، ځکه نو شاه جهان کابل ته دریم سفر وکړ، شهزاده اورنګ زیب له خپلو لښکرو سره د هندوکوش په شمالي سیمو کښې د اوزبکو د حملو د مخنیوي له پاره تر بلخ، اندخود او میمنې پورې پر مخ ولاړ، څنګه چې د هندوکوش د شمال ساتنه سخته وه، ځکه نو شاهجهان بلخ نذر محمد خان ته وسپاره او په خپله هند ته ولاړ (د ۱۰۵۷هـ - ۱٦۴۷م کال د رجب میاشت).

صفویانو کندهار هېرنه کړ او پر (۱۰۵۸ هـ) کال یې لومړی د کندهار ښار د غوښتلو په اړه د دوستۍ له لارې یو لیك شاهجهان ته واستاوه او ترهغه وروسته په خپله شاه عباس ثاني له لوی لښکر راو پنځو بالیمز توپو سره له اصفهانه را ووت پر کندهار یې یرغل وکړ او دا ښار یې په ژمي کښې د پنځوسو زرو سپرو په مرسته کلابند کړ، د ډهلي له درباره شهزاده اورنګزیب له اویا زریز لښکر سره له لاهور او کابل څخه کندهار ته متوجه شو، خو صفوي پاچا تر خونړیو جګړو وروسته کندهار ونیو او محراب خان یې له لسو زرو سپرو سره هلته پرېښوو، په خپله دې هرات ته ولاړ، شهزاده اورنګزیب د (۱۰۵۹هـ - ۱٦۴۹م) کال پر درېیمه خور (جمادی الاولی)، محراب په کندهار کښې کلابند کړ او په خپله شاهجهان هم څلورم

ځل کابل ته لاړ خو دا چې څه کار یې و نه کړای شو نو اورنګزېب ته یې د کندهار د څلور میاشتنۍ کلابندۍ د پرېښوو او لاهور ته د تګ امر وکړ. دوه کاله وروسته شاه جهان کابل ته پېنځم سفر وکړ او شهزاده اورنګ زیب یې له پنځوسو زرو سپرو او پلیو، شلو کلانړوونکیو توپو، شلو منځنیو توپو او لسو مستوجنګي پیلانو سره کندهار ته واستاوه، سعد الله خان یې هم له نور لښکر سره د شهزاده د ملاتړ په توګه وګماره، دغه پیاوړی ځواك چې کندهار یې بیا کلابند کړې و، تر دوو میاشتو پورې یې هېڅ ونه شو کړای او بې نتیجې کابل او لاهور ته ولاړ (۱۰٦۱هـ - ۱٦۵۰م د روژې میاشت) بل کال بیا شاه جهان یو لوی لښکر د شهزاده دارا شکوه په مشرۍ د کندهار درېیم وار کلا بندۍ له پاره راواستاوه چې په دغه لښکر کې یو سل او پنځوس زره سپاره، څلورپنځوس غټ او کوچني توپونه، یو سل اویا جنګي پیلان او د توپ دېرش زره ګولۍ وې. د کندهار کروړ حکمران محراب خان بیا ځان ټینګ او د کندهار کلا یې پېنځه میاشتې وساتله شاه جهان بې له دې چې کندهار ونیسي دریم وار هم ناکام هند ته ولاړ، په دې توګه یوازی کابل او غزني د شاه جهان په لاس کې پاتې شول، د هغو د ساتنې له پاره یې بهادر خان افغان وګماره، کندهار، سیستان او هرات د صفویانو په لاس کښې وو، شمالي ولایات له میمنې او اندخود څخه نیولې تر بلخ، تخارستان او هندوکوش پورې د توران په حکمدارانو پورې چې د نذر محمد خان او لاده وه اړه درلوده. شاهجهان چې پر (۱۰٦۸هـ - ۱٦۵۷م) کال د خپل زوي اورنګزیب له خوا بندي شو او پر ځای یې اورنګزیب د ډهلي پر تخت کېښناست، نو اورنګزېب مهابت خان د کابل حکمران، شمشېرخان د غزني حاکم او سعید خان د افغاني کوهستان او پېښور پوځدار وټاکه. (وګورئ ۷۱ او ۷۲ نومره عکسونه).

د عالمګیر عصر د افغانستان په تاریخ کښې له شوره ډکه دوره وه چې د هېواد سیمې له اټك څخه تر کابله د ډهلي دربار د لښکرو او افغانانو تر منځ د جګړو ډګرو.

لومړی د پېښور د شمال یوسفزیو د باکو، ملا چالاك او سلطان محمود ګدون په مشرۍ پر پکهلی یرغل وکړ، عالمګیر پر (۱۰۷۷هـ - ۱٦٦٦م) د اټك پوځدار کامل خان ته د هغوی مخنیوی وسپاره، خو (۱۰۷۹هـ ۱٦٦۸م) کال په شاوخوا کښې ایمل خان مومند (چې د ایمل شاه په نامه یې سکه وهله) په خیبر کښې د نومیالی پښتون او د پښتو نامتو شاعر "خوشحال خان ختك" په ملګرتیا د عالمګیر د قوا پر خلاف ډېرې جګړې وکړې) عالمګیر په خپله د دوی د مخنیوي له پاره درې کاله په حسن ابدال کښې کې پروت و شهزاده محمد اعظم په کابل کښې و، آغر خان له پښتنو سره خونړۍ جګړې وکړې، تر هغې چې عالمګیر د تهترې، دوآبه، نوښار، ګنداب او خاپښ تر پېنځو جګړو او تقریباً د داوړو خواو د یو لك تنو تر وژلو وروسته ونه شو کړای چې د افغانانو نهضت له منځه یوسي، نو له دې اوږدې جګړې څخه یې زړه تنګ شو ډهلي ته ولاړ (۱۰۸۱هـ) خو ایمل خان په لغمان کښې له آغرخان سره خورا لویه خونړۍ جګړه وکړه، پر (۱۱۰۲هـ= ۱٦۰۹م) کال آغر د افغانانو له خوا ووژل شو او د عالمګیر د دورې په پای کښې شهزاده محمد معظم بهادر شاه په کابل او پېښور کښې واکمن ؤ، چې پر (۱۱۱۴هـ- ۱۷۰۲م) کال یې د افغاني قبایلو یو غټ مشر پردل خان چې له خپل لښکر سره له خوسته کابل ته راتلو، د کابل او پېښور د لارې د بندیدو او بلوا له وېرې وواژه.

عالمګیر چې پر (۱۱۱۸هـ ـ۱۷۰٦م) کال مړ شو معظم له کابله لاهور ته ولاړ او د پاچهۍ بیرغ یې پورته کړ، د ډهلي د بابري دورې په پای

کې ناصر د کابل او پېښور او باقر خان د غزني حکمرانان وو او کندهار تر پښین، مستنګ او ډېره جاتو پورې د هوتکي پاچاهانو په لاس کښې و، څو چې پر (۱۱۵۱ - ۱۷۳۸م) کال نادر افشار د بابر د پاچهۍ کمبله تر (۲۴۰) کالو وروسته له افغانستانه ټوله کړه. په افغانستان کښې د ډهلي د امپراتورۍ، د ایران د صفویانو او د ماوراء النهر د توراني پاچاهانو د دریو لویو ځواکو د مخامخېدو او یو ځای کېدو نقطه وه، ځکه یې د پاچاهانو له مدنیت روزلو او صنعت او ادب پاللو څخه ګټه وانه خیسته. دوه نیمې پېړۍ له بهرنیو یرغلګرو سره د کورنیو آزادۍ غوښتونکیو په سختو جګړو وران شو په دې توګه پرته له جګړې وینې تویدنې او جاسوسۍ د بابري مدنیت له ودانیو کومه نخښه و نه لیدل شوه.

په افغانستان کښې د بهرنیانو د دغو دوو نیمو پېړیو د ورانیو منظره ډېره دردوونکې ده او هغه څه چې د چنګیز او تیمور تر چور او چپاو وروسته د هرات د تیموریانو دولت جوړ کړي او د مدنیت، صنعت او ادب آثار یې منځته راوړي وو هغه په دې موده کښې وران شول، خو همدا دوره د افغان ملت د خپلواکۍ غوښتلو او له وطن سره د مینې لرلو د حس خورا ښه ښکارندویه ده چې دوه نیمې پېړۍ د درویو مدهشو قوتو سره وجنګېد او پر دې قوتونه یې پرې نه ښوول چې د دوی پر هېواد په خوښۍ او آرامۍ واکمني وکړي.

دا مهال د ډهلي تیموري پاچاهانو په کابل او کندهار، صفوي پاچاهانو په هرات او سیستان او توراني پاچاهانو په بلخ او بدخشان کښې سکه وهله، خو افغاني قومونه چې له دریو خواو څخه تهدیدېدل ځکه نو په دوی کښې د مقاومت روح او دا تونومي ساتل تقویه کېدل، دا مهال پښتو ادبیات نضج او پوخوالي ته ورسېدل، د آزادۍ او خپلواکۍ غوښتلو لار

The Digital Library

خوښوونکیو لکه پیر روښان، خوشحال خان او نورو په پښتو ژبه ډېر ارزښتمن آثار ولیکل، د همدې دورې یوه ځانګړتیا دا هم ده چې په پښتو ادبیاتو کښې د هند د پردیو بابري پاچاهانو د واکمنۍ په مقابل کښې یو راز سخته کرکه او تنفر پیدا شو.

په افغانستان کښې د ډهلي د تیموریانو ملکي او لښکري تشکیلات د هند د لودیانو او سوریانو غوندې وو، د مستر سمت او دولافوز په وینا شېر شاهي مدني بنستونه یې ارت کړل، افغانستان یې پر ځلورو صوبو وېشلی وو: چې له هغې جملې څخه کابل صوبې د بابر د شاهنشاهۍ له پیله بیا د نادرشاه افشار تر فتح پورې په ډهلي اړه درلوده خو دویمه صوبه کندهار کله په ډهلي او کله د ایران په صفویه اړه درلودلې وه، درېیمه صوبه بدخشان د ډهلي د تیموریانو، هندیانو او د هغو د پلرنیو خپلوانو تر منځ د شخړو ځای ؤ، ځلورمه صوبه بلخ هم کله د ډهلي په بابري کهاله اړه درلوده او کله یې د توران په پاچاهانو پورې. د کابل صوبې د بابر په وخت کښې د ده په وینا شل محله درلوده او عایدات یې شل لکه شاهرخۍ وې چې له یو کروړ اته ویشت لکه دام سره برابرې وې، همدا صوبه د ابو الفضل په وینا له پامیر، ګلګت، سوات، بونېر او باجوړ څخه تر کندهار او زابلستان پورې غځېدلې وه او په اکبري عصر کښې پر دوه سر کاره (کابل او کندهار) وېشل شوې وه، د کابل سرکار (۲۲) محله وو، (۸۰۵۰۷ ،۴٦۵) دام نغدی، (۱۷۸، ۱۳۷) دام مالیه، (۲۸،۱۸۷) سپاره، (۷۰۰ و ۲۱۲) پلي او په خپله کابل ښار (۱۲،۷۵۸،۴۱۰) دام نغد عایدات درلوده.

خو د کندهار سرکار (۲۴) محله، (۸۱۱۴) تومان (د کلیو مجموعه)، (۲۹،٦۰۰) نغد دیناره، (۴۵،۷۷۵) پسونه (۴۵) بلوخي آسان او (۳،۷۵۲،۹۷۷) خرواره غله، (۴۲۰) منه وریجې، دوه خرواره اوړه، (۲۰)

منه غوړي، (۱۳،۸۷۵) سپاره او (۲۷،۲٦۰) پلي، دولتي عایدات وو.

لاهوري عبدالحمید د شاه جهان په وخت د بابر د اولادې د هېواد له ۲۲ صوبو څخه د افغانستان ځلور صوبې او د هغوی دولتي عایدات داسې شمېرلي دي: کابل شپاړس کروړه دام، کندهار شپږ کروړه دام، بلخ اته کروړ دام، بدخشان ځلور کروړ دام (هر پېنځه دامه له "۲" آنوسره برابر دي).

د ابو الفضل په وینا هره صوبه پر څو سرکارو، ښارو، کلاو او تانو وېشل کېده، صوبه دار ملکي او نظامي آمر و، چې تر دوو لسو کروړو دامه پورې یې تنخا رسېده. د صوبه دار تر امر لاندې یو کومکي (موقتي نظامي آمر)، تعینات (دایمي نظامي آمر)، پوځدار (د لوی نظامي افسر مرستیال) تانه دار او کوتوال په مهمو مرکزو کښې د هېواد د ښارو، لارو او نظامي کلاو عامه امنیت اداره کاوه او کله هم یوه صوبه د تیول (اقطاع) په توګه یوه امیر او شهزاده ته ورکول کېده چې هغه ته به یې تیولد اروایه، په هره صوبه او ښار کښې مامور محاسبه او د مالي چارو دیوان و، د شرعي محکمو او عدلیه چارې هم قاضي اداره کولې، چې د لښکر له پاره (د اردو عدالت) یو ځانګړی عسکر قاضي موجود و، بخشي یو مامور و چې د لښکر تنخا او لوازم یې تهیه کول واقعه نویس د استخبار او جاسوسي چارې اداره کولې، چې په هر ځای کښې یې د (هرکاره) په نامه جاسوسان درلودل، کله هم د ډهلي د بابر د اولادې په دربار کښې د ناظم او نظامت په نامه هم فوق العاده تنظیمه رییسان په موقتې توګه د ځینو مهمو چارو له پاره ټاکل کېدل، د دغو ټولو دولتي کار کوونکیو رتبې او تنخاوې دا ډول وې: لومړی لس زری (ده هزاری) چې (۷۰۰) اسان، دوه سوه پیلان، دوه سوه بار وړونکې خاروي او (۳۲۰) ګاډۍ یې تر امر لاندې وې پر میاشت یې تر (٦۰) زرو روپیو تنخا اخیستله.

The Digital Library

دا رتبې له لس زري (ده هزاري) څخه تر لس باشي (ده باشي) پورې (٦٦) رتبو ته رسېدلې او هر منصب له کبنتنی. خوا له پېنځه زري څخه د تنخاه له حيثه درې مرتبې درلودلې مثلاً لومړی پېنځه زري او دويم دريم پېنځه زري.

د ډهلي د تيموري دورې له پاتيو ودانيو څخه په افغانستان کښې:

يو د کندهار د اوسني ښــــار لوېديځ خوا ته د سرپوزې پــــه غره کښې د چهل زينې دالان دی چې د هغه د ليکنې له مخې د هغه ځای ودانی پر (۹۳۰هـ) کال ميرزا کامران، ميرزاعسکري او ميرزا هندال، پيل کړې او پر (۹۵۳هـ) کال يې پای ته رسولې تر هغو ورسته يوه اکبري منصبدار مير معصوم نومي پر (۱۰۰۴هـ کال) هلته د ماهرو ډبرو توږوونکيو په واسطه په څلورو کالو کښې د همايون او اکبر په نامه يو ډبرليک کيندلی دی. بله ليکنه د کندهاري بابا حسن ابدال د خوريي سيد حسن زنجير پا د مزار ډبرليک دی چې همدغه مير معصوم پر (۱۰۰۱هـ) کال کيندلی دی. همدا راز د کندهار شمال خوا ته څلوېښت ميله لرې په خاکريز کښې د سيد عبد الجليل (مشهور په شاه مقصود) د سلطان خليل زوی او د سلطان محمد لمسی (۸۵۴ مړ) د مزار ودانی او ډبرليک دی چې پر (۱۰۵۵هـ) کال د سيد معصوم د زوی مير بزرګ له خوا ودانه شوې او کيندل شوې ده:

د هاغه وخت بل ډبرليک د سيد محمد مشهور په سيد شير قلندر د امير انصاري د زوي د مزار ډبرليک دی چې د تاريخ معصومي په وينا د ۹۳۳هـ کال پر محرمه وفات شوي او پر (۱۰۰۵) کال نومړي مير معصوم د کندهار د پنجوايي د سپېروان په غره کښې کيندلې او ودانی. يې پرې جوړه کړې ده بل د کندهار چارباغ دی چې د ابو الفضل په وينا د بابر له ودانيو څخه و.

خو په کابل کښې د شهر آراء باغ، چارباغ، د جلو خانې باغ اور ته باغ، صورت باغ، مهتاب باغ او د آهو خانې باغ د عبدالمجيد په وينا د بابر د ودانيو له پاتې شونيو څخه دي چې جهانګير يې په خپل تزک کښې هم ستاينه کړې ده. همدا شان د پغمان باغ چې ميرزا الغ بيک او بابر جوړ کړی) او د بابر تخت چې په خپله د ده په امر پر ۹۱۴ هـ کال جوړ شوي او پر (۱۰۱٦هـ) کال جهانګير د کابل جنوبي خوا ته بشپړ کړ، همدا راز د کابل چار چته (مشهور بازار چې عليمردان خان جوړ کړی و) د شور بازار مسجد (چې اورنګزيب ودان کړی و) عليمردان باغ، صفا باغ (د جلال آباد په بهسود کښې چې بابر جوړ کړی دی)، وفا باغ چې پر (۹۱۴هـ بابر ودان کړ) شهباز کلا (چې د ابو الفضل په وينا پر ۹۹۸هـ کال اکبر جوړه کړې وه)، استالف باغ، د بابر د مزار مرمرين مسجد او د مېملې باغ (کابل ختيزې خوا ته په ۱۰۵٦هـ کال ودان شوی) د شاه جهان له ودانيو څخه دي.

د کابل حصار چې له پخوا موجود و د جهانګيري تزک په وينا ميرزا کامران ترميم کړی او د بالاحصار ودانی. د (۱۰۱۵هـ) کال پر سفر کښې د جهانګير په امر ودانې شوې، خو د کندهار ښار حصار چې پر (۱۱۵۱هـ) کال نادرشاه وران کړ له پخوانی زمانې موجود ؤ، د عبدالمجيد په وينا شاجهان هغه د اته لکو روپيو په لګښت ترميم کړ د کابل شمالي خوا ته د پروان کلا (اوسنی جبل السراج) هم پر (۹۵۵هـ) کال همايون ودانه کړه چې د ده د لښکر مرکز و.

د ډهلي د تيموري پاچهانو په وختو کښې کابل، کندهار، بلخ او بدخشان دار الضرب هم وو او د ابو الفضل په وينا اکبر په عصر کښې کابل يو له هغو څلورو صوبو څخه و، چې د اکبر د طلا سکه په کښې وهل کېده، په څلورو وارو صوبو کښې د ډهلي د تيموري يا د صفوي پاچاهانو

له خوا د سپینو زرو او مسو سکې وهل کېدې، د جهانګیر پر مهال په کندهار کښې مسي سکې وهل شوې دي چې د لمریز کال د میاشتو په ډول شکل لري، همدا شان جهانګیر د خپلې پاچاهۍ پر ۱۴م کال په کندهار کښې د سپینو زرو پر روپۍ سکه ووهله چې دا بیت پرې لیکل شوی و: ((ز جهانګیر بن اکبر شاه سکهٔ قندهار شد دلخواه.))

په افغانستان کښې د ډهلي د تیموریانو د وختونو علمي او ادبي نومیالي دا دي:

ابتري بدخشی (شاعر)، ابراهیم بټنی (د مخزن افغان بشپړوونکی)، ملك ابو الفتح سیستانی (سردار شاعر)، آتشی قندهاري (شاعر پر ۹۷۳هـ مړ دی)، شیخ احمد مجدد کابلي، (د سرهند عارف ۹۷۱هـ ۱۰۳۴هـ)، ارزاني (پښتو شاعر د ۹۵۰هـ شاوخوا)، اشرف خان هجري (د خوشال خان ختك زوي پښتو شاعر)، میر اعجاز هروي (شاعر او نثر لیکونکی)، سلیم لودي افغان (شاعر)، افضل خان ختك (پر ۱۱۸۳ هـ مړ او د پښتو د تاریخ مرصع مؤلف)، ملا الف هوتك (د پښتو بحر الایمان ناظم - ۱۰۱۹هـ)، امام الدین متي زی (۱۰۲۰ - ۱۰٦۸هـ) د تاریخ افغان مؤلف، امانی کابلی (شاعر)، امانی افغان (شاعر - ۱۰۷۷هـ کال پر شاوخوا)، امیر (پښتو شاعر- ۱۰۲۳ هـ)، انوري هروي (شاعر)، بابا بلخي (شاعر- د ۹۵۰ شاوخوا)، بابو جان (پښتو شاعر- د ۱۰۵۰هـ شاوخوا)، خواجه باقی الله کابلي (عارف او د سلسله الاحرار مؤلف ۹۷۱- ۱۰۱۲هـ)، شیخ بایزید افغان (د عالمګیر د وختو نامتو زاهد) بایزید روښان (پښتون مشر او لیکونکی)، بای خان (پښتو شاعر- ۱۱۰۰هـ پرشاوخوا)، شیخ بستان بړیځ (پښتون شاعر او عارف چې پر ۱۰۰۲هـ مړ دی)، بنایي کابلي (د همایون د وختو شاعر)، بوالعجب کابلي (د اکبر د دورې شاعر)، جهانګیر هروي (د منظر الآثار ناظم چې پر ۹۴٦هـ

مړ دی)، غزنوي (شاعر پر۹۷۳ هـ کال په پېښوړ مړ کښې دی)، تادیب هروی (شاعر ۱۰۸۰هـ)، تاش محمد کندوزی د حجه الاورنګ شاهیه مؤلف- ۱۱۰۰هـ)، ترابي بلخي (شاعر)، خوشال خان ختك (د پښتو نومیالی شاعر او جنګیالی مشر)، سلطان قندهاری، (د اکبر د وختو شاعر)، ثابت بدخشی (شاعر)، ثابت بړیځ (پښتون عارف)، ثاني خان هروي (د اکبري دورې شاعر)، حبیبي کابلي (د یوسف او زلیخا ناظم -۱۰۹۰هـ)، قاضي نظام بدخشي (د بابر د دورې قاضي خان)، حسام الدین بدخشي (د بابر او همایون د دورې قاضي)، حلیمه (پښتنه شاعره- د خوشال خان ختك لور)، ملك حمزه سیستاني (شاعر ۱۰۸۳هـ)، حمید ماشوخېل مومند (پښتو شاعر ۱۱۰۰هـ)، حمید ګل (پښتو شاعر)، خانګل خلیل (پښتو شاعر)، خانی کابلي (شاعر ۹۸۵هـ)، خرد بیګی کابلي (شاعر چې پر ۹۷۵هـ مړ دی)، خواند میر (د حبیب السیر، خلاصة الاخبار، دستور الوزراء او نورو لیکونکی پر ۹۴۱هـ مړ دی)، خواجه زاده کابلی (د اکبر د عصر شاعر)، خواجه حسن هروی (شاعر- چې پر ۹۷۹هـ مړ دی)، خواجه محمد بنګښ (د عالمګیري عصر پښتو شاعر)، داعی کشمي (شاعر - پر ۹۹۴ کال مړ دی)، درویزه ننګرهاری (پښتو لیکونکی او نامتو مبلغ)، دولت لوانی (د پښتو شاعر- د ۱۰۵۸ هـ پر شاوخوا)، رابعه کندهاری (د بابر د عصر شاعره)، دوست محمد کاکړ (شاعر او د پښتو غرغښت نامې کتاب مؤلف ۹۲۹هـ)، دبیري کابلي (د شاهجان د وختو شاعر)، ربیع بلخی (شاعر ۱۰۸۰هـ)، رحمان بابا (د پښتو نومیالی شاعر او نامتو عارف)، رونقی بدخشی (شاعر پر ۹٦۴هـ مړ دی)، زایر بدخشی (شاعر پر ۱۰٦۷هـ مړ دی)، ساغری هروي (شاعر د ۹۵۰هـ پر شاوخوا)، سروري کابلی (د عالمګیر د عصر شاعر)، زرغونه کندهاری (د پښتو شاعره چې پر ۹۰۳هـ کال یې د سعدي بوستان په پښتو

نظم کړ)، سکندر خان (د پښتو شاعر او د خوشال ختك زوی)، سلطان کندهاري (د اکبر د عصر شاعر)، سلطان علي او بهی هروی شاعر (۹۵۰ هـ شا و خوا)، سلطان محمد خندان (د کابل خطاط او شاعر -۱۱۰۰هـ کال په شا و خوا)، سوسني کابلي شاعر او جهانګير د عصر امير)، سيد احمد ختك (د اکبری عصر له مؤلفانو څخه و)، سيف خان خوستی قطغني (په موسيقي د راګ پن مؤلف او د شاهجهان د وختو افسر چې په ۱۰۹۵ هـ مړ دی)، ملا شاه بدخشي (شاعر او تفسير ليکونکی په ۱۰۷۰ هـ کښې مړ دی)، شجاع سيستانی (شاعر)، شوخی هروی (شاعر)، شيدای بلخي (د بابر د حضور له پوهانو څخه و)، امير شير علي خان لودي (د مرآة الخيال د تذکرې مؤلف ۱۱۰۲ هـ)، شير محمد هوتك کندهاری (۱۰۹۲ - ۱۱۷۵ هـ د اسرار العارفين ناظم په پښتو)، شير محمد ننګرهاری (د پښتو شاعر ۱۱۰۰ هـ)، صادق کندهاری (د همايون د عصر شاعر) صبوحی بدخشی (شاعر- چې په ۹۷۳ مړ دی)، صبوحی کابلی (د اکبر د دربار شاعر) صدر خان ختك (د پښتو شاعر او د خوشال ختك زوی)، حاجي عارف کندهاری (د بيرم خان د دربار مشهور مؤرخ، صوفي او شاعر او په ۹۸٦ هـ د مطلع و مقطع ليکونکی)، حاجي عارف کابلي (شاعر ۱۰۰۰ هـ) ملا عالم ګلبهاري (د اکبر د وختو شاعر او د صلصلة الجرس ناظم او د لالة العقل او بحرالوجود او عوالم الاثار او فواتح الولايه ليکونکی چې پر ۹۹۲ مړ دی)، عباس سروانی (د تاريخ شير شاهی مؤلف)، عبدالسلام پشاوری (پښتو ليکونکی او د درويزه لمسی)، عبدالرحمن بختيار (۹۰۰ د شاوخوا عارف)، عبدالعزيز هروی (د بابر دوختو عالم)، عبدالرحمن رمزی بدخشی (دردالشعيه او اِثبات نبوت مؤلف)، مير عبدالله د مير نعمان زوی (شاعر او د نقشبنديه له مشايخو څخه و)، عبدالعلي تالقانی (د انشا ليکونکی ۱۰٦۰ هـ)، عبدالله نيازی(دا کبری دورې عارف چې پر ۱۰۰۰ مړ

he Digital Library

دی او د شيخ سليم چشتی او سيد محمد جونپوری شاګرد)، عبدالله (د پښتو شاعر د ۱۰۰۰ هـ پر شاوخوا)، د هزاره ضلع عبدالرحمن مانکراوی، (په اکبری عصر کښې د حسينه مؤلف)، عبدالرحيمَ مانکر اوی (دا کبر په عصر کښې دردالبدع مولف)، عبدالوهاب مانکراوی (دا کبر په عصر کښې د کنزالدقايق ناظم)، عبدالرسول د سيد علي زوی (پر ۱۱۱۸ هـ کال د مجمع اللغات والاسمامولف)، عبدالقادر ختك (د پښتو شاعر او د خوشال خان زوی)، عبدالصمد بدخشی (د ۹۵۰ هـ د شاوخوا شاعر)، عبدالرحيم هوتك کندهاري (د پښتو شاعر)، عبدالرشيد د سلطان حسين زوی (د ۱۱۰۰ هـ پر شاوخوا د رشيد البيان ناظم)، عبدالرزاق کابلی (د شاهجهان د عصر عالم چې پر شرح تجريد محاکمات يې حواشي ليکلې)، عزت هروی (شاعر او د عالمګير د دربار لنبکري افسر چې پر ۱۰۸۰ هـ مړ دی)، عشقی کابلی (مير بخشی او د اکبری عصر شاعر چې پر ۹۹۰ هـ مړ دی)، علي خان (د پښتو شاعر)، سيد علي کندوزی د سيد قنبر زوی مشهور په پير بابا (نامتو عارف)، عمر خويشکی (د اکبری عصر له پوهانو او د پير روښان له پيروانو څخه و)، عيسی پښنوری د آخوند پنجو شاګرد (د اهل بيت د فضليت د کتاب ليکونکی)، عيسی مشوانی (د پښتو شاعر - ۹۰۰ هـ)، عيسی آخوند زاده کاکړ (د پښتو شاعر د ۱۰۵۰ هـ پر شاوخوا)، مير کلان غزنوی (د اکبر عصر شاعر او امير)، غلام محمد د شير خان ګيګيانی زوی (په پښتو د معراج نامې او سيف الملوك ناظم ۱۱۱۵ هـ)، غيوری کابلي (شاعر او د شهزاده محمد حکيم نوکر)، فخری هروی (شاعر او د همايون د عصر مؤلف)، فصيح هروی (شاعر)، فصيحه هروی (شاعره)، فياض پښنوری (د پښتو شاعر د بهرام او ګل ندامې د کيسې ناظم)، فياض هروي (شاعر ۱۱۰۰هـ) فيروزه کابلی (شاعر او د همايون له درباريانو څخه)، قاسم

he Digital Library

کندهاری (د اکبر د عصر له پوهانو څخه)، شیخ قاسم سلیمانی پېښوری (د اکبر د عصر عارف او د تذکرة الاولیاء افغان لیکونکی)، قاسم کاهی کابلی (د اکبر د دربار شاعر)، قاسم شینواری (په پښتو کښې د فواید شریعت لیکونکی پر ۹۷٦ هـ)، قلندر (د پښتو شاعر)، کاظم خان شیدا (د خوشال خان ختك د کورنۍ پښتو شاعر)، کاشفي بدخشی (شاعر - ۱۰۴۲ هـ)، میرزا کامل د احمد بخشی زوی (د بحر الزمان لیکونکی چې پر ۱۱۳۱ کال مړ دی)، ګدایی کابلی (د همایون د عصر شاعر)، لایق بلخي (د توران د پاچا امام قلی خان د دربار شاعر)، شیخ متی کاسي (د اکبر د وختو عارف چې پر ۱۰۱۰ هـ مړ دی)، میر محمد زاهد هروي د قاضي اسلم زوی (د شاهجهان وقایع نویس ۱۰۴٦، د خپل وخت عالم د شرح مواقف د حاشیې، د علامه دوانی د شرح تهذیب د حاشیې، د قطب الدین رازی د تصور او تصدیق د حاشیې او د شرح الهیا کل وزواید ثلاثه د حاشیې لیکونکی)، قاضي محمد اسلم هروی (د جهانګیر په عصر کښې د کابل او هند قاضي او د شاهجهان امام و، چې پر ۱۰٦۱ هـ کال په لاهور کښې مړ دی)، شیخ محمد امین بدخشی (عارف او د قطرات او د ضروریه د رسالې لیکونکی چې پر ۱۰۹۸ هـ کال په کشمیر کښې مړ دی)، محمد یوسف کابلی د شاه بیګخان زوی (وژلی شوی شاعر - ۹۸۰ هـ)، شیخ محمد صالح الکوزی کندهاری (د پښتو شاعر - اود ۱۰۱۴ هـ د شاوخوا عالم)، محمد صالح فارغی (د همایون د عصر شاعر)، محمد تقی تالقانی غافل (شاعر چې پر ۱۰۵۰ هـ مړ دي)، ملا محمد هروی (د اکبری عصر عالم - ۹۸۲ هـ)، محمد هاشم کندهاری (د بیرم خان د دربار شاعر)، محمد فاضل بدخشی (د جهانګیر په عصر کښې د عدالت اردو قاضي او د خپل وخت عالم)، محمد امین فوشنجي د قنبر علي زوی (د شیباني د دربار امیر او شاعر)، محمد

طاهر انصاری هروی (د ۱۰۰۰ هـ د شاوخوا شاعر)، محمد د ابراهیم زوی (د سلطان ابراهیم لودي د عصر مورخ او د تاریخ ابراهیم شاهي لیکونکی)، علي محمد مخلص روښانی (۹۵۰ هـ د پښتو شاعر) ملامست زمند (د ۱۰۵۰ کال په شاوخوا کښې په پښتو د سلوك الغزات لیکونکي)، مستفید جګدلکی (د ۱۰۰۰ هـ په شاوخوا کښې د بخارا د پاچا عبدالعزیز خان د دربار شاعر)، مسعود د عبدالله پېښوری زوی (د پښتو شاعر اود ۱۰۰۰ هـ شاوخوا کښې د آدم خان او درخانی د نکل ناظم)، مصطفی خان بدخشي (د عالمګیر د دربار امیر، عالم او د قرآن د آیتو د استخراج په اړه د امارات الکلم د کتاب لیکونکی)، مصطفی د نورمحمد زوی، د عبدالکریم لمسی او د درویزه کړوسی د ۱۱۱۲هـ کال د شاوخوا پښتو لیکونکی)، مظفر الدین بدخشی (د ۹۸۷ هـ شاوخوا شاعر) میر معصوم نومی د سید صفایي زوی د هماغه بابا حسن ابدال له نسله چې په کندهار کښې ښخ دی (د اکبر د دورې شاعر، نظامي افسر، د تاریخ معصومي او طب نامې مولف، د معدن الافکار، حسن، ناز، اکبرنامې او پری صورت ناظم) مغزي هروی (د میرزا کامران د عصر شاعر چې پر ۹۸۲ هـ مړ دی)، معجز کابلی (د عالمګیر د عصر شاعر) مفید بلخی (د ۱۰۵۰ هـ کال په شاوخوا کښې د بخارا د عبدالعزیز خان د دربار شاعر) مقصود هروی (د همایون د دربار خطاط)، تاج محمد ممنون (شاعر پر ۱۱۵۰ هـ مړ دی)، قاسم موجي بدخشی (امیر او د همایون د دربار شاعر، د یوسف، زلیخا او لیلی مجنون ناظم چې پر ۹۷۹ مړ دی)، مهری هروی (د ملکه نورجهان د دربار شاعره) میر کلان هروی (د جهانګیر ښوونکی او نامتو عالم چې پر ۹۸۳هـ مړ دی)، میرك بلخی چې فکري یې تخلص و، (عالم او شاعر و او پر ۱۰٦۱ هـ کال په اصفهان کښې مړ دی)، میرك هروی (د دارا شکوه ښوونکی او د خپل وخت عالم او د

he Digital Library

عالمگیر د وخت صدر کل چې پر ۱۰۷۱ هـ مړ دی)، میر دوست کابلی (د اکبری عصر خطاط)، میرزا خان انصاري روښاني (د پښتو شاعر)، میرالهی بدخشی (د کولاب شاعر او قاضي. د ۹۵۰ هـ پر شاوخوا)، میر علي هروي (نامتو خطاط چې پر ۹۶۶ هـ مړ دی)، میرزا قلي میلي هروي (شاعر چې پر ۹۸۳هـ مړ دی)، ناظم هروي (شاعر- د ۱۰۷۰هـ پر شاوخوا) میر نصر الدین هروي (د عالمگیر او اکبر د دربار له پوهانو څخه)، قاضي نظام غازي خان بدخشی (د شهزاده محمد حکیم او اکبر د دربار امیر او عالم ؤ او د اثبات کلام او بیان ایمان تحقیق او تصدیق د رسالې مولف او د وسایل تصوف او پر شرح عقاید د حاشیې لیکونکی چې پر ۹۹۲ هـ مړ دی)، خواجه نظام الدین احمد هروي د محمد مقیم زوی د اکبر د دربار مورخ او د طبقات اکبري مولف (چې پر ۱۰۰۳ مړ دی)، نظمي بلخي (د ۱۱۰۰ هـ د شاوخوا مولف)، نعمت الله هروي (د خواجه حبیب الله زوی پر ۱۰۱۸ هـ د مخزن افغان لیکونکی)، نعمت الله د رکن الدین تیراهی زوی (د ذکر و فکر د رسالې او رسایل تصوف مولف د ۱۰۰۰ هـ پر شاوخوا)، نېکبخته د پېښور د شمالي د شیخ الله داد مموزي لور (د شیخ قاسم سلیمانی مور او پر ۹۶۹هـ کال د ارشاد الفقرا، مولفه)، واصب کندهاری (شاعر پر ۱۰۵۰ هـ په اصفهان کښې مړ دی)، واصل (د ۹۰۰ هـ په شاوخو کښې د پښتو شاعر)، واصل کابلی (شاعر چې پر ۹۶۸ هـ مړ دی)، واقعي هروي (د اکبر ملازم - شاعر)، والای قطغنی (شاعر او د شاهجهان په وخت کښې د کشمیر صوبدار چې پر ۱۰۷۴ هـ مړ دی)، وداعي هروی (د اکبر د وخت شاعر)، وفای هروي (شاعر- چې پر ۱۰۷۴ هـ مړ دی)، وقوفي هروي (د اکبر د عصر شاعر او عالم)، ویسی هروی د ۹۸۳ هـ په شاوخوا کښې شاعر او خطاط)، هدایت بدخشی (د خسرو او شیرین ناظم چې پر ۱۵۰ هـ مړ دی)، همت خان (د شاهجهان د

دربار له امیرانو او شاعرانو څخه و، چې پر ۱۰۹۲ هـ مړ دی)، همت سیستانی د ملك حمزه زوی د (د شاه جهان د عصر شاعر)، یاري هروي (د ۹۵۰ هـ د شاوخوا شاعر)، یحیی سبزواری (شاعر چې پر ۱۰۳۵ هـ مړ دی)، یکتای بلخی (د بخارا امام قلی خان د دربار شاعر)، یگانه بلخي (د بخارا د امام قلي خان د دربار شاعر)، یونس خیبري (پښتو شاعر). د بابریانو په عصر کښې هندوستان تر یوې سیاسي اداري لاندې راغلی و، دا مهال د ایران صفوي شهنشاهي بشپړه شوې وه. په ترکیه او عربي هېوادو کښې هم د عثمان د اولادې خلافت د افریقا تر پایه غځېدلی و. په ماوراءالنهر کښې هم شیباني کهاله (۹۰۶ -۱۰۰۷هـ) اقتدار موندلی و چې د دغو څلورو اسلامي شهنشاهیو د هېوادو بریدونه د گنگا له غاړې د ایتالیا تر کڅو، جبل الطارق او طنجې پورې غځېدلي او د اسیا، اروپا او افریقا پر لویه برخه یې واکمني لرله. دانگلستان، روسیې، هالنډ، پرتگال، هسپانیا د هېوادونو سیاسي او تجارتي اړیکي هم له هند، ایران او عثمانیه سره ټینگ شوي وو، څکه نو د هند تجارت د پېښور، کابل، بخارا، کندهار، هرات، بخارااو مشهد له لارو له ماوراءالنهر او ایران سره پر مخ لاړ. د شاهجهان په وختو کښې د کابل، کندهار، بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانه کښې د دولت د عایداتو له زیاتوالي څخه هم زیاتېږي چې تجارت، کرهڼې او صنعت پراختیا موندلې وه، څکه نو د هند ایران او عثماني امپراتوریو د صنایعو تجارت او علومو د ودې په ډگر کښې یې ښه خدمتونه کړي دي، له ماوراءالنهر ایران او خراسان څخه به تل صنعت کاران هند ته او له هغه ځایه به نومړیو هېوادو ته تلل راتلل. پوهانو به هم له یوه هېواده بل ته تگ راتگ کاوه. تاجرانو به هم د عثمانیه، ایران او ماوراءالنهر نفیس کالي او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندي مالونه (عقاقیر او دارو درمل) به یې

The Digital Library

خراسان ماوراءالنهر، ایران او عثمانیه ته ورل، له دي کبله به تل تجارتي بډایې قافلې د کابل، کندهار او هرات له لارو تېرېدې. امرتسر، پېښور، ملتان، ښکارپور، کابل کندهار، هرات، بخارا، خجند او مشهد د تجارتي لارې ستر مرکزونه وو.

په افغانستان کښې د بابر اولاده:

* ۱- بابر (۹۱۰-۹۳۷ هـ)
* ۲- همایون د بابر زوی (۹۳۷ - ۹۶۳ هـ)
* ۳- کامران د بابر زوی (د ۹۶۰ شاوخوا)
* ۴- جلال الدین محمد اکبر د همایون زوی (۹۶۳ -۱۰۱۴ هـ)
* ۵- محمد حکیم د همایون زوی (د ۹۹۰ هـ شاوخوا)
* ٦- جهانګیر د اکبر زوی (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷ هـ)
* ۷- شا هجهان د جهانګیر زوی (۱۰۳۷ - ۱۰۷٦ هـ)
* ۸- اورنګ زیب د شاهجهان زوی (۱۰٦۸ -۱۱۱۸ هـ)
* ۹- معظم شاه د عالمګیر زوی (د ۱۱۱۸-۱۱۲۴ هـ شاوخوا)

(۷۳ نومره نسب پاڼه وګورئ)

مأخذونه:

تاریخ هند د دو لافوز- بابر، د فرانسوی فرنارد ګرو ناد- اقبالنامهٔ جهانګیری- اکبرنامه - تزك جهانګیر - منتخب اللباب - عالمګیر نامه - طبقات اکبري - ریاض السلاطین - دول اسلامیه - ایین اکبري - رقعات عالمګیری - منتخب التواریخ - تزك بابر، فرشته - مجمع السلاطین - کیمبرج هستری آف انډیا ۴ ټوك - دائرة المعارف اسلامي - سیرا لمتاخرین - تاریخ معصومي - مفتاح التواریخ - مخزن افغاني - حیات افغاني - خورشید جهان تاریخ نظامي ایران - تذکرة الابرا روالاشرار - سلوك الغزات قلمی پښتو- تاریخ مرصع پښتو - دیوان خوشال خان پښتو - پټه خزانه پښتو - پادشاهنامه- عمل صالح - افغانستان در عصر تیموریان هند د حبیبي - تاریخ هند د سمة ماثرالا مرا- سبحة المر جان فی آثار هندوستان - د کندهار د چهل زینې ډبرلیك - تذکرهٔ نصر آبادی - ذکر مجدد - تذکرهٔ علمای هند - د پښتونخوا هار او بهار- پښتانه شعرا ۲ ټوك - روز روشن - تاریخ افغاني د امام الدین هفت اقلیم - شمع انجمن - د راورټي د ګرامر سریزه - شکرستان افغاني - بهارستان افغاني - سکینة الفضلا - قاموس الاعلام ترکي - مذکر احباب قلمي - حجة الاورنګ شاهیه قلمي - آتشکدهٔ أذر - ګلشن روه - چراغ انجمن- د خوشال خان د کلیات سریزه -تذکره حبیني - کلید افغاني - جامي سرو ازاد - تاریخچهٔ شعر پشتو - تاریخ ادبیات پښتو ۲ ټوك - ریاض الشعراء قلمي مراة الخیال - مأثر رحیمی - مخزن اسلام پښتو قلمی - خزینة الاصفیا د عبدالقادر خان د دېوان مقدمه - تذکرة الخواتین - نفایس الماثر - فواید الشریعه پښتو خطي.

The Digital Library

شپږمه برخه

روښـــــانـــيـــان

(۹٦٠ - ۱۰۴۷ هـ)

مخکښې مو ولوستل چې د غور د سوريانو دوره چې په ختمه افغان او د افغاني وياړونو ساتندويان وو په بې ساري برم و پرتم تېره شوه، هغه شاهنشاهي د خراسان د لوېديزو سيمو له پايه د ګنګا تر غاړو خپره وه. سر بېره پر دې چې د چنګيز وحشيانه يرغلو دا برم و پرتم و نړاوه، خو افغانانو هغه هېر نه کړ او په هند کښې يې بيا د لوديانو، سوريانو، خلجيانو او نورو د پاچاهۍ په جوړولو لاس پورې کړ. خو د چنګيز او تيمور د اولادې پرله پسې يرغلو پرې نه ښووه چې د افغانستان او خراسان خاوره بيا يو سياسي يووالي ومومي، بابر چې د همهغه توکم (نژاد) سړی و، هماغه يې وکړل چې نيکونو يې کړي وو.

په دې ځو پرله پسې پېړيو کښې افغانان تل د خپل تېر برم و پرتم د راګرځولو په تکل کښې وو او په دغو ځلورو سوو کالو کښې د افغانانو په غرو کښې داسې مېړونه وزېږېدل چې د افغاني تاريخي برم د راګرځولو له

پاره يې د خونړيو پاچاهانو له ځواکونو سره ډغرې ووهلې او لکه په دغه تاريخچه کې مو چې ځو ځله لوستې دي له تاريخي هڅو سره سره يې د خپلواکۍ بيرغ هم رپاند ساتلی دی.

يو له هغو مېړونيو ځخه چې غوښتل يې بيا افغانان خپل تاريخي برم ته ورسېږي بايزيد مشهور په پير روښان و، چې ښکيلاکګرو ورته (پير تاريك) وايه، دا تاريخي زړور او د ښکيلاکي واکمنۍ دښمن شخصيت بايزيد د قاضي عبدالله زوی او د محمد لمسی چې ده ته يې سراج الدين او ميا مسکين روښان هم ويل د انصاري له کورنۍ، په ختېه اورمړ پښتون، پر (۹۳۲هـ) کال د پنجاب په جالندهر کښې د بيبنې (صورت مهند بي بي) له نسه چې د محمد امين لور وه وزېږېد، انصاري کهول لومړی په کندهار او بيا د وزيرستان په کاڼي ګرم کښې اوسېده، محمد امين د بيبنې پلار د عبد الله د نيکه ورور و، دا يو علم پال کهول و.

د روښان د کهاله نيکه محمد انصاري دوولس زامن لرل چې له هغې جملې ځخه عبدالله فضيلت درلود، د قضا په چارو بوخت و او لکه چې آخوند درويزه وايي اورمړ او انصاري د وزيرستان له قبيلو ځخه دي او ميا روښان له انصاري قبيلې ځخه و.

خو د پنجاب د جالندهر په ښار کښې د انصاري په نامه يو کهول و، چې ځانونه يې د ميا روښان اولاده بلله او له دوی سره د (تذکرة الانصار) په نامه يو کتاب و، چې په هغه کښې يې د بايزيد نسب په اووه لسمه پوړۍ ايوب الانصاری د حضرت محمد(ص) يوه صحابي ته رسولی دی.

وايي چې د بايزيد د زېږېدو ځای جلندهر دی او د ده حجره تر اوسه د شيخ احمد غوث ولي مزار ته نژدې شته.

په دې توګه به يې د دغه تاريخي اړيکي له امله انصاري نوم

The Digital Library

مونډلی وي، خو دا چې د وزیرستان په اور مړ قبیلو کښې په دغه نامه کومه قبیله نه شته ځکه نو ښايي وویل شي چې انصاریان له پلار و نیکه را په دې خوا له افغانانو سره اوسېدل، ځکه نو دوی افغانان وو او ټولو خلکو د درناوي په سترګو ورته کتل.

بایزید په کوچنوالي کښې له خپله پلاره او ملا پاینده او ملا سلیمان کالنجري څخه زده کړه وکړه، چې زلمی شو پلار یې وغوښتل چې دی په ملتان کښې د شیخ بهاء الدین زکریا په کورنۍ وګروهوي او د هغوی مرید یې کړي، خو ده چې وده او لاربښوونه ارتي نه ګڼله نو د خپل تره زوي خواجه اسمعیل د خداداد زوی او د محمد لمسی ته یې د ارادت لاس وغځاوه، تل یې په زهد، طاعت او تقوی ژوند کاوه او له خپل پلار سره چې ظاهراً قاضي او په دنیوي چارو ککړ و، نه اوسېده.

دا مهال بایزید ځانګړی زیار، زهد، مراقبې او تفکر ته ملا وتړله او لکه چې په خپله وايي یوه شپه یې حضرت خضر پر خوب ولید، تر هغه وروسته د قرب او وصلت مرتبې ته ورسېد او تل یې خپل پلار و مېرېزی ورور شیخ یعقوب د قاضي تابه او بډې اخیستلو څخه منع کول ځکه نو له هغه وخته د ده او د کورنۍ تر منځ اختلاف پیدا شوی و.

بایزید له زلمي تابه په ګرځېدو او د نفس په تزکیه لاس پورې کړی و، تر کندهار، هند، ماوراء النهر او سمرقند پورې ولاړ د پوهانو او د نظر له خاوندانو سره یې وکتل او دودیز عربي او دیني علوم یې زده کړل، په ادب، فسلفه او تصوف کښې یې مطا لعات وکړل او د آفاق او نفس په سیر بوخت شو، د دغه سفر په ترځ کښې یې د آسانو سوداګري کوله، چې له سمرقنده به یې ښه اسان رانیول او هند ته به یې بوتلل، د ده دا سفرونه له پېنځلس کلنۍ څخه د (۹۴۷هـ) کال په شاوخوا کښې پیل او د (۹۶۰هـ) کال

تر حدودو پورې جاري وو.

دا وخت د بایزید علمي او فکري شخصیت ښه پوخ او د مورخانو په وینا فکور، عالم، فصیح او فاضل سړی ځنې جوړ شو. آخوند درویزه د ده مخالف هم وايي چې هوښیار، پوه او فیلسوف سړی و. د دبستان مذاهب مؤلف لیکي چې: په کابل کښې یې د میرزا محمد حکیم په دربار کښې ډېر پوهان او علماء په مناظره کښې پړ کړل او پر هغو یې بری وموند، ځکه نو میرزا دی په درنښت بیرته واستاوه او حتی وايي چې: په خپله میرزا، د کابل قاضي خان، حکیم خان او میرزا اتالیق ټول پر ده معتقد شول.

بایزید د خپلو سفر و او ګرځېدو پر مهال په ټوله پښتونخوا کښې د افغانانو د مظلومیت حال ته خیر شو، دا چې د لودیانو او سوریانو تېر برم هم ور په یاد و، نو دا فکر ورته پیدا شو چې دا بې وزلي او تیت پرك خلك پر خپل ملي مرکز راغونډ او په دوی کښې داسې حکومت منځته راولي چې د دوی خپل وي او د پښتنو د آزادۍ نغری بیا تود شي.

څرګنده ده چې د بایزید دا سیاسي نظریه د هند د تیموریانو د هغو ظلمونو او ستمو مخالفت و، چې دوی پر افغانانو کول او په لیدو یې هر حساس پښتون د مخنیوي له پاره پارېده.

په دې اړه دوه تاریخي سندونه را سره شته: لومړی داچې بایزید د مشهور بیرم خان د حمکرانۍ پر مهال د (۹۶۰هـ) کال پر شاوخوا کندهار ته راغلی و او تجارتي مالونه یې راوړي وو لکه په خپله چې ده لیکلی دي: د هغې سیمې حکمران پر کاروانیانو ستم وکړ، د داد خواهۍ پر و خت یې دی هم دربار ته بوت، دی داسې لیکي:

"...په هغه وخت کښې په کندهار کښې یو میر و، چې بیرمخان نومېد، پر هغه کاروان یې ظلم وکړ... نو د ځینو وارثان ټول شول د فریاد

The Digital Library

کولو له پاره او زد يې هم له خان سره رهي کړه ... ما وويل حق تعالى به اميران او پاچاهان له عدله وپوښتي او د چا يو ذره عمل نه ضايع کوي، ورښيي يې چې: (فمن يعمل مثقال ذره خيراً يره) نو بيرمخان ومنل او ويې ويل: چې د حال پوښتنه کوم، خو پوښننه يې و نه کړه د وعدې مخالفت وشو..."

له دغه بيانه چې په خپله د بايزيد په قلم نقل شوی دی داسې ښکاري چې دا ستر افغاني شخصيت پر خپل قوم باندې د پرديو حاکمانو د مظالمو له ليدو ډېر متاثر، ظالمان يې د عدالت او نياو خوا ته وبلل.

دا شريف احساس چې د پرديو د زړه خوږوونکيو ستمو له ليدو څخه بې شکه هر غيرتمن سړی ته پيدا کېږي، د روښاني نهضت اساسي سبب شو چې تذکرة الانصار يې داسې بيانوي: "حکام مغل ظلم و ستم خود را بر افغانان بغايت رسانيدند، تا جاييکه روزی يکی ازين ستم کاران يکنفر زن افغان را ماخوذ داشت و موی سر او را با سنگ آسيا فرو بست، چون پله سنگ بدوران آمدی، آنزن نيز با آن گشتی و فرياد برآوردی..." بايزيد چې سپېڅلی پښتون و، د دغه ويرجن حالت په ليدو به سرد ښېچيل کېده او له ګوګله به يې دود خوت، ځکه يې نو د هغه ظلم او ستم مخنيوی خپله ملي وجيبه وګڼله او د روحي سير او مراقبت په عالم کښې يې، د سرور کائنات ﷺ حضور ته عرض وکړ او اجازه يې وغوښتله چې قوم د مظلومانو د خور او ستم د مخنيوي له پاره هڅه وکړي او ظلم پای ته ورسوي تر هغه وروسته چې يې داسې يوه روحاني اجازه واخيستله نو په مېړانه د پرديو ستمکارانو مخې ته ودرېد او د افغانانو په غرو کښې يې يو داسې نهضت منځته راووست چې په هغه کښې د جالندهر يو نوميالي بزرګ شيخ غوث الکرام داسې وويل: "په غرو کښې بيا يو اور بل شو، خدای دې عاقبت په خير

کړي".

بايزيد د عدل او انصاف پر لار قدم کښېښوو او له هغې سيمې يې د ځور او ستم کرغېړنې نخښې ورکې کړې.

کېدای شي دا بيان کټ مټ رېښتيا نه وي، خو دا حقيقت ترې لاس ته راځي چې د روښان نهضت علت العلل پر افغان اولس د پرديو د ستمګارۍ مخنيوی و، چې هغه وخت د (ډهلي) د تيموري حکمدارانو د ظلم په اور سوزېدل، ظلم او ناروا تل په خپل مقابل کښې اتلان زېږوي او ننګيالي مېړونه پالي.

پورتنۍ ليکې د بايزيد روښان د آزادۍ غوښتلو نظريه او د سياسي عقيدې فلسفه ښکاره کوي. خو هغه يو داسې مرکب کرکټر (سجيه) درلوده چې ظاهراً يې په نورو سياسي آزادي غوښتونکيو او جنګياليو کښې ښکاره کېدای نه شي، ځکه دی په عين حال کښې چې يو ننګيالی جګړن و، د تصوف، صلاح، تقوا، د نفس د رياضت او ارشاد څښتن هم و چې ده د شخصيت دا اړخ په لاندې ليکو کښې د هغه له تعليل سره لوستل کېدای شي:

د چنګيز او تيمور تر هولناك چور او چپاو وروسته د منځنۍ آسيا په هېوادو کښې له مصره تر هنده د ګوښه ګيرۍ، له ژوندانه څخه دتيښتې او منفي خوا ته د رجوع يو راز احساس پيدا شو چې د هماغو تاريخي بدمرغيو وينو تويولو منطقي نتيجه وه. خلك چې له مادي آلامو څخه ستړي شوي وو، نو د تصوف او روحانيت په لمنه يې منګولې ولګولې او د جګړې، چور او چپاو له ډګره يې د خانقاه ګوټ ته پناه يووړه، د تصوف مسلك بشپړ دود شو، په ټوله منځنۍ آسيا کښې د اولياء الله او د تصوف د خاوندانو ګاونډ د ويرژړليو او ربړېدليو له پاره يوازينی ټاتوبی ګڼل کېده، ان تر

(۹۰۰هـ) کال وروسته په اردبیل کښې د شیخ صفی الدین د خانقاه له ګوټ څخه یوه لویه شاهنشاهي هم را ولاړه شوه، چې وروسته یې پر ټول ایران او د افغاني خاورې پر یوې برخې واکمني درلوده او د دربار رسمي کسان د (صوفي) په لقب یاد شول، په بخارا او هرات کښې د تیمور د اولادې حکومت هم پر روحي بنسټیو ولاړونو د دوي په دربار کښې د نقشبندیانو اغېزه دومره ډېره وه چې د تیمور غوندې مدهش خونخوار هم ورته پر ګونډو شوی او تندی یې پر ډرشل ورته ایښي و، د هرات په دربار کښې مولانا جامي دومره اغېزه درلوده چې د هغه ستر وزیر امیر علي شیر نوایي د ده په ستاینه کښې شعرونه ویل او له هند نه نامتو وزیر محمد ګاونان د خپل نیاز عرض د ده حضور ته لیکه.

دا مهال د پښتونخوا سیمه چې دهند، ایران او ماوراء النهر تر منځ پرته وه له دې روحي هڅې څخه خورا زیاته متاثره شوې وه، تر دې چې یوه سړی د پیر بابا په نامه له اټکه تر کابله د خلکو د خان او مال څښتن و او ټول یې تر روحي اغېزې لاندې وو.

دا نافذ او جذاب شخصیت سید علي نومېده چې د قنبر علي زوی، د سید احمد نور لمسی، د سید یوسف نور کروسی او د محمد نور کوسی و، چې د محمد زوی د تیمور لنګ له خوریانو څخه و، د ده اولادې د تیموري پاچاهانو له دربارو سره اړه دلوده، د سید علي پلار له ترمذه کندوز ته راغی، له هغه ځایه د بابر له زوی همایون سره هند ته لاړ، په خپله سید علي په مانك پور کښې د شیخ سالار رومي لاس ونیو او استفاضه یې ځنې وکړه، بیا له هغه ځایه د افغانانو غرو رغو ته راغی سید علي تر (۹۰۰هـ) وروسته زېږېدلی او د (۹٦۲هـ) کال په شاخوا کښې د اټك او خیبر تر منځ سیمو ته راغی، ده چې د تیمور له کهاله سره خپلوي او اړه درلوده او له بلې

خوا هاغه مهال د همدغو سیمو خلکو د ډهلي تیموري امپراتورۍ ته تل سر درد پیدا کاوه، نو ځکه نوموړیو سیمو ته د سید علي راتګ له سیاسي مقاصدو څخه تش نه و او دغو سیمو ته له رارسېدو سره یې د یوسفزیو د دولت زيتېرديوه لوی ملك لور وکړه او د روحاني اغېزې د خپرولو په ترڅ کښې یې خپل سیاسي مقصدونه هم پر مخ بیول. غوښتل یې چې په دې سیمو کښې د دین او روحانیت له لارې د ډهلي د دبار مخالفان نوم بدي او ناکام کړي او د ډهلي د دبار اطاعت ته د خلکو پاملرنه وګرځوي.

سید علي دلته مخلص او خونګرمه مریدان پیدا کړل، په پښتونخوا کښې تر دېرشو کالو پورې بې تاج و تخته پاچا و، چې د ډهلي له درباره مادي او مانیزه مرسته ورسره کېده، د ده سیاسي او روحاني مرکز په بونیر غرو (پاچاکلي) و، چې همله پر (۹۹۱هـ) کال مړ شو. دغه سید او د ده مریدانو په خپل ټول ځواك د بایزید روښان تکفیر او ناکامۍ ته ملا وتړله او په راز راز وسیلو یې (لکه پروپاګند، وعظ او خطابه او د کتابو د لیکلو له لارې) په پیر روښان پورې د الحاد، بد بینۍ او بد اعتقادۍ تور وتاړه.

اوس به تاسې ته روښانه شوې وي چې د بایزید د پیدایښت په چاپېریال کښې تصوف او طریقت، پیرۍ او مریدۍ څومره غښتلې اغېزه او دود درلود؟ ځکه نو که بایزید له آره یو آزادی غوښتونکی جنګیالی مېړه هم و، خو د خپل چاپېریال د غوښتنې له مخې اړ و، چې خپله متاع د بازاریانو له غوښتنې سره سمه عرضه کړي او خپل ځان په هغه وسله سمبال کړي چې د ده د سیاسي مخالفانو په لاس کښې وه او د ده پر ضد یې کاروله ځکه نو بایزید تصوف، ریاضت او طریقت له خپل سیاسي مسلك سره چې په دې سیمو کښې یې تاریخي ویاړنې، افغاني پاچاهۍ منځته راوړل او سیاسي مرکز جوړول و، ګډ او یو داسې عجیب مرکب یې ځنې جوړ کړ چې

The Digital Library

هم يې روحي اړخ لاره او هم مادي.

تر دغه ځايه مو د روښاني نهضت د پيدايښت او د دغو خلكو د تفكر بڼه او د دوی د تحريك د فلسفې په شاوخوا كښې لنډ څه ووېل.

اوس د دغه ستر مېړه په اړه پاتې ټكي ليكو:

بايزيد په زليمتابه كښې شمسيه نومې لودي پېغله په جالندهر كښې په نكاح كړه، چې د دې افغاني مېرمنې له نسه يې نوميالي اولادونه وزيږېدل، لكه د دبستان مذاهب مؤلف چې ليكي: د ۹٦۹هـ كال تر شاوخوا پورې د بايزيد شهرت هرې خوا ته خپور او ډېر ځواك يې وموند افغانانو د ده بلنه ومنله او د ده مرستې ته يې ملا وتړله.

بايزيد لومړی د دَبار او سياست د واكمنو په لاربښوونه لاس پورې كړ او د (صراط التوحيد) د كوچنۍ رسالې له لارې يې خپل نصيحتونه دوی ته ورسول، ده مخلص مريدان هم پيدا كړل چې د مړينې تر وخته پورې يې د ده ملا وتړله، د هغو نوميالیو له ډلې څخه دا درې اديبان او د پښتو ژبې شاعران ورونه هم وو:

ارزاني (په پښتو شعر كښې د ديوان خاوند) ملا محمد عمر او ملا علي محمد مخلص (په پښتو شعر ديوان څښتن).

همدارنګه ملا پاينده، ملا دولت اكوزی، دولت لوڼ او ميرزا انصاری (دواړه په پښتو كښې د ديوان خاوندان) هم د ده ملګري وو.

بايزيد چې د پرديو پر خلاف د جهاد اعلان وكړ او په كابل او پېښور كښې يې د ډهلي حكمرانان ووېرول، نو ځكه دولتيانو او د دوی طرفدارانو چې د سيد علي (پير بابا) له تابعانو څخه وو، د ننګرهاری آخون درويزه په روحاني او علمي لاربښوونه (چې په فارسي كښې د تذكرة الابرار او په پښتو كښې د مخزن الاسلام مؤلف ؤ.) د بايزيد مخې ته ودرېدل. د ده

مركز دا وخت د پېښور په شمال كښې د اشنغر د (كله دير) د ملا دولت مومند په كاله كښې و او د (۹۷۰هـ) په شاوخوا كښې د كابل صوبدار محسن خان د سيد علي او اخون درويزه په مرسته پرده باندې لښكر را ويوست، دی د هغه د لښكريانو لاس ته ورغی او كابل ته يې بوت، هلته يې په سياه چال كښې بندي كړ چې دغو پېښو د (۹۸۰هـ) تر شاوخوا پورې دوام وموند.

بايزيد په كابل كښې لږ موده بندي و، لكه د مخه چې مو ولوستل د ده استعداد او د استدلال نفوذ او قوت د كابل پر حكمران اغېزه وكړه نو دی يې په ډېر درناوي له بنده خوشې كړ، ننګرهار ته ورسېد، هلته يې بيا د آزادۍ غوښتلو غږ پورته او خپل سياسي مركز يې د "تيرا" په غرو كښې وټاكه او له همدغه ځايه بايزيد روښان د "افغاني حكومت" بيرغ ورپاوه.

د (۹۸۰ هـ) كال په شاوخوا كښې اپريديو، اوركزيو او اتمانخېلو زړوورو قبيلو د ده اطاعت ومانه، خو ځنګه چې د هغه ځای زياترو خلكو د دښمنانو ملا تړلې وه، نو روښان د هغو ملګرتيا و نه منله او وې ويل: "دا چې ستاسې زړونه له مغول سره تړلي دي نو د پښتنو منځته راتلای نه شي" خو هغو خلكو خپل لاسونه وتړل او د پښېمانۍ او توبې په توګه د ده حضور ته ورغلل، بايزيد د دوی لوی ګناهكاران ووژل او پاتې ديارلس سوه تنه يې له تېرا څخه وشړل، په دې توګه يې هغه سيمه د پرديو له اغېزې او اثارو څخه بېخي پاكه كړه، خو د پرديو لښكر د تيرا پر "چوری" نومې ځای يرغل وكړ، د بايزيد پيروانو چې وسله نه درلوده د هغو تېرونلانو په واسطه يې د يرغلګرو مخه ونيوله چې د تيرا په غرو كښې شنه كېږي، هغوی ته يې سخته ماته وركړه او د جګړې د روښان د ملګريو په ګټه پای وموند.

درويزه وايي چې: بايزيد له تيرا څخه د پردي پرستو، ريښې بېخي

The Digital Library

وایستلې، دوه سوه او شل تنه یې تر تېره تیغ تېر کړل، پاتې کسان د ملي کسات (انتقام) له ډاره ننګرهار ته وتښتېدل، تر هغې وروسته بایزید د ملي قواو په ترتیب او تجهیز لاس پورې کړ او د افغانانو د تېر عظمت درس یې د غرو د ننګیالیو اوسېدونکیو غوږو ته ورساوه.

د غرو زرګونه پلي او سپاره ننګیالي یې خدمت ته راغلل او د ډیلي حکومت د راپرځولو له پاره یې د ملي جهاد غږ پورته کړ، دوی د بایزید په مشرۍ له تېرا څخه د ننګرهار خواته راوخوځېدل او په "برو" نومي ځای کښې کښته شول، د کابل صوبدار محسن خان چې په دغه غورځنګ خبر و، له خورا لوی لښکر سره یې په جلال اباد کښې انتظار یوست، د دوی مخې ته راووت او د شینوارو په "توررراغه" نومي ځای کښې دواړه قوتونه سره مخامخ شول، سخته جګړه ونښته او د غرو ننګیالي پښتانه چې په تشو لاسو د غرو په لرګیو او نیانو یې جنګ کاوه، د ډهلي د پاچهۍ د وسله والو قواو په مقابل کښې چې د اور او اوسپنې وسلې یې درلودلې په ډېره مېړانه ودرېدل، بایزید هم د خپلو پیروانو په منځ کښې په ډېره مېړانه جنګېده، چې د همدې خونړۍ جګړې په ډګر کښې ووژل شو، څکه نو د تور راغه جګړه د یرغلګرو لښکرو په ګټه پای ته ورسېده.

په ثقه وینا دی د (۹۸۸هـ) کال په شاوخوا کښې پر ۵٦ کلنۍ شهید شوی، هدیره یې معلومه نه ده خو زیات اټکل دادی چې په وزیرستان کښې به وي.

بایزید پر خپل ژوندانه د پردیو په مقابل کښې د ملي غورځنګ بنسټ کښېښوو او هم یې خلکو ته د افغاني حکومت جوړولو فکر پیدا کړ، دی پر سیاسي او جګړه ییزو اثارو سربیره ادبي او علمي اثار هم لري، ده په څلورو پښتو، عربي فارسي او هندي ژبو خبرې او لیکنې کړای

شوې، خو په پښتو ژبه کښې د فني نثر لیکنې یعنې د مسجع نثر د ادبي مکتب بنسټ ایښوونکی ګڼل کېږي، چې خپل مشهور کتاب "خیرالبیان" یې په همدغه نیم منظوم نثر چې فارسي، عربي او هندي ژباړې هم لري لیکلی دی. د ده نور کتابونه یو "صراط التوحید" نومېږي چې پر (۹۷۸هـ) کال یې په هغه کښې د خپل ژوندانه پېښې، د کامل پیر د لټولو موضوع او نصیحتونه لیکلي دي، بل کتاب یې حالنامه د خپل ژوندانه بیان دی چې د دبستان مولف له هغه څخه روایت کوي او څلورم کتاب یې د مقصود المومنین په نامه په عربي ژبه لیکلی چې د اخلاقو، تصوف او طریقت بحثونه لري. د دغو څلورو کتابو پر لیکلو سربېره یې د پښتو ژبې له پاره یو لیکدود هم جوړ کړی، چې د دې ژبې مخصوص آوازونه یې په خاصو اشکالو کښې ښوولي وو.

بایزید په ناکامۍ له دنیا تېر شو، خو د ازادۍ غوښتلو هغه تخم چې ده په پښتونخوا کښې وکاره تر هغه وروسته شین شو، چې ثمره یې په پښتونخوا کښې د ازادۍ غوښتلو پرله پسې غورځنګونه وو لکه په کندهار کښې د میرویس غورځنګ او په خیبر کښې د خوشال او ایمل هڅې او بالاخره د احمد شاهي لویې شهنشاهی جوړېدل، درویزه د پیر روښان مخالف قطب دده او د ده د اولادې دا سیاسي مفکوره داسې بیانوي چې دوی وویل: "لښکرې راغونډوو، هندوستان نیسو، عامه ناره یې وکړه چې افغان سپاره دې پر موږ راټول شي، د اکبر پاچا خزانې زموږ دي."

له بایزید څخه دوې سلسلې ماثر پاتې دي: ادبي ماثر چې **یوې د لې پښتو** لیکونکیو لکه:درویزه، بابو جان، قاسم او نورو د ده په نیم منظوم مسجع سبك د نثر کتابونه ولیکل.

دویم د ده حربي او سیاسي ماثر دي چې د ده اولادې د پښتونخوا

The Digital Library

په غرو کښې تر یوې پېړۍ پورې د خپلواکۍ غوښتلو جګړه پر مخ بوتله.
بایزید حنفي مذهبه مسلمان او فقیه متصوف دی چې په تصوف کښې د اهل شهود مذهب ملاتړی دی، خو کله کله د سکر په حالت کښې د وجودیه په مشرب هم ګروهېږي، په تصوف او طریقت کښې یې خپلو مریدانو ته اته پوړه ټاکلي دي: شریعت، طریقت، حقیقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، او سکونت چې دا هره یوه مرتبه خاص دودونه او آداب لري.

خو د ده سیاسي پروګرام پر څو بنسټو ولاړ ؤ:

لومړی: د **افغانانو** آزادي تر دغه پلان لاندې:

الف: د پردیو د ظلم پر پروړاندې د کرکې را ویښول.

ب: له حکومتیانو لرې والی چې په انګریزي یې (نن ګواپریشن) بولي.

ج: د آزادۍ لپاره جګړه اوسربښندنه.

دویم: له اداري او مالي جنګي تشکیلاتو سره افغاني حکومت جوړول.

دریم: په هند کښې دافغاني شهنشاهۍ او د غوریانو، خلجیانو او لودیانو د ویاړونو راژوندي کول.

دا وو د روښاني غورځنګ د بنسټ اینوونکي د ځرنګوالي لنډیځ، اوس به وګورو چې تر ده ورسته څه پېښ شول؟ او دا ملي غورځنګ کوم ځای ته ورسېد؟

د خپلواکۍ او آزادۍ غوښتنې هغه اور چې بایزید د پښتونخوا د غرو د خلکو په سینو کښې بل کړی و، د ده په وژلو مړ نه شو، تره ده وروسته یې زوی جلال الدین پر څلوارلس کلنۍ د پلار د روحاني او سیاسي ریاست په ګدۍ کښېناست، د ډهلي د دربار مورخان ابو الفضل، خافي خان

او بدوانی د ده نوم (جلاله) لیکې او وایي چې: د هند پاچا اکبر دی په دغه نامه باله:

د دبستان لیکونکی وایي چې: جلال الدین په خپلواکۍ حکومت کاوه، عادل او ضابط سړی و.

پر (۹۸۹هـ) کال چې اکبر له کابله هند ته راغی جلال الدین په افغاني قبیلو کښې په مشرتابه او ریاست پېژندل شوی و، اکبر هغه خپل حضور ته ور وغوښت، خو جلال الدین چې د درباریانو په دروه او چل خبر و، نو د خپل پلار مرکز ته چې د تیرا په غرو کښې و- ولاړ او پښتنانه قبایل چې د پېښور د تیولدار سید حامد بخاري له خوره ډېر په تنګ شوي وو، پر جلال الدین را غونډ شول، او نوموړی ستمګر حکمران یې وواژه، دا وخت د پښتنو ملي قوت د جلال الدین تر بیرغ لاندی شلو زرو پلیو او پنځوزرو سپرو ته رسېده.

جلال الدین اکبر چې د هند لوی امپراتور ؤ، د روحاني جلال الدین ورکاوي ته یې کلکه ملا وتړله، پر (۹۹۴هـ) کال یې کنورمان سنګک او خواجه شمس الدین خافی له یوه ویروونکي پوځي ځواك سره د جلال الدین د مخنیوي له پاره وګمارل، ځنګه چې د پېښور شاوخوا د یوسفزیو، غوریه خېلو او مومندو قبیلې ټولې ورسره وې نو د خیبر په غرو کښې خورا سختې جګړې وشوې، د اکبر لښکرو د جلال الدین په وړاندې څه ونه شو کړی، نو ځکه اکبر یو بل لوي لښکر له زین خان کوکه سره د خپل مخکیني لښکر د ملاتړ له پاره را واستاوه او جګړه لا توده شوه.

دا جګړه تر دا بل کاله جاري وه، خو چې د اکبر دویم لښکر هم د افغانانو پر وړاندې څه ونه شو کړی، نو اکبر هغه وترټل او پر (۹۹۵هـ) کال یې بل نوی لښکر راوستاوه، چې د بنګښ له لارې یې د جلال الدین پر

The Digital Library

ځواکونو يرغل وکړ، امان سنګهه د بګرام له خوا راووت، خو جلال الدين له خپلو زرو سپرو او پينځلسو زرو پليو سره پر هغه بريد وکړ په دې جګړه کښې د ده يو نيم زر تنه ووژل شول او اکبري تيري کوونکيو ته هم درانه تلفات ورسېدل.

تر دې جګړې وروسته جلال الدين وکړی شول چې خپل نفوذ له تيرا څخه د پېښور شمال خوا ته په اشنغر کښې خپور او زړور يوسفزيان هم د خان ملګري کړي، هغه وو چې پر (۹۹۶هـ) کال يې د همدغو قبيلو په ملاتړ د سوات او باجوړ په سيمو کښې د آزادی غوښتنې غږ پورته کړ، د اکبر له لښکرو سره ونښت او بېرته تيرا ته راغی د اکبر دربار چې د دغه سرسخته رقيب د مقاومت له لاسه په تنګ شوی و، يو دروند لښکر يې د صادق خان په مشرتابه د تيرا خوا ته وګماره چې د جلال الدين د لښکر پر زړه حمله وکړي، صادق د اپريديو او اورکزيو پر قبيلو بريالی شو، او د جلال الدين د لښکريو مشر ملا ابراهيم يې ونيو خو په خپله جلال الدين د (وزيرستان) د کاڼي ګورم له لارې پر شاشو او د اکبر لښکرې تر ډېرې مودې د يوسفزيو له هغو قبيلو سره په جګړه اخته وې چې له جلالي آزادي پالو سره يې لار او اړه درلوده (۹۹۶هـ).

دا وار جلال الدين څلور کاله د جګړې له ډګره مخ واړاوه، وايي چې توران ته لاړ، خو پر (۱۰۰۰هـ) کال يې بيا افغاني ځواکونه را غونډ کړل، د اکبر له درباره هم ازمايلي شوي کسان لکه جعفر بيګ اصف خان او قاسم خان کابلي د ده د له منځه وړلو له پاره غوره شول او تر سختو جګړو وروسته د جلال الدين د کهاله ځو تنه چې د ده ورور وحدت علي (واحد علي) هم پکښې و د اصف خان لاس ته ورغلل.

د ډيلي دربار چې د جګړې په ډګر کښې د لښکر په زور جلال الدين

مات نه کړی شو نو دروه او رشوت ورکولو ته يې لاس واچاوه او په خپله په افغانانو کښې يې بېلتون راوست، د دروه او رشوة له لارې يې د قبيلو ځينې مشران د ده پرضد وپارول، چې له هغې جملې څخه ملك حمزه اکوزه په (سرکاوی) کښې لاس ور واچاوه خو جلال الدين هغه مات کړ بيا يې د مينې) په شاو خوا کښې هم حمزه پرشاو شاړه خو ترهغه وروسته اکبر د حمزه د ملاتړ له پاره خورا زيات لښکر را واستاوه او ټول اکبري ځواکونه پر جلال الدين راتوی شول، په دې جګړه کښې د لازاکو په (توره بيله) کښې د جلال الدين دوه نوميالي ورونه شيخ عمر او خير الدين ووژل او بل ورور نور الدين يې موموندانو وواژه، خو په خپله جلال الدين چې ډېر تلفات وررسېدلي وو د تيرا غرو ته لاړ.

جلال الدين د غزني اتل په توګه په تيرا کښې په مهمو لښکرې سمبالتياو لاس پورې کړ زيات قبايل يې له خان سره يو کړل او تر (۱۰۰۱هـ) کال پورې يې د **افغانانو**تازه دمه لښکر پر خپل ملي مرکز را غونډ کې، شهنشاه اکبر هم دا پلا خپل ډېر مهم او لومړۍ درجه سرې د ده د مخنيوي له پاره وګمارل چې مشري يې زين خان کوکه او شيخ فيضي کوله وروسته تر هغه راجه بيربل، سعيد خان او نور يې له لسو زرو سپرو سره ملاتړ ته راغلل، خو جلال الدين په کلکه هغه لښکر مات او پر شا يې وشاړه د ډهلي دربار د مورخانو په وينا له اکبري څلوېښت يا پنځوس زريز سپاره لښکر څخه د زورورو افغانانو له لاسه يو هم ژوندی پاتې نه شو او ان د اکبر د شهنشاهۍ د ټولو چارو چلوونکی او د اکبري دربار مهم غړی راجه بيربل هم په دې لاره کښې سر بايلوو، زين خان کوکه له نورو اميرانو سره د اټك خوا ته وتښتيد او نور نو له هغې جګړې څخه يو تن هم نجات و نه موند.

د اکبر دربار ته چې ددې تباهۍ خبر ورغی نور راجه تودرمل يې

د قاسم خان کابلي په مرسته د لار ځارنې له پاره واستاوه او دغو داړو په ډېر چل و ول زین خان کابل ته ورسولای شو.

تر هغه وروسته د ډهلي قواو تر څو کالو پورې د قاسم خان کابلي په مرسته د کابل او پېښور لاره ساتله، پر (۱۰۰۴هـ) کال بیا جلال الدین پر اکبري لښکر برغل وکړ، اکبر پاچا قلیچ خان د ده د مخنیوی له پاره راولېږه، دا سړی هم تر څو جګړو وروسته د کابل خوا ته پر شا شو، جلال الدین د پښتونخوا پر ټولو غرو له خیبره تر تیرا پورې او د کابل پر جنوبي سیمو تر غزنې پورې بریالی شو، پر (۱۰۰۷ هـ) کال یې د غزني ښار هم د تورې په زور د پردیو له منګولو څخه ونیو او تر دوو کالو یې پر هغو سیمو حکومت کاوه، پر (۱۰۰۹ هـ) کال د اکبر لښکر د غزني په ښار کښې اووه ورځې له ده سره جګړه وکړه او هم یې د هغه ډېر خلك د ده پر وړاندې وپارول، د جګړې په یوه ډګر کښې شادمان نومي دی ټپي کړ، تر هغه وروسته جلال الدین رباط غره ته ولاړ، شریف خان اتکه چې د ډهلي د دربار حکمران و، مراد بیګ نومي په ده پسې وګماره، نوموړي هغه نومیالی اتل ټپي چې څو کاله یې د آزادۍ له پاره د پردیو پر وړاندې جګړه کړې وه شهید کړ، د ده له شوره ډك سر یې اکبري دربار ته واستاوه، حال دا چې د ده ورور کمال الدین لا د مخه په اکبري زندان کښې مړ شوی و.

هغسې چې د ډهلي دربار ګڼلې وه، د جلال الدین په وژلو هم د افغانانو د آزادۍ غوښتنې تلوسه مړه نه شوه، تر ده وروسته یې وراره احداد د عمر شیخ زوی او د بایزید لمسی چې د ده زوم و د خپلواکۍ غوښتنې بیرغ پر خپلو اوږو پورته کړ، د خپلو غیر تمنو اسلافو په شان یې هنګامه توده وساتله. د دبستان لیکونکي په وینا احداد یو عادل، ضابط او د خپل نیکه پر ایین ثابت ولاړ سړی و، افغاني قبایل وربانديې راغونډ شول او د

Digital Library

(۱۰۲۰ هـ) کال پر صفره یې جهانګیري حکمران چې معزالملك بخشي نومېد مات کړ، د کابل پر ښار یې برید وکړ، په دې جګړه کښې د احداد یو ملګری "بارکی" نومي مړ شو، د ډهلي لښکر د ناد علي میداني او قلیچ خان په ملاتړ له ده سره جګړه کوله چې احداد په دې جګړه کښې پر شا شو.

څلور کاله وروسته احداد د کابل جنوبي خواته په څرخ کښې بیا نوی لښکر راټول کړ او جهانګیر پر (۱۰۲۴ هـ) کال یو دروند او لوی لښکر د ده د مخنیوي له پاره وګماره، په خپله جهانګیر په دې اړه داسې وایي:

"احداد افغان که از دیر باز در کوهستان کابل در مقام سرکشی وفتنه انگیزیست وبسیاری از افغانان آن سرحد بروجمع شده اند و از زمان والد برزګوارم (اکبر) تا حال که سال دهم جلوس من است افواج همیشه بر سر او تعیین بوده اند رفته رفته شکستها خوردو پریشانیها کشید" (تزوك جهانګیری).

د څرخ ډاګونه د دواړو خواوو په وینو سره شول، تر سختې جګړې وروسته د جهانګیر لښکرو بری ومونډ، د احداد ملګري د درو زریو تنو په شاوخوا کښې ووژل شول، خو په خپله احداد د کندهار خواته ولاړ او د لښکر مرکز یې د دښمن د لښکریانو لاس ته ورغی.

پر (۱۰۲۸ هـ) کال احداد د جهانګیري لښکر په مقابل کښې بیا لښکر راغونډ کړ، د ډهلي د نامتو درباري مهابت خان زوی امان الله خان ورسره وجنګېد، په دې جګړه کښې هم د احداد لښکر ته سخت تاوان ورسېد او غرو ته وخوت.

د ډهلي له لښکر سره د احداد وروستنۍ جګړه پر (۱۰۳۵ هـ) کال په تیرا کښې وشوه، د جهانګیر لښکر د افغانانو له ملي قواو سره ونښت، په کابل کښې د جهانګیر حکمران د خواجه ابوالحسن زوی ظفر خان خورا

...e Digital Library

لوی لښکر را ویوست او په تیرا کښې یې پر نواغر (لواغر) چې د احداد د ملي ریاست مرکز و، یرغل وکړ؛ احداد. یې هلته کلا بند کړ، یو شپه چې تیري کوونکي پر کلا وروختل احداد د ژوند تر پایه په مېړانه ورسره وجنګېد او په مېړانه یې خپل سر د ملي خپلواکۍ ساتنې په لار کښې کښېښوو، شهید شو - د ډهلي لښکرو د ده سر پرې کړ او د احمد بیګ د زوی افتخار خان په لاس یې د جهانګیر دربار ته سوغات واستاوه، هغه ورځ چې د شهنشاه دربار ته د دغه افغان ملي مجاهد سر ورسېد نو جهانګیر خدای ته پر سجده شو، شکر یې ویوست او د خوښۍ د ساز او سرود د ږغولو امر یې وکړ - خو:

سر کشته بر نیزه میز د نفس
که معراج مردان همینست و بس

احداد د روښان په کورنۍ کښې تر جلال الدین وروسته خورا زړور او لوی سړی و، صمصام الدوله د ده په اړه لیکي:

"شجاعت و بهادری او ناسخ داستان رستم و افراسیاب است، و در عهد جهانگیر آویزش های سخت باعسا کر پادشاهی نمود" (مآثرالامرا).

د دبستان لیکونکی د ده اخلاقي ښېګڼې داسې ښیي:

"احداد مر دی بود عادل و ضابط... و حق مردم رسانیدی و خمس اموال که از جهاد بهم رسیدی، در بیت المال داشتی وآنرا نیز بغا زیان رسانیدی..."دبستان". تر احداد وروسته یې زوی عبدالقادر چې د جلال الدین د لور علایي له نسه و د پلار پر مسند کښېناست او دوه کاله یې په تیرا کښې حکومت وکړ، خو چې شاهجهان پر (۱۰۳۷ هـ) کال ظفر خان د کابل په صوبدارۍ وټاکه او د عبدالقادر په مقابل کښې یې راواستاوه خو

عبدالقادر پر ظفر خان بری وموندد هغه ډېر ملګري یې ونیول او سزا یې ورکړه، او یوازې د ظفر خان مېرمن له دې معرکې څخه په ډېر مشکل ووتله. دا خونړۍ جګړه د تیرا په خرمانه درې کښې وشوه.

تر هغه وروسته عبدالقادر له خپلو تره زامنو کریمداد او محمد زمان سره تل د تیرا د ملي لښکر مشرتوب کاوه، پر (۱۰۳۹ هـ) کال یې له پېښور څخه اووه میله لیرې په یولم ګذر کښې د افغان کمال الدین په هغه غورځنګ کښې ګډون وکړ چې د پېښور په شاوخوا کښې د ډهلي د لښکر پر وړاندې منځته راغلی و خو پر (۱۰۴۴ هـ) کال عبدالقادر د کابل د صوبدار سعید خان لاس ته ورغی او هند ته یې وتښتاوه. همدارنګه د جلال الدین زوی الله داد چې په دغو ملي هڅو کښې د عبدالقادر ملګری و او د افغانانو د ملي ټولیو مشرتوب یې کاوه د ډهلي د لښکریانو په لاس هند ته واستول شو، همدا راز د جلال الدین بل زوی کریمداد د (۱۰۴۷ هـ) کال په روژه کښې د شاهجهان په امر په پېښور کښې ووژل شو.

په دې توګه د بایزید روښان کهاله وروستۍ رڼا تر یوې پېړۍ مجاهدې وروسته مړه شوه، خو له ظلم او ستم سره ددغه کهاله مبارزې او د دوی آزادي غوښتنه، مېړانه او خپلواکي غوښتنه به زموږ په ملي تاریخ کښې د تلپاتې یادګار په توګه لیکل شوي وي.

نومیالي روښانیان:

۱-بایزید پیر روښان د عبدالله اورمړ انصاري زوی د (۹۴۹ هـ - ۹۸۸ هـ) پر شاوخوا.

۲- جلال الدین د بایزید روښان زوی (۹۸۸ - ۱۰۰۹ هـ)

۳- احداد د عمر شیخ زیو اود بایزید لمسی (۱۰۰۹ - ۱۰۳۵ هـ)

۴- عبدالقادر د احداد زوی (۱۰۳۵ - ۱۰۴۴ هـ)

(وګورئ ۷۴ نومره نسب پاڼه)

اخځليك:

د اخوند درويزه تذکرة الابرا روالا شرار - د پښتو د شاعر دولت قلمي ديوان - د بدايونی منتخب التواريخ - د اخون درويزه مخزن اسلام- ماثر الامرا - منتخب اللباب - پادشاه نامه - تزك جهانګيری - عمل صالح - اقبال نامه - دبستان مذاهب - اکبر نامه - طبقات اکبري - ددولا فوز تاريخ هند - فرشته - سروی لسانی هند، لسم ټوك - حيات افغانی - مجلهٔ معارف ۱۹ ټوك - صراط التوحيد - تاريخ مرصع - مجلهٔ آثار عتيقهٔ هند د بمبۍ چاپ دپښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوك - افغانستان در عصر تيموريان هند - د خير البيان پښتو خطي نسخه.

The Digital Library

توخيان

(۱۲۰۰ هـ)

د غلجيو افغانانو يو ټبر چې په زابل، د ترنك او ارغند او پر غاړو، د کلات په غرو کښې د مقر تر بريدونو اوسېږي توخي نومېږي.

د ډهلي د تيموريانو او د ايران د صفويانو په وختو کښې د توخيو يوه کهاله ددغو دوو شهنشاهيو په منځ کښې خپل واك ساته، چې پر (۹٦۲هـ) کال د همدغو خلکو يو نوميالی شاه محمد کلاتي په کندهار کښې حکمران و، چې همايون هغه ولايت ورسپارلی و. تر شاه محمد وروسته د اورنګزيب پر مهال له دغه کهاله څخه "ملخی" نومي د کلات حکمران، چې د اورنګزيب دربار رسماً د سلطان ملخي په لقب وپېژاند په هغه فرمان کښې چې د (۱۰۹۳ - ۱٦۸۱م) کال د دريمې خور (جمادی الاولی) پر (۹) د عالمګير له درباره دده په نامه صادر شو، دی يې د ټولو غلجيو ملك وګاڼه چې د حکمرانۍ بريد يې له يوې خوا د صفوي هېواد تر شاوخوا او بلې خوا د هند د عالمګير دولت تر پولې رسېده، د ده د زړو کلاو کنډوالې تر اوسه د شاه جوی او کلات تر منځ شته.

د ده په وخت کښې د صفويانو او غلجيو ټبرو تر منځ سختې جګړې وشوې چې جبار خان سليمانخېل (چې د کابل او جلال آباد پر لار په خاك

Digital Library

جبار کېښې ښخ دی) یې په ترخ کېښې ووژل شو، ملخي د ابدالي ټبر له مشر سره چې خدا داد سلطان نومېد یو تړون وتاړه تر خپلو منځو یې د کندهار د جلدك د ګرماوناوه ویش او برید وټاکه، دی د اینځرګي او سرې ډبرې (سرخ سنګك) تر منځ د دروازګی په جګړه کېښې ووژل شو، دا پېښه د (۱۱۰۰ هـ ۱٦٨٨م) په شاوخوا کېښې وشوه او پر ځای یې حاجي عادل کېښناست. تر یوه وخته پورې ده په خپله او د ده زوی بابی خان پر کلات او څېرمه سیمو حکومت کاوه، د ترنك درود پر غاړه د کلات او جختران کلاوې د دوی مرکز و، چې په پای کېښې بای خان هم ووژل شو، ښالم (شاه عالم) د علی خان زوی، د ملخي وراره او زوی یې خوشال خان هم څه موده حکمراني وکړه، د دغه کهاله وروستني محلي حکمرانان د خوشال خان زامن اشرف خان او الهیار خان وو چې اشرف د اعلیحضرت احمد شاه ابدالي له خوا تر غزني پورې د کلات حکمران شو او پر هند باندې په لومړۍ حمله کېښې له احمد شاه سره ملګری و، د تیمور شاه په وختو کېښې د اشرف خان زوی امو خان ته د غلجیانو مشرتوب ورسېد، د دغه کهاله پایځوړ د امیر عبدالرحمن خان تر وختو واك درلود.

نومیالي توخیان:

۱- شاه محمد کلاتی (د ۹٦۰ هـ شاوخوا)
۲- سلطان ملخی (د ۱۰۹۰ هـ شاوخوا)
۳- حاجی عادل د ملخي زوی (د ۱۱۰۰ هـ شاوخوا).
۴- بای خان د عادل زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)
۵- شاه عالم (مشهور په ښالم خان) د علی خان زوی (د ۱۱۵۰ شاوخوا)

٦- اشرف او الله یار د شاه عالم زامن (د ۱۱٦۰ هـ شاوخوا)
۷- اموخان د اشرف خان زوی (د ۱۲۰۰ هـ شاوخوا)

مأخذونه:

پټه خزانه - صولت افغانی - حیات افغانی - خورشید جهان - آریانا
۲ - تږوك تاریخ سلطانی - د توخیو شفاهي روایتونه.

ابداليان

(۴۴۰ - ۱۱۴۴هـ)

د افغانستان او هند په تاریخ کښې ابدالیان نامتو تېر دي چې د نامه ریښه یې د (۴۰۰م) شاوخواسپین پوستې آریایي قبیلې ته چې اپتل (Aptal) یا هپتالي نومېده رسېږي. دغې قبیلې په باختر او تخارستان کښې یو غښتلی دولت جوړ کړ، د بریتانیکا دایرة المعارف په وینا مورخانو یې نوم "ابدلوی" هم راوړی دی چې په تاریخونو کښې یې مختلف شکلونه هپتل (اودل) = ابدل، هیطل - یفتل لیکل شوي دي.

اروپایان دا ارایایي هپتالیان سپین هونان (White Huns) بولي. د (هون - هان) د کلمې ریښه په پښتنو کښې تر اوسه د "خان" په شکل پاتې ده، ځکه چې د فیلالوژۍ له مخې پر "خ" د "هـ" اوښتل روا وو لکه د "هوارزم" اوښتل پر (خوارزم" او د "هو" اوښتل په "خه" (خوب). دغو خلکو تر اسلام دمخه د اسیا په زړه کښې حکومت کاوه، او د ایران د ساسانیانو له شهنشاهۍ سره وجنګېدل چې د عربو مورخان دوي د "هیاطله" په نامه لیکي. د ددوی پایځوړ په زابلستان کښې د عربو د راوتو او د اسلام د خپرېدو تر وخته و، چې ډېرلیکونه یې تر اوسه د کندهار شمال خوا ته په روزګان کښې شته د ځینو پاچهانو نومونه یې هم پښتو دي لکه میرکولا

(میر- لمر) او (کولا - کهول).سرېېره پردې د دوی ښې، اندامونه او جګې پوزې (چې د دوی پر سکو کښل شوي) هم پښتنو ته ورته دي، داسې ځرګندېږي چې دا سپین نژادي ارایي قبایل وروسته تر هغه چې افغانستان ته راغلي د پکهت (پښتون) له پخواني عنصر سره یو ځای شوي او د دغه هېواد له پخوانیو کورنیو عناصرو سره ګډ شوي دي.

د اسلامي دورې په تاریخ کښې لومړی نامتو سړی چې د "ابدال - اودل" په نامه یاد شوی د پښتني قبیلو مشهور نیکه دی چې له خپل نامتو کهاله سره په سلیمان غره کښې اوسېد، دی د ترین زوی، د ښرخبون لمسی او د سړه بن کړوسی و، دده نوم په پښتو ادبیاتو او پخوانیو نسخو کښې (اودل - او د جمع منسوب په ډول اودالی -ابدال) راغلی دی چې د (۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ م) په شاوخوا کښې یې پښتانه قبایل پر ځان راټول کړي وو، د ده له توکمه (نژاده) ملك سلیمان د عیسی زوی چې په زیرك مشهور و، پښتني قبیلې له سلیمان غره څخه د کندهار سیمې ته بوتلې او هلته یې میشتې کړې د خپل ژوندانه په پای کښې یې خپل زوی ملك بارك په یوه لویه جرګه کښې پر خپل ځای کښېناوه، تربارك وروسته د زیرك بل زوی ملك پوپل خپل نفوذ د (اوسني بلوچستان) تر شال او ږوبه ورساوه او تر پېنځه شپېته کلن مشرتابه وروسته د ۸۹ کالو پر عمر مړ شو. تر هغه وروسته یې زوی ملك حبیب او بیا د ملك حبیب زوی ملك بامی د کندهار د قبایلو ولسوالان وو، له سلطان سکندر لودي سره یې (۸۵۵ - ۹۰۰ هـ) د ملګرتیا اړیکي لرل نوموړي سلطان د ملك حبیب مشرتوب رسماً پېژندلی و.

تر هغه وروسته بهلول د کانی زوی او د بامي لمسی او ملك صالح د معروف زوی او د بهلول لمسی تکړه ولسوالان وو، صالح د شیر شاه سوري (۹۴۷ - ۹۶۰ هـ) له دربار سره ښه اړیکي درلودل، او خپل نماینده ګان یې

The Digital Library

هند ته ولېږل، تر ده وروسته ملك سدو د صالح ورور چې د سدوزيو لومړی نیکه دی په یوه لويه قومي جرګه کښې د کندهار د ولسوالۍ او مشرتابه پر مسند کښېناست (د ۹٦۵ هـ - ۱۵۵۷ م کال د ذيحجې پر ۱۷ زېږيدلی) او د کندهار ارغسان يې خپل مرکز وټاکه خپل دښمن حاجي زله خان يې له منځه یووړ. محمد د بارکزيو مشر (د محمدزيو لومړی پلار) د سدو هممهالی و، د سيد جمالالدين افغان او نورو مورخانو په وينا د صفوی شاه عباس دربار هم په رسميت پېژندلی و (د ۱۰۱۰ هـ - ۱٦۲۱ م شاوخوا) هغه مهال چې سد و د خپل وخت پياوړی سيمه ييز حکمران (۷۵) کلنی ته ورسېد، نو په یوه لويه قومي جرګه کښې يې له خپلو پينځو زامنو (خواجه خضرخان، مودود (مغدود) خان، زعفران خان، کامران خان او بهادرخان) څخه خواجه خضرخان پر خپل ځای ولسوال او قومي مشر وټاکه ځلور نوميالي ورونه يې د شاهجهان همهالي وو چې پر (۱۰۴۷هـ - ۱٦۳۷م) کال د شاهجهان لښکر و، د دوی په مرسته کندهار ونيو او د هغه له خوا د کندهار ولسوالان وپېژندل شول، دوی له ډهلي دربار سره ښه اړيکي نه لرل پر (۱۰۵۰ هـ - ۱٦۴۰م) کال ملك مغدود خان او کامران خان ډهلي ته ولاړل او شاهجهان يې په درناوي هرکلی وکړ. ملك مغدود پر (۱۰۵۳هـ -۱٦۴۳م) کال له کابل حکمران امير يحيی سره جګړه وکړه او ووژل شو، کامران فاضل سړی و، پر (۱۰۳۸ هـ - ۱٦۲۸ م) کال يې په پښتو ژبه د "کليد کامراني" په نامه يو کتاب هم ليکلی و. د ګريفن په وينا خضر خان پر (۱۰۳٦ هـ - ۱٦۲٦م) کال مړ شو، ترهغه وروسته يې زامن خداداد سلطان مشهور په خودکی) او شيرخان د کندهار مشران او ولسوالان وو.

خداداد خان له خپلو ګاونډيو غلجيو قبيلو سره دوستانه اړيکي وساتل، په قومي جرګو کښې يې له سلطان ملخي سره مفاهمه وکړه او د دوستی تړون يې وتاړه، د دواړو خواو تر منځ يې د ولسواليو ويش له کندهار څخه پنځوس ميله ختيزې خوا ته د جلدك ګرماو او ډ برين پل وټاکه، د ږوب او بوري ځمکې يې د سليمان غره تر لمنو ونيولې، د (۱۱۰۵ هـ - ۱٦۹۳م) کال په شاوخوا کښې يې ورور شيرخان د کندهار له صفوي حکمران سره ونښت او د کوړك په بند کښې يې صفوي لښکر پوپنا کړ، ده د مغدود خان پر زوی شاه حسين باندې بری وموند او حسين يې ملتان ته وشاړه، همدغه حسين ته عالمګير په سيالکوټ او رنګپور کښې جاګير ورکړی و، د ګريفن په وينا د دکن په جګړه کښې له عالمګير سره پر اووه زريز منصب ملګری و، د ده ورور الله داد خان د دو سوو سپرو د مشرۍ رتبه درلوده، حسين خان پر (۱۰٦۹هـ - ۱٦۵۵ م) کال په رنګپور کښې مړ شو، شجاع خان د احمد شاه ابدالي په وختو کښې، شريف خان د تيمورشاه په دوره کښې او مظفرخان رکن الدوله چې د ملتان د ناظمانو په توګه ټاکل شوي وو، د همدغه حسين اولاده وه.

د سدوزيو ورونو مرکز عموماً له کندهار څخه ديرش ميله ختيزې خوا ته د ښار صفا سيمه وه، چې له صفوي درباره هم د "ميرزا" په لقب پېژندل شوي وو، د ډهلي دربار شيرخان ته د "شهزاده" لقب ورکړی و، له کندهاره تر فراه پورې د ابدالي قبيلو مشرانو لکه بدال خان باميزي، ميرالکوزی او نورو د ده مشرتوب منلی و، تر شير خان وروسته يې زوی سرمست خان او تر هغه وروسته د سرمست خان زوی دولت خان د کندهار ولسوالان شول او د پلرني مشرتابه پر ځای کښيناستل د سلطان خداداد زوی حيات سلطان هم د کندهار ولسوالي دولت خان ته وسپارله او په خپله له خپل ورور لښکرخان او شپږو زرو ابدالي کورنيو سره ملتان ته و لاړ، دولت خان د کندهار ښار له صفوي حکمران سره سختې جګړې وکړې او د

Digital Library

خپلواکۍ بیرغ یې تر غزني او سلیمان غره پورې اوچت کړ، دا هغه وخت و چې د ایران صفوي او د ډهلي تیموري دولتونه په خپلو منځو کښې د کندهار ښار پر سر په نزاع سره اخته وو، لکه مخکښې چې مو وویل شاهجهان او عالمګیر څو څو ځله کندهار ته لوی لښکر راواستول.

دولت خان چې ددغه ډګر پهلوان و، خپل اقتدار یې خپراوه، دواړې خواوې د ده مرستې ته اړ وې دویم صفوي شاه عباس په هغو لیکونو کښې چې د (۱۰۵۹ هـ - ۱٦۴۹ م) کال پر سر یې دولت خان ته رالیږلې وې دی یې "ایالت پناه" کوټوال قلعهٔ قندهار بللی دی او د یوې داسې خورا لویې صوبې د حکومت دور سپارلو ژمنه یې ورسره کړې وه چې په ایران او هندوستان کښې یې ساری نه و (عباس نامه)

څنګه چې د دولت خان د واکمنۍ لمنه خپره شوه نو پنځوس کاله یې په بریالیتوب حکومت وکړ؛ د صفوي دولت د بېګلربیګي واك او اختیار یې یوازې د کندهار په کلا کښې کلا بند کړی و، ځکه نو تر (۱۱۰٦هـ - ۱٦۹۴ م) کال وروسته شاه حسین صفوي زمان خان د کندهار له حکمرانۍ څخه ور وغوښت او د هغه پر ځای یې نصراني ګرګین خان ګرجي د شاهنوازخان په لقب د کندهار بیګلربیګي وټاکه، دغه ظالم سړی چې د صفوي دولت د ماتې سبب شو، د شپې له خونخوارو سپرو سره په ښارصفا کښې د دولت خان پر کور ورولوېد، دولت خان او د هغه زوی نظر محمد خان یې (د ۱۱۱۵ هـ - ۱۷۰۳م پر شاوخوا) ووژل. ابدالي قبیله د خپل مشر دولت خان په وژنه ډېره خواشینې شوه د هغه زوی رستم خان یې په خپل مشر تابه وټاکه، رستم لایق سړی و، د سرورخان بامیزی او کته خان اکوزی په ملاتړ یې د ولسوالۍ چارې پرمخ بیولې، د ده کشر ورور زمان خان په کرمان کښې د یرغمل په توګه د صفوي حکومت په لاس کښې و، ځکه نو رستم

خان له صفویانو سره څرګند مخالفت نه شو کړای خو د کندهار په جنوب کښې یې د بلوڅانو په لاس صفوي لښکر تباه کړ څلور کاله وروسته چې رستم مړ شو، نو ابدالي قبیلې هم بې مشره پاته او سره تیت شوې. د پښتنې قبیلو مشرتوب د هوتکو کهاله نامتو مؤسس حاجی میرویس لاس ته ورغی، ابدالي مشران هرات ته ولاړل هلته یې خپله حکمراني پر پښو و درولـه (د ۱۱۱۹ هـ - ۱۷۰۷ م).

دمخه مو وویل چې حیات سلطان ابدالی د دولت خان پر مهال په ملتان کښې اوسېده هغه وخت چې پر (۱۱۲۳هـ - ۱۷۱۱م) کال کیخسرو خان په کندهار کښې له پېنځه ویشت زریز صفوي لښکر سره د میرویس خان له لاسه تباه شو، عبدالله خان د حیات سلطان زوی له خپل زوی اسدالله خان سره له ملتانه راغی او په هرات کښې یې پرصفوي بیګلر بیګي عباس قلي خان شاملو یرغل وکړ د هرات لوېدیز خوا ته د غوریان د دوښاخ په غره کښې ابدالي قبیلې او هراتیان ورسره یو ځای شول، اسفزار یې ونیو او صفوي نوی حکمران - جعفر خان یې مات کئ. دغه افغاني لښکر د (۱۱۲۹هـ - ۱۷۱٦ م) کال د روژې پر ۲٦ هرات هم ونیو، غوریان، کوسان، بالامرغاب او بادغیس یې د هرات له ټولو سیمو سره په خپل حکومت پورې ونښلول. هغه وخت چې فتح علي خان ترکمان له اصفهانه له ستر لښکر سره د دوی پر وړاندې راووت د غوریان په کوسویه کښې یې هغه ټول لښکر تر تیغ تېر او په هرات کښې یې ملي حکومت اعلان کړ، اسدالله په هغه جګړه کښې چې پر (۱۱۳۲هـ - ۱۷۱۹م) کال یې د خاش رود پر غاړه په دلارام کښې له شاه محمود هوتك سره وکړه ووژل شو، عبدالله خان چې د خپل زوی په مړینه ډېر ویرجن شوي و، د هرات د ملیونو مشرتوب یې د الکوزی مشر عبدالغني خان پر سلا د دولت خان زوی زمان خان ته چې یوتګړه سړی و، وسپاره. ده

The Digital Library

ابدالي قبيلې د هرات له ټولو ملي قواو سره يو کړې او د صفويانو جګړن اميران يې له جعفرخان بيګلربيګي سره يوځاى د هرات په ښار کښې ووژل، صفوي دربار صفي قلي خان ترکمان له لوى لښکر سره له مشهده د هرات خوا ته راوکوچاوه، خو د هرات ملي لښکر د زمان خان په مشرى صفي قلي او د هغه لښکر د کافر کلا په ډګر کښې ووژل، زمان خان تر دوو کالو او پينځو مياشتو پورې په ډېر برياليتوب حکومت وکړ او پر (۱۱۳۵ هـ - ۱۷۲۲م) کال مړشو.

د زمانخان تر مړينې وروسته د عبدالله خان زوى محمد خان د کندهار له ښوراوکه راغى او د هرات د حکمرانۍ واګې يې په لاس کښې ونيولې تر مشهده پر مخ ولاړ هغه ښار يې شلور مياشتې کلابند (د ۱۱۳٦هـ - ۱۷۲۳م په شاوخوا کښې) او خپل واك يې په خراسان کښې خپور کړ، د غوريان لوېديځ خوا ته يې د سنګان کلا ونيوله، خو ابداليانو دى بي واکه کړ، پر ځاې يې د زمانخان مشر زوى ذوالفقارخان د کندهار له ښوراوکه راوغوښت او خپل امير يې وټاکه (۱۱۳٦هـ) د زړه بدي د ليرې کولو له پاره ملي جرګه جوړه شوه، دې جرګې د باخرز و بادغيس حکمراني ذوالفقارخان ته ورکړه او د عبدالله خان زوى رحمان خان يې د فراه په حکمرانۍ وګماره او په هرات کښې يې د مليونو د مرکزى حکومت له پاره د عبد الله خان بل زوى الله يارخان له ملتانه راوغوښت (۱۱۳۸ هـ - ۱۷۲۵ م).

الله يارخان او ذوالفقارخان زړور مېړونه وو، د نادرشاه افشار د تيري ګرو لښکرو پر وړاندې يې سخت جنګونه وکړل، پر (۱۱۳۹ هـ) کال چې نادرشاه مشهد ونيو او اته زريز لښکر يې د سنګان کلاته واستاوه نو د هرات حکمرانانو په يوه ملي جرګه کښې د نادر پر وړاندې خپل ملي ځواك راټول کړ او پر (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸م) کال الله يارخان په تربت جام کښې د نادري

لښکر مخه ونيوله، نادر د يوه ليك په لېږلو الله يارخان ته د روغې وړانديځ وکړ خو ونه منل شو په کافر کلاکښې جګړه ونښته او د نادر پښه ټپي شوه د هرات لښکر پر شاشو هرات ته راغى خو الله يار خان بيا له خپل لښکر سره له هرات څخه دوه فرسخه ليرې د پريان په رباط کښې د نادر مخې ته ورغى، ذوالفقار هم د جبهې شاته د ده ملاتړ کاوه، نادرشاه اړشو چې له دوى سره روغه وکړي او پر هرات باندې د دوى حکمراني ومني، هغه و، چې تردوو مياشتو پرله پسې جګړو وروسته د (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸ م) کال د ذوالحجې د مياشتې پر شلورمه بېرته مشهد ته ولاړ.

يو کال وروسته د هرات مليونو د عبدالغني الکوزي په قيادت الله يارخان مروچاق ته واستاوه او د هغه پر ځاى يې د هرات حکومت ذوالفقار خان ته وسپاره (۱۱۴۲ هـ - د شوال ۳) ذوالفقار د لښکر په سمبالتيا لاس پورې کئ او په اتوزرو تنو يې د مشهد ښار کلابند کړ د (۱۱۴۳هـ - ۱۷۳۰م) کال د محرم تر ۱۳مې يې جنګ وکړ او بېرته هرات ته لاړ، له هاخوا د نادر شاه له لوري بيا د هرات د نيولو په تکل راغى او پر (۱۱۴۳ هـ ۱۷۳۰م) روژه يې دا ښار کلابند کړ، څنګه چې له کندهاره شاه حسين هوتك هم د هرات له ساتونکيو مليونو سره مرسته وکړه ځکه نو ذوالفقار هم په ډېره مېړانه جګړه کوله او ښار يې دښمن ته نه سپاره، دا مهال بيا الله يار له مروچاق څخه راغى او (د ۱۱۴۴ هـ - ۱۷۳۱ م کال د صفرى پر ۱۸) هرات ته ننووت، ذواالفقار هم د جګړې واګې ده ته وسپارلې او په خپله له خپل کشر ورور احمدخان سره (چې وروسته احمدشاه ابدالي شو) کندهار ته ولاړ همدا بېلتون کټ مټ د مليونو د کار د سستيدو سبب شو. الله يارهم له نادر سره په مېړانه وجنګيد او تريوکال پورې يې هرات وساته خو په پاى کښې له هغه ښاره ووت او د ملتان خواته لاړ، نادر پر هرات برى وموند او

The Digital Library

پر هرات باندې د ابداليانو د مشر تابه دوره د (۱۱۴۴هـ - ۱۷۳۱م) کال د روژې پر لومړۍ پای ته ورسېده، تر هغه وروسته پر (۱۱٦۰هـ - ۱۷۴۷م) کال په کندهار کښې احمدشاه ابدالي بيا د افغاني سلطنت بنسټ کښېښوو او هرات د پخوا په شان د افغاني هېواد يوه برخه شوه.

د هرات د ابداليانو د حکمرانۍ سيمې:

هرات ښار او شاوخوا يې - اوبه - شافلان - کوسويه - غوريان - پوريان - جام - لنگر - خواف - باخرز - زوزن د مشهد تر بريده - او جنوب خوا د هلمندله غاړو تر ميوند، فراه او سيستان پورې او شمال خوا بادغيس او آب مرغاب.

د کندهار ابداليان:

۱ - ملك اودل = ابدال د ترين زوی (۴۴۰ هـ شاوخوا)

۲ - ملك سليمان زيرك د عيسى زوی (د ۷۵۰ هـ شاوخوا)

۳ - ملك بارك د زيرك زوی (د ۷٦۰ شاوخوا)

۴ - ملك پوپل د زيرك زوی (۷۸۳ هـ شاوخوا)

۵ - ملك حبيب د پوپل زوی (د ۸۰۰ هـ شاوخوا)

٦ - ملك بامي د حبيب زوی (د ۸۵۰ هـ شاوخوا)

۷ - ملك بهلول د کاني زوی او د بامي لمسی (د ۸۹۰ هـ شاوخوا)

۸ - ملك صالح دمعروف زوی اودبهلول لمسی (د ۹۵۰ هـ شاوخوا)

۹ - ملك سدو د معروف زوی د بهلول لمسی (پر ۹٦۵ هـ زېږېدلی او پر ۱۰۳۱ هـ مړدی)

۱۰- خضر خان د سدو زوی (پر ۱۰۳٦ هـ مړ دی)

۱۱ -ملك مغدود دسدو زوی اوکامران دسدو زوی(۱۰۵۰هـشاوخوا)

۱۲ - خداداد سلطان او شېرخان د خضرخان زامن (۱۰۷۰هـشاوخوا)

۱۳ - سرمست خان د شېر خان زوی (د ۱۱۱۰ هـ شاوخوا)

۱۴ - دولت خان د سرمست خان زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)

۱۵ - رستم خان د دولت زوی (د ۱۱۱۹ هـ شاوخوا)

د هرات ابداليان:

۱٦ - حيات سلطان د خداداد سلطان زوی (د ۱۱۲۳ هـ شاوخوا)

۱۷ - عبدالله خان د حيات سلطان زوی (د ۱۱۳۰ هـ شاوخوا)

۱۸ - زمانخان د دولتخان زوی (۱۱۳۲ هـ - ۱۱۳۵)

۱۹ - محمدخان دعبداللهخان زوی (د ۱۱۳٦ هـ شاوخوا)

۲۰-ذوالفقار خان دزمانخان زوی (۱۱۳٦ هـ - ۱۱۴۴ هـ)

۲۱ - الله يارخان د عبدالله خان زوی (۱۱۳۸- ۱۱۴۴هـ)

۲۲ - رحمان خان د عبدالله خان زوی (۱۱۳۸ -۱۱۴۴ هـ)

اخځونه: بريټانيکا دائرة المعارف-آريانا مجله ۳ ټ کابل - پټه خزانه د کابل چاپ - مخزن افغاني قلمي - تاريخ سلطاني د سلطان محمدخالص کندهاري د ۱۲۹۸ د بمبيي چاپ - تذکرة الملوك د راورټي په حواله - لوی احمد شاه بابا د کابل چاپ - آئين اکبري - تاريخ احمد قلمي - خورشيد جهان - تتمة البيان - تاريخ نادرشاه - روضة الصفای ناصري ۸ ټوك - جهانکشای نادري - عمل صالح ۲ ټوك - تاج التواريخ ۲ ټوك - تاريخ ايران د سرپرسي سايکس - خلاصةالانساب خطی - کابل مجله ۲ ټوك - نادرنامه، منظوم خطی - پښتانه شعرا، لومړی ټوك ۱۹۴۵ کال کابل کالني - صولت افغاني - مجمع التواريخ - مشاهيرابداليان - عباسنامه - تاريخ روسای پنجاب- شوکت افغاني - احمد شاه بابا د کابل چاپ د مير غلام محمد غبار تاليف.

(۷۵ نومره نسبليك وګورئ.)

: The Digital Library

هوتکیان

(۱۱۲۰هـ - ۱۱۵۰ هـ)

د دغه لنډ تاریخ په پیل کښې مو د پښتون کهاله په اړه ولوستل چې د پښتون له درو زامنو څخه یو هم بیټنی یابیټ نیکه نومېد، د دغه شیخ له پښتنه او د متو له نسه چې د ده لور وه، د (غرزي - غلجي- غلزي) په نامه د پښتنو د مشهورو غلجیو قبیلو ټبرونه مشهور شول.

دا نوم ښېشکه "غرزی" د "کوهزاد" په مانا دی، ځکه چې په افغانستان کښې د سړیو او ځایو د زیاتو نومو رېښې د پښتو د "غر" له کلمې څخه راوتلې دي او ان د غور - غرچه - غرج- غلج- خلج ټولو کلمو رېښې له دې کلمې څخه جوړې دي، چې په منځنۍ آسیا کښې د ځایو او قبیلو له پاره کارېږي.

توماسچك وايي چې د گر "GAR" یعنې غر کلمه لرغونې باکتري دري کلمه ده او "غرچه" د آمو لوړې خوا ته د غرني ولایت د آریایي اوسېدونکیو نوم دی، له دې کبله نو غرچه، خلج، غلج او غرج د غره د زوی یا غرزی او (کوهزاد = کهزاد) په مانا دی.

د "غر" کلمه چې اوس په پښتو کښې د غره په مانا ژوندی ده د - اوېستا په "هوم یشت" کښې "گیری" راغلې چې په خورده اوېستا کښې هم

لیدل کېږي، په سنسکریټ کښې هم "گیر" او "گیری" "GIRI" د غره په مانا و، ان عربانو د پخواني گرشاه لقب (ملك الجبال) په معرب ډول جرشاه کړی دی. (د تاریخ طبرستان ۵۶ - ۱۸۳ مخونه)

په پښتو کښې غرځه - غرځنی د (کوهي - غرني) په مانا دی چې د غرچه او غلچه = غلجی نوم له هغه څخه راوتلی دی او غلجیان د پامیر او زرافشان د رود په درو کښې اوسي.

عربي جغرافیا لیکونکیو هم دغه ټکي ته اشاره کړې ده چې "غر" د "جبل" په مانا د غرشستان او غرجستان په تاریخي نومو کښې دخیل و، یاقوت د البشاری په حواله وايي چې: غرج اصلاً د غره په مانا دی خراساني مؤرخانو چې دا کلمې له خپلو هېوادوالو څخه اورېدلې دي د "غرجستان" نوم یې په اصلي شکل "غرستان" لیکلی دی چې له غر+ستان څخه عبارت دی (غر - د کوه، په مانا او "ستان" د ظرفیت پخوانی علامه ده).

لکه منهاج سراج جوزجاني چې د دغه هېواد له خلکو څخه و، زیاتره د عربو د غرجستان او غرشستان پر ځای غرستان لیکي، د طبقات ناصري په زړو خطي نسخو کښې څو ځایه غرستان لیدل کېږي.

په هر حال غلجي = غلزي یو پخوانی نوم دی چې مانایې د غره زوی ده. د افغاني غلجیانو لومړی نیکه په همدغه نامه یادېده، ده دري زامن لرل چې نومونه یې هم آریایي زړو نومو ته بیخې ورته دي:

توران - تولر - بولر - موړ پوهېږو چې "تور" له هغو پخوانیو آریایي نومو څخه دی چې په اوېستا کښې راغلی دی دا نوم تر اوسه په پښتنو کښې په ببلا، ببل ډول (تور- توراني- تورك- توری) رواج لري، همداراز "بولر" یا "بلور" یو زوړ نوم دی چې د گلگت تر سیمو د نورستان پر خلکو اطلاقېده، د ((بارتولد)) په وینا تر اوسه هم د هغه ځای ځینې تور پوښه قبایل ځانونه

The Digital Library

"بلور" بولي، دا کلمه تر ۱۸ پیړی پورې په چیني کتابو کښې لیدل کیږي. محمد حیدر دوغلت چې د (۹۳۲هـ) په شاوخوا کښې ژوندی و، پردې سیمو یې حکمراني کوله نو د کشمیر له ناوې څخه د کابل ترناوې پورې او شمال خوا تر یارکند او کاشغر پورې یې داسیمې بلور او بلور ستان وبللې ترده دمخه منهاج سراج او محمد غوفی د غوري دوری مؤرخان د شغنان، تخارستان او درواز د غرو په لړ کښې بلور هم راوړي مستربیلو وایي چې:

بولر یابلور د باختر د کلمې طبیعي تحریف دی. په هر صورت د غلجي، توران، تولر، بولر کلمې او نومونه ټول دا رابښیي چې دوی پخوانی آریایي ریښې لري او هم دا زیاتوي چې افغاني غلجیان هم له ارایایي نژاد سره تینګه اړه لري.

خو (هوتك) (د کندهار او کلات له غلجیو قبیلو څخه) د هوتکو د قبیلې لومړي نیکه چې د پښتو اشعار یې د پټې خزانې په واسطه موږ ته رارسیدلي، د انساب پېژندونکیو په وینا د بارو زوی او د پورتني نوموړي تولر لمسی و، چې ده د ملکیار، یوسف، دولت او عرب په نومونو څلور زامن درلودل، د هوتکو د پاچهی د موسس میرویس خان پلار ښالم خان په اتم پلار په دې توګه ده ته رسیږي:

ښالم د کرم زوي، د مند لمسی، د عمر کړوسی، د جلال الدین کوسی، د قطب کودی چې هغه بیا د اسحاق زوی، د حسین لمسی، د ملکیار کړوسی او د هوتك کوسی دی.

د هوتکو کهاله غرې د ترنك او ارغنداو پرغاړو سیمه ییز ولسوالان و، لکه چې وویل شول له چنګیزیانو سره یې سختې جګړې وکړې، خو د د دوی د ژوندانه ښکاره څرنګوالی لاس ته رانه غی، یوازې دا معلومه ده چې تر میرویس خان دمخه د کندهار له جلدکه تر غزني د غلجیو قبیلو مشر تابه

او ولسوالي په سلطان ملخي توخي پورې اړه درلوده چې دمخه یې یادونه وشوه.

د میرویس خان پلار ښالم خان چې د خپل وخت له مشرانو څخه و، د سلطان ملخي لور نازو نومې یې په نکاح کړه، چې د هغې له نسه څلور زامن حاجي میرخان، عبدالعزیز، عبدالقادر، او یحیی خان و زیږېدل.

له دغو زامنو څخه حاجي میرخان یا میرویس خان هغه نومیالی و، چې له غزني څخه ترکندهاره یې خپل نفوذ خپور کئ، د توخي او ابدالي د دوو ټبرو (چې له کندهاره ترغزني یې حکومت کاوه) او د ډهلي او اصفهان د دوو شاهنشاهیو د تاریخي نفوذ تر منځ یې په ولسي چارو کښې لوی لاس درلود، په کندهار کښې یې د خپلواك سلطنت بنسټ کښېښو، د سید جمال الدین افغاني او سلطان محمد خالص په وینا دی د متین فکر او لوړو اخلاقو څښتن او هم ښه ژبور سړی و، دا چې له یوې خوایې مور د توخي حکمرانانو له کهاله وه، او له بلې خوایې د ابدالي کامران خان (چې د مخه یې یادونه وشوه) خانزاده نومې لورکړې وه، ځکه نو ابدالي او توخي قبیلو دواړو د ده ملاتړله. له بل پلوه د ده خپل کهول هم له ډېرو پیړیو راهیسي په هوتکو کښې نفوذ درلود او ولسوالي یې کړې وه.

د همدغو ورتیاو له مخې میرویس د کندهار د ابدالیو او غلجیو د ټبرو له خوا د "بابا" په لقب وپېژندل شو، هغه وخت چې صفوي نصراني حکمران ګرګین خان کندهار ته راغی او پر خلکو یې هغسې ستمونه وکړل چې د زغملو نه وه، نو میرویس څلور واره اصفهان ته ولاړ د شاه حسین صفوی دربار ته یې د خلکو فریاد ورساوه او هم یې د دربار اوضاع له نژدې څخه وکتله، دده یو ملګري "ریدي خان" په خپل منظوم کتاب "محمود نامه" کښې چې د میرویس د زوی په نامه یې نظم کړی دی د. میرویس دا د خواهي

The Digital Library

او د شاه حسین صفوي ځواب داسې بیانوي:

چې میرخان تللی اصفهان ته ونه
مخ یې مکې د پاك سبحان ته ونه
پاچا تې عرض کړ ټول حال د پښتون
د ګرګین ظلم بد احوال د پښتون
پاچا ویل: زه نسوای کولای چاره
د ګرګین خان ظلم و ستم د پاره
که یې معزول کړم کندهار نه پرېږدي
جور وستم او خپل شعار نه پرېږدي
ګرګین خو ګرګ دی ګرګ خو ظلم کوي
وینې تووینه هم پسونه څیري
زه هم خایف یم چې به څه کړم ګرګین
نامسلمان دی، ارمنی دی، بې دین
نه په اسلام کښې ځان پا بند ګڼینه
نه نصراني نه له عیسی بیرینه
بیرېږم زه چې خدای کړي قهر ښکاره
د سلطنت په رڼا کور سي تیاره
میرخان ویل: ای حسین پاچا وګوره
حال د حاکم او رعایا وګوره!
ګرګ دی ایله کئ پررمه سو شبان
جور و ستم کاندې بیحد ګرګین خان
موږ له طاقت نسته چې کړو به زیاتي
صبر پر ظلم د ظالم ارمني

دا څلورم واردی راځم سلطانه
عرض د ظالم له لاسه کړم سلطانه!
که پاچا نه کړي داد خواهي د مظلوم
ظالم حاکم کا، ظلم ډېر په محکوم
جور چې ډېر شي سلطنت شي برباد
د ظلم قصر پوپنا بې بنیاد

عربیه:

الملك یبقی مع الکفر ولایبقی مع الظلم
کافر کولای سلطنت شي مدام
که وکړي داد، نه وي جابر پرانام
مګر ظالم خو نسي کړای سلطنت
خالق رحیم دی، ورکوی خلافت
چا ته؟ چې زړه یې وي په مهر ودان
د خدای عیال ګڼي پر مځکه انسان
سلطانه! واوره په ښي غوږ دا وینا
مکړه ستم د خلق الله په هر چا
د ستمګارو پای ورانی دی، خراب
د ظلم اور یې کا په خپله تراب
د مظلوم آه داسې کاري وي ګوره
چې اور یې نه ځي د ظالم له کوره
لمبې په بلي کا د ظلم په کور
تړوله به کاندې بېنوا په دې اور

The Digital Library

ښـايـي ظـالـم چـې رحـم وکــا پـه ځـان
په ظلم خوار نه کړي خپل ځان او جهان
سلطانه! ګـوره پـر ځـان رحـم وکـــړه
ـ خپـل کلـی کـور پـه جـور مـه ورانـوه"

خو دا چې صفوي پاچا د میرویس فریاد وا نه ورید او د اصفهان له درباره نا امیده شو، نو له هغه ځایه بیت الله ته ولاړ، د عربو له عالمانو څخه یې له ګرګین سره د جنګ جواز او د هغه د وژلو فتوا واخیسته، په اصفهان دربار کښې یې هم دومره نفود وموند چې درباریان یې پر ګرګین بد ګمانه کړل، تر هغه وروسته حاجي میرویس کندهار ته راغی، هلته یې د ارغنداو پر غاړه (له کندهار د اوسني ښار څخه شپږ میله لیرې) په کوکران کښې یوه لویه ملي جرګه جوړه خلکو ته یې د اصفهان د دربار او ضاع بیان او د حجاز د علماوو فتوا ښکاره کړه او له دوی څخه یې تعهد واخیست.

په دویمه جرګه کښې چې د کندهار ښار ختیځ ته شل میله لیرې په مانجه کښې جوړه شوه او په هغه کښې د کندهار د زیاتو قومو مشرانو لکه سیدال خان ناصر، بابو خان بابی، بهادر خان، پیر محمد میاجي هوتك، یوسف خان هوتك، عزیز خان نورزی، ګلخان بابر، نورخان بړیڅ، نصرو خان الکوزی، یحیی خان د میرویس ورور، محمد خان د هغه وراره او یونس خان کاکړ ګډون کړی و، د خپلواکۍ د اعلان وثیقه لاسلیك شوه او ټولو په قران عظیم الشان لوړه وکړه.

تر هغه وروسته میرویس د کندهار د ټولو قومونو په مرسته د صفویانو بیګلربیګي ګرګین خان او د هغه ټول لښکریان ووژل، کندهار ښار یې ونیو او د ګرګین وراره الکسندل میرزا د هغه ستمګر مړی واخیست او له ښځو او کوچنیانو سره یې هرات ته وتښتېد.

وروستني مؤرخان د دغه ملي مشر د آزادۍ غوښتلو د غورځنګ پر نېټه اختلاف لري: مثلاً شېر محمد یې د (۱۱۲۰هـ) کال د صفرې میاشت او سلطان محمد یې د (۱۱۲۱هـ) کال صفره لیکي، خو نواب صمصام الدوله د هغې پېښې کال (۱۱۲۰ هـ) ګڼلی او خافي خان مؤرخ وايي چې پر (۱۱۱۹هـ) کال په هند کښې د محمد اعظم شاه دربار ته د ګرګین د وژلو خبر ورسېد کلنل ملیسون د افغانستان په تاریخ کښې (۱۷۰۹م - ۱۱۲۱هـ) کال لیکلی دی، آو میرزا محمد خلیل صفوي (۱۱۲۲هـ) کال ښوولی دی.

خو د پټې خزانې روایت لیکونکی تر ټولو مؤرخانو موثق او د اعتبار څښتن دی. هغه پېښې په خپلو سترګو لیدلي او هم یې مستقیماً له خپل پلار څخه روایت کړي دي چې: "پر ۲۹ د ذیقعدة الحرام سنه (۱۱۱۹) هجري د حاجي میر خان د خپلواکۍ دغه پاڅون د ګرګین او صفویانو د لښکر په وژل کېدو پای ته ورسېد.

کندهار د جغرافیي موقعیت له اړخه د ایران او هند د دوو شاهنشاهیو تر منځ ډېر ارزښت لاره، هغه وخت چې ملي مجاهدینو د میرویس په مشرۍ په کندهار کښې د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ، د هند تیمور دربار د دغه خبر په اورېدو وربږدېد او د پښتنو خپلواکۍ یې د ځان له پاره لوی ګواښ وباله، دا ځکه چې د هند تیموري حکمداران د غوریانو، خلجیانو او لودیانو د امپراتورۍ او له بیا راژوندي کېدو څخه وېرېدل، لکه صمصام الدوله او خافي خان چې لیکي:

هغه وخت چې د افغانانو د خپلواکۍ د اعلان خبر د هند تیموري دربار ته ورسېد نو په ښکاره یې د مجبوریت په سبب د افغانانو خپلواکي تر یو ځایه په رسمیت وپېژنده، خو په پټه یې د اصفهان له دربار سره مخابره او مفاهمه وکړه چې د دې پېښې د مخنیوي له پاره چې د خافي خان په

ne Digital Library

تصریح د دوارو هېوادو او ولسونو له پاره د صایبې رایې مخالفه پېښه وه ډېر ژر زیار وباسي (منتخب اللباب) خو حاجي میرویس چې د دوی قوي شاهنشاهیو تر منځ خپل خطرناك موقعیت ښه پېژانده، په درېمه جرگه کښې یې د اولس مشران راغونډ کړل وروسته تر هغه چې د افغاناولس سیاسي دریځ یې د دوو ختیزو او لوېدیزو دولتو تر منځ وښووه او د هغوی قوتونه یې څرگند کړل نو ویې ویل: "که زما سره یو شئ او زما ملا وتړئ نو د خپلواکۍ بیرغ به هسك وساتو، او پرې به نه ږدو چې بیا د پردیو مریتابه کړی، زموږ په غاړه کښې ولوېږي، هغه کسان چې د پردیو مریتوب مني موږ له هغه سره هېڅ اړه او خپلوي نه لرو او نور دې زموږ په هېواد کښې نه اوسي".

ملي جرگې چې د ملي مشر وینا واورېده نو ده ته یې د موافقت لاس ورکئ او ټینگه ژمنه یې ورسره وکړه چې د ژوند تر وروستۍ سلگۍ پورې به د خپلې ملي خپلواکۍ او آزادۍ ساتنه کوي". (تتمة البیان)

د گرگین او د هغه د ملگریو د وژلو خبر د گرجي د لښکر د هغه بقیة السیف په واسطه اصفهان ته ورسېد چې د گرگین له خوا د پښین سیمې د ترین ټبر د مخنیوي له پاره هغې خواته تللی وو، د بېرته راگرځېدو په وخت کښې میرویس شړلی او پارس ته تښتېدلی وو، پخپله میرویس هم صفوي پاچا ته لیك واستاوه، د افغان او فارس جگړې د کتاب لیکوال په وینا په هغه لیك کښې یې لیکلي وو چې: پاچا دې له تدبیره کار واخلي، کندهار ته دې لښکر نه رالېږي، ځکه ټول افغانان د دوی وژلو ته توره په لاس ولاړ دي، او که مجبوره شي ښایي چې کندهار د ډهلي پاچا ته وسپاري، ځکه نو ښایي چې صفوي پاچا ددغه هېواد سیاسي موقع په نظر کښې ونیسي" همداشان یې د ډهلي دربار ته لیك واستاوه او په هغه کښې یې د دوارو خواو، یادونه وکړه او تمه یې ورپیدا کړه چې که د هند دربار دده مرسته وکړي په

راتلونکي وخت کښې به د صفوي توابعو یوه برخه د اصفهان پر خلاف وپاروي.

خو صفوي دربار وغوښتل چې میرویس د گوابنلو او بیرولو له لارې د ځان تابع کړي، ځکه یې میرویس ته یو استازی راوستاوه، چې د ملیسون په وینا جاني خان او د مرجان ملکم او سید جمال الدین افغاني په وینا محمد جامي خان نومېد، دغه استازي له صفوي درباره یو پیغام راوړی و چې: د ایران پاچا د گرگین وژل بخښي، خو میرویس باید اطاعت ته غاړه کښېږدي او صفوي لښکر کندهار ته پرېږدي. سربېره پر هغه نوموړي استازي افغاني مشر د مقابل لوري له عظمت او شوکت او د دغه کار له ناوړې پایلې و ډاراوه خو میرویس چې کلك زړۀ او ټینگ اعصاب لرل په ډېره مېړانه یې داسې ځواب ورکئ:

"ته فکر کوې چې عقل او حکمت یوازې په ناز او نعمت کښې لاس ته راځي او زموږ په غرو کښې کښې یې اثر نه شته - ستا پاچا که څه کولای شوای خپل کار یې په زور پر مخ بېوه، دغو بې گټو خبرو ته به اړنه و ..." (سرجان ملکم).

میرویس امرو وکئ چې: هغه درې ملي صفوي استازي زندان ته بوځئ، د ملیسون په وینا په دغه کار کښې یې دوه لوی مقصده درلودل، لومړی دا چې د ایران د دربار ځواب ځنډنی شي چې لښکر رالېږل هم وځنډېږي، بل دا چې د اصفهان دربار ته څرگنده شي چې د افغاني خپلواکۍ بیرغ ټیټېدونکی نه دی او د صفوي دربار تهدید او تطمیع د ده او نورو زړورو افغانانو پر روح څه اغېزه نه لري.

څنگه چې د لومړي سفیر را استول د میرویس خان آزادی پال هوډ مات نه کړ نو د اصفهان درباریانو له یوې بلې وسیلې څخه کار واخیست او د هرات حکمران محمد خان بلوڅ یې چې د میرویس پخواني دوست او د حج

The Digital Library

په سفر کښې هم ورسره و، د سفارت په توګه کندهار ته واستاوه، چې په دوستانه ډول له افغان ملي مشر سره خبرې وکړي، او د خپلواکۍ تود نغری په دوستانه نصیحتو سوړ کړ، خو افغان مشر نوي استازي ته وویل:

"خدای ته شکر باسه چې ستا د ملګرتیا حق مې سترګو ته دربرې،
که دا نه وای نو تابه هم د نورو په شان پاداش لیدلی وای - زموږ د غرو آزاد خلك د بیا مریتابه په کړۍ کښې نه شي لوېدلای، زړورو زمریانو زنځیر شلولی دی او له تیکو را ایستلی شوې تورې بېرته په تیکو کښې نه ننوځي.

"میرویس د دوستۍ د درناوي په بنسټ محمد خان په ښه عزت وساته او په دې وسیله یې د اصفهان دربار ته څرګنده کړه چې: دی او د ده قوم به خپله ملي خپلواکۍ بیا له لاسه ور نه کړي، د میرویس د دغه مېړني دریځ نه ماتیدونکی هوډ پر وړاندې د اصفهان دربار د هرات حکمران ته چې د محمد خان پر ځای ټاکل شوی و، پر (۱۱۲۲هـ - ۱۷۱۰م) کال امر وکړ چې پر کندهار یرغل وکړي، خو میرویس له پېنځو زرو پښتنو سپرو سره د هغه مخه ونیوه او سخته لویه ماته یې ورکړه.

په راتلونکو (۱۸) میاشتو کښې د اصفهان له خوا څلور ځله پر میرویس او آزادی غوښتونکیو **افغانانو** باندې لښکرکښۍ وشوې، خو ټول بېرته ناکام پرشاولاړل، وروستۍ پلا پېنځه زریز لښکر د تبریز د حکمران محمد خان په مشرۍ دې خوا ته وګمارل شو چې یوازې پنځوسوو پښتنو سپرو پر شا وشړل، تر زرو زیات کسان یې په جنګ کښې ووژل او ټپیان پر ډګر پاتې شول، په خپله حکمران هم له درو زامنو سره د پښتنو جنګیالیو په لاس کښېووت.

دغو پرله پسې ماتو او ناکامیو د اصفهان دربار اړ کړ چې لویه لښکرکښي وکړي، ډېر په قهر شو او خورا لوی خونخوار لښکر یې راویوست

د دغه لوی لښکر سالارې یې د ګرجستان حکمران او د وژل شوي ګرګین وراره خسرو خان یا کیخسرو خان ګرجي ته وسپارله چې د دربار له زبردستو کسانو څخه و، دا ځکه چې ګوندې خسروخان به د خپل تره د غچ اخیستلو له لارې له جوشه ډك کار پر مخ بوځي، هغه و، چې خسرو د کندهار خوا ته پر مخ راغی او په فراه کښې یې واړول، په دې لویه لښکرکښۍ کښې د خراسان ټول امیران، د هرات حاکم او د کرمان حکمران علي قلي هم د خسرو ملګری وو. دا مهال میرویس خان د پټې خزانې د لیکوال پلار داود خان هوتك په فراه کښې د افغاني ځواکونو مشر وټاکه، چې همهلته له خسرو سره ونښت، خو خسرو پر مخ راغی او میرویس له لږ قوت سره ګرشك ته نژدې د هلمند پر غاړه تیار ناست و، د میرزا محمد خلیل په وینا د خسرو لښکر پنځوس زره سپاره او پلي لرل، چې بشپړه توپخانه او خزانه هم ورسره وه او په هغه کښې (۱۲۰۰) نه خالص ګرجیان وو، چې خاص د ګرګین د غچ اخیستلو له پاره راغلي وو، بالمقابل پښتني ملي قواوې لږې وې، ځکه نو را پر شاشوې، او د خسرو لښکرو کندهار کلابند کړ (۱۱۲۳هـ - ۱۷۱۲م).

کندهاریانو د ښار په ساتلو کښې په ډېره مېړانه پښې ټینګې کړې او په هره حمله کښې یې صفوي لښکر پرشا وواهه، په خپله میرویس هم خپل قوتونه له سره نوي راغونډ کړل او د کندهار د جنوب له خوا یې د بلوڅو د پښین د ترینو او نور قومونه د وطن ساتنې له پاره راوپارول او د خسرو پر لښکر یې یرغل وکړ، د ذخیرو د رارسېدلو لاره یې پر وتړله. خسرو چې خپل نیم لښکر په دې اخ وډب کښې بایللی و، ویې غوښتل بېرته پارس ته وتښتي، خو میرویس له خپلو (۱٦) زرو تنو سره پر هغه یرغل وکړ، د جان ملکم په وینا د صفوي تېرکوونکیو له (۲۵) زرو تنو څخه یوازې پېنځو سوو تر اووسوو تنو پورې له مړینې ځان وژغورلای شو.

The Digital Library

خسروخان هم په جګړه کښې د خپل اکا په څېرو وژل شو، د اد (۱۱۲۳هـ) کال د روژی پر ۲۸ مه (او د مجمع التواریخ په وینا پر ۱۱۲۴هـ) پېښه شوه، تر دې خونړۍ جګړې وروسته چې کندهاري ننګیالیو، صفوي تېري کوونکي ټول ووژل، د اصفهان دربار یوبل لوی خونړی لښکر د محمد رستم خان په مشرۍ کندهار ته راواستاوه، خو دا چې د ملي مشر مټ او بازو د ولس په یووالي او مرسته ډېر سخت غښتلی و، نو ځکه دغه لښکر هم هېڅ ونه کړای شول او مات شو، رستم د دې له پاره چې د خپلو اسلافو په برخلیك اخته نه شي بېرته پارس ته پرشاسو (۱۱۲٦هـ - ۱۷۱۴م).

همدارنګه محمد زمان قورچي باشي هم له اصفهانه له لوی لښکر سره کندهار ته راواستول شو، چې د میرزا خلیل په وینا د بسطام په سیمه کښې دی هم ووژل شو. ځکه چې په دې وخت کښې چې د هرات ملیون هم (لکه چې وویل شول) د ابدالي امیرانو په مشرتابه له متجاوزو صفویانو سره مقامت کاوه، ځکه نو تر هغه وروسته کندهار ته د صفوی لښکر را استول ممکن نه شول او میرویس هم په کندهار کښې د ښه واك خاوند او غښتلي ملي مشر شو، چې خلکو ورته د "بابا" لقب ورکړ.

ده په دې وخت کښې د ډهلي له دربار سره خپل سیاسي اړیکي ډېر ښه ساتل او د کندهار ملي دولت یې هغه دربار ته په رسمیت ور پېژندلی و په پای کښې یې دسیاسي دوستانه اړیکو د ټینګښت له پاره خپل ورور حاجي امکو د سفیر په توګه د هند تیموری پاچا فرخ سیر ډهلي دربار ته واستاوه او د هغه په لاس یې دوستانه سوغاتونه ورولېږل، د ډهلي دربار هم د کندهار ملي حکمران په رسمیت وپېژاند او د حاجي امیرخاني "خطاب یې د "توري" او "پیل" له سوغاتو سره د میرویس ملي دربار ته راواستاوه (مجمع التواریخ) چې په دې سیاسي وسیله میرویس د خپل هېواد له ختیز اړخه تر

یوه ځایه ډاډه شو. د میرویس د حکمرانۍ بریدونه له فراه، شین ډنډ (سبزوار) او سیستان څخه نیولي تر پښین او د سلیمان غره تر لمنو او شمال خوا تر غزني پورې رسېدل، پر ابدالي او غلجي قبیلو یې په مساوي توګه حکومت کاوه بلو ځانو هم ورسره مرسته او ملګرتیا کوله. ده د شاهۍ لقب ونه مانه، او په هغه جرګه کښې چې د کندهار قومو د ده د سترو خدمتو د ستایلو له پاره دی په خپله پاچهۍ مانه ده خلکو ته ویل چې: "ما د دې له پاره ستاسي خدمت نه دی کړی چې پاچهۍ وکړم یا د پاچهۍ پر تخت کښېنم او خولۍ کړه کښېږدم، زه په دې ښه نه ایسم چې پر تاسې پاچهي وکړم، بلکې په دې ښه ایسم چې ستاسې خدمتګاري وکړم ما ته همدا بس ده چې ولس راته "بابا" ووایي، نور نو نه جواهر غوارم او نه سره زر او سپین زر، زما همدابس دی چې ستاسي خدمت وکړم او تاسې د خپلو زامنو په څېر وروزم. زما پاچهي د لاسه نه کېږي، زه ستاسې کوچنی خادم یم!"

د ده د دغو خبرو مطلب د دري ژبې یو شاعر داسې منظوم کړي دي:

نه خدمت نمودم که شاهی کنم
بتخت شهی کج کلاهی کنم

نزیبد مراشاهی و سروري
سر افرازم از افسر چاکري

مرا بس که گویند قومم " پدر "
ندارم طمع گوهر وسیم وزر

همین افسرم به که خدمت کنم
شما را چوفرزند خود پرورم

نه دیهیم شاهی بود درخورم

: The Digital Library

شما را همی کمترك چاکرم

میرویس یو ځیرك، پوه او ډیپلومات سړی و، د ګاونډیانو په سیاسي اوضاع ښه پوه او صفوي دربار یې ښه پېژاند، د حکمدارۍ په دود او دستور ښه پوهېده، اته کاله یې د یوه مشربابا په توګه د خپل ولس مشرتوب وکړ، خلك یې خوښ وساتل تل یې د خلکو خواخوږي کوله او د مهربان پلار په څېر یې وروزل. په افغانستان کښې خلك ورته "بابا" وایي او د یوه بزرګ قطب په شان د ده د مزار زیارت کوي د ځینو ناروغیو له پاره د ده د مزار خاوره شفا بولي. وایي چې: دغه نومیالی مشر جګه ونه، قوي اندامونه او سپینه اوږده ږیره درلوده، پر سر یې وېښتان نه وو، سپین پرتوګ اوسپین کمیس یې اغوستل او یو پټو یې درلود چې د کلیو په ملي جرګو کښې به یې پر مځکه د خلکو په منځ کښې غوړاوه او د کلیوالو په څېر به پر هغه کښېناست، نور به یې هم پر خپل پټو کښېنول او ملي پېښې او قضایا به یې د خپل صایب فکر په مرسته حل کول، خلك به یې له یو بل سره دوستی، ښېګڼې، همدردۍ او مرستې ته بلل.

میرویس د خپلو هېوادپالو مجاهداتو په پای کښې د افغاني سلطنت او ملي برم مړه ډیوه بیا په کندهار کښې بله کړه، د خپلواکۍ او آزادۍ هغه شوی درس یې د خپلو خلکو غوږو ته ورساوه او د ۱۱۲۷هـ کال د ذیحجةالحرام پر ۲۸ مه نېټه له دې دنیا ولاړ په افغان تاریخ کښې یې د تل له پاره نیك او ښه نوم پرېښوو، دی د کندهار ښار لوېدیځ خواته د کوکران په کلي کښې د لوی سړك پر غاړه ښخ او دا بیت یې پر مزار لیکلی دی:

بر سر مرقد ماچون گذری همت خواه
که زیارتگهٔ مردان جهان خواهد بود

(وګورئ ۷٦ - ۷۷ عکس)

له میرویس څخه دوه زامن پاتې شول یو محمود چې د پلار د مړینې پر وخت ۱۸ کلن و او حسین چې ۱۴ کلن و. د میرویس تر مړینې وروسته یې ورور پرځای کښېناست چې د ملیسون، جان ملکم او سید جمال الدین په وینا "عبدالله" او د ده د همهالیو لکه جهانگشای نادري، مجمع التواریخ، پټه خزانه او همدارنګه د سلطان محمد، شېرمحمد، روضةالصفای ناصری او انسکلوپیډیای اسلامي په موثوق قول "عبدالعزیز" نومېد. دغه سړی د خپل ستر ورور په شان لوړ همت نه درلود، همدا چې واکمن شو ملي جرګه یې راوبلله او خلکو ته یې د صفویانو د اطاعت منلو وړاندیځ وکړ، ملي جرګې دغه جوغ ته غاړه کښېنه نه ښووه، خو عبدالعزیز د اصفهان دربار ته استازی ولېږه او په درو شرطو یې د اصفهان دربار اطاعت ومانه:

لومړی، د هغه باج او خراج معافول، چې د ګرګین په وختو کښې افغان اخیستل کېده.

دویم، کندهار ته د صفوي لښکر نه راتګ.

دریم، د عبدالعزیز په اولاده د پاچهۍ دوام.

پښتانه چې د عبدالعزیز په دغه ناوړه وضعیت خبر شول، د دوی ځلوېښتو زرو مشرانو د میرویس له مشر زوی محمود سره لاسونه یوکړل، عبدالعزیز یې وواژه.

خو په پټه خزانه کښې لیکلی شوي دي چې:

"میر عبدالعزیز چې د حاجي میر خان ورور و، په کندهار کښې مشر شو، خو د اولس رعایت یې کم کا. څو چې په (۱۱۲۹) سنه هجري د شپې د نارنج له قصره له بامه خطا شو او راولوېد مړشو." (پټه خزانه - ۱۰۹مخ)

ملیسون د دې پېښې نېټه د (۱۷۱٦م) کال مارچ لیکي چې له

he Digital Library

همهغه (۱۱۲۹م) کال سره برابره ده.

د کندهار خلکو دا پردی پال سړی په سزا ورساوه او پرې یې نه ښوو چې خپله ملي خپلواکي چې د زړو افغان زلمیانو په وینو اخیستل شوې وه، له لاسه وباسي، د عبدالعزیز تر مړینې وروسته یې د میرویس مشر زوی چې محمود نومېد خپل مشر وټاکه، محمود تر (۱۱۳۴هـ - ۱۷۲۱م) کال پورې د کندهار د پاچا په توګه حکمراني وکړه ده چې د پلار په شان یې لوړ همت درلود، د ملي حکومت د پراختیاپه فکر، کښې شو، پر همهغه کال یې د فراه او سیستان له لارې پر کرمان یرغل وکئ او د هغه ځای د حاکم "لطف علي" سره تر روغې وروسته بېرته کندهار ته راغی خو آرام نه کښیناست، بیا یې پر همهغه (۱۱۳۴هـ) کال په کندهار کښې ملی تازه دمه قواوي راغونډې کړې او د صفوي دولت پر پایتخت اصفهان یې حمله وکړه ښار یې کلابند کئ، تر اتو میاشتو کلابندی وروسته (۱۱- ۱۵ - محرم ۱۱۳۵هـ.ق - ۱۷۲۲م) د صفوي کورنی وروستی پاچاشاه حسین د ایران تاج او تخت محمود ته وسپاره او پایتخت یې د افغاني بریالي لښکر ته پرېښوو.

شاه محمود د ایران فاتح د اصفهان تر نیولو وروسته د خپلې شهنشانی په وختو کښې د خپلو لویو سپه لارانو لکه سیدال خان ناصر، پیر محمد میاجي، محمدخان او عبدالله خان بلوڅ په واسطه لوی لښکرکښی وکړې چې تر دوه نیمو کالو پاچهی وروسته د (۱۱۳۷هـ - ۱۷۲۵م) کال د برات پر ۱۲ شپه په اصفهان کښې د دماغي ناروغی له امله د (۲۷) کالو پر عمر ووژل شو، دا د سلطان محمد، شېرمحمد ماثرالامراء او روضةالصفای ناصری وینا ده، خو سید جمال الدین او ملیسون د ده د وژلو نیټه (۱۷۲۵م ۱۱۳۸هـ) کال لیکلې دي.

د اصفهان د فاتح شاه محمود تر وژلو وروسته د میرویس وراره د

عبدالعزیز زوی شاه اشرف په اصفهان کښې د افغاني سلطنت پرتخت کښیناست او په ځیرکی سره یې د سلطنت چارې په ډېره ښه او سمه توګه اداره کړې، سیدال خان ناصر یې بیا د افغاني لښکرو سپه سالار وټاکه او هرې خواته یې لښکرکښی او فتوحات وکړل. دده د وخت له مهمو پېښو څخه یوه هم د بغداد د والي احمد پاشا لښکرکښی وه چې د شاه اشرف د پاچهی پر درېیم کال د (۱۱۳۹هـ کال د برات له ۱۲ څخه د ۱۱۴۰ هـ - ۱۷۲۷م کال ترمنځ) وشوه. شاه اشرف په خپل لښکر تور کان مات کړل، خو نور یې پښتانه نه پرېښوول چې له تورکانو سره ونښلي، دا ځکه چې شاه اشرف نه غوښتل د ترکانواو افغانانو تر منځ زیات مرګ او ژوبله وشي، هغه و، چې د شاه اشرف د ښه سیاست په اثر دا پېښه تر (۹) میاشتو وروسته په روغه او صفا پای ته ورسېده، د ده د پاچهی پر پېنځم کال (۱۱۴۲- ۱۷۲۹م) د عثماني خلیفه درېیم سلطان احمد خان له خوا راشد پاشا د سفیر په ډول د شاه اشرف دربار اصفهان ته راغی او هم له افغاني درباره محمد علیخان بلوڅ د ایلچي په توګه عثماني دربار ته ولاړ او په دې توګه د افغاني او عثماني دولتو تر منځ ښه اړیکي ټینګ شول.

تر هغه وروسته شاه اشرف د ایران له شمال څخه د روسي قواو د تیري مخه هم ونیوه، خو په داخل کښې له نادرافشار غونډې بده (حریف) سره مخامخ شو او د افغاني قوت رسی سره وشلېده، دا ځکه چې له کندهاره چې د هوتکي پاچهی مرکز و، په ایران کښې افغاني لښکرو ته مرسته نه رسېده، له همدې کبله اشرف څو ځایه ماتې وکړه تر پېنځو کالو او (۷) میاشتو پاچهی وروسته له ایرانه راپر شا شو، د هلمند پر غاړه د ګرمسیر ملخان کلا ته راغی، له هغه ځایه یې کوز ښوراوك زردکوه ته پناه یووړه او همهلته د عبدالله خان بلوڅ د زوی ابراهیم نومي له لاسه ووژل شو، دا پېښه

The Digital Library

د (۱۱۴۲ هـ - ۱۷۲۹ م) په پای کښې وه.

خو په کندهار کښې چې د هوتکو د پاچهۍ مرکز و، تر (۱۱۳۵هـ) کال وروسته چې شاه محمود اصفهان ونیو د ده کشر ورور شاه حسین حکومت کاوه دی عالم ادیب او ادب پال پاچاه و، د ده د پاچهۍ وخت په کندهار کښې په آرامۍ او هوسایۍ تېر شو، د پټې خزانې په وینا چې د ده په دربار کښې لیکل شوې، د ده امر له هراته، فراه او شین ډنډ (سبزوار) څخه نیولې تر غزني او ګومل پورې چلېده او هم یې د شال (کوټې) او پښنین سیمې د پنجاب د حدودو تر ډېره اسماعیل خان او ډېرهٔ غازي خان پورې ونیولې همدارنګه د کندهار ځواکونو له خوا د ملتان صوبه تر تهدید لاندې ونیول شوه او د افغاني قواو پر مختګ تر ملتانه ورسېد. دا مهال د هوتکو شهنشاهي د اوسني بلوچستانْ په ګډون د دجلې له غاړو څخه تر ملتان پورې رسېدلې وه، چې لوېدیځ ته شاه محمود او شاه اشرف ختیځ ته شاه حسین حکومت کاوه. د شاه حسین د پاچهۍ آرامې دورې تر (۱۱۴۹هـ - ۱۷۳٦م) پورې دوام درلود، همدغه کال د رجب پر (۱۷) نادرافشار د افغانستان د سیمو د نیولو په تکل لښکر راویوست، ځکه چې ده په پارس او ګرجستان کښې د افغاني قواو پایڅوړ سره تیت او پرك کړی و، دا مهال یې د کندهار د هوتکي دولت له ماتولو پرته بل کارنه لارده، هغه وو چې نادرشاه د کوچنی اختر د میاشتې پر دویمه له سیستانه راتېر او د شوال پر ۱۸ مه د دلخك او دلارام له لارې د هلمند پرغاړه ګرشك کلا ته راورسېد، د هغه ځای تر نیولو وروسته د کوچنی اختر د میاشتې پر (۱۱)مه له هلمنده راپوریووت او د (۱۱۴۹هـ - ۱۷۳٦م) کال د ذیقعدې د میاشتې په سرکښې یې د کندهار تینګه کلا چې هوتکي پایتخت و، کلابنده کړه.

د کندهار زلمی مدافع شاه حسین د نامتو سپه سالار سیدال خان

ناصر په ملاتړ تر یوه کال او څو میاشتو پورې د کندهار ښار په ډېره مېړانه وساته او نادرشاه یې پرې نه ښوو، چې له خپل ډېر غښتلي پوځي ځواك سره سره کندهار ونیسي.

د (۱۱۵۰هـ - ۱۷۳۷م) کال د ذیحجې د میاشتې په سر کښې د شاه حسین نظامي مقاومت پای ته ورسېد ځکه چې تر هغه دمخه لا د ده زړور سپه سالار سیدال خان د ده له زوی محمد سره د کلات په کلا کښې د نادرافشار لاس ته ور غلی و، او سیدال د نادر په امر ړوند کړای شوی و.

ځکه نو شاه حسین نادرشاه ته غاړه کښېښوده، د کندهار له ماتې سره د هوتکو د شاهنشاهۍ ستوری هم ولوېد، ټول افغانستان د نادر افشار لاس ته ورغی د سلطان محمد په وینا شاه حسین تر ۱۵ کالو پاچهۍ وروسته د نادر په امر مازندران ته و شړل شو او همهلته د ۱۱۴۹ هـ کال (بنایي ۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸م وي) د برات د میاشتې پر لسمه د نادري قهر په زهرو له دنیا ولاړ. (وګورئ ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ نومره عکسونه).

د افغانستان په تاریخ کښې د هوتکو د حکمرانۍ دېرش کلنه دوره د خپلواکۍ غورځنګ د راپاریدو له پلوه خورا غوره پېر دی، ځکه چې په دغه دوره کښې څوواره پرله پسې په کندهار کښې د داخلي او ملي حکومت بنسټ کښېښوول شو، چې وروسته بیا احمد شاه بابا پر هغه بنسټ د افغاني سلطنت ماڼۍ ودانه کړه. دې دورې افغان ولس دنیا ته په زړورتوب وروپېژاند، په خپله میرویس غښتلی او ملي شخصیت درلود، د پوهې او پښتنې روزنې په غېږ کښې پالل شوی و، مور یې "نازو" د سلطان ملخي لور عالمه او شاعره میرمن وه، چې پټه خزانه ددې او د میرویس خان د لور "زینبې" پښتو شعرونه راوړي.

سربېره پر دې د هوتکو په دوره کښې ډېر ادیبان او د توري او قلم

The Digital Library

خاوندان وو، لکه سیدال خان ناصر ستر پښتون سپه سالار، بهادرخان، پیر محمد میاجي او داود خان چې د هغې دورې، هم جنګیالی سالاران او هم پوهیالي عالمان او شاعران وو. د هوتکو په وخت کښې د پټې خزانې کتاب د پښتو د لرغونیو او معاصرو شاعرانو د ژوندانه د پېښو په اړه د شاه حسین د دربار د منشي محمد هوتك په قلم و لیکل شو، همدارنګه ملاباز محمد توخي، ملایارمحمد هوتك (د ارکان خمسه مولف)، ملایونس توخي، ملا اکبر (په پښتو کښې د جامع الفرایض مولف)، ملازعفران توخی (د سلطان محمد په وینا تره کی او د امیر عبدالرحمن په وینا توخي) د شاه حسین وزیر او د "ګلدستهٔ زعفراني" مولف، الله یار اپریدي د پښتو شاعر او د دیوان خاوند، ریدي خان (د شاه محمود هوتك د فتوحاتو په باب کښې په پښتو ژبه د محمود نامې ناظم)، ملاعادل (په پښتو د محاسن الصلوة مولف) او ملانورمحمد (په پښتو د نافع المسلمین مولف) د هوتکي عصر شاعران او مولفان وو.

شاه حسین د کندهار ښار په نارنج شاهي ماڼۍ کښې چې کندوالې یې تراوسه شته ادبي جرګې درلودې عالمان او ژبور ادیبان یې پالل، میان عبدالحکیم کاکړ (مشهور په کاکاصاحب چې د اوسني بلوچستان په چتیالی کښې ښخ دی) د همدغه عصر له نومیالو روحانیونو او صوفیانو څخه و چې په نقشبندیه طریقه کښې د خپل وخت له اقطابو څخه ګڼل کېږي.

هوتکیان:

۱ - میرویس خان د ښالم خان زوی (۱۱۱۹ - ۱۱۲۷ هـ)

۲ - عبدالعزیز د ښالم خان زوی (۱۱۲۷ - ۱۱۲۹ هـ)

* ۳ - شاه محمود د میرویس زوی (۱۱۲۹ - ۱۱۳۷ هـ)

* ۴ - شاه اشرف د عبدالعزیز زوی (۱۱۳۷ - ۱۱۴۲ هـ)

* ۵ - شاه حسین د میرویس زوی (۱۱۳۵ - ۱۱۵۰ هـ)

اخځونه:

مخزن افغانی - تذکرة الابرار - جغرافیای تاریخي ایران - معجم البلدان - طبقات ناصری - حیات افغانی - ماثرالامراء- منتخب اللباب ۲ ټوکه - تاریخ افغانستان د ملیسون تالیف - تتمة البیان - سرجان ملکم - پټه خزانه - روضةالصفای ناصری - تاریخ افغانستان د علی قلی میرزا- تاریخ نظامي ایران لومړی ټوك - تاریخ ایران د سرپرسي سایکس - نادرنامه (قلمي) - سیرالمتأخرین - مجمع التواریخ - میرویس بابا د کابل چاپ - تاریخ کرمان خورشید جهان - تاریخ سلطانی - صولت افغانی - د صفویانو سقوط او پرپارس باندې د افغانانو سلطه د لوکهارت انګلیس تالیف ۱۹۵۸ م - د محمد علی حزین د احوال تذکره - بدایع الوقایع.

The Digital Library

سدوزیان

(۱۱۶۰ - ۱۲۵۸هـ)

دمخه مو ولوستل چې نادرشاه د امام قلي افشار زوی (۱۱۴۸هـ - ۱۷۳۵م) له ایرانه راغی د هوتکو پاچهي او په هرات کښې یې د ابدالیانو حکمراني رنګه کړه او په تېره بیا د کندهار په نیولو یې د هوتکو پاچاهي بیخي ختمه کړه.

نادرشاه د کندهار د زاړه ښار د کلابندۍ په وخت کښې د کندهار د اوسني ښار لوېدیځ خوا ته پر نمناکو ځمکو د "نادرآباد" په نامه یو ښار ودان کئ او په هغه کښې یې پر (۱۱۵۰هـ - ۱۷۳۷م) کال په خپل نامه سکه ووهله زوړ ښار یې تر نیولو وروسته ونړاوه چې تر اوسه هماغسې ویجاړ پاتې دی. نادر پر همهغه کال د افغانستان شمالي ولایتونه له بدخشانه تر بلخ، میمنې او آمو سینده د خپل زوی رضا قلي په واسطه ونیول. د کندهار تر نیولو وروسته یې د سلطان محمود او بابر سیاست و چلاوه، له افغاني مشرانو سره یې نرمه لار غوره کړه عبدالغني خان الکوزی یې د هرات د ابدالیو قبیلو د مشر په توګه و پېژاند او پیر محمد خان هروي ته یې د بلوڅو او خاران حکومت ورکئ حاجي اسماعیل الکوزی یې د هرات د اسفزار حاکم وټاکه او اشرف خان غلجي ته یې د کلات حکومت وسپاره ده نېژدې

ځلوېښت زره افغان زړور سپایان د نور محمد خان غلجي په مشرۍ چې لقب یې "میرافغان" و، په خپل لښکر کښې واخیستل او د سیاسي څېرکۍ له امله یې پر خپلو افغاني عسکرو بشپړ باور وکئ، نادرشاه د زمان خان ابدالي زوی احمدخان او ذوالفقار خان چې په کندهار کښې د شاه حسین هوتك په امر بندیان وو، ونازول او په مازندران کښې یې جاګیر او تنخا ورته وټاکله (۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸ م).

نادرشاه بې له ځنډه د کابل خواته لاړ، د غلجیو کلات یې ونیو او خپل لښکر یې غزني او کابل ته واستاوه، دا مهال د کابل حکمران د ډهلي د دربار له خوا ناصرخان یو غښتلی، زړور او د خلکو خوښ سړی و، خو دا چې ډهلي دربار یې ملاتړ نه کاوه او تنخا یې هم نه ورکوله ځکه یې ځان ټینګ هم نه کړای شو، خو سره له هغه ناصرخان د شرزه خان او نورو افغاني قبیلو په مرسته کابل ساته، رحیمداد خان کوتوال په ښار کښې کلابند و، چې په پای کښې نادرشاه د کابل ښار کلاوې ورانې او ویې نیولې (۱۱۵۱هـ) د نادر زوی د بامیان، ضحاك او د هندوکش د لمنو د نورو کلاو نیولو ته مخه وکړه د کابل او پېښور د لارې خانان عباس خان او سعدالله خان هم نادر ونیول، خو ناصرخان د کابل او پېښور تر منځ افغاني قبایل د نادر پر وړاندې جنګ ته چمتو کړل او د نادر دزوی شهزاده نصرالله له لښکر سره ونښت ناصر خان په یوه جګړه کښې ټپي او ونیول شو، خو نادرشاه هغه بیا د کابل او پېښور په حکمرانۍ وګماره او په خپله ده د ایران او افغان په تازه دمه لښکر پېښور ونیو، لاهور او ډهلي پورې پر مخ ولاړ (۱۱۵۲هـ - ۱۷۳۹م).

نادرشاه د ډهلي ترټولوړنې، چور او چپاو وروسته د انګریزي، اووه اتیانیم ملیونو پونډو په اندازه شتمني او جواهرو له شاه جهاني تخت طاوس سره پېښور ته راوړل (۱۱۵۲ هـ) خو چې تراټك راپورې ووت له یوسفزیو سره

The Digital Library

ونښت او په ډېره بیړه د خیبر تر درې راتېر شو چې تر کابل پورې سیمې یې خپلې کړې. تر هغه وروسته د کابل له جنوبي لارې د کورم، بنګښ، ډېره جاتو او سند خوا ته ولاړ د سند د سیند ټولې لوېدیزې ځمکې یې ونیولې او د بولان د درې له لارې کندهار او هرات ته ولاړ، پر (۱۱۵۳هـ) کال یې د خپلو فتوحاتو جشن چې له ماوراءالنهر او خوارزم څخه نیولې د سند تر سیند، دجله، فرات او سیحون پورې رسېدل، په مشهد کښې جوړ کړ. د (۱۱۵۴هـ - ۱۷۴۱م) کال په شاوخوا کښې یې احمد خان ابدالي له مازندران څخه را وغوښت او د ابدالي لښکر په مشر یې خپل همرکاب وټاکه. احمد خان شپږ کاله له نادر شاه سره په حضر او سفر کښې د جهانداري په چارو کښې تجربه وکړه او داغستان او ایروان ته یې د نادرشاه په جنګي سفرو کښې خپل جنګي رشادتونه وښوول، تر دې حده یې د نادر ځانګړې پاملرنه ځان ته واړوله چې نادر به تر ځان وروسته پر ده باندې د پاچاهۍ مقام د نیولو زېری کاوه.

نادر شاه تر زیاتو فتوحاتو وروسته د مزاج اوښتلو له امله له خپل طبیعي حالته ووت، د خپلو شاوخوا خلکو په وینو تویولو او وژلو یې لاس پوري کړ چې د ده خپل نژدې درباري خلک ځینې وبیرېدل او د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د درېیمې خور (جمادی الاخری) پر ۱۱ مه د یکشنبې پر شپه د خبوشان په فتح آباد کښې د محمد خان قجر، موسی افشار، خوجه بیګ افشار او صالح قرتلوي له خوا د نورو اویا تنو دربار په خوښه ووژل شو.

نادرافشار یو زړور، هوښیار او خونکار سړی و، د ده سیاست په افغانستان کښې له قهر او ناز سره ګډ و، دی د هرات د ابدالیانو ملي مشرتوب له بیخه ویوست او بیا یې په کندهار کښې د هوتکو پاچاهي هم له منځه یووړه، د دغو دواړو ټبرو مشران چې په افغانستان کښې یې د

خپلواکۍ بیرغ جګ ساته، د ده له لاسه ژوبل مړه او برباد شول، خو له دغه قهر او ناز سره سره یې په ټول افغانستان کښې د نوموړیو قبیلو له پاتې مشرانو سره جوړ شو، ویې نازول او ډېر افغاني زړور زلمیان یې په خپل لښکر کښې د افغاني سالارانو په قیادت واخیستل او ویې پالل.

که له یوې خوا نادرشاه د افغاني ملي حکومت په هرات او کندهار کښې رنګ کړ (چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالې تر اوسه د ده د ورانکاریو نښې دي) نو له بلې خوا به د احمدخان ابدالي غونډې میړه پالنه چې تر ده وروسته یې په کندهار کښې بیا د افغاني لویې پاچهۍ خښته کېښښوه هم د ده له ښو یادګارو څخه وګڼل شي.

د نادرشاه تر وژلو وروسته احمدخان ابدالي او نورمحمدخان میرافغان د افغان او ازبکو سپایانو په مرسته د نادرشاه حرم د یاغي لښکریانو له چور او چپاو څخه وژغوره، چې د دغه خدمت په بدل کښې د نادر د حرم له خوا د "کوه نور" مشهور الماس چې په هند کښې له افغاني لودیانو څخه بابر او د هغه کورنۍ ته پاتې شوی او د ډهلي تر نیولو وروسته د نادرشاه لاس ته ورغلي وو، ورکړل شو او ټولو افغاني قواو هرات ته مخه کړه، د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د درجب پر میاشت کندهار ته ورسېدل، افغاني مشرانو ژر تر ژره د نادرآباد نوې کلا ته نژدې د شیرسرخ پر هدیره ملي جرګه جوړه کړه چې په هغې کښې د افغاني مشهورو قبیلو مشرانو لکه نورمحمدخان میر افغان د غلجیو مشر، محبت خان د پوپلزیو مشر، موسی خان د ساکزیو مشر، نصرالله خان د نورزیو مشر، او حاجي جمال خان د بارکزیو مشر ګډون کړی ؤ.

دې ملي جرګې له شوره ډکې اته غونډې وکړې، خو د قبیلو مشرانو ونه شو کړای چې یو د بل حکمراني پر ځان ومنی، نورمحمدخان میرافغان

The Digital Library

د مشرتابه، تجربې او نفوذ له پلوه د دغه کار ور ښکارېده، خو ځنګه چې د تند مزاج خاوند و، ونه ټاکل شو، دویم سړی چې حاجي جمال ؤ، هم دومره پوخ، متین او د نفوذ څښتن ؤ، چې نور مشران دده له راتلونکي استبداد، قدرت او استیلا څخه ډارېدل. ټولو د پاچاهۍ له پاره داسې سړی لټاوه چې د افغاني آزاد مزاج، ملي دیموکراسۍ او نوي جرګې له اصولو سره یې سمون له لاری په راتلونکي کښې یې پر دوی په استبداد او زور حکومت نه کولای او په عین وخت کښې د غښتلې او قوي قبیلې خاوند هم نه وای.

د دې لویې تاریخي جرګې په نهمه غونډه کښې د ټولو خلکو سترګې احمدخان ابدالي ته واوښتلې چې " ۲۵ " کلن نوښتګر، زغمونکي پوه او ازمیلی زلمی و، چې هم یې قبیله کوچنۍ وه "سدوزي ډېر لږ وو" او پښتنو مشرانو دا باور درلود چې دا کشر زلمی پر دوی په استبداد او شدت حکومت نه شي کولای ځکه یې نو دی په پاچاهۍ ومانه، او د دې ښه انتخاب په سبب یې د افغانانو له لاسه وتلی لرغونی برم و پرتم بیا را ژوندی کئ.

په دې وخت کښې صابرشاه نومي یو ملنګ د استاد لایخوار کابلي زوی چې د شیرسرخ په هدیره کښې اوسید، له خپلې کوډلې راووت، او هدیرې ته نژدې له کروندې یې څو غنم وړی پرې او د دغه نوي انتخاب شوي زلمي پاچا په پګړی کښې یې د "خول" په توګه وټومبل، دا د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د رجب (جولای) پر میاشت پېښه شوه.

احمد شاه بابا

احمدشاه ابدالي د هرات د حکمران زمان خان (چې دمخه یې یادونه شوه) زوی، په خټه ابدالي سدوزی په (۱۱۳۵هـ ۱۷۲۲م) کال د زرغونې نومې مېرمنې له نسه چې په خټه الکوزۍ وه، په ملتان یا هرات کښې وزیږېد، سره له دې چې د سن له مخې کشر ؤ، خو د خپل سلطنت په وختو کښې یې افغانستان ته لوی خدمت وکئ، چې په همدې سبب د افغانستان خلکو ورته د "بابا" لقب ورکئ. دده پر خپل مهر چې طاوسي شکل ئې درلود دا جمله لیکلې وه:

"الحکم لله یافتاح - احمد شاه در دران" د "دراني" کلمه که څه هم پخوا په تاریخو کښې څرګنده استعمالېده، خو تر هغه وروسته یې بیخي د "ابدالي" کلمې ځای ونیو چې تر اوسه ټول ابدالیان ځانونه "دراني" بولي.

احمدشاه په افغانستان کښې اداري، لښکري، مالي او مدني تشکیلات تاسیس او وزیران یې وټاکل، چې اشرف الوزراء بګی خان بامیزی مشهور په شاه ولیخان د ده سر وزیر ؤ او په (۱۱۷۴هـ ۱۷۶۰م)کال یې د "احمد شاهي ښار" په نامه د کندهار د اوسني ښار بنسټ کښېښوو، پر (۱۱۶۶هـ) کال یې د کابل جنګي حصار ودان او هم یې د هندوکش په شمال کښې د تاشقرغان ښار جوړ کئ او په سند کښې یې د حیدرآباد ښار د بنسټ

ډېره کېښوده (۱۱۸۲هـ). په کندهار، مشهد، اټك، ډهلي، روهيلکنډ، پېښور، ټټه، ډېره غازيخان، کشمير، کابل، ملتان او هرات کښې يې په خپل نامه سکه ووهله، د ده سرو زرو، سپينو زرو او مسو د احمدشاهي دولت رسمي نښان (دوه څوکې توره، د غنمو وږی او ستوري) کيندل شوی. او پر ځينو سکو دا بيت هم ؤ:

حکم شد از قادر بيچون باحمد پادشاه
سکه زن برسيم و زر از پشت ماهی تا بماه

احمد شاه په منځني توګه يو لك عسکر ساتل او له پنجاب، کشمير او سنده نيولې د آمو تر سيند، مشهد او بحيرهٔ عرب پورې د ده د هېواد ټول عايدات (۳۱) مليونو روپيو ته رسيدل، خو جنګي ولجې، خزانې او نور زيات ثروتونه چې د هند په جګړو کښې لاس ته ورتله له دغه شمېره بېل دي.

ده د خپلې پاچاهۍ پر مهال دغه جګړه ييز سفرونه بشپړ کړي دي:

د احمدشاه بابا جګړه ييز سفرونه

۱- د (۱۱۶۰هـ -۱۷۴۷م) کال په پای کښې يې غزني، کابل او پېښور ونيو او په کابل او پېښور کښې يې (تيموري او نادري پخوانی حاکم) ناصرخان مات کئ، عبدالصمد خان مومندزی د اشنغر يو مشر له احمد شاهي لښکر سره يو ځای شو. احمد شاهي سپه سالار سردار جهانخان، ناصر خان د اټك هاخوا ته وځغلاوه او په خپله احمدشاه کندهار ته ولاړ.

۲- پر (۱۱۶۱هـ - ۱۷۴۸م) کال له ډېرشو زرو پليو او سپرو سره له کندهاره راووت او د کابل او پېښور له لارې د اټك او جيلم غاړو ته ورسيد. د لاهور حمکران شهنوازخان د وزيرالممالك قمرالدينخان په واسطه له ډهلي څخه مرسته وغوښتله، او د چناب د سيند پر غاړه له احمد شاهي لښکر سره مخامخ شو، خو د جنګ له ميدانه وتښتېد او احمدشاه لاهور ونيو، تر هغه وروسته يې ډهلی ونيو، د محمد شاه لښکر يې مات او د ربيع الاول پر ۱۳مه ۱۱۶۱ د سرهند ښار ته ننوت.

د ۱۱۶۱هـ کال د لومړی خور پر ۲۲ مه د جمعې پر ورځ تر مالوپور په جګړه کښې وزيرالممالك قمرالدين خان ووژل شو، څکه نو د ډهلي ګورګاني پاچا محمدشاه د لاهور ولايت د هغه خلف مېرمنو معين الملك ته وسپاره، احمد شاه له ډهلي دولت سره روغه وکړه، د سند سيند يې د دوو هېوادو تر منځ بريد وټاکه او د پېښور - کابل له لارې بېرته کندهار ته راغی.

۳- پر ۱۱۶۲هـ د کابل او پېښور له لارې لاهور ته لاړ، د لاهور له حکمران مېرمنو معين الملك سره يې هم روغه وکړه، د سيالکوټ، ګجرات، پنجاب د اورنګ آباد او امرتسر ماليات يې د مېرمنو پر غاړه کښېښووه چې

The Digital Library

هر کال به یې احمد شاهي اعلی دیوان ته رسوي، کندهار ته بېرته د رسېدو پر وخت یې د قبیلو ځینې مشران لکه: نورمحمد خان میرافغان غلجي، ګدوخان او محبت خان پوپلزی چې د ده پر خلاف یې دسیسه جوړه کړې وه ووژل.

۴ - پر ۱۱٦۳ هـ ۱۷۴۹م کال هرات ته ولاړ هغه ښار یې تر څلورو میاشتو کلابندۍ وروسته له امیر عالم خان څخه ونیو او د سردار جهان خان پوپلزي په مشرۍ یې پېنځه زره سپاره تر بت جام ته ولېږل، هرات یې درویش علي خان هزاره ته وسپاره او په خپله مشهد ته لاړ، هغه ښار یې تر څلورو میاشتو کلابندۍ وروسته د نادرشاه لمسی شهرخ میرزا ته ورکئ او په خپله د نیشاپور خوا ته ولاړ، خو چې د نیشاپور حاکم عباس قلي خان بیات مقاومت وکئ او له بلې خوا د ژمې سخت موسم راغی، نو احمدشاه د هرات له لارې کندهار ته راوګرځېد.

۵- د بلوچستان سفر: د احمد شاه "بابا" په وخت کښې د کلات حکمران او د براهوی خان د نادرشاه له خوا د میرعبد الله زوی میرمحبت خان ؤ، خو بلوخان چې د هغه د کشر ورور امیر نصیر خان پر خوا وو او د احمد شاه حضور ته یې عرض کړی ؤ، نو ځکه پر ۱۱٦۳ هـ کال چې احمدشاه د خراسان له سفره راوګرځېد، سمدستي یې له کندهاره د بلوڅو کلا ته مخه وکړه، په دغه وخت کښې میرنصیرخان د سند په خدا آباد کښې میا نورمحمد کلهوره ته ناست ؤ، مور یې بي بي مریمه په کندهار کښې وه او دواړو شاهي مرسته غوښتله.

احمد شاه مستنګ ته تر رسېدو وروسته کلات ته رهي شو، میر محبت خان حاجي رحیم خان بابي له قرآنکریم سره د احمدشاه حضور ته شفیع واستاوه، احمدشاه هم د سمدستي له پاره د کلات خاني میرمحبت خان

ته پرېښووه بېرته کندهار ته راغی. نوموړي خان خپله یوه خور چې بي بي میرګوهر نومېده د آخون محمد حیات په وسیله په غزني کښې د احمدشاه حضور ته واستوله او هغه هم واده کړه. څو میاشتې وروسته د بلوڅو د خانۍ د ستونزې د هوارۍ له پاره د هغې سیمې ټول نومیالي سرداران کندهار ته د احمدشاه حضور ته راوغوښتل شول، میر نصیر خان هم له خپلې مور سره هلته و چې په پای کښې احمدشاه، میر محبت خان د طهماسپ خان په لاس بندي او میر نصیرخان یې د کلات په خانۍ وګماره (۱۱٦۴).

خو میر نصیر خان په کلات کښې د خپلسرۍ بیرغ اوچت کړ. هغه ؤ، چې د بلوڅو د قبیلو یوې برخې په کندهار کښې د احمد شاه حضور ته استغاثې وکړې، احمدشاه چې دا خبر واورېد ژر وخوځېد او کلات یې دوولس ورځې کلابند کئ، خو د جنګ او وینو تویولو امر یې و، نه کئ، په پای کښې نصیر خان د آخون محمد حیات او وزیر شاه ولي خان په واسطه د احمدشاه حضور ته ورسېد او وبخښل شو چې تر دې وروسته یې په احمد شاهي لښکر کښېو کښې ګډون کاوه.

٦ - په ۱۱٦۴ هـ کال بیا احمدشاه له خپل لښکر سره د هرات له لارې پر نیشاپور حمله وکړه، د نیشاپور کلا یې په لویو توپو وویشته او ویې نیوله، د هغه ځای حکومت یې بېرته عباس قلي خان بیات ته چې تسلیم شوی و، وسپاره. احمدشاه د خراسان شاوخوا ونیول. د مشهد له حکمران شاهرخ میرزا سره یې په دې شرط روغه وکړه چې سکه او خطبه به د ده په نامه وي او د جام، باخرز، تربت، خواف او تر شیرازه ولایتونو احمدشاه ته وسپاري، تر هغه وروسته شاهرخ خپله سکه په دې بیت کښلې کړه:

یافت از الطاف احمد پادشاه   شاهرخ بر تخت شاهی تکیه گاه

احمد شاه له مشهده هرات ته راغی او وزیر شاه ولي خان یې مرو،

The Digital Library

میمنه، اندخوی، بلخ، بامیان او بدخشان ته واستاوه، نوموړي وزیر د افغانستان ټول شمالي ولایتونه د هېواد په مرکز پورې وتړل.

۷ - پر ۱۱۶۵هـ ۱۷۵۱م کال د پنجاب د نیولو له پاره لاهور ته ولاړ. مېرمنو معین الملك تر ځلور میاشتو پورې مقابله وکړه، خو تر هغه وروسته تسلیم شو او احمد شاه دی د هغه ځای حاکم په توګه وپېژاند.

په دغه سفر کې د احمد شاه له حضوره (ایشیك آقاسی) شاغاسي عبدالله خان د کشمیر نیولو ته وګمارل شو او هغه هم ونیو، خواجه عبدالله کوچك یې د کشمیر حاکم او سکجیون هندو یې د هغه ځای مستوفي وټاکه، قلندر خان پښتون یې د ډهلي دربار ته سفیر واستاوه او ګورګاني احمد شاه ومنله چې پنجاب، سند او کشمیر دې د احمد شاهي هېواد برخه وي.

احمد شاه د پنجاب، ملتان او کشمیر د چارو تر سمون وروسته د سند د سیند ښي غاړې ته راپورې ووت، بنو او کابل ته راغی او له دې ځایه بېرته کندهار ته ولاړ.

۸ - د ۱۱۶۷هـ کال په سر کښې احمدشاه سند ته یو سفر وکړ، چې شرح به یې وروسته راشي، خو د همدغه کال په منځ کښې له کندهاره هرات ته ولاړ او د خراسان تر نیولو وروسته یې مشهد کلابند کړ، د نادرشاه لمسي شاهرخ میرزا د ده اطاعت ته غاړه کېښېښووه، احمدشاه د ړانده شاهرخ نیابت نورمحمد خان افغان ته وسپاره، جام، باخرز، خاف، تربت او تر شېرازه یې په هرات پورې وتړل او شاه پسند خان یې د شاهرود بسطام او سبز وار د نیولو له پاره واستاوه.

تر هغه وروسته، عباس قلي خان بیات په نیشاپور کښې کلابند او غاړې ایښودو ته اړکړ او بیا یې هم دی د نېشاپور په حکومت وګماره، د هغې طایفې څو کورنۍ یې غزني او کابل ته ولېږلې او په ۱۱۶۸هـ کال بېرته

کندهار ته وګرځېد.

۹- پر ۱۱۶۷هـ چې مېرمنو معین الملك مړ شو، احمد شاه د هغه زوی میر مومن د لاهور حکمران وټاکه. خو دی چې کوچنی ؤ، نو د خپلې مور مغلانې بیګم په لاربښوونه یې حکومت کاوه. په دې وخت د مغلانې بیګم او امیرانو تر منځ اختلاف پېښ شو، د نواب عبدالصمد خان زوی خواجه عبدالله خان نوموړې میرمن بندي کړه او له احمد شاهي حضوره یې د لاهور د حکمران مقام وغوښت. احمدشاه د جهان خان سپه سالار ورور امان خان پوپلزی د لاهور د چارو د سمون له پاره ور واستاوه، خو هغه څه و نه شو کړای او پر (۱۱۷۰هـ) کال آدینه بېګ د ډهلي له لښکر سره لاهور ونیو او پر کال یې دېرش لکه روپۍ ډهلي ته ورکولې.

دا وخت په کشمیر کښې سکجیون هندو هم د احمدشاه له اطاعته سر وغړاوه او افغاني حکمران خواجه کوچك یې وواژه، د ډهلي په لمسانه یې د کشمیر حکمراني ونیوله، همهغه وو چې احمدشاه له کندهاره لاهور ته ولاړ او د هغه سیمو تر نیوو وروسته یې نورالدین خان بامیزی کشمیر ته واستاوه هغه سکجیون ونیو او کشمیر یې بېرته په افغاني هېواد پورې وتاړه.

احمد شاه له لاهوره ډهلي ته مخه وکړه او په کرنال کښې یې د اصالت خان یوسفزي زوی نواب نجیب الدوله مخې ته راغی، د (۱۱۷۰هـ) کال د درېیمې خور (جمادي الاولی) پر ۷ مه د جمعې په ورځ ډهلي ته ننوت، دویم عالمګیر یې د ډهلي پر تخت کښېناوه او د هغه د وررو شهزاده عزیزالدین لور یې شهزاده تیمور ته وکړه د ډهلي د وزارت چارې یې د قمرالدین خان زوی نظام الدوله ته وسپارلې او نواب نجیب الدوله یې د هند سپه سالار وټاکه. احمدشاه د ډهلي د شاوخوا تر نیولو او د هغه ځای د یاغیانو تر وهلو وروسته عبدالصمد خان اشنغری مهمندزی د سر هند حاکم،

The Digital Library

سرفراز خان یې د دوآبه ستلج او بیاه حاکم، شجاع خان ابدالي یې د ملتان حاکم او شهزاده تیمور یې تر سند او تته پورې د لاهور حاکم وټاکه. سپه سالار جهان خان یې د سکانو مخنیوي ته وګماره، بلند خان سدوزی ته یې د کشمیر حکومت وسپاره او د (۱۱۷۰هـ - ۱۷۵٦م) کال په پای کښې کندهار ته را وګرځېد.

۱۰ - د پاني پت غزا:

احمد شاه چې پر (۱۱۷۰هـ) کال له هنده را وګرځېد په پنجاب کښې نوې فتنې پیدا شوې او د فیروز جنګ زوی غازي الدین خان او آدینه بیګ پورته شول.

سیکانو هم په پنجاب کښې قوت وموند او د لوېدیځ له خوا هم د مرهټه لویو قوتو د ډهلي پاچاهي ګواښله او پنجاب یې هم ونیو، چې شهزاده تیمور او سپه سالار جهان خان د دغو ټولو ځواکو د ګواښ له مخنیوي څخه عاجز شول، دا مهال د هند اسلامي مشرانو او د ډهلي امیرانو احمدشاه راوباله چې د هند د اسلامي پاچاهۍ د ساتلو او ژغورلو له پاره هند ته راشي. امام الهند شاه ولي الله دهلوي هم د احمدشاه حضور ته لیکونه واستول او دی یې هند ته وباله، ځکه نو احمدشاه له کندهاره پر (۱۱۷۱هـ) کال د بلوڅو کلات ته خوځېد او هلته یې نصیر خان چې خپل سری شوي و د روغې جوړې له لارې تسلیمېدو ته اړویست. بیا نو د کندهار له دېرشو زرو او د بلوڅو له لسو زرو عسکرو سره د نصیر خان او سراوان جاله وان د سردار میر عبدالنبي د ورور میر عبد الکریم او نورو په مشرۍ د بولان له درې څخه تیر (۱۱۷۲هـ) او د سند د سیند غاړو ته ورسېد، له هغه ځایه د لاهور خوا ته وخوځید او سارنپور ته ولاړ.

هلته د هند د پښتنو ستر مشران لکه سپه سالار نجیب الدوله، سعدالله خان روهیله، حافظ الملك رحمت خان او د هغه زوی عنایت خان، دوندي خان او قطب خان له لسو زرو تنو لښکر سره د احمدشاه حضور ته راغلل. دا وخت د احمدشاه ټول لښکر چې په هغه کښې د کندهار، پېښور، بلوڅو او د هند د افغان غازیان راغونډ شوي وو، شپېتو زرو پلیو او سپرو ته رسېده چې توپخانه هم ور سره وه.

احمد شاهي لښکرو له هندوانو او سیکانو سره تر ډېرو جګړو وروسته "چې دښمنانو ته یې ډېرې ماتې ورکړې" وروستنۍ ټاکونکې جګړه د پاني پت پر ډګر له لسو لکو مرهټانو او هندوانو سره وکړه او په دې جګړه کښې یې د دښمن په زرو زرو جګړن (دوه لکه) کسان تر تېغ تېر کړل، د (۱۱۷۴هـ ۱۷٦۰م) کال د څلورمې خور (جمادی الاخری) په شپږمه نېټه یې لویه سوبه (فتح) په برخه شوه، چې د دې سترې غزا جنګي ولجې او غنایم (۵۰) زره آسان، دوه لکه غوایي، پنځه سوه پیلان، څو زره اوښان او ۲۲ زره بندیان لاس ته ورغلل، چې له یوه ابراهیم نومي پرته یې نور ټول وبخښل شول.

احمدشاه د پاني پت تر ټولو لویې سوبې او له مرهټانو څخه د هند د مسلمانانو تر ژغورلو وروسته د دویم عالمګیر زوی شاه عالم په ډهلي کښې پاچا او میرزا جوان بخت زوی یې ور نایب السلطنه کی، نواب شجاع الدوله یې د فرزندخان او رستم هند په لقب وزیر اعظم او پښتون نواب نجیب الدوله یې سپه سالار وټاکه د پنجاب حکومت یې زین خان مومند ته ورکړ، په خپله کندهار ته راغی او شهزاده تیمور یې د هرات په حکمرانۍ ولېږه.

The Digital Library

۱۱ - د سیکانو ترټل:

هغه وخت چې احمدشاه د پاني پت تر سوبې وروسته کندهار ته راوګرځېد په پنجاب کښې جیسا سنګهـ د بغاوت بیرغ پورته کړ، چې د رنجیت نیکه چهرت سنګهـ او الاجت هم په دې بغاوت کښې لاس درلود د پنجاب نایب الحکومه زین خان یې کلابند کړ.

احمدشاه د دې شخړې د مخنیوي له پاره د (۱۱۷۵هـ۱۷۶۳م) کال په لومړۍ نیمایي کښې لاهور ته ولاړ، په ۴۸ ساعته جګړه کښې یې د امرتسر خوا ته ۱۳۵ میله واټن وواهه او په "روهي" کښې د سیکانو له دوه سوه زریز لښکر سره مخامخ شو، د ۱۱۷۵هـ کال د رجب د ۱۱ مې نېټې په جګړه کښې یې د شلو زرو سکانو په شاوخوا کښې ووژل او مات یې کړل. د پټیالې او سرهند حکومت یې امبر سنګهـ ته ورکړ او د ۱۱۷۵هـ کال د برات تر ۷ مې پورې لاهور ته بریالی را وګرځېد، نورالدین خان بامیزی یې کشمیر ته واستاوه، هغه یاغي مستوفي سکجیون بندي کړ او کشمیر یې بیا ونیو.

احمدشاه تر ۱۱۷۷ هـ کال پورې د پنجاب د چارو په سمون اخته و او د ملتان ډېره اسمعیل خان له لارې ګومل او غزني ته راغی، خو په دغه سفر کښې سختې ګرمۍ ناروغ کړ.

۱۲- بخاراته تګ:

پر ۱۱۸۱هـ کال وزیر شاه ولي خان له شپږو زرو سپرو سره له کندهاره بلخ او بدخشان ته واستول شو.

د بخارا حکمران شاه مراد بې چې د افغانستان په شمالي سیمو کښې یې یاغیان پارول، ځکه نو پر همدغه کال په خپله احمدشاه د هرات له

لارې میمنه، اندخود، بلخ او شبرغان تصفیه کړل، د بخارا پاچا د آمو په شمال قرشي کښې لښکر راغونډ کړی و، خو احمدشاه د بخارا له مسلمان لښکر سره جګړه له خپل شان سره ورنه بلله؛ د بخارا له پاچا سره یې روغه وکړه، او آمو سیند یې د دواړو هېوادو برید وټاکه.

په دغه سفر کښې وزیر شاه ولي خان د جوزجان له فیض آباد څخه خرقه شریفه کندهار ته راوړه چې تر اوسه په دغه ښار کښې ده.

۱۳ - خراسان ته تګ:

څه مهال وړاندې د احمدشاه له خوا د نادرشاه ړوند لمسي شاهرخ میرزا د خراسان پاچا ټاکلی شوي او د احمدشاه تر شاهنشاهۍ لاندې و، خو دا چې د ۱۱۸۳هـ په شاوخوا کښې د شاهرخ زلمی زوی نصرالله میرزا او د تون او طبس حاکم علي مردان خان خپل سري شوي وو او د فارس پاچا کریم خان زند دربار ته یې رجوع هم کړې وه ځکه نو د ۱۱۸۲هـ کال په پای کښې احمدشاه له کندهاره هرات او مشهد ته ولاړ په دغه سفر کښې د بلوڅو پاچا نصیرخان چې د احمدشاهي دربار تابع و له شلو زرو تنو سره د خراسان په جګړو کښې ښې کارنامې وکړې او د ترشیز په کلا کښې یې علي مردان مات کړ، چې د دې خدمتو په مقابل کښې د احمدشاه له حضوره د ډېرهٔ غازیخان د داجل او هرند سیمې او د بلوڅو ولجې هم ده ته وبخښلې شوې.

خو احمدشاه د مشهد تر لنډې کلا بندۍ وروسته د نصرالله میرزا عذر ومانه او د شاهرخ لور ګوهر شاده یې شهزاده تیمور ته وکړه او نصر الله میرزا ته یې د "فرزندخاني" لقب ورکړ د خراسان پاچاهي یې شاهرخ ته وبخښله او ۱۱۸۴هـ کال د صفرې پر ۸ مه د هرات له لارې کندهار ته راغی.

The Digital Library

احمد شاه او سندهـ

پر (۱۱٦۰هـ) کال چې نادر شاه افشار ووژل شو، احمد شاه ابدالي په کندهار کښې د افغانستان په پاچاهۍ وټاکل شو، په سندهـ کښې ميان نور محمد کلهوره د نادري تر امر لاندې اسير ؤ، پر (۱۱٦۱هـ) - (۱۷۴۸م) کال احمد شاه هند ته سفر وکړ. ده په سندهـ کښې د ميان نور محمد کلهوره امارت په رسميت وپېژاند او هغه ته يې د "شاهنواز خان" لقب ورکړ. هغه هم د کندهار دربار ته د کالنيو ماليو دور کړې ژمنه وکړه.

خو چې وروسته ميا نور محمد د خراج په ورکړه کښې سستي وکړه احمد شاه يو فرمان ور واستاوه او په هغه کښې يې د ماليو ورکړه وغوښته چې "خايف" سندهي د هغه فرمان مضمون د احمد شاه له خولې د "نامهٔ نغز" په دې بيت کښې داسې ځای کړي دی:

رساندی تو گر گنج درباج ما   شدي ايمن از تاب تا راج ما

دا فرمان چې د سندهـ دربار ته ورسېد، ميان نور محمد د اطلس، کمخاب، ديبا او وريښمو د کاليو او قرنفل، مشك، عود او عنبر قيتمداره سوغاتونه د يوې درې کسيزې جرګې په لاس د بهای خان کلهوره په مشرۍ د کندهار دربار ته واستول او وې ويل:

سلامی رسانش بعجز ونياز   که ای شاه افغان گردن فراز
منم بندهٔ تاجدار تو ام   به فرمانبرداري نامراد تو ام
من ازلطف تو چشم دارم بهي   بر شاه من ميکنم آگهی

دا سفارتي جرګه چې احمد شاهي دربار ته ورسېده د دواړه دربارو دوستانه اړيکې؛ تر پخوا لا ښه شول او د شيخ محمد مريد قانوګو زوی شيخ محمد محفوظ سر خوش د سندهـ دربار له خوا کندهار او کابل ته د وکيل په توګه وټاکل شو، چې تر ۱۱٦۸هـ کال پورې په کابل کښې و. خو سره له دې هم هغه ماليې چې د ورکړې وعده يې شوې وه له سنده کندهار دربار ته راونه رسېدې، ځکه نو احمدشاه د سردار جهان خان سپه سالار په مشرۍ د هند د سفر له پاره يو لښکر چمتو کړ، چې پر (۱۱٦٦هـ ۱۷۵۳م) کال په سندهـ کې سپه سالار د ورتلو اوازه ګډه شوه، خو د همغه کال په پای ځرګنده شوه چې په خپله پاچا هم د سندهـ خوا ته رهي شوي دی.

د (۱۱٦۷هـ کال د محرمې پر څلورمه - ۱۷۵۳م د نومبر پر لومړۍ نېټه) احمد شاه د محمد آباد شکې (ريګستان) ته رسېدلی و، د سندهـ دربار په ډېره بېړه ديوان ګدومل د سفير په توګه دده حضور ته واستاوه، چې د ميان نور محمد د اطاعت او انقياد خبر وروړی او په وروستۍ هڅې د احمد شاه د پرمختګ مخه ونيسي.

ګد ومل سکهرپل ته نژدې شاهي لښکرګاه ته ورسېد، خو تر دوو ورځو پورې يې پاچا و نه ليدلای شو، څو چې شاهي موکب نوښار ته راغی هلته ګدومل د پاچا حضور ته ورغی او د پاچا راضي کولو کښې يې ډېر زيات زيار ويوست. وايي چې احمد شاه ډېر غضبناك و، خو ګدومل هم هوښيار، ژبور او کارپوه سفير و، چې په لطايف الحيل يې د شاهي غضب په آرامولو کښې زيار ويوست. دی په دې پوه و چې احمد شاه اولياء الله ته عقيده لري، نو څو جواله يې له خاورو ډك کړل او له نورو سوغاتو سره يې وړاندې کړل، احمد شاه پوښتنه وکړه: په دې جوالو کښې څه شی دی؟ ګدومل ورته وويل: د سند ډېر ښه سوغات، يعنې د سندهـ د اولياوو د قبرو

The Digital Library

پاکې خاورې.

احمد شاه هغه سوغات ته په درنه سترګه وکتل، قهر یې کښېناست، او د سنده له خلکو سره یې نرمه رویه را واخیستله، خو میان نور محمد خان په دې وخت کښې سنده پرېښوو او ختیځ خوا ته جیسلمیر ته ولاړ. هلته د (۱۱۶۷هـ کال د صفر پر ۱۲ - ۱۷۵۳م ددسمبر پر ۹مه) د کورهره په سرکهات کښې د ستغې (خناق) په ناروغۍ مړ شو.

په تذکرهٔ مخادیم کهرا کښې د احمد شاه یو فرمان دی چې د ۱۱۶۷هـ کال د محرم پر ۲۱ مه لیکلی شوی، له هغه څخه څرګندېږي چې احمد شاه د همغه کال په سر کښې سنده ته تللی و، د زیاتو مؤرخانو څېړنې هم دې لیکنې سره سمون خوري، لکه چې وویل شول احمد شاه د همدغه کال په منځ کښې له سنده نه خراسان ته ولاړ، یعنې د بېرته راګرځېدو پر مهال یې مخ خرسان ته شو.

د میان نور محمد تر مړینې وروسته یې زوی محمد مراد یاب خان د ده پر ځای کښېناست، د احمد شاه حضور ته یې یو وکیل واستاوه او د مالیاتو ورکړه یې ومنله. احمد شاه هم دی د سنده د حکمران په توګه ومانه او د "سربلند خان" لقب یې ورکړ.

ښکار پورښار چې تل د کلهوره حکمرانانو او بلوڅو د داود پوه تره قبیلو تر منځ د شخړې ځای ؤ. څکه نو احمد شاه هغه ښار د سبي په ولایت پورې وتاړه اداره یې افغان حاکم ته وسپارله، په دې ډول د افغانستان تجارت د ښکارپور له لارې تر ماوراء النهر او خراسان پورې جاري شو، دغه ښار د سوداګرۍ یوه غوره ځای شو سربېره پر دې احمد شاه په سند کښې اسماعیل خان پنې د شهنشاهي دربار استازی وټاکه او اسماعیل، محمد آباد ته ورغی څو تنه عاملان یې د سید شاه مخمد تر ادارې لاندې تته او نورو

ښارو ته واستول، چې له هغې جملې څخه صالح خان تته ته ولاړ او د پخواني حاکم ګل محمد خان خراساني ځاي یې ونیو او د مالیو په ټولولو یې لاس پورې کړ.

په دې وخت کښې احمد شاهي سفیر محمد بیګ شاملو هم تته ته راغی، او آقا محمد صالح یې د تته حکمران وټاکه د ښار سپین ږیري او مخ روبي یې شهریاري حضور ته وروستل، خو چې د اسماعیل او شاملو د ګمارل شوېو تر منځ اختلاف راټوکېد، نو څکه قاضي محمد محفوظ د تته حکمران وټاکل شو.

دا مهال محمد مراد یاب خان د احمد شاه له خوا دسند د امیر په توګه وپېژاند شو، د "سر بلند خان" لقب ورکړه شو، په دې ټوله موده کښې یې د میان نور محمد مرحوم سفیر دیوان ګدومل شاهي دربار ته فعالیت کاوه، چې د کلهوراد امارت د کاله مشران یې دربار ته نژدې کړه او احمدشاه دوی په رسمیت وپېژندل، د محمد مراد یاب خان کوچنی ورور محمد عطر خان یې په شاهي دربار کښې د یرغمل په توګه مېلمه وساته، په دې روغه جوړه کښې محمد مراد یاب خان احمد شاهي دربار ته د سنده تر ټاکلې مالیې څه ډېره منلې وه.

تر هغه وروسته د سنده مشران او مخ روبي په امر کوټ کښې د خپل نوی امیر محمد مراد یاب خان حضور ته ورغلل او هغه یې د امیر مرکز ته بوت (د ۱۱۶۷هـ کال د صفر ۱۶مه) او شیخ ظفر الله د تته په حاکمی وګمارل شو.

دغه مهال دیوان ګدومل له احمد شاهي فرمان او فخر وړ سوغاتو سره د احمد شاه له حضوره امرکوټ ته ورسېد، هغه فرمان او سوغاتونه یې نوي امیر ته وړاندې کړل، نصر پورته نژدې په یوه میدان کښې د محمد

The Digital Library

مرادیاب خان د تخت ناستې جشن جوړ شو، چې همدلته د نوي ښار (مراد آباد) بنسټ کېښېښوو شو، (د ۱۱۷۰هـ محرمه- ۱۷۵۷م ستمبر).

محمد مراد یاب خان درې کاله په کامرانۍ حکومت وکړ، خو ځينې مشران ورسره مخالف شول او د ۱۱۷۱هـ د ذیحجې په ۵،۱۷۵۷م) يې دی په خپل ټاټوبي کښې بندی کړ، بله ورځ يې دده ورور میان غلامشاه پر تخت کښیناوه، ده د سند د خلکو او مشرانو په تسلۍ کښې زیار یوست. د فتح نومي په وینا مراد یاب خان عیاش او لاابالي سړی و ژوند يې په چټیاتو تېراوه او خلك ځنې زړه بدي وو، ځکه نو میر بهرام خان له نورو مشرانو سره لاس يو او د امیري له تخته يې وغورځاوه، خو د مراد یاب خان سکنی ورور یار محمد خان چې په خدا آباد کښې او د بهار شاه زوی مقصوره فقیر چې له مخ روبیو ځخه و، مخالفان پاته شول.

دا وخت د سندهـ کورنۍ اوضاع ګډه وډه وه، عطر خان د امیرانو بل ورور چې د کندهار په شاهي اردو کښې يې د یرغمل په توګه ژوند کاوه د خپلو حقوقو په اړه يې د دربار د مشرانو په واسطه د احمد شاه حضور ته عرض وکړ او له شاهي حضوره هم يو فرمان صادر او عطرخان د سندهـ امیر وټاکل شو.

احمد یار خان د دغې پېښې په اورېدو سره يو لښکر غونډ کړ، خو سرایي مشرانو چې د عطرخان په نامه د احمد شاه فرمان صادرېدل واورېدل په احتیاط يې ګام اخیسته، میان غلام شاه چې په دې منځ کښې څه چانس نه درلود، د (۱۱۷۱هـ کال د صفر پر ۲۵مه - ۱۷۵۷م د نومبر پر ۸ مه) له خپلو قواو سره د سند د ریګستان خوا ته وخوځېد، په همدې وخت کښې مقصوده فقیر ته د عطر خان لیکونه ورسېدل، چې د هغو په اغېز محمد مراد یاب خان له بنده خوشې شو، د سرایي له يوې ډلې مشرانو سره د نوي

ټاکل شوي امیر عطر خان لیدو ته ورغئ، او میان غلام شاه د راجه لیکهي او خپلو نورو طرفدارو مشرانو سره لیرې پاتې شو.

عطر خان چې سند تش ولید بې له کومه خنډه ور ننوت، احمد یار خان چې دا خبر واورېد نوښار خوا ته پر شا شو او د ۱۱۷۱هـ پر دویمه خور د ۱۷۵۷م پر دسمبر) محمد مراد یاب خان هم ور سره يو ځای شو.

د سرایي مشرانو او دغو دواړو ورونو داسې ګڼله چې عطر خان به د دوی د مشر تابۀ حقوق وپېژني او دوی به د سندهـ په امارت ومني، خو عطر خان تر دوی زیات چلباز او ځان پالی و، د ورونو تر لیدو دمخه يې پر دوی د بندیګرت او خدا آباد ته د بیولو حکم وکړ. له همدغه وخته د عطر خان په اړه د خلکو او مشرانو بدګمانې پیل شوه. احمد شاهي دربار ته يې د مالیو په ټولولو او ورکړه کښې زیار ویوست، خلك يې تنګ کړل، خو دا کار يې تر سره نه کړای شو، نو په لږه موده کښې خلکو وغوښتل چې دی د امارت له تخته را وغورځوي.

دا مهال میا غلام شاه چې ادی پور ته شړل شوی و، بهاولپور ته ورسېد، خپل زوی میان سر فراز خان يې هلته پرېښوو، په خپله سندهـ ته ولاړ او د (۱۱۷۱هـ) کال د روژې په پای کښې په روهړی کښې له عطرخان سره مخامخ شو.

تر څو جګړو وروسته د شوال پر لومړی عطرخان او ورور يې احمد یار خان له مقصوده سره مات او وتښتېدل، میان غلام شاه بریالی شو او د سرایي له مشرانو سره سیوستان ته راغی (د ۱۱۷۱هـ د شوال لومړی ۱۷۵۸م).

لږ وروسته محمد مرادیاب خان مړ شو او میا غلام شاه د خلکو او مشرانو رضا وګټله چې په کامرانۍ سره يې امارت کاوه، خو عطر خان او

The Digital Library

احمدیار له سنده د کلات نصیر خان ته پناه یووړه او د سندهـ د وکیل ګدومل په لاس یې خپل عرایض د احمد شاه حضور ته ولیکل. احمد شاه له کندهاره د دوی د ملاتړ له پاره یو لښکر ور واستاوه احمد یار خان په شاهي دربار کښې پاتې شو او عطر خان د شاهي لښکر له افسرا عطایی خان سره بیا پر سندهـ یرغل وکئ، د فتحنامې د لیکوال په وینا د احمد شاه له حضوره یو فرمان د داؤد پو تره د قبیلو په نامه ولېږل شو چې له عطر خان سره مرسته وکړي، څکه نو داؤد د پو تره یو لوی لښکر دبهادر خان یو غوړي په مشرۍ د عطرخان خدمت ته چمتو شو.

میا غلام شاه د (۱۱۷۲هـ- ۱۷۵۹م کال تر دوهمې خور "ربیع الثاني" وروسته) په لښکر سمبالونه پیل وکړ، د دواړو خواو لښکرې په چاکچیکان کښې سره مخامخ او سختې جګړې ونښتې، نو میر بهادر خان تالپور چې د غلام شاه له خوا جنګېده د جګړې په ډګر کښې ووژل شو، عطر خان روغه ومنله او د روغلیك (صلح نامې) له مخې یې سندهـ پر درو برخو وویشه، یوه برخه میان غلام شاه ته ورکړ شوه او دوې برخې یې عطر خان او ورور ته ورکړې شوې.

خو د دغو دوو ورونو تر منځ هم شخړه پیدا شوه او میا غلام شاه د ۱۱۷۲هـ ۱۷۵۹م کال په روژه کښې پر عطر خان یرغل وکئ، له نوښاره یې وځغلاوه او ټول سندهـ یې ونیو، پر (۱۱۷۵هـ ۱۷٦۲م) کال په کندهار کښې د سندهـ د سفیر ګدومل په زیار له احمد شاهي درباره یو فرمان د امارت له سوغاتو سره غلام شاه ته ورسېد او دی یې د "شاه وردی خان" په لقب د سندهـ د امیر په توګه وپېژاند، تر هغه وروسته پر (۱۱۷۷هـ- ۱۷٦۴م) د کچه تر سوبو وروسته له احمد شاهي حضوره د "صمصام الدوله" لقب هم ورکړه شو، احمد شاهي فرمانونه یو د ۱۱۷۷هـ کال د دویمې خور پر ۲۰مه

او بل د ۱۱۷۷هـ کال د دریمې خور پر لومړۍ د ده په نامه صادر شول، پر (۱۱۸۱هـ ۱۷٦۷م) کال دېره غازي خان او ډېره اسماعیل خان د احمد شاه بابا له خوا میا غلام شاه ته وسپارل شوې ده پر ۱۱۸۲هـ کال په پخواني نیرون کوټ کښې د حیدر آباد کلا ودانه کړه او هلته استوګن شو، خو د (۱۱۸٦هـ) کال د دریمې خور پر ۳ مه (۱۷۷۲م د اګست پر ۲مه)د ګوزن (فلج) په ناروغۍ مړ شو.

د عبدالمجید جوکیه په وینا "غلام شاه یو ځل د خپل حماسي جوش په ترڅ کښې وویل: "زما لښکر ټول باید چمتو اوسي چې احمد شاهي ښار (کندهار) نیسم". د همدې وینا په وخت کښې د فالج ناروغی ور باندې راغله خبرې یې ودریدې او ژر مړ شو."

د میا غلام شاه تر مړینې وروسته د سندهـ مخ روبو او مشرانو د ده زوی محمد سرفراز خان پر تخت کښیناوه دوې میاشتې وروسته چې احمد شاه ابدالي په کندهار کښې له دنیا ولاړ، میان سرفراز خان، میر بهرام خان تالپور د درناوي او اطاعت له پار د افغانستان نوي پاچا تیمور شاه د احمد شاه زوی ته را وستاوه د کندهار دربار د سندهـ د حکمرانۍ فرمان له سوغات سره د ده په نامه ور ولېږه او د خدایار خان لقب هم ورته ورکړ شو.

The Digital Library

د احـمد شاه مړینه او د هغه خویونه:

احمد شاه د خپل ژوند په پای کښې د پر له پسې جګړه ییزو سفرو د کړاوو له امله کمزوری شو او دی یې د کندهار له ښاره د کوړك، توبې غره ته چې لوړ او ښه هوا یې درلوده بوت، تر څو میاشتو وروسته د (۱۱۸٦هـ) کال د رجب پر شلمه د جمعې پر شپه همهلته د خوراړه (آکله) په ناروغی وفات شو، وزیر شاه ولي خان او یاقوت خان خواجه سرا دده مړی کندهار ته راوړ او په هغه ځای کښې یې ښخ کړ چې ده د مخه ټاکلی و، د مړینې پر وخت ۵۱ کلن و او ۲٦ کاله یې پاچاهي وکړه.(وګوري ۸۱ نومره عکس)

هغه ګنبده چې اوس په کندهار کښې د دغه نومیالي پاچا پر مزار ولاړه ده، د دوو تاریخي قطعو په استناد چې میرزا هادي خان د دربار منشي باشي ویلي دي په (۱۱۹۰هـ) کال د تیمور شاه په امر ودانه شوې ده او له دې دوو مصرعو څخه:

بګو "فیض آباد عالی مقام"

او

"مـزار شـاه فـردوس برین ګو"

د دې ګنبدې د ودانۍ نېټه څرګندېږي.

(وګورئ ۸۲ نومره عکس)

احمد شاه متشرع، حنفي مذهبه، عالم او په دیني احکامو پابند باسواد سړی ؤ، د ده د پښتو اشعارو دیوان پر ۱۳۱۹هـ ش کال د عبدالحی حبیبي په زیار په کابل کښې چاپ شوی چې په هغه کښې د ده عشقي،

تصوفي، حماسي او اخلاقي کلام په دوه نیم زره بیتو کښې راغلي او د شعر مشهور اقسام: غزل، رباعي، قطعه، مخمس او مربع لري.

د ده په کلام کښې د تصوف ښه ښه ښکاره ده او ځینې اخلاقي او وطني اشعار هم پکښې شته دی، د خپل عصر د دوو تنو عارفانو د جلال آباد د حصارك شاه فقیر الله ته چې په ښکار پور کښې ښخ دی او د پېښور میا محمد عمر ته (چې پر ۱۱۹۰هـ مړ دی) ارادت درلوده، له ده څخه په تصوف او عرفان کښې هم ځینې منثور کلمات او ملفوظات پاتې دی چې د پېښور قاضي ملا محمد غوث پر هغو باندې د شرح الشرح په نامه په دري ژبه شرح لیکلې وه.

خو په سیاست کښې احمد شاه تل د اسلامي ورورګلوی، نرمۍ او دوستۍ پر خوا و. په ډهلي، بخارا، خراسان، بلوچستان او سندهـ کښې یې له خپلو هممهالیو امیرانو سره د روغې له لارې سوله ییز چلند لاره، پر شهنشاهی، برم او پوځي ځواك سر بیره یې هغه ټول امیران چې سرکښي به یې کوله څو واره عفو کړه او تاج بخښنې یې وکړې چې حتې د هغه وخت سترګور او د نظر خاوندان د ده دې تاج بخښۍ او د نظر وسعت ته هیښ حیران پاتې شوي دي. د شاه ولي الله دهلوي ـه وینا، د ابدالي دارویه "د دې مادي دنیا په چارو کښې حساب نه وه".

احمد شاه له جهانګیرۍ سره سره د مسلمان له وینو تویولو څخه ځان ژغوره، د جهاندارۍ په چارو کښې یې له عدالت او انصاف څخه کار اخیست او خلك یې د خپلو زامنو په شان پالل، نو ځکه افغانان ده ته "بابا" وایي او دا هغه لقب دی چې یې له میرویس او رحمانه د بل چا په برخه شوی نه دی.

احمد شاه جنګیالی او فاتح و، خو د ده له ټولو فتوحاتو او عسکري

اعمالو څخه څرګنده ده چې یو غارتګرو خرابکاره ستم پیشه او مظلوم وژونکی نه ؤ او که یو کار د روغې او مسالمت له لارې پر مخ تلای له مسلمانانو سره یې په جګړه لاس نه پورې کاوه، د ورور پر مخ یې توره نه ایستله. احمد شاه زموږ په ملي تاریخ کښې د اوسني افغانستان د بنسټ ایښوونکي او د افغانستان د خلکو د عظمت مجدد او د یو متحد هېواد او یو اولس جوړوونکي په حیث لوړ مقام لري، علامه اقبال وایي:

از دل و دست گهر ریزی که داشت
سلطنت هابردو بي پروا گذاشت

له همدغه امله ځینې لیکونکي ده ته ګوته نیسي چې ده ولې د ډهلي پاچاهي ناپوهو واکمنو ته پرېښووه؟ خو که د شاه ولي الله دهلوي او د نورو هندي مسلمانانو نومیالو او امیرانو لیکونه وکتل شي، را څرګندېږي چې هغه وخت احمد شاه هند ته د چور او چپاو د پاره نه ؤ تللی، دده یوازنی هدف دا و، چې د هغه ځای مسلمانان چې له ده څخه یې غوښتنه کړې وه - نجات ومومي بل دا چې ده نه غوښتل د خپل ملي قوت مرکز یعنې افغانستان پرېږدي، د پښتنو د نورو پاچاهانو لکه خلجیان، سوریان، لودیان او نورو کورنیو په شان په هند کښې ورك او مستهلك شي او یا دا چې د جهاد فی سبیل الله خالص خدمت به یې په دنیوي ککړتیاوو ولړي، د ډهلي د پاچاهۍ د نیولو او د جهانګیرۍ په حرص یې ککړ کړي، له همدې امله کټ مټ همدغه رویه یې څو واره د افغانستان له نورو ګاونډیو امیرانو سره په بخارا، خراسان، سند او بلوچستان کښې هم و کړه.

د افغانستان طبیعي بریدونه تل د احمد شاه په نظر کښې وو، که یې د ختیز خوا ته د پنجاب او کشمیر ځمکې تر خپلې اداري لاندې ساتلې دا کار یې د خپل هېواد د ساتنې له پاره ؤ، دی پوهېده چې د ده د پاچاهۍ،

The Digital Library

واك او قدرت چینه په خپله د افغانستان خاوره او د افغانستان خلك دي، ځکه نو که د پاني پت د فتح او د ډهلي له نیولو سره یې د خپلې پاچاهۍ او قدرت مرکز پرېښی وای، د خپلې انساني، فکري او اداري قواوې یې د هند په ارت هېواد کښې مستهلکې کړې وای ممکنه وه چې د ده هېواد افغانستان د پاچاهۍ د مرکزیت له نعمته بې برخې پاتې شوی وای او د ده کهول به هم د هغو نورو هندي شویو افغاني کهولو په سرنوشت اخته شوی وای چې بیخي له منځه تللي دي.

احمد شاه د ده د اشعارو د دیوان په شهادت د خپل وطن او خپلو خلکو سره توده مینه درلوده، په عین حال کښې صوفي مشر به دینداره سړی و، نه یې غوښتل چې د هند پاتې مسلمان امیران او خپل ګاونډی مسلمان امیران د خپلې جهانګیرۍ او د خپل دولت او جاه د حرص له پاره له منځه یوسي او د خپل ملي مرکزیت په محوه کولو خپلې مراندې په خپله پرې کړي. ځکه نو د ده سیاست تل دا و چې خپل ګاونډی، امیران یې د شهنشاهي تر بیرغ لاندې د دوستۍ او پلار ګلوۍ په توګه ساتل او خپل ځان یې د کوم هېواد نیوونکی قهار او سرابښ جهانګیر نه ښوو.

The Digital Library

تـــر احـمـد شـاه وروسـتـه

د احمدشاه بابا تر مړینې وروسته یې له اتو زامنو څخه کشری زوی، شهزاده سلیمان د وزیراعظم شاه ولیخان په زیار په کندهار کښې پاچا شو، د ده مشر زوي تیمور چې د پلار پر ژوندانه د لاهور او ملتان حکمران و او هلته یې سکه هم وهله په دغه وخت کښې هرات کښې حکمرانې کوله دستي کندهار خوا ته راغی (وګورئ ۸۳ نومره عکس) سلیمان یې له تخته واچاوه او شاه ولي خان یې وواژه، لږه موده وروسته یې پایتخت له کندهار کابل ته یو وړ، قاضي فیض الله دولت شاهي یې وزیر او د حاجي جمال الدین خان محمدزي زوی سرادر پاینده خان یې د سرفرازخان په لقب د کندهار د درانیو قبیلو مشر وټاکه او د خپلې پاچاهۍ دوره یې په کامرانۍ او د دښمنانو پر ټکولو تېروله د خراسان خلك درې واره نادري شهزاده شاهرخ میرزا ته پورته شول تیمورشاه هم درې واره د هغه ملاتړ وکړ، درېیمه پلا، احمد خان نورزي پورته شوي کسان خورا سخت پر سر وټکول، پر (۱۱۸۸هـ ۱۷۷۴م) کال عبدالخالق خان سدوزی تیمورشاه نه یاغي شو، خو تیمور هغه مات او ړوند کړ او بیا پر (۱۱۹۳هـ ۱۷۷۹م) کال د پېښور او خیبر مشران لکه فیض الله خان خلیل او ارسلان خان مومند د پېښور په بالاحصار کښې تیمورشاه کلابند کړ، خو تیمور پر دوی بریالی شو او ټول یې ووژل، څنګه چې د سیکانو لښکر پر ملتان حمله کړې وه، نو ځکه تیمورشاه پر(۱۱۹٦هـ ۱۷۸۱م) کال هغه ښار بېرته ونیو په سندهـ کښې هم میرفتح علي خان تالپوری یاغي شو، خو د تیمورشاه د لښکر پوځي مشر مدد خان د تالپور

قبیلې پر سر وټکولې او بېرته یې میرفتح علي خان د هغه ځای حکمران کړ (د ۱۲۰۱هـ ۱۷۸٦م په شاوخوا کښې). دوه کاله وروسته په کشمیر کښې آزادخان سر واخیست، خو تیمور هغه بېرته آرام کړئ (۱۲۰۳هـ ۱۷۸۸م). څنګه چې د بخارا پاچاهان د سدوزیو د دولت مطیع او دوستان وو، ځکه نو احمدشاه هم تل د دوی دوستی ته درناوی کاوه، خو د تیمورشاه په وخت کښې شاه مراد معصوم منغیتي مرو ونیوله، ځکه نو تیمورشاه له سلزریز لښکر سره د کندوز او آقچې له لارې ورغی، او له شاه مراد سره یې روغه وکړه او آمو سیند یې برید وټاکه (۱۲۰۴هـ ۱۷۷۹م). هېواد یې پر خپلو زامنو داسې وویشه چې کندهار یې همایون، هرات یې محمود، پېښور یې عباس، کابل یې زمان، غزنه یې شجاع او کشمیر یې کوندل ته وسپاره او خپله دی تر دوویشتو کالو پاچاهۍ وروسته په داسې حال کښې چې پلرنی هېواد یې له کشمیر، پنجاب او سنده تر آمو او د خراسان تر مشهده ساتلي وو، د (۱۲۰۷هـ ۱۷۹۳م) کال د شوال پر اوومه په کابل کې مړ شو. څلورویشت زامن یې پاتې شول، چې د هغو له جملې څخه زمانشاه چې مور یې یوسفزۍ وه د سردار پاینده محمد خان محمدزي په مرسته د کابل پرتخت کښېناست او خپل ورونه یې د کابل په بالاحصار کښې بندیان کړل، خو همایون ورور یې له کندهاره د ده مقابلې ته راووت، د غلجیو په کلات کښې یې ماته وکړه او بلوچستان ته وتښتېد.

زمانشاه دننه په هېواد کښې په سختو کورنیو جګړو اخته شو د افغانستان بهرنیو دښمنانو د ورونو له دغه نفاقه ګټه واخیسته د شمال له خوا د بخارا منغیتی پاچاهانو، د لوېدیځ له پلوه د سندهـ میرانو د لویدیځ له خوا آقا محمد قاجار او له ختیځ پلوه سیکانو د هېواد سرحدونه وګواښل ځکه نو زمانشان پر (۱۲۰۸هـ ۱۷۹۳م) کال د سیکانو د خطر د مخنیوي له

The Digital Library

پاره د پنجاب خواته متوجه شو، خو چې پېښور ته ورسيد همايون ورور يې د سندهـ اميرانو په مرسته د بولان له خوا راغی او کندهار يې و نيو، شاه زمان ونه کړای شو د پنجاب سيمه تصفيه کړي، دستي يې په کندهار يرغل او همايون يې ونيو ړوند يې کئ او له هغه ځايه سندهـ د تالپوز د اميرانو د سرکوټلو له پاره د بولان تر درې تېر شو او له فتح عالي تالپور سره يې د درې لکو طلاوو په اخيستلو روغه وکړه بېرته د خپل ورور محمود مقابل ته چې له هراته يې لښکر را ايستی ؤ، ورغی هغه يې په فراه کښې مات کئ، او د محمود د مور په سپارښتنه يې هغه بېرته د هرات حکمران وټاکه تر هغه وروسته يې بلخ هم د بخارا له اوزبکو پاچهانو څخه ونيو او پر (۱۲۱۰هـ - ۱۷۹۵م) کال له خپل لښکر سره تراټك پورېوت او په حسن ابدال کښې يې د سيکانو لښکر سره ومروړل او له دېرش زريز لښکر سره يې لاهور بياونيو څنګه چې محمود ورور يې په هرات کښې بيا سر اخسيتی او ياغی شوی و بېرته کابل او کندهار ته وګرځېد محمود له هراته ايران ته وتښتېد او زمانشاه، هرات خپل زوی شهزاده قيصر ته وسپاره (۱۲۱۲ هـ - ۱۷۹۷م).

زمانشاه يو لوړ همته او ادعا طلبه سړی و او په کابل کښې يې د يوه لوی لښکر په جوړولو لاس پورې کئ چې پر هند يرغل وکړ د احمدشاه شهنشاهي بيا نوي کړي او هم د انګريزانو د متجاوزو قواو په مقابل کښې د هند له مسلمانانو سره مرسته وکړي په دغه وخت کښې ناپليون هم مصر ته رسېدلی و او د زمانشاه دربار ته يې يو پيغام راواستاوه چې په هند کښې د انګريز د متجاوزو او بريالیو قواو مخه ونيسي او فرانسه امپراتور ته د دوستۍ او همکاری له لارې ور وړاندې شي څکه نو زمانشاه هم په هند کښې د انګريز د استعماری قواو د مخنيوی لپاره ملا وتړله او د هند د نيولو په غرض له خورا درانه قوت سره پېښور ته لاړ (د ۱۷۹۸ م د اکتوبر

۲۵مه - ۱۲۱۳هـ) ده په لاهور کښې له رنجيت سنګهـ سره سياسي خبرې اترې وکړې او هغه يې خپل اطاعت ته اړکړ او پر ډهلي باندې يې د يرغل له پاره خپل لښکر سمبالاوه.

انګريزي سياست پوهانو چې په هند کښې يې تر اوسه خپل مخ ته داسې ځيږ خنډ نه و ليدلی او له بلې خوا يې د زمانشاه په مقابل کښې لښکرې قوت هم نه شو رايستلای، نو په سياسي فعاليت يې لاس پورې کئ، لارډ ولزلي د هند ګورنر جنرال د برتانيا د دولت يو سفير کپتان جان ملکم د ايران دربار ته واستاوه د (۱۸۰۱م کال د جنورۍ د لسمې نېټې) تړون يې له ايران سره لاسليك کړ چې د هغه له امله د ايران پاچا ژمن شو چې که افغان پاچا پر برتانوي هند حمله وکړي، د قاجار لښکر به پر افغانستان وردانګي او که افغان پاچا يا فرانسه پر ايران يرغل وکړي، د ايران پر سمندريزو کڅو تېری وکړي، انګريز دولت به خپل پوځونه د ايران مرستې ته واستوی، پر دغه تدافعي او حربي تړون سربېره د برتانيا سفير جان ملکم لا پخوا د آقامحمد قاجار پر ځای ناست فتح عليشاه پر خراسان او هرات يرغل ته پارولی و، چې په دې توګه د جبهې تر شاه زمانشاه ته ګواښ پېښ او هغه پر هند باندې له يرغل څخه منصرف کئ (۱۲۱۴ هـ ۱۷۹۹م) څکه چې د زمانشاه دغو لښکرکښيو په هند کښې لوی بدلون پېښ کړی و او نژدې و چې د احمدشاه د فتوحاتو تاريخ بيا له سره شي.

د "ولزلي" د اسياسي فعاليت چې د ايران په دربار کښې يې د ملکم په واسطه کړي و، بريالی شو، د قاجار لښکر چې د انګريز په پارونه، پر خراسان يرغل وکئ، زمان شاه مجبور شو چې د پېښور او کندهار له لارې خپل ځان هرات ته ورسوي، فتح عليشاه په خپل مقصد کښې چې د هند له نيولو څخه د شاه زمان راګرځول و، بريالی شو، نو خپل لښکر يې له خراسانه

The Digital Library

ببرته وغوښت.

خو زمانشاه د هند نیولو تکل پرې نه ښوو، بیا یې له افغاني څواکونو څخه یو لوی لښکر جوړ کئ او په پېښور کښې یې په هر اړخیزه سمبالونه لاس پورې کئ، انګریزی ښکېلاکګرو چې دی په هند کښې د خان خورا غښتلی رقیب باله، نو د ده له پاره یې اساسي چاره وسنجوله او و یې غوښتل چې د ده د ورونو له رقابت او له افغاني کورني نفاق (زموږ د ملي تباه کوونکی ناروغی) څخه کار واخلي او خپل دا خطرناك رقیب بیخي له منځه یوسي. دا څل د انګریز سیاست پوهانو پام د زمانشاه شړل شوي ورور شهزاده محمود ته ورواوښت، چې هغه وخت یې له سردارفتح خان بارکزي سره په ایران کښې یوځای و، سردار پاینده خان د فتح خان پلار چې د شاه زمان په امر وژل شوی و څکه نو فتح خان هم د شاه زمان له مخالفانو څخه ګڼل کېده.

د ویلو ورده چې: هاغه مهال فتح خان یو غښتلی، هوښیار او متنفذ شخصیت و، چې په درانیو قبیلو کښې له فراه تر کندهاره یوازینی مرد میدان او د ملي قوت خاوند ګڼل کېده. ده ډېر غښتلي ورونه درلودل او د ده کهول تر شاهي کهاله وروسته د افغاني قوت یوازینۍ ښېلګه وه.

د قاجار په دربار کښې انګریزکار کوونکیو شاه محمود د شاه زمان د رقیب په حیث وپېژاند چې په ترټلي او پرېشانه حالت له هېواده وتلی او د ایران خاورې ته یې پناه وړې وه، څکه یې نو دا وار محمود د قاجار د پاچا په وسیله وپاراوه او د سردار فتح خان په ملګرتیا د سیستان او فراه له لارې د افغانستان خاورې ته راننه ووت، دوی د درانیو او بارکزیو قبیلو په مرسته چې د ایران له بریده تر کندهاره پرتې وې سیستان، فراه او کندهار ونیول او بیا چې یې یو لوی او غښتلی لښکر تیار کئ نو د سردار فتح خان په مشرۍ

یې د کابل خوا ته مخه وکړه، شاه زمان چې په پېښور کښې د هند نیولو په تکل لښکر جوړاوه د دغه خبر په اورېدو کابل ته راغی، د خپل ورور او سردار فتح خان د مخنیوي له پاره تر غزني تېر شو، د دواړو ورونو لښکر د غزني او مقر تر منځ په تازي کښې سره وجنګېدل، په دې جګړه کښې زمانشاه مات شو، د خپل ورور په لاس کښېووت او ژر تر ژره یې ړوند کئ، انګریزانو په دې لویه پېښه خپل خطرناك رقیب له منځه یووړئ او هم یې په افغانستان کښې د کور پر کور جګړو اور بل کئ، چې تر هغې وروسته هېچا د هند نیولو فکر ونه کئ" داوه د کور پر کور جنګېدو او داخلي نفاق بده نتیجه چې تل یې د افغان کور وران کړی دی."

محمود چې د کابل پر تخت کښېناست (۱۲۱۵هـ - ۱۸۰۰م) سردار فتح خان محمدزی یې خپل وزیر وټاکه (چې تفصیل به یې د محمدزیانو په برخه کې راشي)، افغانستان د وزیر فتح خان د ورونو په لاس ورغی او محمود تش په نامه پاچاو.

شجاع الملك د زمانشاه سکنی ورور چې له لیرې دا ویرجنې پېښې لیدې، په پېښور کښې یې لښکر جوړ او د محمود مقابلې ته راووت، د شاه محمود د رېزریز لښکر چې له کابله راغلي وو، په اشپان نومي ځای کښې یې د شجاع الملك له لښکر سره جنګ وکئ او شجاع الملك یې د خیبر غرو ته پر شا کئ (۱۲۱۶هـ - ۱۸۰۱م)خو کورنیو جګړو شامحمود هم غلی پرې نه ښوو، پر (۱۲۱۷هـ - ۱۸۰۲م) کال له غلجیانو او هم په پېښور کښې له شجاع او اپریدیو سره او د هېواد په شمالي سیمو کښې د اوزبکو له حکمرانانو سره چې له جیحونه یې تیری کړی و، لوی جنګونه پېښ شول د ایران قاجاري دولت هم د نادري کهاله پایځوړ چې په خراسان او مشهد کښې یې د افغاني پاچهانو تر لاس لاندې حکومت کاوه له بیخه ویوست او مشهد

The Digital Library

يې ونيو، له بلې خوا د بلوڅو اميرانو ته هم د خپلواکۍ فکر پيدا شو پردغو ټولو فتنو سربېره شاه محمود چې عياش او خپتور سړی و، په خپله يې کارنه کاوه او د هېواد چارې يې ټولې وزير فتح خان او د هغه وروڼو ته سپارلې وې، څو چې خلکو بلوا وکړه او د شاه ولي خان باميزي زوی مختارالدوله شېرمحمد خان چې د ده پيشکارو شجاع الملك ته د کابل د پاچهۍ له پاره بلنه ورکړه، شجاع هم پر (۱۲۱۸هـ - ۱۸۰۳م) کال له پېښوره کابل ته راغی او د پاچهي پرتخت کښيناست شاه محمود يې لرې کړ او ويې باخښه، د محمود زوی شهزاده کامران او وزيرفتح خان چې په کندهار کښې وو ځکه نو شاه شجاع د زمان شاه زوی شهزاده قيصر د هغو د مخنيوي له پاره واستاوه، هغه کندهار بې جنګه ونيو او کامران يې فراه ته پرشا وشاړه؛ وزير فتح خان خپل ځان شاه شجاع ته تسليم کړ او دګرشك جنوبي خواته د بارکزيو د ناوې د "ادې" په کلا کښې ظاهراً منزوی شو، خو په باطن کښې يې د سياست په چارو کښې له مداخلې څخه لاس نه و راټول کړی، پر (۱۲۱۹هـ - ۱۸۰۴م) کال چې شاه شجاع په پېښور کښې دېرش زريز لښکر غونډ کړ او د کشمير، پنجاب او سند د تصفيې له پاره رهي کېده په کندهار کښې شهزاده قيصر د خپل اکا پر خلاف راپورته شو، شاه شجاع د خپل وراره غوږونه تاو کړل او بېرته يې د کندهار حکمران کړ په خپله يې د سند د تالپور پر شورشي اميرانو يرغل وکړ او تر ۳۲۰ زره روپيو اخيستلو وروسته يې روغه ورسره وکړه، خو داخلي اوضاع نا آرامه او ښوريدلې وه او د پاچا ناپوهو وريرونو کامران او قيصر تل د مخالفت هڅې کولې شاه شجاع چې د کشمير او پېښور په جګړه اخته و، د داخلي مخالفانو د مقابلې له پاره يې فرصت نه درلود، نو ځکه د افغانستان او ضاع بحراني، تيت پرکه او پرېشانه وه. دا مهال انګريز ښکېلاکګرو ځواکونو هندوستان تر لودهياني

پورې ونيو، خو دا چې د ايران په دربار کښې د فرانسې، له ورځ پر ورځ زياتېدونکې اغېزې څخه ببرېدل او غوښته يې چې د هند په فتوحاتو کښې خپل اروپايي رقيبان بيخي له منځه يوسي او د هند پرلويه مځکه يوازې خپه واچوي، ځکه نو د برتانوي هند د حکومت له خوا يو ايلچي "الفنستون" له مستر استر چې سره د (۱۸۰۹ م کال د مارچ پر ۵ مه) په پېښور کښې شاه شجاع ته راغله، دی يې پر افغانستان باندې د ايران له احتمالي حملې څخه و بېراوه، له دې کبله د شاه شجاع او برتانوي هند تر منځ د دوستۍ لومړی تړون وتړل شو، چې هغه بيا د (۱۸۰۹م کال د جون پر ۱۷ مه، ۱۲۲۴هـ) د هند ګورنر جنرال لاردمنتو تصديق کړ، دغه تړون دفاعي بڼه درلوده، ځکه چې په لومړۍ او دويمه ماده کښې يې ويلي شوي چې: که فرانسه او ايران د افغان پاچا پر متصرفاتو تېری وکړ، د برتانوي هند دولت به د کابل له پاچا سره مرسته کوي او پر افغانستان به د تېري مخه نيسي. دربيمه ماده يې د دواړو خواو دوستانه روابطو او يووالي ته اشاره کوي چې افغان پاچابه خپل هېواد ته هېڅ يو فرانسوی نه پرېږدي او دواړې خواوې به يو د بل په هېواد کښې مداخله نه کوي او تل به دوستۍ ته په درنه سترګه ګوري.

دغه تړون شاه شجاع ته ګټورنه و، دی يې خلکو ته سپك کړ او شاه محمود بياد فتح خان په مرسته دی دوه کاله په هېواد کښې دننه په جګړو او فتنو اخته وساته - چې په پای کښې يې ماته وکړه او په هندوستان کښې يې برتانوي دولت ته پناه يوړه (۱۲۲۶ هـ - ۱۸۱۴م) خو دويمه پلا بيا د انګريزانو په ملاتړ پر تخت کښيناست دی په هند کښې برتانوي هند دولت د دې له پاره ساتلی و چې په راتلونکی کښې يې په افغانستان کښې و کاروي.

The Digital Library

خو شاه محمود چې دويمه پلا پرتخت کښېناست د هېواد د چارو واګې اصلاً د وزير فتح خان په لاس کښې وې دغه زړور وزير بلوچستان، سند او کشمير د ځان تابع کړل او د شاه محمود په نامه يې پر هېواد حکم کاوه. افغانستان يې خپلو وروڼو ته سپارلی و. چې دا مهال رنجيت سنګه اټك کلا ونيوه، نو فتح خان په ضلع هزاره کښې تر يوې سختې جګړې وروسته هغه مات کړ او کشمير يې هم خپل ورور سردار محمدعظيم خان ته ورکړ (۱۲۳۰ هـ - ۱۸۱۴م).

دا وخت هرات د محمود د ورور حاجي فيروزالدين په لاس کښې و، پر (۱۲۳۲ هـ -۱۸۱٦ م) کال فتح علي شاه قاجار د هرات نيولو اراده وکړه ځکه نوفتح خان د کابل له لښکر سره هرات ته ولاړ، لومړی يې حاجي فيروزالدين ونيو کابل ته يې واستاوه او بيا يې د هرات لوېديځ ته د کهسان په جګړه کښې د قاجاريانو د لښکر لس زره تنه ووژل او له هراته يې وشړل، په خپله د هرات د چارو په سمون بوخت شو، خو په دې وخت کښې يوه بدمرغه پېښه وشوه او هغه دا چې "سردار دوست محمدخان" د وزير ورور په هرات کښې د حاجي فيروزالدين کاله ته ورننوت، د ښځو ګيڼې، پسول جواهر او دانه نښانه قيمتي ملابند چې د (تاريخ احمدشاه دراني د مولف) شيرازي په وينا پنځوس زره تومانه قيمت يې درلود له نورو نفايسو سره واخيستل او کشمير ته ولاړ، دې پېښې پرشاه محمود او کامران ډېره ناوړه اغېزه وکړه او د دوی او وزير فتح خان د کهاله تر منځ بد وردي او کينه پيدا شوه، همدا د کرکې او بدبينۍ احساس و، چې په زړبوګنوونکې توګه د وزيرفتح خان د وژلو او د سدوزيو او بارکزيو د کهاله تر منځ د دښمنۍ سبب شو.

شاه محمود خپل ناپوه او کينه ناك زوی کامران هرات ته واستاوه،

کامران د وزير فتح خان د ورور د اعمالو د کسات اخيستلو په غرض وزيرفتح خان ونيو او د هغه پوه وزير په سترګو يې سيخ ومانډه او ړوند يې کړ (۱۲۳۳ هـ - ۱۸۱۷م) د شهزاده کامران دا کار په ظاهره د فتنې آرامولو سبب وګڼل شو، ځکه سدوزي کورنۍ دا کارونه د وزير په اشاره ګڼل، خو رانده وزير ډېر غښتلي وروڼه لرل، هغو چې د خپل مشر ورور د ړندېدو خبر واورېد، په ټول هېواد کښې له کشميره تر هراته فتنې وخوټېدلې او د قهر او غضب اور لمبې پورته شوې، سردار دوست محمد خان له کشميره راوګرځېد کابل يې ونيو او شاه محمود يې غزني ته وشاړه.

له هاخوا کامران له ۱۲ زرو لښکريانو سره په غزني کښې د خپل پلار مرستې ته راورسېد له بلې خوا سردارمحمدعظيم خان له کشميره د سردار دوست محمدخان مرستې ته راغی او د کابل او غزني په منځ کښې سره وجنګېدل، خو محمود او کامران مات شول په همدغه وخت کښې يې ړوند وزيرفتح خان هم د وردګو په سيدآباد کښې د کسات له مخې په ډېر بد عذاب ووژاه او بند پر بند يې پرې کړ (۱۲۳۴ هـ - ۱۸۱۸ م) دوی په خپله هرات ته ولاړل او هلته د حکومت پر سر د محمود او حاجي فيروزالدين تر منځ شخړه پيدا شوه کامران پر دواړو بريالی شو او دوی يې ووژل (۱۲۴۵هـ - ۱۸۲۹م) په خپله کامران تر (۱۲۵۸ هـ - ۱۸۴۲م) کال پورې پر هرات حکومت وکړ.

دا مهال چې پر ټول هېواد د نفاق اور بل و، د ايران قاجاري دولت بيا پر (۱۸۳۲ م) کال د تزاري روسيې په پارونه او د عباس ميرزا په قوماندانۍ ډېرش زريز لښکر د هرات نيولو له پاره را واستاوه خو د انګريز له خوا له دغه کار څخه د قاجاريانو مخنيوی او خپل هېواد "افغانستان" ته د هراتيانو وفاداري د دې لامل شول چې هرات د پخوا په څېر د افغاني

The Digital Library

سلطنت په پلازمينې پورې نښتی پاتې شي.

سدوزي پاچاهان:

* ۱- احمدشاه "باباابدالي" د زمانخان زوی (۱۱۶۰هـ ۱۱۸۶م)

۲- سليمان د احمدشاه زوی (۱۱۸۶هـ)

۳- تيمورشاه د احمدشاه زوی (۱۱۸۶هـ ۱۲۰۷هـ)

۴- زمان شاه د تيمورشاه زوی (۱۲۰۷هـ - ۱۲۱۵هـ)

۵- شاه محمود د تيمورشاه زوی (۱۲۱۵هـ ۱۲۴۵هـ)

٦- شاه شجاع د تيمورشاه زوی (۱۲۱۸هـ ۱۲۵۸هـ)

۷- فيروز الدين د تيمورشاه زوی (په هرات کښې د ۱۲۳۰هـ شاو خوا).

۸- کامران د شاه محمود زوی (په هرات کښې ۱۲۳۴هـ - ۱۲۴۵هـ)

اخـځلیـك:

حيات افغاني، سراج التواريخ، تحفة الحبيب تاريخ سلطانی- خورشيد جهان سير المتاخرين، د سرجان مالکم تاريخ - تاج التواريخ - احمدشاه بابا، لوی احمدشاه بابا، مجمل التواريخ بعد نادريه، د فروغی تاريخ ايران، د عباس اقبال تاريخ عمومی - جهانکشاء نادری، دايرة المعارف اسلامي، صولت افغانی، تاريخ احمدی (قلمي)- تتمة البيان - نادر نامه (قلمي) - خلاصة الانساب (قلمي)، رهنمای افغانستان، مجمع التواريخ، رياض المحبة - خصايل السعادة، مکتوبات سياسی شاه ولي الله، مکتوبات شاه فقير الله، رنجيت ظافر نامه، حيات حافظ رحمت خان، تاريخ نظامي ايران، تاريخ پښتون شوکت افغانی، تاريخ پشاور، شمس النهار کابل (جريده)، سراج الاخبار (جريده)، تاريخ افغانستان دمليسون، احمدشاه درانی د ګنډاسنګ په انګريزی، تاريخ احمدشاه دراني د سيد حسين شيرازی، عماد

السعاده د سيد غلام علی خان، راجګان پنجاب د ګريفن په انګريزي، تاريخ بلوچستان خزانۀ عامره، تاريخ سندهـ د مولانا مهر، تاريخ سند په انګريزي، ګزيتير سندهـ، تاريخ کلهورد په انګريزي، تحفة الکرام.

The Digital Library

اوومه برخه

محمدزايان

له (۱۲۱٦ هـ) تر (۱۳۳۸ هـ)

محمدزي د کندهار د بارکزيو درانيو يوه پښه ده. د دوی پخوانی نيکه "محمد" د کندهار د ابداليو د قبيلو د حکمران ملك سدو همهالی ؤ چې د (۱۰۰۰ هـ-۱۵۹۱م) پرشاوخوا يې د کندهار جنوب ختيز خوا ته په ارغستان کښې له خپلې کوچنۍ قبيلې سره ژوند کاوه.

محمد د عمر زوی د دارو او بارك په ټبر پورې چې د سړبن ابدالي پښتنو يوه څانگه ده اړه لرله. د محمد نېکه مزار اوس هم د کندهار په ارغستان کښې دی. د محمد اولادې د بارکزيو قبيلو په منځ کښې د رياست مقام لاره، مرکز يې د بارکزيو ناوه گرشك و چې د هلمند پر غاړه پروت دی. تر اوسه هلته د ادې کلا شته دا د دغه کهاله پخوانی ځای دی.

لکه مخکې چې مو ولوستل د شېر سرخ په جرگه کښې چې د پادشاه د ټاکلو له پاره جوړه شوې وه د دغې قبيلې مشر حاجي جمال خان د حاجي يوسف زوی د يارو لمسي او د محمد کړوسي هم گډون کړی و، هغه وروسته د احمدشاه په دربار کښې مشاور گڼل کېده چې پر (۱۱۸۴هـ) مړ او

د کندهار په جنوب سيمه "ذاکر کلي" کښې ښخ شو. تر ده وروسته يې زوی سردار پاينده خان د کندهار په جنوب کښې له ارغستانه د هلمند د بارکزيو تر ناوه پورې د بارکزيو قبيلو د مشر په توگه وپېژندل شو. تيمور شاه ده ته مهم منصوبونه ورکړل. ده د کشمير د آزادخان او د عبد الخالق سدوزي د پاڅون په ټکولو او د مومندو لالپورې ته د تيمور د زوی شهزاده عباس په شړلو کښې، تيمورشاه ته غوره خدمتونه وکړل چې له همدغه امله د سرفرازخان په لقب و وياړل شو.

خو د تيمورشاه تر مړينې وروسته زمانشاه د ده پر ځای رحمت الله خان سدوزي ته د وفادارخان په لقب وزارت ورکړ او سردار پاينده خان د هلمند غاړې ادې کلا ته وشړل شو. خو دا چې نوموړی ځای د خلکو د ورتگ ځای و، نو زمان شاه دی له ځينو همکارنو سره په کندهار کښې وواژه (د روژې (۱۳مه ۱۲۱۴هـ - ۱۷۹۹م). سردار پاينده خان شل تکړه او مېړني زامن لرل چې د پلار تر وژل کېدو وروسته په افغانستان کښې خواره شول، د سردار پاينده خان مشر زوی، سردار فتح خان له کندهاره د زمانشاه ورور شاه محمود ته چې په ايران کښې اوسېده پنا وروړه، هماغسې چې د سدوزيو په اړه مو وويل: دا مهال زمانشاه پر هند د يرغل له پاره سل زريز لښکر جوړ کړی و، انگريز سياسي استازيو د دغه لښکر د ناکامېدو له پاره هرې خوا لاس او پښې وهلې، ډېر ډارېدل چې ناپليون د زمانشاه له دربار سره له سياسي خبرو او اړيکو څخه گټه وانه خلي، څکه يې د ايران د قاجاريه حکومت په مرسته شاه محمود ولمساوه او افغانستان ته يې د زمانشاه پر خلاف راواستاوه. سردار فتح خان هم د سيستان او فراه له لارې هېواد ته راستون شو. د محمود د څواکونو په مشرۍ يې پر کندهار يرغل وکړ، د "تازي" په جگړه کښې يې شاه زمان مات او د محمود په حکم يې هغه ړوند

The Digital Library

کړ. دوی کابل هم ونيو او د شازمان وزير رحمت الله خان سدوزی يې وواژه.

همدا چې شاه محمود د کابل پر تخت کښېناست، سردار فتح خان يې د" شاه دوست" په لقب خپل وزير وټاکه، ټول هېواد يې هغه او د هغه ورونو ته پرېښوو (۱۲۱٦ هـ ۱۸۰۱م). د سردار پاينده خان محمدزي زامن له همدغه مهاله د افغانستان حکمرانان شول، فتح خان چې هراړخيز واك يې لاره خپل ټول ورونه يې د افغانستان پر ولايتونو حکمرانان کړل. يوازې يو ورور سرداردوست محمد خان يې له ځان سره په مرکز کښې وساته، محمد عظيم خان او بيا وروسته عبداالجبار خان ته يې کشمير ورکړ، پېښور يې تر اټکه يار محمدخان او سلطان محمدخان ته وسپاره، سند او ښکارپور يې رحمدل خان، غزني يې شېردل خان، باميان يې کهندل خان، کندهار او د هغه خواوشا له کلاته تر بولان درې او فراه پورې مهردل خان او پردل خان ته او دېره جات تر پنجاب او د پېښور تر غرنيو سيمو پورې نواب عبدالصمد خان او د هغه زوی نواب زمان خان ته ورکړ شو. په دغه کشمکش کښې هېواد د جګړو او وينو بهولو ډګر شو خو په هرات کښې وزير فتح خان د شهزاده کامران د وزير عطامحمد خان په لاس ړوند کړای شو (۱۲۳۴هـ ۱۸۱۸م). دغې پېښې بارکزي ورونه غچ اخيستو ته اړ کړل او سخت اړدوړ پيل شو. وروسته تر هغې چې د سدوزيو د کهاله وروستی ټغر يې ټول کړ، د وزير فتح خان د ورونو تر منځ هم د پادشاهۍ پر سر شخړې را وزيږېدې. تر هغې چې سردار دوست محمد خان په کابل عيدګاه جومات کښې خپل امارت اعلان کړ او د کابل امير په توګه يې په نامه خطبه ولوستل شوه، (۱۲۵۴هـ - ۱۸۳۸م).

امير بې له ځنډه په افغانستان کښې خپل ټول زامن پر خپلو سيمو وټاکل خو رنجيت سنګهـ د افغانستان له کورنيو شخړو ځخه ګټه واخيسته

او ګرد پنجاب يې تر پېښوره ونيو، سردار سلطان محمد خان هم د بالا کوټ په جګړه کښې د ميراحمدخان بريلوي او مولوي اسماعيل په مشرۍ د مجاهدينو په شهادت او د پېښور په صوبه کښې د يار محمد خان او د هغه د ورور په مړينه، کمزوری شوی و، دا وېره هم وه چې رنجيت سنګهـ به پر خيبر يرغل وکړي، ځکه نو اميردوست محمد خان د يوه ليك له لارې د هند له ګورنر جنرال لاردبنتك ځخه د پېښور د بېرته نيولو په چار کښې مرسته وغوښته او د باسول له لارې يې له شپېته زريز لښکر سره د پېښور پر لوري حرکت وکړ. خو سردار سلطان محمد خان د امير لښکر تار پر تار او امير بېرته ناکام له پېښوره خيبر او جلال آباد ته راستون شو. په دې توګه اشنغر تر کوهاټ او ټله د امير ورور سلطان محمد خان ته پاتې شو (۱۲۴۵هـ ۱۸۳۸م).

امير دوست محمد خان د رنجيت سنګهـ د ماتولو په تکل د ليکونو له لارې له انګليس، ايران او زاري روس دولتو ځخه مرسته وغوښته. د هند وايسرای لاردآکليند پر (۱۸۳٦ - ۳۷م) د بريتانوي هند له خوا سر الکساندر برنس، ميجر ليچ، لفتننت او دومسترلارډ د لومړني سياسي او اقتصادي هيئت په توګه کابل ته ولېږل.

په عين وخت کښې د روسيې يو نفر نماينده ويتکويچ (۱) هم کابل ته رسېدلی و، چې د کابل دربار او د کندهار حکمرانان يې په سند او پنجاب کښې د انګليس د پرمختګ پر خلاف هڅـول، امير دوست محمد خان له الکساندر برنس سره په دې شرط مفاهمه وکړه، چې که د انګليس دولت دوه

۱- Vitkievitck په ۱۳۳۸ کښې کابل ته راغی، خو دا سفير په غېر رسمي ډول د روسيې د وزير مختار له خوا په تهران کښې کابل ته رالېږل شوی ؤ. (اريانا- ټ ۲- ګڼ ۱).

The Digital Library

زره تړوپك ورکړي او د سند دریاب د لوېدیځ څمکې هم ده ته پرېږدي نو دی به تل د انګلیسانو دوست او همکار وي.

مګر د هند برتانوي دولت د روس له احتمالي حملو څخه د هند د ساتلو له پاره پر شاه شجاع سدوزی چې له سلطنت څخه خلع او په لودهیانه کښې فراري و نظر درلود پر دې اساس لارډآکلیند د اکتوبر پر لومړۍ (۱۸۳۸ م) د افغان او انګلیس لومړی جنګ پیل او د امیر دوست محمد خان د خلع او ربښې کښلو له پاره یې ملا وتړله.

شاه شجاع چې په دغه وخت کښې د خپل تخت و تاج د لاس ته راوړلو له پاره هر ډول پستۍ ته حاضر و، د مارچ پر ۱۲ (۱۸۳۴م) یې خپله لومړۍ تړون چې ۱۴ مادې یې لرلې له مهاراجه رنجیت سره وتاړه که څه هم مخلوع پاچا په دغه وخت کښې هېڅ ډول حقوقي او رسمي حیثیت نه لاره، خو په معاهده کښې یې ټول کشمیر، پنجاب او د اټك، پېښور څمکې تر خیبر او سند پورې، رنجیت ته پرې ښوولې، دوارو خواو د (۱۱ - ۱۳ - ۱۴) مادو پر بنسټ د خطر په وخت کښې د یوه بل لښکري مرسته قبوله کړه؛ د تجارت د جریان په هکله یې هم ځینې مواد په دغه تړون کښې ځای کړل، خو څرنګه چې دغه تړون یوازې د شاه شجاع او رنجیت تر منځ و او انګلیسانو په هغې کښې ګډه نه درلوده د هند بریتانوي دولت هغه ونه منله پر هغې پسې د لاهور تړون د (جون ۲٦ - ۱۸۳۸م) د بریتانوي ګورنر جنرال، مهاراجه رنجیت سنګهه او شاه شجاع الملك تر منځ په شمله کښې د جولای پر ۲۵مه ۱۸۳۸م وتړل شوه {دا هغه کال دی چې روسي نماینده ویتکویچ کابل ته راغلی و} په دغه معاهده کښې چې ګورنر او رنجیت سنګهه حقوقي شخصیتونه وو او اختیارات یې درلودل درېیم شخص شجاع الملك په هېڅ ډول د خپل هېواد د استازي صلاحیت نه لاره؛ په دغه وخت کښې دی یو

فراري او له ملي حقوقو فاقد سړی و.

په هر حال د لاهور تړون د مسټر ډبلیوایچ مکناټن په ذریعه چې د لارډآکلینډ د هند د نائب السلطنه له لوري یې استازي توب لاره، په "۱۸" مادو کښې لاسلیك شو، شاه شجاع د افغانستان د تاج و تخت د بیا نیولو د وعدې په مقابل کښې د افغانستان له ټولو څمکو چې په ماوراء بولان او خیبر کښې وې لاس واخیست او پر کال یې دوه لکه روپۍ باج له پېښځه زریز لښکر سره ومانه چې د تاج و تخت تر لاس ته راوړو وروسته یې رنجیت ته ورکي او له بل هېڅ دولت سره چې د انګلیس او مهاراجه د دولت مخالف وي د دوستۍ او سیاسي اړیکو تړون و نه کړي. په هرات کښې به هم خپل وراره حکمران وپېژني او د هرات په امورو کښې به مداخله نه کوي.

اتلسمه ماده د پوځي یووالي د تضمینولو تړون و چې که له تړون کوونکیو څخه یو (انګلیس، رنجیت او شاه شجاع) د کوم طرف تر خطر لاندې راشي نور به له ده سره د خطر په دفع کولو کښې لښکري مرسته کوي، په دغه عجیبه تړون کښې چې د دوو حکومتو او یوه فراري له خوا لاسلیك شو، انګلیس لښکریانو د سرجان کین په قوماندانۍ. شاه شجاع د (۱۸۳۹م فبروري ۱۲۵۴ه). د سند او بولان له لارو راوست او پر کندهار یې حمله وکړه د اپریل پر ۲۰ - ۱۸۳۹م = ۱۲۵۵ هجري یې د کندهار ښار ونیو او د امیر وروڼه ایران ته وتښتېدل شاه شجاع د کندهار پر پاچهي تخت باندې کښېناست د (صفر ۲۳ - ۱۲۵۵ هجري). په کندهار کښې مکناټن له شاه شجاع څخه ژمنه واخیسته چې د انګلیس عسکر به له یوه نفر سیاسي نماینده سره د تل له پاره په افغانستان کښې پرېږدي او په دغه ډول د بریتانیې عسکر د شاه شجاع په ملګرتیا د غزني له لارې او همدا رنګه "کپتان ویډ" له شهزاده تیمور د شاه شجاع له زوی سره د خیبر او جلال آباد

...: The Digital Library

له لاري پر کابل باندې حمله وکړه د (اګست پر ۱۷ - ۱۸۳۹م - غره جمادی الاخر ۱۲۵۵هجري) شاه شجاع یې په کابل کښې پر پاچهۍ کښېناوه. امیر دوست محمد خان له خپلو زامنو سره بخارا ته ولاړ خو په هغه ځای کښې د بخارا پاچا دی بندی کئ. د هند ګورنر جنرال لارډآکلینډ د کابل د فتح او د امیر دوست محمد خان د ویستلو له کبله د لندن دربار له خوا د ارل Earl په لقب ویاړل شو.(۱۸۳۹م).

دغه مهال چې د حکومت مشران او امیر له هېواد څخه ولاړل او وطن یې دښمن ته پرېښووئ، افغان ملت د انګلیس متجاوز لښکر ته د غزا اعلان وکئ او له هر لوري پر انګلیسي لښکرو د افغاني ډلګیو له خوا حملې پیل شوې، یو کال وروسته امیر دوست محمد خان له خپل زوی محمد افضل خان سره له بخارا څخه راغی، له آمو څخه را تېر شو مګر په ایبك کښې یې د انګلیس له لښکر څخه ماته وخوړه او تاشقرغان ته ولاړل (۲۸ ستمبر ۱۸۴۰م ۱۲۵٦ هجري). تر دې وروسته امیر خپل ځان انګلیس ته تسلیم او کلکتې ته ولېږل شو (نوامبر ۱۸۴۰). خو ملي مجاهدینو د کابل په شمال کښې د مسجدي خان سلطان محمد نجرابي او نورو په مشرۍ د فرنګي متجاوزانو په مقابل کښې په غزا لاس پورې کئ عبدالله خان اڅکزی، امین الله خان لوګری او نورو هم د ۱۲۵۸هجري د منې په سر کښې د کابل په شاوخوا کښې د خلکو په اتفاق پر شاه شجاع او فرنګیانو را پورته شول، سردار محمداکبرخان د امیردوست محمد خان زوی هم د شمال له لورې له دوی سره یو ځای شو او پر انګلیسانو باندې یې کار تنګ کئ په دغه کش و ګیر کښې مکناټن Sir.w Macnaghten د ستمبر په ۲۳ مه نېټه ۱۸۴۱م د سردار محمد اکبر خان په لاس په کابل کښې ووژل شو او الکساندبرنس هم د نومبر په ۲ مه نېټه ۱۸۴۱ م

د غازیانو له خوا وژل شوی و. وروسته په خپله شاه شجاع هم په کابل کښې د غازیانو په لاس ووژل شو (د صفر ۲-۱۲۵۸ هجري د آپریل ۳ -۱۸۴۲م) (وګورئ ۸۴ نومره عکس). څرنګه چې د انګلیس عسکر د دغه کال په ژمي له کابل څخه د جلال آباد په لوري ولاړل؛ په لار کښې د افغاني غازیانو په لاس تول ووژل شول.

انګلیسانو په دغه جنګ کښې ډېر زیانونه ولیدل یعنې (۳۰) زره تنه یې ووژل شول او (۲۱) کروړه هندي روپۍ یې مصرف شوې، په پای کښې د خپل ځان له ساتلو څخه هم عاجز شول او د افغاني غازیانو له لاسه، له یو تن پرته چې ډاکټر (۲) بریډون نومېد، یو هم ژوندی پاتې نه شو؛ بېرته یې امیر دوست محمد خان له هند څخه راووست، امیر د خپل مجاهد زوی وزیر اکبرخان په همت د کابل پر تخت بیا کښېناست، وروڼه یې له ایران څه راغلل پر کندهار باندې حکمرانان شول او هرات د یارمحمدخان الکوزي د شهزاده کامران د وزیر په لاس کښې پاتې شو.

امیردوست محمد خان د خپل امارت په دویمه دوره کښې د لومړي جنګ مشهور مشران چې د هېواد د ساتلو په لاره کښې یې قرباني ورکړې وې لکه نایب امین الله خان لوګری، سردارسلطان احمد خان سرکار، محمد شاه خان بابکر خیل، نواب محمد زمان خان او زوی یې شجاع الدوله خان، محمد عثمان خان او نواب جبارخان، مسجدي خان او نور تر باور لاندې رانه وستل، او د هېواد په چارو کښې یې شامل نه کړل پر عکس تول هېواد یې د خپلو زامنو تر واك لاندې وساتئ، پر دې اساس سردارسلطان احمد خان د

---

۲ - William Brydon ولیم بریډون (۱۸۱۱ - ۱۸۷۸م) د انګلیسي لښکرو ډاکټر چې له دیارلس زریز لښکر څخه یوازې دی ژوندی پاتې شو او جلال آباد ته ورسېد.د جنورۍ ۱۳مه - ۱۸۴۲م (انډین بیوګرافي ۵۸).

The Digital Library

امیر وراره او زوم چې له ده څخه مایوس شوی و کندهار ته لاړ او له هغه ځایه یې له پېنځه زرو کندهاري لښکرو سره پر کابل حمله وکړه، خو امیر ده ته په مقر کښې ماته ورکړه تر هغه وروسته سلطان احمد خان ایران ته فرار شو او د امیر نامتو مجاهد زوی وزیر اکبرخان هم په مزار شریف کښې له دې دنیا څخه لاړ (۱۲٦۳ هجري = ۱۸۴٦م). (وګورئ ۸۵ نومره عکس).

سردار محمد اکرم خان د امیر زوی په شمالي ولایاتو کښې ایشان اوراق د میر بلخ، ایشان صدور د اقچې، میر حکیم خان د شبرغان والي، میر بابا بیګ د ایبك رئیس، غضنفرخان د اندخوی سالار، ګنج علي د خلم مهتر، محمودخان د سرپل د اور او شاه مراد د قطغن برید ساتي مطیع کړل، تر آمو پر مخ ولاړ، او د هېواد شمالي برید یې وساته (۱۲٦۵ هجری ۱۸۴۸م) په دې ډول یوازې کندهار او هرات د امیر له امارت څخه د باندې پاتې شول. څو کاله وروسته کندهاري سرداران د امیر ورونه (کهندل، پردل، مهردل) مړه شول او رحمدل پاتې شو، ده له خپلو وریررونو سره جنګ وکړ. پر (۱۲۷۱ هجری = ۱۸۵۵م) د رجب ۱۱ مه امیر دوست محمد خان خپل ولیعهد سردار غلام حیدرخان جمرود ته ولېږه چې د سرجان لارنس د پنجاب چیف کمشنر د اندریومارکویس د هند له ګورنر جنرال استازي سره یې وکتل وکړ او د پېښور تړون چې د مارچ پر ۳۰ مه - ۱۸۵۵م شوی و او درې مادې یې لرلې، د هند له بریتانوي دولت سره یې وکړه.

دغه تړون د دوستۍ د مراسمو او د یو او بل د هېواد په چارو کښې د طرفینو د نه ګوتوهنې متضمن وه، درېیمې مادې ویل چې تړون کوونکي به یو د بل دوست - دوست او دښمن به دښمن بولي.

په دغه تړون سره امیر له ختیځ لوري مطمئن شو، ضمناً یې د کندهار په نیولو کښې بریتانوي هند دولت پلوي هم تر لاسه کړه، تر هغه

وروسته یې له کابل څخه لښکر ویوست کندهار یې ونیو او خپل زوی غلام حیدر خان ته یې وسپاره په دې ډول کندهار مستقیماً د کابل په امارت پورې اړه پیدا کړه.

خو په هرات کښې د سدوزیو د کورنۍ پایڅوړ د یارمحمد خان الکوزي د کامران د وزیر په لاس له منځه لاړ، یارمحمد خان الکوزی هم په (۱۲٦۷هـ = ۱۸۵۰م) کال وفات شو او نالایق زوی یې چې سید محمد خان نومېده د ده پر ځای کښېناست، خپل مسکوکات یې د ناصرالدین شاه قاجار په نامه ووهل، خو د هرات خلکو دغه وضع خوښه نه کړه هغه یې وواژه او شهزاده یوسف د حاجي فیروزالدّین لمسی چې د سدوزیو له پاتې شونیو څخه و، د هرات په پاچهۍ وټاکه (محرم ۱۲۷۲هـ = ۱۸۵۵م) تر هغې چې ناصر الدین شاه هرات ته لښکرې راولېږلې او هاغه ښار یې ونیو (۱۲۷۳هـ).

افغاني مشرانو هرات د افغانستان پخوانی نه بېلېدونکې برخه ګڼله او نه یې غوښتل چې پردي هېوادونه دې په هغه کښې لاس ولري، پر دې اساس امیر دوست محمد خان له مرکز سره د هرات راساً یو ځای کېدل غوښتل. په دغه وخت کښې امیر دوست محمد خان انګلیسانو جمرود ته دعوت کړ او د سرجان لارنس په ذریعه یې د پېښور تړون پر (جنوري ۲٦-۱۸۵۷م = ۲۹ د جمادی الاول ۱۲۷۳هـ) کال له ده سره وتاړه، دغه تړون چې د (۱۲) مادو درلودونکی و د هند د ګورنر جنرال جان وایکونت کیننګ له لوري د جان لارنس چیف د پنجاب کمشنر او لفټننټ کرنل ایچ، لی ایدواردس، د پېښور کمشنر په وسیله له امیر سره وتړل شوه.

تړون وایي: دا چې د ایران پاچا تړون مات او پر هرات یې قبضه وکړه او په افغانستان کښې مداخله کوي، نو د هند انګلیسي حکومت به امیر دوست محمد خان ته مرسته ورکړي او د ده د ځمکو په ساتلو کښې به د

The Digital Library

قاجاريانو پر خلاف زيار وباسي؛ تر هغه وخته پورې چې له قاجاري دولت سره جنګ جاري وي د مياشتې يو لك روپۍ به امير ته ورکوي په دې شرط: چې امير خپل سواره او توپخانه لښکر له (۱۸) زره پليو سره ډېر ښه وساتي او تل (۱۳) زره روزل شوی لښکر ولري. په کابل کندهار بلخ او يا په هر ځای کښې چې له قاجاريانو سره جنګ ونښلي، د انګليس نمايندګان به له هندي عملې سره مقرر وي څو د مرستې پيسې د دوی تر نظارت لاندې په لښکري چارو کښې ولګول شي، خو په کورنيو چارو کښې به ګوتې نه وهي او يوازې به له جنګي پېښو څخه خبر اخلي.

امير دې خپل يو نماينده په پېښور کښې مقرر کړي او سربېره به پر مياشتنۍ مرستې پينځه لکه روپۍ نقدې ده ته ورکوي. په مقابل کښې امير نه شي کولای په پټه يا ښکاره له بل دولت سره په سياسي مفاهماتو لاس پورې کړي څلور زره ټوپك يې هم د دغه تړون پر اساس امير ته په تل کښې وسپارل.

سربېره پر دې انګليس دولت پر قاجاري دولت هم سياسي فشار راووست چې هرات چې د افغانستان د مځکې پخوانۍ برخه ده ژر خوشې کړي همدارنګه يې پر نومبر ۱۸۵۷ م = ۱۲۷۳ هجري يو لښکر له جنګي کښتيو سره د عرب د بحيرې له لارې پر بوشهر باندې وروهځاوه، هغه ښار يې ونيو او د هغه پرېښوول يې د هرات په پرېښوولو پورې اړ کړه.

دا چې د پردې ترشا يا د سياست په فضا کښې د هرات په باره کښې په هند، لندن، تهران او کابل کښې فعاليت کېده د تړون د نص او د انګليس له بحرې لښکرکښيو څخه ښکاره ده، خو د افغانستان او هرات خلك هم د قاجاريانو تر بار لاندې رانه غلل، هر طرف ته ملي حرکتونه وليدل شول، سرښندويه خلك د آزادۍ په لار کښې پر خوځښت راغلل او له هرات

څخه يې د متجاوزو لښکرو ايستل وغوښتل. پردې اساس قاجاريه لښکر د جولای پر ۲۷مه-۱۸۵۷ = ۱۲۷۳ هجری هرات تخليه او مشهد ته ولاړل، خو په دغه وخت هماغه کښې سردار سلطان احمد خان سرکار د امير وارره هرات ته راغی او دی يې د هغه ځای حکمران وپېژاند، په دغه ډول زړورو هراتيانو خپل ښار د پرديو له واکمنۍ خلاص کړ.

دغه سرادار د انګليس له مخالفو عناصرو څخه ؤ، چې په لومړي جنګ کښې د ملي مجاهدينو له مشرانو څخه ګڼل کېده، پر دې اساس په هرات کښې د ده شتوالی د هند دولت له پاره خاطر جمعي نه وه.

هرات ته د سردار له راتلو سره خلك پرده باندې راټول شول او سياسي فعاليت هم شروع شو، د بريتانيا حکومت يو سياسي هيئت د ميجرتيلر په مشرتابه له بغداد څخه هرات ته ولېږه په دې توګه د روس دولت يو هيئت د خانيکوف په رياست د سردار دربار ته راولېږه، سلطان احمد خان د انګليس لېږلي په ناکامۍ له هراته وويستل (۱۲۷۴ هجری) او په آزادۍ سرهٔ الحکم چلاوه.

د هغه بل لوري امير دوست محمد خان چې له مرکز سره د هرات په يو ځايوالي د خلکو هيله وليده په خپل لښکر باندې ګوتې ووهلې او پر هرات يې حمله وروړه، د صفر پر لسم ۱۲۷۸هـ ۱۸۶۱م خپل وراره او زوم سلطان احمدخان يې په هرات کښې کلابند کړل.

کلابندي ۱۸ مياشتې اوږده شوه، سلطان احمدخان له نرۍ سترګې پټې کړې، زوی يې شهنواز خان هم تر دوو مياشتو پورې مقاومت ته دوام ورکړ، خو تر دوو مياشتو وروسته د امير په لاس ورغی (د ذيحجې اتمه ۱۲۷۸هـ ۱۸۶۱م)، خو امير په خپله څو ورځې وروسته د سالنډۍ په مرض د ۷۷ کالو په عمر له دې دنيا څخه لاړ او په هرات کښې د خواجه عبدالله

The Digital Library

انصاري د مزار تر څنګ په ګازرګاه کښې ښخ شو، د ذیحجې (۲۱ - ۱۲۷۸هـ =۱۸۶۱م). هغه ګټور کار چې امیر د خپل عمر په پای کښې د هېواد د یووالي په خاطر وکړ، په افغاني مرکزي دولت پورې د هرات تړل و چې سیاسي وحدت او د هېواد پخواني حدود یې تامین کړل. (وګورئ ۸۶ نومره عکس)

امیر دوست محمد خان د محمدزیو کورنۍ، امیر او په (امیر کبیر) مشهور دی چې د سپینو زرو د روپیو پر سکه باندې یې دغه بیت لیکل شوی و:

سیم و طلا شمس و قمر میدهد نوید
وقت رواج سکهٔ پاینده خان رسید

دی یو جاه طلب، نرم خویه او عشرت دوست سړی، خو زړور او مدبر و چې ۱۴ منکوحه ښځې او په سل هاو سراری او (۵۲) اولاده یې درلودل (۲۹) تنه اولاد یې د ده تر مرګ وروسته په افغانستان کښې د ویروونکیو کورنیو جنګو لامل وګرځېدل.

په لومړي امارت کښې چې امیر دوست محمد خان کابل ونیو د خپلو ورونو جرګه یې جوړه کړه او د ۱۲۴۲ هجري کال د ربیع الثاني د میاشتې د ترون له مخې چې اصل یې د کابل په موزیم کښې موجود دی، هېواد یې په خپل منځ کښې وویشه د دغې جرګې ریاست نواب عبدالصمد خان کاوه چې تر ټولو مشر و او دغه لاندیني ترون یې دده په ضمانت سره وکړ:

۱ - کوهاټ وهنګو او د هغه توابع چې پخوا بنګښ ورته ویل کېدل: نواب عبدالصمد خان ته.

۲ - پېښور سردار یار محمدخان، سلطان محمدخان، پیر محمدخان

او سید محمدخان ته: اشنغر او د هغه توابع، له یو لکو روپیو سره د کابل له عایداتو چې امیر دوست محمد خان ورکولې.

۳ - د حصارك غلجایي سیمه د کابل ختیز خوا نواب عبدالجبار خان ته.

۴ - کابل، کوهدامن، لوګر او د هغه توابع تر بامیان پورې امیر دوست محمد خان او سردار امیر محمد خان د ده سکه ورور ته.

۵ - نواب محمد زمان خان او د ده سکه وروڼوته (د نواب اسد خان زامن د پاینده خان لمسي) د کابل د ختیزه خواړ لغمان، جلال آباد تر خیبر او د هغه تر توابعو پورې.

۶ - سردار حبیب الله خان او سردار محمد اکرم خان (د سردار محمد عظیم خان دامیر د مړه ورور زامن) ته لوګر، بتخاك، څرخ، میدان او غوربند.

۷ - کندهاریو سردارانو پېنځو وروڼو (پردل، کهندل، شیردل، رحمدل، مهردل) ته کندهار له شاه جوی څخه تر فراه پورې.

د هېواد په دغه اوو برخو کښې پورتنیو اشخاصو حکم چلاوه، نواب اسد خان ډېره جات په خپل واك کښې لاره او رحمدل خان د بولان پر درې تر ښکارپور پورې حکمراني کوله.

د بارګزیي وروڼو د هڅو دغه نتیجه وه چې سدوزیو د سلطنت له ضعف څخه وروسته هېواد په خپل منځ کښې وویشي. د احمد شاه بابا د شاهنشاهۍ قوي مرکزیت له منځه ولاړ پردې اساس قوی او نیرومند هېواد موقتاً په ناتوانۍ او تجزیې محکوم شو.

د موهن لال په په قول چې د سید حسین د کابل مستوفي او د مستوفیت د غرو دیوان میتها او دیوان بیربا او له "یارام" څخه یې اوریدلي دي د ده د امارت په لومړۍ دوره کښې د امیر د قلمرو ټول عواید

The Digital Library

(۲،۵۰۹،۲۳۸) کابلي روپۍ وې، چې د کابل او د هغه له شمالي سمت څخه له غوربند میدان وردګ، غزني، بهسود، بامیان، زرمت ګردیز هزاره کورم، خوست، جلال آباد او لغمان څخه لاس ته راتلې.

د کندهار تر یووالي او د کندهاري سردارانو د خپلواکۍ تر پای ته رسېدو وروسته، د امارت عایداتو د فراه له شاوخوا څخه تر کندهار او شاه جوی د کابل په مرکز پورې اړه پیدا کړه، د فیض محمد هزاره په وینا امیر له دغو عوایدو څخه (۱۵) لکه روپۍ تنخواه د کندهار پاتې سردارانو ته چې د ده ورېرونه وو مقرر کړې.

خو د پېښور، اشنغر او د هغۀ تړابع حکمرانانو سردارانو عایدات د کال (٦۹۲) زره روپیو په شاوخوا کښې وو، چې هرد روپۍ "لس شاهي" له لسو آنو سره برابره وه او پردې سربېره د خواراکه بابو د مالیې، د هندوانو د جزیې او له نورو متفرقاتو څخه هم د (٦۲) زره روپیو په شاوخوا کښې عاید و چې ټول (۷۵۴) زره روپۍ شي. (د پېښور تاریخ).

په دغه ډول که موږ د کابل، کندهار او پېښور پر عایداتو او مالیاتو سربېره د شمالي ولایاتو عایدات یعنې قطغن، بنګښ او ختیزه خوا، لغمان او دېره جات ټول په جلا ډول سره د (۵۰) لکو روپیو په شاوخوا کښې اټکل کړو نو د بارکزیو وروڼو (امیر دوست محمد خان او وروڼه یې) ټول د لس (۱۰) ملیونو روپیو په شاوخوا کښې کېدې.

په دغه وخت کښې د افغانستان له لارې د هند او بخارا تجارت روان و، له امرتسر او ښکار پور څخه تجارتي قافلې کابل، کندهار، بخارا او مشهد ته تللې، په ځانګړي ډول د کشمیر د شالو او نفیسه پارچو تجارت کېده. څرنګه چې د ۱۸٦۲ په تجارتي راپور کښې راغلي دي چې د افغانستان او هند ټول تجارت ۱۱۸، ۹۳۹ پونډه و او ګمرکي محصول هم

په سلو کښې دوه نیمې روپۍ اخیستل کېده. د کوچیانو په وسیله هم د یو مېلیون او درې لکو روپیو مالونه له افغانستان څخه هند ته وړل کېده او د یو مېلیون او شپږ لکو روپیو مالونه واردېدل په کابل کښې ملا رحیم شاه، غلام قادر او ښکار پورې ګوپالداس او په کندهار کښې ملا جلال اڅکزی او ملانسو لوی تاجران وو، د کابل ګمرك د څلورو لکو روپیو په شاوخوا کښې تجارتي محصول درلوده. په کابل کښې سید حسین خان او وروسته عبدالرزاق خان او میرزا عبدالسمیع خان مستوفي الممالك (د مالیې وزیر) و، میرزا محمدحسن خان د سلطنت دبیر (سرمنشي) شاغاسي شیر دل خان بارکزی د کورنیو چارو او دربار وزیر، غلام محمدخان پوپلزی لښکري مشاور، قاضي عبدالرحمن خانعلوم بارکزی د عدلیې وزیر او قاضي القضاة میر حاجي د میر واعظ زوی د دیني امور مشاور او فراموز خان نورستانی سر لښکر او د امیر د دربار سپه سالار و.

خو د امیر لښکر د مستر کیمپل انګلیسي (چې په لومړي جنګ کښې مسلمان شوی او نوم یې شېر محمد ایښودل شوی و) او امریکایي ډاکټر هارلان چې د رنجیت سنګهه له دربار څخه کابل ته راغلی و، تر اداره او تعلیم لاندې و او نایب عبدالصمد هندي و، چې د هغو شمېر د سلطنت په لومړۍ دوره کښې (۱۲) زره سوعاره، درې نیم زره پیاده ټوپك لرونکي، (۵۰) لوی توپونه او (۲۰۰) کچرو په منځ کښې توپونه وو، سوارانو یو تن (۱۲۰) روپۍ او پلي یو تن (۸۴) روپۍ د کال تنخواه درلوده خو د امیر دوست محمد خان د امارت په پای کښې د ده عسکری تشکیلات داسې وو:

۱ - په کابل کښې دوه پیلي غنډونه له(۱۸) صحرایي توپو سره دوه درانه توپونه یو مورتر او یو زنبورك.

۲ - په بلخ کښې درې پیلي غنډونه او دوه سواره غنډونه له ۱٦

The Digital Library

صحرايي توپو سره.

۳ - په باميان کښې يو پلی غنډ له دوو جبل توپو سره.

۴ - په کوهستان کښې يو پلی غنډ له دوو صحرايي توپو او دوو جبل توپو سره.

۵ - په فرا کښې يو پلی غنډ او څلور صحرايي توپونه.

٦ - په ګرشك کښې يو پلی غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۷ - په غزني کښې يو پلی غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۸ - په آقچه کښې يو پلی غنډ او دوه صحرايي توپونه.

۹ - په غلزيي کلات کښې يو پلی غنډ د درو جبل توپو او يو صحرايي توپ سره.

۱۰ - په کندهار کښې درې پلي غنډونه او يو سپور غنډ، له دوو ثقيلو، دوو جبل او دوولس صحرايي توپو سره.

۱۱ - په ز مينداور کښې يو پلی غنډ له څلورو صحرايي توپو سره.

په دغه ډول د امير تر اداري لاندې ځمکو کښې يوولس عسکري مرکزونه وو او هر غنډ ۸۰۰ تنه چې په ورځنيو تمريناتو کښې ٦۰۰ نفر حاضرېدای شول، خو هر غنډ سواره عبارت و له (۳۰۰) تنو څخه چې ټول منظم عسکر يې عبارت وو له:

۱٦ پلي غنډونه، هر غنډ ۸۰۰ تنه - ټول ۱۲،۸۰۰ تنه.

۳ سواره غونډونه ۳۰۰ تنه ټول ۹۰۰ تنه.

٦۷ صحرايي توپونه - ٦ جبل توپونه - ۴ ثقيل توپونه، يو مورتر- چې ټول منظم عسکر - ۱۳، ۷۰۰ تنه له ۸۱ توپو سره وو، پر دې سربېره د ايلجاري لښکرو شمېر د ضرورت په وخت کښې په کابل کښې ۳۱ زره - په کندهار کښې ۱۸ زره - په هرات کښې ۲۲ زره - په بلخ کښې ۲۹ زره وو

(افغانستان، د لندن طبع ۱۹۰٦م) مګر کورنی امنيت د کوتوال او د کوتوالي د پوليس په ذريعه اداره کېده، شرعي محاکمو، عدليه امور، اداره کول، چې قاضي د خانعلوم په ذريعه د امير له حضور تاکل کېده. د امير د حکمدارۍ او له دوره يو ډول مشترك امارت و چې افغانستان د ده د ورونو تر منځ د پخواني - ترون له مخې وېشل شوی و، هر ورور په خپله حکمدارۍ سيمه کښې خپلواکي درلوده، په دويمه دوره کښې د هېواد مرکزيت قوي شو او د امير د ورونو نفوذ له منځه ولاړ د ده د امارت توابع د امير د زامنو تر منځ ووېشل شول، مګر دوی د پلار په اجازه سره حکم چلاوه او د خپلو سيمو له عوايدو څخه يې يوه برخه د خپلو مصارفو له پاره ګرځوله او پاتې يې د کابل په خزانه کښې تحويلوله د پلار له اجازې څخه پرته يې ټول کارونه سرته نه شول رسولای، په دويمه دوره کښې د امير زامنو په دغو سيمو کښې حکم چلاوه:

سردار شېرعلي خان د بنګښ په کورم کښې (د پېښور جنوبي خوا).

سردار محمد افضل خان پر زرمت د کابل په جنوب کښې چې وروسته د بلخ په نيولو او حکمرانۍ باندې مامور شو.

وليعهد سردار غلام حيدر خان په غزني او کندهار کښې چې وروسته په جلال آباد کښې حکمران او د ده پر ځای سردار شمس الدين د امير سکه وراره چې په کوهستان کښې حاکم و په غزني کښې وټاکل شو.

سردار محمد اعظم خان پر لوګر د کابل په جنوب کښې، سردار محمد شريف خان پر باميان د کابل شمال لوېديځ او وروسته په کلات او فراه کښې.

سردار محمد امين خان په کوهستان د کابل په شمال کښې. سردار محمد اکرم خان پر هزاره جات د کابل په لوېديځ کښې چې وروسته شمالي

he Digital Library

ولایتو او قطغن ته وګمارل شو.

سردارمحمداکبرخان په لغمان او جلال آباد کښې د کابل ختیزه خوا.

د امیر تر مړینې وروسته په هرات کښې، دده ولیعهد سردارشېرعلي خان د امارت اعلان وکړ (د ذیحجی ۱۲ مه - ۱۲۷۸ هجری ۱۸٦۱ م) او په دغه سجع یې سکه ووهله:

جمال دولت پاینده قسمت ازلیست

وصی دوست محمد، امیر شیرعلیست

یو له هغو مهمو سړیو څخه چې له امیرشیرعلي خان سره د تخت ناستي پر مهال په هرات کښې و، سید جمال الدین "افغان" دی چې ده ته یې د کورني سمون پروګرام او د نوي مدنیت د اصولو طرح ورکړه، خو امیر د خپل لومړي امارت په دوره کښې چې تر (۱۲۸۳ هـ - ۱۸٦٦ م) پورې پېنځه کاله وه، له خپلو ورونو سره په کورنیو جګړو بوخت و؛ د هېواد د سمون له پاره یې فرصت ونه موند؛ سید جمال الدین هم له هېواده ووت، د اسیا او اروپا هېوادو د ځوانانو اروا یې راوپښه کړه، د اسلامي یو والي غږ یې اوچت او د اروپایي ښکېلاک پر وړاندې یې ستره مبارزه پیل کړه.

مومندو قبیلو پر (۱۲۸۰هـ - ۱۸٦۳م) کال د سعادت خان د زوی سلطان محمد خان په مشرتابه د انګریز پر وړاندې پاڅون وکړ.

امیر شیرعلي خان خپل زوی محمدعلي خان او وزیرمحمدرفیق خان لودین، مومندو ته ورولېږل چې له قبایلو سره خپل اړیکي وساتي، خو انګریز د ده امارت په رسمیت ونه پېژاند، د امیر ورور محمد اعظم خان یې د ده پر خلاف په پېښور کښې وساته، تر ده وروسته د امیر بل ورور محمدافضل خان هم سر غړاو شو او د هندوکوش په "باجګا" دره کښې یې د ده له لښکر سره جګړه وکړه، خو په پای کښې یې غاړه کښېښووه او بندي شو، زوی یې

سردار عبدالرحمن خان بخارا ته لاړ.

تر دې وروسته یې له خپل بل ورور محمد امین خان سره چې د کندهار حکمران و د کلات د ترنك په کجباز کښې جګړه وکړه، په نوموړې جګړه کښې یې ورور محمدامین او زوی محمدعلي دواړه ووژل شول (۱۲۸۲هـ - ۱۸٦۵ م). یو کال وروسته عبدالرحمن خان له بخارا راوګرځېد او د محمداعظم خان په مرسته یې پر کابل یرغل وکړ او ویې نیو. د امیر شیرعلي خان مشر ورور محمدافضل خان یې پر پلاز (تخت) کښېناوه (۱۲۸۳ هـ - ۱۸٦٦م) او امیر شیر علي خان کندهار ته لاړ.

امیر محمدافضل خان د کورنیو جګړو پر مهال تر یوه کال امارت وروسته مړ شو (۱۲۸۴ هـ) او دده بل ورور، امیر محمداعظم خان پر کابل تخت کښېناست، وراره یې عبدالرحمن خان د هېواد شمالي ولایتونه ونیول او بیا یې له کابل سره وتړل.

خو کندهار او هرات له امیر شیرعلي خان سره پاتې شول ده هلته نوی پوځ چمتو او د کندهار له لارې یې پر کابل ورودانګل، هغه یې ونیو او امیر محمداعظم خان او عبدالرحمن خان ایران ته لاړل، محمداعظم خان همهغلته مړ شو او روسي حکمران "جنرال کوفمن" په ترکستان کښې د عبدالرحمن خان هرکلی وکړ او په سمرقند و تاشکند کښې یې مېشت کړ.

امیر شیرعلي خان دویم ځل د ټول افغانستان امیر وګڼل شو (۱۲۸۵ هـ - ۱۸٦۸ م).

امیر داخل په کابل کښې په نویو اصولو لښکر جوړکړ؛ نوي ښوونځي یې پرانیستل؛ د "شمس النهار" په نامه یې د افغانستان لومړنی اخبار چاپ او خپور کړ؛ په کابل کښې یې نوې چاپخونه جوړه کړه او په هغې کښې یې ځینې کتابونه "له هغې ډلې": پوځي قواعد له انګریزی نه په پښتو

The Digital Library

او دري وژباړل او چاپ يې کړل.

امير شيرعلي خان، سيد نورمحمد شاه کنډهاری د سر وزير (صدراعظم) په توګه وټاکه او د وزيرانو لومړنۍ کابينه يې منځته راوسته چې عصمت الله خان د کورنيو چارو، ارسلاخان د بهرنيو چارو، حبيب الله خان وردګ د ماليې، حسين علي خان د دفاع او احمدعلي خان د زېرمو (خزانو) وزيران او محمدحسن خان د دربار سرمنشي و. نوموړې کابينه د افغانستان له استوګنو قامونو څخه، پرته له ژبنيو او قامي توپيرونو جوړه شوې وه چې د شاهي کورنۍ او د امير له خپلوانو څخه هيڅوك هم په کښې نه و، دغه کار دا راښيي چې امير په سياسي چارو کښې په پراخه سينه او اسانۍ چلند کاوه او هېواد والو ترمنځ يې عدل په پام کښې ساته .

د امير له يادونې وړ کارو څخه يو هم د نوي، چمتو او سمبال پوځ جوړول دي، سره له دې چې دغه پوځ هېواد او امير ته د اړتيا او ګواښ پر مهال مرستندوی نه شو، خو بيا د دغې دورې په تاريخ کښې د يادونې وړښکاري.

دغه پوځ په اتو پوځي هڼو: کابل، جلال آباد، شيرآباد، کندهار، کورم، هرات، ميمنه او بلخ کښې په لانديني شمير، درې ټولګيه و:

١ - ٦٢ پلي غنډونه، هر غنډ ٦٠٠ جنګيالي - ټول ٢٠٠ ،٣٧ جنګيالي.
٢ - ١٦ سپاره رر رر رر رر رر ٩،٦٠٠ رر.
٣ - د پيلانو، آسونو، غويانو او کچرو د توپخانو ټول ١٩٠،٥ جنګيالي.

په دې ګڼه د ټولو وسلوالو چمتو پوځيانو شمېر پر (١٨٧٢ م) کال (٥١،٩٩٠) و، سر بېره پردې (٨٠٠٠) پلي او (١٦٠٠٠) سواره ايلجاري (پوځي ډولي) هم وو.

د وسلو ډولونه يې (٤٠،٨٢٥) انګريزي او افغاني ټوپك او (٣٦٩)

انګريزي توپونه وو. بريتانوي هند دولت د (١٨٧٧) تر مارچه پورې امير شيرعلي خان ته نه ويشت زره ټوپك بخښلي وو. (افغانستان هملتون).

امير د توپونو د جوړولو له پاره په کابل او هرات کښې کارخانې جوړې کړې چې په هغو کښې يې ارابه لرونکي درانده توپونه جوړول، همدا راز يې د ټوپك جوړولو کارخانې هم لرلې چې تر اوسه هم په هماغو کارخانو کښې جوړ شوي توپونه شته.

د بريتانوي هند دولت چې د افغانستان اوضاع ډاډمنه او سمه وليده، د نوامبر د (٢مې) نېټې (١٨٦٨م). (١٢٨٥هـ، شوال) ليك له لارې يې د امير شيرعلي خان سلطنت په رسميت وپېژاند، دولس زره ټوپك او شپږ سوه زره روپۍ يې ورته راولېږلې.

امير د اړيکو د لا ټينګښت له پاره، د هند د وايسرای په بلنه پر (١٢٨٦هـ، ١٨٦٩م) امبالې ته لاړ. د هند ګورنر جنرال د سياسي کنفرانسونو په ترځ کښې د امير ټولې غوښتنې ونه منلې، د افغانستان په چارو کښې يې د امير په ښېګڼه د نه لاسوهنې ځرګندونه وکړه او (١٢٠٠٠) ټوپك يې له درې سوو زرو روپيو سره امير ته ډالۍ کړې.

امير چې کابل ته راستون شو، خپل کشر زوی "عبدالله" يې خپل ځای ناستی وټاکه او مشر زوی يې "محمد يعقوب" له کابله وتبنتېد او په هرات کښې يې اړ دوړ پيل کړ، خو امير دی د هرات حکمران وټاکه او د ناخوالو مخه يې ونيوه.

امير ځينو سياسي پوښتنو ته پام واړاوه، له تزاري روسيې سره يې د افغانستان د شمالي بريدونو په ټاکلو لاس پورې کړ، له ايران سره يې د انګريز په منځګړتابه د هلمند د اوبو وېش پيل کړ او صدر اعظم سيد نور محمد شاه يې تهران ته واستاوه، ورسته بيا نوموړې صدر اعظم د بريتانوي

The Digital Library

هند له دولت سره د شملې (۱۸۷۳م) او پېښور (د جنوري ۳۰مه، ۱۸۷۷م) په کنفرانسونو کښې ورګډ شو، خو څه هوکړه ونه شوه. دغه د پيلوماتيکې ويناوې کېدې چې د روسيې دولت پر "خيوا" يرغل راوړ، هغه يې ونيوه او هند ته ګواښ لا پسې کلك شو (ربيع الاول، ۱۲۹۰هـ).

څرنګه چې دپېښورپه کنفرانس کښې دصدراعظم سيد نورمحمد شاه دريځ کوم ځاى و نه نيو او دى هماله ته ناروغ او مړ شو، دا مهال د بريتانوي هند دولت د افغانستان پر بريدونو خپل څرګند سياست "فارورډ پاليسي" ترکار لاندې ونيو او دهند دساتني له پاره يې تيرى يوازينى لار وګڼله.

د روسيې دولت چې خپل استازى "جنرال ستوليتوف"(۱) کابل ته رالېږلى و، دده راتګ دهندسياست چارې اندېښمن کړل، ترهغې چې دافغان-انګريز دويمه جګړه يې پيل کړه او د افغانستان پر خاوره يې تېرى وکړ.

د انګريز سمبال جګړه مار د (۱۸۷۸م د نومبر پر (۲۰)مه د خيبر، کورمې او بولان له لارې پر مخ تلل، امير شيرعلي خان د روس د مرستې په هيله په خورا ګډوډۍ کښې کابل پرېښوو او مزار شريف ته لاړ او هلته د ماتې په درشل کښې د ۱۲۹٦هـ ۱۸۷۹م کال د صفرې پر ۲۹ مه د "نقرس" په ناروغۍ مړ شو. (وګورئ ۸۷ نومره عکس)

د امير تر تګ وروسته په کابل کښې ناوړې پېښې منځته راغلې

۱- د دغه سياسي پلاوي د هر کلي څرنګوالى چې د روسيې مختار وزير "Stoletoff" په مشرتابه راغلى و د ګولوس "Golos" جريدې د (۱۸۷۸م) کال د نومبر مياشتې په ګڼه کښې چې په سنټپترزبورګ کښې خپرېده راغلى او ژباړه يې د اريانا مجلې د دويم کال په لومړۍ ګڼه کښې چاپ شوې‌ده.
له جنرال ستوليتوف سره ۲۲ قزاقان، (۱۵) قرغيزان او (۴) چوپړي ملګري وو، دى د جنون پر ۱۴ مه له سمرقند راوخوځېد او د ۱۸۷۸م کال د اګست پر ۱۱مه د کابل بالاحصار په شاهي ودانۍ کښې امير ته را ورسېد.

وګړي بې مشرتابه پاتې وو او دښمنان پر مخ راتلل.

دا مهال ځينو مشرانو شهزاده يعقوب خان تر (۸) کالو بند وروسته له زندانه را ووېست او د ۱۲۹٦هـ کال پر ربيع الثاني يې په پاچهۍ وټاکه.

انګريز جګړه مارو په خونړې خواك، افغانستان ونيو او د امير ناپوه زوى يې خپلې پوځې هډې (ګندمك) ته بوت. ګندمك د کابل - جلال آباد تر منځ يو ځاى دى چې د افغان غازيانو د لومړۍ جګړې پر مهال، انګريز لښکر تر پايه هلته سټ شوى و، خو اوس د امير دغه ناپو زوى دغلته راکښل شو او د ګندمك کرغېړن تړون يې-چې د افغانستان په تاريخ کښې يو تور ټکې دى او د دغه هېواد ځمکنۍ بشپړ تيا يې درې ورې کړه-لاسليك کړ. د ۱۲۹٦هـ د جمادى الثاني ۴ = ۱۸۷۹م د مى ۲٦مه).

د ګندمك تړون چې لاسليك شو، په ټول هېواد کښې کلك اړ و دوړ پېښ و. يعقوب خان هم په کابل کښې د پرديو تر سيورې لاندې اوسېده، دى هېڅکله هم د ټول افغانستان د پاچا په توګه ونه پېژندل شو او تر څو مياشتو وروسته له افغانستانه هند ته وتښتېد او د بريتانوي هند په غېږ کښې ولوېد، ځکه نو دغه تړون حقوقي ارزښت نه لري. د نومورې تړون له مخې خيبر، پښين او کورمه له افغانستانه بېل او بريتانوي هند په خاوره پورې وګڼل شول. سرلويس کيونارى "Sir Piere louis Napoleon Cava Gnari"(۱) چې د ګندمك په تړون کښې د انګريزانو استازى و، د انګريزي استازي په توګه

۱- د جنرال ادولف زوى پر ۱۸۵۷م کال د ايست انډيا کمپنۍ په لښکر کښې شامل شو، وروسته يې په هند او نورو سرحدي سيمو کښې لوړې دندې ومونديې او تر ۱۸۷۷ کال پورې د کوهاټ او پېښور واکمن و. پر ۱۸۸۷م کال د سرچمبرلين د کابل پلاوي غړى و، چې افغاني مامورينو د دغه پلاوي د راتګ مخه ونيوله. (انډين بيوګرافي ۷٦) .

The Digital Library

د (۱۹۷۹م کال د جولای پر میاشت) په کابل بالاحصار کښې استوګن شو، خو څو میاشتې وروسته په افغانستان کښې ملي غورځنګ پیل شو او افغان غازیانو د پرنګیانو په وژلو لاس پورې کړ. د کابل بالاحصار پوځیانو هم پاځون وکړ او د مجاهدینو ملګري شول، تر ټولو لومړی یې په بالاحصار کښې انګریز استازی د هغه له همکارانو سره وواژه (د ۱۲۹٦هـ د روژې ۱٦مه - ۱۹۷۹ د ستمبر ۳مه).

د افغان، انګریز دویمه جګړه ډېره توده پر مخ تله، ستر ملي مجاهدین د جنرال چمبرلین(۱) Sir N. Chamberlain چې د خیبر درې له لارې یې پیاوړي انګریزي ځواك سره یرغل کړی و، جنرال رابرټس(۳) Sir E. Roberts چې د کورمې له لارې پر مخ راتلو او جنرال ستیوارټ(۴) J. Stewart چې د بولان درې له لارې یې یرغل کړي و، پر وړاندې په مېړانه ودرېدل.

د انګریز دغه بشپړ سمبال پوځونه تر پنځوسو زرو لږ نه وو، خو غازیانو ستره مېړانه وښوده، د مجاهدینو مشران لکه: محمد جان خان وردګ، ملا مشك عالم اندړ، صاحبجان تره کی سرادر ایوب خان او محمد عثمان خان ساپي او نورو په بېلابېلو ځایو کښې له یرغلګرو سره جګړې وکړې. له دغو ټاکونکیو جګړو څخه یوه هم چې انګریزان یې وځپل د میوند ډګر جګړه وه. په نوموړې جګړه کښې له هرات او کندهاره د امیر شیر علي خان د زوي سرادر محمد ایوب خان جرنیل تاج محمد خان سلیمانخېل په

۱- پر ۱۸٦۵ کال زوکړی (چارلس چمبرلین زوی چې پر ۱۸۷۳ کال د هند حکومت په لښکري خدمت کښې شامل شو، پر (۱۸۷۸ - ۸۰م) له رابرتس سره په افغان جګړه کښې و. تر دې وروسته په مدراس او کشمیر کښې لښکري منصبدار و، پر ۱۸۹۰ کال د خیبر د قواوو قوماندان او تر دې وروسته په جنوبي افریقا د لارد رابرتس ځانګړی سکرتر و. پر ۱۹۰۰م کال د ایرلنډ د قواوو انسپکټر جنرال و. (انډین بیوګرافي ۷۷).

مشري، او د مولوي عبدالرحیم کندهاري او د کندهار د نورو پوهانو په فتوا، ملي ځواکونه راغونډ شول.

سردار ایوب خان له هرات او فراه څخه ګرشك ته راغلی و او انګریز پوځ د جنرال بروس Burrows په مشرتابه د میوند پر ډګر د هغه مخ ته ورغی، توده جګړه ونښته او د (۱۸۸۰م) د جولای د (۲۷مې) تر مازیګري پورې د غازیانو په بري او د پرنګیانو په ماته پای ته ورسېده، د انګریز ژوندي پاتې لښکر کندهار ته وتښتېد او په حصار کښې دننه پټ شو. جنرال رابرټس تر دوه ویشتو ورځو وروسته ځان له کابله کندهار ته ورساوه (د ۱۸۸۰ د اګست له ۹مې تر ۳۱مې) او د سپتمبر پر لومړۍ یې د سردار ایوب خان پوځونه ژوبل کړل، سرادر له خپلو ملګریو سره هرات او له هغه ځایه ایران ته لاړ. په ایران کښې د بریتانوي هند د دولت لاس ته ورغی او د ژوند تر پایه په راولپنډۍ او لاهور کښې استوګن شو. (۱۹۱۴ د اپریل ۱۷مه)

د دغه غازي مزار د پېښور سهیل ته په سید حبیب هدیره کښې دی.

د امیر زوی یعقوب خان هم د ۱۲۹٦ هـ پر ذیحجه -۱۸۷۹) کال له خپل کهاله او خپلوانو سره له کابله وتی و. انګریزانو چې نېغ پر نېغه و نه شو کړای چې په افغانستان کښې پښې ټینګې کړي. ځکه یې د محمد افضل خان له زوي سردار عبدالرحمن خان سره چې تاشکند ته تښتېدلی و، اړیکي ومونډل. سردار په چټکۍ تر امو راواوښت او چاریکار ته راغی، د بریتانوي هند له سیاسي استازي سرلیپل ګریفین (۴) Lepel Henry Griffin سره خبرو

* پر (۱۸۴۰م) زوکړی چې پر (۱۸٦۰م) د پنجاب ایالت لوی سکرتر، پر (۱۸۷۰م) په افغانستان کښې سیاسي استازی او تر (۱۸۸۰م) وروسته یې هم په هند کښې لویې چارې لرلې، د ده له لیکنو څخه د پنجاب مشران (۱۸٦۳م) د پنجاب راجګان او نور پېژندل شوي کتابونه دي (انډین بیوګرافي ۱۸۰).

The Digital Library

اترو ته کېناست، چاريکار ته له راتلو سره سم يې خپل امارت اعلان کړ (د ۱۸۸۰ د جولای ۲۷مه).

د انګريز سياست چارو، عبدالرحمن خان چې وسپېنيز سړی و، ومانه او په بهرني سياست کښې د اطاعت منني په شرط د مرستې ژمنه ورکړه. سردار د اړتيا له مخې و منله او د ۱۲۹٦هـ د روژې پر (۵مه) کابل ته راغی او پر تخت کښېناست.

امير عبد الرحمن خان چې د ده د کتاب له مخې له کوچنيوالي د اداري په چارو پوه او د ژوندانه ډېرې سړې تودې يې ليدلې وې، ده د افغانستان د خلکو اروا ښه پېژندله او په دې پوهېده چې د خپلې پاچهۍ د ساتلو له پاره د هېواد د قبيلو له مشرانو سره څه ډول کلك چلند وکړي او له بريتانوي هند سره په بهرني سياست کښې ځومره پوست وي چې له هغوی نه هم په خپله کار واخلي.

په دغه ډول نوی امير پر کابل برلاسی شو او ژر يې په دغه ښار کښې امنيت ټينګ کړ او بيا کندهار ته لاړ.

خو مخکښې تر ده، جنرال رابرټس له لسو زرو جګړنو سره محمد ايوب خان له کندهاره وېشتلی او ايران ته يې شړلی و.

همدا چې امير کندهار ته ورسېد، انګريزانو هغه ده ته وسپاره، جنرال رابرټس د کندهار او بولان درې له لارې او جنرال ستيوارټ د جلال آباد او خيبر له لارې له افغانستانه ووتل او افغان - انګريز دويمه جګړه پای شوه.

امير عبد الرحمن خان په کندهار کښې خپل مخالفين ووژل، هغه سيمې يې ګرد سره اېل کړې، د افغانستان د نورو سيمو اېلولو ته يې هم پام واړاوه، ډېر ژر يې خپل مخالفان مړه، بنديان او يا بهر ته وشړل.

د بريتانوي هند دولت هم امير غښتلی کړ، پر (۱۸۸۰م) کال يې پينځه سوه زره روپۍ، څو سوه توپونه او څو زره ټوپك ورکړل، هر کال يې (۱۸) زره پونډه مرسته ورسره کوله، په دې توګه امير ژر پياوړی او پر ټول هېواد واکمن شو. پر ۱۸۸۱ع کال يې هرات او کندهار ونيول او پر (۱۸۸۴م) يې بدخشان او شغنان لاس ته راوړل. په واخان کښې يې عليمردان وپرځاوه او پر ځای يې غفار خان تاتار د حاکم په توګه وټاکه.

تر هغې وروسته يې د افغانستان شمالي ولايتونه تر ميمنې او اندخوي پورې پر (۱۸۸۵م) کال ونيول او خپل تره زوی محمد اسحاق خان ته يې وسپارل، خو نوموړي سردار پر ۱۸۸۸ع هلته سرغړاو شو.

امير عبدالرحمن خان سمدلاسه مزار شريف ته لاړ، اسحاق خان يې تر امو ها خوا وشاړه او ګرد سره شمالي ولايتونه يې لاس ته راوړل.

د ده پر مهال غلجيو له غزني تر کلاته پاڅون وکړ، خو امير هغوی پر سر وټکول او تر دې وروسته يې د منځني افغانستان هزاره ګان هم اېل کړل (۱۳۱۱هـ ۱۸۹۳ع).

د کونړ شمال ته کوهسار او بلورستان چې سپين کالي او تور کالي کافران په کښې اوسېدل او تل به د افغاني حکومت له واکمنۍ نه بهر وو هم پر (۱۳۱۳=۱۸۹۵) د امير له حکم سره سم د جنرال غلام حيدر خان څرخي تر بريد لاندې راغی، ټول وګړي يې اېل او مسلمان کړل او په "نورستان" يې ونوماوه.

امير په کورنيو چارو کښې زړور، جنګيالي او پياوړي واکمن و، چې د مخالفانو په وژلو کښې يې ساري نه لاره، دی نوښتګر او په نړيوالو پېښو پوه سړي و، څه نا څه ليك لوست يې هم زده و. په دري ژبه يې (پندنامه) نومې کتاب هم ليکلی او "تاج التواريخ" يې هم د ده په لارښوونه ليکلي او

The Digital Library

په ده پورې اړه لري.

د ده د ډاډمنو سپه سالارانو په مشرۍ لکه: غلام حیدر خان "څرخي" فرامرزخان، غلام حید خان "لنډی" پیاوړی پوځ جوړ کړ، په ځانګړې توګه یې د جاسوسۍ اغېزمنه کړۍ منځته راوسته، کارپوه حاکمان یې هر خوا ولېږل؛ په افغاني ولایتو او ښارو کښې یې د پوستې ځانګې پرانیستې؛ شرعي محکمې یې بیا روغې کړې؛ دین پوهان یې د کابل په شاهي مدرسه کښې په ښوونه او روزنه بوخت کړل، چاپخونه یې جوړه او د ټوپك جوړولو یوه کارخانه یې هم ودانه کړه.

د پلازمېنې د مستوفي الممالك او د ولایتونو د مستوفیانو تر څارنې لاندې یې د مالیې ځانګې سمې کړې؛ د کورني تګ له پاره یې دارهدارۍ پاڼې (لارپاڼې) دود کړې او غله، لارشکوونکي او ناړامي یې تر کلك څار او ګواښ لاندې ونیول، ځکه نو امینت ټینګ شو او سوداګري او صنعت وده وموندله او ټول هېواد د یوازینۍ اداري خاوند شو.

خو په بهرني سیاست کښې:

امیر پوست سړی او ښه ډیپلومات و، له انګلیس دولت سره یې په سړه سینه چلند کاوه، تل به یې د دوستۍ لار هواروله، مادي او معنوي مرستې یې منلې. وروسته تر هغې چې د امارت په پیل کښې یې هېواد اېل کړ او پر ۱۸۹۶ع یې د "ضیاء الملة والدین" بلنوم واخیست او په نوموړي بلنامه خطبه وویل شوه، سکه ووهل شوه، ناړامي او سرغړاوي ټول ووژل او پاتې یې وشړل؛ بېغمه د هند د ګورنر جنرال لارد دفرین د لیدو له پاره راولپنډۍ ته لاړ او د دوستۍ مزي یې لا پسې ټینګ کړل. (۱۸۸۵م) څو کاله وروسته یې خپل کشر زوی سردار نصر الله خان لندن او د انګریز ملکې دربار ته هم واستاو. (۱۹۸۵- اپریل، ۱۳۱۲هـ).

له ګاونډیو هېوادونو سره د امیر د مهال غوره سیاسي پېښې:

۱- د تزاري روسیې دولت د هرات پر شمالي سیمه (پنجده) یرغل وکړ (۱۳۰۳هـ، ۱۸۸۵ع) سره له دې چې د افغاني پوځونو قوماندان، جنرال غوث الدین په مېړانه ساتنه کوله، خو پنجده د روسانو لاس ته ورغله.

امیر عبد الرحمن خان په تاج التواریخ کښې په دې اړه داسې لیکي:

د ۱۸۸۴ع کال د جولای پر میاشت د بریدونو د ټاکلو له پاره د انګریزي کمیسیون مشر جنرال سرلمسدون او د روسي کمیسیون مشر جنرل یلتاي غوره شوي وو، خو د کار تر پیل وړاندې روسانو پنجده ونیوه.

تر دې پېښې وروسته یو بل کمیسیون چې مشري یې سرجوزف ویست رجوي Sir west Ridgeway د هند د بهرنۍ ځانګې دویم منشي کوله او غړي یې کرل هیولډیچ، کرنیل ایت او قاضي اسلم خان وو، د هند حکومت له خوا د افغانستان او روس د برید ټاکنې له پاره وټاکل شو، نوموړي کمیسیون د ۱۸۸۶م کال د اکتوبر پر میاشت خپل کار پای کړ.

امیر د هغوی د خدمت او هڅو ستاینه وکړه او د سرو زرو نښانونه یې ورکړل، په پای کښې د ۱۸۸۷م پر جولای د برید ټاکنې وروستۍ هوکړه په سنتپیترزبورګ کښې لاسلیك او پنجده په رسمي توګه له افغانستانه بېله شوه.

د رجوي په ترون کښې د ذوالفقار له خولې تر خواجه سالاره پورې سیمې راغلې. امیر له هند دولت څخه غوښتل چې هغه د پامیر تر کوهسار پورې په نخښه کړي، خو داسې ونه شول تر دې وروسته پر ۱۸۹۳ع کرنیل ایت د پخواني ترون پاتې ټکې هم حل کړل، په دې توګه امیر وکړای شول چې د دوو سترو امپراتوریو تر منځ حکمراني وکړي.

The Digital Library

۲- بل هغه سیاسي کار چې امیر د افغانستان د خلکو د جرګې له خوښې پرته وکړ او د هغه له کبله د افغانستان په تاریخ کښې ستره ګرمه د ده پر غاړه ده، هغه د ډیورند تړون دی چې د بریتانوي هند له دولت سره یې د افغانستان ختیز او جنوبي بریدونه وټاکل.

امیر وایي: ما له هندي وایسرایانو لاردرپن او لارد سالیسبري څخه هیله وکړه چې د هند د بهرنیو چارو وزیر د برید ټاکنې د کمیسیون د مشر په توګه راولېږي خو زما ناخوښۍ او د سردار اسحاق خان ناراميۍ هغه وځنداوه.

لاردلنسډون د سلطنت نایب لارډ رابرټس دغه کار ته غوره کړ، خو رابرټس چې په افغانستان کښې ناوړه سابقه لرله او کېدای شوه چې خلك ورته راپورته شي، ما د هغه راتګ وځنداوه چې په پای کښې د ۱۸۹۳م د سپتمبر پر وروستیو د هند د بهرنیو چارو وزیر "سرهنري مارتیمر ډیورنډ Sir Morteimer Durand(۱) د برید ټاکنې د کمیسیون په مشرتابه کابل ته راغی.

د دغه کمیسیون غړي کلنل الیس، کپتان مانریس اسمت، مستر کلارك، مستر واندل او څو نور هندیان وو.

په کابل کښې له امیر سره سیاسي مرکه پیل شوه او په پای کښې یې د ډیورند کرغېړن تړون لاسلیك شو.

نوموړي تړون اووه مادې لرلې چې د هغه له مخې د ډیورنډ برید له بلوچستانه تر چترال او واخان پورې وټاکل شو.

۱- د (۱۸۵۰م) د فبروری پر (۱۴مه) زوکړی، د میجر جنرال سرایج زوي دی. ایم ډیورنډ پر ۱۸۷۳ د بنګال هېوادني خدمت ته ونیول شو، پر (۱۸۷۹م) په کابل کښې د رابرټس سیاسي سکرتر و، له (۱۸۸۴ - ۹۴م) کالو پورې د هند حکومت د بهرنیو چارو سکرتر او وروسیته په تهران کښې د انګریز سفیر و. (مادرید، واشنګټن هند بیوګرافي، ۱۲۸).

د چمن، پښین، چغنی، وزیرستان، بلند خېل، کورمه، پاره څنار، اپریدي، باجوړ، سوات، بنیر، دیر، چیلاس او چترال چې د افغانستان ځمکه وه، له افغانستانه بېله او په هند پورې وتړل شوه او د انګریز له لوري امیر ته د یو مېلیون و دوو سوو روپیو پر ځای د کال یو مېلیون و اته سوه زره روپۍ وټاکل شوې همدا راز یې د وسلو د مرستې ژمنه هم ورکړه.

په دغه ډول ډیورند تړون د ګندمك کرغېړن تړون رېښتیني کړ، خو امیر زوی یعقوب خان په بېړني، ګډوډ حالت او د پردیو لښکرو د یرغل په ترڅ کښې په زور د ګندمك تړون لاسلیك کړی و، همداراز دی چې د خلکو استازي او د هېواد پاچاه نه و، ځکه نو هاغه تړون هم حقوقي ارزښت نه لاره.

امیر عبد الرحمن خان د ملت د استازیو او ولسي جرګې له منلو یا نه منلو پرته په ځانګړې توګه ډیورنډ تړون منلی و.

په هرډول د ډیورنډ کمیسیون د (۱۸۹۳م) د نوامبر پر۱۴له کابله و ووت.

امیر عبد الرحمن خان د خپل امارت په پیل کښې د ۱۳۰۰هـ شاوخوا ۵۸,۷۴۰ پوځیان لرل، خو په کابل، هرات، کندهار، بلخ، جلال آباد، اسمار، امو غاړه او د ایران او هند په بریدونو کښې یې د امارت تر ټینګښت وروسته دغه چمتو او یلجاري پوځیان لرل:

- (۸۰) پلي غنډونه هر غنډ (۷۰۰) سړي ټول (۵٦۰۰۰) سړي.
- (۴۰) سواره غنډونه هر غنډ (۴۰۰) سړي ټول (۱٦۰۰۰) سړي.
- (۱۰۰) د توپخاني بتریي هره یوه (۱۰۰) سړي له (٦) توپو سره ټول (۱۰،۰۰۰) سړي.
- شاهي ځانګړي پلي (۴) غنډه (۱۰۰۰) سړي ټول ۲,۴۰۰ سړي.
- پولیس څواك ټول (۲۰،۰۰۰) سړي.

The Digital Library

- سوارہ ایلجاري ټول (۱۰،۰۰۰) سړي

په دې توګه د ټول وسله وال پوځ شمیر ۱۴۸،۴۰۰ ته رسېده چې امیر د هغوی په مرسته وکړای شو چې په هېواد کښې بېساری امنیت ټینګ او سرغړاوي وټکوي.

امیر عبدالرحمن په کابل کښې د سکې وهلو، د کارتوسو، ټوپکو، وسپنګرۍ، توپ جوړولو، عرق وېستلو، څرمنې، بوټ جوړولو، سابون، د ګنډنې کارخانې، چاپخونه او صحافۍ جوړې کړې.

پوځي، کورنۍ، عدلیه، د ودانولو، روغتیا، کانو، سوداګرۍ، د پوستې څانګې او دینې مدرسې یې پرانیستې، څو ماڼۍ او کابل شاهي ارګ یې ودان کړ او ټول هېواد یې تر یوازینۍ اداري لاندې راوست چې دغه هڅې یې د مننې وړ دي.

امیر عبد الرحمن خان تر (۲۱) کالو امارت وروسته په کابل کښې د "نقرس" په ناروغۍ مړ شو (۱۹ جمادی الثاني ۱۳۱۹ = ۱۹۰۱م) (وګورئ ۸۸ نومره عکس).

ده خپل زوي ته داسې اېل او له سرکښو تش هېواد پرېښوو چې خلك یې د نامه په اورېدو لړزېدل او تر مرګ وروسته یې هم د ده مړینه نه باوروله.

تر ده وروسته یې مشر زوي حبیب الله خان د "سراج الملة و الدین" په بلنامه د کابل پر تخت کښېناست د اکتوبر ٦مه ۱۹۰۱م) او پر (۱۹۰۴م) یې خپل مشر زوی عنایت الله د هند وایسرای لاردکرزن لیدو ته واستاوه، وروسته د هند د بهرنیو چارو سکرتر لویس ولیم کابل ته راغی او له امیر سره یې د (مارچ پر ۲۱ - ۱۹۰۵م= ۱۴ محرم۱۳۲۳ه) تړون لاسلیك کړ.

د امیر حبیب الله خان د (۱۸) کلن سلطنت پر مهال، پرته له یوه

پاڅونه چې په جنوبي کښې د جانداد احمدزي په مشر تابه شوی و، بله پېښه نه ده لیدل شوې څکه چې پلار یې وړاندې هېواد، د کار له سړیو تش کړی و، په دې توګه امیر په وړ چاپیریال کښې په سړه سینه ژوند کاوه.

پر ۱۳۲۵ کال یې کندهار، هرات، میمنه او بلخ وکتل، او د ۱۹۰۷م پر جنورۍ د سلطنت د مرستیال لاردمنتو په بلنه هند ته لاړ او د همدغه کال د مارچ پر (۷) د پېښور او خیبر له لارې بېرته راستون شو.

امیر له وزګارتیا او کورني امنیت سره سره هم په هېواد کښې کوم غوره کار و نه کړ، ده د نوي مدنیت څو کوچنۍ نخښې راوړي، له هغو څو وړو کارو څخه چې ده وکړل، د حبیبیې په نامه د یوه ملکي ښوونځي پرانیستل، یو پوځي ښوونځی او په کابل کښې څو نور لومړني ښوونځي دي. همدا راز یې (سراج الاخبار افغانیه) خپور کړ او په کابل کښې یې دوې چاپخونې، څو ماڼۍ، باغونه، سړك او دمه ځایونه ودان کړل.

د لویې جګړې (۱۹۱٦م) پر مهال یې ځان ناپیلی وباله.

د امیر کورنی سیاست، د پلار په توپیر پوست و او خلك یې نه ازارول، په خپله یې دیني حکمونه (روژه لمونځ) پر ځاي کول، خو د اداري په ډول، تشکیل، مالیې غونډولو او نورو هېوادنیو چارو کښې یې د وخت له غوښتنو سره سم بدلون رانه وست او هماغه له پلاره پاتې زوړسیستم یې پر ځای پاتې شو.

امیر حبیب الله خان د ۱۳۳۷ه د جمادی الاولی (۱۸) د پنجشنبې پر شپه (۱۹۱۹م) د لغمان د کله ګوش په ښکارځي کښې د تومانچې په ګولۍ وویشتل شو او له نړۍ یې سترګې پټې کړې. (وګورئ ۸۹ نومره عکس)

په جلال آباد کښې یې ورور د پاچهۍ غږ پورته کړ خو د افغانستان

The Digital Library

خلکو د خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتیا د ګټلو له پاره د اتلولۍ غورځنګ پیل کړ، افغان خپلواك غوښتونکیو د (۱۲۹۷ل = ۱۳۳۷ق = ۱۹۱۹م) د مارچ پر لومړۍ د امیر حبیب الله خان دویم زوی سردار امان الله خان د پاچهۍ پر تخت کښېناوه او د خپلواکۍ جګړه پیل شوه.(۶)

❀❀❀

۶ - د نوي خپلواکۍ او نوي افغانستان تر جوړېدو را وروسته پېښې بېل تاریخ نیکلو ته اړتیا لري، ځکه نو دغه کتاب دلته پای شو.

تولنیزه او فکري اوضاع

د کندهار هوتکي دولت تر ړنګېدو او د نادر افشار تر لنډې **واکمنۍ** وروسته چې لس کاله کېږي، پر (۱۶۰۱ هـ ق) کال د احمد شاه **غورځنګ** او د آزاد افغانستان نوی جوړښت د هغو پر له پسې پېښنو نتیجه ده چې د افغانستان په تاریخ کښې پخوا منځته راغلې وې، د افغانستان خاورې او اقتصادي اوضاع دا غوښتل چې د روښان، خوشال او میرویس د هڅو او غورځنګو له امله دې یو افغاني آزاد او غښتلی دولت منځته راشي.

د افغانستان خلکو د هرات د تیموریانو دولت تر ړنګېدو وروسته څو پېړۍ د صفویانو او بابریانو د یرغلو په پېښنو کښې د سختۍ، تریخوالي او کور پر کور جګړو په درشل کښې تېرې کړې او د خپل ملي مرکزیت له نه درلودلو څخه متحسس وو، څو چې د کندهار هوتکیانو او د هرات ابدالیانو د ایران د صفویانو پردۍ واکمني پر شا وشړله او له منځه یې یووړه.

روښانیانو، خوشال خان خټك، ایمل خان مومند، شېرخان ترین او نورو د هند د بابري پاچهانو د پایڅوړ - مقابلې وکړې او خپل ولس یې له ښکېلاکه وژغوره.

په دغو ترخو جګړو کښې خلك په کلکه مبارزه اخته وو، د علومو، ادبیاتو او فرهنګ پالنې ته یې فرصت نه درلود، خو بیا هم لیدل کېږي چې

The Digital Library

په کندهار کښې د شاه حسین هوتك دربار د ادب او ادبیانو او پوهانو ځای و او د دغه دربار سرمنشي محمد هوتك د پټې خزانې کتاب ولیکه چې د (۱۱۴۰هـ ق) شاوخوا د فکري او ادبي حرکت یوازنی ښکاروندوی دی.

د احمد شاه دربار هم له فکري نظره روښانه ښکاري، ځکه چې په خپله احمد شاه د ښې قریحې خاوند شاعر او تصوف خوښوونکی سړی و، چې د پښتو شعر دیوان لري، د ده په کورنۍ کښې تیمور شاه د دري او پښتو دیوان څښتن او شاه شجاع د دري شعر د دیوان لرونکی و. د شاه زمان زوی شهزاده عبدالرزاق چې دري یې تخلص کاوه او د شاه شجاع زوی شهزاده نادر او نور څو تنه شهزادګان باذوقه شاعران وو.

احمد شاه د خپل هېواد په ښارو کښې علمي کورنۍ وروزلې چې د هغو پایځوړ په وروستیو دورو کښې د خورا لویو فکري، ادبي او سیاسي کارنامو مصدر وګرځېد، لکه د کندهار د بارکزیانو د خانعلوم کورنۍ چې د خپلواکۍ تر جګړې پورې د قاضي القضات منصب په همدې کورنۍ پورې اړه لرله چې دا منصب اوس د عدلیه وزیر له منصب سره سم و په دې کورنۍ کښې د علمي تالیفاتو خاوندان هم تېر شوي دي او یا د دوی په تشویق نورو مولفانو د کتابو په تالیف لاس پورې کړی دی لکه ملا محمد سعید بارکزی چې د سدوزي شاه محمود په وخت کښې قاضي القضات و او د هغه زوی قاضي عبدالرحمن خان د نصیحة المومنین رسالې لیکوال دی، د عبدالقادر سلیمان خېل زوی اختر محمد د امیر شیرعلي خان په وخت کښې یې د الدفعه رساله د خانملاعبدالسلام د محمد سعید د زوی په هڅون لیکلې وه.

د الکوزي ملا اسماعیل کورنۍ هم د احمد شاه ابدالي پر مهال په کندهار کښې وه چې زوی یې ملا احمد د معقول او منقول استاد د احمد شاهي ښار قاضي او بیان الوافیه لطوایف الصوفیه و تعلیم السلوك او د

کاشفه او فارقه رسالو مولف و، چې د ۱۲۳۳ هـ کال د دویمې خور (ربیع الثاني) پر ٦ مړ دی. د ملا احمد ورور پیر محمد هم په کندهار کښې د هغه مهال نامتو عالم و، چې پر ۱۲۳۳ هـ کال یې د عقیدة المشایخ والعلما کتاب په عربي ژبه لیکلی دی.

قاضي غلام محمد هوتك هم د کندهار نامتو عالم او د ښار قاضي و، چې پر ۱۲٦۴ هـ کال یې د ارشاد الحق کتاب په عربي ژبه ولیکه، د هغه زوی عبدالاحد په کندهار کښې له سید جمال الدین سره آشنایي درلوده، د توخي محمد حسن زوی محمد نور هم د جامع السلوك په نامه په عربي ژبه د ۱۲۳۰ هـ په شاوخوا کښې کتاب لیکلی دی چې د میا فقیر الله جلال آبادي شاګرد و.

د ملا بابړ موسی خېل علمي کورنۍ د هوتکیانو له وختو په کندهار کښې وه چې زوی یې مولوي فیض الله په احمد شاهي عصر کښې د اشرف الوزرا شاه ولي خان د کورنۍ استاد او په منطق کښې د تدریسي رسالې مولف و، تر هغه وروسته د سدوزیو د وختو په پای کښې د فیض الله زوی مولوي حبیب الله مشهور په محقق قندهاري په کندهار کښې ژوند کاوه (۱۲۱۳-۱۲٦۳ هـ) چې په عربي، دري او پښتو ژبو یې په معقولو او منقولو علومو کښې ۳۳ ټوکه کتابونه لیکلي دي، په ریاضي منطق اصول فقه او نورو اسلامي مروجو علومو کښې یې تازه او بکر انتقادي آثار لیکلي دي، تر ده وروسته یې زوی مولوي عبدالرحیم او لمسی یې مولوي عبدالروف او د هغه زامن مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب د راوروستیو دورو نامتو عالمان وو چې په صحافت، معارف او د عدلي قوانینو په ترتیب کښې یې د ستاینې وړ خدمتونه کړي دي.

د هرات د سلجوقیانو علمي کورنۍ د ملا محمد له اولادې څخه

The Digital Library

وه چې په روزآباد کښې ښخ دی، احمد شاه بابا د هغه زوی علامه ملا میرزا هرات ته راوست، د پای حصار مدرسه یې ورو سپارله، له دې کورنۍ څخه ډېر عالمان او مدرسان پیدا شول چې د هغو له جملې څخه عبدالاحد خلیفه، ملا محمد عمر د محمد ایوب زوی، د نورالدین لمسی او د ملا میرزا کړوسی و، څو کتابه یې لیکلي دي چې یو له هغو څخه په اصول فقه کښې الملهم نومي کتاب دی (د ۱۲۶۰ هـ شاوخوا) همدا راز د محمد صدیق زوی ملا محمد رفیق سلجوقي د رسالهٔ نحو مولف، محمود مشرف او خلیفه محمد حسین خوش نویس د هغې کورنۍ پوهان او هنرمندان غړي و.

یوه بله علمي او سیاسي کورنۍ په پېښور کښې ډېره مشهوره وه، چې ستر نیکه یې د تاج خان زوی اخون ترکمان، د کندهار له غوړې مرغۍ څخه تللې او د پېښور د شمالي سیمې په امازۍ کښې اوسېد، زوی یې ملا محمد غوث د حاجي محمد سعید واعظ شاګرد په علم او عرفان مشهور او پېښور کښې د احمد شاه له خوا قاضي و، چې په منطق کښې یې پر میرزا کلان حاشیه لیکلې وه، د احمد شاه په نامه یې د ده د عرفاني وینا په شرح کښې د شرح الشرح په نامه په دري ژبه یو کتاب لیکلی دی، د ده لمسی د داد الله زوی قاضي عبدالکریم د نصاب التوحید په نامه یو کتاب ولیکه، خو د محمد غوث لمسی د قاضي اکبر شاه زوی قاضي محمد حسن چې په خان علما ملقب و، د سردار پاینده خان د کورنۍ استاد او د شاه شجاع وزیر و، چې د ده له خوا پر ۱۸۳۸م کال د لاهور درې خوابیز (مثلث) تړون لاسلیکوونکی و. همدا راز قاضي طلا محمد د قاضي حسن زوی د علم او ادب خاوند د شعر دوه دیوانونه په دري او عربي ژبو درلودل او د جواهر نغز، سلوة التقریر فی ترجمه التحریر، نفحة المسك او تسلیه العقول او سلوة الکییب مؤلف او د قصیدهٔ بائیه وویونکی و. قاضي عبدالقادر د فضل قادر

زوی د قاضي حسن لمسی د امیر شیر علی خان د دربار عسکری سر منشي او له انګریزي څخه په پښتو او دري د عسکري قواعدو د کتاب ژباړن و، چې دا کتاب د کابل د شمس النهار په مطبعه کښې چاپ شوی دی.

د هرات د برنا باد د میرزایانو کورنۍ هم د فرهنګ او ادب پوهان لرل چې د هغو له جملې څخه میرزا ارشد د خواجه محمد صلاح منشي او متخلص په فایض د هرات د ابدالیانو او درانیانو منشي او خطاط و، دا شعارو د یوان او ډېره خوږه مثنوي یې درلوده (د یوولسمې پېړۍ منځ) بل میرزا ابو طالب د ده مشر وراره چې مایل یې تخلص و، هم د دري اشعارو دیوان درلود، د محمد کاظم زوی میرزا رضا د اشعارو مجموعه درلوده او داربعین او د برناباد منثوری تذکرې خاوند په هرات کښې د هادي متخلص په عشرت هروی په هرات کښې د شهزاده تیمور منشي و، چې د ملا عبدالله روزی ملك سنجر د غور د ملکانو اولاد او یا سهل وملا مسکین (دهزاره لهجی شاعران) په هرات کښې د ده معاصرین وو.

د سدوزیو په دوره کښې او تر هغو وروسته د مجددیانو کورنی هم زیات روحاني شهرت درلود، عالمان او دښې قریحې شاعران په کښې پیدا شوي دي، چې په ټوله منځنۍ آسیا کښې له خراسانه نیولې تر سر هند ماوراء النهر او د چین د خاورې تر څنډو پورې د نقشبندي طریقت د تلقین مرجع و او یو ډول خراساني اسلامي ثقافت یې روزلی دی چې مدار یې شریعت او تصوف و، خو په نقشبندي طریقت کښې یې تصوف تل د خلکو په ګټه او د اخلاقو د سمون له پاره بې له انزوا او رهبانیته کاراوه، نقشبندي مجددیانو چې د افغاني پاچهانو له دربارو سره رابطه درلوده ځکه یې نو په سیاست، فرهنګ او ټولنه کښې هم لوی لاس درلود.

دا فاروقي کورنۍ د شهاب الدین فرخشاء اولاده ده، چې د کابل

شمال ته د پنجشیر. فرخشاد په دره کښې ښخ دی. امام رفع الدین له همدې کورنۍ څخه له کابله سر هند ته ولاړ. دده له اولادې څخه شیخ احمد مجدد الف ثاني د مولان عبدالاحد زوی چې د نسب سلسله یې په ۲۸ واسطه حضرت عمر فاروق ته رسېدله، د ۹۷۱ هـ کال د شوال پر ۱۴ په سر هند کښې وزیږېد او په طریقت کښې یې د خواجه محمد باقي کابلي (چې پر ۱۰۱۲ هـ مړ دی) لاس ونیو. او استفاضه یې وکړه په هند او افغانستان کښې یې ستر علمي او روحانی شهرت درلود (د ۱۰۳۴ هـ کال د صفری پر ۲۸ د سه شنبې پر ورځ د ٦۳ کالو په عمر په سرهند کښې مړ شو.

د سدوزیو د شهنشاهۍ په وختو کښې له دې کورنۍ څخه شاه غلام محی الدین مجددي د غلام صادق زوی د حضرت مجدد شپږم لمسی او د هغه زوی شاه نظام الدین متخلص په نظام د دری دیوان خاوند په ښکار پور کښې روحانی شهرت او د کرهنې ډېرې ځمکې درلودې د غلام صادق بل ورور چې شاه غلام محمد نومېد (پر ۱۱۷۸ هـ کال په پېښور کښې مړ دی) د کندهار د مجددینو نیکه دی. د دوی د بل ورور شاه عزت الله اولاده په یار کند کښې او سید له اوشاه صفی الله متخلص په صفی د دری د دیوان خاوند و او ځلور نور کتابونه یې هم تالیف کړی وو (۱۱۵٦ - ۱۲۱۲هـ) د یمن په حدیده کښې ښخ دی اولاده یې په کابل او ننګرهار کښې وه چې د هغو له جملې څخه شاه عبدالباقي متخلص په باقي (چې پر ۱۲۸۷ هـ کال په کابل کښې مړ دی) د دري اشعارو دیوان درلود، چې د کابل د شوربازار د حضرتانو نیکه دی، زوی یې غلام عمر مخلص په عمر (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې) او د هغه زوی ناصرالدین متخلص په جانان او شمس المشایخ فضل محمد متخلص په فضلي د دیوان خاوندان شاعران وو، شاه فضل الله د شاه غلام نبي زوی او د شاه غلام محمد لمسی (۱۱۸۴- ۱۲۳۸هـ) د

عمدة المقامات لیکوال او په دري شعر د دیوان خاوند د تیمور شاه او شاه زمان د دربار له لویو روحاني کسانو څخه و، محمد حسن د عبدالرحمن زوی او د شاه فضل الله درېیم لمسی د انساب الانجاب او انیس المریدین او نورو لیکوال دي. میر احمد متخلص په اظهر (۱۲۰٦ - ۱۲٦۹هـ) د پېښور او بدخشان له حضرتانو څخه د هفت مجلس، اربعین، سبیل الرشاد او مناقب الطاهرین مؤلف د غزلیاتو دیوان او شپږ مثنوي او څو نور کتابه لري.

د علي خان پوپلزی کندهاری د زوی وکیل الدوله عبدالله خان کورنۍ هم اداري لښکري خلك او د فرهنګي او د ادبی ذوق خاوندان درلودل، د هغو له جملې څخه په خپله عبدالله خان (چې پلار یې پر ۱۲۰۱هـ مړ دی) دري شعر وایه د هغه زوی محمد علم خان وکیل الدوله متخلص په "علم" هم په دری ژبه شعر جوړاوه (دی پر ۱۲۹۳ هـ مړدی) میر هوتك خان متخلص په افغان د زمان خان پوپلزی زوی (د ۱۲۱۸ هـ په شاوخوا کښې) له هنرمندو شاعرانو څخه و، په دری ژبه یې دیوان درلود، بل ورور یې الله یارخان راسخ هم شعر وایه او مولوي محمد ابراهیم بل ورور یې د خپل وخت له عالمانو څخه و، دې کورنۍ د هنر، ادب او فرهنګ په خپرونه کښې لوی لاس درلود.

بله ادبي او روحاني کورنۍ د شیخ سعدالدین احمدانصاري د عبدالغفار د زوی ده، چې صوفي او ادیب سړی و، د ده آثار د معدن وحدت او دیوان شور عشق او نور تر ۴۳ ټوکو پورې رسېږي، دی د کابل په ده یحیی کښې پر ۱۲۲۵ هـ کال وفات شوی او زوی یې میرظهورالدین ظهور د شعردیوان لرې او دطب د کتابو مؤلف و، د ده بل زوی میرامام الدین متخلص په درویش د پښتو او دري ژبو شاعر او د احوال و اثار حاجي صاحب پای منار مؤلف دی، میرقطب الدین متخلص په فارغ د دري ژبې

The Digital Library

شاعر د مثنوی سمرقند مؤلف و، میر حسام الدین احمد، میرنجم الدین احمد، میر نظام الدین او هم میرسیف الدین عزیزی د میرمقام الدین زوی (د ۱۲۸۲ هـ په شاوخوا کښې) د دری شعر د قریحی خاوندو.

د دې دورې نور شاعران او لیکونکی دادې:

سیدابوالحسن عنوان چې پر ۱۱۲۳ هـ کال د بدخشان په جرم کښې زیږېدلی او پر ۱۳۰۶هـ کال وژل شوی دی، عبدالرحمن عارض بدخشي چې پر ۱۲۲۳ هـ مړدی، میرزامحمد واصل فروغي د شاه زمان معاصر، امیرسبحان قلي خان دروازی (د ۱۲۳۰ هـ په شاوخوا کښې) لعل محمد عاجز د پیرمحمد زوی ملقب په عبدالشافي په دري ژبه د اشعارو د دیوان خاوند چې پر ۱۲۳۸ هـ کال مړ او د تیمور شاه د دربار طبیب و، میرعصمت الله متخلص په کشوری د عبدالله زوی د بلخ د دهدادي دی د اشعارو د دیوان خاوند و، چې پر ۱۲۵۷ هـ مړدی، جنیدالله حاذق د صوفي اسلام هروی زوی چې پر ۱۲۵۹ هـ کال په کندهار کښې مړ دی د اشعارو دیوان او د یوسف و زلیخای حاذق په نامه یې مثنوی درلوده، شهاب ترشیزی هروی د تیمور شاه د وختو شاعر او د دیوان خاوند، میر محمد نبي احقر بدخشي چې پر ۱۲٦۹ هـ کال په رستاق کښې مړ دی په عروضو کښې د حدایق الحقایق د کتاب د قوافی رسالی، په فلسفه حکمت او دینیاتو کښې د هشت بهشت مؤلف د لیلی او مجنون، د حضرت امام حسین د شهادتنامې د مثنویاتو ناظم، میرزا احمد خان مستوفي کابلی (په ۱۲۸۰هـ مړ) د دیوان خاوند شاعر، د میرزاعلي خان زوی میرزا محمد محسن دبیر (۱۲۲۷ - ۱۲۸۲ هـ) د محمدزیو پاچهانو د دربار منشي، د لعل محمد خان عاجز کابلی زوی میرزا عبدالواسع "۱۲۰۸ - ۱۲۸۳ هـ" د اشعارو دیوان درلود او د دربار طبیب و د سیدانو د تنګي د سعدالله زوی میر سعدالدین "۱۱۹۸هـ -

۱۲۸۴" د اشعارو د دیوان خاوند، علي نقي متخلص په وصفی "د ۱۲۰۰هـ په شاوخوا کښې" د اشعارو د دیوان څښتن، فرحت هروي د اشعارو د دیوان لرونکی، ولی طواف کابلی د محمدعلی زوی "د ۱۲۸۸ هـ په شاوخوا کښې" د دري ژبې ناخوانه شاعر، د محمد نبي خلمی زوی دا ملا عبدالقیوم صوفي مشر به شاعر چې "پر ۱۲٦۵ هـ زیږېدلی د اشعارو د دیوان او د تنبیه المرایې او قیامت نامې د مثنوی او د دری او تورکي د مجمع الاشعار، د درةالشهزاد د مثنوي خاوند، محمد غلام غلامی د ملا تیمور زوی د انګریز او افغان د لومړی جګړې د پیښو په اړه د جنګ نامې په نامه د منظومې ویونکی، د میرواعظ د کورنۍ "د ۱۲۵٦ هـ شاوخوا" میر محترم حافظ جي د دری اشعار د دیوان خاوند، د مرتضی کابلی زوی میرمجتبی متخلص په الفت "چې پر ۱۲۲۴هـ زیږېدلی" د اشعارو د دیوان څښتن، د مراد محمد بدخشي زوی دا ملاعبدالله چې د خپلو اشعارو دیوان یې پر ۱۲۹۸هـ کال ترتیب کړی دی، میرزامحمود سالك بالاحصاری "د ۱۲٦۰هـ په شاوخوا کښې" د اشعارو د دیوان خاوند، د وزیرفتح خان منشي شرر کابلي د اشعارو د دیوان خاوند، په بخارا کښې ګل محمد افغان د اشعارو د دیوان څښتن، د محمد علي پادخابي لوګري زوی مولانامحمد عثمان د عجایب الاخبار، ګلشن اسرار، بزم طرب، نزهةالمشتاق، ګلچین بساتین، مشرق انوار او نورو کتابو مؤلف "د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې" د نذرعلی زوی قربان په کاتب د ناظم الوقایه او مفاتیح الاعجاز ناظم او د اشعارو د یوان لرونکی.

میرعنایت الله بدخشی د اصول المعیشت ناظم او د اشعارو د دیوان خاوند "چې پر ۱۲۹۰ هـ مړ دی" د میریوسف علي بدخشی زوی برهان الدین لاغردجام جم او روضهٔ نور ناظم او د اشعارو د دیوان خاوند د ۱۲۹۱هـ په شاوخوا کښې) د میراحمدشاه بدخشي زوی میرمحمود شاه د اشعارو د دیوان

The Digital Library

خاوند (چې پر ۱۲۹۵ هـ مړ دی) د عبدالصمد رستاقی زوی سید جعفر د ګلشن عشق او چمن عشق ناظم او د اشعارو د دیوان لرونکی (چې پر ۱۲۸۴هـ مړ دی) نعمت الله محوی میمنوی د اشعارو د دیوان خاوند، د سکندر هروی زوی احمْد قلي د اتش فشان په نامه د شاعرانو د تذکرې لیکونکی (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې) محمد رسول شهید مارملی بلخي شاعر د دیوان خاوند (د ۱۲۷۰هـ په شاوخوا کښې) د یعقوب علي بارکزي لور عایشه د دري ژبې شاعره او د تیمورشاه په وختو کښې د دیوان خاونده، د سکندرخان لور محجوبهٔ هروی د دري ژبې شاعره (د ۱۲٦۴ هـ په شاوخوا کښې) د سیدمحمد عظیم لور مستورهٔ غوري د غور د پرچمن اوسیدونکی (د ۱۲۴۵ هـ په شاوخوا کښې) د اشعارو د دیوان خاونده، د سید عبدالله کرخی هروی لور مریم د دري ژبې شاعره او د دیوان خاونده (۱۲۵۷ - ۱۳۰۸هـ) د میرحسین زوی سید محسن بالاحصاری کابلی شامل (۱۲۲۸ ۱۳۰۵ هـ) په دري ژبه د دوو دیوانو خاوند، د محمد هاشم ملقب په دبیرالملك زوی میرزا محمد نبي واصل "۱۲۴۴ - ۱۳۰۹هـ" د امیر شیرعلي خان او امیر عبدالرحمن خان د دربار سرمنشي په دري ژبه د دیوان خاوند، د محمد امان دروازی زوی شمس الدین شاهین د بدایع الصنایع مولف د لیلی مجنون او تحفهٔ دوستان ناظم، احمد علی شاه کندهاري په دري ژبه د دیوان خاوند (چې پر ۱۳۱۱ هـ مړ دی) سید میرمشوانی هروی (۱۲۸۰ - ۱۳۳۳هـ) په دري ژبه د دیوان خاوند او رسام، خطاط چې ډېر متین اشعار یې درلودل، سید فخرالدین مجنون شاه کابلی (۱۲۴۲- ۱۳۰۵) د بستان خیال مولف، رحمت بدخشي د میرزا اسمعیل زوی (د ۱۳۰۰هـ په شاوخوا کښې)، په دري ژبه د پښتو دیوانو څښتن، صاحبزاده عشرت کندهاری (د ۱۳۰۰هـ په شاوخوا کښې) عبدالغفور ندیم کابلی (۱۲۹٦ - ۱۳۳۴ هـ) په

دري ژبه د دیوان خاوند د رحمت الله زوی ندیم بلخي (۱۲۵۴ - ۱۳۳٦ هـ) د شعر د دیوان خاوند، محمد ابراهیم حریت کابلی (۱۲۵۰ - ۱۳۳۸هـ) د دیوان شاعر او د مخمس د پېنځو کتابو او د تحفهٔ شهنشاهی ناظم، او د شهاب الدین زوی سیداحمد مشهور په ادیب پشاوری (۱۲٦۰ - ۱۳۴۹هـ) د پخو او متینو اشعارو د دیوان خاوند و او د عربی قصیدو او قیصر نامې ویونکی.

پښتانه شاعران:

عبدالرحیم هوتك د دیوان خاوند، عبدالحمید مومند (۱۱۰۰ - ۱۱۵۰هـ) د درومرجان په نامه د دیوان او د شاه و ګدای په نامه د مثنوی خاوند، همدا شان نیرنګ عشق او شرعةالاسلام په پښځلسو زروبیتو کښې د ده آثار دی (۱۱۴۸هـ). پیرمحمد کاکړ چې د اشعارو دیوان یې پر ۱۱۹٦هـ کال بشپړ شوی او هم یې د پښتو ګرامر کوچنی کتاب د معرفة الافغاني په نامه پر ۱۲۳۸هـ کال لیکلی دی، شمس الدین کاکړ کندهاری چې پر ۱۲۳۸هـ د شعر دیوان او د سراج الموتی په نامه کتاب او نور منظوم کتابونه یې درلودل، شاه حسین هوتك، د عبدالله زوی مسعود د آدم خان او درخانۍ د نکل ناظم (د ۱۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې) ملاپیرمحمد هوتك د سرور زوی د ۱۱۴۰هـ شاوخوا کښې د افضل الطرایق ناظم، د داودخان کندهاري زوی محمد هوتك د پټې خزانې او خلاصةالفصاحة مولف (د ۱۱۴۲هـ په شاوخواکښې) د حسین زوی عبدالرشید (پر ۱۱٦۹ هـ کال) په فقه کښې د رشیدالبیان مولف، مریدي خان مومند د شاه محمود هوتك د حالاتو په اړه د محمودنامې ناظم (د ۱۴۰۰ هـ په شاوخواکښې) شېر محمد هوتك (۱۰۹۲ ۱۱۷۵هـ) د اسرارالعارفین او تجوید افغاني مولف، اخوند ګدا د نافع

The Digital Library

المسلمین مولف او د اشعارو د دیوان خاوند (د ۱۱٦۰ هـ په شاوخواکښې) محمدی صاحبزاده (۱۱۸۰هـ کال) په پېښور کښې د اشعارو د دیوان لرونکی، حافظ مرغزی پر (۱۱۷٦هـ کال د احمدشاهي شهنامې ناظم، محمد مظفر د اسماعیل زوی د ۱۱۲٦ هـ په شاوخوا کښې) د اعثم کوفي د تاریخ مترجم، د حافظ رحمت بړیڅ زوی نواب الله یارخان د ۱۲۲۸هـ په شاوخوا کښې د عجایب اللغات پښتو مولف، عبدالکریم کاکړ کندهاری پر ۱۲۳۴هـ کال د زین العلم ناظم چې له عربي عین العلم څخه یې ژباړلی و، حافظ الپوری (پر ۱۲۰۰ هـ کال) د دیوان خاوند، قاسم علي اپریدي د څو کتابو مولف، عبدالعظیم سواتی د اشعارو د دیوان لرونکی (۱۱٦۷-۱۲۵۳هـ ملاحسن تلوکانی کندهاری د اشعارو د دیوان خاوند چې پر ۱۲۴۵ هـ کال مړ دی ، رحمت داوی کندهاری د اشعارو د دیوان او د لیلی و مجنون د مثنوی خاوند د (۱۲۱۰هـ په شاوخوا کښې)، میانعیم متي زی پر ۱۲۳۰ هـ کال د شعر د دیوان خاوند، معین الدین پېښوری پر ۱۲۵٦ هـ کال دوامق او عذراناظم، عبدالرسول کندهاری د اشعارو د دیوان، د سفرنامې او آزادنامې څښتن (۱۲۹۰هـ) ملاجمعه بارك زی کندهاری شاعر چې پر ۱۲۵۹هـ مړ دی، عزیز خان رناخیل د ۱۲۵۰هـ په شاوخوا کښې د هرات د جنګنامې ناظم، د عبدالرحمن زوی مراد علي کاموی پر۱۲۸۲ هـ کال د تفسیر یسیر مولف، دوست محمد ختك کندهاری پر ۱۲۹۰ هـ د بدرمنیر، بحرالعلوم او اخلاق احمد مولف، معزالله مومند پر ۱۲۰۰هـ د شعر د دیوان خاوند، میرزاحنان کندهاری، صدیق اخوند زاده او ګل محمد هلمندی د اشعارو د دیوانو خاوندان.

د پښتو شاعرانې:

نازو توخی د سلطان ملخي لور او د حاجي میرویس خان هوتك مور پر ۱۰٦۱هـ زیږېدلې ده، د میرویس خان لور زینبه هوتکي (پر ۱۱۲۷هـ مړه ده) او سپینه هروي (د ۱۲۵۵ هـ په شاوخوا کښې).

له عالمانو څخه مولوي محمداعظم اندړ د غزني د شلګر اوسېدونکی، مولوی عبدالله غزنوي او ملاعبدالحق د کندهار د خرقې شریف متولي، صوفي محمد رسول ساکزی (پر ۱۲۸۷ هـ په کندهار کښې مړ دی)، ملامشك عالم اندړ غزنوی او ملاسکندر (چې د امیرشیرعلي خان د لښکر قاضي و) ملامحمود او ملا عبدالله د انار درې قاضي، ملا عبدالفتاح او ملا ابوالحسن (د ۱۲۷۰ هـ په شاوخوا کښې د هرات عالمان)، محمد حسین د مداح الکوزي کندهاري زوی چې د میرزاهد هروي د تصور او تصدیق پر حاشیې باندې د شرح أنکشافیه مولف دی، مسعود ګل د قاضي عبدالرحمن پېښوری زوی پر ۱۲۲٦هـ د عجایب الاخبار مولف، عبدالحلیم کاکړ کندهاری پر ۱۲۳۴ هـ درد حلیمیه علی مطاعن احمدیه مولف، ملاعبدالحق د عبدالغفور خروټی زوی د پښتو د یاقوت السیر ناظم او د شرح اربعین مولف، ملاقطب توخي چې په کندهار کښې یې پر ډېرو ادبي کتابو شرح لیکلی دي، مولاناعبداللطیف د تیمورشاه د دربار صدرالعلما (چې پر ۱۱۹۵هـ مړ دی) مولوی محمد عمر ساکزی چې د تجوید په علم کښې یې په پښتو یو کتاب تالیف کړی او پر ۱۲۰۵ هـ مړدی، سعدالله خروټی چې پر جلالین او پر مولوي عبدالغفور یې شرح لیکلې او پر ۱۲۰۹ هـ مړ دی.

• سره له دې چې په دې عصر علمي او ادبي هڅه بیخي پر ځای ولاړه نه وه او لکه چې و مو لیدل د هېواد په هر ګوټ کښې پوهان وو، خو که په انتقادي او پرتلیز نظر یې وګورو دا دوره نسبت پخوا ته د علم او ادب د

The Digital Library

زلميتوب او فعاليت دوره ګڼلای نه شو، بلکې دا د تقليد او انتحال دوره ده، ځکه نو په دې دوره کښې، علمي او فکري بکر آثار لږ ليدل کېږي.

د دري ژبې ادبياتو هم د دغه عصر په نثر او نظم کښې د انحطاط دوره وهلې او کوم نوښت په کښې نه ليدل کېږي ښايي وويل شي چې حضرت نورالدين عبدالرحمن جامي د دري ژبې خاتم شعراء وو، خو پر عکس د پښتو ژبې ادب ښه وده وکړه، د پير محمد کاکړ کندهاری، حميد مومند او نورو غونډې د ابتکار او ښې قريحې خاوندان شاعران په کښې پيدا شول، په تېره بيا حميد او کاظم خان ختك متخلص په شيدا د هندي سبك چاشني پر پښتو ګډه کړه.

د سدوزيو دوختو په دري ادبياتو کښې داسې شاعران لرو چې د حافظ، جامي، د خراسان او عراق د سبك پيروان دي، خو تر ۱۲۵۰ ه وروسته په دري ادب کښې يوه هڅه او خوځښت وينو چې زموږ شاعران د هند د سبك پېښې (تقليد) کوي دا هغه اغېزه ده چې د ميرزا عبدالقادر بېدل د اشعارو او د هغه د اشعارو د کليات پشپړ مقبوليت په نتيجه کښې منځته راغلې ده، په غزل کښې :. دغه سبك لومړی پيرو سردار مهردل خان د سردار پاينده خان زوی دی چې مشرقي يې تخلص و. تر هغه وروسته سردار غلام محمد خان طرزي او زوی يې محمد امين عندليب هم ددغه سبك ډېره پيروي کوي، خو په ـــ ې کورنۍ کښې د سردار پاينده خان وروڼه سردار هارون خان، سردار غلام حيدرخان او سردار احمدخان د امير دوست محمد خان زامن دري واړه شاعران او په دري ژبه ديوانونه لري، سردار شهنواز خان د سردار سلطان احمد سرکار زوی، خوشدل خان د مشرقي زوی، سردار محمد حسن خان سياه د تيمور قلي خان زوی او د وزير فتح خان ورور (د ۱۳۰۰ شاوخوا)، سردار محمد عزيز د سردار شمس الدين خان زوی د (۱۳۱۰هـ پر

شاو خوا) او سردار عباس خان د سردار سلطان محمد خان زوی شاعر او د ګل عباسي، جواهر خمسه، عناصر اربعه مولف او د تفسير کلام الله مفسر (۱۲۵۲ ـ ۱۳۴۳ هـ) هم په دري ژبه شعر ويلی دی، خو د دوی په کلام کښې د هند د سبك پيروي اغېزه او د هغه سبك شاعرانه تلازمات او د تخيل طرز لږ ليدل کېږي.

د احمد شاه بابا له وختو بيا د امير عبدالرحمن خان د دورې تر پايه (د ۱۳۲۰ هـ شاوخوا پورې) دري شعر د پخوانيو شاعرانو په تېره بيا د هند د سبك د فکري او عروضي تقليد په قالب کښې پاتې شو، هغه شاعران چې په دې دوو پېړيو کښې منځته راغلل ټول د تېرو دورو د شاعرانو مقلدان و، خو د افغان او انګريز تر لومړۍ او دويمې جګړې وروسته چې د هند د شمال له خوا د اروپايي نوي مدنيت اغېزې افغانستان ته راورسېدلې، د دغه ځای پر ادب يې هم اغېزه وکړه او همدا د (۱۳۲۰ هـق شاوخوا) د افغانستان په نويو ادبياتو کښې د نوي فکر ځرك ښکارېږي.

هغه بدلون چې د اروپا د صنعت او مدنيت اغېز د دغه وخت په ادب کښې راووست هغه فکري بدلون دی چې د شعر پر ظاهري سبك او قالب يې اثر ونه کړ. زموږ شاعرانو همهغه پخواني عروضي قالبونه ښه وبلل، خو لږ تر لږ زموږ پر ملي ادب د نوي فکر اغېزه ولوېده او وينو چې مولوي محمد سرور او اصف کندهاری د جهان اوضاع ته د ځير کېدلو او نوی مدنيت ته د ترغيب او تشويق په اړه يوه قصيده ويلې ده او د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې د امير شيرعلي خان پر مهال لومړي ځل د "شمس النهار" په نامه يوه جريده د کابل له بالاحصاره خپره شو، تر هغې وروسته پر ۱۳۲۳هـ کال د سراج الاخبار افغانستان لومړۍ ګڼه د مولوي عبدالروف خان کندهاري په مديريت د پوهانو د يوې ټولنې له خوا چاپ شوه، د معارف د خپرېدو،

د ښوونځیو او مطبوعاتو د تأسیس او د ادبي نویو عصري اثارو د لیکنې، ژباړنې هڅه هم پیل شوه. د دغې نوې فکري او ادبي هڅې مخکښ د سردار غلام محمد خان طرزي کندهاري زوی محمود طرزي چې پر ۱۳۸۴ هـ کال په غزني کښې زیږېدلی او د ۱۹۳۳م کال د نومبر پر ۲۲ مه په استانبول کښې مړ شوی دی، پر ۱۳۲۹هـ ق کال سراج الاخبار افغانیه چې پر ۱۳۲۳هـ ق کال یې یوازې یوه ګڼه خپره شوې وه بیا راژوندی کړ او هغه یې تر اتو کالو پورې د یوې پېنځلس ورځنۍ موقوتې جریدې په توګه خپره کړه، چې د افغانستان د خلکو د ویښتابه او خپلواکۍ غوښتنې هڅوونکې شوه، د دري ژبې په نثر او نظم کښې یې نوی فکر او نوې انشاء وروزله؛ شل کتابه یې له تورکي څخه په دري ژبه ترجمه او یا تألیف کړل، دی لومړی سړی دی چې د افغانستان د صحافت او لیکنې په ډګر کښې یې د فکرې او ادبي نوي مکتب بنسټ کښېښوو.

دا مهال د پښتو او دري ژبو نورو لیکوونکیو او شاعرانو هم افغاني ادب ته نوی فکر ننه یوست د عبدالعلي مستغني (۱۲۹۳ ـ ۱۳۵۲ هـ ق) قاري عبدالله (۱۲۸۸ هـ ق ـ ۱۳۲۲ هـ ش)، عبدالغفور ندیم، عبدالهادي داوي، مولوي صالح محمد هوتك، مولوي غلام محی الدین افغان، مولوي عبدالرب کندهاري او نورو لیکوونکیو او شاعرانو په شان منځته راغلل، سره له دې چې د دوی لیکنې په زړو کلاسیکي قالبو کښې وې، خو څه نا څه یې نوي افکار او مفاهیم چې شلمې پېړۍ زېږولي وو هم وروزل.

د ۱۹ پېړۍ پر لومړۍ نیمایي د انګریز ښکیلاك چې د نوي تمدن او صنعتي بدلون نښې ورسره وې پر ټول هندوستان د سند د سیند تر غاړو خپور شو او زموږ د هېواد له ختیزو طبعي سرحد و سره ونښت، د افغان او انګریز لومړۍ جګړه چې پر ۱۸۳۹م کال د سند د لښکر (اندس ارمی) له خوا

پیل شوې وه تر پېنځو کالو وروسته د افغان ملي ځواك په بري او د یرغلګرو په غوڅه ماتې پای ته ورسېده، تر هغې وروسته د هند د ریل پټلۍ دې لورته راوغځېده، د بمبیي او کراچۍ بحري بندرو هم افغاني سرحدو ته د سمندریزو لېږدونو لار پرانیسته، د هېواد لوېدیز خوا ته په قاجاري ایران او د شمال پلو ته په تزاري روسیې کښې هم د نوي مدنیت بنسټونو او نوي فکر وده موندله؛ دغو ټولو اغېزناکو عواملو د افغانستان د خلکو پر ژوندانه، فکر، سیاست او اداره هم اغېزه کوله.

د دې فکري هڅې او حرکت له ممثلانو څخه یو هم سید جمال الدین د کونړ د سید صفدر زوی و (۱۲۵۴ ـ ۱۳۱۵ هـ ق) چې خپل جهاد یې له افغانستانه د ختیځ د بدمرغۍ د دریو عاملو (استعمار، استبداد او خرافاتو) پر ضد پیل، په هند، ایران، عثماني ترکیه او مصر کښې یې فکري او اصلاحي نوی نهضت راووست، نړیوال شهرت یې وموند، ده ته د افغانستان او ختیزو هېوادو د ویښتابه او نوی فکر لومړی روزنکی ویل کېدای شي. خو د ښکیلاك دسیسو، په افغانستان کښې د شهزادګانو کورنیو جنګو او په هېواد کښې د مرکز نشتوالي پرې نه ښوو چې دا فکری هڅه او حرکت خپل طبعي تګ ته دوام ورکړي، څو چې امیر شیرعلي خان پر خپله دویم ځل پاچهۍ وکړای شول لومړی افغاني کابینه د سید نور محمد شاه کندهاري صدراعظم په مشرۍ تاسیس او شمس النهار جریده، منظم لښکر او یوه برخه عصري تشکیلات منځته راولي، په سیاست کښې یې هم آزاد خپلواك تګلوری پر مخ بوت. خو د افغان او انګریز د دویمې جګړې پیل (۱۲۹۵ ـ ۱۲۹۷ هـ ق) دا لړۍ پریکړه او د امیر عبدالرحمن خان دوره (۱۲۹۷ ـ ۱۳۱۹ هـ ق) د استبداد تر فشار لاندې په یو ډول فکري جمود کښې تېره شوه، تر هغې چې پر ۱۳۲۳ هـ ق کال په کابل کښې سراج الاخبار

he Digital Library

he Digital Library

ټولنه تاسیس او په نوی فکري هڅه یې بیا لاس پورې کړ، مولوي عبدالرؤف کندهاري سراج الاخبار خپور کړ او په کابل کښې دارالعلوم حبیبیه هم تاسیس شو چې دا نو د ساینس او نویو مضمونو د تدریس پیل و.

دغې فکري هڅې سره له دې چې کورنې او بهرنې خنډونه یې درلودل پر ۱۳۲۹ق کال د سراج لاخبار افغانیه د بیا راژوندي کولو په واسطه د محمود طرزي له خوا ادامه وموندله، د "اخوان افغان" په نامه په کابل کښې لومړی افغاني سیاسي ګوند تاسیس شو، چې مرام یې "مشروطیت، خپلواکي او داخلي اصلاحات" وو، خو د دغه ګوند غړي پر ۱۳۲۵ هـ ق کال یا ووژل شول او یا بندیان شول تر ۱۳۲۹ ق چې سراج الاخبار د محمود طرزی په واسطه بیا خپور شو همدا دا خوان افغان ګوند هم بیا راژوندی شو، تر ۱۳۳۷هـ ق پورې د افغاني روشن فکرانو په تنظیم او د معارف په خپرونه کښې یې زیار ویوست، د هېواد د بشپړې سیاسي آزادۍ ګټلو او د خپلواکۍ د جهاد له پاره د ولس په عمومي پاخون او د افکارو په تنویر کښې ددې ټولنې زیار ګټورو او چې پر ۱۹۱۹م افغان ولس خپله خپلواکي بېرته وګټله ټولو روشن فکرانو دنیا ته د نوي آزاد افغانستان د وربېژندلو، د اداري د نوي تشکیل، د مدني چارو په ترتیب د ښوونځیو د تاسیس او مطبوعاتو د پراختیا په لاره کښې زیار ویوست چې دا ګټور زیار تر اوسه پر مخ ځي.

پای

اخځلیکونه:

هغه کتابونه چې د دغه کتاب په لیکلو کښې ګټه ترې اخیستل شوې:

۱- د سید جمال الدین افغان "تتمة البیان" د قاهرې چاپ-۱۹۰۱م.

۲- د افغان او فارس جګړه - له لاتیني څخه په انګریزې د جارج نیون هامفورد ایزك ژباړه - د لندن چاپ.

۳- زندګانی نادرشاه - د نور الله لارودي لیکنه، تهران - ۱۹۳۹ م.

۴- روضة الصفای ناصري - ۸ ټوك د رضا قلي هدایت لیکنه - تهران ۱۳۰۲هـ ق.

۵- پټه خزانه او پایخور یې د حبیبي په قلم، کابل ۱۹۴۴ م.

٦- ایین اکبري - د ابو الفضل لیکنه - لکنهو ۱۳۱۰ هـ ق.

۷- تاریخ افاغنه (اردو) د سید ظهور الحسن موسوي لیکنه - د هند چاپ - ۱۳۳۰ هـ ق.

۸- تاریخ نظامي ایران - لومړی ټوك - تهران ۱۳۱۵ هـ ش.

۹- نادرنامه (خطي) د حبیبي د کتابتون نسخه-مولف یې څرګند نه دی.

۱۰- سیرالمتاخرین - د غلام حسین لیکنه، د لکنهو د نولکشور چاپ.

۱۱- درهٔ نادره - د میرزا مهدی استر آبادي لیکنه - بمبیي ۱۳۰۹ هـ ق.

۱۲- مجمع التواریخ د میرزامحمد خلیل مرعشي صفوي لیکنه-

The Digital Library

تهران ۱۳۲۹هـ ل كال.

۱۳ - کاوه مجله - ۲ کال - د برلين چاپ ۱۳۰۳ هـ ل.

۱۴- تاريخ ايران د سرجان ملکم - بمبيي - ۱۸٦۷م

۱۵- تاريخ افغانستان . د مليسون تاليف د لندن دويم چاپ - ۱۸۷۸م.

۱٦- تاريخ سلطاني . د سلطان محمد خالص كندهاري تاليف . بمبيي ۱۲۹۸هـ

۱۷ - خورشيد جهان - د شېرمحمد ليكنه . گنداپور . لاهور ۱۸۹۴ م

۱۸ - منتخب اللباب . د خافي خان . ايشياتك سوسايتي . كلكته ۱۸۹٦م.

۱۹ - حيات افغاني . د محمد حيات خان . لاهور ۱۸٦۷م.

۲۰ - ميرويس نيكه . د ببنوا ليكنه، كابل ۱۳۲۵ هـ ل.

۲۱ - آريانا مجله د تاريخ ټولنې له خپرونو څخه.

۲۲ - عباسنامه - د محمد طاهر وحيد قزويني، تهران - ۱۳۲۹هـ ل.

۲۳ - خلاصة الانساب ابدالي (قلمي).

۲۴ - مشاهير ابداليان . د حبيبي - كابل ۱۳۲۵ هـ ل.

۲۵ - رهنماى افغانستان . كابل . ۱۳۲۸ هـ ل.

۲٦ - لوى احمد شاه بابا . د حبيبي . كابل . ۱۳۱۹ هـ ل.

۲۷ - دول اسلاميه . د خليل ادهم . استانبول ۱۹۲۷م.

۲۸ - مخزن افغاني . د نعمت الله هروي . (قلمي).

۲۹ - تذكرة الابرار والاشرار . د اخون دريزه . پېښور هندو پريس چاپ، ۱۳۰۸هـ ق.

۳۰ - صولت افغاني . د محمد زردار خان افغان . د لكنهو د نولكشور چاپ . ۱۸۷٦ م.

۳۱ - تاريخ افغانستان . لومړى او دويم ټوك د كهزاد . كابل ۱۹۴٦ م.

۳۲ - افغانستان درقرن نزدهم - دسيدقاسم رشتيا. كابل چاپ ۱۳۲۹هـ ل.

۳۳ - اكبرنامه . منظومه . د حميد كشميرى . كابل ۱۳۳۰ هـ ل.

۳۴ - در زواياى تاريخ معاصر افغانستان، د احمدعلي كهزاد-كابل ۱۹۵۲م.

۳۵ - مشاهيرالشرق . د جرجى زيدان . لومړى ټوك . قاهره . ۱۹۱۰ م.

۳٦ - المسالك و الممالك . د ابن خرداذبه، ليدن . ۱۳۰٦ هـ ق.

۳۷ - دائرة المعارف اسلامى . ليدن . ۱۹۲۷ م.

۳۸ - ايرانشهر . د ماركوارت . برلين چاپ ۱۹۰۱ م.

۳۹ - د كرستن سين د"ساسانيانو په وخت كښې ايران" ژباړه . د ډهلي چاپ ۱۹۴۱ م.

۴۰ - فتوح البلدان . د بلاذرى . قاهره ۱۹۰۱ م.

۴۱ - مجمل التواريخ والقصص . د بهار.چاپ . تهران ۱۹۳۸ م.

۴۲ - تاريخ سيستان . دبهار چاپ - د تهران ۱۹۳۴ م.

۴۳ - تاريخ طبرى . د بلعمى ژباړه . لكنهو ۱۹۱٦ م.

۴۴ - چچنامه د علي حامد كوفي سندي . داود پوته چاپ ډهلي . ۱۹۳۹م.

۴۵ - د امان افغان جريده . د كابل چاپ ۱۹۱۹ م.

۴٦ - د پښتنو تاريخ . د قاضى عطاء الله، د پېښور چاپ . ۱۹۴۷ م.

۴۷ - د ابن النديم الفهرست . قاهره . ۱۳۴۸ هـ ق.

۴۸ - د پېښور د موزيم كتيبې . د عبدالشكور . پېښور ۱۹۴۸ م.

۴۹ - تاريخ التمدن الاسلامى . د جرجي زيدان، قاهره . ۱۹۰۲ م.

۵۰ - تاريخ ادبيات فارسي . د براون . لندن ۱۹۰۲ . ۱۹۲۴م.

۵۱ - كتاب الخراج . د قدامه بن جعفر. ليدن ۱۸۹۲ م.

The Digital Library

۵۲ - تاريخ روابط سياسي ايران - د نجف قلي معزی - تهران - ۱۹۴۷ م.
۵۳ - تاريخ هند - د دولافوز - تهران - ۱۹۳۶ م.
۵۴ - اقبال نامهٔ جهانګيری - د معتمد خان بخشی - کلکته ۱۸۸۵ م.
۵۵ - تزک جهانګير - د فيروز هادی چاپ - لکنهو - ۱۳۲۷هـ ق
۵۶ - مآثر رحيمی - د عبدالباقی - کلکته ۱۹۲۵ م.
۵۷ - تزک بابر - د عبدالرحيم خان خانان ژباړه، بمبيي ۱۳۰۸ هـ ق.
۵۸ - رقعات عالمګير - د دارالمصنفين اعظم ګډه چاپ - ۱۹۴۵ م.
۵۹ - منتخب التواريخ - د عبداقادر بدايونی - د کلکتې چاپ.
۶۰ - اکبر نامه - دابو الفضل - کلکته ۱۸۸۶ م.
۶۱ - عالمګير نامه - د محمد کاظم ۱۸۶۸ م.
۶۲ - طبقات اکبری - د نظام الدين هروی - کلکته ۱۹۳۱ م.
۶۳ - مآثر الامراء - د صمصام الدوله - کلکته ۱۳۰۹ق -
۶۴ - بابر - د فرانسوی فرنارد ګروناد - د پاريس چاپ - ۱۹۲۶ م.
۶۵ - فارس نامه - د ابن البلخی - د کمبرج چاپ ۱۹۲۱ م.
۶۶ - افغانستان در عصر تيموريان هند - د حبيبي، د کابل چاپ ۱۳۴۱هـ ل
۶۷ - تاريخ فرشته - د محمد قاسم - د لکنهو چاپ ۱۳۲۱ هـ ق.
۶۸ - زينت الزمان فی تاريخ هندوستان - د ملك الکتاب شيرازی - بمبيي ۱۳۱۰ هـ ق.
۶۹ - تاريخ مختصر هند - د ابو ظفر ندوی - د اعظم ګډه چاپ ۱۳۵۵هـ ق.
۷۰ - مجمع السلاطين - د نواب محمد غوث خان بمبيي ۱۲۷۹هـ ق.
۷۱ - تاريخ ايران - د عبدالله رازی - تهران ۱۹۳۶م.
۷۲ - کيمبرج هستری آف انډيا - ۴ ټوك، لندن.

۷۳ - مطلع سعدين - د عبدالرزاق سمرقندی (خطي - کابل).
۷۴ - روضة الصفا - د مير خواند - لکنهو.
۷۵ - تاريخ سند - د سيد معصوم - بمبيي ۱۹۳۸ م.
۷۶ - مفتاح التواريخ - د جان وليم بيل - لکنهو.
۷۷ - لب التواريخ - ديحيی قزوينی - تهران ۱۹۳۵ م.
۷۸ - پر بابر نامه باندې د بيورج تعليقات، لندن ۱۹۲۲ م.
۷۹ - تاريخ هند - د ارسکن - لندن ۱۸۵۴ م.
۸۰ - تاريخ ګزيده - د حمدالله مستوفی - لندن ۱۹۱۰ م.
۸۱ - مخزن اسلام - پښتو - داخون درويزه (خطی).
۸۲ - سلوك الغزات - پښتو - د ملامست زمند (خطی).
۸۳ - تارخ مرصع دافضل خان ختك، هر تفورد ۱۸۶۰
۸۴ - دخوشحال خان د کليات مقدمه - د حبيبی - کندهار - ۱۹۴۰ م.
۸۵ - پښتانه شعرا - ۱، ۲ ټوك - د حبيبی - کابل ۱۹۴۰ م.
۸۶ - تاريخ افغاني - د شيخ امام الدين خليل (خطی - کابل)
۸۷ - الکامل - د ابن الاثير - د مصر د بولاق چاپ ۱۲۹۰ هـ ق.
۸۸ - زين الاخبار - د عبد الحی ګرديزی - تهران د ۱۹۳۵.
۸۹ - طبقات ناصري - د منهاج السراج - د ع، حبيبي په زيار، کابل - دوه ټوکه ۱۳۴۲هـ ل.
۹۰ - تذکرة الاولياء پښتو - د سليمان ماکو - د پښتانه شعراء په لومړی ټوك کښې - کابل ۱۹۴۰ هـ ل.
۹۱ - تاريخ بيهقی - دابو الفضل بيهقی - ۳ ټوك، تهران ۱۹۴۷ م.
۹۲ - تاريخ يمينی - د ابو نصر العتبی - قاهره ۱۲۹۰ هـ ق.
۹۳ - تاريخ بخارا - د محمد نرشخی تهران ۱۹۳۷ م.

The Digital Library

۹۴ - حدود العالم ـ مؤلف يې معلوم نه دی. تهران ۱۹۳۲م.

۹۵ - پادشاهان متأخر افغانستان، د یعقوب علی خوافی، کابل ۱۹۵۳م.

۹٦ - قابوس نامه ـ د تهران چاپ، ۱۹۴۰ م.

۹۷ - جغرافیای تاریخی ایران، د بارتولد، تهران ۱۹۲۸م.

۹۸ - مسالك الممالك ـ د اصطخری ـ لیدن ۱۹۲۷م.

۹۹ - احسن التقاسیم ـ د المقدسي ـ لیدن ۱۸۷۷ م.

۱۰۰ - چهار مقالهٔ عروضي او د محمد قزوینی تعلیقات، لیدن ۱۹۰۹م.

۱۰۱ - جوامع الحکایات ـ د عوفی (خطي) ـ کابل.

۱۰۲ - لباب الالباب ـ د عوفی ـ لندن ۱۳۲۱ ـ ۱۳۲۴هـ ق.

۱۰۳ - منتخبات آداب الحرب والشجاعة د فخر مدبر ـ لاهور.

۱۰۴ - طبقات سلاطین اسلام ـ د لن پول ـ تهران ۱۳۱۹ هـ ل.

۱۰۵ - تاریخ مختصر ایران د پاول هورن ـ تهران ۱۹۳۴م.

۱۰٦ - تاریخ ادبیات ایران ـ ددکتور شفق ـ تهران ۱۹۴۲ م.

۱۰۷ - اخبار الدولة السلوقیة د صدر الدین علی ـ لاهور ۱۹۳۳ م.

۱۰۸ - ذیل جامع التواریخ ـ د حافظ ابرو ـ تهران ۱۹۳۷ م.

۱۰۹ - جهانکشای جویني ـ تهران ۱۳۱۵ هـ ل.

۱۱۰ - تاریخ مفصل ایران ـ د عباس اقبال ـ تهران ۱۹۳۲ م.

۱۱۱ - حبیب السیر ـ د خوان میر ـ بمبیي ۱۲۷۳ هـ ق.

۱۱۲ - سیرة جلال الدین ـ د محمد نسوي ـ تهران ۱۳۴۴ هـ ل.

۱۱۳ - تاریخ هرات ـ د سیفی هروی ـ کلکته ۱۹۴۳ م.

۱۱۴ - ظفر نامه دشرف الدین علی یزدی، د کلکتې چاپ.

۱۱۵ - د تعدیل نسب نامه آل کرت مقاله ـ د حبیبی په قلم ـ آریانا مجله ٦۸مه گنه کابل ۱۹۴۸ م.

۱۱٦ - ریاض الانشاء ـ د محمودگاوان ـ حیدر آباد دکن

۱۱۷ - نسب نامهٔ افاغنه- د محمد عبدالسلام خان عمر خیل. هند ـ ۱۹۱۴م.

۱۱۸ - ظفرنامه رنجیت د امرنات لاهور، ۱۹۲۸م.

۱۱۹ - عمل صالح ـ د محمد صالح لاهوری ـ کلکته ۱۹۳۹ م.

۱۲۰ - تزك افغانی ـ دمحمد عباس خان رفعت ـ دهندچاپ ۱۲۹۹هـ ق.

۱۲۱ - فرهنگ او ستا دبمبیي چاپ.

۱۲۲ - خوشال خان ختك ـ د دوست محمد کامل پیښور ۱۹۵۱ م.

۱۲۳ - تاریخ افغانستان ـ دعلی قلی میرزا ـ تهران.

۱۲۴ - تاریخ ایران ـ د فروغی ـ تهران ۱۳۱۸ هـ ق.

۱۲۵ - تحفة الحبیب د فیض محمد هزاره (خطي).

۱۲٦ - تاج التواریخ، د امیر عبدالرحمن ـ بمبیي ۱۳۳۲ هـ ق.

۱۲۷ - مجمل التواریخ بعد نادریه ـ د ابن محمد امین ـ تهران ۱۹۴۰م.

۱۲۸ - احمد شاه بابا ـ د میر غلام محمد غبار ـ کابل ۱۹۴۴ م.

۱۲۹ - ریاض المحبة ـ د نواب محبت خان (قلمي).

۱۳۰ - د شاه ولی الله دهلوی سیاسی مکتوبات، د خلیق احمد نظامی چاپ ـ علی گډهٔ ۱۹۵۰م.

۱۳۱ - د شاه فقیر الله علوی مکتوبات ـ لاهور.

۱۳۲ - حیات حافظ رحمت خان ـ د سید الطاف علي بدایون ۱۹۳۳م.

۱۳۳ - سراج التواریخ ـ ۲ ټوك، د فیض محمد هزاره، د کابل چاپ ـ ۱۳۳۱ هـ ق.

۱۳۴ - دامیر دوست محمد خان ژوند ـ د موهن لال ـ کلکته ـ ۱۸۳۲م.

۱۳۵ - د بارکزیو عروج ـ د الایسیس ـ لندن.

The Digital Library

۱۳۶ - د کابل پاچهي . د الفنستن . لندن ۱۸۵۱ م.

۱۳۷ - د هند د غرب شمال سرحد . د سروليم بارتن . لندن.

۱۳۸ - د افغان دويمه جګړه . د ډيورند . لندن.

۱۳۹ - د غزني او کابل سياحت . دواين اثر . لندن.

۱۴۰ - دسنداردو . د هوك اثر . لندن.

۱۴۱ - د هند شمال ته سفر . د کونولی . لندن.

۱۴۲ - افغانستان . د سر مکموهن . لندن ۱۹۲۹م.

۱۴۳ - د افغانستان بربادی . د جنرال سيل . لندن.

۱۴۴ - د هند سرحدونه . د هولديج . لندن.

۱۴۵ - افغانستان . د کپتان ګری . لندن.

۱۴۶ - بلوچستان . د پوتنچر . لندن.

۱۴۷ - تاريخ افغانستان، دسر پرسی سايکس . لندن.

۱۴۸ - د پښتو ادبياتو تاريخ- ۱،۲ ټوك د حبيبی، کابل ۱۹۵۰م.

۱۴۹ - مورخان ګمنام افغان، د حبيبی، کابل ۱۹۴٦ م.

۱۵۰ - محاربهٔ کابل . د قاسم علی . اګره ۱۲۷۲ هـ ق.

۱۵۱ - فتوح السلاطين . منظوم . د حسامی . اګره ۱۹۳۸ م.

۱۵۲ - تاريخ احمدی . د منشي عبدالکريم . نولکشور ۱۲٦٦ هـ ق.

۱۵۳ - نوای معارك . د عطا محمد . د حبيبی په زيار او سريزه- کراچي- ۱۹۵۹ م.

۱۵۴ - د پښتو ګرامر - سريزه راورتی . کلکته ۱۸۵٦ م.

۱۵۵ - الاصابه في تمييز الصحابه - دابن حجر عسقلاني-مصر . ۱۳۲۳هـ ق.

۱۵٦ - کتاب البلدان . د يعقوبی . ليدن ۱۸۹۲ م.

۱۵۷ - سياست نامه . د خواجه نظام الملك . د تهران چاپ.

۱۵۸ - ريسز آف افغانستان . د دبليو بليو . کلکته.

۱۵۹ - فتوحات عرب در آسيای ميانه . د ګب . لندن- ۱۹۲۳ م.

۱٦۰ - خلافت . دوليم تمبل ميور . لندن ۱۹۲۴ م.

۱٦۱ - تاريخ الاسلام السياسی والدينی و الثقافی والاجتماعی . د حسن ابراهيم . دري ټوکه . دقاهرې چاپ ۱۹۴۸م.

۱٦۲ - تاريخ مبارکشاهی . ديحيی بن احمد سهرندی . کلکته . ۱۹۳۱م.

۱٦۳ - قانون همايوني- د خوند مير . کلکته ۱۹۴۰ م.

۱٦۴ - تذکرهٔ همايون و اکبر - د بايزيد بيات . کلکته ۱۹۴۱ م.

۱٦۵ - خصايل السعاده-د محمد سعادت خان ترين لکنهو ۱۸۵۵م.

۱٦٦ - تاريخ عمومي-د عباس اقبال-دويم چاپ . تهران ۱۳۰۵ هـ ل.

۱٦۷ - مرآة الاشباه . دمحمد حسن . داوده چاپ.

۱٦۸ - کابل کالنی . له ۱۹۳۰ څخه تر۱۹۵۳ پورې د کابل چاپ.

۱٦۹ - کابل مجله . ۱،۲ ټوك د مير غلام محمد غبار د "افغانستان ونګاهی بتاريخ آن" مضمون ۱۹۳۱ . ۱۹۳۲ م.

۱۷۰ - حديقة الاقاليم . د مرتضی حسين بلګرامي لکهنو ۱۲۹٦هـ.

۱۷۱ - مسکو کات افغانستان در عصر اسلام . د احمد علی ګهزاد . کابل ۱۹۳۹ م.

۱۷۲ - منجم العمران . د سيد محمد امين خانجي . مصر ۱۳۲۵ هـ ق.

۱۷۳ - فصلی از خلاصة الاخبار . د خواند مير، د ګويا اعتمادی -کابل . ۱۹۴٦ م.

۱۷۴ - اثار هرات . ۳ ټوکه . د خليل الله افغان . هرات ۱۹۲۹ م.

۱۷۵ - خراسان . دمير غلام محمد غبار . کابل ۱۹۴۷ م.

۱۷٦ - واقعات شاه شجاع-د شاه شجاع سدوزی . کابل . ۱۹۵۳ م.

The Digital Library

۱۷۷ - وفیات الاعیان ـ دابن خلکان ـ د مصر بولاق ۱۲۹۹ هـ ق.

۱۷۸ - مروج الذهب ـ د مسعودی ـ پاریس ۱۸۶۱ م.

۱۷۹ - تاریخ عرب ـ د فلیپ هتی ـ لندن ۱۹۳۴ م.

۱۸۰ - تجارب الامم ـ د ابن مسکویه ـ لیدن ۱۹۰۹ م.

۱۸۱ - شوکت افغانی دمحمد عبدالحکیم خان لودی- اګره ـ۱۳۲۵هـ.ق.

۱۸۲ - دول الاسلام ـ دشمس الدین ذهبی ـ حیدر آباد دکن ۱۳۳۳ هـ.ق.

۱۸۳ - تاریخ محمود شاهی ـ د فیض الله بنیانی (خطی ـ پېښور).

۱۸۴ - تزك تیموري ـ بمبيي ـ ۱۳۲۶ هـ ق.

۱۸۵ - سبحة المرجان فی آثار هندوستان ـ د سید غلام علي بلګرامی ـ د بمبی چاپ ۱۳۰۳هـ.ق.

۱۸۶ - تذکرهٔ نصر آبادی ـ تهران ۱۳۱۵ هـ ق.

۱۸۷ - مجالس النفایس ـ د امیر علی شیر نوایی ـ تهران ۱۹۴۴ م.

۱۸۸ - تذکرهٔ علمای هند ـ درحمان علی ـ لکهنو ۱۲۹۲ هـ ق.

۱۸۹ - د پښتونخوا د شعر هارو بهار ـ د فرانسوي جم دارمستتر ـ پاریس ۱۸۸۸م.

۱۹۰ - د افغان د ۱۷ پیړۍ اشعار ـ د بیدولف ـ د هرتفورد چاپ ـ ۱۸۹۰م.

۱۹۱ - هفت اقلیم ـ د امین احمد رازی ـ کلکته ۱۹۱۸ م.

۱۹۲ - شمع انجمن ـ د سید صدیق حسن بهوپال ۱۲۹۲ هـ ق.

۱۹۳ - شکرستان افغانی ـ دمیر احمد شاه رضواني ـ لاهور د ۱۳۰۵ هـ.ق.

۱۹۴ - بهارستان افغانی ـ د میر احمد شاه رضواني ـ لاهور ـ ۱۳۰۵ هـ.ق.

۱۹۵ - سکینة الفضلا ـ د عبدالحکیم رستاقی ـ ډهلي ۱۳۵۰ هـ ق.

۱۹۶ - قاموس الاعلام ـ د شمس الدین سامي ـ استانبول ۱۳۰۸ هـ ق.

۱۹۷ - مذکراحباب ـ د حسن خواجه بخاری (خطی ـ برلین)

۱۹۸ - حجة الاورنګ شاهیه ـ د تاش محمد القندوزی (خطی ـ کابل).

۱۹۹ - آتشکدهٔ آذر ـ د لطف علی آذر- د بمبيي چاپ ـ ۱۳۰۹ هـ ق.

۲۰۰ - ګلشن روه ـ دراورټي ـ هر تفورد ۱۸۶۰ م.

۲۰۱ - چراغ انجمن ـ د عبدالحکیم رستاقی ـ ډهلي ۱۵۲۹ م.

۲۰۲ - تذکرهٔ حسینی-د محمد حسین سنبهلی لکنهو ۱۲۹۲ هـ ق.

۲۰۳ - کلید افغانی ـ د هیوز- لاهور ۱۸۹۳ م.

۲۰۴ - جامي ـ د علی اصغر حکمت ـ تهران ۱۹۴۰ م.

۲۰۵ - خزانهٔ عامره ـ د غلام علی آزاد ـ د هند چاپ.

۲۰۶ - تاریخچهٔ شعر پښتو د عبدالحی حبیبی ـ دکندهار چاپ ـ ۱۹۳۵م.

۲۰۷ - ریاض الشعراء ـ دواله داغستانی (خطی ـ کابل)

۲۰۸ - مرآة الخیال ـ د امیر شیر علی لودی ـ د هند چاپ.

۲۰۹ - تذکرة الخواتین ـ دعبدالباری آسی ـ د لکنهو چاپ.

۲۱۰ - خزینة الاصفیاء-د مفتی غلام سرور لاهوری، لکنهو ۱۹۱۴م

۲۱۱ - د عبد القادر خان خټك د دیوان مقدمه ـ د عبد الحی حبیبی ـ د کندهار چاپ ۱۹۳۷ م.

۲۱۲ - فوایدالشریعة ـ پښتو ـ داخون قاسم پاپن خیل ـ د لاهور چاپ.

۲۱۳ - تاریخ روسای پنجاب ـ د سرلیپل ګریفن لاهور.

۲۱۴ - د پېښور تاریخ ـ درای ګوپال داس ـ لاهور ۱۸۷۰م.

۲۱۵ - البرامکه ـ د محمد عبدالرزاق ـ د هند چاپ.

۲۱۶ - د ګنداهارا پخوانی جغرافیا ـ د موسیوفوشه ـ کلکته ۱۹۱۵ م.

۲۱۷ - اخبارېر امکه د عبداعظیم ګرګانی ـ تهران - ۱۲۱۲ هـ ل.

۲۱۸ - تاریخ تمدن ایران ساسانی - د سعید نفیسی - د تهران چاپ- ۱۳۳۱هـ ل.

The Digital Library

۲۱۹ - تهذیب و تمدن اسلامی . لومړی او دوهم ټوک . دزشید اختر ندوی . د لاهور چاپ ۱۹۵۲ م.
۲۲۰ - نقود الاسلامیه . د مقریزی . (خطی نسخه . د مشق . د تهذیب او تمدن اسلامي په ذریعه).
۲۲۱ - تاریخ طبرستان . د بهاء الدین محمد بن حسن بن اسفندیار . په ۶۱۳ هـ ق- د تهران چاپ ۱۳۲۰ هـ ل.
۲۲۲ - افغانستان به یك نظر . د میر غلام محمد غبار د کابل چاپ.
۲۲۳ - روضة السلاطین-د فخري هروی . د تبریز چاپ ۱۳۴۵ هـ ل.
۲۲۴ - تاریخ ادبیات فارسی - د ډاکټر بروان د لندن چاپ
۲۲۵ - تاریخ ادبیات در ایران . د ډاکټر صفا. دتهران چاپ ۱۳۳۸ هـ ل.
۲۲۶ - تاریخ الادب العربی - د برو کلمان - (۱۹۶۲ م)
۲۲۷ - د بهارسبك شناسی دري ټوکه - د تهران چاپ ۱۳۳۷ هـ ل
۲۲۸ - آریانا انتیکوا - د ویلسن - د لندن چاپ ۱۳۳۷ هـ ل
۲۲۹ - طبایع الحیوان مروزی - د مینارسکی چاپ په لندن کښې ۱۹۴۲م
۲۳۰ - مجمل فصیحی- ۳ ټوکه په مشهد کښې د محمود فرخ چاپ ۱۳۳۹ هـ ل.
۲۳۱ - کتاب الهند - د البیروني - د حیدر آباد د کن چاپ ۱۹۵۸م
۲۳۲ - آثار الباقیه، د البیروني- د لیبسیك چاپ، ۱۸۷٦م.
۲۳۳ - معجم الانسباب - زامباور - د قاهرې چاپ ۱۹۵۱ م
۲۳۴ - جغرافیای خلافت شرقي - د جی، لی ستریښج اردو ترجمه - د حیدر آباد دکن چاپ ۱۹۳۰ م
۲۳۵ - الاعلام - د خیر الدین زر کلی - د قاهرې چاپ ۱۹۵۹م
۲۳٦ - راحة الصدور راوندی - د تهران چاپ ۱۳۳۳ هـ ل

۲۳۷ - الفهرست- د ابن ندیم - د قاهرې چاپ، ۱۳۴۸ق
۲۳۸ - احیاء الملوك در تاریخ سیستان - د ملك شاه حسین سیستاني - د تهران چاپ ۱۳۴۴-هـ ل.
۲۳۹ - مقالات الشعرا - د میر علی شیر قانع تتوي، د کراچی چاپ ۱۹۵۷م
۲۴۰- تکلمهٔ مقالات الشعرا - د محمد ابراهیم خلیل تتوي - د کراچی چاپ ۱۹۵۸ م

ﻫﻫﻫ

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library